

DIÓSZEGI
ISTVÁN

AUSZTRIA-
MAGYARORSZÁG

ÉS A
FRANCIA-
POROSZ
HÁBORÚ

1870 - 1871

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Diószegi István

AUSZTRIA—MAGYARORSZÁG
ÉS A FRANCIA—POROSZ HÁBORÚ

1870—1871

Diószegi István teljesen újszerű megvilágításban tárgyalja Ausztria—Magyarország külpolitikáját 1870 júliusa és 1871 augusztusa között. Könyvében elsősorban arra a kérdésre keres feleletet, milyen tényezők alakították a soknemzetiségű Habsburg monarchia külpolitikáját, nemzetközi szempontból is jelentős állásfoglalásait a francia—porosz háború idején, abban az időszakban, amikor a nyugat-európai nemzeti mozgalmak lezárultak, és a kelet-európai nemzeti mozgalmak kibontakoztak. A szerző a témát a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv-ban végzett kutatásai alapján elemzi. Az eredmény, amelyre jut, mind a polgári, mind a marxista történeti irodalom eddig ismert felfogásától eltér. A nagy bőséggel áradó friss tényanyag, a világos elrendezésben kibontakozó összkép, a diplomácia útvesztőiben való éles szemű tájékozódás és a külpolitikai erők társadalmi hátterének feltárásában mutatkozó készség — amely a szerző tehetségében ritka történetírói erényként párosul — meggyőzően támasztja alá Diószegi István újszerű állításait.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

DIÓSZEGI ISTVÁN

AUSZTRIA—MAGYARORSZÁG
ÉS A FRANCIA—POROSZ HÁBORÚ
1870—1871

DIÓSZEGI ISTVÁN

AUSZTRIA—MAGYARORSZÁG
ÉS A FRANCIA—POROSZ HÁBORÚ
1870—1871

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1965

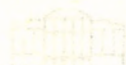
Lektorok:

HANÁK PÉTER; SZABAD GYÖRGY

AUSZTRIA - MAGYARORSZÁG

ÉS A FRANCIA - POROSZ HÁBORÚ

1870 - 1871

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1965

PRINTED IN HUNGARY

ELŐSZÓ

Tanulmányomban Ausztria—Magyarország külpolitikáját vizsgálom az 1870 júliusa és 1871 augusztusa közötti időszakban. Az előzmények tisztázása végett visszanyúlok 1866-ig, és a következmények bemutatása céljából nagy vonásokban elmegyek 1873-ig. A kérdés, amelynek megválaszolására törekszem, így hangzik: milyen hatást gyakorolt a soknemzetiségű Habsburg-monarchia külpolitikájára az az időszak, amelyben bekövetkezett a nyugat-európai nemzeti mozgalom lezáródása és megkezdődött a kelet-európai nemzeti mozgalom kibontakozása. A probléma a francia—porosz háborúval és következményeivel kapcsolatos nemzetközi körülményekben sűrűsödik; tanulmányom címe is erre utal.

A kérdés felvetését a magyar marxista történetírás eredményei tették számomra lehetővé. A polgári történetírás nem adott támpontot a probléma megválaszolásához, csupán néhány részletkérdés megoldásában volt segítségemre; megállapításainak többségéről azonban kiderült, hogy tarthatatlanok.

Tanulmányomat elsősorban levéltári kutatásaimra építettem. A legfontosabb anyagot a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv állagaiból merítettem. Itt átnéztem az 1870—71-es évek külügyminisztériumi anyagát. Nagy hasznát vettem a Német Demokratikus Köztársaság levéltárainak: Drezdában a Sächsisches Landeshauptarchivban a bécsi követi jelentéseket tekintettem át, Potsdamban és Merseburgban a Deutsches Zentralarchivnak témámmal kapcsolatos külön gyűjteményeit használtam. Az Országos Levéltárban és az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában a korabeli magyar politikusok hagyatékát néztem át. Levéltári gyűjtésemet sok vonatkozásban hasznosan egészítették ki a francia és a német levéltárakból származó aktapublikációk, az osztrák, magyar és német sajtóanyagok, a mémoires-irodalom termékei és a képviselőházi iratok.

A külföldi levéltárakban végzett kutatásokat a Művelődésügyi Minisztérium támogatása tette lehetővé számomra. A tanulmány végső formájának kialakításában Hanák Péter és Szabad György megjegyzéseire és tanácsaira támaszkodhattam. A támogatásért és a szakmai segítségért ezen a helyen is köszönetet mondok.

A SZERZŐ

I. RÉSZ

BEVEZETÉS

A dualizmus külpolitikai feltételei

1.

A Habsburg-birodalom életében 1867 nemcsak belpolitikai fordulópont. Az alkotmányos dualizmus bevezetése átalakította a külpolitikai vezetés struktúráját, és új erők számára tette lehetővé, hogy a külpolitika kialakításában éreztesék befolyásukat. Fontos szerepet kaptak a frissen létrehozott alkotmányos intézmények. A birodalmi kancellár tisztét öröklő *közös külügyminiszter* már nem csupán az uralkodónak tartozott felelősséggel, köteles volt magáévá tenni az alkotmányos szervek döntését. Az alkotmányos dualizmus keretei között a *közös minisztertanács* a külpolitikát irányító intézménnyé emelkedett. A külpolitika alapvető kérdéseit: a hadüzenet, békekötés és mozgósítás kérdéseit a közös minisztertanácson döntötték el; az itt hozott határozatok kötelezőek voltak a külügyminiszter számára. A Reichsrath és a magyar országgyűlés tagjaiból megválasztott delegáció hatásköre kiterjedt a külpolitikára is. A delegáció az eléje terjesztett okmányok alapján megvitatta a külpolitikai vezetés fő kérdéseit, és a vita után szavazott a külügyi költségvetésről. A külpolitikai vita és a szavazás gyakorlata elvileg lehetőséget adott arra, hogy a delegáció a költségvetés visszavetésével leszavazza a külügyminisztert. Az interpelláció joga pedig a külpolitikai vezetés ellenőrzését tette lehetővé. A külpolitikát befolyásoló alkotmányos intézmények között említésre méltó szerep jutott az egyes *országrészek parlamentjeinek* is. A parlamentek nemcsak vitatkozhattak a külpolitikáról, hanem az interpellációs jog révén ők is állandó ellenőrzést gyakorolhattak a külügyek felett. A *sajtó* mint a kritika és a közvéleményformálás eszköze számított figyelemre méltó tényezőnek.

Az abszolutizmus a külpolitika vezetésében mindamelllett számos lényeges pozíciót megőrzött. Hogy az uralkodó még 1867 után is „házam és a külügyek miniszterévé” nevezte ki a mindenkori külügyminisztert, nem üres formula volt csupán, mint az angoloknál az „őfelsége kormánya” elnevezés, hanem jogi tükröződése annak az állapotnak, hogy a Habsburg-monarchia sajátos közjogi berendezkedése révén az uralkodó a külpolitika vezetésében sok tekintetben megőrizte abszolutisztikus jellegű befolyását, amely sokféle formában érvényesült. A közös minisztertanácson döntő alkalmakkor az uralkodó elnökölt. A tanács tagjainak egy részét (a közös ügyek minisztereit) parlamentáris befolyás nélkül szintén ő nevezte ki. A delegációk hatásköre is jelentékeny mértékben korlátozva volt azzal, hogy összehívásuk a megállapított működési szabályzat ellenére is végső fokon az uralkodótól függött. S ami a legfontosabb: a közös külügyminiszter a rendszertelenül és alkalmankint összehívott közös minisztertanácsok között csak az uralkodót tájékoztatta, így a gyakor-

lati vezetés az alkotmányos dualista monarchiában is tulajdonképpen az uralkodó és külügyminisztere jogköre volt.

Az önkényuralom maradványai nem üres formulák csupán. Az abszolutizmus társadalmi bázisa 1867 után is széles körű. Szerepet játszik benne az osztrák és az osztrákká vált arisztokrácia, amely földbirtokát, társadalmi súlyát és hivatali befolyását az alkotmányos érába is át tudta menteni. Ide tartozik a Monarchiával azonosult, nemzetiségét elvesztett hatalmas hivatalnoki kar, az ún. bürokrácia, amelynek állami és hivatali ismereteit, az ügykezelésben való jártasságát az alkotmányos kormányzat sem nélkülözhetette. Úgyszintén a hadsereg tisztikara, amely 1867 után is kizárólag az uralkodó eszköze maradt. Az egyház óriási birtokaival és a hívők millióira gyakorolt lelki befolyásával a konzervativizmus egyik legjelentősebb politikai tényezője a Monarchiában. A társadalom ezen konzervatív erői töltötték meg reális tartalommal az abszolutizmus formai maradványait; s ezeket az erőket a dinasztiaival és a monarchiával való összefonódásuk révén joggal nevezhetjük „udvari párt”-nak. Az „udvari párt” 1867 után is a külpolitika kialakításának egyik legfontosabb tényezője.

Az alkotmányos intézmények sem önmaguktól, hanem a mögöttük álló társadalmi erők révén jelentősek. Az új formák azt tükrözték, hogy a konzervatív elemek mellett új társadalmi erők jutottak szerephez a Monarchia külpolitikájának kidolgozásában. Azok a politikai erők, amelyek az abszolutisztikus monarchia alkotmányos és dualista átalakulását kikényszerítették: az osztrák *Verfassungspartei* (Alkotmány-párt) és a magyar *Deák-párt*. A *Verfassungspartei* és a *Deák-párt* külpolitikát formáló ereje két döntő tényező következménye. Először is annak, hogy a két párt a Monarchia számszerűen legerősebb két nemzetének, az osztráknak és a magyarnak a vezető pártja volt. Hétmillió osztrákhoz és hatmillió magyarhoz képest a négymillió cseh-morva nemzet is kisebbségnek számított, a többiekéről nem is beszélve, amelyek közül egyik sem haladta meg számszerűen a hárommilliót (1870-es adatok). A spontán politikai vezető szerepet a dualista rendszer egész apparátusa, különösen az uralkodó nemzeteknek kedvező választási rendszer is alátámasztotta; ez Bécsben az osztrákoknak, Budapesten a magyaroknak feltétlen többséget biztosított. Másodszor: a két párt erejét, így külpolitikai erejét is az a körülmény adta, hogy osztálykorlátaik ellenére is burzsoá pártoknak vagy legalábbis polgáriasult pártoknak számítottak, hogy mögöttük a felfelé ívelő kapitalista társadalom vezető rétege, az osztrák burzsoázia, illetve a kapitalizálódott magyar földbirtokos osztály állott. — A dualista monarchia alkotmányossága így lehetett korlátozott, a polgári pártok képviselőit elűthették a külpolitika közvetlen vezetésétől, az osztrák külpolitikát 1867 után mégis a két legjelentősebb társadalmi-politikai erő: az osztrák burzsoázia és a magyar birtokos osztály igényeinek megfelelően kellett irányítani.

Verfassungspartei, *Deák-párt* és „udvari párt” — e három csoport az alkotmányos dualista monarchia legfontosabb politikai tényezője. Az osztrák külpolitika belső rugóit keresve mindig e három párt törekvéseire kell elsősorban tekintettel lennünk.

2.

Az alkotmányos dualizmus a Monarchia új létezési formája, de örökölte és magában hordozta a Habsburg-birodalom valamennyi történelmi sajátosságát. A Habsburg-birodalomét, amely különleges adottságai folytán egyedülálló alakulatnak számított a korabeli Európában.

Ausztriát a XIX. század folyamán is nagyhatalomnak tekintették. Adottságai folytán kétségkívül rászolgált erre a rangra. Területét tekintve kisebb ugyan Oroszországnál, de nagyobb, mint Anglia vagy Franciaország. A birtokolt területek nemcsak mezőgazdasági szempontból, de a nyersanyag- és energiabázis meg a közlekedés lehetőségeit tekintve sem maradtak a nyugati országok mögött. A népsűrűség bőven elegendő volt ezeknek az adottságoknak a kiaknázásához. Ausztria harmincötmillió lakójával az európai ranglista harmadik helyét foglalta el, egy színvonalon volt Franciaországgal, megelőzte Angliát, és csupán Oroszország és az egyesített Németország állott előtte. A társadalmi fejlődés szintjét tekintve nem tartozik ugyan az élenjáró országok közé, de nem is marad el annyira, mint keleti szomszédjai. A hadsereg, a birodalom erejének külső jelképe, ugyancsak megütötte az európai nagyhatalmi mércét; az osztrák mozgósítási rendszer képes volt ugyanannyi embert fegyverbe szólítani, mint akár az orosz, akár a francia.

Mégis gyökeresen különbözött Európa valamennyi nagyhatalmától. Anglia, Franciaország és később Németország polgári nemzeti államnak számított, amely a kapitalista belső piac gazdasági bázisán és az abszolút monarchia, majd a polgári forradalom által egységes nemzeté olvasztott nép etnikai közösségén: a nemzeti burzsoázia gazdasági és politikai vezető szerepén nyugodott. Oroszország soknemzetiségű birodalom volt ugyan, de az orosz arisztokrácia, majd burzsoázia korlátlan vezető szerepét az orosz nép döntő gazdasági és számszerű túlsúlya mindig biztosította. A nyugati nemzeti államok és a keleti soknemzetiségű birodalom nemzetközi szerepe ebből a szempontból nem különbözött lényegesen egymástól.

Ausztria soknemzetiségű állam volt, és ebben a tekintetben alapvetően különbözött a Nyugat nagyhatalmaitól. Területét több mint tízféle különböző nyelvet beszélő és különböző nemzetiségű nép lakta: németek, magyarok, csehek, szerb-horvátok, lengyelek, olaszok, ukránok, szlovákok, románok — hogy csak a fontosabbakat említsük. A birodalom népei közül azonban — és itt az eltérés az ugyancsak soknemzetiségű Oroszországtól — egyik sem rendelkezett döntő számbeli és gazdasági túlsúllyal. A legerősebb nép, az osztrák-német számaránya nem volt nagyobb az összlakosság húsz százaléknál. Ugyanakkor a legtöbb nép rendelkezett a nemzeté válás feltételeivel, és magában hordozta az önálló nemzetállam megteremtésének igényét. A dolgot még bonyolította, hogy az Ausztriában lakó népek többsége — németek, olaszok, délszlávok, ukránok, lengyelek, románok — a birodalom határai mellett létező vagy alakulóban levő nemzeti államok etnikai közösségéhez tartozott. Ilyen körülmények között minden olyan kísérletnek, amely a soknemzetiségű Ausztriát egységes nemzeti állammá akarta olvasztani (mint II. József próbálkozása), vagy amely egy nemzet feltétlen vezető szerepét kívánta biztosítani (mint a XIX. század közepén a német centralista próbálkozások), feltétlenül kudarcra kellett végződnie.

A XIX. századi Habsburg-birodalomból tehát hiányoznak azok a feltételek — össznemzeti piac, a nemzeti burzsoázia gazdasági és politikai vezető szerepe —, amelyek a Nyugat nemzeti államainak létezését magától értetődővé teszik. De hiányzott az egyik nemzetiség feltétlen túlsúlya is, amely keleti szomszédja nagyhatalmi rangját története során mindvégig biztosította. A különböző országrészek laza kapcsolata, több gazdasági centrum kialakulása, a különböző népek politikai önállósága — ilyen feltételek jellemezték a XIX. század Ausztriáját az elmúlt századokhoz hasonlóan. Ebből a helyzetből tisztán elméleti úton is lehet vonni azt a következtetést, hogy mihelyt a kapitalista fejlődés színvonala lehetővé teszi, az Ausztriában lakó népek az önálló nemzeti állam megteremtésére, illetve az osztrák határ mentén for-

málódó nemzeti államokhoz való csatlakozásra fognak törekedni, ami a soknemzetiségű birodalom létét fogja veszélyeztetni. A *Habsburg-birodalom léteinek objektív feltételei* — és ez különbözteti meg (talán Törökországot kivéve) az összes európai országtól (még a kicsiktől is) — *ilyenformán a XIX. században csaknem teljesen hiányoztak*. Egzisztenciáját részint elnyomó apparátusára, részint a birodalom nemzetiségeinek és az európai nagyhatalmaknak a birodalom fenntartásához fűzött bizonyos érdekeire, tehát politikai és szubjektív tényezőkre, nem pedig objektív gazdasági törvényszerűségekre alapozza.¹

Ezek után érthető, hogy az egyéb feltételeit tekintve nagyhatalomnak számító Ausztria a XIX. században korántsem játszik e feltételeknek megfelelő nemzetközi szerepet, és külpolitikájának jellege lényegesen különbözik az egzisztenciális problémákat nem ismerő nagyhatalmakétól. Ausztria nem folytathatott a szó közkeletű értelmében offenzív, terjeszkedő politikát, nem törekedhetett európai hódításokra. Olyan nagyszabású vállalkozások, mint Franciaországé a napóleoni háborúk alatt, mint Oroszországé Közép- és Délkelet-Európában, vagy mint Németországé Franciaország rovására, elérhetetlennek számítottak Ausztria számára. Valahányszor megpróbálta figyelmen kívül hagyni ezt a szabályt, mint például a németországi hegemón kísérleteknél, súlyos kudarccal kellett fizetnie. Ennek a törvényszerűségnek csak látszólag mond ellent az a tény, hogy a XIX. század elejétől Ausztria több aktív külpolitikai lépést hajtott végre: részt vett a Napóleon elleni koalíciókban, hadsereget küldött az olaszországi forradalmi mozgalmak leverésére, elfoglalta, majd bekebelezte Bosznia-Hercegovinát; valójában ezek nem voltak egyebek, mint a birodalom létét védő megmozdulások. De nem vehetett részt ez a „nagyhatalom” az Európán kívüli terjeszkedésben sem; távol maradt a XIX. század annyira jellemző gyarmati expanziójától. Miközben Anglia, Franciaország és Oroszország óriásira növelik gyarmatbirodalmaikat, és az új Németország is fellép a gyarmatszerzés igényével, Ausztria szerényen megelégszik annyival, hogy a félig függőségben levő országokban (mint Kína) bizonyos kereskedelmi előjogokat biztosítson magának. A „világ felosztásából” egyetlen talpalatnyi terület sem jut neki, és nem tart igényt a „világ újrafelosztására” sem.

Az osztrák külpolitika így valójában nem követhetett nagyhatalmi célokat. Törekvései középpontjába olyan célt kellett állítania, amely a nagyhatalmaknál önmagától adva volt: *a birodalom fenntartásának biztosítását*. Az osztrák külpolitika alapvető feladata a XIX. század elejétől egészen 1918-ig abban állott, hogy Ausztriát (majd Ausztria—Magyarországot) a polgári-nemzeti mozgalmakkal és e mozgalmak ürügyén a birodalom ellen fellépő nagyhatalmakkal szemben megvédje.

A mindenkori osztrák külpolitika a birodalom egzisztenciájának biztosítását e sajátos feltételekhez alkalmazkodva oldotta meg. Hogy Ausztria léte egyebek között a nagyhatalmak politikájának függvénye, az úgy tükröződött az osztrák külpolitika vezetőinek gondolkodásában, mint állandó lavírozás szükségessége a nemzeti mozgalmak, és az azokat kívülről támogató nagyhatalmak egymásnak sokszor ellentmondó érdekei között. Az osztrák államférfiak általában tudatában voltak annak, hogy Ausztria léte — részint a konzervatív társadalmi rend, részint az európai egyensúly biztosítása szempontjából — európai érdek. Ezért ha belső nemzeti és forradalmi mozgalmak feszítették a Monarchiát, akkor általában az európai nagyhatal-

¹ A Habsburg-birodalom sajátosságainak felvázolásánál *Hanák*: A dualizmus válságának problémái a XIX. század végén c. cikkére támaszkodtam. *Történelmi Szemle* 1959. 1—2. sz.

maknál, ha pedig egyik nagyhatalom valamelyik nemzeti mozgalom támogatásának ürügyén hozta válságos helyzetbe a Monarchiát, akkor az európai egyensúly jelszavával az illető nagyhatalom ellenfeleinél kerestek támogatást. Így az osztrák külpolitika a birodalom fenntartásának feladatát a különböző nagyhatalmak közötti lavírozással oldotta meg; ez alkotja tulajdonképpen a Monarchia külpolitikájának tartalmát a XVIII. század végétől egészen a szétbomlásig. A bizonytalan helyzetből és az ennek folytán előálló lavírozásból következett azután a nevezetes osztrák szövetségi politika, amely a Monarchia fenntartásának legfontosabb külső eszköze volt.² A szövetség minden esetben arra szolgált, hogy a birodalom belső szétfeszítő erői ellen (mint az 1848—49-es magyar forradalom ellen) és a belső szétfeszítő erőket kívülről támogató nagyhatalmak ellen (mint a század elején Napóleon ellen) mozgásba hozza a konzervatív európai érdekeket. A nagyhatalmak Ausztria-mentő akciójának formáját az osztrák külpolitika által idejekorán létrehozott szövetség alkotta. Ilyen volt a század elején a Napóleon ellen harcoló koalíció-sorozat, ez volt a szerepe a század közepén a Szent Szövetség keretében Magyarországon beavatkozó orosz szövetségnek; ezt a feladatot kellett volna a század utolsó harmadától betöltenie a kettős szövetségnek is.

A fenti körülmények nagyjából meg is határozták a mindenkori osztrák külpolitika feladatait, amelyeket a következőkben lehetne összefoglalni: idejekorán felismerni, hogy a birodalom létét milyen nemzeti mozgalom, vagy milyen, a nemzeti mozgalmat saját céljaira kihasználó nagyhatalom fenyegeti, és idejekorán megfelelő szövetségi rendszert kiépíteni a fenyegető veszély elhárítására, vagy legalább ellensúlyozására. A XIX. század kavargó forradalmi és nemzeti mozgalmi, a nagyhatalmak sokszor kiismerhetetlen törekvései közepette a veszély felismerése, illetve a sokféle veszély között a leglényegesebb kikapintása önmagában sem volt könnyű dolog, hát még a megfelelő szövetségi rendszer létrehozása. Az osztrák külpolitikának, ha a birodalom fennmaradását biztosítani akarta, mégis meg kellett kísérelnie ennek a feladatnak a megoldását.

3.

1867-ben a Monarchia helyzete előnyösen alakult mind a létét fenyegető nemzeti mozgalmak, mind e mozgalmakat támogató nagyhatalmi politika szempontjából.

Azok a *nemzeti mozgalmak*, amelyek a XIX. század közepétől a Monarchia fennállását veszélyeztették, vagy legalábbis hatalmi pozícióit fenyegették, nagyobbrészt *lezáródtak*.

A soknemzetiségű Monarchia számára időrendben először az *olasz nemzeti mozgalom* kibontakozása okozott súlyos gondokat. Az osztrák külpolitika a bécsi kongresszus után évtizedekig az olasz kérdés megoldását tartja központi feladatának. 1866-tól az olasz kérdés lezárult Ausztria számára; az olaszországi hatalmi pozíciók és az itáliai osztrák tartományok elvesztése után Ausztria nem volt többé adója Olaszországnak. A Trentinóban és Isztriában maradt félmillió olasz legfeljebb határvidongásra adott már okot, nem komoly összetűzésre. Noha az olasz nemzeti mozgalom csupán Ausztria hatalmi állását és periferikus területeit érintette, tehát létét soha

² *Friedjung*: Harcz a német hegemoniáért (1859—1866). Bp. 1902. I. k. 9—12.

nem veszélyeztette, lezáródása mégis komoly megkönnyebbülést jelentett a soknemzetiségű birodalom számára.³

A magyar nemzeti mozgalom a birodalom határain belülre korlátozódott; a magyaroknak nem állott módjukban (mint az olaszoknak), hogy a Monarchián kívül formálódó nemzeti államhoz csatlakozzanak. A különbség azonban nem sokat von le e mozgalom jelentőségéből. A magyarok a birodalmon belül az osztrák után a leg-erősebb nemzet, és jelentőségüket még csak növelte, hogy politikai befolyásuk az egész korábbi történeti Magyarország területére kiterjedt. A magyar nemzeti mozgalom céljának elérése, az önálló Magyarország megalakulása a birodalom területének és lakosságának csaknem felét leválasztotta volna, ezért a magyar nemzeti mozgalom kétségtelenül a Habsburg-monarchia létét érintette.

1849-ben a Habsburg-monarchia minden bizonnyal széthullott volna a magyar nemzeti mozgalom csapásai alatt. Fennmaradását csupán annak köszönhetette, hogy érdekében felléptek a konzervatív nagyhatalmi érdekek. A cári Oroszország 1849 nyarán az európai diplomácia teljes jóváhagyásával vérbe fojtotta a magyar szabadságharcot, és ezzel a soknemzetiségű Habsburg-monarchiát megmentette a biztos felbomlástól.

A hatvanas években a magyar nemzeti mozgalom új irányt vett. A mozgalom vezetői a cári intervenció tapasztalatait elemezve rájönnek arra, hogy az önálló Magyarország megteremtéséhez hiányoznak a szükséges feltételek. „Fönn bírna ezek közt állani Magyarország, beékelve a hatalmas orosz és német birodalom közé?”⁴ — tette fel a kérdést a magyar nemzeti mozgalom mérsékelt szárnyának elismert vezetője, Deák Ferenc. Arra is rádöbbenek — ehhez megint negyvennyolc tapasztalatai segítettek hozzá —, hogy kizárólag a magyar uralkodó osztály erejével nem lehet fenntartani a szentistváni államtestet, a nemzetiségek feletti magyar uralom biztosítására szükség van a Habsburg-monarchiára. Ezért amikor az udvar részéről hajlandóság mutatkozott a Monarchia létével immár összeegyeztetett magyar nemzeti igények kielégítésére, a magyar vezetők siettek megragadni a kínálkozó alkalmat. A Habsburg-monarchia dualista átalakítása teljes mértékben megfelelt ezeknek az igényeknek.

1867-tel tehát a magyar nemzeti mozgalom is lezárult, egzisztenciális veszélyt a meglévő és később felmerülő problémák ellenére ez a mozgalom sem jelentett többé a Habsburg-birodalomra nézve. Deák szavai lényegében az egész magyar uralkodó osztály véleményét juttatták kifejezésre: „Van-e, ki óhajtja Ausztria fölbomlását, nem tudom, de ha vannak ilyenek, azok azt bizonyosan nem a mi érdekünkben óhajtják. Félek, nagyon félek, hogy e fölbomlás által nem mi nyernénk, s a mi sorsunk jobbra nem változnék.”⁵

Előnyösen alakult a Monarchia helyzete 1867 után a *nagyhatalmak osztrák politikája* szempontjából is.

Az európai hatalmak közül Anglia tekintette leginkább külpolitikai alapulvének a Habsburg-birodalom sértetlen fenntartását. A brit diplomáciát a szigetország nagyhatalmi szükségletei készítették erre az álláspontra. A Habsburg-birodalom Anglia szilárd szövetségésének bizonyult a XIX. század elején a kontinens fő hatalma

³ Az olasz nemzeti mozgalomra lásd King: *Histoire de l'unité italienne*. I—II. k. Paris 1901. — Matter: *Cavour et l'unité italienne*. I—III. k. Paris 1925.

⁴ Deák Ferencz Beszédei. Összegyűjt. Kónyi Manó. Bp. 1897. IV. k. 461.

⁵ Deák i. m. IV. k. 460.

Franciaország ellen vívott harcban. A XIX. század közepén pedig a Habsburg-birodalom az orosz terjeszkedés gátjául szolgált. „Európa politikai függetlensége és szabadsága véleményem szerint szorosan összefügg Ausztria integritásával és nagy európai hatalomként való fenntartásával”⁶ — fogalmazta meg Palmerston 1849-ben az angol külpolitikának a Monarchiával kapcsolatos érdekeit.

1856 után kétségkívül csökken Ausztria jelentősége az angol külpolitikában.⁷ Az európai hatalmi viszonyok átalakulása (Oroszország visszaszorulása) mellett az a megfontolás okoz gondot az angol diplomáciának, hogy vajon a két évtizede belső válsággal kínlódó Ausztria képes lesz-e továbbra is betölteni az európai hatalmi rendszerben az egyensúlyozó szerepét. De a kétségek soha nem vezetnek nyílt osztrák-ellenes lépésekre. Éppen az 1867-es kiegyezés szolgált ismét alkalmat arra az angol politikai közvéleménynek, hogy a változott belső formájú osztrák birodalom fenntartása mellett változatlanul hitet tegyen.⁸ Az angol egyensúlypolitika 1867 után is Ausztria—Magyarország fenntartásának fontos nemzetközi tényezője maradt.

Franciaország a Habsburg-birodalom „rossz szelleme” volt a XVIII. század vége óta. Ez az ország képviselte a legkövetkezetesebben a nemzeti elvet az európai külpolitikában, ez az ország hozta mozgásba példájával az osztrák monarchia elnyomott nemzetségeit. Különösen súlyos és következményekkel terhes a francia külpolitika tevékenysége Ausztria számára a negyvennyolcat követő másfél évtizedben. 1859-ben III. Napóleon az olasz nemzeti mozgalom támogatásának jelszavával Piemonttal közösen háborút indít Ausztria ellen. Az eredmény a történelmi osztrák birodalom első darabjának, Lombardiának elszakadása. 1866-ban a német nemzeti mozgalom támogatásának ürügye alatt (valójában, mint korábban is, Franciaország megnagyobbítása érdekében) semlegességre kötelezi magát a porosz—osztrák háborúban, és ezzel diplomáciai segítséget nyújt Ausztriának a Német Szövetségből való kizorításához. Amikor a kétségbeesett osztrák diplomácia 1866 őszén Franciaországhoz fordul támogatásért, sértésszámba menő visszautasításban részesül. „Sajnos azok a hírek, amelyek ide érkeznek — mondta Eugénie császárné a párizsi osztrák követnek —, azok számára kedvezőek, akik igazolni akarják tartózkodási politikájukat. Mekkora hibát követnénk el, mondják ők, ha egy olyan hatalom érdekében keverednénk viszályba, amely az összeomlás felé tart.”⁹

A bonapartista Franciaország fennhéjázó osztrákellenes magatartása azonban nem sokáig tartott. A bonapartista külpolitika kénytelen szembefordulni a megnagyobbodott Poroszországgal. A várható fegyveres összetűzéshez szövetségesre van szükség, és ezzel egy csapásra megváltozik Ausztria helye a francia külpolitikában.¹⁰ A pesti királykoronázás alkalmával Moustier francia külügyminiszter hivatalosan

⁶ Haraszi : Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen. Bp. 1951. 234.

⁷ Vö. Mosse : The European Powers and the German Question 1848—1871. Cambridge 1958. 213—253.

⁸ Gonda : Bismarck és az 1867-es osztrák—magyar kiegyezés. Bp. 1960. 98—101.

⁹ Metternich à Mensdorff, Paris, le 24 octobre 1866. — Oncken : Die Rheinpolitik Kaiser Napoleons III. von 1863 bis 1870 und der Ursprung des Krieges von 1870—1871. Berlin 1926. II. k. 117.

¹⁰ „L'existence de l'Autriche comme Grande Puissance Européenne se trouve liée intimement à celle de ce pays-ci” — jelenti a párizsi száz év követ. Seebach à Friesen, Paris, le 2 février 1867. Sächsisches Landeshauptarchiv, Dresden, Ausßenministerium No. 3054.

kijelenti: „Ausztia konszolidálása és virágzása nagy fontosságú az általános egyensúly fenntartása szempontjából.”¹¹ És 1867 augusztusában, alig egy évvel Ausztriának francia segédlettel történt megrövidítése után, Franciaország véd- és dacsövet-ségre tesz ajánlatot Ausztia—Magyarországnak.¹²

*

Az olasz és magyar nemzeti mozgalom lezáródása, a francia külpolitika osztrákbarát fordulata és az angol diplomácia változatlan egyensúly-megfontolása a Habsburg-monarchia belső és nemzetközi állásának megszilárdulását eredményezte a kiegyezés éveiben. Olyan nemzeti mozgalom és olyan nagyhatalmi politika azonban, amely a soknemzetiségű birodalom létét fenyegette, még 1867 után is akadt.

Ilyennek számított elsősorban a *német nemzeti mozgalom* és a vele összefonódott porosz nagyhatalmi politika. Igaz, első pillanatra úgy tűnt, hogy itt csak a dinasztikus hatalmi pozíciók kerültek veszélybe. Valójában sokkal többről volt szó. A német nemzeti mozgalom eredeti formájában az összes német területek egyesítését, az egységes német nemzeti állam megteremtését tűzte ki céljául. A Habsburg-birodalom számára ez a tulajdonképpeni Ausztia, valamint Cseh- és Morvaország kiválását, és az egységes Németországhoz való csatlakozását jelentette volna. Mivel az osztrák-németek képezték e soknemzetiségű birodalom legszámosabb és tulajdonképpen vezető nemzetiségét, kiválásuk feltétlenül a Monarchia felbomlását jelentette volna. A német nemzeti mozgalomnak a Monarchiára nézve veszélyes voltát csak fokozta az a körülmény, hogy a német nemzeti kérdés fenti megoldásának egyik centruma éppen a Monarchia határain belülre esett: ti. annak az osztrák-német burzsoázia volt egyik hordozója.

A negyvennyolcas forradalom csaknem lehetővé tette az egységes, a Német Szövetség valamennyi államát magába foglaló Németország megteremtését. Csak a nemzetközi és a belső reakció túlsúlyának tudható be, hogy a frankfurti alkotmánytervezet a forradalmi felkelés ellenére sem léphetett életbe. Így Ausztia megmenekült a német nemzeti mozgalom első és legjelentősebb rohamától.¹³

1849 után a német nemzeti kérdés egy időre nyugvópontra került, majd dinasztikus törekvések jutottak előtérbe. Ezek a törekvések a Habsburg-birodalomnak csak hatalmi pozícióit veszélyeztették, de mivel a tulajdonképpeni Ausztia csatlakozására nem tartottak igényt, létét nem érintették. A külső affinitás veszélye tehát lényegesen csökkent. Az osztrák burzsoázia Németországhoz való vonzódása is bizonyos változáson ment át. Az osztrák liberálisok többsége már a frankfurti parlamentben is képtelennek bizonyult annak az ellentmondásnak a feloldására, amely az egységes Németország és Ausztia léte között fennállott; ők tulajdonképpen mind a kettőt szerették volna. Ezért aztán örömmel csatlakoztak azokhoz az osztrák kormánytörekvésekhez (előbb Schwarzenberghez, majd Schmerlinghez), amelyek

¹¹ Moustier à Gramont, Paris, le 3 juillet 1867. Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—1871. Paris 1925. 17. k. 311.

¹² Vö. *Oncken* i. m. II. k. 454—455.

¹³ A német nemzeti mozgalomra, különös tekintettel Ausztriára, lásd *Franz*: Liberalismus. München 1955. — *Eder*: Der Liberalismus in Altösterreich. Wien—München 1955.

Németországnak a Habsburg-birodalom vezetése alatt végbemenő valamiféle egyesítést helyezték kilátásba. A külső vonzóerő csökkenésével egyidejűleg vesztett erősségéből az osztrák nemzeti mozgalom excentrikussága is.

1859 után újra felmerül a német nemzeti kérdés forradalmi megoldásának lehetősége; Németország ismét forradalmi nemzeti válságot él át. Azok az erők, amelyek 1848-ban szerepeltek, újra küzdőtérre lépnek. A német burzsoázia ismét nemzeti színekbe öltözik, és az osztrák liberális párt egy része is hajlandónak mutatkozik a frankfurti színjáték megismétlésére. A német liberális burzsoázia egészében véve azonban képtelennek bizonyul arra, hogy a forradalmi nemzeti mozgalom élére álljon, s ezt a mozgalmat a dinasztikák megdöntésére, az egységes demokratikus német köztársaság megteremtésére használja fel.¹⁴ Ehelyett Bismarck a német nemzeti mozgalom erejét a porosz hatalmi politika céljaira kamatoztatja. De az így is életveszélyes a Habsburg-birodalomra nézve.

Bismarck az osztrákok elleni háborúban nemcsak korszerű és ütőképes hadsereget vonultatott fel, hanem az Ausztriát fenyegető nemzeti mozgalmak erejét is a porosz célok szolgálatába állította. Velencét odaígérve, szövetséget kötött Olaszországgal, de egyúttal kinyújtotta kezét Garibaldi felé is. Amikor a porosz hadsereg osztrák földre lépett, Bismarck első dolga volt, hogy nyilatkozattal forduljon a cseh nemzethez, amelyben a csehek jogos függetlenségi törekvéseinek támogatását ígérte. Mindezek betetőzéseként kapcsolatot teremtett az Ausztriára nézve legveszélyesebb nemzeti mozgalommal, a magyarral, és Magyarország megbolygatására létrehozta a Klapka-légiót. Bismarck nem egyszerűen dinasztikus háborút viselt Ausztria ellen, hanem a „földről való forradalom” megoldása érdekében tartalmában és eszközeiben egyaránt nemzeti háborút is. Ezek után nem volt indokolatlan a feltételezés: Königrätz a Habsburg-monarchia felbomlását fogja eredményezni.¹⁵

Bismarcknak azonban más elképzelései voltak Ausztriával. A prágai békével ugyan kiszorította a Német Szövetségből (ez volt háborújának tulajdonképpeni célja), de nem vett el tőle egy talpalatnyi területet sem. 1866 után új szempontok merülnek fel osztrák politikájában. „Erős Ausztriát óhajtok — jelentette ki az osztrák követ előtt —, és olyan politikát, amely a mi területünket a császárság belső válságát kihasználva, annak német-katolikus tartományai rovására akarná megnövelni . . . az ilyen politikát én örülségnek tartanám, és az ilyen úton elért területgyarapodást szerencsétlenségnek Poroszországra nézve.”¹⁶ Mi más volt e kijelentés, mint az annexióról való nyílt lemondás?

A német nemzeti mozgalom azonban még nem zárult le végérvényesen. Németországból 1867 után is hiányoztak a délnémet államok. A „földről végrehajtott forradalom” megtörte ugyan az alulról jövő forradalom erejét, de azt nem küszöbölte ki véglegesen. Az Északnémet Szövetség megalakítása után sem lehetett teljesen kizártnak tartani egy harmadik német forradalmi hullámot, amely újra Nagy-Németország jelszavát írhatta zászlajára. Arra sem volt semmi biztosíték — Bismarck szavai e tekintetben nem helyettesítették a tényleges biztosítékokat —, hogy az egyesítés meg fog állani a Habsburg-birodalom határainál.

¹⁴ Vö. Engelberg : Deutschland von 1849 bis 1871. Berlin 1959.

¹⁵ Vö. Rein : Die Revolution in der Politik Bismarcks. Göttingen 1957.

¹⁶ Wimpffen an Beust, Berlin, 31. März 1867. Die auswärtige Politik Preussens 1858—1871. Oldenburg 1934. VIII. k. 547—548.

A német nemzeti mozgalom küszöbön álló lezárása így súlyos problémákat rejtett még magában a Habsburg-birodalomra nézve. A kiegyezés megkötésekor látni lehetett, hogy az osztrák—magyar külpolitika legfőbb gondját a német nemzeti mozgalom lezárásából adódó problémák fogják jelenteni.

*

Nyugat-Európa nagy polgári-nemzeti átalakulása még be sem fejeződött, a Habsburg-birodalomnak máris egy újabb irányból fenyegető nemzeti mozgalommal kellett szembenéznie. A század utolsó harmadában a nemzeti átalakulás súlypontja áttevődik Kelet-Európára; az olaszok, a magyarok és a németek után a szlávok következnek; napirendre kerül a szláv nemzeti államok megalakítása.

A kelet-európai nemzeti mozgalmak centruma a XIX. század utolsó harmadában a Balkán félsziget. Az évszázadok óta török elnyomás alatt sínylődő népek a polgári fejlődés eredményeként megérték arra, hogy korábbi függetlenségüket visszaszerezzék, és önálló nemzeti államaikat megalakítsák. Látni lehet, hogy a kelet-európai nagy nemzeti átalakulás a nyugatihoz hasonlóan ismét a soknemzetiségű Habsburg-birodalomba fog ütközni. Feltehető volt, hogy a török birodalom elnyomott népeinek felszabadulása, és önálló nemzeti államaik megalakulása óriási vonzóerőt fog gyakorolni a Monarchia délszláv és román népeire. A szlávok és a románok együttesen a Monarchia lakosságának csaknem hatvan százalékát alkották. Összefüggő területeken Ausztria centrális és létfontosságú részeit lakták. Nem volt nehéz belátni: önálló nemzeti államaik megalakítása a soknemzetiségű Habsburg-birodalom felbomlásával egyértelmű.

Ráadásul olyan ország is akadt — a cári Oroszország —, amelynek hatalmi céljai összekapcsolódtak a szláv nemzeti mozgalom érdekeivel. A cárizmus a XVIII. század vége óta külpolitikája alapvető feladatának Konstantinápoly elfoglalását és a tenger-szorosok megszerzését tartotta. Ehhez elsősorban Törökország hatalmának megtörése, a soknemzetiségű török birodalom felbomlasztása volt szükséges. A török elnyomás megszüntetésére irányuló nemzeti mozgalmak feltétlenül kedveztek ennek a politikának, mert meggyorsították Törökország felbomlását, emellett — az etnikai és vallási közösség jogcímén — ürügyet adtak Oroszországnak a diplomáciai beavatkozásokra és a katonai fellépésekre. A XIX. század diplomáciai és katonai akciói (a szerb és román önrendelkezés kieszközlése a század elején, az 1828—29-es háború, és bizonyos okig még a krími háború is) mindig valamelyik törökellenes nemzeti megmozdulás ürügyén mentek végbe. Az 1853—56-ban elszenvedett vereség után a keleti kérdés átmenetileg háttérbe szorul a cári külpolitikában; Oroszország az ötvenes—hatvanas években elsősorban Közép-Ázsiában terjeszkedik. A cárizmus azonban soha nem mondott le Konstantinápoly megszerzéséről. A hatvanas—hetvenes években az önálló nemzeti állam megteremtésének fokára eljutó délszláv nemzeti mozgalmak különben sem tették volna lehetővé számára a passzivitást.

Igaz, a cárizmusnak saját nemzetiségei elnyomásához, és a konzervatív európai rend megőrzéséhez szüksége volt a Monarchia fenntartására. 1849-ben, az osztrák monarchia fennállásának legválságosabb időszakában Oroszország lépett fel legerőteljesebben a Habsburg-birodalom megmentése érdekében. „Az osztrák monarchia egysége és oszthatatlansága szükséges Európa nyugalma és különösen Oroszország politikai érdekei szempontjából”¹⁷ — írja I. Miklós a trónra lépő Ferenc Józsefnek. És 1849 tavaszán

¹⁷ *Andics*: A Habsburgok és Romanovok szövetsége. Bp. 1961. 298.

útnak indítja hadseregét a magyar szabadságharc elfojtására. 1849 után megbomlik az összhang Európa két konzervatív nagyhatalma között. I. Miklós alapelve azonban továbbra is vezető gondolata marad az orosz külpolitikának. „Mint Ausztria szomszédai azt kell kívánjuk, hogy nyugalomban maradjon. Érdeünkben áll, hogy heterogén alkotóelemeit összetartsa, mert ez bennünket minden anarchista nyugtalanságtól megoltalmaz”¹⁸ — írja Grocsakov 1864-ben.

A cárizmus a Törökország ellen irányuló nemzeti mozgalmaknak adott elsősorban segítséget, és tette ezeket a mozgalmakat az önálló államiság megalakítására képessé. De törökországi politikája alapvetően meghatározta az ausztriai szlávokkal szemben tanúsított magatartását. Az a politika, amely török fennhatóság alatt álló területen a délszlávok államának megalakítását elősegítette, Ausztriában sem fékezte a szláv nemzeti mozgalmat. A cárizmus a konzervatív európai politika jegyében kívánta ugyan a soknemzetiségű Habsburg-birodalom fenntartását, de a hatalmi politika érdekei fölébe kerekedtek ennek a megfontolásnak. A cári Oroszország az ausztriai szlávok önállósulási mozgalmának is legnagyobb külpolitikai támaszává válik.

A szláv nemzeti mozgalom és a vele összekapcsolódott orosz nagyhatalmi politika ilyenformán a XIX. század utolsó harmadában potenciális veszélyt jelentett a Habsburg-birodalom számára. Megfelelő körülmények kialakulása esetén ez a potenciális veszély konkrét formákat ölthetett. Az új formákba öltözött, de belső struktúrájában változatlan dualista monarchiának — fennmaradása érdekében — ezzel a veszéllyel is számolnia kellett.

4.

Mindazon pártok közül, amelyek 1867-től szerepet kaptak a külpolitika alakításában, csupán az udvari párt rendelkezett kidolgozott külpolitikai programmal, ez a párt ismerte egyedül a külpolitikai vezetés gyakorlatát. A Verfassungspartei és a Deák-párt eddigi ellenzéki helyzete folytán elsősorban a belpolitikára fordított figyelmet; nézeteit és érzéseit kormányra kerülése után kellett konkrét külpolitikai programmá alakítania.

Az *udvari párt* külpolitikai programja a hagyományos osztrák dinasztikus-hatalmi politika továbbfolytatása, pontosabban szólva: továbbfejlesztése. A dinasztikus-hatalmi politika megalapozója egyrésztől Kaunitz, másrésztől Metternich volt. Mária Terézia és II. József felvilágosult szellemű kancellárja, *Kaunitz*, Poroszország hatalmának megtörését, Ausztria németországi vezető szerepének biztosítását tekintette az osztrák külpolitika alapvető feladatának. A francia szövetség, a kaunitzi politika másik eleme, ennek a poroszellenes politikának a következménye volt. Az Oroszországhoz való viszony ebben a politikában az orosz—porosz kapcsolatok függvénye, ennek megfelelően lehet baráti, de ellenséges is. A keleti kérdés ugyancsak kétféle orosz politika kialakítására adott lehetőséget. A kaunitzi külpolitikai örökséget a jozefinista szellemű bürokrácia tekintette magáénak. *Metternich* az osztrák dinasztikus-hatalmi politika lényegének a konzervatív nagyhatalmak együttműködését, az 1815. évi status quo fenntartását tekintette. A nemzeti és forradalmi mozgalmak elleni eredményes harc céljából ki akarta küszöbölni a konzervatív hatalmak egymás közötti ellentétét. Ezt a célt szolgálta a metternichi politika két hírhedt intézménye: a Német Szövetség és a Szent Szövetség. Az előbbi a dualista alapon történő osztrák—porosz, az utóbbi

¹⁸ *Platzhoff*: Die Anfänge des Dreikaiserbundes (1867—1871). Preussische Jahrbücher 1922.

az osztrák—orosz—porosz együttműködés kerete volt. A metternichi külpolitikai örökség két legfontosabb elemét, a konzervatív jellegű porosz- és oroszbarátságot az ugyancsak konzervatív szemléletű osztrák arisztokrácia vallotta sajátjának.

A történelmi Ausztria két vezető rétege mindig a vázolt szemlélet alapján alkotott ítéletet az osztrák külpolitika aktuális kérdéseiről. A bürokrácia tetszését nem nyerte meg Metternich konzervatív hatalmi rendszere; ez a réteg a jozefinista elvek alapján a belpolitikában, de a külpolitikában is mindvégig ellenzéki maradt. Az arisztokráciának viszont nem tetszett, hogy Schwarzenberg a Német Szövetségben Ausztria alá akarta rendelni Poroszországot, és idegenkedve fogadták az ehhez nyújtott orosz segítséget is. Ugyanígy zokon vették, hogy a krími háború alatt Buol felbontotta a hagyományos osztrák—orosz szövetséget. Az arisztokrácia és a bürokrácia külpolitikai vonala ilyenformán eléggé élesen szemben állott egymással.

A XIX. század hatvanas éveiben a mindkét csoport által legfontosabbnak tekintett területen, a német kérdésben, olyan változások mentek végbe, amelyek a hagyományos nézetek revízióját tették szükségessé. A Bismarck által 1862-ben meghirdetett kisméretű egyesítő politika nemcsak hogy a bürokrácia által féltett hatalmi pozíciókat fenyegette, hanem szakítást jelentett a hagyományos porosz konzervatív politikával is. Az osztrák arisztokrácia nem tarthatta fenn tovább a baráti viszonyt ezzel a Poroszországgal. És ha Schmerling alkotmányreform-kísérletét a Német Szövetségben (amely válasz volt a kisméretű egységtörekvésekre) nem is nézik jó szemmel, mégis kénytelenek levonni a porosz politika fordulatának összes konzekvenciáit. A német hegemonia sorsát eldöntő 1866-os háborút az osztrák arisztokrata Belcredi-kormány üzeni meg Poroszországnak. 1866-ban és 1866 után az osztrák arisztokrácia külpolitikai törekvéseiben is a poroszellenesség kapja meg a központi helyet.

Az udvari párt 1867 után ilyenformán az osztrák külpolitika két hagyományos irányzatának sajátosan összeolvasztott és az új körülményekre alkalmazott válfaját képviselte. A bürokrácia és az arisztokrácia azonban az általuk fő kérdésnek tekintett külpolitikai területen kialakított számos véleménye mellett számos más területen fenntartotta eredeti nézetét.

Az udvari párt 1867 (pontosabban már 1866) után a Monarchia külpolitikájának alapvető feladatát abban látta, hogy visszahódítsa a königgrätzi csatával elvesztett németországi hatalmi pozíciókat. A párt valamennyi rétege egyetértett ezzel a célkitűzéssel. „A császár háborút óhajt, hogy Königgrätzet jóvátegye”¹⁹ — így vélekedett Andrássy Gyula az uralkodó nézeteiről. A poroszellenességet osztotta a korábban poroszbarát osztrák arisztokrácia is. „A császár revansot akart, a hadsereg osztotta nézeteit, a nemesség úgyszintén”²⁰ — így beszélt a kiegyezés utáni osztrák viszonyokról Beust külügyminiszter.

A revans eszköze, a német pozíciók visszahódításának eszköze csakis a háború lehetett. Az udvari párt tisztában van ezzel az egyedüli lehetőséggel, és ingadozás nélkül vállalja is. A megnövekedett és katonailag megerősödött Poroszországgal szemben azonban csak megfelelő szövetséges segítségével vehette fel a küzdelmet. Szövetségesnek a poroszok elötretörése miatt ugyancsak féltékennyé vált Franciaország kínálkozott. Az udvari párt valamennyi rétege, a hagyományosan franciabarát bürokrácia csakúgy, mint a korábban a franciáktól idegenkedő arisztokrácia egyetért abban, hogy Poroszország ellen Ausztriának Franciaországgal kell szöveteznie. Maga az uralkodó

¹⁹ Országos Levéltár (a továbbiakban OL) Kállay hagyaték. 33. k. Belgrádi napló.

²⁰ *Thiers* : Notes et souvenirs 1870—1873. Paris 1903. 6.

mondotta az egyik magas rangú francia katonának: „Mint ön, én is remélem, hogy egy napon majd együtt menetelünk.”²¹

Az Oroszországhoz való viszony megítélésében fennmaradt az arisztokrácia és a bürokrácia ellentétes véleménye. Az arisztokrácia szerette volna fenntartani a hagyományos oroszbarátságot. Ez a barátság kedvező lett volna számára a Poroszországgal való viszálykodásban, de a keleti kérdés szempontjából is használhatónak bizonyult volna. A Törökországgal szembeni közös orosz—osztrák eljárás szükségességében meg egyezett az osztrák és orosz konzervatívok véleménye. A bürokrácia fokozott mértékben oroszellenessé vált, részint azért, mert a hatvanas években Oroszország egyre nyíltabban Poroszország mögé állt, részint pedig azért, mert a keleti orosz terjeszkedés miatt is fenyegetve látta a Monarchia érdekeit. A vélemények az orosz kérdésben tehát ellentétesek, de mivel az arisztokrácia és a bürokrácia egyaránt a poroszok elleni harcot tekintette központi feladatnak, megvolt a lehetőség arra is, hogy közös platformra jussanak a függvényként kezelt orosz kérdésben.

Az 1867-ben a „ciszlajtán” országrészben kormányra került osztrák liberális párt, a *Verfassungspartei*, nemcsak hogy a külpolitikai vezetés tradícióival nem rendelkezett, de a külpolitika számos kérdésében pontosan megfogalmazott véleménye sem volt. Az osztrák liberálisok politikai tevékenységük kezdete óta, de különösen 1861-ben bekövetkezett párttá alakulásuk óta elsősorban a belpolitikai kérdésekre fordítottak figyelmet. A német kérdés azonban, amelyet ők tulajdonképpen össznémet bálügynek fogtak fel, valójában osztrák külpolitikai kérdés is volt, így akarva-akaratlan a birodalmi külpolitika egyik lényeges területén mégiscsak kiformálták nézeteiket. Egyéb külpolitikai kérdésekben — sokszor a birodalmi szemlélet mellőzésével — általában a liberális világnézet alapján alkottak véleményt.

Az osztrák liberálisok német politikája induláskor még mentes volt a dinasztikus vonásoktól. A frankfurti parlamentben az osztrák liberálisok balszárnya megszavazza azt az alkotmánytervezetet, amely Ausztriának csak örökös tartományait vette fel az egységes Németországba, azt a tervezetet, amelynek megvalósulása a Habsburg-birodalom felbomlását eredményezte volna. A mérsékelt liberálisok azonban már itt olyan megoldás után kutatnak, amely a Habsburg-birodalom és az egységes Németország létét összeegyeztethetővé tette volna. A frankfurti parlament csődje után ezért szinte megkönnyebbüléssel csatlakoznak a Schwarzenberg—Bruck-féle Mitteleuropatervezet, amely Ausztria és Németország sajátos gazdasági és politikai összeolvasztását helyezte kilátásba. 1849 után az osztrák liberálisok lényegében elfogadják a poroszellenes osztrák bürokrácia német politikáját, és annak megvalósításához támogatást nyújtanak. A poroszellenesség indítéka ekkor még csak a hagyományos osztrák „Preussenhass”, ehhez 1862 után még a liberálisok anti-bismarckianizmusa járul. A *Verfassungspartei* a hatvanas évek elejétől nemcsak Ausztria hatalmi vetélytársát látja Poroszországban, hanem annak az antiliberális erőnek megtettesülését is, amely egész Németországot a káplárbot uralma alá akarja kényszeríteni. A kisméret programmal az osztrák burzsoázia Németországnak olyan demokratikus átszervezését állítja szembe, amelyben Ausztria játszaná a vezető szerepet. Ehhez azonban saját erőit gyengének ítéli; ezért újra csatlakozik az osztrák bürokrácia német politikájához. 1863-ban az osztrák liberálisok támogatást nyújtanak Schmerling alkotmányreform-

²¹ La vie militaire du général Ducrot d'après sa correspondance (1839—1871). 1895. II. k.

terveikhez, ennek kudarca után pedig még Belcredi tisztán konzervatív jellegű fellépéséhez is csatlakoznak. Az 1866-ban Poroszország ellen viselt háborút az osztrák burzsoázia teljes mértékben támogatta.²²

Az udvari párt és a Verfassungspartei útjai azonban 1866-ban elválnak egymástól. Az osztrák liberálisok a königráti csatavesztés eredményeként belátják, hogy Poroszországgal még az udvari párttal szövetségben sem versenghetnek; beismerik, hogy az a terv, amelyet ők Németország átalakítására szöttek, a porosz hatalmi túlsúly következtében megvalósíthatatlan. „A német fejlődés más irányt vett, mint amilyent az osztrák—németek elképzelték . . . Politikai tekintetben az osztrák-németeket kiszorították Németországból, és amit a csaták eredményeztek, az ünnepek nem fogják megváltoztatni”²³ — állapítja meg a belenyugvás hangján a párt vezető napilapja. Az 1867-ben kormányra kerülő Verfassungspartei így semmiképp sem oszthatta az udvari pártnak a német hegemonia visszaszerzésére készített terveit. Nem osztotta a revans célkitűzését, elutasította az ehhez szükséges háborút, és elvetette azt a szövetséget is, amely ezt a háborút előkészíthette volna. A párt nemhogy a németországi pozíciók visszaszerzésére indított háborút, de még a Poroszország további terjeszkedésének megakadályozására szolgáló háborút is elvetette. Julius Fröbel, az egykori forradalmi demokrata jegyezte fel a Verfassungspartei egyik vezetőjével folytatott beszélgetéséről: „A Giskra által kifejtett nézetek úgy foglalhatók össze, hogy bár Ausztria a porosz hatalom megerősödését nem kívánja, a délnémet államoknak az Északnémet Szövetségbe való belépése miatt nem fog háborút kezdeni.”²⁴ Amikor felmerül az a probléma, hogy Ausztria melyik hatalommal kössön szövetséget, a Verfassungspartei sajtója felemeli szavát a francia orientáció ellen. „A döntés órájában a vezető államférfiaknak arra kell emlékezniük, hogy Bécs és Berlin között nemcsak Königrätz, hanem Lipcse is fekszik, de a Bécsből Párizsba vezető úton Villafranca és megint csak Königrätz található.”²⁵

Ha a Verfassungspartei nem is osztotta az udvari párt revansterveit, még távol volt attól, hogy poroszbarát legyen. Az osztrák liberálisok szemében Bismarck továbbra is az antiliberális, militarista diktátor maradt, aki a porosz junkerek hatalma alá akarja vonni egész Németországot, aki a demokráciára és a liberalizmusra nézve a legnagyobb veszedelmet jelenti. Ez a felfogás igen erőteljesen megmutatkozott a Reichsrath delegációjának második ülészaka alkalmával. A Verfassungspartei vezetői éles szavakkal keltek ki a porosz militarizmus ellen.²⁶ Az osztrák liberálisok nem csupán a német belső viszonyok antiliberális átalakítása miatt aggódtak; attól is féltek, hogy Poroszország a maga állami hatalmát kiterjeszti a még független délnémet államokra is; attól tartottak, hogy magához csatolja a Habsburg-birodalom német tartományait, a tulajdonképpeni Ausztriát. A néhány évvel korábban még az Ausztria vezette Németországról álmódzó osztrák liberálisok német politikájának középpontjába a porosz annexiót való félelem kerül. „Egy katonailag összefogott Nagy-Poroszország, amely a Kelet-tengertől az Alpokig terjed, tisztán elméletileg tekintve is fenyegető veszély Ausztriára nézve”²⁷ — írja a porosz terjeszkedés víziójától megorzadt pártlap.

²² Vö. *Franz* i. m. 323—345.

²³ *Neue Freie Presse* 5. Juli 1868.

²⁴ *Fröbel* : *Ein Lebenslauf*. Stuttgart 1891. II. k. 536.

²⁵ *Neue Freie Presse* 16. Juli 1868.

²⁶ Vö. *Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes. Zweite Session.* Wien 1869. 18—22.

²⁷ *Neue Freie Presse* 13. August 1868.

Az 1866-os vereség és az annexiós félelmek konzekvenciája csakis olyan külpolitikai célkitűzés lehetett, amely a meglevő állapotok, azaz a prágai béke teremtette status quo fenntartására irányult, vagyis az Északnémet Szövetség, a délnémet államok és a Habsburg-birodalom: e három független állam (a „triász”) fennmaradására, abban az értelemben, hogy Ausztria nem kívánja visszaszerezni régi német pozícióit, de úgy is, hogy az Északnémet Szövetség nem terjeszti ki hatalmát Dél-Németországra, és nem emel kezét a Habsburg-birodalom német tartományaira. Ez a felfogás, a prágai béke fenntartásának szükségessége 1867 után a párt valamennyi fórumán kifejezést nyert. A Neue Freie Presse cikkeinek állandóan visszatérő motívuma az 1866-os status quo fenntartásának szükségessége.²⁸ Az 1869. évi osztrák delegáció csaknem valamennyi felszólalója érinti ezt a problémát. „Én elismerem a tények logikáját — a prágai béke pedig tény”²⁹ — így beszélt Rechbauer. „A status quo fenntartását óhajtjuk a prágai béke alapján”³⁰ — mondotta Kaiser. „A kormánynak arra kell törekednie, hogy a status quót baráti és barátságos értelemben őszintén fenntartsa, nem kell a porosz hatalmi törekvéseket előmozdítania, de ő magának sem kell a szupremáciára törekednie” — így foglalta össze a Verfassungspartei nézeteit az osztrák kormány feladataira vonatkozóan az egyik Reichsrath-képviselő.³¹

A status quo fenntartására szolgáló lépések tekintetében már koránt sincs ilyen egység a pártok belül. Akadtak olyan nézetek, amelyek szerint Ausztriának Németországban „erkölcsi hódításokra kell törekednie”, és ezzel megakadályoznia a porosz despotizmus terjeszkedését.³² A Neue Freie Presse-ben is felbukkantak olyan nézetek, hogy „a német férfiak legjobbjai távol vannak attól, hogy a bismarcki politika eredményét, Ausztriának Németországból való kizárását szentesítsék”.³³ Felmerültek olyan nézetek is, hogy a porosz terjeszkedés megakadályozására a délnémet államokat egy osztrák irányítás alatt álló „Délnémet Szövetség”-gé kell szervezni. „Ausztria felbomlásának veszélye annál nagyobb, minél jobban előrehalad a porosz annexiós folyamat, és az minél jobban körül fogja határainkat. A logika egyszerű szabálya azt diktálja, hogy Ausztriának minden olyan politikai alakulatot támogatnia kell, amely az anektáló hatalom előretörését gátolja.”³⁴ Ezek a nézetek azonban korántsem általánosak. A delegációban elhangzik olyan vélemény is, hogy a Délnémet Szövetség veszélyes Ausztriára nézve, mert az a délnémet államokat a „napóleoni cezarizmus” zsákmányává teszi. A Presse a Délnémet Szövetség és Ausztria esetleg kialakuló szorosabb kapcsolataitól a Habsburg-birodalom egységét félti.³⁵ A nézetek és az eszközök különbözősége ellenére a Verfassungspartei a poroszellenes politika bázisának számított 1867 után.

A német kérdés mint döntő külpolitikai probléma mellett a keleti kérdés kap némi helyet a Verfassungspartei formálódó külpolitikai koncepciójában. Amíg a német kérdésben az eredeti liberális hozzáállás a gyakorlati politika tapasztalatain módosult és

²⁸ Neue Freie Presse 26., 28. Juli 1868.

²⁹ Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes. Zweite Session, Wien 1869. 18.

³⁰ I. m. 27.

³¹ I. m. 25.

³² Vö. i. m. 18—19.

³³ Neue Freie Presse 5. September 1868.

³⁴ Neue Freie Presse 13. August 1868.

³⁵ Vö. Pesti Napló 1868. augusztus 18.

hovatovább teljesen birodalmivá vált, a keleti kérdés szemlélete teljességgel az elmélet síkján maradt. Az osztrák liberálisok az európai liberalizmus általános véleményét követve oroszellenesek, de nem osztrák hatalmi okokból, hanem az európai szabadság szemszögéből. Ők is vallották, hirdették azt a nézetet, hogy a cárizmus terjeszkedése az európai szabadságot és demokráciát veszélyezteti, ők is szükségesnek tartották ennek a terjeszkedésnek a megállítását. 1870 őszén, a kirobbanó keleti válság alkalmával a Neue Freie Presse vezércikkírója így foglalja össze a lap, azaz a párt keleti politikáját: „Keleti politikánk lapunk fennállása óta ugyanaz maradt. Törökország fenntartását Ausztria és Európa szempontjából mindig szükségesnek jelentettük ki, mindig a legélesebben küzdöttünk a Konstantinápoly megszerzésére irányuló orosz hódító politika ellen . . . A mi lapunkban ott állt ez a mondat: Az a kereszt, amelyet Oroszország a konstantinápolyi Hagia Sophia templom kupolájára ki fog tűzni, az európai szabadság halotti keresztje lesz.”³⁶ Ahhoz azonban, hogy ez az európai liberalizmus jegyében fongant oroszellenesség az osztrák nagyhatalmi érdekpolitikává váljék, a Verfassungsparteinek konkrét külpolitikai tapasztalatokra kellett szert tennie.

Ha kormányra kerülése idején a *Deák-párt* nem is rendelkezett diplomáciai gyakorlattal, külpolitikai tradíciókban nem szűkölködött. Magáénak mondhatta a magyar nemesség Béccsel egyezkedő, de a magyar sérelmekre ügyelő szárnyának összes hagyományait a pragmatica sanctióig visszamenőleg. A nemesi tradíciók a Habsburg-birodalom külpolitikai érdekei iránti teljes lojalitást, a birodalmi szempontok elfogadását jelentették. A XVIII. században a Poroszország elleni dinasztikus háborúknak, majd a Napóleon elleni küzdelmekben a magyar nemesség volt a dinasztia egyik legfőbb támasza. Hogy a birodalmi szempontok mennyire beleivódtak e réteg gondolkodásába, lemérhető azon, hogy még a 48-as magyar országgyűlés is megszavazta az „olasz segílyt”. De nem szakított teljesen a *Deák-párt* a reformkor és negyvennyolc külpolitikai örökségével sem. A cári hódítástól való félelem, a forradalmi Franciaország iránti szimpátia, az egységes demokratikus Németország igenlése — azok a külpolitikai nézetek, amelyeket az állami önállóságra törekvő reformkori magyar liberálisok kiformáltak, nem enyészhettek el minden hatás nélkül, már csak azért sem, mert a párt gerince a reformkori liberálisokból került ki. Ahogy a *Deák-párt* negyvennyolcat és hatvanhetet összeegyeztette, és ezzel a belpolitikai problémákat megoldotta, úgy most meg kellett próbálkoznia a „birodalmi” és „forradalmi” külpolitikai hagyaték összeegyeztetésével is. A feladat 1867 után abban állt, hogy a dualizmus szemszögéből kritikailag átvizsgálják ezt az ellentétes külpolitikai hagyatékot, és a használható részt az új helyzet követelményeihez igazítsák.

A hatvanas évek központi külpolitikai problémájának, a német kérdésnek *Deák-párti* értékelésében a külpolitikai hagyaték valamennyi eleme szerepet kapott, legnagyobb súllyal azonban a „birodalmi” szempontok szerepeltek. Amikor a königgrätzi vereség még meg nem erősített híre Pestre érkezik, a párt vezető lapja így foglal állást: „Hogy Ausztria utóvégre mégis győztes fog maradni, abban még most sem akarunk kételkedni, az ellenkező nagyon is nagy szerencsétlenség volna, mintsem az ember végső kénytelenség nélkül akárcsak lehetőnek is tartaná. Szerencsétlenség száz tekintetben. Mily következményei volnának a porosz túlsúlynak Németországra nézve, már elégszer fejtegettük, de mellőzve saját hazánk, mellőzve az osztrák birodalom, mellőzve még Németország érdekeit is, szabadelvűség és alkotmányosság szempontjából is szomor-

³⁶ Neue Freie Presse 19. November 1870.

kodnunk kellene a mai Poroszországnak — reméljük, be nem következendő — diadalai felett.”³⁷ A vezércikk, ha nem is fejtette ki, jelezte a Deák-párt Poroszországgal szembeni összes fenntartásait.

A Deák-párt poroszellenes volt, mert a magyar és a birodalmi szempontok sajátos összevegyítésével a Monarchiát a porosz annexiótól féltette és attól tartott, hogy Poroszország a Habsburg-birodalom felbomlásztására tör. Ezen a ponton ismét találkozhattak a deáki és az osztrák dinasztikai felfogás. A magyar liberálisok attól tartottak, hogy Bismarck Ausztria német tartományainak annekválására tör, de attól is félttek, hogy maguk az osztrákok kezdeményezik majd a csatlakozást. A Habsburg-birodalom fennállásához külpolitikai okokból ragaszkodó magyar liberálisoknak szembe kellett fordulniuk minden olyan külpolitikai irányzattal, minden olyan nagyhatalommal, amely a Monarchiát veszélyeztette. És ehhez a „birodalmi” poroszellenességhez bizonyos liberális szempontok is járultak. A Deák-párt elvi és szolidaritási okokból ellensége volt annak a Bismarcknak, aki a német liberalizmus megrendszabályozásával került hatalomra, aki azzal fenyegetett, hogy antiliberális junker rendszerét egész Németországra kiterjeszti. Végül az a körülmény, hogy Poroszország a nemzetközi politikában Oroszország szövetségeseinek számított, csak fokozta és megnövelte a magyar liberálisok amúgy is indokoltan tartott poroszellenességét.

A német kérdés megítélésében a speciális magyar szempontok is megkövetelték jogukat. A Pesti Napló így adott kifejezést ezeknek a szempontoknak: „A német egységgel mi magyar politikusok igen különösen vagyunk. Évtizedeken át politikai katekismusunknak egyik főpontja az volt, hogy Ausztria álljon élére a német egységnek, s regenerálja a nagy Németországot szabadelvű szellemben. Ebből eléggé összevágó következtetéssel a birodalom dualisticus belszervezését vontuk ki. A történelem a mi kombinációinkat halomra döntötte — Ausztria Németországból egész ki lett zárva. És mi lett e forradalmi ténynek, mely össze föltevéseinkkel homlokegyenest ellenkezett, következménye? Magyarország törvényes függetlenségének visszaszerzése — a monarchiának dualisticus szervezete. Az élet kineveti a legszebb theoriát. Most már mi vagyunk legbuzgóbb őrei, hogy Ausztria régi német praeponderáló szerepét vissza ne nyerje.”³⁸ Aktív poroszellenes politika támogatását, olyan törekvések segítését, amely a Königrätz előtti állapotok visszaállítására irányul, aligha lehetett várni a Deák-párttól.

A reformkori hagyatékból a Deák-párt leginkább az oroszellenességet vette át. A reformkori magyar liberálisainak az orosz terjeszkedés jelentette a legnagyobb külpolitikai problémát; attól tartottak, hogy a független Magyarország majd a cári hódítás áldozatává válik. Sejtéseiket 1849 igazolta. A cári intervenció nemcsak az önálló Magyarországgal, hanem a középbirtokos osztály függetlenségi koncepciójával is végzett. A reformkori oroszellenesség alapja ezzel megszűnt, azt a továbbiakban nem a jövő magyar függetlenség féltése, legfeljebb Világos fájó emléke táplálhatta. A történeti reminiscenciák azonban elégtelenek a politikai irányok megszabásához; az oroszellenességnek fokozatosan csökkennie kellett volna, annál is inkább, mert a cárizmus európai terjeszkedése is szemmel láthatóan veszített intenzitásából. Nem ez történt. A Deák-párt szócsöve másfél évtizeddel a szabadságharc után is így beszél: „Véleményünk az, hogy nem érdemli meg a *magyar politikus* nevet az, aki Magyar-

³⁷ Pesti Napló 1866. július 4.

³⁸ Pesti Napló 1870. december 24.

ország főveszélyének nem az oroszot tartja — a ki nem az oroszok természetes ellenfeleiben látja Magyarország természetes szövetségeseit . . .”³⁹

Honnan akkor ez a felfokozott oroszellenesség? A magyarázat kézenfekvő. A cárizmus nem fenyegette ugyan többé a független magyar köztársaságot, de a szláv nemzeti mozgalmak támogatásával annál inkább a magyar uralkodó osztály politikai hatalmát is megtestesítő dualista monarchiát. Az időbeli és lényegbeli eltávolodás negyvenkilenc-től ezért nem csökkentette az érzés intenzitását. Ellenkezőleg, mivel korábban csak egy fiktív önállóság feltételeit féltették, most pedig a valóságos hatalom forgott kockán, az oroszellenesség erőteljesebben, hatványozott mértékben jelentkezett.

Az orosz kérdés a hatvanhetesek gondolkodásában is feltétlenül elsődleges jelentőségű. Minden egyéb problémát az oroszhoz viszonyítottak, minden más külpolitikai kérdést az orosz ügy függvényének nyilvánítottak. Vonatkozott ez a német kérdésre is. Az önmagában bonyolult, és különböző megfontolásokat szembeállító probléma az orosz ügygel összekapcsolva egy csapásra leegyszerűsödött. „. . . Ha Poroszszágról bizonyos volna, hogy lemondott a traditionalis orosz barátságról, bármely kormánynak, mely közösen vagy külön Magyarország külügyeit is intézi, azt tanácsolnók, hogy a poroszsal fogjon kezet; de legyen a porosz ellen, mihelyt az az oroszszal fog kezet”⁴⁰ — így szabta meg a külpolitika fő irányát a párt vezető sajtóorgánuma, és ez a szemlélet a párt egészére általánossá vált.

Az oroszellenesség és az ettől függő, de önmagában is meglévő poroszellenesség a Deák-párti külpolitikai program állandó, de negatív jegyei voltak; csupán arra adtak választ, kikre nem orientálódhat a Monarchia. Pozitív program tekintetében már nem állottak ilyen jól. A reformkor hagyatékából és az adott aktuális szükségletekből egy hevenyészett francia orientációt alakítottak ki. Trefort Ágoston úgy látja, hogy „. . . Ausztria csak Franciaországgal szövetkezhetik, mert Anglia kivételével, mely befolyásáról a continentális dolgokra lemondott, Franciaország az egyetlen állam, melynek érdekei a történetek után Ausztria érdekeivel ellentétben nem állanak”.⁴¹ Az érdekellettek hiánya még kevés az együttműködéshez — ezt a Deák-párt is rövidesen belátta, és megkísérelték valamiféle érdekközösségre helyezni ezt az együttműködési óhaját. Az érdekek közösségét a keleti kérdésben fedezték fel. „Legyen a Rajnán tul akár imperialis, republicanus vagy orleanista kormány, — mindenik érdekében állónak tartandja az orosz terjeszkedés ellen küzdeni⁴² — állapítja meg magabiztosan a Pesti Napló. De azt ő maga kénytelen megmondani, hogy ez az egyedüli közös érdekerület, mert, amint a lap be is vallja: „. . . a német ügy terén Ausztria és Franciaország között semmi közösségnek nem lehet helye”.⁴³ A francia orientáció a bizonytalanságok és a felmerülő kételyek ellenére 1867 után mégis a Deák-párt hivatalos irányvonalává válik. „. . . Nincs kifogásunk ellene — írja a párt vezető sajtóorgánuma az első delegációs ülés alkalmából —, ha Franciaországnak az európai egyensúly fenntartására — értve a porosz—orosz szövetség megakadályozását — czélzó törekvéseit, külügyérünk diplomátiai közben járásával támogatja.”⁴⁴

³⁹ Pesti Napló 1866. október 28.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Pesti Napló 1866. augusztus 24.

⁴² Pesti Napló 1866. október 28.

⁴³ Pesti Napló 1867. augusztus 27.

⁴⁴ Pesti Napló 1868. január 15.

Három diplomáciai kezdeményezés sorsának bemutatásával jellemezhetnénk legjobban a kiegyezés utáni osztrák—magyar külpolitika alakulását.

Az első a *fekete-tengeri status quo ügyében Oroszországhoz intézett osztrák jegyzék*. Ebben a jegyzékben, amelyet 1867. január 1-én (tehát még a kiegyezés megkötése előtt) minden európai nagyhatalomnak megküldtek, az osztrák külügyminiszter azt indítványozta, hogy vegyék revízió alá az 1856-os párizsi szerződésnek a Fekete-tengerre vonatkozó cikkelyeit.⁴⁵ (A párizsi szerződés annak idején megtiltotta Oroszországnak, hogy hadiflottát tartson ezen a tengeren.) A jegyzék elküldésével Beust szemmel láthatólag az udvari párt külpolitikai törekvéseit juttatta kifejezésre, amely párt a balkáni ügyekben egyezsége kívánt jutni Oroszországgal. A diplomáciai kezdeményezés nem volt más, mint annak a régi osztrák konzervatív tervnek a felelevenítése, hogy Törökország balkáni tartományait osszák fel Ausztria és Oroszország között. A párizsi osztrák követ Franciaország támogatását kérve, ki is fejtette III. Napóleon előtt ezeket az osztrák elképzeléseket.⁴⁶

Beust kezdeményezésének kétségkívül volt bizonyos nemzetközi realitása. Oroszország konzervatív erői hajlottak az Ausztriával való megegyezés felé; a felkínált revízió még az osztrákokkal szemben bizalmatlan elemek tetszését is megnyerte. Párizsban sem idegenkedtek teljesen egy olyan osztozkodástól, amely Egyiptomot esetleg Franciaországnak juttatta volna. „Nagyon igaz — mondotta III. Napóleon arra az osztrák javaslatra, amely Egyiptomot neki juttatta volna, de rögtön hozzátette: Szerencsétlenségemre Anglia utamban áll.”⁴⁷ Anglia beleegyezése nélkül pedig a hatvanas években sem lehetett döntésre jutni a keleti kérdésben. Az osztrák külügyminiszter javaslatának hatalmas belső ellenzéke is támadt. A kiegyezéssel kormányra kerülő magyar liberálisok hallani sem akartak Törökország felosztásáról és az Oroszországgal való megegyezésről. „Andrássynak az a terve, hogy ajánljunk a töröknek tetteleges segítséget egy orosz háború esetére, . . . Beust eleinte ettől is megijedt, mondván, hogy a krími háború alatt Ausztria szövetségre lépett titokban Oroszországgal, hogy ha Törökország legyőzetik, ketten fognak a hulladékok felett osztozni, és hogy ezen szerződés előnyösebb lenne most is Ausztriára nézve, mint a török szövetség”⁴⁸ — mutatja a külügyminiszter és a Deák-párt ellentétes felfogását egy jól informált magyar diplomata naplófeljegyzése.

Beust próbálkozása a nemzetközi és belső körülmények miatt nem járhatott eredménnyel. Osztrák—orosz együttműködésről a konzervatív körök kölcsönös óhaja ellenére sem lehetett szó 1867 után. A két hatalom viszonyát általában a feszültség jellemzi, amely esetenként odáig jut, hogy kölcsönösen casus belli-t emlegetnek.

A második jellemző eset az ún. *Tauffkirchen-misszió* sorsa. Bismarck a luxemburgi válság mélypontján először tett kísérletet nagy politikai koncepciójának, a három császár szövetségének létrehozására. 1867 áprilisában szövetségi ajánlattal Bécsbe küldte Tauffkirchen bajor miniszteri tanácsost,⁴⁹ és az osztrák jóindulat fejében Ausztria

⁴⁵ Le Baron Beust au Prince Metternich à Paris, Vienne, le 1er janvier 1867. *Beust* : Aus drei Viertel-Jahrhundert. Stuttgart 1887. II. k. 56—62.

⁴⁶ Metternich à Beust, Paris, le 7 janvier 1867. *Oncken* i. m. II. k. 164.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ OL Kállay hagyaték. 33. k. Belgrádi napló, 1869. április 4-i bejegyzés.

⁴⁹ Vö. *Platzhoff* i. m.

integritásának garantálását kínálta. Hogy Beusttól elutasító választ kapott, az teljesen érthető. Az elutasítás teljes mértékben megfelelt az udvari párt és a Verfassungs-partei állásfoglalásának. E pártok a német kérdés miatt nem lehettek Poroszország szövetségesei. Nem emelt kifogást az elutasítás ellen a Deák-párt sem. A magyar uralkodó osztály nem kívánt legnagyobb ellensége barátjának szövetségese lenni, annál is kevésbé, mert ezt a szövetséget egy „entente à trois” formájában kínálták. Ezért adhatunk teljes mértékben hitelt Beustnak, aki a visszautasítást indokló aktákról emlékirataiban így nyilatkozik: „Amikor ez a távirat 1868 folyamán az első Vörös Könyvben megjelent, a bécsi sajtóban osztatlan tetszéssel találkozott, és emlékszem gróf Andrássy szóbeli, de teljesen helyeslő kijelentésére is.”⁵⁰ A hivatalos osztrák külpolitika azon lépése, amely Poroszország baráti jobbát visszautasította, megfelelt a vezető pártok nézeteinek és törekvéseinek. Jóllehet Poroszország a Monarchia létfeltételeit nem fenyegette, a szilárd osztrák—porosz együttműködést az osztrák pártok szubjektív jellegű sérelmi politikája, és a Deák-párt „porosz russophilizmusa” lehetetlenné tette. A Tauffkirchen-misszió elutasítása világosan mutatta a hivatalos osztrák külpolitika poroszellenes irányvételét, amit csak némiképp mérsékelte a Deák-pártnak a német kérdésben vallott s a magyar érdekeknek megfelelő óvatossági politikája. 1866—70 között semmiféle komoly osztrák—porosz együttműködésről nem lehetett szó.

Végül szólnunk kell még az 1867 nyarán végbement salzburgi császártalálkozóról. Ezen a franciák, miután a kompenzációs tárgyalások kudarcra miatt száznolcvan fokok fordulatot hajtottak végre külpolitikájukban, offenzív-defenzív szövetség megkötésére tettek javaslatot az osztrákoknak. Ha Poroszország megsérti a békét, Franciaország és Ausztria közösen hadat üzennek neki, a győztes háború után Németországot ismét széttagolják, és Szilézia déli része Ausztriáé lesz⁵¹ — így szólt a szerződéstervezet. A kecsgetető ajánlatot az udvari párt „Kriegslust”-ja ellenére Beust kénytelen volt visszautasítani. Az uralkodónak szerkesztett emlékiratában az osztrák németek és magyarok álláspontjára hivatkozva elfogadhatatlannak ítél minden olyan javaslatot, amely Ausztriát Franciaország oldalán német területen vonná háborúba.⁵² A salzburgi találkozás eldöntötte a francia—osztrák kapcsolatok jellegét. A kapcsolatok III. Napóleon és Ferenc József akarata ellenére sem válhattak offenzív poroszellenes szövetséggé, mert ezt — a vezető szerepet játszó — osztrák burzsoázia és a magyar középbirtokosok nem fogadhatták el.

A kapcsolatok 1867 után a „salzburgi bázis”-on fejlődtek tovább. Többszöri francia szövetségkínálat után 1868 őszén Beust ragadta magához a kezdeményezést: hozzanak létre egy Oroszország ellen irányuló francia—osztrák szövetséget, és vigyék döntésre a német problémát a Poroszországnak kedvezőtlenebb keleti terrénumon. Ez esetben Anglia segítségével sem fog elmaradni.⁵³ A keleti terület viszont a franciáknak kedvezőtlen: „A francia haderő szétforgácsolása”⁵⁴ — jelentette ki Rouher francia államminiszter az osztrák tervezetre. A tárgyalások, amelyekbe III. Napóleon Olaszországot is bevonta, mégis ezen az alapon indultak meg.

⁵⁰ Beust an Wimpffen, Wien, 19. April 1867. *Beust* i. m. II. k. 119—123.

⁵¹ *Oncken* i. m. II. k. 456.

⁵² *Oncken* i. m. II. k. 449.

⁵³ Beust à Metternich, Vienne, le 6 novembre 1868. *Oncken* i. m. III. k. 59—62.

⁵⁴ Metternich à Beust, Paris, le 17 décembre 1868. *Oncken* i. m. III. k. 81.

Az 1869. március 1-én átnyújtott francia szövetségi tervezet kilátásba helyezte, hogy egy orosz—osztrák háborúba Franciaország is beavatkozik, persze csak akkor, ha Oroszország mellett Poroszország is fellép. Egy figyelőhadtestet mindenesetre a háború kezdetén felállít a francia keleti határon. Hasonló kötelezettségeket rótt a szerződéstervezet Ausztria—Magyarországra egy porosz—francia háború esetén: semlegesség, beavatkozás Oroszország fellépése esetén, figyelőhadtest a porosz határon.⁵⁵ Ez a javaslat lényegében elfogadható volt a Monarchia számára. Sorozatos jegyzékváltás után végül mégis megváltozik a készülő szerződés tartalma. Az indokok még ma sem teljesen ismeretesek. Minden bizonnyal arról lehetett szó, hogy a felek húzódoztak (a franciák a Keleten, az osztrákok a Nyugaton történő) kötelezettségvállalástól. Emellett az osztrákok bizonyára nem találták egyenértékű kompenzációnak a rajnai francia figyelőhadtestet egy Sziléziában vagy Csehországban felállított osztrákért. Akárhogy is volt, a végső és közösen elfogadott szerződéstervezet már nem beszélt sem orosz—osztrák, sem francia—porosz háborúról. Csupán arra a nagyon valószínűtlen esetre helyezte kilátásba Franciaország és Olaszország fegyveres segítségét, ha Ausztriát Poroszország támadja meg.⁵⁶ Nagyon jellemző a francia—osztrák kapcsolatokra, hogy még ez a semmitmondó szerződés sem került aláírásra. Ebben nem a magyarok ellenállása és a római kérdés szerepe volt a döntő. Az aláírást a francia külpolitika utasította vissza, mégpedig a bonapartista rendszer belső nehézségei miatt.⁵⁷ Helyette az uralkodók 1869 szeptemberében egymást kölcsönösen biztosító, de semmiféle konkrét kikötést nem tartalmazó levelet váltottak.⁵⁸ — A csaknem két esztendeig tartó francia—osztrák tárgyalások így egy tartalmi és formai tekintetben egyaránt értéktelen megállapodásfélével zárultak. A megegyezés formája hű tükre volt a két ország belső és nemzetközi tekintetben egyaránt ellentmondásos együttműködésének

Éles orosz- és poroszellenesség, laza és bizonytalan franciabarátság, kevésre használható osztrák—francia együttműködés — ez az osztrák külpolitika mérlege 1867 után. Ez az állapot sem a vezető osztályok törekvéseinek, sem a birodalom tényleges szükségleteinek nem felelt meg. A helyzet tarthatatlanságát és átmeneti jellegét az osztrák külpolitika valamennyi tényezője érezte. De arra, hogy maguk változtassák meg a körülményeket, nem volt elég erejük. A problémák megoldását — az osztrák külpolitika tradícióit követve — a nemzetközi helyzet alakulására bízták.

⁵⁵ *Oncken* i. m. III. k. 125.

⁵⁶ *Oncken* i. m. III. k. 186—188.

⁵⁷ Vö. Vitzthum à Beust, Paris, le 1er octobre 1868. *Oncken* i. m. III. k. 245.

⁵⁸ *Oncken* i. m. III. k. 232.

II. RÉSZ

A HÁBORÚ KÜSZÖBÉN

A Hohenzollern-konfliktus és az osztrák külpolitika

1.

Nem kellett sokáig várakozni arra, hogy az osztrák külpolitika belső erőkkel megoldhatatlan problémáit valamilyen nagy nemzetközi esemény segítségével lendítsék ki a holtpontról. 1870 július első napjaiban a Havas hűrgynökség világgá repítette a hírt: Hohenzollern Lipót porosz főherceg elfogadta az ideiglenes kormányzó által felkínált spanyol királyi koronát. A lépés felfakasztotta az 1866 óta érlelődő porosz—francia ellentéteket. Két hétig tartó súlyos krízis után mindkét fél fegyverekre bízta a döntést.

A nyári „kúra-szezon”-ba lépő osztrák császárváros első pillanatra nem fogta fel teljes súlyában a konfliktus jelentőségét. A külügyminiszter eleinte nem szándékozott tervezett nyári szabadságát elhalasztani,¹ az Északnémet Szövetség követe pedig üres lapokat aláírva (amelyeket titkárának kellett a jelentés szövegével megtölteni), hosszabb kirándulásra távozott.² A diplomata nagyvonalú közönyét a lapok is osztották. „Úgy tetszik nekünk, gyermekes dolog ebben az incidensben az európai béke szempontjából komoly veszélyt látni”³ — írja a bécsi polgárság vezető napilapja. A Deák-párt félhivatalosa is azon véleményének adott kifejezést, hogy a nagy port felvert ügy néhány hét alatt el fog csitulni.⁴ Amikor azonban néhány nap alatt kiderült, hogy mindkét hatalom kész arra, hogy a diplomáciai konfliktust háborúvá szélesítse, az osztrák közvélemény fölényeskedő hangvételét is komolyabb tónus váltja fel. A Monarchia vezető politikai csoportjai korábbi nézeteiknek megfelelően foglalnak állást, s egyszersmind arra törekszenek, hogy véleményüket az állam hivatalos külpolitikájává változtassák.

Az udvari párt állásfoglalása szolgáltatja a legkevesebb meglepetést. A konzervatív arisztokrácia, a katonai körök és a bürokrácia politikai csoportja kész háborúba bocsátkozni Franciaország oldalán, hogy az 1866-ban elszenvedett vereségért végre elégtételt vehessen. „Az itteni arisztokrácia körében semmi esetre sincs hiány olyan hangokban, amelyek elérkezettnek látják az időt arra, hogy Königrätzért bosszút

¹ Bose an Friesen. Wien, 8. Juli 1870. Sächsisches Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium No. 1441².

² [Schweinitz :] Denkwürdigkeiten des Botschafters General v. — —, Berlin 1927. I. k. 260—261.

³ Neue Freie Presse 6. Juli 1870.

⁴ Vö. Pesti Napló 1870. július 8.

álljanak”⁵ — írja jelentésében a bécsi szász követ. Hasonlóan nyilatkozik a bürokrácia állásfoglalásáról Biegeleben, a nagynémet politika képviselője, aki hosszas szabadság után ismét visszatért a külügyminisztériumba, és azt az irányvonalat képviseli, hogy Ausztria vegyen részt Franciaország mellett a háborúban.⁶ A katonai körök vezető orgánuma, a Wehrzeitung nyilvánosan is hangot ad e törekvéseknek. „Megengedhetné-e Ausztria, hogy a dolgok új rendje az ő közreműködése nélkül hozassék létre; lehetne-e pedig igénye arra, hogy a viszonyok újjáalakításában szava meghallgattassék, ha a harcczal szemközt csak a tétlen néző szerepét foglalta el . . .”⁷ Ha egyedül az udvari párton múlt volna a dolog, Ausztria—Magyarország már a Hohenzollern-krízis első napjaiban megkezdte volna a mozgósítást.

A jelek arra mutatnak, hogy van bizonyos hasonlóság a Deák-párt és a bécsi udvari körök magatartása között. A magyar politikai vezető réteg állásfoglalásának egyik jegye — az udvari pártéhoz hasonlóan — a fenntartás nélküli franciabarátság kinyilvánítása.⁸ A spanyol trónvitában a Deák-párt határozottan Franciaország oldalára áll. „A ki tehát az európai államok egyensúlyának fenntartása iránt csak némi érzékkel bír, s fenntartásának szükségességében a nemzetek békés fejlődésének lehetőségét látja, annak egyszersmind Franciaország föllépése jogosultságát is el kell ismernie”⁹ — írja a Pesti Napló a válság kezdetén. „Hadd tudja meg a világ, hogy nézői szerepében a francia fegyverek minden győzelmét mindenig magyar hazafi, kinek egyszersmind csak egy kis belátása van, osztatlan örömmel kíséri”¹⁰ — nyilvánítja ki a Reform, amikor a háború bizonyossá válik. „A magyarok franciabarátok, csak gróf Szécsény beszél bátran és okosan a mi érdekünkben”¹¹ — jegyzi fel ugyanezen napokban a bécsi porosz követ. Az állásfoglalás másik jegye már semmiben sem hasonlít az udvari párt véleményére: a Deák-párt a semlegesség mellett teszi le a garast. „Nálunk hasztalan keresne valaki lelkesültséget, vagy csak hajlamot is egy netaláni francia—porosz háboruban való részvételre . . . Semlegesség, még pedig *semlegesség a békelábon!* Ez, és egyedül ez tehát a monarchia jelszava e kérdésben”¹² — nyilvánítja ki a párt félhivatalosa. „Érdekeinknek egyedül a semlegesség felel meg”¹³ — írja a párt legjelentősebb külpolitikai tekintélye.

Franciabarátság és semlegesség, a két fő jelszó, hű kifejezése volt azoknak az ellenettes nézeteknek és érdekeknek, amelyeket a Deák-párt a német kérdésben vallott. Mert a franciabarátság, noha a magyar liberálisok valóban szimpátiát éreztek a polgári demokrácia hazája iránt, az adott helyzetben elsősorban a poroszellenesség kifejezésére szolgált. Volt alkalmunk látni, hogy a Deák-párt a hatvanhetes, tehát „birodalmi” alapról előnytelennek ítélte Poroszország túlzott megerősödését. A különböző poroszellenes szempontok konzekvenciája nem lehet egyéb, mint hogy a magyar libe-

⁵ Bose an Nostitz-Wallwitz, Wien, 22. Juli 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenmin. No. 1441².

⁶ Ua. 18. Juli 1870. I. h.

⁷ Pesti Napló 1870. július 18.

⁸ A polgári történetírás a magyar sajtó állásfoglalásáról teljesen hamis képet adott. *Kégl.: Die Beurteilung der deutschen Frage in der ungarischen Presse.* Bp. 1934. c. munkájában (33. és köv.) azt poroszbarátnak mutatja be.

⁹ Pesti Napló 1870. július 12.

¹⁰ Reform 1870. július 16.

¹¹ [*Schweinitz:*] i. m. 263.

¹² Pesti Napló 1870. július 14.

¹³ *Wertheimer* : Gróf Andrassy Gyula élete és kora. Bp. 1910. I. k. 612.

rálisok Franciaország győzelmét óhajtották és várták az 1870 nyarán elkerülhetetlenné vált összecsapásban. Ahogy a birodalmi megfontolások franciabarátságra, a speciális magyar érdekek a semlegesség hangsúlyozására készítették a Deák-pártot. A magyarok birodalmi okokból nem kívánták Poroszország túlzott megerősödését, a birodalmon belüli helyzetük megóvása érdekében viszont szót emeltek az ellen, hogy Ausztria reaktiválja német politikáját, és Franciaország oldalán bekapcsolódjék a Poroszország elleni háborúba. „Magyarországnak Ausztria minden katonai akcióját, amelynek célja németországi pozíciójának visszaszerzése lenne, meg kell akadályozni”¹⁴ — jelentette ki Orczy Béla, a külügyminisztérium magyar osztályfőnöke, a bécsi orosz ügyvivő előtt. A magyar álláspont indítékait a korabeli diplomácia is felismeri: „A magyarok arra törekednek, hogy fenntartsák a semlegességet . . . azt kívánják, hogy Ciszlajtánia semmiféle terjeszkedése ne rontsa meg azt az egyensúlyt, amely ma megvan a Monarchia két része között . . .”¹⁵ — értékeli a helyzetet Cazaux, Franciaország bécsi ügyvivője. A francia diplomata közel járt az igazsághoz. A semlegesség a Deák-párt számára a 67-ben szerzett pozíciók biztosítását jelentette, ezért éppúgy ragaszkodott hozzá, mint a birodalom egészének megőrzéséhez. A német kérdés alakulását a Tisza-párt is összefüggésbe hozta a magyar önállóság feltételeivel, anélkül persze, hogy a Deák-párt birodalmi szemléletéből jottányit is magáévá tett volna — innen e párt semlegességi álláspontja a franciabarátság (vagy pláne poroszellenesség) hangsúlyozása nélkül.¹⁶

A franciabarátság leszögezése és a semlegesség kinyilvánítása azonban még nem volt utolsó szava a Deák-pártnak. Tudjuk: a hatvanhetesek minden külpolitikai problémát az orosz kérdés függvényének tekintettek. Ez a szemlélet érvényesül 1870 nyarán is. „A monarchia actiójának szabadsága — . . . még eddig teljesen biztosítva van és a békés semlegességre fog irányulni mindaddig, míg a többi nagyhatalmak, és pedig — nyíltan kimondjuk — Oroszország tetteleges beavatkozása a várható háborúnak európai dimensiókat nem ad” — írja a programadó vezércikk. „Ha ez utóbbi, mélyen sajnálatos és egyelőre nem is valószínű esemény beállana — folytatja tovább —, úgy természetesen a monarchia külpolitikájának is meg kell változnia.”¹⁷ S ezt a „nem is valószínű esemény”-t tulajdonképpen az egész Deák-párt valószínűnek tartotta. Halász Imre írja: „Mint ama napokban az ország legelterjedtebb politikai lapjának, a Pester Lloydnak időleges vezetője, igen sok emberrel beszéltem, de Eötvös báró volt az egyetlen ember, ki velem együtt egy nappal a francia hadüzenet után valószínűnek tartotta a németek győzelmét.”¹⁸ Poroszország veresége pedig — ez nyílt titok volt Európa-szerte — feltétlenül akcióba kell majd vonja a vele szövetséges Oroszországot. S a Deák-párt félhivatalosa kissé hamis frázisaival mintha már erre az eshetőségre készítené a közvéleményt. „Valószínű, hogy ez esetben a birodalom, a magyar haza legfontosabb életérdekei, sőt talán létele, territorialis épsége, vagy önállósága is kérdésbe jönne. Ekkor bizonyára egy hazafi, egy polgár sem maradhat nyugodtan.”¹⁹

¹⁴ Schweinitz an Bismarck, Wien, 12. Juli 1870. *Lord: The Origins of the War 1870*. New Documents from the German Archives. Cambridge 1924. 211.

¹⁵ Cazaux à Gramont, Vienne, le 14 juillet 1870. *Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—1871*. (a továbbiakban: Orig. Dipl.) Paris 1931. 28. k. 355.

¹⁶ Vö. Hon 1870. július 16.

¹⁷ Pesti Napló 1870. július 14.

¹⁸ *Halász*: Egy letűnt nemzedék. Bp. 1911. 323—324.

¹⁹ Pesti Napló 1870. július 14.

Lokalizált porosz—francia háború esetén szigorú, de Franciaország irányában jóindulatú semlegesség; orosz beavatkozás esetén háború Franciaország oldalán Oroszország s ha szükséges, Poroszország ellen — így sommázható a Deák-párt véleménye a háború előestéjén. A párt, mivel egyelőre egy lokalizált fegyveres konfliktus körvonalai rajzolódtak ki, a semlegesség megtartása érdekében gyakorolt nyomást a közös külügyminisztériumra. Oroszellenessége azonban nemcsak egy cárizmus elleni defenzív háború megvívását, hanem egy aktív oroszellenes politikai koncepció megvalósítását is lehetővé tette.

A Verfassungspartei álláspontját a Neue Freie Presse már a krízis első napjaiban meghirdette: „Abszolút semlegesség, teljes tartózkodás kell legyen az osztrák politika jelszava”²⁰ — írja az osztrák-német burzsoázia vezető sajtóorgánuma. Amikor a háború kirobbant, a párt különböző szervezetei valóságos népszavazással tettek hitet e jelszó mellett. Július második felében csaknem száz különböző városi és községi szervezet hozott semlegességi határozatot, és juttatta el neutralitást kérő petícióját az uralkodóhoz.²¹

A párt semlegességi magatartása logikusan következett az 1870 tavasza óta folyó belpolitikai harcokból. Az adott háborúval (illetve háborúba-avatkozással) szemben a pártnak igen komoly belpolitikai természetű fenntartásai voltak: attól tartott, hogy egy ilyen háború módot ad az udvarnak az alkotmány felfüggesztésére és a tavasz óta jelentkező abszolutisztikus-föderalista tendenciák fokozott erősítésére.²² A Reichsrath 1870 áprilisában történt elnapolása és a Verfassungspartei képviselőinek a kormányból (Hasner lemondása alkalmával) történt kiválása után ez a feltevés nem is volt egészen alaptalan. Döntően azonban a külpolitikai megfontolások estek latba. A párt német politikájában jelentkező ellentétes nézetek és érzések áthidalására egyedül a semleges magatartás volt alkalmas. „A kormány és a porosz junkerek iránt, akik bennünket szíven ütöttek, még mindig mély gyűlöletet érzünk; a porosz népet mi soha nem gyűlöltük és Franciaország oldalán történő állásfoglalásunk a porosz junkereket kevésbé, a porosz népet és a porosz katonai szolgálatba kényszerített német testvéreinket halálosan sújtáná”²³ — így adott kifejezést ezeknek az ellentétes érzéseknek a párt vezető lapja.

Hohenzollern-ellenesség és németbarátság volt 1870 nyarán is a Verfassungspartei német politikájának két sarktétele. E két ellentmondó érzés egyenlege a háborús válság napjaiban nem lehetett egyéb, mint a semlegesség proklamálása. Bizonyos megnyilatkozásokból azért érezni lehet, hogy ha a két ellentétes vélemény között dönteni kell majd, melyik fog fölülkerekedni. „Ha ezekben a nehéz napokban csak a fájdalomra gondolunk, amelyet nekünk Poroszország négy évvel ezelőtt okozott . . . ; akkor részvét nélkül várjuk Poroszország szerencsésjét vagy szerencsétlenségét. De mi nem csupán a Hohenzollerneket látjuk, akik parancsolnak, hanem a harcosokat is, akik alattuk küzdenek. *Ahol a német hazáját védi az idegennel szemben, a mi együttérzésünk is vele van.*”²⁴ [Kiemelés tőlem — D. I.] Érezhető, hogy a Verfassungspartei a német ügy iránt érzett odaadása miatt hajlandó lesz majd feladni Hohenzollern-ellenességét. Ez a kilátás azonban a júliusi napokban vajmi kevésbé befolyásolta a Ver-

²⁰ Neue Freie Presse 13. Juli 1870.

²¹ Neue Freie Presse 21., 23., 24., 26., 27., 29. Juli 1870.

²² Vö. Cazaux à Gramont, Vienne, le 16 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 33—34.

²³ Neue Freie Presse 13. Juli 1870.

²⁴ Neue Freie Presse 17. Juli 1870.

fassungspartei állásfoglalásának hatását a hivatalos külpolitikára. Ha ez a párt a krízis idején a semlegesség megtartására és kinyilvánítására ösztökélte is a külügyminisztériumot, magatartásának kettőssége következtében a legkülönbözőbb külpolitikai koncepciók megvalósítására is lehetőséget adott.

2.

A birodalom vezető pártjainak véleménye a hivatalos politika kialakulásának egyik összetevője. Hasonló súllyal estek latba az európai nagyhatalmak Ausztria állásfoglalásával kapcsolatos törekvései. Közép-Európa gyenge lábbon álló, de tekintélyes gazdasági és katonai erőt képviselő nagyhatalmának magatartása most sem volt közömbös. A harcoló felek és a küzdelemben érintett nagyhatalmak Ausztria—Magyarországot saját céljaiknak megfelelően szerették volna mozgásba hozni. Mivel erre az osztrák birodalom zilált viszonyai módot nyújtottak, nyomást gyakoroltak Bécsre, hogy álláspontjuknak érvényt szerezzenek. A soknemzetiségű államalakulat, amely létét a külpolitika síkján a nagyhatalmak érdekeivel való összekapcsolás révén tudta csak biztosítani, nem hagyhatta figyelmen kívül ezeket a törekvéseket. Álláspontját úgy kellett kialakítani — természetesen a belpolitikai követelmények figyelembevételével —, hogy az az európai egyensúly érdekeinek, és ami osztrák vonatkozásban ezzel majdnem azonos, a birodalom külső létfeltételeinek megfelelően.

Az európai nagyhatalmak közül érthetően Franciaország fejtette ki ezekben a napokban a legaktívabb osztrák politikát. A bonapartista diplomácia, amely az osztrák—olasz—dán szövetség biztos reményében robbantotta ki a háborút, megdöbbenéssel vette tudomásul a remélt legjelentősebb szövetségese húzódozásait. III. Napóleonnak nem egy jövőbeni, a francia sikerek eredményeként esetleg aktivizálható partnerre, hanem egy azonnal akcióba lépő fegyveres társra volt szüksége. Mivel Ausztria vonatkozott, a francia külpolitika mozgásba hozta a bonapartizmus egész arzenálját, hogy Ausztria—Magyarországot háborúba kényszerítse.

A francia diplomácia egyik eszköze a nyílt fenyegetés volt. A bécsi francia ügyvivő, amikor Beustnak az osztrák tartózkodásra vonatkozó magyarázkodását végighallgatta, így fakadt ki: „Jól vigyázzanak, mert Franciaország miután várt, hogy vele együtt cselekedjenek, nem mond le együttműködésükről; egy olyan nagy ország, mint Franciaország, nagyon biztos a sikerben, és mindig talál társakat, akik ügye mellé kívánnak állni.”²⁵ Ezek a sértődöttséget kifejező szavak az Orczyval folytatott beszélgetésben már leplezetlen fenyegetéssé változtak. „Ha itt semlegesek akarnak maradni — így beszélt Cazaux —, akkor ezt Franciaország nem akadályozhatja meg, de ennek az lehet a következménye, hogy a békét Ausztria kárára kötik meg.”²⁶

Ennél az eljárásnál célravezetőbbnek tűnt, ha a francia diplomácia a nemzetközi körülmények olyan átalakításán munkálkodik, amely Ausztria—Magyarország számára elkerülhetetlenné teszi a passzivitásból való kilépést. A tapasztalatok szerint a Monarchiát Oroszország révén lehetett aktivizálni. A júliusi napokban számos dokumentum mutat arra, hogy a francia diplomácia kacérkodott ezzel a lehetőséggel. Amikor Goresakov orosz kancellár ajánlatot tett: Franciaország garantálja Ausztria—Magyarország semlegességét, Gramont francia külügyminiszter szinte már provoká-

²⁵ Cazaux à Gramont, Vienne, le 17 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 62.

²⁶ Bose an Nostitz-Wallwitz, Wien, 17. Juli. 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium No. 1441^a.

ciónak tűnő választ adott.²⁷ (Azt a feltételt szabta, hogy Oroszország garantálja a délnémet államok semlegességét, pedig azok már hadiállapotban állottak Franciaországgal.) Aligha másért tette ezt, mint hogy Oroszország provokálásával hozza létre a Franciaország számára előnyös katonai szövetségi rendszert. Hogy mégis késleltetni akarta Oroszország belépését,²⁸ azért lehetett, mert Anglia segítségével nem volt biztos.

Csakis ezzel magyarázható, hogy a francia diplomácia nem él Oroszország provokálásának legkézenfekvőbb és a bonapartizmus eszközeinek leginkább megfelelő módjával, a lengyel kérdés felvetésével. Lengyelország pedig 1863 óta olyan puskaporos hordó volt, amelybe a bonapartizmus bármikor belevehette a tüzes csóvát. A lengyel felkelés elkerülhetetlenné tette volna Oroszország fellépését, és ez automatikusan maga után vonta volna Ausztria—Magyarország beavatkozását. Gramont ehelyett biztosította Gorcsakovot, hogy a háború tartama alatt nem fogja bolygatni a lengyel ügyet, sőt még azt is kilátásba helyezte, hogy orosz semlegesség esetén hozzájárul a fekete-tengeri status quo revíziójához.²⁹

A kényszerűen mellőzött lengyel bonyodalmak helyett a francia diplomácia lokalizált orosz—osztrák konfliktus szeretett volna produkálni. Ez a konfliktus, ha nem is került volna közvetlen kapcsolatba a rajnai fronttal, ahhoz elegendő lett volna, hogy a cárizmus szövetségeseinek, Poroszországnak bizonyos haderejét lekösse — ha csupán az osztrák határon felállított figyelőhadtest erejéig is. Ilyen lehetőség Károly román fejedelem megbuktatása útján kínálkozott. Károly lényegében osztrákbarát politikai irányzatot képviselt, megbuktatása ezért osztrák sérelmeket, az ebből adódó zavarok pedig orosz okkupációs lehetőségeket kínáltak. A dunai fejedelemségek orosz okkupációja viszont casus belli-nek számított Ausztriában a krími háború óta. Számos adat mutat arra, hogy a Hohenzollern-konfliktus napjaiban a francia diplomácia tisztában volt a lehetőségekkel, éppen ezért mindent elkövetett Károly megbuktatása érdekében. A párizsi német ügyvivő már július 10-én azt jelenti, hogy francia ügynökök utaztak Romániába a Károly megbuktatását célzó felkelés előkészítése érdekében.³⁰ A bécsi szász követ „biztos forrásból” tudja, hogy a franciák felkelést akarnak szervezni Károly uralmának megdöntésére, és úgy értékeli a helyzetet, hogy „... a román fejedelem esetleges elűzése egyszersmind Ausztriát is döntő fordulópont elé állítaná”.³¹ Érthető, hogy a francia kísérletezések az osztrák diplomácia heves ellenállásába ütköztek. Beust július 11-én így írt Metternichnek: „Egyáltalán nem maradhatunk közömbösek abban a tekintetben, hogy mi történik a fejedelemségekben, és kételkedem abban, hogy célirányos lenne nekünk e tekintetben nyugtalanságot okozni.”³² Andrassy megmondta Cazaux-nak, hogy „a jelen bukaresti helyzet minden változása élesztené a román sovinizmust, és Magyarországot a poroszok előnyére és Franciaország hátrányára hangolná”.³³

²⁷ Metternich à Beust, Paris, le 22 juillet 1870. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. (A továbbiakban HHStA) Wien, Ministerium des Aeußern, Politisches Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 95.

²⁸ Gramont à Fleury, Paris, le 23 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 172.

²⁹ Gramont à Beust, Paris, le 19 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 462.

³⁰ Solm an Bismarck, Paris, 10. Juli 1870. *Lord* i. m. 183.

³¹ Bose an Nostitz-Walwitz, Wien, 18. Juli 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium No. 1441².

³² Beust à Metternich, Vienne, le 11 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 420.

³³ Beust à Metternich, Vienne, le 19 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 421.

A bonapartizmus a diplomáciai manőverezéssel és fenyegetéssel egyidejűleg ez osztrák reményeket is igyekszik felkelteni. „Ha Önök segítenek — írja Gramont a hadüzenet előtt Beustnak —, ha megengedik Olaszországnak, hogy 70—80 ezer embert szállítson Bajorországba az Önök területén keresztül, Önök pedig 150 ezer embert küldenek Csehországba, és később felszerelnek 2—300 ezer embert, akkor Berlinben kötjük meg a békét, és egy dicsőséges szerződéssel eltöröljük 1866 minden emlékét és következményét.”³⁴ Metternich, a III. Napóleon befolyása alatt álló párizsi osztrák követ pedig jelentéseivel igyekszik azt a hitet kelteni, hogy a franciák biztosan győztes nemzeti háborúra készülnek.³⁵ A bonapartizmus szíreňhangjaira azonban csak az udvari párt rezonálhatott; Königrätz emléke miatt sem az osztrákokat, sem a magyarokat nem lehetett háborúba vinni. A francia diplomácia mégis reménykedhetett abban, hogy kombinált diplomáciai akciója végül is sikerre fog vezetni.

Nem kevésbé határozott, de korántsem ilyen egyértelmű volt az a hatás, amelyet Poroszország és Oroszország gyakorolt Ausztria—Magyarországra. Ha Franciaországnak a háború kiszélesítése állott érdekében, úgy Poroszországnak a konfliktus lokalizálásához fűződtek nagyhatalmi érdekei. Bismarck lokalizált konfliktus esetén bizott Poroszország katonai győzelmében. A háború kiszélesítése nemcsak a várt siker eredményeit veszélyeztette, hanem az erőviszonyok Poroszország részére kedvezőtlen megváltozására is vezethetett. A kontinentális hatalmak négyes párbaja esetére Bismarck sem tudta soha biztosan kikalkulálni Anglia várható magatartását.³⁶ Az angol—oros ellentétek élessége lehetőséget adott arra, hogy a szigetország a németekkel szemben bocsátkozzék a háborúba. Ez a fenyegető kilátás készítette Bismarckot arra, hogy a háború egész tartama alatt lankadatlan munkásságot fejtson ki a konfliktus lokalizálása, a „világháború” megakadályozása érdekében. Ebbe a koncepcióba illeszkedett bele Bismarcknak Ausztriával szemben folytatott politikája is; a porosz kancellár minden erejével azon dolgozott, hogy a Monarchiát a háborúba lépéstől visszatartsa.

A Monarchia visszatartásának egyik eszköze: hivatalosan biztosítja Ausztriát, hogy Poroszországnak nem áll szándékában az „Anschluss” végrehajtása. A bécsi porosz követet felhívta, hogy az osztrák kormánnyal közölje az alábbiakat: „Annak a gyanúsításnak abszurd voltát, hogy Észak-Németország hajlana rá vagy érdeke lenne az osztrák monarchiát szétzúzni, már gyakran megvilágítottam. Az úgynevezett Német-Ausztria felvétele az Északnémet Szövetségbe a maga cseheivel és szlovéneivel együtt, az utóbbi felbomlasztásával lenne egyértelmű.”³⁷ Az osztrákok megnyugtására az orosz diplomácia közvetítését is igénybe vette. „Szavamat adom, hogy a porosz király nevében garantálom Ausztria határainak biztonságát, ha nyu-

³⁴ Gramont à Beust, Paris, le 17 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 452—453.

³⁵ „Les armements se poursuivent dans des proportions énormes. Jamais l'Empereur et son ministre de la guerre n'ont déployé une activité pareille. D'un autre côté le patriotisme français se manifeste en sacrifices d'hommes et d'argent d'une façon merveilleuse. Les volontaires affluent et aujourd'hui on compte que 200 000 volontaires seront bientôt inscrits aux rôles de l'armée.” Metternich à Beust, Paris, le 22 juillet 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern. Polit. Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 95.

³⁶ Bismarck an Reuss, Berlin, 26. Juli. 1870. *Bismarck* : Die gesammelte Werke. Politische Schriften. Berlin 1931. 6/b k. 425.

³⁷ Bismarck an Schweinitz, Berlin, 23. Juli 1870. *Bismarck* i. m. 417.

godtan marad”³⁸ — továbbítja a pétervári osztrák követ Bécsbe a cár szavait ugyanazon a napon, amelyen Schweinitz az előbbi utasítást kapta. Tudjuk, hogy Bismarckot nem csupán a taktikai szükségesség készítette a megnyugtató kijelentésekre. A porosz kancellár 1866 óta (igaz, egyelőre eredmény nélkül) törekedett a német—orosz—osztrák hármass együttműködés megvalósítására,³⁹ ennek pedig egyik előfeltétele Ausztria integritásának elismerése volt. Bismarck persze nemcsak a hivatalos vezetésre próbált megnyugtatólag hatni, hanem céljainak elérésére ismét igénybe vette azokat az eszközöket, amelyek egyszer már segítségére voltak Ausztriának Németországból való végleges eltávolításában.⁴⁰ A porosz kancellár ismét a porosz és magyar uralkodó osztályoknak a német kérdésben meglevő érdekegységét, a porosz és a magyar érdekek azonosságát kezdi hangoztatni: (Ha) „Ausztria és Franciaország győzelmet arat, az osztrák központi kormány azon törekvése, hogy Magyarországot ismét az 1866 előtti állapotokba helyezze vissza, kétségkívül érvényre fog jutni; hogy ilyen törekvés fennáll, Bécsben és Pesten jobban kell tudniuk.”⁴¹

Az osztrák semlegesség megőrzésében Bismarcknak nem csupán a garanciák és az érdekegység hatékonyságára kellett hagyatkoznia. Rendelkezésre állott az 1868-as orosz—porosz szerződés, amely osztrák fellépés esetére Oroszország fegyveres beavatkozását helyezte kilátásba. Hogy a cár eleget kíván tenni e megállapodásnak, az a hadüzenet előestéjén bizonyossá vált. „A cár tudatja Őfelségével, a királlyal, hogy Ausztriának Poroszország ellen intézett hadüzenete esetén az osztrák haderők semlegesítését 300 ezer főnyi hadsereggel magára vállalja”⁴² — jelentette a pétervári porosz ügyvivő. Ez kijelentés, amely a berlini orosz követ jól kiszámított indiszkrécója révén az osztrák kormánykörök tudomására jutott,⁴³ a legfontosabb eszköz lett Bismarck kezében Ausztria fékmentartására.

Oroszország nemcsak azért befolyásolta döntően az osztrák monarchiát, mert katonai tekintetben legerősebb szomszédja volt, hanem mert a hatvanas évektől az orosz—szláv probléma egyre aktuálisabb Ausztria számára. Éppen a küszöbön álló háború fogja majd bebizonyítani, hogy az osztrák külpolitika megnyilatkozásait elsősorban Oroszországhoz kell igazítani.

A cári Oroszország külpolitikai aktivitása a hatvanas években már számottevő volt. Az ötvenes évek végén elsősorban Franciaország segítségével sikerült széttörnnie a köréje fonódó „krími gyűrűt”. A következő évtizedben az orosz külpolitika hagyományos problémája, a keleti kérdés felé fordulhatott. Magatartása azonban itt sem lépi túl a védekezés kereteit; Gorcsakov a párizsi békének Oroszországot sértő cikkeleit (elsősorban a Fekete-tenger demilitarizálásáról szólót) szeretné diplomáciai eszközökkel hatályon kívül helyezni. Alig teszi meg az első lépéseket a pontuszi kérdésben, kirobban az 1863-as lengyel felkelés, amely — leverése ellenére — hosszú évekre nemcsak az orosz belpolitikának, hanem a külpolitikának is meghatározó kér-

³⁸ „Je Vous donne ma parole qu’au nom du Roi de Prusse je me porte garant de la sécurité des frontières de l’Autriche si elle reste tranquille.” Chotek à Beust, St. Pétersbourg, le 23 juillet 1870. HHStA Wien, Min. des Aussern, Polit. Archiv. X. Russland, Fasc. 62.

³⁹ Vö. *Platzhoff* : Die Anfänge des Dreikaiserbundes (1866—1871). Preussische Jahrbücher 1922.

⁴⁰ Vö. *Gonda* : Bismarck és az 1867-es osztrák—magyar kiegyezés. Bp. 1960.

⁴¹ Bismarck an Schweinitz, Berlin, 23. Juli 1870. *Bismarck* i. m. 417.

⁴² Pful an Bismarck, St. Petersburg, 16. Juli 1870. *Bismarck* i. m. 389.

⁴³ Vö. *Stern* : Geschichte Europas von 1818 bis 1871. Berlin 1924. X. k. 359.

dése marad. A felkelés legfontosabb külpolitikai következménye; a cárizmus szakít a felkelőket — ha csak szavakban is — támogató bonapartista Franciaországgal, és ettől kezdve Poroszországgal működik együtt a nemzetközi kérdésekben. Az együttműködés az 1863. évi ún. Alvensleben-konvencióval kezdődik és Oroszországnak a két porosz háborúban tanúsított jóindulatú semlegességével folytatódik, hogy végül a pontuszi kérdésben adott pozitív német nyilatkozatok után az 1868-as katonai egyezményben csúcsosodjék ki. Az együttműködés, amely megfelelő külpolitikai hátteret biztosított Bismarcknak a felülről való egyesítés végrehajtására, a cárizmus számára a soknemzetiségű orosz birodalom együtt tartásának, a forradalmi mozgalmak meggátlásának eszköze volt, s mint ilyen, híven tükrözte a hatvanas évek ellenforradalmi jellegű nemzetközi viszonyait.⁴⁴

A lengyel kérdés és a pontuszi probléma határozza meg alapvetően a cári Oroszország magatartását a francia—porosz háborúban, és Ausztria—Magyarországhoz való viszonya is ezeknek a kérdéseknek a függvénye. A cári diplomácia a háború lokalizálását és Poroszország győzelmét óhajtotta; a küzdelem ilyen irányú lefolyása biztosította volna a cári birodalom belső békéjét, és lehetővé tette volna a párizsi szerződés revízióját. A háború kiterjesztése — Ausztria—Magyarország belépése — önmagában is az orosz belső bajok növekedésére vezetett volna, nem beszélve a francia—osztrák koalíció esetleges győzelméről, amely nemcsak a párizsi szerződés revízióját tette volna hosszú időre lehetetlenné, hanem a felkelés lángját lobbantotta volna fel Lengyelországban, sőt a forradalmi demokratikus és paraszti mozgalmakkal aláaknázott Oroszországban is. „A növekvő társadalmi veszélyek kívánatosá teszik, hogy a kormányok közeledjenek egymáshoz azzal a céllal, hogy megőrizzék a rendet, a tekintélyt, a veszélyeztetett monarchikus elvet”⁴⁵ — mondotta a cár aggodalmasan már a spanyol trónválság napjaiban. „Az osztrák—francia hadsereg győztes előrenyomulása elkerülhetetlenül maga után vonja Berlinben a Lengyelország helyreállítására irányuló kísérletezéseket, amelyekben a dolog természeténél fogva Törökország is részt fog majd venni”⁴⁶ — írja Gorcsakov a háború első napjaiban. Az ellenkező oldalról származó források teljesen reálisnak mutatják az orosz külügyminiszter feltételezését.⁴⁷

A cári diplomácia az adott körülmények között elsősorban a háború lokalizálására törekedett. Szemében Ausztria—Magyarország magatartása volt a kulcskérdés, megnyilatkozásait főleg ennek a címére adressálta. A július 23-án megjelent semlegességi nyilatkozat szavai: Oroszország semleges marad, amíg a háború orosz érdekeket nem érint⁴⁸ — éppúgy Ausztriát akarják a beavatkozástól visszatartani, mint a cár

⁴⁴ A krími háború utáni orosz külpolitikai törekvésekre lásd *Rheindorf*: Die Schwarze Meer (Pontus-)Frage vom Pariser Frieden von 1856 bis zum Abschluss der Londoner Konferenz 1871. Berlin 1925. — A porosz—orosz együttműködésre: *Narocsnyickaja* [Нарочническая, Л. Й.]: Россия и войны Пруссии в 60-х годах за объединение Германии «сверху». Moszkva 1960.

⁴⁵ „Dangers sociaux croissants rendent désirable que les Gouvernements se rapprochent pour veiller sur l'ordre, l'autorité, le principe monarchique menacé.” Chotek à Beust, St. Pétersbourg, le 10 juillet 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

⁴⁶ *Patyomkin* [Потёмкин]: История дипломатии. Изд. второе. Moszkva 1959. I. 743—744.

⁴⁷ Vö. *Wertheimer* i. m. 625—626.

⁴⁸ *Patyomkin* i. m. I. k. 744.

Chotek előtt tett kijelentése: „Abban a pillanatban, mihelyt Önök fegyveres és fenyegető pozíciót foglalnak el . . . , nekem is fegyveres semlegességgé kell változtatnom álláspontomat, és katonai előkészületeimet az Önök határai ellen kell irányítanom.”⁴⁹ A súlyos kijelentések nem üres szavak csupán. Oroszország a hatvanas években — katonai és gazdasági okok miatt — valóban nem kívánta a háborút; a reform utáni fejlődés éppen csak megkezdődött, és a társadalmi élet minden ágára kiterjedő intézkedések még nem érezték meg gyümölcsüket.⁵⁰ Az osztrák beavatkozással járható lengyel és orosz forradalom félelme azonban féltretolt minden ilyen megfontolást. A cár üzenete a porosz királyhoz — ti.: ha Ausztria mozdul, 300 ezer katonával vetem rá magam — az orosz földbirtokosok azon eltökélt szándékát juttatta kifejezésre, hogy a forradalom megakadályozására a legvéresebb európai háborútól sem riadnak vissza.

A kontinens nagyhatalmainak lázas tevékenységéhez képest úgy tűnik, *Anglia* közömbös a háború lokalizálásának vagy kiterjesztésének kérdésében. A Foreign Office (külgügyi hivatal, ill. külügyminisztérium) tartózkodó magatartása a háború első napjaiban alapot ad ilyen feltételezésre. Pedig a szigetország érdekei ebben a tekintetben semmivel sem voltak kisebbek, mint Ausztria nagyhatalmi szomszédaié.

Anglia magatartását a krími háború után kétségkívül bizonyos tartózkodás jellemzi a kontinens kérdéseiben. A brit diplomácia nem szól bele olyan súllyal a szőnyegen levő kérdésekbe, mint 1856 előtt. Ennek a kissé fölényesnek látszó magatartásnak megvannak a bel- és külpolitikai természetű okai. Anglia az ipari hegemonia, a tengeri és gyarmati főhatalom kialakulásának éveit éli; a prosperitást élvező liberális burzsoázia energiáinak jó részét a gazdasági kérdések foglalják le. A vetélytársak közül Franciaország után Oroszország is a porondon maradt; nincs többé szükség arra, hogy Anglia a kontinens államaival szövetezzék akár a francia, akár az orosz hegemon törekvések ellen. A „splendid isolation”, a tartós szövetségektől való távolmaradás válik csaknem fél évszázadra a brit diplomácia vezető irányzatává; nem más ez, mint a „balance of power” (hatalmi egyensúly) elvének az angol ipari-tengeri hegemonia időszakára történő alkalmazása. Ez a „fényes elszigeteltség” persze korántsem jelent valami érdektelenséget, közömbösséget; az angol—orosz és az angol—francia ellentétek élessége aligha adott volna módot ilyen hozzáállásra. Disraeli szállóigévé vált szavai: „Antwerpen és Konstantinápoly jelentenek egyedül olyan pontokat, amelyekhez érdekeink fűződnek”⁵¹ — nemcsak a brit diplomácia fölényét, hanem ténylegesen meglévő problémáit is kifejezésre juttatták. Az adott előnyös helyzetben e két pont védelméért az angol külpolitika úgy kívánt harcolni, hogy egyik vetélytársával szemben sem lép szövetségre, és ami még lényegesebb: egyik vetélytársa ellen sem keveredik háborúba, hanem az izoláció és a diplomáciai nyomás megfélelítő kombinálásával igyekszik a neki kedvező viszonyokat fenntartani.

Ezek a megfontolások magyarázzák meg, miért tesz az angol diplomácia a Hohenzollern-krízis napjaiban csupán langyos, erőtlen kísérleteket a háború megakadályo-

⁴⁹ „Du moment que Vous prendriez une position armée et menaçante . . . je devrais transformer mon attitude en une neutralité armée et diriger mes dispositions militaires contre Votre frontière.” Chotek à Beust, St. Pétersbourg, le 23 juillet 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

⁵⁰ Vö. *Zajonckovszkij* [Зайончковский]: *Военные реформы 1860—1870 годов в России*. Moszkva 1952.

⁵¹ *Rheindorf*: *England und der Deutsch—Französische Krieg 1870—1871*. Leipzig 1923. 47.

zására. „A St. James-i kormány megteszi a tőle telhetőt figyelmeztetés és tanács formájában, hogy mindenfelé megnyugtatóan hasson, de nem fog közvetlenül interveniálni . . .”⁵² — jelentette ki Granville angol külügyminiszter. Az erőtlenség nem a külügyi vezetésben bekövetkezett személycsere (Clarendon, az addigi külügyminiszter éppen a válság kezdetén halt meg), hanem a külpolitikai koncepció eredménye. Granville, éppúgy mint elődje, elfogadhatónak találta azt a háborút, amely esetleg Belgiumot fenyegető vetélytársának vereségét hozza anélkül, hogy ezért Angliának a kisuujját is mozdítania kellene. „A közvélemény ma egységesen úgy tekinti Napóleon császárt, mint egy semmiképpen sem védhető agresszió kezdeményezőjét, olyan agresszióét, amelyre egyedül ambícióinak és személyes érdekeinek kielégítése céljából vállalkozott. A közvélemény a háború szörnyűségeiért való felelősséget kizárólag a francia kormányra hárítja.”⁵³ Így jellemzi a hangulatot Apponyi Rudolf, a Monarchia londoni követe, és hozzáfűzi: „Ami az angol kormányt illeti, nem kételkedem, hogy bizonyos mértékben figyelembe veszi a közvéleményt.”⁵⁴ Különben is: a születő egységes Németország fontos szerepet játszott Anglia jövődő terveiben. A gyengülő Ausztria helyett ennek az országnak kellett betöltenie az Oroszországot és Franciaországot ellensúlyozó hatalom szerepét.⁵⁵ Arra, hogy Németország majd Angliára is kezét fog emelni, a hatvanas években csak kevesen gondoltak Angliában.

Ha Anglia érdekeit nem is sértette a francia—porosz háború kirobbanása, és elfogadhatónak tartotta Franciaország vereségét, legalább ilyen, sőt még nagyobb érdekei fűződtek a háború lokalizálásához. „Tudtuk, hogy Ausztriában egy bizonyos irányzat uralkodik, amely szerint nem kell egyedül cselekedni, de mihelyt a körülmények kedvezően alakulnak, francia oldalra kell hajolni. Ezenkívül tudtuk, hogy az első határozott célzás arra, hogy ezt a hajlamot a valóságba átültessék, Oroszországot mint Németország szövetségét vinné harcha. Nem volt-e ez borzalmas kilátás Európa számára?”⁵⁶ — mondotta Gladstone miniszterelnök a háború befejezése után az alsóházban. Nehezen hihető, hogy az angol miniszterelnök általában Európáért aggódott. A brit diplomácia teljesen reális megítélése szerint Ausztria—Magyarország és Oroszország háborúba avatkozása esetén nem lett volna fenntartható Anglia semlegessége. Az orosz—porosz koalíció alighanem győzelmet aratott volna, és ez a győzelem Anglia legfőbb kontinentális vetélytársának, Oroszországnak kezébe adta volna az európai főhatalmat. Ez pedig a „splendid isolation” végét, Anglia újabb háborúit eredményezte volna. Az angol miniszterelnök alighanem így értette a „borzalmas kilátás”-t.⁵⁷

⁵² „Le Cabinet de St. James fera son possible sous forme d’avis et conseils, mais sans intervenir directement — pour calmer partout . . .” Apponyi à Beust, Londres, le 10 juillet 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 74.

⁵³ „Le sentiment public est aujourd’hui unanime à considérer l’empereur Napoléon comme l’auteur d’une agression injustifiable, entreprise uniquement pour satisfaire son ambition et ses intérêts personnels et à faire peser uniquement sur le Gouvernement français toute la responsabilité des maux de la guerre.” Apponyi à Beust, Londres, le 16 juillet, 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

⁵⁴ „Quant au Cabinet anglais, je ne doute pas qu’il partage, dans une certaine mesure, les impressions du public.” Uo.

⁵⁵ [Taylor] Теїлор: Борьба за господство в Европе 1848—1918. Moszkva 1958. 239.

⁵⁶ Wiener Abendpost 5. April 1871.

⁵⁷ Vö. Mosse: The European Powers and the German Question 1848—71. Cambridge 1958. 295—301.

A háború lokalizálásának angol terveiben Ausztria—Magyarország foglalta el a központi helyet. Az angol külügyi hivatal pontos információkkal rendelkezett arról, hogy a cári Oroszország az osztrák birodalom magatartásától teszi függővé saját semlegességét. Hogy július közepén mindezek ellenére nyugodt és higgadt London magatartása, kizárólag azon múlott, hogy az angol diplomácia — teljesen reálisan — úgy ítélte meg a helyzetet, hogy Ausztria—Magyarország háborúba lépésének egyelőre nincsenek meg a feltételei. Az osztrák beavatkozási tervek napvilágra kerülésekor éppen az angol diplomácia veti majd latba legerősebben befolyását, hogy Ausztria megőrizze semlegességét.

Az 1870. július 18-i közös minisztertanács

1.

A közös minisztertanács feladata volt eldönteni : a különböző oldalról jövő, ellentétes irányú bel- és külpolitikai hatások közepette végül is, milyen legyen a Monarchia magatartása. 1870. július 18-án össze is ült Bécsben ez a testület, hogy a különböző nézetek kicserélése után mindenkire érvényes határozatot hozzon. A tanácskozáson az uralkodó elnöklete alatt részt vettek a közös ügyek miniszterei, a lajtáninenni (osztrák) és a lajtántúli (magyar) miniszterelnök, és a kérdés katonai jellegére való tekintettel a hadsereg főfelügyelője is. A minisztertanács személyi összetétele következtében a július 18-i megbeszélésen képviselve volt az osztrák—magyar politikai élet valamennyi vezető irányzata. Számszerűen az udvari párt képviselte a legjelentősebb: az uralkodó, Albrecht főherceg és Kuhn közös hadügyminiszter személyében. A Deák-párt nevében Andrássy magyar miniszterelnök és Lónyay közös pénzügyminiszter ül a tárgyalóasztalnál. A Verfassungspartei nézeteinek tolmácsolására Beust közös külügyminiszternek és helyzeténél fogva Potocki lajtáninenni miniszterelnöknek kell vállalkoznia. Feltehető, hogy a különböző irányzatok képviselői az adott kül- és belpolitikai helyzet figyelembevételével saját pártjuk törekvéseinek igyekeznek majd érvényt szerezni, mégpedig abban a formában, hogy az általuk képviselt politikai csoport elképzeléseit beillesztik saját külpolitikai terveik keretébe.

Az uralkodó személye rendkívül fontos : a dualizmus sajátos közjogi berendezése folytán ugyanis sok tekintetben megőrizte abszolutisztikus jellegű befolyását. A különböző források egybehangzóan tanúsítják, hogy a revans híve volt. „A császár revansot akart”¹ — mondotta 1870 őszén Beust; „a császár háborút óhajt, hogy Königrätzet jóvátegye”² — így vélekedett még az események előtt Andrássy. Úgy látszik, az uralkodó a francia—porosz háborút kedvező alkalomnak ítélte a revans-tervek végrehajtására. „Kérem a lókviteli tilalom szorgalmazását, különben adott esetben nem lesznek lovaink”³ — írja már július 12-én egy, a francia háborús készülődésről hírt adó jelentés margójára. A háború előestéjén pedig Bellegarde császári hadsegéd nyilatkozott a francia ügyvivő előtt a császár nézeteiről : „Őfelsége Ausztriát és Franciaországot szolidárisnak tekinti, és a két ügyet nem választja szét gondola-

¹ *Thiers* : Notes et souvenirs 1870—1873. Paris 1903. 6.

² OL Kállay hagyaték. 33 k. Belgrádi napló, 1868. szept. 1-i feljegyzés.

³ Beust an Kaiser Franz Joseph, Wien, 12. Juli 1870. Vortrag. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 53.

taiban. A császár szemében a francia fegyverek kudarca a Rajna mentén Ausztria számára nagyobb szerencsétlenséget jelentene, mint Königrätz.”⁴

A tanácskozáson résztvevő két magas rangú katonáról is tudjuk, hogy a revans hívei közé tartoztak. A konzervatív arisztokrácia soraiha számító Albrecht főherceg éppen a háború kirobbanása előtt fejezte be a közös francia—osztrák haditerv munkálatait.⁵ Mint a hadsereg főfelügyelője azonban nem bízik túlságosan az osztrák hadseregben, és a francia győzelmek bekövetkeztéig nem akarja az osztrák háborus szándékot kimutatni. Szavahihető forrásból tudjuk, hogy a főherceg július közepén ellene volt a hadsereg mindenféle koncentrációjának.⁶ A revans másik katona-híve, a jozefinista bürokrácia szellemét magában hordozó Kuhn közös hadügyminiszter viszont a francia haderőt tartja gyengének és a gyors porosz győzelem megakadályozására Ausztria—Magyarország lehető leggyorsabb beavatkozását kívánja. 1870 júliusában emlékiratot készített, amelyben komoly politikai és katonai indokokkal támasztotta alá beavatkozást sürgető véleményét.⁷

A koronatanács két „civil” tagja ez ideig nem vett részt a külpolitika irányításában. Lónyay közös pénzügyminiszter a Deák-párt azon részéhez tartozik, amely Poroszországban látja a legfőbb veszélyt a Monarchiára nézve, ennek megfelelően erőteljesen franciabarát és csak mérsékeltlen oroszellenes. Kívánta és hitte Franciaország győzelmét, de a Monarchia beavatkozását, elsősorban magyar szempontoktól vezetve, nem óhajtotta. „Agyja az isten, hogy a mostani háború bennünket érintetlenül hagyjon, békére nagy szükségünk van”⁸ — írta ezekben a napokban. Potocki, a lajtánineni kormány elnöke, a Verfassungspartei jobbszárnyához tartozik. Noha állásánál fogva a Verfassungspartei tolmácsolására kényszerül, személyes érzéseit és véleményét tekintve az udvari párthoz húz. Poroszellenesség és az ennek alárendelt franciabarátság jellemzi magatartását; Poroszország ellen lengyel arisztokrata származása ellenére még Oroszországgal is kész együttműködni.⁹

Andrássy Gyula magyar miniszterelnök a koronatanács eddig ismertett tagjával szemben önálló és tervszerű külpolitikai elképzelésekkel rendelkezik. A német politikában lényegében a Deák-párt ellentétes nézeteit juttatta kifejezésre. Egyrészt a porosz expanziótól tartott, és nem nézte volna jó szemmel, ha Bismarck Poroszország hatalmát Dél-Németországra is kiterjeszti. „A magyarok nem akarják a gyűlölködést szolgálni, de a pillanat el fog jönni, amikor Poroszország ügyének igaztalansága kiderül. Rá fogja kezét tenni Badenra, Württembergre és Bajorországra. Akkor összes németjeink méltán fel lesznek háborodva, és magyarjainknak meglesz az oka, hogy őket támogassák”¹⁰ — így jellemezte saját nézeteit egy francia politikus előtt. Ugyanakkor, amint ez már a fenti idézetből is kiderül, ellenezte az értelmetlen revansterveket, de még Poroszország ingerlésének politikáját is. „Olyanok, akik Poroszország sikerei miatt revansra gondoltak, számosan akadtak. Én megértettem

⁴ Cazaux à Gramont, Vienne, le 17 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 71.

⁵ *Oncken* : Die Rheinpolitik Kaiser Napoleons III. von 1863 bis 1870 und der Ursprung des Krieges von 1870—1871. Berlin—Leipzig 1926. III. k. 376—378.

⁶ Lónyay Csengeryhez, Bécs, 1870. július 10. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSzK) kéziratár, Quart. Hung. 2421.

⁷ *Wertheimer* : Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Bp. 1910—1913. 613—615.

⁸ Lónyay Csengeryhez, Bécs, 1870. július 30. OSzK kéziratár. Quart. Hung. 2421.

⁹ Vö. Ministerrath für gemeinsame Angelegenheiten (a továbbiakban: Ministerrath) Wien, 22. August 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 285.

¹⁰ *Thiers* i. m. 13.

ezt az érzést, de szembeszálltam vele¹¹ — mondotta saját tevékenységéről. Nem lehet kétséges: Andrássy revansellenessége is magyar töről fakad. Ő is osztotta azt a nézetet, hogy a német hegemonia visszaszerzése a magyar uralkodó osztály érdekeibe ütközik. De kifogásai csak részben magyar eredetűek; legalább ugyanilyen mértékben „birodalmi” meggondolásokkal függenek össze. „Most, a mikor a kelet felől fenyegetve vagyunk, a német fennhatóság megtartása a lehetetlenségek közé tartozik¹² — mondotta Orczy Bélának. Andrássy azért emelt elsősorban szót a német revans ellen, mert a birodalom energiáit más területre akarta koncentrálni.

A magyar miniszterelnök külpolitikai koncepciójában az orosz—szláv kérdés foglalta el a központi helyet. Minden egyéb megfontolás csak ennek függvénye lehetett. „Oroszország jár eszében éjjel-nappal¹³ — jegyezte fel róla találóan a pesti porosz főkonzul. „Egészen keletre kell fordítani a birodalom figyelmét.” „Keleten kell biztosítani magunkat¹⁴ — jelentette ki ő maga több alkalommal. Ebben a keletre-fordulásban a sokat hangoztatott „bosszú Világosért” jelszó csak dekorációnak számított. Andrássy orosz agressziótól félt. „Oroszország mihelyt vasutai elkészülnek, meg fog bennünket támadni¹⁵ — mondja, emellett a cári külpolitika és a szláv nemzeti mozgalom kapcsolatainak kiépülésétől tart, amelyet ugyancsak halálos veszélynek tart a Monarchiára nézve.¹⁶ Végül kelet felé kell fordulni, mert ebben áll a Monarchia történelmi missziója: „Ausztia feladata az marad, ami volt. Bástyát kell alkotnia Oroszországgal szemben, és csak addig, amíg ezt a feladatát betölti, jelent fennmaradása európai szükségességet¹⁷ — szögezi le Ausztia feladatáról vallott véleményét.

Hogyan lehet az orosz—szláv veszélyt elhárítani? Andrássy eszköze a preventív háború. „Andrássy is szükségesnek tart egy diadalmas háborút a monarchiára nézve; e háborút mi nem viselhetjük más, mint éppen az orosz ellen s ha győztünk, egyszerűen megdörög az orosz hatalmat¹⁸ — bizonyítja ezt egy hozzá közel álló személy naplófeljegyzése. Az összecsapást persze nem osztrák—orosz párharc formájában képzelte el Andrássy. Nemcsak azért, mert Oroszországot katonailag erősebbnek tartotta, hanem mert e háborúnak — az osztrák monarchia általa vallott történelmi funkciójának megfelelően — európai jelleget szeretett volna kölcsönözni. „Anélkül, hogy a tárgyalás részleteibe bevezettem volna, megegyezésre jutottam a magyar miniszterelnökkel a követendő politikát illetően¹⁹ — jellemzi Beust Andrássy magatartását azokon a tárgyalásokon, amelyeknek célja egy Oroszország ellen irányuló osztrák—francia szövetség létrehozása volt. A Bécsbe látogató Napóleon hercegnek pedig maga Andrássy adja azt a tanácsot, hogy „támadja meg Ausztriával együtt Oroszországot Lengyelország felszabadításának ürügye alatt”.²⁰

¹¹ Uo.

¹² Wertheimer i. m. 569.

¹³ Wertheimer i. m. 625.

¹⁴ OL Kállay hagyaték. 33. k. Belgrádi napló, 1869. április 4, ill. 1869. október 15-i feljegyzés.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Cazaux à Gramont, Vienne, le 17 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 62.

¹⁷ Ministerrath 22. August 1870. I. h.

¹⁸ OL Kállay hagyaték. 33. k. Belgrádi napló, 1868. aug. 19-i feljegyzés.

¹⁹ Beust à Metternich, Vienne, le 17 mars 1869. *Oncken* i. m. III. k. 136—137.

²⁰ OL Kállay hagyaték. 33. k. Belgrádi napló, 1868. aug. 19-i feljegyzés.

Franciaország iránti szimpátia, a németországi revánstervektől való félelem és az Oroszország elleni háborúra való hajlandóság jellemzi 1870 júliusában is Andrassy magatartását. „Érdekeinknek egyedül a semlegesség felel meg”²¹ — írja a válság kezdetén Orczynak. „Ha a constellációk kedvezőknek mutatkoznak, akkor addig fogjuk Oroszországot ingerelni, míg az bennünket megtámad”²² — mondja a háború kirobbanása után Kállaynak. A tárgyalóasztalhoz ülő Andrassynek a megfelelő akcióprogram előterjesztése érdekében mérlegelnie kell, hogy egy oroszellenes háború várt eredményeinek kedvéért érdemes-e feláldozni a semlegességből adódó közvetlen előnyöket.

Nem kétséges, hogy a tanácskozás legfontosabb személyisége a birodalmi külügyminiszter, Friedrich Ferdinand Beust. A külügyminiszternek, akit Metternich egy ízben állítólag „politikai kötél-táncos”-nak nevezett,²³ Ausztriába kerülése alkalmával a Pesti Napló azt jósolta, hogy „ágya bizony nem lesz rózsákon vetve . . .”²⁴ A Deák-párt vezető lapja rámutat, hogy az egyház és a katonai párt „csak oly kevésbé fogja őt pártolni,” mint az arisztokrácia és a bürokrácia, majd a miniszter jövője iránti kétkedéssel teszi fel a kérdést: „vajjon mire szándékozik támaszkodni az új miniszter ennyi természetes ellenséggel szemben?”²⁵ A cikkíró azonban rossz jósnak bizonyult. Először is nem vette számításba, hogy az osztrák politikai élet legjelentősebb tényezője, a Verfassungspartei, nemcsak kívánta, de kezdeményezte is Beustnak, „a nagynémet gondolat eszmékben gazdag képviselőjé”-nek a meghívását.²⁶ Azután pedig azért csalódott, mert az új miniszter antiklerikális-liberális politikájával a meglévő bázist megerősítette, a kiegyezés megkötésével pedig éppen a tamáskodó magyarok felé szélesítette ki jelentékeny mértékben.²⁷

Hogy Beust poroszellenes irányban fogja továbbvinni a Monarchia külpolitikáját, abban kinevezésekor senki sem kételkedett. Személyes érzelmei és eddigi politikai pályafutása bőven adott okot ilyen feltételezésre. Néhány hónappal korábban a porosz miniszterelnök nem volt hajlandó őt a szász békedelegáció élén tárgyaló partnerül elfogadni. Beust mint szász külügyminiszter 1849 óta Ausztria oldalán állt valamennyi nemzetközi kérdésben — Schwarzenberg ezekben az években „legjobb hadnagynak” nevezte²⁸ —, s politikáját betetőzte azzal, hogy 1866-ban Szászországot Ausztria mellett háborúba vitte Poroszország ellen.

Az osztrák szolgálatba lépő Beust előtt 1866 őszen úgy merült fel a kérdés, hogy vajon megvannak-e a poroszellenes politika továbbfolytatásának nemzetközi és osztrák belső feltételei. Hogy a nemzetközi körülmények kedveztek egy ilyen politikának, azt Beust még a kudarc után is vallotta: „Ameddig Franciaország és Poroszország egyenrangú hatalmakként állottak szemben egymással, mikor is egy esetleges háború kimenetele a bekövetkezett eseményeknek megfelelő módon semmi-

²¹ Wertheimer i. m. 612.

²² OL Kállay hagyaték. 34. k. Belgrádi napló, 1870. július 29-i feljegyzés.

²³ Berger: Österreichs auswärtige Politik (Die Ministertätigkeit des Grafen Beust 1866—1870—71) und das Vaterland. Wien 1947. Maschinenschrift, Dissertation. Nationalbibliothek Wien.

²⁴ Pesti Napló 1866. november 1.

²⁵ Uo.

²⁶ Vö. Neue Freie Presse 7. August 1870.

²⁷ Vö. Neue Freie Presse 7. November 1871.

²⁸ Berger i. m.

képpen sem volt előrelátható, részünkről egyenesen felelőtlenség lett volna helyzetünk előnyeit kezünkől kiadni, és ezzel lerontani esélyeinket egy kedvezőbb jövőre”²⁹ — írja egyik felterjesztésében. Az osztrák belső helyzet alapján azonban nem adhatott ilyen egyértelmű választ a felmerült kérdésre. Ismeretes előttünk, hogy az udvari párt feltétel nélkül csatlakozott minden poroszellenes politikához. A Deák-párt porosz annexiók félelmei és a Verfassungspartei Bismarck-ellenessége ezt az irányzatot erősítette. De azt is tudjuk, hogy bőven akadtak olyan tényezők is, amelyek gátat emeltek a korlátlan poroszellenesség elé, hogy csak a Deák-pártnak a németországi hegemoniával kapcsolatos megfontolásaira és a Verfassungspartei erősödő német érzelmeire utaljunk. Beustnak a poroszellenes politika céljait úgy kellett megszabnia, és e politika eszközeit úgy kellett megválasztania, hogy az egyik vezető párt érdekeibe se ütközzék, s ami a legfontosabb: a belső bázist képező politikai csoport, a Verfassungspartei nézeteivel legalább nagy vonalakban egyezzenek. A németországi hegemonia visszaszerzése megfelelt volna az udvari párt érdekeinek, de szemben állt volna a dualizmust féltő egész magyar uralkodó osztály és az 1866-os helyzetet tudomásul vevő Verfassungspartei nézeteivel. Beust reálisan mérlegeli a helyzetet, és politikájából kirekeszti a németországi hegemonia visszaszerzésének gondolatát, amely ha bekövetkeznék, szerinte „a monarchiára nézve egészében véve talán még nagyobb nehézségeket eredményezne, mint a jelenlegi kirekesztés”.³⁰ A prágai béke fenntartása, a Majna-vonal megőrzése viszont a Deák-párt és a Verfassungspartei német politikájának egyaránt alaptétele; a belső viszonyokkal okosan számoló Beust is ezt teszi meg német politikája fő céljának. „Ami viszont a délnémet kérdést illeti, kézenfekvő, hogy Ausztria alapvető érdeke abban áll, hogy az Északnémet Szövetség Dél-Németországra való kiterjesztését megakadályozza”³¹ — írja külpolitikai programját felvázoló előterjesztésében. E célkitűzés elérésének eszközeül az udvari párt szívesen választotta volna a francia—osztrák szövetséget és a belőle adódó Poroszország elleni háborút. Beust azonban belpolitikai megfontolásokból elutasítja ezt az utat. „Ha a háború a német kérdés miatt a Rajna mellett lobban lánggra, a mi segítségnyújtásunk abban a pillanatban, ha nem is lehetetlenné, de legalábbis nagyon nehézé válik”³² — írja a szövetséget ajánló franciáknak. Franciaország szövetségét azonban nem lehetett végképp elutasítani; ez volt az egyetlen külpolitikai tényező, amelyre támaszkodva tartani lehetett a poroszellenes irányvonalat. Beust meglepő, de az osztrák belső viszonyokból logikusan következő ellenjavaslattal él: kössön Ausztria és Franciaország a keleti ügyekben szövetséget, és vigyék döntésre a német kérdést az Ausztriának kedvezőbb „keleti terrénum”-on. „Ha a keleti kérdés válik a háború kiindulópontjává, a helyzet igen előnyösen megváltozik; Poroszország pozíciója ebben az esetben éppolyan rossz lesz, mint amilyen jó a német kérdésben.”³³ Látnivaló: Beust elsősorban az osztrák-német lakosságra való tekintettel választaná ezt a megoldást, amely azonban oroszellenessége miatt a magyarok tetszésével is találkozott. Tegyük ehhez még hozzá, hogy politikai céljai és eszközei megválasztásánál a belső

²⁹ Beust an Kaiser Franz Joseph, Gastein, 18. Mai 1871. Vortrag. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 54.

³⁰ Denkschrift Baron Beusts für die Zusammenkunft mit Kaiser Napoleon III. in Salzburg. Anfang August 1867. *Oncken* i. m. II. k. 448.

³¹ Uo.

³² Beust à Metternich, Vienne, le 6 novembre 1868. *Oncken* i. m. III. k. 60.

³³ Uo.

erők igényeit nagymértékben tekintetbe vevő Beustnak jelen esetben saját nézetein sem kellett erőszakot elkövetnie. A német kérdésben beiktatott status quo politika csupán folytatása volt az általa két évtizede vallott triász-megoldásnak, a keleti háború pedig hozzá mint „alkalmi liberális”-hoz — osztrák—német elvbarátaihoz hasonlóan — végeredményben egészen közel állott. Hogy a keleti elképzeléseket egyelőre nem sikerült realizálni, mert Ausztria és Franciaország csupán konzultatív paktumot kötött 1869-ben, az semmit sem változtatott a külügyminiszter célkitűzéseiben és politikai eszközeiben.

Ilyen előzmények után logikusnak tűnik Beust rosszállása, hogy Franciaország a Hohenzollern trónjelöltségből, „ebből az eredetileg spanyol kérdésből, fellépésével német problémát csinált”, amivel Ausztria akcióba lépését „már saját német lakosságára való tekintettel is lehetetlenné tette”.³⁴ Beust, noha ez ügyben Berlinben és Madridban diplomáciai segítséget nyújt Franciaországnak, minden erejével azon van, hogy visszatartsa Franciaországot a kedvezőtlen körülmények között kitörni készülő háborútól. A fékezés legfőbb eszköze: kijelenti, hogy Ausztria (legalábbis egyelőre) nem tud beavatkozni a háborúba. „Jóindulatú magatartás Franciaország irányában, biztosíték, hogy nem lépünk megállapodásra más hatalommal, ime ez minden, amit a császár kormánya ma ígérni tud, ha csak nem akarja meghazudtoltatni magát az általános közérzület által”³⁵ — jelenti ki hivatalosan a háború előestéjén. A háború bizonyossá válása után azonban érthetően kevesebbet törődik a keletkezés körülményeivel, és egyre inkább arra törekszik, hogy azt német politikája céljainak elérésére használja fel. Ehhez a külügyminiszternek a háború kilátásait kellett szemügyre vennie: elemezni az ebből Ausztria számára adódó békés kibontakozási lehetőségeket, és egyúttal mérlegelni, vajon megvannak-e a belső és külső feltételek ahhoz, hogy az adott nyugati háború az általa optimálisnak ítélt keleti háborúvá változzék.

2.

A résztvevők külpolitikai elképzeléseinek és közvetlen törekvéseinek ismeretében természetesnek látjuk, hogy a július 18-i közös minisztertanácson nyoma sincs annak a drámaiságnak, amelyet a polgári történetírás ábrázol. Az alapkérdésben, a Monarchia álláspontjának leszögezésében teljes az egyetértés. Arra a kérdésre, hogy az adott pillanatban beavatkozzék-e a Monarchia a háborúba, az összes számottevő tényezők *nem*-mel válaszoltak. Valamennyi hozzászóló a be nem avatkozás álláspontját vallja és indokolja meg pártja vagy az általa képviselt osztály törekvéseinek és saját nézeteinek megfelelően.

Az udvari párt revánspolitikusi katonai okok miatt kénytelenek lemondani a rögtöni beavatkozásról. Az uralkodó arról szól, hogy a Monarchia adott hadkiegészítési rendszere mellett a mozgósítás hat hetet vesz igénybe. Albrecht főherceg részletesen kifejti, hogy „a behívási rendelet kibocsátása után nyolc nap veszendőbe megy, amíg a legénység a kiegészítő körzetben összegyülekezik, további tizennégy nap kell, amíg ezredéhez érkezik, ehhez jön még a hadszíntérre való felvonulás ideje. Kedvező esetben, ha a lovak beszerzése jól halad, mindehhez negyven nap szükség-

³⁴ Ministerrath 22. August 1870. I. h.

³⁵ Beust à Metternich, Vienne, le 11 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 425.

ges.”³⁶ A Monarchia nehézkes mozgósítási rendszere így eleve lehetetlenné tett minden gyors katonai akciót. Kuhn és Albrecht szemében egyéb okok is a várakozás mellett szólnak. A hadügyminiszter porosz győzelemtől tart, és ezért akarja, hogy „kardunkat a döntő pillanatban (tehát a porosz győzelem komoly veszélye esetén — D. I.) vessük a mérleg serpenyőjébe”. Albrecht Oroszországot említi, „amellyel elhatározásainkban számolnunk kell”. Ez arra mutat, hogy a főherceg Oroszországra való tekintettel is félt kezét emelni Poroszországra.

Potocki állásánál fogva kénytelen az osztrák-német lakosság álláspontját kifejezésre juttatni. „Amikor passzivitásról vagy semlegességről van szó, akkor nem tagadhatja, hogy a közvélemény megnyilvánulásaiból ítélve, a német tartományokban most az első áramlat az erősebb. Mint miniszterelnök kötelességének érzi továbbá, hogy rámutasson arra a rokonszenvre, ami a lajtáninnereni területen Németország iránt megnyilvánul.” Korábbi diplomáciai tevékenysége logikus folytatásaként a tartózkodás álláspontját képviseli Beust birodalmi külügyminiszter is. Félreérthetetlenül leszögezi, hogy a Monarchia nem tarthat a második császársággal: „A Franciaországgal kötendő szövetségnek azonban az lett volna a feltétele, hogy előbb minden tekintetben megegyezésre jussunk. Az események viszont más irányt vettek, és Franciaország maga állítja, hogy meglepték az események.” Vagyis mivel Franciaország önkényesen, a Monarchia intő szava ellenére járt el, magára vessen, hogy a háborúba egyedül kell belebocsátkoznia.

Magától értetődőnek tűnik, hogy a Deák-párt képviselőiben nyilatkozó Lónyay és Andrássy ugyancsak a be nem avatkozás érdekében emel szót. „Elsősorban azon kell lenni, hogy a Monarchia ne szenvedjen kárt, a válság kihasználására csak másodszorban kell gondolni. Ilyen tekintetben ő is a francia fegyverek győzelmét óhajtja . . .” — mondja Lónyay. „Jelen pillanatban csak két álláspont látszik lehetségesnek: vagy a háború Franciaország oldalán Poroszország ellen, vagy a semlegesség. Mi viszont nem vagyunk arra hivatva, hogy Franciaország szövetségében hadat viseljünk, marad tehát a semlegesség” — jelenti ki Andrássy.

A közös minisztertanácsi jegyzőkönyv tanúsága szerint ilyenformán a Monarchia külpolitikáját meghatározó személyek 1870. július 18-án az alapkérdésben teljesen egy véleményen voltak: Ausztria—Magyarország az adott időben nem avatkozhat a kirobbant háborúba.

A részletkérdésekben — és ez már a tartózkodást indokló érvekből is kiderült — kétségkívül lényeges ellentétek állottak fenn a tárgyaló felek között. Az ideiglenes be nem avatkozás leszögezése után a legfontosabb feladat annak eldöntése volt, milyen külpolitikai, belpolitikai és katonai lépéseket tegyenek a háborús eseményekkel kapcsolatban.

A vita először a katonai magatartás meghatározása körül bontakozott ki. Ezzel kapcsolatban három álláspont is felmerült. Az első a passzivitás, amely eddig annyit jelentett, hogy „szándékosan kerültünk mindent, ami a kormányra a tartózkodó politikáról való letérés árnyékát vetette volna” — először Beust referátumában hangzott el. A jelenlevők közül csupán Potocki emel szót egy ilyen politika mellett, de még ő is kifejezi azt a reményét, „hogy előbb-utóbb eljutunk a fegyveres semle-

³⁶ Protokoll des zu Wien, am 18. Juli abgehaltenen Ministerrathes für gemeinsame Angelegenheiten. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XI. Interna, Fasc. 285. E fejezet sorszám nélküli idézetei az említett jegyzőkönyvből valók. Ennek teljes szövegét lásd a 257—265. oldalon.

gesség állapotába”. A jegyzőkönyvből első pillanatra úgy tűnik, hogy Beust is a katonai tétlenséget jelentő passzivitási politika folytatását óhajtja. Valójában a közös külügyminiszter első felszólalását olyan kérdésfeltevessel zárta, amely nem hagyhatott kétséget valódi véleményét illetően. „Viszont, ha más államok, nevezetesen keleti szomszédunk magatartását nézzük — mondotta —, felvetődik a kérdés, fenntarthatjuk-e eddigi passzív magatartásunkat, vagy nem lenne-e sokkal ajánlatosabb olyképpen felkészülnünk, hogy a bekövetkező események ne érjenek minket meglepetésként.” A kérdésfeltevésből logikusan következik az utóbbi alternatíva igénye. A passzivitás így nem jöhetett szóba a katonai magatartás meghatározásánál.

A második katonai javaslat Andrassy szájából hangzott el. „A felszólaló olyanfajta semlegességre gondol — olvashatjuk a jegyzőkönyvben —, amely Hollandiához hasonló, és lehetőséget ad bizonyos katonai előkészületek megtételére, nehogy az események meglepetést okozzanak. E célból lovakról és készletekről kell gondoskodni, a hadsereg egy részét is, talán 300 000 embert készenlétbe kell helyezni, és egyébiránt az egész előkészületet úgy kell megszervezni, hogy három héten belül készen álljunk a harcra.” Ez a „részleges mozgósítás”-i javaslat (a kifejezést akkor még nem használták) igen nagyfokú katonai intézkedéseket kívánt. A Monarchia hadseregének hadilétszáma 1868 óta 800 ezer főt tett ki,³⁷ ehhez viszonyítva is több mint egyharmados mozgósításról van szó. Ha ehhez hozzávesszük, hogy Ausztria a legutóbbi háborúban csupán 310 000 ember állított ki,³⁸ és megemlítjük, hogy az 1870 nyarán háborúba induló francia hadsereg létszáma alig haladta meg a 300 000 főt,³⁹ akkor el kell ismernünk, Andrassy javaslata nem állt túlságosan messze az általános mozgósítástól. Az udvari párt revánspolitikusi számára mégis kevésnek bizonyult. A támadást a javaslat ellen maga az uralkodó kezdi meg, aki a hadsereg viszonyainak elemzése után arra a következtetésre jut, hogy „mindezt [ti. a mozgósítást — D. I.] nem lehet a hadseregnek csupán egy részével végrehajtani, és csak egyetlen választás van: teljes felfegyverkezés vagy passzivitás”. Albrecht főherceg a mozgósítási folyamat ismertetésével alátámasztja Ferenc József véleményét, végül Kuhn az Andrassy-féle csapatfelállítási terv kilátástalanságát mutatja ki.

Amit a bírálók a magyar miniszterelnök javaslatával szembeállítottak, az nem lehetett más, mint az általános mozgósítás, akár a „hadsereg nagyarányú felkészítésének” (Kuhn), akár „teljes felfegyverzésének” (Ferenc József) nevezték is azt. Jóllehet az Andrassy-féle tervezet közelebb állott az általános mozgósításhoz, mint a passzivitás, mivel possibilisebb volt annál, az általános mozgósítás hívei csak a részleges mozgósítási terv likvidálásával juttathatták győzelemre saját álláspontjukat — innen a rendkívül heves vita a két elképzelés hívei között. Az uralkodó első felszólalása, amelyben a hadsereg felkészítését és a passzivitást állítja szembe, nem hagy kétséget véleményét illetően. Orczy naplójából is tudjuk, hogy az uralkodó a franciák érdekében álló mozgósítást tartotta saját álláspontjának.⁴⁰ Albrecht így fogalmazta meg véleményét: „Katonailag tehát így fest a helyzet: ha szeptember közepére nem tudunk és nem akarunk akcióba lépni, akkor hagyjuk az egész fegyver-

³⁷ Vö. *Glückmann*: Az Osztrák—Magyar Monarchia hadainak szervezete. Bp. 1904. — *Wrede*: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. Wien 1898. I—V. k.

³⁸ *Friedjung*: Harcz a német hegemoniáért. 1859—1866. Bp. 1903. II. k. 12.

³⁹ *Lavisse*: Histoire de France contemporaine. Paris 1922. VII. k. 260.

⁴⁰ *Wertheimer* i. m. 619.

kezést, de ha arra az időpontra készen akarunk lenni, azonnal és erélyesen tegyük meg az előkészületeket.” A legvilágosabban Kuhn hadügyminiszter fejezi ki az általános mozgósítás álláspontját, aki „azonnali és nagyarányú felkészülés mellett emel szót, hogy semmi mulasztás ne történjék”.

Meglehetősen homályos viszont Beust közös hadügyminiszter véleménye. A nemzetközi helyzetet elemző felszólalását olyan kérdésfeltevéssel zárta, amelyből sejteni lehet, hogy ő is a felkészítés híve; majd másodízben ennél világosabban abban jelölte meg a feladatot, hogy „a harcra való készülődéssel magunkat a meglepetés ellen biztosítsuk”. De nem szól arról, hogyan képzeli el a hadsereg felkészítését, nem reagál a szőnyegen levő két javaslatra. Vita közben azonban két ízben pozitív értelemben is hivatkozik a krími háború tapasztalataira, amiből arra lehet következtetni, hogy a Monarchia akkori (lényegében az általános mozgósítással egyértelmű) hadügyi politikáját helyesnek tartotta. Vitázó felszólalásában végül így beszél: „Az elhangzottak után nem marad más hátra, mint a mozgósítás...” Mivel Andrassy a maga álláspontját hangsúlyozottan nem „formális fegyverkezésnek”, hanem csak „garanciális csapatfelállításnak” nevezte, a külügyminiszter fenti kijelentését az udvari párt álláspontjához való csatlakozásnak lehet felfogni.

Az ideiglenes be nem avatkozás leszögezése és a hadügyi politika elveinek megvitatása után még egy döntő jelentőségű kérdés maradt: közölnék-e a nagyhatalmakkal és ha igen, milyen formában a Monarchia benemavatkozási álláspontját? Másképpen szólva: tegyen vagy ne tegyen a Monarchia semlegességi nyilatkozatot?

Az udvari párt képviselői nem nyilvánítanak véleményt ebben a kérdésben. Hallgatásuk azonban korántsem helyeslést, inkább rosszallást fejez ki. Kuhn júliusi emlékirata után nem lehetett kétséges, hogy az udvari párt háborúra készül; a semlegességi nyilatkozattal háborús terveiket látták veszélyeztetettnek. Korántsem ilyen egyértelmű Beust magatartása. Akadnak olyan dokumentumok, amelyek azt bizonyítják: a külügyminiszter ellene volt a semlegességi nyilatkozat kiadásának. Ismerünk egy Andrassy-levelet, amely szerint „Beust két napon át igyekezett őt (Andrassyt) rábeszélni, hogy álljon el a semlegességtől.”⁴¹ Igaz, ez a levél 1871 májusában, tehát csaknem egy évvel az események után keletkezett, forrásértéke ezért nem teljes. Van azonban egy olyan bizonyíték is, amelynek hitelességét semmiképpen sem vonhatjuk kétségbe. A bécsi francia ügyvivő július 17-i jelentéséről van szó, amely így hangzik: „Bármilyen történések ezen a ponton, Beust úr kért engem, mondjam meg Excellenciádnak, hogy noha élénk nyomást gyakorolnak rá egy hivatalos semlegességi nyilatkozat megtétele érdekében, kifejezett szándéka, hogy nem teszi meg ezt a nyilatkozatot. Nyilvánvaló, mondotta nekem, hogy ebben a kérdésben nem lehetünk Poroszország szövetségesei; ha ugyanis ennek nyomán megtennék ezt a nyilatkozatot, megszűnnének semlegesek lenni, ami a poroszoknak lehetővé tenné, hogy büntetlenül elvonják csapataikat déli határaikról.”⁴² Meg kell ugyan jegyezni, hogy Cazaux sokszor pontatlanul informálta Gramont-t,⁴³ mégis nehéz feltételezni, hogy a Beust idézte szavakat egyszerűen kitalálta volna. A külügyminiszternél ténylegesen fennállhatott egy bizonyos ingadozás, ha nem is a be nem avatkozás dolgában, de a semlegességi nyilatkozattal kapcsolatosan. Egy ilyen

⁴¹ Wertheimer i. m. 630.

⁴² Cazaux à Gramont, Vienne, le 17 juillet 1870. Orig. Dipl. 29 k. 63.

⁴³ Vö. Oncken i. m. XI. k. 472.

nyilatkozat kétségkívül Poroszországnak lehetett előnyös, ezért latolgatta Beust az elkerülés lehetőségeit.

Akárhogy is volt, a kérdést eldöntő megbeszélésen, a július 18-i közös minisztertanácson Beust határozottan és minden ingadozás nélkül a semlegességi nyilatkozat kiadása mellett lép fel. Szokásához híven, most sem fejt ki világosan álláspontját, de a nyilatkozat kiadásáról úgy beszél, mint eldöntött, lezárt kérdésről. „... kerülnünk kell mindent, ami Franciaország ellenségei támogatásának látszatát kelti, semlegességünk kinyilvánítása amúgy is inkább Poroszország, semmint Franciaország malmára hajtja a vizet, és azt Franciaország felé még majd valahogy elfogadhatóbb színben kell feltüntetnünk” — mondja. Itt vitathatatlanul a semlegességi nyilatkozatnak Franciaországra nézve negatív hatásáról van szó, de az is vitathatatlan, hogy Beust annak kinyilvánítása mellett van, amit különösen a mondat utolsó része világít meg. Hasonló értelme van annak a mondatnak is, amely a követendő magatartást körvonalazza: „... de amiről ennek a háborúnak az esetében szó van, az az, hogy a harcra való készüléssel a meglepetés ellen biztosítsuk magunkat, hogy ezt provokáció nélkül kinyilvánítsuk (mellékes, hogy kifelé ez a nyilatkozat milyen nevet visel), majd pedig, hogy Itáliával jó egyetértésben maradjunk, mégpedig a Franciaország iránti barátság szellemében, ha már egyszer le kell vele (Franciaországgal) nyeletnünk a semlegességi nyilatkozat keserű piruláját”. A semlegességi nyilatkozat indoklását Beust július 20-án kelt levelében adta meg. Hogy ez mennyire szolgált az „elfogadhatóbb színben való feltüntetésre” (már Sybel megjegyezte, hogy Beust ezzel akarta a keserű pirulát megédesíteni⁴⁴), és mennyiben tartalmazott tényleges indítékokat, csak figyelmes analízissel lehet kiszűrni.

Valószínűen mindkét tényező szerepet játszott. Beust a semlegességi nyilatkozat belpolitikai és külpolitikai indítékairól szól, és az utóbbiaknak tulajdonít nagyobb jelentőséget. A belpolitikai indítékok közül röviden utal a magyarok és osztráknémetek magatartására. A nyilatkozat kiadásának külpolitikai okául Oroszország magatartását jelöli meg. Két szempontot hoz fel: „Oroszország semlegessége a miénktől függ” — mondja, s kissé teátrálisan felteszi a kérdést: „Franciaország érdeke nem írja-e elő éppúgy, mint a miénk, hogy megakadályozzuk: az a küzdelem, amely két fél között megkezdődött, ne váljék rögtön általánossá.”⁴⁵ A konfliktus kiszélesítése azonban, mint tudjuk, inkább Franciaországnak kedvezett volna. Ez az érv alighanem tényleg a keserű pirula megédesítésére szolgálhatott. A második szempont egész más megítélés alá esik. „Nos, mi tudni véljük — írja Beust —, hogy Oroszország kitart Poroszországgal kötött szövetsége mellett, úgyhogy bizonyos esetekben a moszkovita hadsereg nem csupán valószínű, hanem biztos beavatkozásával kell számolni.”⁴⁶ És hogy többek között mit kell érteni a „bizonyos esetek” kifejezésen, arra Beustnak a levél megírásával egyidejűleg tett kijelentése enged következtetni: „Kétségtelenül tudjuk, hogy Oroszország szorosabb szövetségben áll Poroszországgal, mint bármikor, és azonnal háborúba lép, ha mi fegyvert fogunk.”⁴⁷ A külügyminisztert Oroszország fenyegető magatartása készítette arra, hogy eltérjen eredeti álláspontjától, és a semlegességi nyilatkozatot beépítse politikai koncepciójába.

⁴⁴ Sybel: Die Begründung des Deutschen Reiches durch Wilhelm I. München 1899. VII. k. 387.

⁴⁵ Beust à Metternich, Vienne, le 20 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 465.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

Az a beszélgetés, amelyben Beust Cazaux-nak a semlegességi nyilatkozat ellen szőlt, a jelentés szövegéből kielemezhetően és egy másik dokumentummal igazolhatóan július 16-án délután folyt le.⁴⁸ Ekkor tehát Beust még a semlegességi nyilatkozat ellen foglalt állást. Július 18-án a közös minisztertanácson viszont a semlegességi nyilatkozat mellett szőlt fel. Véleménye tehát július 16. és 18. között változott meg; ennek oka aligha lehetett az, hogy ez idő alatt Andrásynak sikerült meggyőznie a külügyminisztert. Egész másról van szó: a dokumentumok hitelesen tanúsítják Beust fenti „orosz érvelésének” szavahihetőségét. A pétervári porosz ügyvivő július 16-án jelentette — amint ezt már más összefüggésben idéztük —, hogy a cár osztrák hadüzenet esetén kész 300 000 főnyi hadsereggel rátámadni Ausztriára.⁴⁹ Ezt a kijelentést a berlini orosz követ jól kiszámított indiszkrétciója nyomán Műnch, a berlini osztrák ügyvivő még aznap este megtudta.⁵⁰ Műnch ezt a rendkívüli jelentőségű hírt táviratilag közölte a külügyminiszterrel.⁵¹ Schweinitz, aki aznap este ugyancsak megkapta a pétervári távirat szövegét, nem is tartotta szükségesnek közölni Beusttal, mert véleménye szerint a külügyminiszter ügyis megtudta már, hogy milyen orosz magatartás várható osztrák fellépés esetén.⁵² Nos, ez az értesülés vetett végezt Beust ingadozásának, és készítette arra, hogy a semlegességi nyilatkozatot nem jó szívvel ugyan, de megtegye („a semlegesség szó, amelyet nem bánkódás nélkül ejtünk ki”⁵³ — írja). A pétervári porosz ügyvivőéhez hasonló értesülést szerzett július 18-án Fleury, a pétervári francia követ is,⁵⁴ amit még aznap este kormánya tudomására hozott.⁵⁵ Gramont erről július 20-án Metternich útján táviratilag tájékoztatta Beustot.⁵⁶ Ez azonban már csak megerősíthette az osztrák külügyminiszter korábbi döntését, amelyet Fleury tájékoztatása nélkül hozott meg.

Hogy Andrassy miként vélekedett a semlegességi nyilatkozatról, arra fölöslegesen látszik térni. Magától értetődőnek tűnik, hogy a semlegességi politika szószólója helyeselte a semlegességi nyilatkozatot. Pedig a dolog korántsem ilyen egyszerű. Említettük már, hogy csupán egyetlen bizonyíték akad annak igazolására, hogy Andrassy július 18 előtt a semlegességi nyilatkozat híve volt: egy tíz hónappal később keletkezett levél. Ennek forrásértéke pedig nagyon esetleges. A lényeg persze nem az előzmény, hanem az, hogy a magyar miniszterelnök a július 18-i tanácskozáson milyen álláspontot képviselt. A választ nyilvánvalóan a jegyzőkönyv adhatja

⁴⁸ „Je viens d’entretenir le Comte de Beust de la question des Etats du Sud” — írja Cazaux július 16-án 5 óra 16 perckor keltezett táviratában. Ez volt az a beszélgetés, amellyel kapcsolatban Cazaux másnap Beust semlegességi nyilatkozat-ellenességéről jelentett. A júl. 16-i távirat Orig. Dipl. 29. k. 32. A jelentés uo. 63.

⁴⁹ *Bismarck* i. m. 389.

⁵⁰ *Stern*: Geschichte Europas 1818—1871. X. k. 359.

⁵¹ Műnch július 16-i táviratát nem találtuk a bécsi levéltárban. Ugyanaznap keltezett magánlevelében viszont a következőket írja: „Die Abmachungen (orosz—porosz megállapodásról van szó — D. I.) beziehen sich namentlich auf den konditionellen Eintritt in den Krieg. Russland bleibt zunächst neutral und dient dazu Österreich in Schach halten. Zunächst wird seine Aktion also durch die Unserige bedingt. Dann aber tritt Russland in den Krieg ein, sobald Frankreich einen Territorialzuwachs erhält . . .” Műnch an Beust, Berlin, 16. Juli 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv. III. Preussen, Fasc. 102.

⁵² [*Schweinitz*] i. m. 265.

⁵³ Beust à Metternich, Vienne, le 20 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 466.

⁵⁴ Jomini à Fleury, St. Pétersbourg, le 18 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 90.

⁵⁵ Fleury à Gramont, St. Pétersbourg, le 18 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 92.

⁵⁶ Metternich à Beust, Paris, le 20 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 463.

meg. Csakhogy éppen a jegyzőkönyv okozza a legnagyobb problémákat. Ennek az uralkodó által jóváhagyott, tehát hiteles változata különböző értelmezésre ad módot. A szövegen ugyanis a magyar miniszterelnök sajátkezűleg javítást hajtott végre. Tegyük egymás mellé az eredeti és az Andrássy által javított szöveget.⁵⁷

„Man solle überhaupt ohne sich die Hände nach irgend-einer Seite zu binden und ohne eine förmliche Neutralitäts-Erklärung abzugeben das pure Interesse als Losungswort ausgeben und Jedem, der darnach fragt, offen bekennen, dass wir, so lange Preussen allein bleibt, uns in den Krieg nicht einmengen und die militärischen Vorbereitungen nur wegen der Eventualitäten im Oriente treffen.”

„Man solle überhaupt ohne sich die Hände nach irgend-einer Seite zu binden und nach Abgabe einer Neutralitäts-Erklärung das pure Interesse als Losungswort ausgeben und Jedem, der darnach fragt, offen bekennen, dass wir, so lange Preussen allein bleibt, uns in den Krieg nicht einmengen und die militärischen Vorbereitungen nur wegen der Eventualitäten im Oriente treffen.”

Látnivaló : Andrássy éppen a lényegét adó, a fogalmazványban és az eredetiben egyaránt kiemelt félmondatot törölte és helyére az egész passzus értelmét ellenkezőre változtató saját kifejezését iktatta.

Kinek higgyünk mármost? Konradsheim osztálytanácsosnak, a jegyzőkönyvvezetőnek, avagy Andrássynak? Még kevésbé lényeges differencia esetén sem járnánk el helyesen, ha az eltérést egyszerűen a jegyzőkönyvvezető tévedésének tulajdonítanánk. Azt meg éppen nehéz feltételezni, hogy egy olyan gyakorlott hivatalnok, mint Konradsheim, éppen az ellenkezőjét értette annak, amit Andrássy mondott — persze ez is csak feltételezés. De lehet-e valamiféleképpen bizonyítani egyik vagy másik állítás igazát? Figyelemre méltó először is a Konradsheim által szerkesztett mondat szerkezete. A főmondatot két olyan mellékmondatral vezeti be : „... ohne sich die Hände... zu binden und ohne eine förmliche Neutralitäts-Erklärung abzugeben” [kiemelés tőlem — D. I.], amely a főmondat jelentőségét : „das pure Interesse als Losungswort ausgeben” van hivatva kiemelni. Ez így logikailag teljesen rendben van. A második mellékmondat helyére viszont semmiképpen nem illik az Andrássy-féle beiktatás : „... nach Abgabe einer Neutralitäts-Erklärung”, mert ez a mondat nyelvtani és logikai egységét teljesen megtöri, és azt az értelmetlenségig eltorzítja. Menjünk tovább. Ezt a szót : *semlegességi nyilatkozat* Andrássy az egész tanácskozás alatt egyszer sem ejti ki. Az első felszólalásában kétszer is előforduló

⁵⁷ Magyar fordításban az eredeti szöveg így hangzik : „Anélkül, hogy kezünket bármely irányban megkötnénk és *anélkül, hogy formális semlegességi nyilatkozatot tennénk*, általában saját érdekeink megvédését kell jelszóként kiadni, és mindenkinek, aki ez iránt érdeklődik, nyíltan meg kell mondani, hogy mindaddig, míg Poroszország egyedül marad, nem avatkozunk a háborúba, és katonai előkészületeink csupán a Keleten várható fejleményekkel kapcsolatosak.”

Andrássy korrekciójával : „Anélkül, hogy kezünket bármely irányban megkötnénk és *egy semlegességi nyilatkozat kiadása után* általában saját érdekeink megvédését kell jelszóként kiadni...”

„Erklärung” szó a fegyverkezésre, valamint annak indoklására és nem a semlegességre vonatkozik. A nyilatkozat szót csupán egyszer használja Andrassy a semlegességi nyilatkozat értelmében, mégpedig utolsó felszólalásában. Ez a rész így szól a jegyzőkönyvben: „*Minister Präsident Graf Andrassy* seinerseits bemerkte, dass wenn eine Erklärung im Sinne des Reichskanzlers erfolgen solle, diess mit der durch die Umstände gebotenen Beschleunigung erfolgen müsse, damit der weiteren Propaganda in Österreich zu Gunsten des Teutonismus die Spitze abgebrochen werde, und dass für diese Erklärung ja nur eine Form gewählt werden möge, die nicht herausfordert.”⁵⁸ Hogy mit kell érteni a „kancellár szerinti nyilatkozat”-on, azt a jegyzőkönyv előbbi szavai félreérthetetlenül megmondják: „Es erübrige nach all dem Gesagten Nichts, als zu mobilisiren und dabei die Neutralität zu erklären. Diese Erklärung solle selbstverständlich auch Preussen gemacht werden, aber nicht in spezieller Weise gleichsam in Form einer Abmachung, sondern auf dem diplomatischen üblichen Wege durch Cirkular Noten an unsere Gesandtschaften.”⁵⁹ Tehát a semlegességi nyilatkozatot Andrassy is, saját javításával ellentétben, az általa jóváhagyott szövegben is minden további nélkül Beustnak tulajdonítja.

A magyar miniszterelnök semlegességi nyilatkozat helyett „bizalmas közlés” útján akarta a Monarchia álláspontját Poroszország tudomására hozni. Egyébként a legélénkebb vita a minisztertanácson e kérdés körül folyik. Andrassy is, Beust is kétszer-kétszer szól álláspontja mellett. A magyar miniszterelnök a lépés várható pozitív belső következményeivel érvel (ezzel rábírhatjuk Poroszországot, hogy feladja az ellenünk irányuló agitációt), a külügyminiszter arra mutat rá, hogy e lépés külsőleg kompromittálná a Monarchiát anélkül, hogy Poroszországgal szemben bármit is használna.

Hogy miért szúrta be Andrassy a jegyzőkönyvbe éppen az ellenkezőjét annak, amit mondott (mert hisz végeredményben ez a véleményünk), nem egykönnyen megválaszolható kérdés. Az is vitatható, hogy mikor történt a módosítás, vajon az uralkodói tudomásulvétel előtt, avagy jóval később, esetleg Andrassy külügyminisztersége idején. Sem az egyikre, sem a másikra nem tudnánk bizonyítékot felhozni. De ez a változtatás a tudatos félremagyarázások és torzítások egész sorozatát nyitotta meg.

3.

A közös minisztertanácsi jegyzőkönyv első felhasználóinak, Wertheimer Edének és Kónyi Manónak közös vonása, hogy egyik sem mondja meg, mi volt a tanácskozás alapvető kérdése (háború vagy béke), és ebben kinek mi volt az álláspontja (hogy egyelőre senki sem kívánt beavatkozni), nem tisztázzák, sőt összekeverik a vitakérdéseket (katonai felkészülés, semlegességi nyilatkozat). Kivonatossan és kihagyásokkal, tendenciózus magyarázatok közbeiktatásával közlik a szöveget. Egy olyan komplex

⁵⁸ „Andrassy gróf miniszterelnök a maga részéről megjegyezte, hogy amennyiben sor kerül a birodalmi kancellár szerinti nyilatkozatra, ennek a körülmények által előírt gyorsasággal kell történnie, hogy elejét vegyék az Ausztriában folyó további porosz propagandának, és hogy e nyilatkozat számára lehetőleg olyan formát kell választani, amelynek nincs kihívó éle.”

⁵⁹ „Az elhangzottak után nem marad más hátra, mint a mozgósítás, és ezzel együtt semlegességünk kinyilvánítása. Ezt a nyilatkozatot magától értetődően Poroszországnak is meg kell tennünk, viszont nem különleges módon, mint valami megállapodást, hanem a szokásos diplomáciai úton, követségeinknek szóló körjegyzék által.”

és sok helyt homályos iratnál, mint a szóban forgó jegyzőkönyv, az ilyen eljárás elég lenne a félreérthetőségre. A dualizmus korának historikusai azonban nem elégedtek meg ennyivel.

A jelentősebb és nagyobb befolyást nyert magyarázó Wertheimer volt. Az Andrássy-életrajz szerzője a jegyzőkönyv kivonatossá válása során helytállóan mutatja be, hogy Andrássy és Beust között ellentét állott fenn a Poroszországnak teendő bizalmas közlés kérdésében. Az viszont már a szerző egyszerű kitalálása, hogy Andrássy e közlést a semlegességi nyilatkozat kiegészítéseként akarta megtétni.⁶⁰ Wertheimer azt állítja, hogy Beust a semlegességi nyilatkozat kiadása ellen, Andrássy pedig a semlegességi nyilatkozat kiadása mellett foglalt állást a minisztertanácson. Ha a dualizmus megteremtőjének bűvkörében élő szerzőtől nem is várhatjuk, hogy kiszűrje a jegyzőkönyv soraiból Andrássy igazi véleményét, azt azért megkövetelhetjük, hogy a világosan és félreérthetetlenül elhangzott mondatokat a valóságnak megfelelően reprodukálja; márpedig Beustnak a semlegességi nyilatkozattal kapcsolatban elhangzott megjegyzései egyértelműek.

Első pillanatra nehéz átlátni eljárása logikáját, hisz a semlegességi nyilatkozat megtevése, avagy meg nem tévése csupán formai kérdés, és a politika tartalmi részét nem túlságosan befolyásolja. Hiszen az a semlegességi nyilatkozattal is lehet háborúra készülő, és nélküle is békéhez ragaszkodó. A következő sorok és az interpretáció szelleme mindjárt megadják a választ. Wertheimer annak az egyébként téves állításának a leszögezése közben, hogy Beust ellene volt a semlegességi nyilatkozatnak, a továbbiakban semlegességi nyilatkozat helyett *mindig* vagy egyszerűen semlegességet vagy semlegességi politikát mond. „Beust két napon át igyekezett őt [Andrássyt] rábeszélni, hogy álljon el a semlegességtől”⁶¹ — írja egyik helyen. Majd a tanácskozást követő fejezetet így vezeti be: „Beust a semlegesség dolgával annyira nem tudott megbarátkozni, hogy még a hatalmaknál végbement hivatalos notifikáció után is haragot tartott Andrássy ellen.”⁶²

Mi ez? Pongyolaság? A szerző bizonyára ezzel védekezhetne az őt érő szemrehányások ellen. Pedig aligha erről, vagy ha igen, tudatos és mély politikai értelmű „pongyolaságról” van itt szó. Eljárása oda vezet, hogy a valóltan állítást — Beust ellene volt a semlegességi nyilatkozatnak — egy nyíltan ki nem mondott, de sokkal nagyobb jelentőségű félremagyarázással tetézi: Beust ellene volt a semlegességi politikának. A wertheimeri analízis és interpretáció ki nem mondott, de az olvasó számára nyilvánvaló végkövetkeztetése az a döntő jelentőségű félremagyarázás, hogy Beust a július 18-i közös minisztertanácson a semlegességi politika ellen lépett fel, és a Monarchiát azonnal háborúba akarta vinni Franciaország oldalán. Hogy ezt a végkövetkeztetést Kónyi (még Wertheimer előtt) a jegyzőkönyv átköltésével és durva betoldásokkal fűszerezte, annak nincs is különösebb jelentősége.⁶³ Wertheimer imponáló levéltári apparátussal „tudományosan” megvetette egy történelmi legenda alapjait.

A Beust—Gramont—Andrássy vita s vele együtt Rogge igazsághoz közel álló véleménye⁶⁴ lassan teljesen feledésbe merült, és a századfordulóra a magyar dualista

⁶⁰ Wertheimer i. m. 631.

⁶¹ Wertheimer i. m. 630.

⁶² Wertheimer i. m. 633.

⁶³ Kónyi : Beust és Andrássy 1870- és 1871-ben. Bp. 1890. 26—27.

⁶⁴ Közvetlenül a háború után éles vita folyt Gramont és Beust között Ausztria magatartását illetően. Gramont, aki a bonapartista restauráció előkészítésén dolgozott, jövendő céljai

történetírók által kialakított álláspont vált egyeduralgoddá. Hogy a dualizmus történetíróit milyen politikai megfontolások készítették a fenti állításokra és egy „Andrássy-legenda” költésére, nem nehéz belátni: a kettős szövetség megalkotójának múltjából ki kellett iktatni minden poroszellenes mozzanatot. A magyar arisztokratát született németbarátként kellett prezentálni. Az is kézenfekvő, hogy hasonló aktuálpolitikai megfontolások indították az osztrák és a német történetírás vezető irányzatait is e legenda elfogadására, sőt továbbfejlesztésére. Az osztrák liberális iskolát a német szövetség feltétlen igenlése teszi a magyar dualisták szövetségésévé. Charmatz az osztrák külpolitikáról írt kézikönyvében így összegezi a július 18-i közös minisztertanács eredményeit: „Andrássy gróf, aki mint magyar miniszterelnök a koronatanácson részt vett, felhasználta rábeszélőképességét, hogy az előretörő revansvágyat leküzdje. A döntés, amelyre jutottak, fékező befolyásának eredménye.”⁶⁵ Charmatz forrása — azt hisszük, mondani is fölösleges — Wertheimer volt. A „kleindeutsch national-liberal” irányzat képviselőinek ugyancsak kapóra jött a magyarok felfedezése: a hivatalos német történetírás Beust-ellenessége ennek Bismarckkal szembeni oppozíciója miatt amúgy sem ismert határt. Az iskola feje, Heinrich von Sybel, a birodalom alapításáról írt reprezentatív munkájában a július 18-i minisztertanácson történeteket Kónyi után a legtúlzóbb Beust-ellenes beállításban és az igazságtól messze elrugaskodva adja elő, ráadásul az álláspontokat tökéletesen összekeveri.⁶⁶ De az osztrákok és németek mentségére szolgál bizonyos fokig, hogy ők a minisztertanácsi jegyzőkönyvet csak magyar kollégáik kissé „átdolgozott” közvetítésében ismerték.

Mit mondjunk azokról a történészekről, akik e perdöntő akta ismeretében is fenntartották a magyar polgári történetírók akkor még minden kontroll nélkül kialakított álláspontját? Mert annak ellenére, hogy a Staatsarchiv állagai 1918 után hozzáférhetővé váltak a kutatók számára, a Wertheimer-féle nézet, ha nem is az uralkodó, de a legbefolyásosabb vélemény maradt a polgári történetírásban. Az osztrák liberális irányzat a liberális Andrássy nimbuszát akarja megőrizni, ezért tartja fenn Bibl is az 1918 előtti nézetet, bár kétségeit már ő sem tudja egészen leplezni. „Ténylegesen Andrássy magyar miniszterelnök is, aki a július 18-i döntő koronatanácson teljes elszántsággal küzdött a revansvágy ellen, okot adott magatartásával az elgondolkodásra”⁶⁷ — írja a liberális irányzat reprezentatív szintézisében. A kisméret liberális irányzat folytatóinak mágikus politikai nézőpontja, a „Kriegsschuldfrage” (a háborús felelősség kérdése), sem bizonyult alkalmas keretnek az igazság feltárására. Hermann Oncken végigkutatta a bécsi és müncheni levéltárak kétévtizedes külügyi levelezését, csak hogy a nagy háború prológját szolgáltató francia—porosz mérkőzésben a franciák

érdekében Beustra akarta hárátni a felelősséget a háború megkezdéséért, mondván, hogy Ausztria biztosra ígerte segítségét. Beust a sajtóban, diplomáciai levelezésben, majd emlékirataiban védekezett. Vö. *Beust*: Aus drei Viertel-Jahrhundert. Stuttgart 1887. II. k. 392—401. Vita közben Beust arra is rámutatott, hogy Andrássy is a háborús felkészülés híve volt. — *Rogge*: Österreich von Világos bis zur Gegenwart. Leipzig 1873. III. k. 330—335. c. munkájában a korabeli sajtó és parlamenti anyag alapján lényegében a valóságnak megfelelően rekonstruálja a tényeket.

⁶⁵ *Charmatz*: Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs im 19. Jahrhundert. Leipzig 1914. II. k. 80.

⁶⁶ *Sybel* i. m. VII. k. 385—386.

⁶⁷ *Bibl*: Der Zerfall Österreichs. Von Revolution zu Revolution. Wien 1924. II. k. 343.

bűnösségét kimutathassa. Jóllehet munkája melléktermékeként az általa közölt dokumentumokból Beust portréja is erőteljesen kirajzolódik, bevezető tanulmányában helyesnek tartja, hogy a régi legenda mellett törjön lándzsát: „Azok a bel- és külpolitikai okok, amelyek a július 18-i bécsi haditanácson az osztrák felfegyverkezéssel szemben állottak, ismereteseek: Andrássy ellenkezése és Oroszország óva intő nyomása együtt hatottak”⁶⁸ — írja. A „háborús felelősség” nézőpontjából ítélkező német történetírás nem engedhette meg magának, hogy Bismarck szövetségesét, Andrássy Gyulát a háborúpártiság gyanújába keverje.

E tekintetben azonban a legmakacsabb a magyar polgári történetírás, legyen az konzervatív vagy liberális, szellemtörténeti vagy pozitivista. (Andrássy) „ugyancsak a német—magyar érdekközösség dolgát szolgálta, mikor osztrák államférfiakat 1870-ben személyes fellépésével visszatartá, hogy a németet revancheként Königrätzért, hátbatámadják”⁶⁹ — olvashatjuk a Három nemzedékben. Szekfű álláspontját másfél évtized múlva az időközben publikált és feltehetően általa is ismert bécsi akták ellenére fenntartja. „. . . Ferenc József nem remélhette többé Franciaországtól olasz provinciáinak és a német hegemóniának visszaszerzését, s jellemző a magyar államférfiak friss, elhasználatlan tehetségére, hogy ezt . . . a magyar miniszterelnök látta be, s ő volt az, aki az 1870. július 18-i koronatanácsban Albrecht főherceggel és Beust gróffal szemben, akik már lépéseket is tettek a francia szövetség előkészítésére, megakadályozta a porosz elleni reváns-háborút.”⁷⁰ Gratz véleménye lényegében ugyanez: „A koronatanács Andrássy álláspontjához járult hozzá és a fegyvertelen semlegesség mellett döntött.”⁷¹ Nem lepődhetünk meg, hogy a publicisztikai jellegű megnyilatkozások is ugyanazt a képet mutatják, mint a komoly tudományos igénnyel megírt, összefoglalások.

Mi az oka ennek a hajthatatlanságnak? Üssük fel a Tiszák és Andrássy modern életrajzírójának könyvét. A vonatkozó helyen a következő mély értelmű történetpolitikai fejtegetést olvashatjuk: „A világháború után, Trianon után, megalázottan, megnyomorodottan, minden gyötrelmünk és kérdésünk egy: meg lehetett volna-e akadályozni ezt a végzetet? Mi történt volna, ha Ausztria—Magyarország — akkor még osztrák—magyar nagyhatalom — nem keveredik bele a háborúba? Erre az emésztő kérdésre ott kell keresni a választ — a sok felelet közül legalábbis az egyiket, — ahol egykor igenis meg tudták akadályozni azt, hogy a Habsburg-birodalom európai háborúba lépjen bele küzdő fél gyanánt . . . Ezért van az, hogy a monarchia politikusainak ama viselkedése, mely a német—francia háborúban jellemezte őket, ma is aktuális; innét van az, hogy a világháború előzményeivel semmi sem állítható oly könnyen szembe, mint az akkor megakadályozott európai össz-bonyodalom. S mert 1870 semlegességének dicsőségében gróf Andrássy Gyula szerepel, az 1914-iki döntésben pedig gróf Tisza István, tehát mind a két esetben a vezető magyar államférfi szava billentette le a Sors serpenyőjét: ezért könyvünknek legfőbb kérdése itt mered elénk. Az 1870—71-es tények s tényezők újra megjelennek 1914-ben, hatvan év előtti történetünk hangja hangzik a Mából.”⁷² A háborús felelősség tette aktuálissá a magyar

⁶⁸ *Oncken* i. m. I. k. 113. Ugyanígy jár el *Stern* i. m. X. k. 362.

⁶⁹ *Szekfű* : Három nemzedék. Bp. 1922. 338.

⁷⁰ *Hóman—Szekfű* : Magyar Történet. Bp. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, é. n. VII. k. 314.

⁷¹ *Gratz* : A dualizmus kora. Bp. 1934. I. k. 99.

⁷² *Hegedüs* : Két Andrássy és két Tisza. Bp. 1941. 102.

polgári történetírás számára az 1870-es problematikát. Ez a történetírás minden erejével Tisza István háborús ártatlanságát bizonygatta, s tette ezt elsősorban azért, hogy a trianoni szerződés igaztalanságát — mintha a soknemzetiségű ország felbomlása tisztán csak valami felelősség következménye lenne — ezzel is dokumentálja. A párhuzam Tisza államférfiúi zsenialitásának kidomborítása céljából szinte nélkülözhetetlen. Így építette bele az aktuális dolgokra érzékeny polgári történetírás a már régóta szállongó Andrassy-legendát a frissen gyártott Tisza-legendába. Andrassy és Tisza háborús ártatlansága egymás mellett és egyszerre szolgálta a nacionalista történetírást és az ellenforradalmi revizionista propaganda céljait.

Tartozunk az igazságnak annak leszögezésével, hogy a polgári történetírók között is akadtak olyanok, akik a Wertheimer-féle nézetek tarthatatlanságát észrevették. Olyan burzsoá történészekről van szó ez esetben, akik mentesek voltak a kérdéssel kapcsolatos politikai előítéletektől. Walter Platzhoff, a weimari időszak egyik neves történésze észreveszi, hogy Andrassy németbarátsága korántsem feltétlen érvényű. „Ő, akinek gondolatai reggeltől estig Oroszország körül forogtak, egy német—oros szövetséget mindenáron meg akart akadályozni. Politikája mindig magyar orientációjú volt és maradt, és teljesen téves felfogás, ha valaki őt abszolút szilárd németbarátnak tünteti fel”⁷³ — írja az egész Bismarck-kutatás számára programadásnak számító cikkében. A zürichi egyetem egyik doktorjelöltje, jóllehet a közös minisztertanács jegyzőkönyvét teljesen Wertheimer után és annak szellemében közli, rámutat arra, hogy „... mióta H. Oncken közzétette a III. Napóleonnal kapcsolatos forráskiadványát, nem lehet többé fenntartani Wertheimer alapvető nézetét Beust magatartását illetően”.⁷⁴ Erich Eyck a Hitler-ellenes svájci emigrációban írt Bismarck-életrajzában a július 18-i minisztertanácson történeteket elemezve megállapítja: „Alapjában véve a vita a szövegezés és a kis részletek, nem pedig mélyreható politikai ellentétek körül folyt.”⁷⁵ S talán az osztrák liberális irányzat önkritikájának kell felfognunk, hogy az iskola egyik utolsó képviselője 1946-ban megjelent cikkében arra a következtetésre jut: Wertheimer és Stern az aktát Andrassy, illetve Bismarck szempontjából elfogultan magyarították.⁷⁶ A kérdés egészének felvetését és megoldását azonban e helyes ösvényekre lépő történészek egyike sem tartotta szükségesnek.

Bizonyára nem véletlen, hogy a Wertheimer-féle álláspont alapos revíziójára olyan történész vállalkozott, aki „dualista” kollégáihoz hasonlóan a múltban saját eszméinek megtestesülését kereste. Heinrich Srbikről, az osztrák konzervatív iskola világ-háború utáni legjelentősebb képviselőjéről van szó. Hogy miért nyúlt a konzervatív iskola feje az Andrassy-problematikához, s annak is egyik legkényesebb részéhez, arra ő maga adta meg a választ. „A magyar miniszterelnök idealizálásával végre szakítani kell. Vezérelve nem az egész Monarchia, hanem az új államisághoz jutott Magyarország külön érdeke volt.”⁷⁷ Annak az alapelvnek az igazolására, hogy Andrassy nem összbirodalmi, hanem szűk magyar érdekeket képviselt, az Andrassy tevékenységét kitűnően ismerő Srbik számára egyedül a francia—porosz háborúval kapcsolatos magatartás kínálkozott. A hozzáállás és a végkövetkeztetésnek beillő megállá-

⁷³ Platzhoff : Die Anfänge des Dreikaiserbundes. Preussische Jahrbücher 1922.

⁷⁴ Grob : Beusts Kampf gegen Bismarck. Türbenthal é. n. 46.

⁷⁵ Eyck : Bismarck. Zürich 1943. II. k. 494.

⁷⁶ Engel-Janosi : Austria in the Summer of 1870. Journal of Central European Affairs Vol. 5. No. 4.

⁷⁷ Srbik : Aus Österreichs Vergangenheit. Salzburg 1949. 68.

pítás bevezetőben történő kinyilatkoztatása mindenestre eleve gyanút kelthet az olvasóban: mit fog vajon a konzervatív történész ilyen bevezető után produkálni?

Srbiket tehetsége és történetírói lelkiismeretessége megmenti az olyan erőltetett és átlátszó elírásoktól, amelyeneket a dualista kor történészei elkövettek. A július 18-i minisztertanács jegyzőkönyvét alaposan elemző történétíró az igazsághoz hűen mutatja be Beust és az udvari párt álláspontját. Andrásst azonban nem érti, vagy inkább nem akarja érteni. Srbik a magyar miniszterelnök politikai koncepcióját, illetve az általa Andrásznak tulajdonított elgondolásokat eleve elhibázott, szűk, magyar érdekekre épített elképzelésnek ítéli, s vele szemben (a dualizmus megteremtése miatt szerinte ugyancsak elítélendő) Beust külpolitikája mellett tör lándzsát. Eltekintve ezen — véleményünk szerint alapjában téves — értékeléstől, Srbik elsősorban abban hibás, hogy politikai beállítottsága folytán nem képes észrevenni: Andrassy 1870 július végén és augusztus elején (mint ezt majd később bizonyítani fogjuk) hasonló részeclokra törekedett, mint a Srbik által idealizált Beust. Az a történész azonban, aki a harmincas években a „Harmadik birodalom”-ban vélte felfedezni a XIX. századi nagynémet álmok megtestesülését, az eseményeket éppúgy csak saját nézeteinek torzító tükrében szemlélhette, mint a liberális irányzat szándékosan torzító képviselői.

4.

A historiográfiai szemle után vegyük fel ismét az események fonalát. A kérdés, amelyre most válaszolnunk kell, így hangzik: milyen külpolitikai elgondolások, tervek állottak az értekezleten elhangzott megnyilatkozások mögött, mi volt a koncepciója az azon részt vevő vezető politikusoknak az adott helyzetet illetően? A minisztertanácson történeteket tulajdonképpen kezdettől ebben a keretben kellett volna vizsgálni, hisz ez adja meg a magyarázatot arra, hogy *ki miért* képviselte az adott álláspontot. Az általunk alkalmazott, kissé iskolásnak tűnhető „keresztmetsző” módszer azonban elkerülhetetlen volt; a jegyzőkönyv homályos volta és a polgári történetírás zavaró tevékenysége következtében először azt kellett tisztázni: *ki milyen álláspontot képviselt?* Csak ezután a kitérő után tehetjük fel a *miért?* kérdést, és kezdetjük vizsgálódásainkat a dolgok logikus rendjében.

Nem nehéz belátni, hogy az udvari párt júliusi elgondolása a nagy koncepció: a német hegemonia visszaszerzésére irányuló politikai terv megvalósítása. Három szakaszos tervféléőről van itt szó. Az első állomás: ideiglenes, főleg katonai okokon (mozgósítás nehézségei) és bizonyos katonapolitikai elgondolásokon (francia győzelem kivárása) alapuló várakozás. A második — ami időben egybeesik az elsővel —: az általános mozgósítás végrehajtása. Végül a harmadik: Franciaország oldalán háborúba avatkozás Poroszország ellen. A beavatkozásnak két variánsa volt, amit két különböző személy is képviselt: Franciaország első döntő győzelme után beavatkozni (Albrecht), a felkészülés, a mozgósítás végrehajtása után azonnal beavatkozni (Kuhn). Az eltérés onnan adódott, hogy Albrecht biztosra vette a franciák győzelmét (a döntő ütközetet Szászországban várta); Kuhn számolt Poroszország győzelmének lehetőségével, sőt azt valószínűnek tartotta; a gyors osztrák beavatkozással a porosz győzelmet akarta megakadályozni. A katonai erőviszonyok tekintetében Kuhn kétségkívül reálisabban, s az összes résztvevők közül egyedül józanul ítélte, de politikai számításában (mint majd látni fogjuk) ő is durva hibákat követett el. Az udvari párt tervezetébe sehogy sem illett a semlegességi nyilatkozat, mert megítélésük szerint

az Poroszországnak lett volna hasznára — innen a rosszállással egyértelmű hallgatás a kérdés tárgyalása alkalmával. Még kevésbé illett bele az Andrássy-féle részleges mozgósítás, hisz ez végeredményben a tervezett beavatkozást nehezítette — innen van az, hogy az udvari párt képviselői a tanácskozáson az Andrássy-féle „garanciális csapatfelállítás” ellen irányítják a fő tüzet.

Ami a terv realitását illeti, először is rá kell mutatnunk arra, hogy nem teljes, hiányzik a befejező része: mi legyen a győztes revansháború után Németországgal? A pártnak nem volt pozitív német programja a „nagy koncepción” belül sem, illet most a taktikai terv számára sem tudott produkálni. A német hegemonia visszaállítása — akár a metternichi dualizmus, akár a schwarzenbergi Mitteleuropa formájában — 1866 után különben is irreális vállalkozás volt; az Északnémet Szövetséget egy győztes háború után sem lehetett volna megsemmisíteni. A terv külpolitikai vértete is rendkívül hiányos. Általános mozgósítás valamiféle diplomáciai fedezék nélkül Oroszország és Poroszország szomszédságában rendkívül kockázatos játék, hisz a mozgósított Poroszország bármikor rátörhet a Monarchiára, és Oroszország is megszállhatja Galíciát. Nincs konkrét elképzelés arra, hogy a Poroszország ellen történő beavatkozás esetén Oroszországot távol tartsák a háborútól. Kuhn terve arra vonatkozólag, hogy majd fellázítják Lengyelországot,⁷⁸ nagyon esetleges. A terv belpolitikai bázisai még inkább bizonytalanok: Poroszország elleni háborúra készülni háborúellenes osztrák és magyar lakossággal a hátszágban, semmiképp sem okos vállalkozás. Egyoldalú is a terv, amennyiben kizárólag Franciaország győzelméből indul ki. „Jól informált katonai körökben azt hiszik, hogyha csak nagy stratégiai hiba el nem követetik, a franciák győzelme biztos”⁷⁹ — ez volt az általános vélemény. Csupán Kuhnnál merül fel az ellenkező lehetőség, de nála is csupán egy katasztrofális, ezért valószínűtlen alternatívában.⁸⁰ A porosz győzelem megelőzésére irányuló konkrét beavatkozási tervét ő is teljesen hibás feltételezésre építi, arra, hogy a délnémet államok semlegesek maradnak; aminek ellenkezőjéről már a minisztertanács napján meggyőződhetett.⁸¹

A távlataiban és részleteiben egyaránt hibás terv azonban részint azért, mert komoly hatalmi erő állt mögötte, részint mert (legalábbis első két fázisát tekintve) egybeesett más elképzelésekkel, látszólag elindult a megvalósulás útján.

A Beust-féle „Trias-Plan” koncepció a francia—porosz háború teremtette helyzetben reálisnak tűnt. A külügyminiszter taktikai terve nem egyéb, mint e koncepció alkalmazása egy konkrét külpolitikai helyzetre.

Várakozás — felkészülés — semlegességi nyilatkozat — akcióba lépés, ez a négy momentum adja Beust elgondolásának sémáját. A várakozás nála nem elsősorban katonai megfontolásokból fakad, mint az udvari pártnál, hanem mély külpolitikai belátásból: Ausztria—Magyarország nem állhat nyíltan a német nemzeti érdekeket megsértő Franciaország pártjára — „óvnunk kell őt a német nemzeti öntudat megsértésétől” — mondja még a tanácskozáson is. Ehelyett ki kell várni, amíg az események kedvezően alakulnak Franciaország és így Ausztria—Magyarország számára. Hogy Ausztria—Magyarország a döntő francia katonai sikerek után érvényesíteni

⁷⁸ Wertheimer i. m. 615.

⁷⁹ Lónyay Csengeryhez, Bécs, 1870. július 30.

⁸⁰ Wertheimer i. m. 614.

⁸¹ „Graf Bray scheint dem preussischen Gesandten bereits die militärische Mitwirkung zugesagt haben” — jelentette már júl. 15-én a monarchia müncheni követe. Bruck an Beust, München, 15. Juli 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IV. Bayern, Fasc. 41.

tudja szavát a német újjárendezésben, katonailag megfelelően fel kell készülnie — „... ha úgy adódnék, hogy békés közvetítőként lépünk fel, akkor is szükségünk van fegyvereink erejére” — innen a terv második szakaszának, az általános mozgósításnak szükségessége. Ez egyébként bizonyos védelmi megfontolásokból is indokolt („ha más államok, nevezetesen keleti szomszédunk magatartását nézzük, felvetődik a kérdés, fenntarthatjuk-e továbbra is eddigi tétlen magatartásunkat”). S a szükségesség egyúttal hasznos is, mert az eredetileg más céllal elkezdett fegyverkezést a közvélemény előtt igazolni lehet azzal, „... hogy a kormány a hadi készülődések elrendelésével nem könnyelmű harci kedvet, hanem a birodalom minden oldalról való biztosítását célzó parancsot követ”. A semlegességi nyilatkozat, a terv harmadik lépcsője, csupán a kényszerítő külpolitikai körülmények miatt nyert polgárjogot: Beust ezzel a diplomáciai húzással akarta az általános mozgósítást fedezni Oroszországgal szemben.

Az akcióba lépésre Franciaország döntő katonai győzelme után kerülhetne sor, amely a helyzettől függően lehetne diplomáciai vagy katonai jellegű. Diplomáciai akkor, ha Poroszország vereségével a háborúnak vége szakadna. Ebben az esetben a győztes Franciaország a vele szemben lojálisan viselkedő Monarchia német igényeit kielégítené („francia győzelem esetén az okos eljárás gyümölcsöket teremhet”). Tehát a „triász” megvalósítása (Dél-Németországnak Poroszországtól való elválasztása és önálló szövetséggé szervezése) lehetségessé válnék. A túlzó és az egész németiséget fenyegető francia követelések esetén (Gramont Weissenburg előtt Poroszország 1866-os határainak visszaállításáról beszélt⁸²) Ausztria—Magyarország mozgósított haderejére támaszkodva mint Németország megmentője léphetne fel Franciaországgal szemben, és ezzel morálisan is visszahódítaná Németországot. „Ismételten emlékeztetek arra — olvashatjuk Beust emlékirataiban —, hogy a háború kirobbanása után hatalmas francia előretörés volt várható, olyan, hogy München elérését is kilátásba helyezték. Az Andrássy gróf által támogatott és a Minisztertanács által elfogadott korlátozott háborús készültség számomra a fent említett eshetőség szempontjából nagyon alkalmas volt. Eljöhettett a pillanat, hogy Ausztria újból megvesse a lábát Németországban, ha egy ilyen esetben a Megállj! jelszóval közbelép.”⁸³ A katonai fellépés akkor válna elkerülhetetlenné, ha a cári Oroszország a levert Poroszországnak segítségére sietne. Ez a háború a korábbi elképzeléseknek megfelelően természetesen szintén a német kérdés megoldására szolgálna — a Poroszországnak kedvezőtlenebb „keleti terep”-on. Jóllehet Beust eredeti terveiben az ilyen háború a kérdés elintézésének fő eszköze, a tisztán francia—német háborúként kirobbant küzdelem feltételei között csak kényszerűségből nyúlna e megoldáshoz. Beust optimális elképzelése az adott helyzetben: a triász létrehozása háború nélkül, amit a vitán elhangzott kijelentése is világosan tanúsít: „... de ebből [ti. a fegyverkezéssel kísért semlegességi nyilatkozatból — D. I.] még nem következik, hogy soha nem lehet mozgósítani anélkül, hogy fegyveres cselekményekre ne kerülne sor”.

A terv sikere természetesen elsősorban a francia fegyverek sikerétől függött, amit Beust annyira biztosnak vett, hogy az ellenkező esetet egyszerűen kihagyta számításából.⁸⁴ Csupán a megfelelő osztrák külpolitikai magatartás kialakítására törekedett, amely lehetővé teszi Ausztria számára, hogy a francia győzelem gyümölcseiben része-

⁸² Oncken i. m. III. k. 526.

⁸³ Beust: Aus drei Viertel-Jahrhundert. Stuttgart 1887. II. k. 437.

⁸⁴ „Hinni akarjuk egyébként, hogy a francia hadsereg ragyogó képességei, a nemzet hazafias szelleme és óriási erőforrásai, melyek még érintetlenek, nemsokára helyrebillentik a német

sedjék. Ez pedig annyit jelentett, hogy a Franciaország iránti barátság értelmében kell eljárni, és „kerülnünk mindent, ami Franciaország ellenségei támogatásának látogatát kelti”. A külpolitikai vonalvezetést Beust megítélése szerint leginkább az Andrassy-féle „porosz bizalmas közlés” veszélyeztette, amely „kifelé [azaz Franciaország felé — D. I.] lehetetlen helyzetbe hozna bennünket”. Innen van az, hogy a minisztertanácson az Andrassy-féle „bizalmas közlés” megbuktatására összpontosítja erőfeszítéseit. Beust megítélése szerint az Andrassy-féle javaslat elfogadása megfosztaná a Monarchiát a biztosra várt francia győzelem eredményeiben való részesedéstől. A részleges és általános mozgósítás kérdésében — jóllehet ő az utóbbi állásponton áll — azért nem tartja szükségesnek a világos és egyértelmű állásfoglalást, mert az optimális terv végrehajtását az egyáltalán nem kis méretű részleges mozgósítás is elősegítette volna.

Tetszetős és logikusnak tűnő tervezet ez egészében véve, amely anyagi erőfeszítések és véráldozat nélkül komoly hatalmi térnyeréshez juttatná a Monarchiát. De az elvi és gyakorlati kiindulópont alapjában véve elhibázott. 1870-ben, az orosz—szláv vesztély kibontakozásának évében Németország osztrák érdekeknek megfelelő újrendezésére készíteni tervezet csak a külpolitikai vaktság és nem az államférfiúi zsenialitás ismérve lehetett. Ez okozhatta, hogy Beust minden számítását Franciaország győzelmére építette fel, ámbar beszélt az ellenkező lehetőségről is, Poroszország győzelmét egyszerűen nem tudta elképzelni. Majd, amikor várakozása ellenére mégis ez következik be, teljesen összezavarodik. Végül egy kisebb jelentőségű, de súlyos következményekkel járható pontatlanság: a foganatosított katonai intézkedéseket nem fedezte diplomáciailag Poroszország felé, és így a Monarchiát kitette annak a veszélynek, hogy a felkészülés előtt porosz támadás áldozatává válik.

Ahogy Beust elgondolását csak a triász-terv összefüggésében érthetjük meg, úgy Andrassy javaslatai is csak a nagy orosz—szláv koncepció keretében nyerik el valódi értelmüket. Andrassy a francia—porosz háborút Oroszország visszaszorítására, az orosz—szláv probléma megoldására, vagy legalábbis tartós elodázására szerette volna kihasználni. Noha kiindulópontja és célja egészen más, mint a külügyminiszteré, a két tervezet mégis sok tekintetben hasonlít egymásra.

Andrassy tervének lényege: várakozó semlegesség — részleges mozgósítás — bizalmas közlés Poroszországnak — akcióba lépés. A „várakozó semlegesség” kifejezésben Andrassy is a várakozásra tette a hangsúlyt. Ez egyszerre szolgált a tervezett oroszellenes fellépés kedvezőbb körülményeinek kiváráására (ami nyilvánvalóan nála is a remélt francia győzelem bekövetkezését jelentette), és az udvari párt poroszellenes lépéseinek fékezésére. A részleges mozgósítás ugyancsak kétoldalú dolog: alkalmas az Oroszországgal szembeni védekezésre és az esetleges offenzívára, de egyben katonailag meghiúsítja az udvari pártnak (Kuhn) a felkészülés utánra tervezett beavatkozását. A Poroszországnak teendő bizalmas közlésnek a Monarchia katonai készülődését kell fedeznie Poroszországgal szemben, annak megakadályozása végett, „hogy a hadszínteret területünkre helyezze át”. Az akcióba lépésnek Andrassy három variánsát tételezi fel. Az első eset Oroszország beavatkozása, amely esetben „nem marad választásunk”, a második: „Poroszország és Franciaország úgy legyengítik egymást, hogy . . . döntőbíróként mi diktálhatjuk nekik a békét”. Végül a harmadik eset:

leget” — írja még a német hadsereg augusztus eleji komoly sikerei után is. Beust à Metternich, Vienne, le 10 août 1870. *Oncken* i. m. III. k. 522—523.

a háborúból Poroszország kerül ki győztesen. Ami az elsőt illeti: korábban kimutattuk, hogy Andrásy tartott egy, a Monarchia ellen irányuló orosz támadó háborútól. Az orosz külpolitika céljainak ismeretében egy ilyen támadást valószínűtlennek minősítettünk. De azt is kimutattuk, hogy 1870 nyarán egy esetben elkerülhetetlenné vált volna az orosz fellépés: ha Poroszország katonai vereséget szenved. Márpedig ez volt a háború kimenetelének Andrásy által is kívánt és feltételezett elképzelése, amikor Poroszország győzelmére ő maga mondja: „ez a küzdelemnek semmi esetre sem lenne kívánatos kimenetele”. Ami a kilátásokkal kapcsolatos véleményét illeti: a háború kimenetelét később két alkalommal is „váratlan”-nak nevezi.⁸⁵ A Monarchia fellépése porosz vereség esetén elkerülhetetlenné válna — Andrásy megítélése szerint nemcsak azért, mert a lengyel felkelésre számítva Oroszország megszállná Galíciát, hanem mert a győztes francia hadsereg oldalán meg lehetne valósítani az oroszellenes európai háború régóta dédelgetett elgondolását.⁸⁶ A második eshetőség — osztrák közvetítés a kölcsönösen legyengült felek között — Andrásynál inkább csak elméleti lehetőség. A porosz győzelem lehetőségét — a harmadik eshetőséget — Andrásy nem tekintette teljesen kizártnak. Erről ő maga szól a minisztertanácson. A részleges mozgósítás és a bizalmas közlés ez esetben is biztosította volna a Monarchiát. A leginkább valószínű eshetőségnek azonban, amint erről már fentebb szoltunk, Andrásy a francia győzelmet tartotta. Taktikai terve is elsősorban erre az eshetőségre érvényes.

Mivel Andrásynak rendkívül bonyolult, sokszor egymásnak ellentmondó feladatokat kellett megoldania, tervezetében és javasolt lépéseiben is sok az ellentmondó, kusza elem. Egyik kézzel az elkerülhetetlennek vélt oroszellenes háborút katonailag, belpolitikailag és diplomáciai úton előkészíteni, másik kézzel a poroszellenes háborús terveket diplomáciai és katonai úton akadályozni — ez az igyekezet csak egymásnak ellentmondó és a fő törekvéseket is gyakran elhomályosító részletlépésekre vezethetett. Az ellentmondó elgondolás terméke a katonai abszurditásnak számító részleges mozgósítás, amely az orosz háború igenlése és a porosz háború tagadása közötti ellentmondást akarta áthidalni. Csakis ebben az összefüggésben érthetők meg Andrásynak egyébj, a koronatanácson tett kijelentései és indítványai. Ezért vitázik elsősorban az udvari párttal, és ezért tiltakozik az általános mozgósítás ellen, ezért mondja a felkészülés után azonnal háborúzni akaró Kuhnnak: nem osztja a hadügyminiszter nézetét, hogy végképp nem kerülhetjük el a háborút (vagyis a poroszellenes háborút), de ugyanígy a porosz háborútól való félelem készletli többszöri szólásra a „bizalmas közlés” érdekében, amellyel ennek a háborúnak porosz részről történő kezdeményezését akarta megakadályozni. Ennek az óvatos magatartásnak egyúttal biztosítékot kellett jelentenie a Monarchia számára Poroszország netán bekövetkező győzelme esetére. De hogy a valószínűen bekövetkező orosz háborúban ne legyünk készletlenek, megfelelő katonai és diplomáciai intézkedéseket kell tenni. Ezért kell részlegesen mozgósítani és ugyanezért az „Oroszországgal leendő háború esetére” kell biztosítani magunkat Törökországnál, és kell semlegesítenünk Szerbiát, „amelynek magatartása egy Oroszországgal való harcban a legnagyobb fontosságú”.

Ennek a bonyolult és ellentmondásos tervnek kétségkívüli érdeme, hogy a Monarchia alapvető külpolitikai problémáját, az orosz—szláv kérdést tartja szem előtt, és arra

⁸⁵ Vö. Andrásy Kállaynak, Terebes, 1870. október 24. OSzK kéziratár, Fol. Hung. 1733. — *Thiers* i. m. 11.

⁸⁶ Orczy 1870. augusztus 3-i naplófeljegyzése szerint Andrásy a győztes francia hadsereggel Oroszország ellen akart indulni. *Wertheimer* i. m. 625—626.

akar megoldást találni. Ennyiben realisabb koncepció, mint az udvari párté vagy Beusté. A helyzetben levő ellentmondásokat azonban ez a tervezet sem tudta áthidalni. Andrássy végeredményben a Poroszországon győztes Franciaország szövetségében akart Oroszország ellen harcolni anélkül, hogy ugyanakkor Poroszország ellen is fegyvert kelljen emelni; egy ilyen szituáció még elméletileg is nehezen képzelhető el. Az, hogy orosz beavatkozás esetén a megvert Poroszország tétlen marad, vagy hogy Poroszország elválasztható a Monarchia javára Oroszországtól, a hetvenes évek elején elképzelhetetlen volt. Az események alakulása megkímélte Andrássyt annak a bonyolult helyzetnek a kielemezésétől, amelyet a győztes francia háború az osztrák—oros, illetve az osztrák—porosz viszonylatban teremtett volna; a történezt is annak megválaszolásától, hogy mit tett volna ebben az esetben a magyar miniszterelnök. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy az Andrássy-féle terv korántsem ígérkezett megnyugtató megoldásnak.

*

Miután tisztáztuk azt a kérdést, kinek mi volt az álláspontja, és a véleményeket a külpolitikai koncepciók kereteibe illesztettük, két probléma vár még megválaszolásra. Először: a meghozott döntés kinek az álláspontját juttatta érvényre? — Másodszor: a döntés mit jelentett a Monarchia további külpolitikai vonalvezetése szempontjából?

Az első kérdést vizsgálva, lássuk mindenekelőtt a határozat szövegét: „... a császár Őfelsége az értekezlet résztvevőinek ma elhangzott nézeteivel összhangban legmagasabb elhatározását akként kegyeskedett meghozni, hogy egyelőre meg kell őrizni a semlegességet, egyszerűen azonban meg kell kezdeni a helyzet előírta fegyverkezést, éspedig először a legtöbb időbe telő előkészületekkel, úgymint az erődítési munkálatokkal és lovak bevásárlásával. — A hatalmaknak tudomásukra kell hozni Ausztria semlegességét, és e deklarációval egyidejűleg ki kell adni egy, a fegyverkezést megokoló nyilatkozatot. — A fegyveres felkészülésnek a semlegességi nyilatkozat napján meg kell kezdődni.”

Hogy „egyelőre meg kell őrizni a semlegességet”, ami az adott pillanatban a határozat leglényegesebb része — hisz a háború vagy béke alternatívát döntötte el az utóbbi javára —, nem egyik vagy másik fél kizárólagos győzelmét, ellenkezőleg, *valamennyi* számottevő tényező elképzelésének valóraváltását jelentette. Hogy az „egyelőre” szó Kuhn-nál a katonai felkészülés végrehajtásáig, Beust-nál a francia győzelem bekövetkeztéig, Andrássy-nál az orosz fellépésig terjedő időt, tehát a legkülönbözőbb terminusokat foglalta magában, mit sem változtatott a döntés egyhangú jellegén, legfeljebb a kilátásokat tette differenciáltabbá. A határozat következő pontja: „A hatalmaknak tudomásukra kell hozni Ausztria semlegességét”, azaz semlegességi nyilatkozatot kell tenni (amit a határozat általunk idézett további része világosan kimond) — Beust közös külügyminiszter álláspontjának győzelme, mind a hallgatásba burkolózni kívánó udvari párttal, mind a „bizalmas közlést” erőltető Andrássyval szemben. A „helyzet előírta fegyverkezés” megkezdésével kapcsolatos döntés tulajdonképpen mindkét katonai álláspontot (tehát a részleges és az általános mozgósítást) érvényre juttatja, illetve elveti. Andrássy többek között „készletekről és lovakról” akart gondoskodni, Kuhn a „lovak beszerzését és felszerelését”, valamint a „megerősített harci pontok létesítését” tekintette fő feladatának. Ennyiben mindkét államférfi törekvései határozattá emelkedtek. De nincs szó a döntésben sem az Andrássy javasolta „garanciális csapatfelállításról” (300 000 katona kiállítása), sem az általános mozgósítással egyértelmű, Kuhn propagálta „azonnali nagyarányú felkészülésről”. Ennyiben mindkét

indítványt elvetették. Nyilvánvaló azonban, hogy a „legtöbb időbe telő előkészületek megtétele” az általános mozgósítás előkészítő és bevezető aktusa, amelynek nyílt kimondására a belső erőviszonyok (Andrássy ellenkezése) és a kedvezőtlen külpolitikai helyzet (Oroszország közelsége — Franciaország távolsága) 1870 július közepén még nem adtak lehetőséget.

Egészében véve tehát senkinek az álláspontja sem győzött, de — és itt adunk választ arra a kérdésre, mit jelentett a határozat — valamennyi résztvevő megtalálhatta benne a maga számítását. Valamennyi koncepció kezdetén a várakozás állott, és vég-eredményben mindegyik számolt, ha különböző formában is, a háborúban való részvétellel lehetőségével. Így vált lehetővé, hogy a homlokegyenest ellentétes nézeteket valló politikusok tanácskozása végül is mindenkit kielégítő döntést hozhatott, és határozott irányba indíthatta el a Monarchia külpolitikai gépezetét. Persze a várt események bekövetkezése után ez az összhang feltétlenül megbomlott volna, és a különböző erők különböző irányban fejtették volna ki hatásukat. Ez azonban nem változtat azon, hogy 1870. július 18-án a Monarchia, valamennyi számottevő tényező óhajának megfelelően, elindult azon az úton, hogy a biztosra várt francia győzelem előnyeit diplomáciailag, vagy ha kell, katonai tekintetben maximálisan kihasználja.

A háborús készülődés

A július 18-i közös minisztertanács megszabta a Monarchia követendő politikáját. Mivel végső soron Ausztria—Magyarország háborúba lépését helyezte kilátásba, a bel- és külpolitikai tevékenység középpontjába a koronatanács után a katonai fellépés előkészítése került. A háborús készülődésnek megvannak a maga hagyományos szabályai, amelyek alól Ausztria—Magyarország sem lehetett kivétel. Talpra kellett állítani a hadsereget, és biztosítani kellett a fellépés nemzetközi körülményeit, végül a fegyveres harcra fel kellett készíteni az egész állami és társadalmi rendszert, nem utolsósorban az egyre jelentősebbé váló közvéleményt.

A közös minisztertanács rendelkezésünkre álló jegyzőkönyvei és a külügyminisztérium iratai azt mutatják, hogy az osztrák politika 1870. július 18-a után minden erejét a küszöbön álló háború megfelelő belső és külső előkészítésére összpontosította. A közös minisztertanács július 18-a után szinte permanensen ülésezett, nem egészen három hét alatt tíz tanácskozást tartott (többet, mint korábban egy esztendő alatt); minden értekezlet a fellépés előkészítésének egy-egy fontos láncszeme.

1.

A XIX. század második felében a megerősített támaszpontokat, az ún. erődöket tekintették a hadviselés legfontosabb elemeinek. Ennek megfelelően a hetvenes évek kezdetén egy ország védelmének szilárdságát, katonai felkészülésének fokát elsősorban az erődrendszer milyenségén és hatékonyságán mérték le; a háborúra készülés így feltétlenül az erődvonal helyreállításával járt együtt.¹ E szabályt az Osztrák—Magyar Monarchia vezetői is kötelezőnek tartották magukra nézve.

¹ Az erődök jelentőségére, az „erődfetiszmus” bírálatára lásd *Szkopin : Militarizmus*. Bp. 1961. 391—396.

Az erődítési programot a hadügyminiszter a július 22-i közös minisztertanácson terjeszti elő. Nagyszabású munkálatokat indítványoz. Egyszerre akarta biztosítani a Monarchiát nyugati, északi és északkeleti irányból, azaz a francia—porosz front felől, Poroszország és Oroszország oldaláról. Az Enns-vonal megerősítése elsősorban azt szolgálta volna, hogy a Monarchia a hadszíntér felől védve legyen. Prága, Josefstadt és Theresienstadt megerősítésével a hadügyminiszter a Poroszország felől jövő esetleges támadást akarta kivédeni. A Galíciában végbemenő munkálatok, így Krakkó és Jarosláv, valamint a magyarországi Eperjes megerősítése az esetleges orosz támadás elhárításának célját szolgálta.

Javaslat nem találkozik osztatlan egyetértéssel. Az elsőként szóló Andrassy az intézkedésnek a havasalföldi politikai életre gyakorolt negatív következményeiről beszél, és a pénzkérdés fontosságát hangsúlyozza.² Tartózkodását a háború kilátásával kapcsolatos kételyeivel magyarázhatjuk. Potocki arra emlékeztet, hogy 1854-ben is főlegesen költöttek erődítésre 18 milliót, Beust leszögezi ugyan, hogy a múltkor (július 18-án) mindenki egyetértett azzal, hogy a hadsereget hat hét leforgása alatt készenléti állapotba kell hozni, de kérdésesnek tartja, hogy az erődítési munkák feltételül beletartoznak-e ebbe a fogalomba.

A következő nap, július 23-án már nagyobb az egyetértés. Beust helyesli az Enns-vonal megerősítését, mivel ez közel fekszik a csatatérhez, de Galíciában — mondja —, hacsak nem vagyunk bizalmatlanok Oroszországgal szemben, vagy ha nem akarjuk azt provokálni, nincs különösebb okunk az erődítésre. Andrassy ezzel szemben, ha nem is az Enns-vonal megerősítését, de a Poroszországgal határos Josefstadt, Theresienstadt és a hozzá közel fekvő Prága megerősítését tartja problematikusnak. Valószínűleg a porosz háború elkerülésének lehetősége készleten szólásra, de érveit nem támaszthatja alá külpolitikai indítékokkal, ehelyett Prága megerősítésének belpolitikai nehézségeiről szól. Potocki és Andrassy grófok nem tartották tanácsosnak az államellenes politikába magukat belelovaló csehekre erődítéseket bízni³ — olvashatjuk a jegyzőkönyvben.

A magyar miniszterelnök Prága helyett Jarosláv megerősítését indítványozza. Hozzászólása egészében a felkészülés meggyorsítását szolgálja. „A háborúba nem kell beleugrani, de előkészületeinket rendszeresen és a szükséges gyorsasággal kell megtennünk”⁴ — fejezi be hozzászólását. Ez a megnyilatkozás arra mutat, hogy július 23-tól Andrassy biztosra vette az addig csak valószínűnek tartott eshetőséget: Franciaország győzelmét és ebből adódóan az Oroszország elleni osztrák—magyar háborút. Döntésre július 24-én kerül sor. Ekkor már Andrassy fújja lehangosabban a harci riadót. A vita a galíciai erődítések kérdéséről folyik. Andrassy és Potocki itt szembeke-
rül egymással, a korábban egymással teljesen ellentétes véleményt valló magyar miniszterelnök és a közös hadügyminiszter viszont azonos álláspontra helyezkedik. Potocki szeretné elkerülni az Oroszországgal való háborút és minden olyan lépést, amely ahhoz vezetne. Vita közben az angol követtel, Bloomfielddel való beszélgetésére hivatkozik. Ez úgy nyilatkozott — mondja —, hogy Oroszország minden erődítési munkát provo-

² „Wenn man nun im grossartigen Massstabe befestige, so könne dies jenem Chauvinismus neue Nahrung zu führen, was man thunlichts vermeiden solle.” Ministerrath 22. Juli 1870. I. h.

³ Ministerrath 23. Juli 1870. I. h.

⁴ „Man solle sich in den Krieg nicht Kopf über stürzen, was man aber vorbereiten solle, solle ordentlich und mit der gehörigen Raschheit geschehen.” Uo.

kációnak tekint. Andrassy a tőle megszokott heveséggel lép fel a galíciai erődtések érdekében. „Mindenki fegyverkezik, miért ne tehetnék meg azt mi is? — mondja. — . . . Éppen Oroszországgal szemben kellene férfias hangot megütöni, amely már évek óta előre megfontolt módon vasútvonalakkal fon körül bennünket, . . . mert ha erről a részről eddig még nem támadtak meg bennünket, ez nem Oroszország jóindulatából, hanem csak hadserege felkészületlenségéből adódik. Semlegességi nyilatkozatai nagyon is homályosak ahhoz, hogy hitelt érdemeljenek, a 'graeca fides nulla fides' mondás ennek az országnak a politikájára is áll.”⁵ S hogy nem kizárólag a védelemre gondol, azt Kerkápolyi hozzászólása után mondja meg, aki Jarosláv helyett Eperjes megerősítését javasolja. „Ha a belső részekben bizonyos pontokon erősítünk, ez azt a látszatot kelti, mintha már előre elcsüggednénk, és egy végső, kétségbeesett harcra készülünk.”⁶

A döntés mégsem kedvező Andrassyra nézve. Kimondja, hogy a Monarchia védrendszere helyre kell állítani az Enns folyó mentén, valamint a lengyelországi Krakkóban és a magyarországi Eperjesen. A védelmi célokat erőteljesen hangoztató intézkedés azonban semmi esetre sem zárja ki a határozott diplomáciai és katonai fellépés lehetőségét. A határmenti várak a helyreállítás után nemcsak a védekezésre, hanem a helyzet megfelelő alakulása után bekövetkezhető offenzíva számára is megfelelő bázisul szolgáltak.

A stratégiailag fontos vasútvonalak a XIX. század második felének háborúiban már fontos szerepet játszottak. Különösen szemléltető példát nyújtott erre a francia—porosz háború, amelyet az utóbbi fél többek között stratégiai jelentőségű vasútvonalainak nagyobb száma következtében nyert meg.

⁵ „Alle welt rüste, warum sollten wir es nicht? . . . Zumal Russland gegenüber, welches uns mit seinen Eisenbahnen schon seit Jahren vorbedacht umspinne und dem gegenüber wir ohne gleichen Vortheil dastehen, sollte man eine männliche Sprache führen, denn dass wir von dieser Seite noch nicht angegriffen wurden, habe nicht aus Russlands Wohlwollen; sondern nur in der Unfertigkeit seiner Armee den Grund. Seine Neutralitätserklärungen seien viel zu vag um Glauben zu verdienen, das 'graeca fides nulla fides' gilt auch von seiner Politik.”⁷ Ministerrath 24. Juli 1870. I. h.

⁶ „Wenn Punkte im Innern befestigt werden, es habe dann den Anschein, also ob wir vorhinein verzagt wären, und uns einen Verzweiflungskampf vorbereiten.” Uo.

— Hogy Andrassy mennyire egy offenzív fellépésre gondolt, azt különösen Potocki osztrák miniszterelnök hozzászólása után elhangzott szavai igazolják. Az osztrák miniszterelnök az erődtések ellen azzal érvel, hogy emiatt egyes elemek a kormánytól majd egy lengyel légió felállítását fogják kérni, ez pedig elkerülhetetlenné teszi az orosz beavatkozást, amelynek körülményeit így fogalmazza meg: „Die (ti. a légió szervezése) im Zusammenhange mit der Gährung in Posen bei der ersten Landung der Franzosen den Vorwand bieten werden, die russischen Interessen für gefährdet zu erklären und aus der Neutralität hervorzutreten.” Ebbe a gondolatmenetbe kapcsolódva mondja Andrassy: „Darüber sei doch niemand im Zweifel, dass wenn Preussen Frankreich schlage, Russland auch Farbe bekennen werde, und zwar im feindlichen Sinne, trotz Neutralität . . . Wozu sollte man also mit unseren Vorbereitungen warten, da die angedeutete Eventualität möglich und zwar bald möglich sei.” Mindkét idézet a július 24-i jegyzőkönyvből való. Ezek a szavak meggyőzően bizonyítják Andrassy háborús politikáját. Csupán az tűnhet furcsának, hogy itt Poroszország valószínű győzelméről beszél. Véleményünk szerint a jegyzőkönyv elírásáról van szó ebben az esetben, amit leginkább a Potocki és Andrassy hozzászólása közötti logikai kapcsolat mutat. Potocki a francia győzelem várható lengyelországi következményeiről beszélt, Andrassy ezzel a győzelemmel hozta összefüggésbe az orosz beavatkozást, mint ahogy Beust is júl. 18-án számos megnyilatkozásában.

A Monarchia nem állott jól vasutak dolgában. Különösen azért nem, mert a magyarországi vasútvonalak kiépítését politikai és gazdaságpolitikai megfontolások alapján elhanyagolták. Amennyiben katonai megfontolások is belejátszottak a vasútvonalak építésébe, úgy előbb az olasz tartományok útjait, majd a Németország felé vezető vonalakat építették ki. A Semmeringbahnt, igaz, csak egy vágánnyal, az ötvenes években adják át a forgalomnak, Bécset ugyanakkor kötik össze Prágával.⁷ A poroszokkal szembeni védelem színvonalára mégis jellemző, hogy a hadsereg 1866-ban gyalogszerrel kénytelen átcsoportosulni Olmützből Königrätz környékére.⁸ 1867 után Magyarországon rendkívül nagy fejlődés ment végbe, 1873-ig 4091 km új vasútvonalat adtak át a forgalomnak,⁹ ezek közül jó néhány katonai fontosságú. A magyar képviselőház az észak felé vezető vonalak kiépítését az orosz veszélyre hivatkozva szavazta meg több alkalommal.¹⁰ Mindezek ellenére 1870 nyarán Budapest még nem volt összekötve a stratégiailag fontos Munkáccsal, Eperjessel és Ungvárral, nem vezetett túl a Kárpátokon egyetlen magyarországi vasútvonal sem. A Bécs—Krakkó—Lemberg vonal építését is csak 1866-ban fejezték be. Egy Oroszországgal sorra kerülő háború esetében pedig, akár védekezésről, akár támadásról van szó, az észak felé irányuló magyar vonalak befejezése és Magyarországnak Galíciával való összekötése elkerülhetetlenül szükséges volt.

Az 1870. augusztus 3-i közös minisztertanács napirendjén egyetlen pont szerepel: „Néhány vasútvonal gyorsabb kiépítése.” Az elnöklő uralkodó bevezető szavai nem hagynak kétséget a napirendi pont szerepét és jelentőségét illetően: „... fontos tisztaba jönnünk azzal, mely vasútvonalakat lehet némi erőfeszítéssel 6—8 hét alatt legalább annyira helyrehozni, hogy szükség esetén csapatokat és hadianyagot lehessen rajtuk szállítani. További kérdés azután, hogy milyen eszközökkel és rendszabályokkal törekedjünk ezeknek a vasutaknak gyorsabb kiépítésére.”¹¹

Először a magyar közlekedési miniszter, Gorove számol be a „lajtántúli” vasutak állapotáról. Közli, hogy a Nagyvárad—Kolozsvár vasútvonal és a Nagyvárad—Eszék vonal néhány nap múlva a forgalomnak átadható lesz, ugyanígy a Kassa—Eperjes vasútvonal. A Debrecen—Szatmár vonal forgalomba helyezése a Szamos-híd megépítésétől függ. A Szerencs—Sátoraljaújhely vonal energikus munkával a kívánt időre megépíthető, de a Munkács irányában történő folytatás problematikus. Lónyay közös pénzügyminiszter az utóbbi vonal tekintetében nem olyan borúlátó, véleménye szerint a munkálatok nyolc hét alatt itt is befejezhetők, ennek érdekében kormánybiztos kiküldését indítványozza. Kuhn hadügyminiszter ugyancsak a munkácsi vonal fontosságát hangsúlyozza, de szükségesnek tartja a Csap—Ungvár és a Szatmár—Huszt—Királyháza vonalak befejezését is. A meghozott határozat önmagáért beszél: „A császár öfelsége azután kegyeskedett elrendelni, hogy a hadügyminiszter által kijelölt három vonalon megtegyenek minden lehető. Mindenekelőtt Munkácsig kell eljutni. Egyide-

⁷ Vö. Geschichte der Eisenbahnen der Österreichisch—Ungarischen Monarchie. Wien 1898.

⁸ *Friedjung* : Harcz a német hegemoniáért. II. k. Bp. 1903. 168.

⁹ *Sándor* : Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900. Bp. 1954. 26.

¹⁰ Vö. Az 1869. évi április 20-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.

¹¹ „... sei es wichtig, sich darüber klar zu werden, welche Eisenbahnlinien mit einiger Kraftanstrengung in 6—8 Wochen wenigstens soweit hergestellt werden könnten, dass darauf im Nothfall der Transport von Truppen und Kriegsbedürfnissen bewerkstelligt werde. Eine weitere Frage sei es dann, mit welchen Mitteln und Massregeln die raschere Herstellung dieser Bahnen angestrebt werden sollte.” Ministerrath 3. August 1870. I. h.

júleg kormánybiztost kell küldeni a helyszínre azzal a felhatalmazással, hogy a felmerülő nehézségeket, bármilyen természetűek legyenek, kiküszöbölje.”¹²

A „lajtáninni” vasutak helyzetéről ugyanezen a minisztertanácson Pretis osztrák közlekedésügyi miniszter tesz előterjesztést. A galíciai és csehországi vasutak állapotát részletezi, és felsorolja a vonalakat, amelyeknek forgalomba tétele rövid időn belül várható. A határozat ezen vonalak kiépítését is szükségesnek nyilvánítja. A galíciai vasutak közül a katonai szempontból jelentős Munkács—Stryj—Lemberg vonal vonatkozásban ugyancsak kormánybiztost kiküldő határozat születik.¹³ A közös minisztertanácsi határozatokat mindkét minisztertanács jóváhagyta.¹⁴

Az előkészítő intézkedéseknek mintegy betetőzéseként július végén, illetve augusztus elején sor kerül az osztrák—magyar haderő részleges mozgósítására. Július 30-án a magyar képviselőházban Andrassy Gyula miniszterelnök törvényjavaslatot terjeszt be az 1870-re megszavazott honvéd újoncok október előtt történő behívására, és ezzel kapcsolatban 5 millió forintos hitelkeret biztosítására.¹⁵ Az augusztus 4-én tartott közös minisztertanácson Kuhn hadügyminiszter mint befejezett ténnyt közli, hogy rendeletet adtak ki részint a lovasság, tüzérség és a szállítás lószükségletének biztosítására, részint a lovassági, tüzérségi és szekerészeti legénység és altiszti állomány behívására.¹⁶

Nem akarunk sokat időzni a két rendelet megszületésének körülményeinél. Hogy Beust végső célja a semlegesség adta keretek között a hadsereg maximális lábra állítása volt, arra már több alkalommal rámutattunk. A külügyminiszter alig pár órával a július 18-i döntés megszületése után már így írt Metternichnek: „Fegyverkezünk, és kérem, mondja meg, hogy ne kapálódzzanak a semlegesség szó ellen, amelyet ki fogunk ejteni, ami azonban nem akadályozza meg a megfontolást a kívánt értelemben, és ami nélkül fegyverkezés lehetetlen.”¹⁷ Ez a motívum két héten át állandóan felbukkan megnyilatkozásaiban. A mozgósítás tehát Beust politikája. Hogy az udvari párt ugyanazt, sőt többet akart, azt úgy véljük, nem kell bizonyítani. Azt is kimutattuk már, hogy Andrassy-nak is csupán taktikai ellenérvei voltak a mozgósítás ellen, elvileg végső soron ő is egyetértett vele. Nos, amint ezt már az erőd-kérdéssel kapcsolatban elfoglalt álláspontjából is láthattuk, július 23. után fokozatosan feladja ezeket a taktikai jellegű megszorításokat is, és a hadsereg lábra állításának ő lesz az egyik lehangosabb szorgalmazója. „Andrassy gróf . . . kijelentette nekem, hogy véleménye szerint Ausztriának arra kell felhasználnia semlegességét, hogy azonnal felfegyverkezzék, és ezzel olyan helyzetbe hozza magát, hogy minden eshetőséggel szembe tudjon nézni”¹⁸ — jelenti július 26-án a bécsi francia követ a magyar miniszterelnökkel folytatott beszélgetéséről.

A magyar képviselőház az Andrassy által beterjesztett törvényjavaslatot szinte egyhangúlag magáévá tette. A balközép szónokai, Tisza Kálmán és Ivánka Imre, az

¹² „Seine Majestät der Kaiser geruhte sonach anzubefehlen, dass man auf den 3 vom Kriegsminister benannten Strecken das Möglichste leisten. Vor Allem aber nach Munkács zu gelangen trachten solle. Gleichzeitig solle ein Regierungs-Commissär an Ort und Stelle gesendet werden, mit der Ermächtigung vorkommende Difficultäten, welch' immer Natur, zu beseitigen.” Uo.

¹³ Vö. Ministerrath 4. August 1870. I. h.

¹⁴ Magyar vonatkozásban vö. Minisztertanácsi jegyzőkönyv 1870. augusztus 23. OL.

¹⁵ Az 1869. évi április 20-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. X. k. Pest 1870. 328.

¹⁶ Ministerrath 4. August 1870. I. h.

¹⁷ Beust à Metternich, Vienne, le 18 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 459.

¹⁸ La Tour d'Auvergne à Gramont, Vienne, le 26 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 243.

általános európai fegyverkezés közepette inkább csekélynek, mint nagymérvűnek nevezték a tervezett intézkedéseket.¹⁹ A jobbközép a javaslatot még akkor is elfogadta volna, ha arra az előző napon Deák nem hívta volna fel a figyelmet.²⁰ Csupán a szélsőbal szavazott ellene,²¹ Kuhn javaslata a közös minisztertanácson ugyancsak elintéztnek látszik. A jegyzőkönyv szavai az előterjesztés után eléggé pontosan mutatják ezt: „Az erre következő rövid vita során egyik oldalról sem emeltek kifogást a hadügyminiszter intézkedései ellen, sőt ezeket a konferencia résztvevői csupán a gróf Beust körtáviratában rögzített politikánk magától értetődő következményének tartják, tekintettel az európai helyzetre, amely más államokat is fegyverkezésre készítet.”²² Csupán a közvélemény magatartását illetően mérülnek fel problémák. Az áthidalásra Andrassy tesz javaslatot: úgy kell tálalni a határozatot, mint a hadsereg békelétszámának helyreállítását, amelyet eddig takarékosági okokból nem tartottak fenn. A javaslat a határozat szövegébe is belekerül: „Öfelsége a Császár az említett hadparancs kiadását annak a passzusnak kifejezett felvételével kegyeskedett elfogadni, hogy ezen intézkedésekkel a hadseregnek a jelenlegi, a takarékosági szempontok alapján kialakított békelétszám miatt meggyengült ütőképességét kell fokozni.”²³

Mit eredményeztek a foganatosított intézkedések a hadsereg felkészítésének szempontjából, másképpen szólva, milyen mértékű volt a július végén, augusztus elején elrendelt mozgósítás?

Ausztria—Magyarországon 1868 óta a hadseregszervezés az általános hadkötelezettség elvén alapult. Az 1868-ban elfogadott törvény a hadkötelezettség időtartamát 10 évben állapította meg. Ebből három esztendő tényleges szolgálatban kellett eltölteni, hét esztendeig pedig tartalékban volt a hadköteles. A formális hadkötelezettség ezután megszűnt, de a hadköteles kb. 50 esztendő koráig még a népfelkeléshez tartozott. A hadsereg két részből állott: a közös hadseregből és a honvédségből, ez utóbbi a magyarországiból, illetve az osztrák Landwehrtől. (Ezen belül a megfelelő fegyvernemi tagozódással, a közös hadseregnél: gyalogság, lovasság, tüzérség és haditengerészet; a honvédségnél: gyalogság és lovasság.) A hadsereg békeállománya a hivatásos katonákon kívül a három legfiatalabb hadköteles korosztályt foglalta magába, ami a közös hadsereg vonatkozásában kb. 200—220 ezer embert jelentett. Ezt egészítette ki a mindkét országrészi honvédség, ugyancsak a megfelelő békeállománnyal, kb. 40—40 ezer emberrel. A mozgósítás a hadsereg hadilábra való helyezését jelentette, azaz a hét tartalékos korosztály behívását, ami a közös hadseregnél kerek számban 800 ezer főnyi hadsereget eredményezett, a honvédségnél 146—146 ezer főt.²⁴

¹⁹ *Andrassy Gyula* gróf beszédei. II. k. 1893. 340.

²⁰ I. m. 340.

²¹ I. m. 338.

²² „Bei der darauffolgenden kurzen Diskussion wurden gegen diese Massregel des Kriegsministers von keiner Seite Einwendungen erhoben, vielmehr erblickten alle Konferenzmitglieder darin nur eine selbstverständliche Folge unserer schon in der Cirkular-Depesche des Grafen Beust niedergelegten Politik angesichts der Lage Europa's, welche auch andere Staaten zu Rüstungen veranlasse.” *Ministerrath* 4. August 1870. I. h.

²³ „Seine Majestät der Kaiser hatte die Gnade, die Erlassung des erwähnten Armeebefehls zu genehmigen mit ausdrücklicher Aufnahme des Passus, dass um die, durch den gegenwärtigen aus Sparsamkeitsrücksichten gebotenen Friedensstand geschwächte Schlagfertigkeit des Heeres zu erhöhen.” Uo.

²⁴ A hadsereg felépítésére *Glückmann*: *Az Osztrák—Magyar Monarchia hadainak szervezete*. Bp. 1904. — *Wrede*: *Geschichte der k. u. k. Wehrmacht*. Wien 1898.

A rendelkezésre álló adatok szerint a hadsereg béke- és háborús létszámának döntő többségét egyaránt a gyalogság alkotta. Kerek számban 170 ezer volt a gyalogság békebeli, 500 ezer a hadi létszáma. Az augusztus 4-i intézkedések a sorsgyalogság létszámát nem érintik. A lovasság, tüzérség és szekerezészet létszáma mindemellett tekintélyes. Kerek számban a lovasságnál 45 ezerről 60 ezer főre, a tüzérségnél 30 ezerről 75 ezer főre, a szekerezészetnél 3 ezerről 31 ezer főre kellett növekednie a létszámnak, ami együttesen kb. 90 ezer főnyi emelkedés. Ha ehhez hozzávesszük a honvédség 12 ezer főnyi behívottját, kiderül, hogy az augusztus eleji intézkedések több mint 100 ezer főt érintettek, ami mint mennyiség is tekintélyes.²⁵ Az intézkedések igazi jelentőségét mégsem a pusztá szám adatok mutatják. Sokkal inkább az a körülmény, hogy elsősorban azokat a fegyvernemeket mozgósították, amelyeknek hadi felkészülése, főleg a lovak begyakorlása miatt, a legtöbb időt vette igénybe. Ebben az összefüggésben az augusztus 4-i részleges mozgósítás nem egyéb, mint a július 18-án elvileg jóváhagyott általános mozgósítás előkészítő és bevezető aktsa, egyben a mozgósítás bizonyos területeken történő foganatosítása.²⁶

²⁵ A mozgósításra vonatkozó számítások *Konek Sándor*: Magyar Birodalom statisztikai kézikönyve, Bp. 1878. 720—721. alapján készültek. A mozgósítás nagyságára nézve fontos a bécsi francia követ aug. 2-i információja: „L’Autriche cherche à cacher ses préparatifs, mais il est certain qu’elle rappelle ses hommes en congé et de la réserve et achète des chevaux.” La Tour d’Auvergne à Gramont. Vienne, le 2 août 1870. Orig. Dipl. 29. k. 361. — Az augusztus elején foganatosított osztrák katonai intézkedésekről összefoglaló képet ad egy augusztus 20. körül készült feljegyzés, amelyben az osztrák kormány az időközben szövetségesként számba jövő Oroszországot informálta. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 63. A feljegyzést az alábbiakban teljes szövegében közöljük.

„Massnahmen zur Vorbereitung einer eventuellen Mobilisierung des Heeres.

Fustruppen. Haben weder in ihrem Stande, noch in der Dislocation die geringste Veränderung erlitten.

Im Laufe des Herbstes werden bei den Ergänzungskörpern u. z. bei den Reservekommanden der Infanterie (4. und 5. Bat.) und bei den Reserve-Kompagnien der Jäger, die Reservisten zu den jährlichen Waffenübungen einberufen werden. (Nach § 36 des Wehrgesetzes vom 5. Dezember 1868.)

Cavallerie. Hat zur Ergänzung auf Kriegsstand, die nöthige Mannschaft (Reservisten) einberufen und mit den Pferde-Augmentierung langsam begonnen.

Artillerie. Hat in gleicher Absicht mit der Pferde-Ergänzung Anfang gemacht auf den Kriegsstand jedoch nur Fuhr und keine Bedienungs-Kanoniere an sich gezogen.

Fuhrwesen. Zur Bespannung der 1. Linie wurde der Pferde-Ankauf angeordnet und gleichzeitig die nöthige Ergänzungs-Mannschaft einberufen.

Befestigungen. War die Instandsetzung der festen Punkte der nördischen Kriegs-Grenze und der Bau der provisorischen Befestigungen bei Eperies und der Enns-Linie befohlen. Beides ist mittlerweile wieder sistirt worden.

Ungarische Landwehr. Wird auf Grund des ungarischen Landwehr-Gesetzes vom 5. Dezember 1868, § 14. im nächsten Monate seine Waffenübungen vornehmen und hat daher jetzt schon zu diesem Zweck die nöthigen Vorbereitungen treffen müssen.

Im Allgemeinen wurden Ausrüstungs-Monturs und Verpflegs-Bedürfnisse nur in dem Masse angeschafft, als während der letzten Jahre veranlasst durch finanziell gebotene Einschränkungen, die normierten Vorräthe nicht gedeckt werden konnten. Veränderungen in der Ordre de bataille oder in der Dislocation sind nicht vorgenommen worden; die Pferde-Augmentierung erfolgt nur sukzessive, womit auch die Einberufung der Reserve (Ergänzungs) Mannschaften gleiche Schritt hält.”

²⁶ Itt kell megjegyezni, hogy a katonai intézkedések költségeinek fedezésére a minisztertanács 24 millió forintot bocsátott a közös hadügyminiszter rendelkezésére, és utasította,

A fellépés katonai feltételeinek megteremtésével párhuzamosan ment végbe a tervezett akció belpolitikai előkészítése. A körülményeket tekintve ennek a jelentősége sem volt kisebb, Alkotmányos monarchiában, amilyennek 1867 után Ausztria—Magyarország is számított, a háború nem csupán a kormány és a hadsereg kérdése; abba a képviseleti szerveken, a sajtón keresztül, egyszóval az alkotmány adta lehetőségek keretén belül beleszólást nyert a közvélemény is. Amikor Ferenc József a megbízólevelét átnyújtó francia követnek július 25-én arról beszélt: a fellépésre az osztrák közvéleményt előbb megfelelőképpen elő kell készíteni,²⁷ nem csupán diplomáciai frázist hangoztatott, hanem az osztrák belpolitikai helyzet tényleges problémáit fejezte ki. Az adott belpolitikai feltételek között a különböző irányzatokat magába foglaló és végső soron az aktív előkészítést óhajtó kabinet feladata abban állt, hogy politikai és szervezeti eszközökkel túlsúlyra juttassa a beavatkozás követelőinek véleményét, és korlátozza a passzivitás híveinek befolyását. A kormány ezt annál is könnyebben megtehetette, mert a leginkább háborúellenes csoport, az osztrák burzsoázia álláspontja sem zárta ki végső soron a beavatkozás lehetőségét; a korlátozó intézkedések végeredményben a Verfassungspartei (illetve annak nagyobb része) érdekeivel sem álltak szemben. A háború előkészítését szolgáló lépések természetesen szoros összefüggésben állottak a korábbi belpolitikai fejleményekkel is.

Alkotmányos körülmények között nyilvánvaló a képviseleti szervek politikai és közvéleményformáló jelentősége. Az osztrák politikai élet kérdései 1867 után különben is a képviseleti szervek problematikájában sűrűsödtek. Az osztrák—magyar kiegyezés megkötésével ugyan a belpolitikai feszültség vesztett intenzitásából, hisz a magyar probléma a dualizmussal megoldódott. Annál erősebben került a középpontba a cseh nemzeti kérdés, amely 1867 után az osztrák politikai élet egyik legfontosabb mozgatórugója. A tiszta alkotmánypárti kormány lemondása (1870. április 8.) és ezzel kapcsolatban a Reichsrath elnapolása (április 7.), majd feloszlata (május 31.) azzal a körülménnyel függött össze, hogy a csehek nem sikerült az összbirodalmi tanácskozó testületbe, a Reichsrath-ba bekenyszeríteni. A Potocki-kormány megalakulása a cseh kérdésre alapozott kísérletek elindítását jelenti, amelyet az antiliberális beállítottságú uralkodó nemcsak nemzeti, hanem politikai okokból is támogat. A csehek bevonása ugyanis az abszolutista restauráció lehetőségeit hordozta magában. Belpolitikai tekintetben tehát 1870 áprilisától jobbra tartó irányzat figyelhető meg, amellyel az ugyancsak önálló jelentőségű külpolitikai megfontolások a francia—porosz háború alatt szoros összefüggésbe kerülnek.²⁸

Arra persze, hogy az osztrák-németek helyett a csehekre építsék a Bismarck-ellenes külpolitikát, 1870 augusztus elején még a szélsőséges konzervatívok sem gondolhattak, nemcsak azért nem, mert a nagynémet irányzat korántsem veszett még ki az osztrák burzsoázia köréből, hanem azért sem, mert a csehek sem támogattak volna egy Franciaországgal közösen vívott háborút.²⁹ A cseh álláspontnak gyakorlati, a kormány számára

hogy az általános mozgósítás céljára szolgáló 177 millió forintos igénykimutatást nyújtsa be a közös pénzügyminiszternek. Ministerrath 30. Juli 1870. I. h.

²⁷ La Tour D'Auvergne à Gramont, Vienne, le 25 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 226.

²⁸ A belpolitikai problémákra lásd Rogge: Österreich von Világos bis zur Gegenwart. Leipzig—Wien 1873. III. k. 294. és köv.

²⁹ Vö. Arens: Aussenpolitische Bestrebungen der Tschechen im Zeitalter des 70er Krieges. Archiv für Politik und Geschichte VI. Bd. 4. Jhg. I. Theil. 1926. 594—604.

adódó következménye: háborús színezetű akcióihoz a cseh Landtagtól sem várhat támogatást. Amikor Beust a tartománygyűlésekre hivatkozva visszautasítja a franciáknak azt a követelését, hogy az osztrákok figyelőhadtestet küldjenek Csehországba — akkor nyilvánvalóan a cseh Landtagra gondol.³⁰ Ebben az összefüggésben teljesen logikus a háborúra készülődő kormány intézkedése, amely július 29-én elrendeli a cseh tartománygyűlés felosztatását.³¹ Az intézkedés indoklásául Beust a bécsi szász követnek csak a Landtag képviselőinek oroszbarát állásfoglalását hozza fel, de nyilvánvaló, hogy az intézkedéssel a kormány a csehek semlegességet szorgalmazó befolyásától is meg akart szabadulni.³² A ciszlajtán országrészben 1870. július 29-től (a Reichsrath és a Landtagok felosztatása után) semmiféle alkotmányos képviseleti szerv nem gördítetett akadályt a kormány háborús terveinek útjába.

Az adott körülmények között a foganatosított felosztatások a konzervatív elemek minden óhaja ellenére sem jelenthették az alkotmányos rendszer felszámolását. Ha a kormány ideiglenesen ki is iktatta a politikai életből ezeket a testületeket, ezt azért tette, hogy nem sokkal később neki megfelelő összetételben újra életre hívhassa őket, és terveikhez ilyenformán a nélkülözhetetlen alkotmányos támogatást megkaphassa. A kormány hivatalos lapja a felosztatással egyidejűleg közli, hogy a tartománygyűléseket augusztus 26—szeptember 2. közötti időben, a Reichsrath-ot pedig szeptember 5-ére újra összehívja. Az ezzel kapcsolatos indoklás: „A komoly európai helyzet és a következményeiben súlyos harc, amely határainkhoz közel kitört, uralkodói kötelességünké teszi, hogy a gondoskodásunkra bízott Monarchia valamennyi képviselőtestületét magunk köré gyűjtsük”³³ — látszólag a szokásos frázis csupán, ez alkalommal azonban messzire tekintő terveket takar. A közös minisztertanács a delegációk szeptember 12-i megnyitását határozza el,³⁴ Beust indoklása szerint azzal a céllal, hogy a folyamatban levő fegyverkezést jóváhagyassa. A dátum önmagáért beszél. A Monarchia katonai szakértői szeptember elejére várták a döntő ütközetet és egyben a franciák döntő győzelmét. Számításuk szerint ez lett volna az akcióba lépés időpontja. Ezt az éppen ekkorra összehívott törvényhozó testületekkel kellett volna jóváhagyni.

A háborús célok érdekében történő felosztatási, majd újraösszehívási politikától lényegesen eltér a magyar országrészrel szemben alkalmazott eljárás. Elsősorban nem azért, mert Magyarország 1867 után belpolitikai önállósággal rendelkezett — hiszen szükség esetén az uralkodó a magyar parlamentet is feloszlathatta volna —, hanem mert a magyar képviselőház háborúval kapcsolatos állásfoglalása nem tette azt szükségessé. A magyar törvényhozó testület július folyamán három ízben foglalkozott a francia—porosz háborúval, illetve a háborúval kapcsolatos osztrák állásfoglalással. A megnyilatkozások az összes fenntartások ellenére sem zárták ki a kormány háborús szándékainak támogatását. Július 28-án Tisza Kálmán interpellációjára Andrássy általános helyeslés közepette jelentette ki: „A kormánynak kötelessége a neutralitás feltételeit minden alkalommal szem előtt tartani, egyszersmind azonban arról is gondoskodni, hogy a birodalom biztonsága, a birodalom függetlensége és érdekei a háború esélyei által veszélyeztetve ne legyenek, gondoskodni arról, hogy a birodalomnak mind-

³⁰ La Tour d'Auvergne à Gramont, Vienne, le 24 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 202.

³¹ Wiener Zeitung 30. Juli 1870.

³² Bose an Friesen, 1. August 1870. Sächsisches Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium No. 1441².

³³ Wiener Zeitung 30. Juli 1870.

³⁴ Ministerrath 22. Juli 1870. I. h.

ezen érdekei senki jó akaratától ne függjenek és ne függhessenek, hanem egyedül a monarchia saját erejétől.”³⁵ A következő napon, július 30-án a képviselőház csaknem egyhangúlag megszavazza a háborús előkészületet jelentő újoncbehívási törvényjavaslatot. Ilyen körülmények között a magyar képviselőház feloszlata értelmetlen lett volna; ellenkezőleg, a kormány számításáiban a háborús politika egyik legfőbb támaszaként szerepelt.³⁶

Vitathatatlanul a háborús felkészülés miatt tűzték napirendre 1870 augusztusának elején a határőrvidék polgárosításának, illetve a polgárosítás végrehajtásának kérdését. Ismeretes, hogy a Fiumétól Belgrádig terjedő 40 km szélességű határsávon a magyar uralkodó osztály számára 1868 után fokozatosan „visszaállították” a magyar közigazgatást. A határőrvidék „polgárosítása” a liberális magyar uralkodó osztály győzelmét jelentette a reakciós katonai-udvari körök fölött, amelyek mindig hajlottak arra, hogy ezt a katonai körzetet Vendée-ként használják fel, ha nem is a magyar forradalom (ilyenre 1849 után nem kerülhetett sor), de legalábbis az alkotmányos magyar kormány ellen.³⁷ A polgárosításnak ebből a szempontból van bizonyos történeti haladó jelentősége. Az 1867-ben hatalomra került Deák-párt és a mögötte álló magyar birtokos és polgári osztály azonban a határőrvidék visszacsatolását egy új zsákmányolt terület megszerzésének fogta fel, amelynek természeti gazdagsága, elsősorban erdősegei bőséges vadászterületet nyújtanak a vállalkozó szellemű magyar tőkés és földbirtokosok, de a magyar állam számára is. 1869 után megkezdődik a határőrvidék erdőinek felvásárlása, a katona-parasztok földtől való megfosztása.³⁸ Természetesnek tűnik, hogy a polgárosítás ilyen végrehajtása elégedetlenséget és forrongást váltott ki a határőrvidék lakossága körében. 1869 őszétől bármikor számolni lehetett egy, a magyar kormány ellen irányuló felkeléssel, annál is inkább, mert a bécsi udvar, különösen a katonai körök nem idegenkedtek egy ilyen felkelés előkészítésétől.³⁹ A háború küszöbére lépő birodalom számára ez a belső feszültség semmiképpen nem volt előnyös, már csak azért sem, mert a határőrvidéki kiegészítő körzetek az adott körülmények között aligha tudtak volna eredményesen mozgósítani.

A tárgyalás menetéből nyilvánvaló, hogy a katonai körök vitték az augusztus 4-i közös minisztertanács napirendjére a határőrvidék problémáját.⁴⁰ A vita alapját Mollinary tábornagy felterjesztése szolgáltatja, amely a polgárosítás nehézségeit és különösen a lakosságnak a magyar kormány iránti ellenszenvét mutatja ki. Persze tudott dolog, hogy a katonai körök az előállott külpolitikai helyzet nélkül is a polgáro-

³⁵ *Andrássy* i. m. II. k. 336.

³⁶ Nagyon jellegzetesek ezzel kapcsolatban a bécsi szász követ szavai: „Wenn dann die Delegationen in Pest versammelt seien, so werde der Kaiser sich gleichfalls dorthin begeben, überhaupt der Schwerpunkt nach Ungarn verlegt werde, wo es dann dem Reichskanzler mit Hilfe der ungarischen Delegation gelingen dürfe, den Eintritt in die Aktion durchzusetzen.” Feltételezése bizonyára nem volt alaptalan. Bose an Friesen, Wien, 30. Juli 1870. Sächsisches Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441².

³⁷ A határőrvidék polgárosításáról *Wertheimer*: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. I. k. 476–501. — A határőrvidék gazdasági problémáiról *Katus*: A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak. Századok 1958. 5–6. sz.

³⁸ Minderről rendkívül érdekes részletek Kállay Béni belgrádi naplójában. OL Kállay hagyaték. 34. k.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Ministerrath 4. August 1870. I. h.

sítás ellenségei, most azonban valóban a várható katonai fejlemények készítetik őket szólásra. Mollinary beadványának ki nem mondott konklúziója: a folyamatban levő polgárosítás kétségessé teszi a bekövetkező általános mozgósítás sikerét. A tanácskozás azonban — jóllehet a tényleges problémák fennállását senki nem vonja kétségbe — nem osztja egészen a katonai körök véleményét. A magyar miniszterelnök védelmébe veszi kormánya eljárását, s bár a nehézségeket ő sem tagadja, egészen más irányban keresi a megoldást, mint Mollinary javasolta. Nála ismét az orosz háború és ezzel kapcsolatban a délszláv problematika kerül elő. Sürgősen rendezni kell az egész délszláv kérdést — mondja —, az oroszellenes háború esetén ennek döntő jelentősége van, márcsak azért is, mert a szerb semlegesítés sikere a honi délszláv kérdés eredményes megoldásától függ. A megoldás szerinte csakis a polgárosítás gyors és eredményes befejezése lehet. Természetesen a megtett lépések után a polgárosítás eredményeit már nem lehet visszacsinálni. Az uralkodó ennek leszögezése mellett rámutat arra, hogy az adott helyzetben az a döntő, hogy a határőrvidék a mozgósítási parancsra tényleg mobilizálható legyen. Ennek pedig az a feltétele, hogy a népszerűtlen és elleneszenves polgárosítási folyamatot átmenetileg megállítsák. A háború küszöbére lépő Monarchia vezető testülete nem is habozik ennek a háború előkészítésére szolgáló lépésnek megtételében.

A háborúra készülő kormány figyelmét semmiképpen nem kerülhette el a mindkét országrészben egyre erősödő és terebélyesedő munkásmozgalom. Ausztriában és Magyarországon az alkotmány adta lehetőséggel élve röviddel a decemberi törvények, illetve a kiegyezés megkötése után létrejöttek az első legális munkásszervezetek. A többé-kevésbé összefogó szervezetnek tekinthető Wiener Arbeiterbildungsvereine 1867 decemberében, a Magyar Általános Munkásegylet 1868 márciusában alakult meg. Noha mindkét szervezet a lassalle-i béklyókban botorkált, az eleven munkásmozgalom fejlődését mindkét országban elindította, és az általános, titkos választójog programbevételével a munkások figyelmét a politikai kérdésekre irányította. Az osztrák és a magyar munkásmozgalom igazi fellendülése azonban akkor következett be, amikor az I. Internacionálé hatására és befolyására 1869 augusztusában, Eisenachban megalakult a Német Szociáldemokrata Munkáspárt.

Ausztriában ettől kezdve a szociáldemokrata párt megalakítása kerül középponti helyre; az egyleteken belül szociáldemokrata komiték jönnek létre, a munkásmozgalom politikai jellege egyre erőteljesebben kidomborodik.⁴¹ Magyarországon a hűtlenségi per főügyészének jelentése szerint „A pesti általános munkás egylet több tagjai magukat több külföldön tartózkodó ismert munkás agitátorokkal levelezési összeköttetésbe tévén, célul tűzték ki, hogy a social-demokratikus elvek terjesztése által az ugynevezett ‚Népállamot‘ vagyis a ‚communismust‘ a fennálló monarchiai kormány forma megbuktatásával emeljék Magyarországon uralomra . . . Ily célból levelek váltattak . . . Marx Károllyal, (a) Londonban székelő nemzetközi központi szövetség titkárával”.⁴² A fejlődés természetesen az osztrák országrészben erőteljesebb: a bécsi munkások a korábban foganatosított tiltó rendelkezések ellenére 1869. december 13-án, a parlament megnyitásának napján, húszezer munkást megmozgató tömegtüntetéssel adtak kifejezést politikai követeléseiknek. A válasz a megrémült „Bürgerministerium” részéről

⁴¹ Vö. *Brügel*: Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie. Erster Band. Vom Vormärz bis zum Wiener Hochverratsprozess, Juli 1870. Wien 1922. 204—205.

⁴² Kozma Sándor főügyész jelentése az igazságügyminiszterhez. Pest, 1872. október 11. HHStA Min. des Aeussern, Informationsbureau. OL Filmtár, 1780. doboz.

a munkásvezetők azonnali letartóztatása és az eljárás megindítása volt. A burzsoá minisztérium az Internacionálé és a német párt segítségével fellendített mozgalomban éppúgy a társadalmi rend fenyegetettségét látja, mint a magyar hűtlenségi per főügyésze. Az összeütközés a kormány és a munkásmozgalom között a letartóztatások miatt elkerülhetetlenné válik: a bécsi munkásság bátran felveszi az arcába vágott kesztyűt. 1869 decemberétől viharos összecsapásokra kerül sor a munkástömegek és a kormányközégek között. 1870 első felében a munkásmozgalom már az osztrák belpolitikai élet egyik központi kérdése.

Ilyen előzmények után nem lehet csodálkozni, hogy a „rend” és a munkásmozgalom összecsapása éppen a Hohenzollern-krízis napjaiban és a háború kirobbanása után érte el tetőfokát. Az osztrák és a magyar proletariátus magáévá tette az Internacionálé háborúellenes állásfoglalását, és ennek a véleményének nagyarányú tömegdemonstrációkon kifejezést is adott. Július 25-én a Beleznay-kertben csaknem ezer budapesti munkás tett hitet a béke ügye mellett.⁴³ A bécsi munkások mozgalma még erőteljesebb. A háborúellenes megnyilatkozások összekapcsolódtak a július 4-én kezdődő felségárulási per elleni tiltakozással. (A kormány a háborútól függetlenül ezzel a perrel akarta lefejezni a munkásmozgalmat, most azonban a háborús körülmények miatt még erősebb ellenállásba ütközött, mint számította.) A minisztertanács elrendelte, hogy a bíróság épületét fegyveresekkel vegyék körül. A kaszárnyákat riadókészültségbe helyezték, a külvárosokba őrzőjáratokat küldtek, és tudtára adták a lakosságnak, hogy a katonaság szükség esetén nem fog visszariadni fegyvereinek használatától.⁴⁴ A július 19-én meghozott ítélet, amely több évi börtönt adott az Arbeiterverein vezetőinek, nemcsak a „társadalomra veszélyes” mozgalmat akarta kiküszöbölni, hanem egyben a háborús készülődés útjából az egyik legjelentősebb akadályt eltávolítani.

Az eliteléssel nem ért véget a kormány munkásmozgalom ellen irányuló hadjárata. A bécsi munkásság hatalmas erejű tiltakozással válaszolt a provokatív intézkedésre. A tiltakozás egyszerre követelt szabadságot a munkásság vezetőinek és semlegességet Ausztriának. A mozgalom erejét sejtetik a bécsi szász követ jelentésének következő sorai: „A munkásmozgalom vezetőinek elítélése nagy felháborodást váltott ki a munkásság körében, ami itt a kormányt széles körű óvatossági rendszabályokra indította, nevezetesen arra, hogy csapatokat vonjon össze a schönbrunni vonalon és a szomszédos elővárosokhoz legközelebb eső laktanyákban.⁴⁵ A tömegmozgalom egy régóta tervezett lépés megtételére készteti a kormányt: a július 23-i minisztertanácson elfogadják a belügyminiszter javaslatát a munkásszervezetek azonnali feloszlására.⁴⁶ Az intézkedés a hivatalos lap július 31-i számában lát napvilágot,⁴⁷ s mire a rendelet megjelenik, utasításait Ausztria nagyobb városaiban már foganatosítják. A provokatív lépés a kormány másféléves munkásmozgalom elleni harcának betetőzése. „Ilyen tények és tapasztalatok láttán nem szabad a kormánynak tovább kitarania a munkásegyletekkel szemben eddig tanúsított várakozó magatartása mellett”⁴⁸ — jelentette ki Taaffe osztrák belügyminiszter. Az intézkedésnek tehát megvannak a súlyos belpolitikai indokai. De hogy erre a régóta tervezett lépésre éppen a francia—porosz háború

⁴³ Pesti Napló 1870. július 26.

⁴⁴ *Brügel* i. m. I. k. 231.

⁴⁵ Bose an Friesen, Wien, 9. August 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium No. 1441².

⁴⁶ *Brügel* i. m. I. k. 234—236.

⁴⁷ Wiener Zeitung 31. Juli 1870.

⁴⁸ *Brügel* i. m. I. k. 207.

kirobbanása után került sor, az arra enged következtetni, hogy az intézkedésbe külpolitikai természetű indítékok is beleszóltak. A háborúra készülő kormány a munkás-egyletek feloszlásával, a munkásmozgalom szervezeti alapjainak szétzúzásával a háborúba lépés legkomolyabb belső, tényleges tömegezőt jelentő akadályát akarta eltávolítani.

Az osztrák—magyar diplomácia a fegyveres fellépés szolgálatában

1.

A diplomáciára hárult az a feladat, hogy Ausztria—Magyarország háborúba lépésének nemzetközi feltételeit megfelelőképpen előkészítse. Szándékai keresztülviteléhez valamennyi nemzetközi tényező álláspontját gondosan mérlegelnie kellett. Az államok három különböző csoportjával kellett számolnia: az első, amelynek oldalán fellépni szándékozott, a második, amelyet semlegesíteni akart, végül a harmadik, amely ellen háborúzni készült. Nyilvánvaló volt, hogy az államok különböző csoportjaival szemben más és más külpolitikát kellett kidolgoznia és alkalmaznia.

Ausztria—Magyarország — a döntő francia győzelem után — Franciaország oldalán akart fellépni. Az olasz—osztrák—francia fiktív hármasság alapján az osztrák külpolitika számításaiiban Olaszország Franciaországhoz hasonló helyet kapott. A francia—olasz hatalmi csoporttal szemben 1870 júliusának végén, augusztusa elején az osztrák külpolitikának hármasság feladatát kellett megoldania: meg kellett győznie a biztos győztesnek tartott Franciaországot beavatkozási szándéka valóságosságáról; vissza kellett vetnie minden olyan francia törekvést, amely idő előtt, tehát a döntő francia győzelem előtt, akarja akcióba vonni a Monarchiát; végül megfelelő szövetségi keretet kellett létrehoznia mind a megfelelő időre exponált fellépés hatékonyságának, mind a biztosra vett győzelem eredményeiben való részesedésnek biztosítására.

Az osztrák „igazolási politika” a július 18-i semlegességet kimondó határozattal kezdődött. Az előzőekben részletesen bemutatuk, hogyan igyekezett Beust a francia külügyminisztert az osztrák semlegesség szükségyszerű, és Franciaországra nézve végső soron előnyös voltáról meggyőzni. Július utolsó napjaiban e „meggyőzési akcióban” már nem annyira a semlegesség elkerülhetetlenségén van a hangsúly, mint inkább azon, hogy Franciaország a döntő francia katonai sikerek elérése után biztosan számíthat Ausztria fellépésére. „A semlegesség kinyilatkoztatása az egyetlen eszköz ma a kormány számára, hogy maga köré tömörítse a pártokat, bizalmat keltsen a közvéleményben, és birtokába jusson azoknak az erőforrásoknak, amelyek elengedhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy elegendő erővel jelenjék meg a színen” — írja Beust Metternichnek, majd így folytatja: „Ezzel elérem, hogy fokozatosan rátérünk a lehető legteljesebb békelétszám állapotáról a felfegyverkezésnek egy olyan állapotára, amely lehetővé teszi egy adott pillanatban az erőök latba vetését.”¹ „Öfelsége egyébként kimutatta, hogy szeretne velünk aktívan együttműködni, mihelyt ezt számára a körülmények megengedik”² — jelenti a bécsi francia követ is a Ferenc Józseffel folytatott beszélgetéséről.

¹ Beust à Metternich, Vienne, le 21 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 469.

² La Tour d’Auvergne à Gramont, Vienne, le 25 juillet 1870. *Orig. Dipl.* 29. k. 226.

A beavatkozás kilátásba helyezése mellett az osztrák diplomácia érvelésében továbbra is megmaradt az a momentum, hogy Ausztria—Magyarország rögtöni fellépését Oroszország fenyegető magatartása lehetetlenné teszi. Július 29-én Beust megküldte Metternichnek Chotek június 23-i jelentésének másolatát.³ A jelentés szerint — mint tudjuk — a cár valóban Ausztria álláspontjától tette függővé Oroszország magatartását. Noha a cár az osztrák követtel folytatott beszélgetésében a békés kibontakozás lehetőségeit emelte ki, Beust mégis a következő kísérő sorokkal küldi Párizsba a pétervári jelentés másolatát: „Sándor cár sürgető fellépése, amellyel minket arra kér, hogy tartózkodjunk minden katonai demonstrációtól, számomra elég világosan jelzi, hogy ha ő a maga részéről semleges óhajt is maradni, nem kevésbé el van határozva, hogy cselekvően a színre lép, ha Ausztria neki arra példát mutat.”⁴ Mi másra szolgált ez, mint annak bizonyítására, hogy a Monarchia azonnali akciójára egyelőre nem kedvezőek a nemzetközi körülmények? A francia diplomácia az osztrák és olasz szövetség biztos reményében kezdte el a háborút, és amikor vélt szövetségeseinek, különösen Ausztriának tartózkodó magatartásáról hírt szerzett, minden erejét arra összpontosította, hogy remélt szövetségeseit a neki és nem az azoknak megfelelő időben, tehát lehetőleg azonnal vagy minél előbb aktivizálja. Ausztria és Olaszország aktivizálására legmegfelelőbb keretnek az 1869 során kidolgozott hármas szövetség aláírása kínálkozott. Július közepétől csaknem három hétre a három ország kapcsolatainak homlokterébe az osztrák—olasz—francia hármas szerződés aláírása kerül.

A kezdeményezés a franciák részéről indul ki. Július 15-én III. Napóleon az illetékes kormányokkal történt előzetes megállapodás után Bécsbe küldi Vitzthumot, a brüsszeli osztrák követet és Firenzébe Vimercantit, a párizsi olasz katonai attasét.⁵ A két diplomata hasonló megbízatást kap: készítsék elő kormányaiknál a Franciaországgal való szerződés aláírását. Vimercanti eljárása mutatkozik gyümölcsözőbbnek; Itáliában megvan a beavatkozási szándék. Nem a nép körében ugyan, amely a semlegesség mellett tüntetett,⁶ s nem is annyira a kabinetben, amely többségében ugyancsak vonakodott a háborúba lépéstől, mint inkább az uralkodóban, aki részint szubjektív okokból,⁷ részint a köztársasági elemektől és Garibalditól való félelmében szükségesnek tartotta a háborúba avatkozást. Mindamellett Viktor Emánuel is óvatos: csatlakozását Ausztria magatartásától teszi függővé. „A király parancsára beszéltem a vezető miniszterekkel. Ha Ausztria elfogadja a tervet, úgy tekintem a hármas egyezményt, hogy azt itt megkötöttük”⁸ — írja firenzei útjának eredményéről Vi-

³ Chotek à Beust, St. Pétersbourg, le 23 juillet 1870. HHStA Wien, Ministerium des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

⁴ „L'insistance dans laquelle l'Empereur Alexandre nous demande de nous abstenir de toute démonstration militaire, me semble indiquer assez clairement que s'il désire, de son côté, rester neutre, il n'en est pas moins résolu à entrer activement en scène, si l'Autriche lui en donne l'exemple.” Beust à Metternich, Vienne, le 29 juillet 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 97.

⁵ Vö. Gramont à Cazaux, Paris, le 17 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 46. 4. jegyzet.

⁶ Malaret à Gramont, Florence, le 17 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 35.

⁷ „Jamais je n'oublierai la manière dont ils m'ont traité en faisant sans moi la paix à Nikolsbourg et en m'obligeant d'avoir recours à la loyauté d'un ennemi vainqueur pour savoir que l'armistice était signé” — mondta a király Vitzthumnak az 1866-os eseményekre emlékezve. Vitzthum à Beust, Florence, le 31 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 497.

⁸ Malaret à Gramont Florence, le 19 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 112.

mercanti. „Ha Ausztria beleegyezik abba, hogy részt vesz a háborúban, Olaszország kész vele és velünk megkötni egy hármas szövetséget a régebben megvitattott feltételek mellett”⁹ — jelenti Malaret firenzei francia követ a Visconti-Venostával folytatott beszélgetéséről. A helyzet kulcsa így Bécsben van. Vimercanti július 21-én az osztrák fővárosba indul, hogy a Ballhausplatz hozzájárulását is kieszközölje.

A firenzei vélt sikereken fellelkesedett francia diplomácia egyszerre derűlátóvá válik. „Azok után, amiket nekem Malaret írt, úgy látszik, hogy a dolgok Firenzében jó úton haladnak; a szerződést elvben elfogadták”¹⁰ — írja Gramont július 23-án az új bécsi követnek. Annak, hogy az olaszok előbb egy francia—osztrák egyezmény megkötését óhajtják, nem tulajdonít jelentőséget, azt csupán érzékenykedésnek tekintti, és minden eshetőségre számítva elküldi La Tour d’Auvergne-nek, s egyben Malaret-nek is a szerződés aláírására szóló meghatalmazást.¹¹ A július 22-én este Bécsbe érkező La Tournak tapasztalnia kell, hogy főnökének optimizmusa minden komoly alapot nélkülöz. Az új követet Beust már másnap (július 23-án) fogadja, és jelzi a szerződés aláírásával kapcsolatos fenntartásait. „Ami egy titkos szerződés gondolatát illeti — jelenti a követ a beszélgetésről —, amely mellett a császár és Excellenciád utasításainak megfelelően élenken kitartottam, Beust gróf ezt nem utasította vissza teljes mértékben, de ma egy ilyen cselekedetben komoly nehézségek forrását látja közte és kollégái között, akikkel szemben lehetetlen számára teljesen megőrizni a hallgatást. Viszont az előzetes megegyezés Ausztria és Olaszország között, amelyet Magyarország is óhajtott és amelynek létrehozásával Beust Vimercanti gróf Bécsbe érkezése óta foglalkozik, könnyebbé tenné a szövetség megkötését a három udvar között.”¹² Hasonló elutasításban részesül a másik francia követelés: küldjön Ausztria figyelőhadtestet a cseh—porosz határra.

Az osztrák elutasító válasz nem abszolút értelmű. Ha a rögtöni francia szövetség kockázatos lehetett Ausztria számára, éppúgy félnie kellett a Franciaországgal való teljes szakítástól. Az osztrák törekvések eredője az osztrák—olasz kettős szövetség lesz, amelyről Beust az elutasítás alkalmával La Tournak beszélt. E kettős szövetség feladata Beust értelmezése szerint az lett volna, hogy megteremtse az átmenetet a franciákkal való szövetkezéshez. Indoklásában, mint láttuk, egyszerre szerepelnek bel- és külpolitikai szempontok, de nyilvánvaló, hogy a kivárási taktika készítette elsősorban az átmeneti lépésre.

A tervezett kettős szövetségnek az osztrák—olasz viszonylatot kellett rendeznie. Beust azonban az osztrák—olasz szerződést a római kérdés megoldására is fel akarta használni, bár tervei végső soron a hármas szövetség előkészítése irányába mutattak. A konkordátumot felbontó és a magyar placetum regiumot újra beiktató külügyminiszter politikai okokból szükségesnek látta a pápa világi hatalmának megszüntetését. Az antiklerikális irányvonal erősítése pozitív visszhangot ígért a háborút ellenző legszámottevőbb réteg, az osztrák alkotmánypárti burzsoázia körében.¹³

A külpolitikai természetű indítékok is súlyosan esnek latba: Olaszországot a római kérdés rendezése nélkül nem lehet Franciaország oldalára állítani — „... a római

⁹ Malaret à Gramont, Florence, le 22 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 163.

¹⁰ Gramont à Malaret, Paris, le 23 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 176.

¹¹ Uo.

¹² La Tour d’Auvergne à Gramont, Vienne, le 24 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 202—203.

¹³ Vö. Engel-Janosi : Österreich und der Vatikan 1846—1918. Die Pontifikate Pius IX. und Leos XII. (1846—1903) Graz—Wien—Köln 1958. I. k. 170—177.

kérdés méltányos, azonnali és gyakorlati megoldása nélkül lehetetlen lesz elérni azt a kettős célt, amely szemünk előtt lebeg, hogy biztosítsuk a Szentszéket, és rávegyük Olaszország királyát, hogy együttműködjék velünk és Franciaországgal¹⁴ — írja Beust Metternichnek. A dolog gyors rendezését Beust azért is szükségesnek ítélte, mert tudomást szerzett arról, hogy Bismarck garibaldista felkelés kirobbantásával akarja megakadályozni a francia csapatok kivonását,¹⁵ ami pedig az olasz—francia együttműködés megteremtésének előfeltétele volt. Mindezen megfontolások alapján Beust az osztrák—olasz kettős szövetség hetedik cikkelyeként kötelezte magát arra, hogy felajánlja jószolgálatait a római kérdés rendezésére.¹⁶

A „jószolgálati felajánlkozás” olyan vihart kavart fel Párizsban, hogy még a nagy diplomáciai rutinnal rendelkező osztrák külügyminisztert is megdöbbsentette. A buzgó katolikus Gramont inkább kész a szerződésről lemondani, mint „ilyen árulást a Szentatyával szemben elkövetni”.¹⁷ De nemcsak a külügyminiszter klerikális beállítottságáról van szó, hiszen álláspontja tekintélyes réteg: a francia konzervatívok véleményének adott hangot. „Egy ennyire illojális és méltatlan cselekedet a mi részünkről teljesen felháborítaná Franciaországot”¹⁸ — hangsúlyozza Gramont egyik távirata. Párizs válasza az osztrák ajánlatra a franciáknak segédkező Metternich közvetítése szerint: „A ma reggeli tanácskozáson mindenki egyetértett a császárral abban, hogy inkább lemondunk az Ausztriával és Olaszországgal kötendő szövetségről, mint hogy magunkat a Szentatyával szemben elkövetett árulással kompromittáljuk, éppen mikor annak [ti. a pápának] szüksége volna a magát nagy katolikus nemzetnek nevező Franciaország támogatására.”¹⁹ A bonapartista rendszer belső ellentmondásai így akadályozták meg diplomáciai és katonai erőinek maximális kifejtését a folyamatban levő háborúban. A francia tiltakozás mindenesetre elég ahhoz, hogy osztrák és olasz részről egyaránt elálljanak a római kérdésben elfoglalt álláspontjuktól. Beust július 28-án utasítja Vitzthumot a hetedik cikkely törlésére.²⁰ Július 29-én Visconti-Venosta olasz külügyminiszter felhatalmazza párizsi követét annak kijelentésére, hogy az olasz kormány a kölcsönösség alapján hajlandó tiszteletben tartani a szeptemberi konvenciót.²¹

Az osztrák diplomácia kezdeményezte kettős szövetség a római kudarc ellenére elindult a megvalósulás útján. Vitzthum a hat cikkelyből álló szerződéstervezettel táskájában július 30-án az olasz fővárosba érkezik. A bécsi francia követ által is jónak talált²² szerződéstervezet tulajdonképpen a fegyveres semlegesség elvén alapuló konzultatív paktum volt. A szerződő felek az egyezményben, amelynek hatálya a háború végéig tart (1. cikkely), kölcsönösen garantálták egymás határait (2. cikkely), kötelezték magukat, hogy egymás tudta nélkül más hatalommal megállapodásra nem lépnek (3. cikkely), semlegességre kötelezték magukat (4. cikkely), amelyet szükség

¹⁴ Beust à Metternich, Vienne, le 27 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 486.

¹⁵ Beust à Metternich, Vienne, le 26 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 466.

¹⁶ Beust à Metternich, Vienne, le 27 juillet 1870. *Oncken* i. m. 483—484.

¹⁷ Metternich à Beust, Paris, le 27 juillet 1870. *Oncken* i. m. 481.

¹⁸ Gramont à La Tour d’Auvergne, Paris, le 26 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 229.

¹⁹ Metternich à Beust, Paris, le 27 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 481.

²⁰ Vö. Beust à Metternich, Vienne, le 28 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 487.

²¹ Visconti-Venosta à Nigra, Florence, le 29 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 298.

²² Beust à Metternich, Vienne, le 27 juillet 1870. *Oncken* i. m. III. k. 484.

esetén fegyveres semlegességre változtatnak (5. cikkely), és megfelelő körülmények esetén együttesen lépnek be a háborúba (6. cikkely).²³

Három hét telt el azóta, hogy Vimercanti a hármas szerződés első variánsával Firenzebe indult, és megegyezős még mindig nem született. A bizonytalanság és az egy helyben topogás hű tükre volt az osztrák—olasz—francia együttműködés nehézségeinek. Az osztrák diplomácia szemszögéből ez az időszak mégsem múlt el eredménytelenül. A Beust—Metternich levélváltással és az olasz—osztrák szerződéstervezettel sikerült megfelelőképpen demonstrálni az osztrák beavatkozási készséget, amely a hadi események alakulása következtében valójában augusztus első napjaiban volt a legnagyobb. Az események várt alakulása esetén a kidolgozott elasztikus formulákat majd megfelelő tartalommal lehet megtölteni, és Ausztria—Magyarországot a bekövetkező francia győzelem részesévé lehet tenni.

2.

A háborúra készülő Ausztria—Magyarország szempontjából rendkívüli jelentőségű a keleti és délkeleti szomszédok magatartása. Nemcsak azért, mert a körülmények kedvezőtlen alakulása esetén ezek az ellenség szövetségesei lehetnek, hanem mert románok és délszlávok nagy számban éltek a Monarchia határain belül; Románia és Szerbia esetleges negatív állásfoglalása így nem egyszerűen külpolitikai probléma, hanem lényeges belpolitikai kérdés is. A délszlávok és románok magatartása súlyos gondokat okozott ezekben a napokban az osztrák diplomáciának.

A román kérdés július elejétől, a Hohenzollern-konfliktus felmerülésétől foglalkoztatta az osztrák diplomáciát. Szóltunk már arról, hogy a francia diplomácia Károly román fejedelem megbuktatásával és az ezzel együtt járó orosz intervencióval szeretne volna aktivizálni Ausztria—Magyarországot. Az adott körülmények között a fellépésre ugyancsak készülő osztrák diplomácia egyelőre nem működhetett optimális román programjának megvalósításán. Ez a program Románia osztrák oldalra állítása lett volna a küszöbön álló oroszellenes háborúban. Még a spanyol trónválság előtti napokban Budapesten járt Sturdza, hogy tárgyalásokat folytasson a magyar kormány képviselőivel a két országot érintő kérdésekről. Az eredményről Károly román király emlékirataiban a következőket olvashatjuk: „D. Sturdza tájékoztat azokról a megbeszélésekről, amelyeket újabban Pesten folytatott; az összes magyar államférfiak azt az egybehangzó nézetüket fejezték ki, hogy Magyarországnak és Romániának együtt szövetséget kellene kötni Törökországgal, hogy a pánszlávizmus ellen gátat emeljenek . . .”²⁴

Logikusnak tűnt volna, ha a krízis beállta után megkísérlik realizálni a néhány héttel korábban elfogadott terveket. Ezeket azonban a francia diplomácia manőverezése keresztülhúzta. Ausztria—Magyarországnak minden erejét arra kellett összpontosítania, hogy a Romániában készülő osztrákellenes fordulatot megakadályozza. Szövetségkötésről egyelőre nem lehetett szó. Az osztrák diplomácia eszköze a kedvezőtlen fordulat megakadályozására a francia kormányhoz intézett, ígéretekkel és fenyegetésekkel vegyes üzenetsorozat lesz. Július 20-án a Bécsben tartózkodó magyar minisz-

²³ *Projet d'un traité d'alliance offensive et défensive entre l'Autriche et l'Italie, le 27 juillet 1870. Oncken i. m. III. k. 488—489.*

²⁴ *Aus dem Leben König Karl von Rumänien. Stuttgart 1894. II. k. 96.*

terelnök hosszú beszélgetést folytat Cazaux-val. A Párizsba küldött jelentés tanúsága szerint Andrassy a magyar integritást félti. „Tudja Ön, ha a dolgok így folytatódnak tovább — fakadt ki az ügyvivő előtt —, egyik napról a másikra megérhetjük, hogy a román bandák francia zászlókkal kezükben és a forradalmat proklamálva meghorjantják keleti tartományainkat?”²⁵ Teátrális kifakadásával jelzi, hogy a franciák is rosszul járhatnak: „Ebben az esetben a magunk részéről eléggé el leszünk foglalva ahhoz, hogy ne tudjunk semmiféle segítséget nyújtani, bármilyen eshetőség állana is elő.”²⁶ Ez pedig világosan annyit jelent, hogy a román kérdés felmerülése esetén Franciaország nem számíthat Ausztria—Magyarország támogatására. E segítség súlyát nagyon jellegzetesen érzékelteti Andrassy: „Mindazonáltal segítségünket nem szabad lebecsülni — mondja —. Éppen most kaptam meg a felhatalmazást, hogy egy speciális hadsereget teremtsék Magyarországon; a honvédek fogják a hadsereg magvát képezni. A mi katoná-nemzetünk 800 000 embert tud csatasorba állítani; meglátja, hogy az ellenzék, a nemzetiségi és vallási ellentéteink ellenére Magyarország mindent meg fog tenni, amit a kormány akar, amelynek én vagyok az elnöke. Ez az ország az én zsebemben van.”²⁷ Nyilvánvaló, hogy Andrassyt az esetleges oroszellenes háború vélt nemzeti jellege készítette ezekre a hangzatos kijelentésekre.

A magyar miniszterelnök szavai, amelyeket Beust korábbi hasonló megnyilatkozásai egészítették ki, nem maradtak hatás nélkül a francia diplomáciára. Már Cazaux is azzal a megjegyzéssel továbbítja Andrassy véleményét, hogy a francia külpolitika al-dunai tevékenysége csak ingerli a magyarokat.²⁸ Július 20-án, tehát ugyanazon a napon, amikor Andrassy a fenn idézett nagyhangú kijelentéseket tette, a francia külügyminiszter utasítja a bukaresti főkonzult: „Nagyon fontosnak tartjuk, hogy megtudják: Károly herceg részünkről ugyanolyan segítségére számíthat, mint a múltban, és el vagyunk szánva befolyásunk mértékéig visszariasztani minden kísérletet, amely ellene irányul.”²⁹ Ugyanaznap Cazaux is olyan tájékoztatást kap Gramont-tól, amely szintén a franciák román politikájának megváltozását tükrözi. „A jelenlegi helyzetben nagymértékben érdekünk — írja a külügyminiszter —, hogy semmiféle incidens ne zavarja a fejedelemséget, és ne adjon okot Oroszországnak a nyugtalankodásra.”³⁰ Ha a francia diplomácia szempontjából ez az újabb fordulat nem is volt a legszerencsésebb, ahhoz elegendőnek bizonyult, hogy az osztrák politikusokat, főleg pedig a magyarokat átmenetileg megnyugtassa. Igaz, a bécsi szász követ még július 30-án is azt írja: „Magyarországon azonban nagyon félnek attól, hogy Oroszország a háborúban kedvező alkalmat lát majd arra, hogy a dunai fejedelemségeket hatalmába kerítse”³¹ — ami a román kérdés napirenden maradását mutatja. De a franciák intrikája megszűnik, s ez egyelőre kielégítő az osztrákok számára. „Andrassy gróf úr nagyon hálás azért a szolgálatkészségért, amellyel Excellenciád ki akarta elégíteni a fejedelemségekre vonatkozó óhaját”³² — jelenti július 21-én Cazaux. A fel-

²⁵ Cazaux à Gramont, Vienne, le 20 juillet, 1870. Orig. Dipl. 29. k. 139.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Gramont à Patrimonio, Paris, le 20 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 124.

³⁰ Gramont à Cazaux, Paris, le 20 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 126.

³¹ Bose an Friesen, Wien, 30. Juli. 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium No. 1444¹.

³² Cazaux à Gramont, Vienne, le 21 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 159.

lépésre készülő Ausztria—Magyarország, ha nem is teljes biztonsággal, de legalábbis bizonyos megnyugvással tekinthetett délkeleti szomszédja felé.

A Törökország szemben kialakítandó politika a Ballhausplatz komoly gondjai közé tartozott július utolsó napjaiban. Az 1867 utáni belső ellentétek (az udvari párt és a Deák-párt ellentétes érdeke) lehetetlenné tették az oroszellenes osztrák—török szövetség létrehozását. Most azonban, amikor Ausztria—Magyarország a háború küszöbére lépett, és Beustnak is számolnia kellett az oroszellenes háború lehetőségével, nem lehetett tovább folytatni ezt a tartózkodó magatartást. A bekövetkező összecsapásban legalábbis Törökország jóindulatú semlegességét kellett biztosítani, de az orosz terjeszkedéstől ugyancsak tartó oszmán birodalom szövetségesként is számításba jöhetett. Az iratok tanúsága szerint a háború kirobbanása után az osztrák diplomácia ez utóbbi lehetőség valóra váltásával próbálkozott.

Az osztrák külügyminiszter a konstantinápolyi követhoz intézett július 18-i, a dalmáciai problémákkal foglalkozó utasításában említést tett arról, hogy a két hatalom érdekei „a jelenlegi válságban” közel állanak egymáshoz.³³ Július 30-án táviratot küld Konstantinápolyba, hogy a török kormány egy diplomáciai ügyekben is járatos, magas rangú katonatisztet küldjön Bécsbe.³⁴ Néhány nappal későbbi levelében azután részletesen kifejti előbbi lépésének okait, és egyben felvázolja Törökország irányában tanúsított magatartásának lényegét. Beust arról beszél, hogy „a jelenlegi háború körülményei között a baráti hatalmaknak érdekükben áll, hogy nézeteiket kicseréljék és tanácskozzanak egymással a teendő intézkedésekről”. Miután elemzi a Törökországgal kapcsolatos problémákat, s rámutat arra, hogy a magyar kormány nagy szimpátiát mutat Törökország iránt, és a román kormány is teljesíteni kívánja kötelezettségeit a Portával szemben — megállapítja: „A különböző politikai csoportok számára, amelyeknek a jelenlegi körülmények között azonos eljárást kellene követniük, kedvezőek a feltételek egy megállapodás létrehozására. Természetesnek látszik — teszi még hozzá —, hogy Bécs szolgálhat egy ilyen megállapodás központjául.” Hogy milyen megállapodásról lehet szó, az sejthető abból, amiért Beust a magas rangú török katonatiszt bécsi küldetését óhajtja: „Véleményünk szerint fontos — írja —, hogy Törökország, amelynek döntései a jelen válság közepette oly súlyosan esnek latba, egy magas rangú tiszt által képviseltesse itt magát, aki járatos a tárgyalások esetén előadódható katonai kérdésekben.”³⁵

³³ Beust à Prokesch-Osten, Vienne, le 18 juillet 1870. HHStA Wien, Min. des Auessern, Polit. Archiv, XII. Türkei, Fasc. 96.

³⁴ Beust à Prokesch-Osten, Vienne, le 30 juillet 1870. HHStA Wien, Min. des Aeußern, Polit. Archiv, XII. Türkei, Fasc. 96.

³⁵ „En présence de la guerre qui vient d'éclater et pour faire face aux éventualités qu'elle peut entraîner, il nous paraît être dans l'intérêt de toutes les Puissances amies d'échanger leurs vues et de se consulter sur les arrangements qu'il pourrait leur convenir de prendre. Dès à présent, nous avons lieu de croire que l'Italie est prête à adopter une ligne de conduite conforme à la nôtre. Je puis ajouter que le ministère hongrois se montre, plus que jamais, animé aujourd'hui de sentiments sympathiques à la Turquie. D'un autre côté, d'après nos dernières nouvelles de Bucarest, le Gouvernement du Prince Charles semble entrer désormais dans une voie tout à fait correcte; il se déclare non seulement résolu à remplir fidèlement ses obligations envers la Cour suzeraine, mais il verrait même de bon oeil que celle-ci, le cas échéant, prît l'initiative des mesures militaires prévues par les traités dans le but de garantir la sécurité des Principautés. Nous voyons ainsi réunies bien des conditions favorables à une entente des divers groupes politiques appelés à suivre une marche analogue dans les circonstances actuelles

A levél világosan mutatja, hogy az osztrák diplomácia számára július utolsó napjaiban Törökország mint jövődő fegyveres szövetséges jött számításba. Egyúttal azt is tanúsítja, hogy Bécs konkrét lépéseket tett az osztrák—török fegyveres együttműködés feltételeinek megteremtése céljából.

Szerbiának rendkívül nagy jelentősége volt egy sorra kerülhető osztrák—orosz háború esetén. Az innen érkező hírek a háború elején nem szolgálhattak különös megnyugtatóssal. „Amíg a háború Európa nyugati részén elszigetelt marad, erről az oldalról semmitől sem kell tartanunk. Ha azonban Oroszország a semlegesség talaját elhagyja, és valóban beleavatkozik Kelet sorsába, akkor nagyon valószínűen Szerbia is, ha nem mint Oroszország szövetségese, de csupán az alkalmat felhasználva, akcióra kényszerül”³⁶ — jelenti a belgrádi osztrák főkonzul.

Az adott körülmények között Andrássy megkísérelte valóra váltani az oroszellenes háború koncepcióján alapuló szerb—török programját. Elképzelésének a lényege: a Monarchia a kirobbantható háború esetére biztosítja magát Szerbiával szemben úgy, hogy egyúttal Törökországot is fedezi. A szerb semlegesség díja Boszniának Szerbia részére történő átengedése. Andrássynak egyszerre két irányba kellett akciót kezdenie: meggyőzni Törökországot Bosznia átengedésének előnyös voltáról, és megfelelő ígérek fejében semlegességre bírni Szerbiát.

Kállay Béni naplófeljegyzései betekintést adnak a „külügyminiszterhelyettes” funkcióban tevékenykedő Andrássy nagyszabású manővereibe, s egyben fényt vetnek a magyar miniszterelnök igazi véleményére és magatartására ezekben a kritikus napokban. A belgrádi főkonzul július utolsó napjaiban a megfelelő utasítások átvétele céljából Bécsbe utazott. Itt július 29-én találkozott Andrássyval. A beszélgetésről készült feljegyzés megérdemli, hogy egészében idézzük. „Andrássyhoz megyek. Közli velem, hogy ő nem óhajtja a háborút, de az aligha lesz kikerülhető Oroszországgal és ezért szükséges, hogy Ausztria minden eshetőségre készüljön. E részben az ő terve Törökországgal véd és dacsövetséget kötni, s a mi védelmünk jutalmául a Portától Boszniának Szerbia részére való átengedését követelni. Miután mi és a Porta is csak így biztosíthatjuk magunkat ez oldalról és csak ez esetben használhatjuk egész erőnket Oroszország ellen. Ő e részben már lépéseket is tett és Hajdar Effendi által íratott is Stambulba, hogy küldjön a Porta egy biztost, akivel alkudozni lehet. Engem tehát megbíz, hogy e részben a szerb kormány nézetét és szándékát kipuhatóljam.”³⁷

Andrássy kezdeményezése mind Törökország, mind Szerbia irányába megindult a megvalósulás útján. A rendelkezésre álló iratanyagból nem tudjuk e folyamat minden részletét rekonstruálni, de Kállaynak az a feljegyzése, amely szerint Orczy Béla

et le point de Vienne nous semble assez naturellement indiqué pour servir de centre à cette entente. Il importe, dès lors, dans notre opinion, que la Turquie dont les déterminations pèseront d'un si grand poids au milieu de la crise que nous traversons, se trouve représentée ici par un officier supérieur, versé dans les questions militaires qu'on pourra être dans le cas de traiter.” Beust à Prokesch-Osten, Vienne, le 1er août 1870. HStA Wien, Min. des Aeusern, Polit. Archiv, XII. Türkei, Fasc. 96.

³⁶ „So lange mehr der Krieg im Westen Europas localisiert bleibt, haben wir nichts von dieser Seite zu befürchten. Solle aber Russland den Boden der Neutralität verlassen, tatsächlich in die Geschichte des Orients einzugreifen, so wird höchstwahrscheinlich auch Serbien zwar nicht als Russlands Alliierte, aber einzig und allein die Gelegenheit benutzend, zur Aktion gedrängt.” Kállay an Beust, Belgrad, 23. Juli. 1870. OL Kállay hagyaték XXI. k.

³⁷ OL Kállay hagyaték. 34. k. Belgrádi napló, 1870. július 29-i feljegyzés.

külgyminiszteri osztályfőnök Bloomfield bécsi angol követtel tárgyalta, „hogy Anglia is csatlakozzék hozzánk és közösen igyekezzünk megnyerni a Portát a boszniai terveknek”³⁸ — arra mutat, hogy ezek a lépések nem csupán a magyar miniszterelnök személyes akciói, hanem egyúttal a hivatalos osztrák külpolitika lépései is. A Belgrádba visszaérkező Kállay augusztus 5-én tárgyalta a régenstanács akkor hegemon tagjával, Blaznaváccal, aki az osztrák ajánlatokra kijelentette, hogy „ők minden percben képesek 30 000 emberrel benyomulni, s ezt, mint már többször mondta, mindig a Porta szuverenitásának fenntartása és a tributum fizetésének ígérete mellett tennék, csakis azon tartományok adminisztrációját követelvének”.³⁹ Bár Konstantinápolyból egyelőre semmilyen válasz nem érkezik, a megkezdett akció eredményesnek ígérkezik; a háború küszöbén a Monarchia biztonságban érezheti magát veszélyes szomszédja: Szerbia felől.

3.

Jóval kevesebb tettet, de sokkal több megfontolást igényelt Ausztria—Magyarország magatartásának kialakítása várható ellenfeleivel, Oroszországgal és Poroszországgal szemben.

Az osztrák diplomácia július közepétől kezdve feltűnő tartózkodást mutat Pétervári irányában. A rendelkezésünkre álló Bécs—Pétervár levelezés azt mutatja, hogy osztrák részről semmiféle komoly kísérlet nem történt arra, hogy a feltételelesen, azaz Ausztriától függően kinyilvánított orosz semlegességet tartóssá tegyék. Ez nem lehetett független a taktikai megfontolásoktól. A diplomácia története igen sok olyan esetet ismer, amikor a háborúra készülő fél kiszemelt ellenfelének tett békés nyilatkozatokkal igyekszik felkészülését leplezni és ellenfelét félrevezetni. Az osztrák diplomácia sem azért tartózkodott az ilyenfajta biztosítékok megadásától, mert azt nem találta a nemzetközi joggal összeegyeztethetőnek. Július utolsó harmadában Bécsben mindenki azt hangoztatta, hogy az Oroszországgal való háború kikerülhetetlen. „Berlini ideiglenes ügyvivőnk jelentése szerint az orosz birodalmi kancellár és Bismarck gróf között egyezmény jött létre, amely szerint Oroszország nemcsak azt vállalta magára, hogy a mi fellépésünk esetén háborúba lép, hanem beavatkozásra kötelezte magát arra az esetre is, ha a hadiszerencse Poroszország számára kedvezőtlenül alakul, vagy ha porosz és német területek bármely pontján forradalmi mozgalmak törnek ki”⁴⁰ — írja július 20-án Beust Choteknek, a szentpétervári osztrák követnek. „Ha a constellációk kedvezőknek mutatkoznak, akkor addig fogjuk Oroszországot ingerelni, míg az bennünket megtámad”⁴¹ — így beszél Andrássy néhány nappal később. Hogy ezek a politikusok valóban biztosra vették-e az orosz háború kitorrését, az más kérdés. Ahhoz mindenesetre fontos érdekük fűződött, hogy ezt a háborút kikerülhetetlennek tüntessék fel.

Az Oroszországból érkező fenyegető és gyakorta mesterségesen felnagyított hírek igazolták ugyanis a közvélemény előtt a katonai felkészülés megindítását. Az orosz veszély fenyegető motívuma ott van már a július 18-i tanácskozáson Beust és Andrássy megnyilatkozásaiban. Az osztrák fegyverkezés indoka az orosz készülődés marad,

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Beust an Chotek, Wien, 20. Juli 1870. Orig. Dipl. 29. k. 445.

⁴¹ OL Kállay hagyaték. 34 k. Belgrádi napló, 1870. júl. 29-i feljegyzés.

amit Beust fenti távirata a szentpétervári osztrák követnek is tudomására hoz: „Az ilyen komoly hírek magától értetődően a legnagyobb éberséget követelik, és velük szemben kötelességünk arra gondolni, hogy hadseregünket védőképés állapotba hozzuk”⁴² — írja július 20-i levelében. Nemcsak a felkészülést, hanem a Monarchia vezető tényezői által tervezett beavatkozást is csak az orosz fellépés esetén lehetett végrehajtani. Az orosz fellépés az osztrák és a magyar közvélemény szemében egyaránt nemzeti ügyvé és igazságossá tette volna a franciák oldalán való beavatkozást. A Beust és Andrassy, valamint az udvari körök által egyaránt kívánt helyzet kialakulását a diplomácia maga eszközeivel úgy segíthette, ha szabad folyást enged az eseményeknek. Ha nem használ fel semmiféle eszközt az orosz felkészülés fékezésére és lassítására, ellenkezőleg, inkább annak előmozdítása érdekében dolgozik.

Csakis ezen az alapon érthetjük meg az osztrák diplomácia Oroszországgal szembeni megnyilatkozásait július 18-a után. A cár ezekben a napokban három ízben is tárgyalta Chotekkal: a várható orosz magatartást körvonalazva, mindig a békés kibontakozás lehetőségeit hangoztatta, és a háborút mindig az osztrák magatartás függvényének nyilvánította. „Maradjunk őszinte barátok és jó szomszédok”⁴³ — üzenté. Késznek mutatkozott az orosz semlegesség megerősítésére, ha Ausztria ugyanezt teszi.⁴⁴ A Szentpétervárra küldött osztrák utasítások között azonban nyoma sincs annak, hogy Bécsből biztosítani akarnák Oroszországot Ausztria—Magyarország békés szándékairól. Sándor cár jóindulatú megnyilatkozásait végeredményben válasz nélkül hagyják, és nem tartják szükségesnek, hogy a cárhoz hasonlóan kifejtsek jövőendő külpolitikai elképzelésüket. Chotek július 23-i levelére, amelyben a cár az őszinte barátságot ajánlotta, ez a válasz: „Őn nagyon felizgatott bennünket. A mi semlegességi nyilatkozatunk határozott, Oroszországé feltételes. A fenntartás nyilvánvalóan a lengyel királyságra vonatkozik. Nos, ha ott valami mozgalom keletkeznék, annak elnyomásához nem szükséges, hogy Oroszország kilépjen a semlegességből. Ha kilép, azért teszi, mert egyébként is ez a szándéka. Mi nem kívánjuk ezt felróni, de nem a mi dolgunk, hogy magyarázkodjunk.”⁴⁵ Azon túl, hogy Beust meglehetősen rosszindulatúan értelmezi a vagylagos orosz álláspontot, az utolsó mondat a legjelentősebb: Ausztria nem kívánt saját eljárását illetően felvilágosítást és magyarázatot adni Oroszországnak. Ezt általánosságban sem teszi meg, de konkrét alkalommal sem él a lehetőséggel. Amikor a cár arról kér információt Bécsből: mi a helyzet azzal a hírrel kapcsolatban, hogy Galíciában fegyvert adnak el⁴⁶ — Beust ahelyett, hogy hivatalos

⁴² Beust an Chotek, Wien, 20 Juli 1870. Orig. Dipl. 29. k. 446.

⁴³ „Soyons francs amis et bons voisins.” Chotek à Beust, St. Pétersbourg, le 23 juillet 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

⁴⁴ „Hier Fleury a télégraphié que la Russie était disposée à notifier sa neutralité si on lui garantissait que l’Autriche ne prendrait aucune part à la guerre” — jelentette a párizsi osztrák követ. Metternich à Beust, Paris, le 22 juillet 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 95.

⁴⁵ „Vous nous agitez trop. Notre déclaration de neutralité est nette, celle de la Russie conditionnelle. La réserve se rapporte évidemment au Royaume de Pologne. Or, si quelque mouvement s’y faisait, la Russie, pour le réprimer, n’a pas besoin de sortir de la neutralité. Si elle en sorte, c’est qu’elle veut aller d’ailleurs. Nous ne voulons pas relever cela, mais ce n’est pas à nous à être prodigues d’explications.” Beust à Chotek, Vienne, le 27 juillet 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 63.

⁴⁶ „L’Empereur m’a fait rendre attentif par Mr. Westmann sur l’effet pénible produit sur lui par rapport d’une autorité supérieure de Volhynie, dont voici le texte: Le Gouvernement a

cáfolatot adna, csupán annyit közöl: „A volhíniai jelentés tárgyáról itt egyáltalán semmi sem ismeretes. A helytartótól felvilágosítást kértünk.”⁴⁷ A választávirat, mint az osztrák magatartás általában, semmiképp sem nyugtathatta meg a cárt, de Beust éppen ezt akarta. A háborúra készülő osztrák diplomáciának feltétlenül szüksége volt arra, hogy az orosz fegyverkezéssel és háborús fenyegetéssel érvelhessen.

Az Oroszországgal kapcsolatos politikától nem sokban különbözött a Berlin iránt tanúsított magatartás. Csak árnyalati eltérésekről lehetett szó. Noha Beust sémájában ott szerepelt a Poroszország elleni háború, belpolitikai okokból mégis tanácsosnak látszott e háború késleltetése és lehetőleg az orosz beavatkozás utánra történő időzítése. Ennek az időzítésnek legtermészetesebb eszköze az Andrássy-féle „bizalmas közlés” lett volna, ami azonban nem kerülhetett megvalósításra Beust által helyesen franciaellenesnek ítélt éle miatt. Az osztrák diplomácia, személy szerint Beust, ehelyett azt az eszközt választja, hogy tartózkodást parancsol berlini ügyvivőjének,⁴⁸ de erőteljesen igyekszik meggyőzni békés szándékairól a bécsi porosz és szász követeket. Hogy ezek a törekvések nem maradtak egészen eredménytelenek, arról tanúskodnak Schweinitz és Bose jelentései. Ezek nem festik ugyan rózsásra a helyzetet, de a külügyminiszterről minden alkalommal úgy írnak, mint a béke és a semlegesség hívéréről, aki szemben áll a háborúpárti Andrássyval és a revansért lihegő udvari körökkel. „Honnan vettem én annakidején az erőt, hogy nyugodt maradjak? Mindekelőtt — és ezt lélektanilag könnyű megmagyarázni, ha politikailag nem is helyeselhető — a bécsi lakosság élénk és nyílt kiállásából, valamint Beust iránti bizalmamból⁴⁹ — írja még visszaemlékezéseiben is Schweinitz tábornok, a bécsi porosz követ. Hogy Beust manőverezése nem maradt eredménytelen, azon is lemérhető, hogy maga Bismarck sincs tisztában még szeptemberben sem az egyes bécsi politikusok magatartásával.⁵⁰ Amikor Andrássy Beusttal ellentétben a háború elkerülhetlenségéről beszélt a német diplomatákkal,⁵¹ az nem azért volt — amint ezek a diplomaták fel-

ouvert ses magasins pour vendre des armes enlevées en 1863 et 1864 sur les insurgés qui avaient passé de la Russie en Autriche. On vend des revolvers de chasse et de carabines autant que l'on veut. Presque tous les habitants de la Galicie sont armés. — J'ai nié intentions hostiles et exigé noms de localité et d'autorités incriminées. L'Empereur attend réponse que je donnerai personnellement. Veuillez me répondre par télégraphe au plus vite.” Chotek à Beust, St. Pétersbourg, le 27 juillet 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 63.

⁴⁷ „Hier über ihren Gegenstand des Volhynischen Berichtes ganz und gar nichts bekannt. Auskunft wurde von der Statthalterei verlangt.” Beust an Chotek, Wien, 28. Juli 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

⁴⁸ „Graf Wimpffen bewegt hier in sehr reservierter Weise” — olvashatjuk a berlini szász követ jelentésében. Könneritz an Friesen, Berlin, 2. August 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Ausßenministerium, No. 1441.² Figyelemre méltó az a körülmény is, hogy Beust július 6-a óta egyetlen politikai instrukciót sem küldött a berlini osztrák követnek. A berlini dosszié csaknem teljesen üres ezekben a napokban. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, III. Preussen, Fasc. 101.

⁴⁹ [Schweinitz :] Denkwürdigkeiten . . . 264.

⁵⁰ „Es ist schwer, zwischen den sich widersprechenden Nachrichten zu entscheiden, ob er [Andrássy] die kriegerische oder die freundliche Richtung vertrete, oder ob Graf Beust.” Bismarck an Schweinitz, Meaux, 18. September 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 505.

⁵¹ „Andrássy is elkerülhetetlennek tartja előbb vagy utóbb a háborús összeütközést Oroszországgal” — írja július 20-án Schweinitz. Lásd *Bismarck G. W.* 6/b k. 416.

tételezték —, mert Andrassy a háborús, Beust a békés irányvonal képviselője, hanem az osztrák diplomácia sajátos munkamegosztásából következett. Andrassy a háborús veszély erőteljes hangsúlyozásával igyekezett megkísérelni a lehetetlent: Poroszországot elválasztani Oroszországtól. Noha ez eleve kilátástalan vállalkozás volt, az osztrák diplomácia magatartása várható ellenségeivel szemben egészében véve jól szolgálta háború diplomáciai előkészítésének ügyét.

4.

Végigkísértük az osztrák—magyar bel- és külpolitika fontosabb eseményeit július utolsó és augusztus első napjaiban. A megtett lépések meggyőzően és logikusan illeszkednek a háborús felkészülés keretébe. De hogy semmi kétség ne maradjon az osztrák külpolitika igazi magatartása iránt, fejtegetéseink befejezéseként vessünk egy pillantást Bécs egyetlen napjára, arra a napra, amikor az első és egyetlen francia győzelem híre megérkezett az osztrák fővárosba.

A győzelem, Saarbrücken elfoglalása, óriási visszhangot váltott ki a Monarchiában. „A bécsi tőzsde árfolyam emelkedéssel reagált a francia győzelemre”⁵² — jelenti lehanggoltan a szász követ. „Excellenciád már tudja . . . , hogy a bécsi tőzsde eléggé feltűnő árfolyam emelkedéssel üdvözölte fegyvereink első sikerét”⁵³ — írja az örömtől sugározva a francia követ. A magyarok és osztrákok véleményéről ugyancsak nála a következőket olvashatjuk: „Magyarország magatartása nem jelent többé komoly akadályt Beust gróf jóindulata számára; az osztrák közvélemény a maga részéről láthatóan arra hajlik, főképpen első sikereink láttán, hogy ügyét Poroszországtól elkülönítse.”⁵⁴ A közvélemény pozitív reagálása mellett — s nyilván nem a francia győzelmi hírektől függetlenül — mennek végbe a legfontosabb kül- és belpolitikai lépések a háború előkészítésére.

Belső tekintetben a hadsereg felállítására a legdöntőbb. A csaknem százezer főre vonatkozó részleges mozgósítási parancs — amint ezt már más összefüggésben részletesen elemeztük — éppen az augusztus 4-i közös minisztertanácson születik meg.⁵⁵ Türr István tábornok — nem tudni honnan szerzett — híre (amit azután La Tour Párizsba továbbít) arról, hogy parancsot adtak az egész lovasság, az egész tüzérség és a szállítás egy részének hadilábra állítására,⁵⁶ mint tudjuk, nagyon közel állt a valósághoz. Külpolitikai vonatkozásban egy háborúra vezető szövetség a legnagyobb jelentőségű. Az ilyentől, mint láttuk Ausztria—Magyarország egy ideig óvatosan tartózkodott, s csupán az átmenetet alkotó olasz—osztrák kettősig volt hajlandó elmenni. Nos, amikor Gramont a szerződés olyan értelmű kibővítését óhajtja, amely a Franciaország irányában történő kötelezettségvállalást tartalmazza, Bécsből — talán ő is meglepődött — pozitív választ kap. A beleegyező válasz dátuma — augusztus 4. — önmagában magyarázat. Beust udvarias és látszólag semmitmondó szavai — „Hogy kellems benyomást tegyünk a császárra és Gramont-ra, felhatalmazzuk Vitzthumot, fogadja el a módosító indítványt”⁵⁷ — súlyos kötelezettséget rónak a Monarchiára.

⁵² Bose an Friesen, Wien, 2. August 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441.²

⁵³ La Tour d’Auvergne à Gramont, Vienne, le 4 août 1870. Orig. Dipl. 29. k. 389.

⁵⁴ Uo. 391.

⁵⁵ Ministerrath 4. August 1870. I. h.

⁵⁶ La Tour d’Auvergne à Gramont, Vienne, le 3 août 1870. Orig. Dipl. 29. k. 374.

⁵⁷ Beust à Vitzthum, Vienne, le 4 août 1870. *Oncken* i. m. III. k. 506.

A szerződés 6. cikkelyének a franciák kívánsága szerint módosított szövege: „Ha egyszer a fegyverkezés elégséges mérvet ölt, Őfelségeik meg fognak egyezni a közös fellépésben; legyen a cél akár egy kombinált közvetítés Franciaországgal, akár beavatkozás a hadjáratba”⁵⁸ — annyit jelentett, hogy Ausztria—Magyarország kötelezettséget vállal a háborút viselő Franciaország irányában, azaz kilép a július 18-i közös minisztertanács által megszabott váracozó semlegességből.

Ehhez még két megnyilatkozást — azon politikusoktól, akiktől ezekben a napokban elsősorban függött a háború és béke ügye: Beustról és Andrássyról van szó. Hogyan reagált az egyik, hogyan a másik a francia győzelmi hírekre? Az örökké hűvösen mosolygó külügyminiszter most is látszólag közömbösen közli Schweinitz-cel a francia győzelmi híreket, a temperamentumos Andrassy úgy beszél La Tourral, mintha egy lovassági támadást hajtana végre. De az ellentétes formájú megnyilatkozások tartalma és következménye pontosan egybeesik. Amikor a külügyminiszter ezeket a látszólag jelentéktelen szavakat mondja „Egy ütközet zajlott le: úgy látszik, kimenetele a franciák javát szolgálja; Saarbrückennél folyt le”⁵⁹ — valójában leveti a porosz követel szemben ez ideig magára erőszakolt „semlegességi maszkot”, és nem hagy semmi kétséget igazi szimpátiái és véleménye iránt. A forrófejű Andrassy szavai pedig szinte már harci riadónak hangzanak: „Nem szabad engedni, hogy Oroszország, amely előbb vagy utóbb nyilván Poroszország szövetségese lesz, elaltasson bennünket. Sándor cár szép ígéreteket tesz nekünk, hogy megnyerje semlegességünket; közben azonban értésünkre adja, hogy a legcsekélyebb katonai készülődést a mi részünkről Oroszország elleni kihívásnak fogja tekinteni. Ám nem kell többet adnunk ígéreteire, mint fenyegetéseire. Ha nem készülünk fel a háborúra, az adott pillanatban teljesen ki lennénk szolgáltatva Oroszországnak. Ha biztosítanánk őt semlegességünkről, kitennének esetleg magunkat annak a kockázatnak, hogy ingatag békét kötnek, amely megoldatlanul hagyja az összes kérdéseket, és csupán lépcsőfok lesz egy új háborúhoz. Ez olyan politika, amelyet — részemről — sohasem fogok tanácsolni sem uralkodómnak, sem országomnak.”⁶⁰

1870. augusztus 4-én a Monarchia nehezen elindítható háborús gépezete mozgásba jött, hogy a soknemzetiségű Ausztria—Magyarországot bekapcsolja az újkor addigi legvéresebb háborújába.

Francaország veresége és az osztrák—magyar külpolitika zsákutcája

1.

Ausztria—Magyarország július végi, augusztus eleji lázas tevékenysége nem maradt rejtve az európai nagyhatalmak figyelő tekintete előtt. A soknemzetiségű Monarchia jövődő magatartása önmagában is nagy jelentőségű: egy harmincötmillió nagyhatalom állásfoglalásáról volt szó. De Ausztria beavatkozása egyúttal a „világháború” nyitánya lehetett, hisz az osztrák monarchia fellépése valamennyi

⁵⁸ A 6. cikkely eredeti szövege *Oncken* i. m. III. k. 488. Az idézetben a módosítást jelentő „Franciaországgal” szó a rendelkezésre álló okmányok alapján eszközölt beszúrás.

⁵⁹ [*Schweinitz*:] i. m. 267.

⁶⁰ La Tour d’Auvergne à Gramont, Vienne, le 4 août 1870. Orig. Dipl. 29. k. 390.

számottevő nagyhatalom aktivizálódását maga után vonhatta. Ez a körülmény megkétszerezte Ausztria—Magyarország állásfoglalásának jelentőségét.

A nagyhatalmak közül elsősorban Franciaországnak fűződött érdeke a konfliktus kiterjesztéséhez. A francia diplomácia tevékenysége jelentette a kezdeményező erőt a háború körvonalainak megrajzolásában. III. Napóleon és Gramont a háborút Ausztria—Magyarország és Olaszország bevonásával akarták kiszélesíteni olyanformán, hogy közben Oroszország beavatkozását kiküszöböljék. Volt alkalmunk látni, hogy a francia diplomácia július 19-e előtt — teljesen alaptalanul ugyan — az osztrák és az olasz fél azonnali beavatkozására számított. Jóllehet ez a beavatkozás nem adódott magától, Párizs nem tett le arról a reményről, hogy partnereit a közeljövőben aktivizálja. Arról is részletesen szóltunk, hogy július utolsó harmadában ezekkel a kísérletekkel szorosan összekapcsolódott az Oroszország irányában folytatott garanciális politika, amely elsősorban a Lengyelországgal kapcsolatos biztosítékok megadásában öltött testet. Nincs ugyan semmiféle ténybeli bizonyítékunk arra, hogy Franciaország belátta volna e törekvései céltalanságát (a cárizmus Lengyelországot nem Franciaországgal szövetségben, hanem éppen Franciaország ellenfelével szövetkezve látta leginkább biztosítottnak), mégis július utolsó napjaiban olyan irányzat is jelentkezik a francia külpolitikában, amely számolni kezd Oroszország franciellenes fellépésével. Bizonyára nem eddigi orosz politikája kudarcának felismerése döbbsentette erre Gramont-t, sokkal inkább az a körülmény, hogy belátta: Ausztria—Magyarország addig nem fog fegyvert, amíg Oroszország a csatamezőre nem lép.

A nagyhatalmak között meglevő rendkívül bonyolult és szétágazó ellentétek 1870 nyarán lehetőséget adtak a háború kiszélesedéséhez. Az ellentétek egyik csomópontja a cári Oroszország volt — következésképpen Oroszország provokálásával lehetett Franciaország szövetségi körét kiszélesíteni és fegyvertársakat nyerni a folyamatban levő háborúhoz. Ennek a felismerésnek és az Oroszország irányában folytatott francia politika fordulatainak nyomai találhatók meg Gramont július 23-i, a bécsi francia követhez írt utasításában. A francia külügyminiszter mintegy szakítva eddigi orosz politikájával, amely a cárizmus mindenáron való semlegesítésére törekedett, megállapítja: „Oroszország csak nagyon gyenge, bizonytalan és követelődző segítséget nyújtana nekünk, amelyért nagy áldozatokat kellene hozni, minthogy már most nagyon magas árat szab semlegességéért.”¹ A továbbiakban rendkívül meggyőzően fejt ki annak előnyeit, ha „Oroszországot ellenségeink között találjuk” gondosan pontokba szedve érveit: „1. Ausztria és Magyarország sokkal aktívabban és közvetlenebb módon vesz részt majd a háborúban. 2. Olaszország továbbra is velünk fog haladni, mert Oroszország semmit sem tehet ellene. 3. A porosz táborba lépve, Oroszország a porosz lobogónak szláv színezetet ad, ami elég nehezen egyeztethető össze annak tiszta germán célkitűzéseivel. Poroszország már nem egyedül Németorszáért küzd, hanem egyben a szlávokért is, és ez megteszi majd a maga hatását. 4. Fel tudjuk majd szólítani Törökországot az orosz határ felől fenyegetett területének védelmére; van ott egy flotta, amelyet nem szabad lebecsülni és olyan szárazföldi erő, amely ha nem is tud győzni, de legalábbis leköti az oroszokat. 5. Minthogy Oroszország kilépve semlegességéből nem kerülheti el, hogy fenyegetse Törökországot és felizzassa a Keletet, ez a tény természetesen következményképpen Angliát a mi oldalunkra fogja állítani.”² Mindezen

¹ Gramont à La Tour d’Auvergne, Paris, le 23 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 174.

² Uo.

megfontolások alapján Gramont utasítja a szentpétervári francia követet: adja tudtára az orosz kormányköröknek, hogy csak abban az esetben garantálják Ausztria semlegeségét, ha a cári kormány ezzel szemben kötelezettséget vállal a délnémet államok semlegesítésére.³ A logikus fejtegetést azonban mégis felemás végkövetkeztetés zárja le: [a követ] „kötelessége abban áll, hogy késleltesse a veszélyt, ha már nem tudjuk elhárítani; arra törekedjék, hogy ha Oroszország megszűnne semleges maradni, ez a pillanatot a lehető legkésőbbi időpontban következék be”.⁴

A felemás válasz a helyzet bizonytalanságából fakadt. A logikus tervezetnek megvolt a maga Achilles-sarka: Anglia magatartása. A szigetország belépése nélkül Franciaország mit sem nyert volna a korhadttörökország és a felkészületlen Ausztria bevonásával: Oroszország belépése a mérleget inkább Poroszország javára billentette volna. A francia oldalon történő angol intervenció reális alapjai megvoltak ugyan a hatvanas évek nemzetközi életében; az angol—orosz gyarmati ellentét Közép-Ázsiában a nemzetközi események egyik legfontosabb mozgatórugójának számított. Nem lehetett számításon kívül hagyni azonban az angol—francia ellentéteket sem, amelyek éppen az ellenkező irányban befolyásolták az angol diplomáciát. Mindebből az a logikus következtetés adódott a francia külpolitika számára, hogy az angol aktivizálódás biztos jeleinek megmutatkozásáig óvatosan viselkedjék Oroszországgal szemben. — Innen a messzire tekintő fejtegetést követő sekélyes és bátortalan gyakorlati utasítás: Július utolsó napjaiban Oroszország provokálása és ezzel párhuzamosan a konfliktus világháborúvá való szélesítése mindenesetre reális gyakorlati lehetőség volt.

Ha Franciaország bizonytalan volt Anglia jövődó magatartását illetőleg, Poroszországnál ez a bizonytalanság még nagyobb méreteket öltött. Bismarck nem bízott az angol semlegesség állandóságában, és attól tartott, hogy a szigetország előbb-utóbb kilép a tartózkodásból, és Franciaország oldalára áll. Felfogását a brit diplomácia megnyilatkozásaiból szűrte le. Az angol kormány július 19-e után védelmébe vette a németországi francia alattvalókat.⁵ Az angol semlegességi nyilatkozat sokkal inkább francia-, mint németbarátnak tűnt,⁶ olyannyira, hogy a londoni porosz követ értesülése szerint az angol kormány megengedte, hogy a hadban álló Franciaországnak lovakat exportáljanak.⁷ A kancellárnak nem kevés gondot okozott azoknak az indítékoknak a kielemezése, amelyek Angliát e tartózkodó, de mégis nyilvánvalóan francia szimpátiát kinyilvánító álláspont elfoglalására készítették. A szentpétervári porosz követnek írt levelében mégis a lényegre, az angol—orosz ellentétre tapint. „Az a bizonyos körökben megfogalmazott állítást, hogy Franciaország gyengülése az angol érdekekkel ellentétes lenne, mert Anglia ezzel elvesztené az Oroszország keleti tervei elleni küzdelemben szövetségét, nem annyira valószínű oknak, mint inkább ürügynek tudom tekinteni. Ez ürügy, amellyel hatni akarnak az angol közvélemény hiszékenységére és Oroszország keleti hódításaitól való hagyományos félelmére. Hogy ez nem marad hatás nélkül, az megmutatkozik például abban, amikor egy irántunk eléggé barátságos újság (Daily News) szóról szóra a következőket mondja: „A német császári

³ Metternich à Beust, Paris, le 22 juillet 1870. HHStA Wien, Min. des Aeußern, Polit. Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 95.

⁴ Gramont à Fleury, Paris, le 23 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 172.

⁵ Immedialbericht, Berlin, 18. Juli 1870. *Bismarck: Die gesammelten Werke*. Berlin 1931. 6/b k. 397.

⁶ *Bismarck G. W.* 6/b k. 419.

⁷ Bismarck an Reuss, Berlin, 26. Juli 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 423.

birodalom Oroszország számára szabaddá teszi a Konstantinápoly felé vezető utat, amelyet Franciaország mostanáig elzárt.”⁸

Gramont és Bismarck elemzése egyaránt a nemzetközi erők reális felméréséből eredt: 1870 nyarán Anglia beavatkozásának és tartós semlegességének megvoltak a feltételei. Hogy mégis melyik irányvonal kerekedik felül az angol diplomáciában, az a nemzetközi helyzet további alakulásának, pontosabban szólva a francia és német diplomácia ellentétes irányú manőverezésének függvénye volt.

Az objektív körülmények, mint a fentebbiekből kiderült, közvetlenül július 19-e után a franciáknak kedveztek. Gramont koncepciózus terve ezen az alapon — kellő merészséggel — gyors eredményre vezethetett volna. De éppen ez a merészség hiányzott most a máskor kalandoktól sem féltő bonapartista diplomáciából. A megtorpanás elég volt ahhoz, hogy Bismarck a színre lépjen, és ellenkező irányú befolyását döntő módon érvényesítse. A kancellár két fronton is manőverezik: csökkenteni igyekszik az angol—orosz ellentéteket és elmélyíteni az angol—francia nézeteltéréseket. Az első eszköze: elérni azt, hogy Oroszország megnyugtassa Angliát saját keleti terveit illetőleg. A diplomáciai futár gyors utasítást visz Szentpétervárra: „Excellenciád talán alkalmat talál arra, hogy a Cár Őfelségének ezekről a körülményekről [az angol közvélemény orosz félelméről — D. I.] beszéljen és mérlegelje, vajon lehetséges-e orosz részről megnyugtató híradások segítségével az angol hangulatra hatni és ezeknek az ürügyeknek üres voltára fényt deríteni.”⁹ A második célkitűzés megvalósításának eszköze: felszínre hozni az angol—francia viszony legkényesebb pontját, a belga kérdést. Ezért a Times hasábjain közreadja azt a szerződéstervezetet, amelyben Benedetti — különböző kompenzációk fejében — 1866-ban Poroszország hozzájárulását akarja megkapni egész Belgium bekebelezéséhez.¹⁰ A Benedetti-tervezet napvilágra kerülése óriási vihart kavart fel Angliában. Az angol burzsoá közvélemény egy csapásra teljesen Franciaország ellen fordult. A londoni osztrák követ így számol be az angol főváros hangulatáról: „Amint az könnyen előrelátható volt, a tegnapi Timesban nyilvánosságra hozott szerződéstervezet az itteni közönségre rendkívüli hatást tett, és huszonnégy óra óta a város egyedüli beszédtemája. A tőzsde jókora árzuhanással fejezte ki megdöbbenését ezen különös irat fölött. Ez ügyben a parlament mindkét házában interpellációkat intéztek a kormányhoz . . .”¹¹ Az egyik befolyásos ellenzéki szónok Apponyi szerint „Nemcsak a fegyveres semlegesség mellett foglalt állást, hanem meg-egyezést javasolt Ausztriával és Oroszországgal, hogy Belgium semlegességének és függetlenségének megsértését azokkal egyetértésben casus belli-nek nyilvánítsák.”¹²

⁸ Bismarck an Reuss, Berlin, 26. Juli 1870. *Bismarck G. W.* 6/b. 425.

⁹ Uo.

¹⁰ A szerződéstervezetet lásd *Oncken* i. m. II. k. 94. A nyilvánosságra hozás körülményeiről *Bismarck G. W.* 6/b k. 418—419.

¹¹ „Wie es leicht vorauszusehen war, hat der gestern von der Times veröffentlichte Vertrags-Entwurf im hiesigen Publikum einen gewaltigen Eindruck gemacht und bildet seit 24 Stunden den ausschliesslichen Gegenstand des Stadtgespräches. Die Börse hat ihre Bestürzung über dieses seltsames Aktenstück durch eine namhafte Baisse bekundet; in beiden Parmenthäusern wurden diesfällige Interpellationen an das Ministerium gerichtet . . .” Apponyi an Beust, London, 26. Juli 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

¹² „Nicht nur sprach er sich für die bewaffnete Neutralität aus, sondern er empfahl eine Verständigung mit Österreich und Russland, um im Verein mit ihnen, die Verletzung der Neutralität und Unabhängigkeit Belgiens für einen casus belli zu erklären.” Apponyi an Beust,

Noha a francia kormány esetlen kísérletet tesz a szerződéstervezet megcáfolására,¹³ a közvélemény és a kormány franciaellenessége egyre növekszik. Augusztus elején az angol külügyminiszter kétmillió font sterling rendkívüli hitelre terjesztett be javaslatot; a Ház ezt nagy tetszéssel egyhangúlag elfogadta.¹⁴

A Benedetti-terv nyilvánosságra hozása halomra döntötte a francia diplomácia összes kelet-európai terveit. A német külügyi iratokban nincs nyoma annak, hogy a porosz kormány tudomást szerzett volna az Oroszországgal kapcsolatos veszedelmes Gramont-féle elképzelésekről. A kancellár mégis valahogy megérezte a Németország bekerítésére szőtt terveket, és a Benedetti-tervezet nyilvánosságra hozatalával éppen abban a pillanatban tette meg ellenhúzását, amikor a helyzet veszélyessé vált Poroszországra nézve. A nyilvánosságra hozatal igazi jelentősége nem annyira az angol közvélemény felizgatásában, mint ennek a lépésnek az Oroszországgal kapcsolatos francia tervekre gyakorolt hatásában van. A Benedetti-terv nyomán keletkezett angol—francia feszültség közepette nem volt többé kilátás arra, hogy Anglia még Oroszország fellépése esetén is Franciaország oldalán avatkozzék be a háborúba.¹⁵

Bismarck ügyes sakkhúzása azonban nem oldotta meg a világháborús problémákat a maga egészében, csupán azt a lehetőséget kapcsolta ki, hogy Oroszország aktivizálása legyen a konfliktus-sorozat kiindulópontja. A porosz diplomácia megítélése szerint július utolsó napjaiban fennállott egy másik világháborús lehetőség is; amely Ausztria—Magyarország politikájában gyökeredzett.

A porosz információs szolgálat nem volt képes arra, hogy az osztrák háborús készülődést teljes egészében átlássa. Csupán részletjelenségekre figyelhetett fel, de ezek elegendőek voltak a tényleges beavatkozási szándékot feltételező általánosításra. Berlinben ingerülten fogadták a Bécsből érkező híreket. „Wimpffen grófnak ezidáig itt semmiféle közlést nem tettek arról, milyen hatást tett az osztrák semlegességi nyilatkozat az itteni kormányra. E tény kellően mutatja, hogy a bécsi kabinet nyilatkozata itt kívánnivalót hagy hátra”¹⁶ — jelenti Berlinből a szász követ. Majd néhány nappal később ugyanő: „Itt bizonyos aggodalmak merülnek fel Ausztria semlegességének őszinteségére vonatkozólag. Andrásy gróf magatartását némileg kétértelműnek találják. Tudják, hogy hazáján kívül töltött száműzetése idején Párizsban élt és ott Napóleon császárral szoros kapcsolatban állott.”¹⁷ Wimpffen is azt jelenti Berlinből, hogy ott nem túlságosan elégedettek az osztrák semlegességi nyilatkozattal.¹⁸

London, 2. August 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

¹³ Napoléon à Gramont, Saint-Cloud, le 25 juillet 1870. Orig. Dipl. 29. k. 223.

¹⁴ Apponyi an Beust, London, 2. August, 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

¹⁵ Vö. *Rheindorf*: England und der Deutsch—Französische Krieg 1870—1871. Bonn—Leipzig 1923. 174.

¹⁶ „Graf Wimpffen ist bis zur Stunde hier noch keine Mittheilung darüber gemacht worden, welchen Eindruck die österreichische Neutralitätserklärung auf hiesige Gouvernement gemacht hat. Dieses Factum genügt, um darauf hinzuweisen, dass die Erklärung des Wiener Kabinetts hier zu wünschen übrig lässt.” Könnerritz an Friesen, 29. Juli 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441².

¹⁷ „Hier regen sich gewisse Besorgnisse in Bezug auf die Aufrichtigkeit der Neutralität Österreichs. Die Haltung des Grafen Andrásy wird einiger Massen zweideutig gefunden. Man weiss, dass derselbe während seines Exils ausserhalb seines Vaterlandes in Paris gelebt und dort mit dem Kaiser Napoleon in sehr intimum Verkehr gestanden ist.” Könnerritz an

Az osztrák készülődésről azonban Könneritznél jóval alaposabb képet tudtak rajzolni azok a diplomaták, akik az osztrák fővárosban vagy annak közelében végezték hivatalos ténykedésüket. Schweinitz bécsi porosz és Bose bécsi szász követ, valamint Reuss szentpétervári követ és Radowitz bukaresti konzul jelentései egyre sötétebb színekben festették le a helyzetet. Hogy mennyire komolyan vette ezeket a híreket a porosz diplomácia, arra álljon itt Bismarcknak egyik, az osztrák helyzetet összegezõ utasítása: „Három oldalról jövõ, mértékadó hivatalos forrásokon alapuló közleményekbõl ismerjük Ausztriának azt az elõrehaladott állapotban levõ törekvését, hogy akcióba lépjen. Feltûnõ a birodalmi tanács összehívásának elhalasztása, az a törekvés, hogy minden módon pénzt teremtsenek elõ, a hadügyminisztériumnak a hadianyag megszerzésére, a lovak vásárlására, a vasúti csapatszállítások elõkészítésére irányuló tevékenysége, Beust grófnak a nem hivatalos ügynökök útján történõ gyakori érintkezése Firenzével és Párizssal; hírek szerint már szó van az olaszoknak osztrák területen való átvonulását engedélyezõ jegyzõkönyvekrõl. Biztosnak látszik, hogy szövetségrõl tárgyalnak.”¹⁹

Az osztrák aktákból nyilvánvaló, hogy Bismarck következtetése, amelyeket csak pontatlan és hozzávetõleges értesülésekre épített, teljesen helytálló volt: augusztus elején az osztrák monarchia háborús gépezete már megindult a beavatkozás elõkészítésére. A porosz kancellárnak az orosz veszély sikeres kiküszõbölése után most az osztrák háborús gépezet mechanizmusát kellett valahogy leállítania. A feladat bizonyos körülmények között már meghaladja a kancellár erejét; ha a hadiszerecnse a franciáknak kedvez, és ez kiváltja Oroszország aktivitását, nincs megállás. A fegyveres érintkezés megkezdése elõtt, amíg az erõk eredeti egyensúlya fennáll, megfelelõ diplomáciai nyomás eredményekre vezethet. A Bécs címére küldött fenyegetés azonban inkább ellenkezõ hatást érne el: fékezés helyett a háborús hangulatot fokozná. A kancellár ebben a bonyolult helyzetben is talál megoldást. Ahhoz a hatalomhoz fordul segítségért, amelynek Poroszországon kívül leginkább érdeke a konfliktus lokalizálása, és amelynek szava a legsúlyosabban esik latba a Duna partján: Angliához. Gyors utasítás megy Bernstorffhoz, a londoni porosz követhoz: „Felhasználás céljából Excellenciád rendelkezésére bocsátom ezt a közleményt. [Schweinitz július 30-i jelentésérõl van szó — D. I.] Ha Anglia, mint mi hisszük, valóban a háború lokalizálását, elhatárolását és fõképpen a keleti béke fenntartását óhajtja, úgy annak véleményem szerint abba az irányba kell hatnia, hogy az angol államférfiak számára a megfelelõ helyen kifejtendõ erõs nyomás gyakorlása mint szükségesség jelentkezze.”²⁰ S hogy mit kell érteni „megfelelõ hely” alatt, ugyancsak kiderül Bismarck aznapi másik táviratából: „Ha Anglia valóban tenni akar arról, hogy a háború lokalizálva maradjon, itt a legfõbb ideje, hogy komoly szemrehányásokat és figyelmeztetéseket küldjön Bécs és Firenze címére.”²¹

Friesen, Berlin, 2. August. 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium; No. 1441².

¹⁸ „Mr. Thile ne m'a encore rien dit sur l'effet produit sur le comte Bismarck par notre circulaire, mais j'ai bien [raison] de croire qu'on n'en est pas très satisfait, d'autant moins qu'on avait répandu ici qu'on pouvait compter sur notre neutralité bienveillante.” Wimpfen à Beust, Berlin, le 23 juillet 1870. HHStA Wien, Min. des Aeusserrn, Polit. Archiv, III. Preussen, Fasc. 101.

¹⁹ Bismarck an Bernstorff, Mainz, 4. August 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 434.

²⁰ Bismarck an Bernstorff, Mainz, 4. August 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 435.

²¹ Bismarck an Bernstorff, Mainz, 4. August 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 434.

Időközben az orosz diplomácia sem tétlenkedett. A cár alighanem belátta, hogy megnyugtató és fenyegető szavai egyedül nem elegendők ahhoz, hogy Ausztria—Magyarországot a háborús készülődéstől visszatartsák. Gorcsakov ezért Bismarckhoz hasonlóan diplomáciai manőverhez folyamodott. Az a nagyhatalom, amelynek segítségét igénybe óhajtja venni, ugyancsak Anglia. Brunnov londoni orosz követet miközben kormánya semlegességi nyilatkozatát az angol külügyminisztérium tudomására hozta, egyúttal a Monarchia magatartásáról is szót ejtett. Megelégedéssel szól az osztrák semlegességi nyilatkozatról, de csak azért, hogy az angol kormányt az osztrák semlegesség stabilizálására kérhesse. Apponyi Rudolf, a Monarchia londoni követe, így informálódott Brunnov eljárásáról: „... kifejezve azt az óhaját, hogy a lehető leghosszabb ideig tartsunk ki álláspontunk mellett, és kérve az angol kormányt, hogy bennünket amennyire csak lehet a passzív és várakozó álláspont megtartására ösztönözzön”.²²

Az angol kormány nem utasította vissza a két irányból is hozzá intézett kérést. Granville külügyminiszter augusztus 8-án magához hivatja Apponyi Rudolfot, és tudomására hozza a porosz és az orosz demarsot. Egyúttal közli vele saját, Ausztria—Magyarország törekvései szempontjából negatív véleményét. Apponyi még aznap este táviratot küld Bécsbe. „A porosz kormány panaszt emelt itt Ausztria fegyverkezése és diplomáciai magatartása miatt. Az orosz kormány osztozik abban a félelemben, amelyet magatartásunk Berlinben kelt, s amely Oroszországot semlegességének módosítására kényszerítheti. A semlegesek közötti jó egyetértés érdekében és abból a célból, hogy körülhatároljuk a háborút, Granville lord kéri, legyen óvatos.”²³

Az angol külügyminiszterrel folytatott beszélgetésének részleteiről Apponyi bizalmas levélben is tájékoztatta Beustot. „Tegnapelőtti táviratomban tudomására hoztam Önnek annak a beszélgetésnek a lényegét — olvashatjuk ebben a levélben —, amelyet Granville-vel előző nap folytattam. Abban a bizalmas közlésben, amelyet nekem Poroszország és Oroszország panaszáról tett, a mi katonai előkészületeinkre és főleg Vitzthum gróf firenzei küldetésével kapcsolatos diplomáciai mesterkedéseinkre vonatkozólag, Granville erősen hangsúlyozta: távol áll tőle olyan szándék, hogy nekünk tanácsot akarjon adni. Csupán baráti kötelességet vélt teljesíteni, amikor bátorkodott Önnek körültekintést ajánlani. Anglia leghőbb óhaja — mondotta nekem —, hogy a háború ne szélesedjék európai háborúvá. Ehhez az szükséges, hogy a semleges hatalmak a lehető legkevésbé kompromittálják magukat, hogy készen álljanak békés és konciliáns irányban hatni, mihelyt ennek ideje elérkezik.”²⁴

²² Apponyi à Beust, Londres, le 2 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

²³ Apponyi à Beust, Londres, le 8 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 74. Közölve: Wiener Abendpost 5. April 1871.

²⁴ „Mon télégramme d'avant-hier vous a appris la substance d'un entretien que j'avais eu avec Granville la veille. Dans les confidences qu'il m'a faites sur les plaintes de la Prusse et de la Russie à l'égard de nos préparatifs militaires et de nos menées diplomatiques qui s'appliqueraient principalement à la mission du Comte Vitzthum à Florence, Granville a particulièrement insisté sur ce qu'il était loin de vouloir nous donner un conseil. Il croyait seulement remplir un devoir d'ami, en se permettant de Vous recommander la prudence. Le plus vif désir de l'Angleterre, me dit-il, était de ne pas voir la guerre s'étendre et devenir européenne. Il fallait pour cela que les Puissances neutres se compromissent le moins possible afin d'être prêts à agir dans un sens conciliant pacifique dès que le moment serait venu.” Apponyi à Beust, Londres; le 10 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England; Fasc. 75.

A figyelmeztetés baráti módon, a kölcsönös érdekekre való hivatkozással történt. Az óvatos és udvarias fogalmazás sem leplezhette azonban, hogy Anglia nem kívánja a háború kiterjesztését, és rosszallását fejezi ki Ausztria—Magyarország magatartása miatt. A baráti Anglia szava pedig nagy súllyal esett a latba Bécsben.

A nemzetközi erők, amelyek Ausztria—Magyarország háborútól való távoltartását óhajtották, kétségkívül túlsúlyban voltak 1870 augusztus elején. Oroszország, Anglia és Poroszország együttes jelenléte nemcsak mennyiségi, hanem minőségi fölényt is jelentett. Ezek nemcsak Franciaország türelmetlen háborúba vonási kísérleteit ellensúlyozták, hanem képesek voltak arra is, hogy az osztrák—magyar háborús tényezőkre is józanító befolyást gyakoroljanak. Hatásuk azonban nem a háború végleges lokalizálására, csupán az átmenet lefékezésére volt elegendő. A nemzetközi helyzet és az osztrák belpolitikai élet ellenkező irányban ható tényezői 1870 augusztus elején sajátos egyensúlyi állapotot teremtettek, amely a háborús felkészülés megindítását és az óvatosan számító kivárást egyaránt lehetővé tette. Hogy végül is melyik irányvonal kerekedik felül Ausztria—Magyarországon, az nem a kormányok közötti eszmecserében, hanem a francia—német háború frontján dőlt el. Ausztria—Magyarország végleges álláspontját a német—francia küzdelem kimenetelétől tette függővé.

2.

A fentiekben már részletesen dokumentáltuk, hogy a vezető osztrák politikusok, Kuhn közös hadügyminiszter kivételével, Poroszország vereségére számítottak. Andrássy, Beust és Albrecht főherceg egyaránt a francia fegyverek gyors és nagyarányú győzelmére építette stratégiai tervét. Feltételezésük, bár a történész szemével ma már meglepőnek tűnik, teljesen kifejezte a korabeli osztrák és nemzetközi véleményt. Az ötvenes—hatvanas években egész Európa biztos volt a francia fegyverek legyőzhetetlenségében. Ennek igazolására két olyan dokumentumot idézünk, amelyek közül egyik sem vádolható a Franciaország iránti jóindulatú elfogultsággal. Schweinitz így ír az osztrák főváros hangulatáról: „A bécsiek nem akarták elhinni, hogy a franciákat vereség érheti; még a legbuzgóbb híveink is annyira meg voltak győződve a magentai és solferinói győztesek legyőzhetetlenségéről, hogy azt várták: kezdetben vereségeket szenvedünk és később kitartással, ügyünk igazságával vagy Isten tudja hogyan, győzünk; hogy ezt végül megtesszük, abban a németbarátok nem kételkedtek; mindenki számára elképzelhetetlen volt azonban, hogy a zuávokat és a turkokat már jóelőre lerohanjuk.”²⁵ A berlini szász követ pedig a porosz vezérkari főnökkel folytatott beszélgetése után azt jelenti, hogy Moltke egyelőre erős francia támadást vár, és fel van készítve arra, hogy a háborút német földön kell folytatni.²⁶ Azok az elemek, amelyek saját reményeik megvalósítását fűzték Poroszország vereségéhez, még erősebben hittek a francia fegyverek legyőzhetetlenségében. A berlini osztrák katonai attasé azt jelenti, hogy az ottani katonai vezetést a háború hirtelensége és elkerülhetlensége teljességgel meglepte.²⁷ Helyzetelemzésének zárókövetkeztetése az, hogy a hadászati fölény a

²⁵ [Schweinitz :] Denkwürdigkeiten . . . I . k. 268.

²⁶ Könneritz an Ministerium des Aeussern, Berlin, 21. Juli 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441².

²⁷ Graf Weldersheim an den Kriegsminister, Berlin, 14. Juli 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, III. Preussen, Fasc. 101.

franciák oldalán van. Lónyay Menyhért így ír a hadműveletek megkezdésekor: „Tegnap reggeltől a francia hadsereg mozgásban van, pár nap múlva nagy csatát várnak. A jól informált katonai körökben azt hiszik, hogyha csak nagy stratégiai hiba el nem követtetik, a francziák győzelme biztos.”²⁸

Ennek a hitnek kétségkívül volt reális alapja. Franciaország különösen az ötvenes években jelentős katonai sikereket ért el; a krími és az olasz háborúban aratott győzelmek Európa két nagyhatalmának, Oroszországnak és Ausztriának a legyőzését jelentették. A francia fegyverek iránti félelem és csodálat azonban sokkal inkább a tradíciókból, mint a helyzet reális felméréséből táplálkozott. Európa még a század utolsó harmadára sem felejtette el Bonaparte Napóleon világraszóló fegyvertényeit, nem tudta a feledés fátylát borítani Jéna és Austerlitz emlékeire. Ebben az összefüggésben a második császárság katonai sikerei a napóleoni háborúk újrakezdésének tűnhettek, amelyben most Oroszország és Ausztria után a Poroszországgal való leszámolás kerül sorra. Hogy a mérleg másik serpenyőjében Poroszország két nyert háborúja fekszik, arról a múltba merengő közvélemény egyelőre nem vett tudomást.

Pedig a háborút eldöntő tényezők mérlege aligha billent Franciaország javára. A XIX. század utolsó harmadának hadviselésében a modern technika számos vívmányát alkalmazták; ezekben semmiképp sem mutatható ki Franciaország döntő fölénye. A hátultöltő, huzagolt, ismétlőrendszerű puska a hatvanas években már valamennyi nagyhatalom hadseregében használatban volt. A porosz hadsereg a königgrätzi csatát sok egyéb ok mellett a Dreyze-rendszerű puskák tömeges használatával nyerte meg. Ezekkel percnként 6—8 irányzott lövést lehetett leadni 700 méter távolságra. A porosz hadsereg az 1870. évi háború megvívására is a Dreyze-puskákkal indult. Franciaországban 1866-ban rendszeresítették a Chassepot-puskát. Ezekkel a puskákkal 1500 méterre lehetett irányzott lövést leadni, éspedig percnként 8—12-t. A kézfegyverek tekintetében így kétségtelenül jobban állt Franciaország. A fölényt a porosz hadsereg jobb tüzérségi felszerelése alaposan kiegyenlítette. A francia hadsereg még mindig az 1859-ben használt korszerűtlen 4, 8 és 12 fontos lövegekkel volt felszerelve; a poroszok viszont 1870-ben rendszeresítették a Krupp-féle vontesövű hátultöltő ágyúkat. Tehát a fegyverzet minőségét tekintve — a gyalogság és tüzérség fegyverzetét összevetve — nagyjából kiegyensúlyozottak voltak a viszonyok.²⁹

A hadkiegészítés tekintetében: Franciaországban 1832 óta a sorozási rendszer volt érvényben, Poroszországban a hadkiegészítés 1861 óta az általános hadkötelezettség elvére épült.³⁰ Az eltérő rendszerekből következően Franciaország igen nagy létszámú, kiképzett állandó hadsereggel rendelkezett, amelyet gyorsan a frontra lehetett dobni: Poroszország viszont nagyobb tartalékokat tudott mozgósítani. A mozgósítás technikai eszközeit tekintve: porosz részről a francia határ felé kilenc stratégiai vasútvonal vezetett, a franciák csupán öt vonalon szállíthatták a hadszíntérre csapataikat.³¹

Elméleti tekintetben kétségkívül bizonyos erőegyensúly mutatható ki a két háborúba induló fél között; ha az egyiknek jobbak voltak a puskái, a másiknak az ágyúi; ha az egyiknek jobb volt a hadkiegészítési rendszere, a másiknak az állandó hadserege; ha az egyiknek jobbak voltak a szállítási viszonyai, a másik időbeli előnyt szerzett a

²⁸ Lónyay Csengeryhez, Bécs, 1870. július 30. OSzK kéziratár, Quart. Hung. 2421.

²⁹ Breit: Az 1870—71-iki német—francia háború története. Bp. 1896.

³⁰ A francia hadsereg állapotára lásd Casevitz: Une loi manquée: la loi Niel (1866—1868). Paris é. n. 1—5.

³¹ Engels [Энгельс]: Избранные военные произведения. Moszkva 1956. 470—476.

hadsereg összpontosítására. Ilyen objektív körülmények között nyilvánvalóan a szubjektív feltételek: a mozgósítás és felszerelés végrehajtása, a hadsereg pszichológiai-ideológiai felkészítése és mindezekből következően a hadvezetés milyensége döntötte el — legalábbis első fázisában — a háború kimenetelét.

Július utolsó napjaiban kiderült, hogy a francia hadvezetés képtelen kiaknázni a hadrakész állandó hadsereg és a korábbi mozgósítás előnyeit. A francia hadügyminiszter nagyhangú kijelentéseivel ellentétben a fegyverraktarak és a katonai szertárak üresek voltak, a hadsereg összpontosítása lassan és vonatottan haladt, a fölülről jövő — egyébként is egyre zavarosabb és ellentmondó — utasításoknak az alsóbb közegek nem tudtak érvényt szerezni. A bonapartista rendszer korrupszája lehetetlenné tette Franciaország katonai potenciáljának maximális kifejtését. Augusztus elejére a francia hadvezetés mindössze 250 ezer főből álló, 780 ágyúval rendelkező hadsereget tudott összpontosítani a német határra. A porosz háborús gépezet viszont az óramű pontosságával működött. Az általános hadkötelezettség elvén alapuló mozgósítási parancsot két hét leforgása alatt az egész országban végrehajtották; augusztus elején 450 ezer német katona és 1584 Krupp-ágyú állt a francia határon. Katonák és fegyverzet tekintetében a németek majdnem kétszeres erőfölényhez jutottak, ami elegendő volt arra, hogy a francia kézfegyverek minőségi fölényét ellensúlyozza.³² Ha ehhez még hozzávesszük a német hadsereg erkölcsi fölényét, amely a háborúnak német részről igazságos voltából fakadt, akkor megállapíthatjuk, hogy már az első puska lövés eldörrenése előtt Poroszországnak volt esélye a háború megnyerésére.³³

A felkészülésben mutatkozó különbségeket, illetve előnyöket azonban nemhogy az európai közvélemény, de még a német hadvezetés sem tudta rögtön áttekinteni. A francia hadseregnek Elzászban és Lotaringiában történt összpontosítása kiválóan alkalmas volt arra, hogy az 1870-es Albrecht-tervet³⁴ valóra váltsa: Szászország irányában előretörjön, elvágja egymástól Észak- és Dél-Németországot, Ausztria—Magyarországot pedig a háborúba való belépésre készítse. Július 28-án Metzbe érkezett III. Napóleon, hogy csapatai főparancsnokságát átvegye, és újabb győzelmekkel gyarapítsa a francia gloire-t. Ezzel a helyzettel magyarázható, hogy amikor a francia előőrsök Saarbrücken környékén megjelentek, a németek gyorsan kiűrtették a várost,³⁵ mert azt hitték, hogy a támadó hadsereg előőrseit látják maguk előtt. „A francia hadsereg támadásba lendült és előzönlötte a porosz területeket” — írta Metternich is Saarbrücken elfoglalásakor. Ez a félreértés juttatta a franciákat a háború első és egyetlen sikeréhez, amely — mint korábban láttuk — rendkívüli hatást tett többek között az osztrák fővárosban. Pedig a francia sereg minden várakozás ellenére sem volt olyan helyzetben, hogy offenzívát kezdhessen. Ellenkezőleg: támadás helyett védelemre rendezkedett be. Egy 1867-ben kidolgozott terv alapján úgy döntöttek, hogy jól kiépített védőállásokban várják be az ellenséget, és a nagyobb hordtávolságú és tűzgyorsaságú Chassepot-puskákkal felmorzsolják, még mielőtt az fegyvereit használhatná.³⁶ A terv még tisztán haditechnikai nézőpontból is sántított egyik lábára: a Krupp-

³² Vö. *Moltke* : Geschichte des deutsch—französischen Krieges von 1870—1871. Berlin 1891. 2—12.

³³ A háború jellegére: *Marx—Engels* : Válogatott művek I. k. Bp. 1963. 470.

³⁴ Vö. *Oncken* i. m. III. k. 360—362.

³⁵ Metternich à Beust, Paris, le 3 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 95.

³⁶ *Engels* i. m. 473—474. (oroszul)

ágyúkkal szemben nehéz volt a hatékony állóvédelmet megszervezni. Ráadásul a francia hadsereg felállítására, amely egy offenzíva terveinek megfelelően történt és arra kiválóan alkalmas is lett volna, a védelem szempontjából katasztrófálisnak ígérkezett. Az a csoportosítás, amely az offenzíva érdekében Strasbourg, Metz és Chalons köré összpontosította a csapatokat, védekezés esetén az ellenségnek lehetőséget nyújtott a szárnyak áttörésére, a hadseregek egymástól való elválasztására és az egyes hadseregek, sőt az egész francia haderő bekerítésére.

A német hadsereg vezérkari főnöke, Helmuth von Moltke tábornagy hamarosan átlátta a francia hadsereg felállításában elkövetett hibákat, és felismerte azokat a lehetőségeket, amelyek a felállításból a német hadvezetés számára kínálkoznak. Moltke Napóleon és Clausewitz elvein nevelkedett, és a XIX. század legmodernebb tömeghaderege adott lehetőséget számára a haladó katonai elvek kihasználására, a nagyarányú átkarolások, a „getrennt marschieren, vereint schlagen” megvalósítására.³⁷ A német hadseregnek eredetileg védekezésre való felállítására kisebb átcsoportosítás után alkalmasá vált offenzív hadicélok megvalósítására; augusztus 4-én a Saarlouis, Völklingen és Karlsruhe környékén felállított három német hadsereg harckész állapotban várta a parancsot a vezérkari főnök tervének végrehajtására.

Moltke stratégiai terve a Clausewitz-elvetek követve és a francia hadsereg felállításában elkövetett hibákat kihasználva végső soron az egész francia haderő bekerítésére irányult. Moltke úgy tervezte, hogy gyors előrenyomulással megkerüli a francia hadsereg jobb szárnyát, az ott felállított Mac-Mahont elvágja Párizstól, ugyanakkor megakadályozza, hogy a Metzét védő Bazaine-nal egyesüljön, de egyben azt is, hogy Bazaine Metzben elmozdulhasson. Az egyenként bekerített és egymástól elszakított francia hadseregekkel pedig külön-külön fog végezni.³⁸

A háború első szakasza szinte teljesen a Moltke-féle terveknek megfelelően indult el és zajlott le. A 3. német hadsereg augusztus 4-én megkezdte a francia haderő jobb szárnyának átkarolását. Weissenburg mellett került sor az első ütközetre: ez a németek győzelmével végződött. Mac-Mahon erre, hogy az átkarolást megakadályozza, megkezdte a visszavonulást. Augusztus 6-án a németek Wörth mellett újabb győzelmet arattak, és további visszavonulásra készítették a francia haderő jobb szárnyát. Mac-Mahon Metz irányába fordult, hogy erőit a várat védő Bazaine hadseregével egyesítse. A gyorsabban mozgó német lovasság azonban augusztus 12-én elérte és felrobbantotta a Pont-à-Mousson-i vasútvonalat; Mac-Mahon kénytelen volt Chalons irányában folytatni visszavonulását. Ezzel egyidőben Bazaine is észrevette, hogy Moltke a francia haderő hadászati bekerítésére törekszik, s ennek elkerülésére végett csapatait Metzben Verdunba akarta átcsoportosítani. A 2. német hadsereg azonban Bazaine-nél hamarabb érte el a Metzben Verdunba vezető utat; a Mars de la Tour-i és a Saint-Privat—Gravelotte-i csatában győzelmet aratott, és az átcsoportosítási tervről való lemondásra kényszerítette a franciákat.

Alig két héttel a hadműveletek megkezdése után a két harcképes hadsereg közül az egyik, a 130 ezer főnyi Bazaine-féle hadsereg, Metz várában volt körülzárva, és passzívan szemlélte az eseményeket. A másik, Mac-Mahon hadserege, az állandó visszavonulásban élcsigázva Párizs védelmének megszervezése és Metz felmentése között ingadozott, hogy végül a forradalomtól rettegő bonapartista kormány utasítására a katonai abszurditásnak számító metzi felmentő akcióba kezdjen, és sorsára hagyja a

³⁷ Vö. *Moltke* i. m. 40. és köv.

³⁸ Uo.

francia fővárost. Augusztus közepén a kezdeményezés teljesen a német hadsereg kezében volt.

A küszöbön álló vereség leírhatatlan izgalmat váltott ki a francia fővárosban. A csaknem egy évtizede belső válságban vergődő bonapartista rendszernek nagy szűkösége lett volna a győztes háborúra. A nemzetközi körülmények kedvező alakulása lehetővé tette a korrupció és korhadott rendszer számára, hogy létét eldöntő háborúját francia nemzeti háborúként kezdje meg, és ez a körülmény rövid időre leplezte a rendszer és a francia néptömegek közötti áthidalhatatlan ellentétet. Az a nacionalista vihar, amelyet a Hohenzollern-válság egész Franciaországban felkavart, július utolsó és augusztus első napjaiban még kedvező volt a bonapartizmus számára. Igaz, aggasztó jelek már ekkor is mutatkoztak: július 29-én a Gare de l'Est előtt tíz-tizenkétezer munkás „Éljen a Köztársaság!” kiáltással búcsúztatta a frontra indulókat,³⁹ de a háború megnyerése, vagy legalábbis az első komoly sikerek megszilárdították volna III. Napóleon rendszerét.

Az első balsikerek — anélkül, hogy azoknak tulajdonképpeni jelentőségét fel tudták volna mérni — a felizgatott és reménykedő francia közvéleményt egy csapásra a háborút felidéző rendszer és kormány ellen fordították, olyannyira, hogy a kormány és a rendszer léte már augusztus első napjaiban veszélybe került. „A közvéleményben, sőt még a császár barátai körében is nagy az ingerültség Őfelsége ellen. Egy átütő győzelem nélkül nagyon nehéz lesz visszatérnie Párizsba és megmentenie dinasztiáját”⁴⁰ — mondja egy Párizsból érkező levél augusztus 8-án. S az első balsikerek ha a rendszert nem is, de a háborút felidéző kormányt elsöpörték a francia politikai élet porondjáról. Augusztus 9-én a törvényhozó gyűlés leszavazta az Ollivier—Gramont-kormányt — mintegy előszeleként annak, mit fog majd válaszolni Párizs a döntő ütközet elvesztésére. Alig egy héttel a hadműveletek megindulása után a „háborút könnyű szívvel megkezdő” Franciaország a legteljesebb katonai és politikai válság mélyére süllyedt.⁴¹

3.

A wissembourg-i (weissenburgi) vereség híre augusztus 5-én délután érkezett az osztrák fővárosba. A francia követ azonnal távirati kérdéssel fordult a külügyminisztériumhoz: „Megcáfolhatjuk-e azt a táviratot, amely a németek wissembourg-i győzelmét jelzi csapataink fölött.”⁴² Nemcsak a francia követ, az egész császárváros hitetlenkedik. „A bizalom hadseregünk fölényében oly nagy, hogy először kétségbe vonták a Berlinből érkező táviratok hitelességét”⁴³ — olvashatjuk a bécsiek hangulatáról. „Miközben a weissenburgi sikerről érkezett hír semmiféle hatást nem keltett, az a híresztelés,

³⁹ „Hier soir, au moment du départ des gardes mobiles à la gare de l'Est où se trouvaient environ 10 à 12 000 ouvriers, il y a eu de nombreux cris de „A bas les Napoléons! Ollivier à la lanterne! Ollivier à Cayenne!” et aussi cris de Vive la République” — mondja egy Párizsból küldött levél július 29-én. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Ausßenministerium, No. 1441².

⁴⁰ „L'opinion publique, même parmi les amis de l'Empereur est très irrité contre . . . S. M. et, sans une victoire éclatante il deviendra bien difficile à l'Empereur de rentrer à Paris et sauver sa dynastie.” Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Ausßenministerium, No. 1441².

⁴¹ *Zselubovszkaja* [Желубовская]: Крушение второй империи и возникновение третьей республики во Франции. Moskva 1956. 244. és köv.

⁴² La Tour d'Auvergne à Gramont, Vienne, le 5 août 1870. Orig. Dipl. 29. k. 415.

⁴³ La Tour d'Auvergne à Gramont, Vienne, le 6 août 1870. Orig. Dipl. 29. k. 415.

hogy a trónörököszt 40 000 emberrel elfogták, az egész fővárosban [Bécsben] elterjedt⁴⁴ — írja Schweinitz tábornok. Orczy Béla feljegyzései is szavahihetőnek mutatják a kilátásokkal és a harci hírekkel kapcsolatos megállapításokat: „A franciák balsorsa óriási feltűnést keltett, mert itt általában igen jó véleménnyel voltak a francia hadsereg számáról és erejéről, úgyhogy azt hitték, hogy ismert heveségükkel a porosz hadsereget halomra döntik; egyéni bátorságuk és fegyvereik pontosságát az a benyomást keltette, hogy a poroszokkal szemben fölényben vannak.”⁴⁵

A következő napok azonban nem a vereségről szóló hírek megcáfolását, hanem újabb vereségek hírért hozták. „Mac-Mahon tábornok elvesztett egy csatát . . . Frossard tábornok szintén kénytelen volt teljes rendben visszavonulni a nagy fölényben levő erővel szemben”⁴⁶ — tájékoztatja Gramont a bécsi követet a wörth-i (woerth-i) és a forbachi újabb csatavesztésekről. És ekkor a feszült várakozás és a felcsigázott hitetlenkedés az osztrák fővárosban is egyszerre a párizsihoz hasonló tanácsstalanságba, sőt helyenként fejesztettségre csap át. „Azok a hadseregről érkező szomorú hírek, amelyeknek megerősítését nekem elküldte — írja La Tour az előbb idézett Gramont-táviratra utalva —, már néhány órája forgalomban vannak Bécsben, ahol egyenesen megdöbbenést okoztak. Beust és Andrássy urak — mint látom — éppúgy, miként összes barátaink, mélységesen elcsüggedtek.”⁴⁷ A kezdődő pánikot csak fokozzák Metternich sürgönyének szavai: „A háború sorsa, úgy tűnik nekem, eldőlt. A császár, akinek már csak másfél ép hadteste maradt, visszavonul, és mindenki azt a feltevést kelti, hogy nem fog tudni ellenállni.”⁴⁸ Nem lehet csodálkozni, ha a frontról és a Párizsból érkező hírekre (augusztus 7-én Metternich a császárné segélykönyörgését is közvetítette Beustnak⁴⁹) a bécsi politikai vezetési elvészíti higgadtságát, és a helyzet megítélésében — anélkül, hogy az eseményeket teljes egészükben fel tudná mérni — hajlamossá válik a túlzásokra. Augusztus 10-én az osztrák külügyminiszter a szász követ előtt a törvényhozó gyűlésen történekről úgy nyilatkozik: a vég kezdete.⁵⁰

A francia vereség keltette rémület első benyomásait rövidesen alaposabb és higgadtabb mérlegelés követi. Sem Beust, sem Andrássy nem tudja elhinni, hogy a látszólag jelentéktelen határmenti ütközetek elvesztése a háború sorsát is eldönti. Véleményüket persze inkább óhajaikra és korábban kialakított nézeteikre, mint a katonai helyzet teljes áttekintésére alapozzák. Beust kissé rendreutasítóan ír vissza a pánikot keltő párizsi követnek: „Hinni akarjuk egyébként, hogy a francia hadsereg ragyogó képességei, a nemzet hazafias szelleme és óriási erőforrásai, amelyek még érintetlenek, nemsokára helyrebillentik a mérleget”⁵¹ — de nem lehet biztosan tudni, mennyi szolgált ezen szavakból a követ megnyugtatóására, és mennyi Beust fogyó reményeinek pótlására. A francia hadsereg váratlan kezdeti balsikerei mindenesetre illuzorikussá tették azokat az elképzeléseket, amelyek a poroszok gyors vereségéhez szándékozták kapcsolni a Monarchia diplomáciai és katonai akcióit.

⁴⁴ [Schweinitz] i. m. I. k. 268.

⁴⁵ Idézi Wertheimer : Gróf Andrassy Gyula élete és kora. I. k. Bp. 1910. 639.

⁴⁶ Gramont à La Tour d'Auvergne, Paris, le 7 août 1870. Orig. Dipl. 29. k. 421.

⁴⁷ La Tour d'Auvergne à Gramont, Vienne, le 6 août 1870. Orig. Dipl. 29. k. 417.

⁴⁸ Metternich à Beust, Paris, le 7 août 1870. *Oncken* i. m. III. k. 517.

⁴⁹ Vö. Metternich à Beust, Paris, le 7 août 1870. *Oncken* i. m. III. k. 517.

⁵⁰ Bose an Friesen, Wien, 10. August 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441².

⁵¹ Beust à Metternich, Vienne, le 10 août 1870. *Oncken* i. m. III. k. 522—523.

Csodálkozás helyett cselekedni kellett. Az osztrák diplomácia anélkül, hogy az előállott új helyzet összes vonatkozásait kielemezte volna, felismerte sürgős és halaszt-hatatlan tennivalóit. A július végi, augusztus eleji bel- és külpolitikai intézkedések a háború veszélyes közelségébe hozták a Monarchiát. Az a háború, amely augusztus 4-én a látszólag győzelem felé tartó Franciaország oldalán szükségesnek és hasznos-nak ígérkezett, most a nehézségek előtt álló Franciaországgal szövetségben katasztro-fálisnak tűnt. A súlyos helyzetben az osztrák diplomácia feladata abban állt, hogy gyors és hatékony intézkedésekkel eltüntesse a háborús szándék legkirívóbb nyomait, és az európai hatalmakat saját békés terveiről és kizárólagos védelmi elképzeléseiről meggyőzze.

Augusztus első napjaiban két dolog mutatta nyilvánvalóan az osztrák beavatko-zási szándékot: az Olaszországgal folytatott szövetségi tárgyalások és a megindított nagyarányú fegyverkezés. Most, hogy a háborús tervek füstbe mentek, az osztrák politikában bekövetkezett békés fordulatot éppen a két irányban tett intézkedések visszavonásával lehetett igazolni. A wörth-i csatavesztés hírének megérkezése után az osztrák politikai vezetés e két területre összpontosítja erőfeszítéseit.

Az Olaszországgal megkezdett és már a francia szövetséget napirendre tűző tár-gyalások leállítása augusztus 6-a után nem tűrt haladékot. Az orosz kormány nem-csak a tárgyalások tényéről szerzett információkat, hanem a készülő szövetség rész-leteibe is betekintést nyert.⁵² Beust megtudta, hogy az olasz fél kerülő úton a cári kormány tudomására hozta a készülő szerződés Oroszország ellen irányuló cikkelyeit.⁵³ Augusztus 7-én Beust ferjeterjesztéssel fordul az uralkodóhoz, hagyja jóvá külügy-minisztere elutasító véleményét azokkal a módosított indítványokkal kapcsolatosan, amelyek a Monarchia kötöttségének francia szálait erősítik.⁵⁴ Két nappal korábban még a semlegességből való kilépéssel egyértelmű francia módosítás elfogadását java-solta, most az újabb, jelentéktelenebb módosítások is súlyos és kellemetlen terhet jelentenek. A francia óhajok elutasítása rögtön Wörth után világosan mutatja, hogy Ausztria—Magyarország el akart kerülni minden olyan látszatot, mintha háborúra készülné. A gyanú teljes eloszlatásához ez a negatív tett azonban korántsem volt elegendő: a semleges státusz az egész olasz—osztrák tárgyalási folyamat felfüggeszté-sét kívánta meg. Szerencséjére itt nem is kellett kezdeményező szerepet vállalnia. Augusztus 8-án Vitzthum táviratilag közli az olasz kormány kérését: „Szíveskedjék a ma reggel elküldött olasz ellenjavaslatot meg nem történnék tekinteni, és a tárgya-lásokat felfüggeszteni addig, amíg határozottabb hírek nem érkeznek a hadszíntér-ről.”⁵⁵ Bizonyára nagy kő esett le az osztrák külügyminiszter szívéből, amikor ezeket a szavakat írhatta bizalmasának: „Ez a magatartás az ügyek alakulásában beállott újabb fordulat elég természetes következményének tűnik. Nem marad más hátra, mint az, hogy hozzájáruljak azoknak a tárgyalásoknak a felfüggesztéséhez, amelyek egy szerződés megkötésére irányultak.”⁵⁶ A szövetségi tárgyalások felfüggesztése nemcsak azt a lehetőséget küszöbölt ki, hogy Ausztria—Magyarország most már aka-

⁵² Könnertitz an Friesen, Berlin, 5. August 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441².

⁵³ Beust à Vitzthum, Vienne, le 9 août 1870. *Oncken* i. m. III. k. 521.

⁵⁴ Immediatvortrag des Grafen Beust an Kaiser Franz Joseph. Wien, 7. August 1870. *Oncken* i. m. III. k. 517.

⁵⁵ Vitzthum à Beust, Florence, le 8 août 1870. *Oncken*, i. m. III. k. 519.

⁵⁶ Beust à Vitzthum, Vienne, le 9 août 1870. *Oncken* i. m. III. k. 520.

rata ellenére belesodródjék egy kockázatos háborúba, hanem a diplomaciai diszkréció adott színvonalával számolva azt is elérhette, hogy a nagyhatalmak, elsősorban Oroszország és Poroszország, tudomást szerezzenek politikájának valóságos békés fordulatáról.

Ausztria—Magyarország békés szándékainak igazolására legkézenfekvőbb eszköznek a hadsereg felkészítésével kapcsolatos intézkedések visszavonása kínálkozott. A külföld az osztrák fegyverkezésben látta leginkább kifejeződni a háborús terveket, és amikor Ausztria semlegességét követelte, leginkább ezen lépéseket kifogásolta. A honi politikai közvélemény egy része pedig, amely előbb csak a háborús terhek viselésétől húzódozott, most a kedvezőtlen kilátások miatt nyíltan leszereléspártivá vált. A demobilizálás ilyenformán a külföld és a belföld egyöntetű helyeslésével találkozott volna. Akadnak is olyan nyomok, amelyek szerint egyes politikusok teljesíteni akarták a minden oldalról jelentkező kívánságot. A közös minisztertanács egyik jegyzőkönyvében szó van egy miniszteri megbeszelésről, amely azt a célt szolgálta volna, hogy a megrendült pénzügyi helyzetre és a közvélemény hangulatára való tekintettel szüntessék meg a folyamatba tett erősítési munkálatokat.⁵⁷

A fegyverkezési politika megvitatására az augusztus 7-i közös minisztertanácson került sor. A tárgyalás menetéből kiderül, hogy nem is annyira a pénzügyi helyzet és a közvélemény hangulata, mint inkább a hadiesemények fordulata tette kérdésessé a július 18-án elfogadott fegyverkezési politikát. Az uralkodó megnyitó szavaiban utal erre: „Ezzel [ti. az intézkedések visszavonásával — D. I.] bevalljuk, hogy az első elhatározást könnyelműen tettük meg, vagy pedig magunkra vesszük annak a látszatát, hogy az első francia kudarok megfélemlítenek bennünket.” Az uralkodó negatív értelemben válaszolt az általa feltett kérdésre, de ez a negatív válasz egyúttal a remélt francia győzelem és az osztrák fegyverkezési politika közötti összefüggés igenlése. Hasonló értelmű Andrassy nyilatkozata: „Egy ilyen magyarázattal [az előzőkben egy, a fegyverkezést indokló hivatalos nyilatkozat közzétételét indítványozta — D. I.] mutatjuk meg legjobban, hogy a francia balsikerek nem ingatnak meg politikánkban.”⁵⁸ Miről van itt szó? Az osztrák fegyverkezésnek a francia győzelem reménye adott értelmet — az összes számba jöhető koncepciók tulajdonképpen az első francia hadisikereket vették kiindulópontul. Minthogy a feltételezett esemény nem következett be, logikus lenne az egész tervezetnek, illetve alapvető részének, a fegyverkezésnek elejtése.

A tanácskozás mindezek ellenére nem foglalt állást a demobilizálás mellett, de még az erősítési munkálatok leállítását sem határozta el. Csupán Potocki hozzászólásából fejeződik ki ez az óhaj: „Ami az erősítéseket illeti — mondja —, nyíltan beismeri, hogy bár annak idején mellettük szavazott, kétségek merültek fel azok hasznosságát és szükségességét illetően.”⁵⁹ A többi hozzászóló nemcsak a hadsereg felszerelésével kapcsolatos intézkedéseket, hanem az erősítési munkálatok folytatását is feltétlenül szükségesnek tartja. Az egész magatartás szempontjából figyelemre méltó, hogy *most*

⁵⁷ „Seine Majestät der Kaiser geruhte anknüpfen an das Ihm durch den Reichskanzler mitgetheilte Ergebniss einer gestern stattgefundenen Ministerbesprechung, welche dahin zielte die in Prinzip beschlossenen Befestigungsbauten, mit Rücksicht auf die bedrängte Finanzlage des Reiches und die abfälligen Stimmen in der öffentlichen Meinung, zu sistiren . . .” Ministerrath für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll vom 7. August 1870. HHStA Wien, Ministerium des Aeussern, Polit. Archiv, Interna. Fasc. 275.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

miért tartják szinte egyöntetűen fontosnak ezeket a munkálatokat. Az uralkodó fogalmazza meg ezt az általános véleményt: „Egy megerősített állás gyakran egymagában elegendő arra, hogy az ellenséget a támadásuktól távol tartsa. Mi történt volna 1866-ban a floridsdorfi sáncok nélkül? Ezek, bár sohasem kerültek felhasználásra, a poroszoknak sok mérfölddel Bécs előtt megállást parancsoltak.”⁶⁰ Látni való, hogy itt már valóban a védelmi megfontolások kerülnek előtérbe. Bécsben a Hohenzollern-krízis előtt is félték a porosz és bizonyos fokig az orosz támadástól. Most, a háború kitörése után az osztrák külpolitika provokatív viselkedése következtében egy ilyen támadás még inkább valószínűnek tűnt a bécsi politikusok előtt. — A háborúban bekövetkezett események után is hadikészenlétkben kell maradni, hogy elhárítsuk az esetleges kívülről jövő támadást és készen legyünk egy netaláni pozitív fordulat kihasználására — ezt a következtetést vonták le és foglalták határozatba az osztrák politika irányítói az augusztus 7-i közös minisztertanácson: „Öfelsége a császár kegyeskedett a legfelsőbb határozatot abban összefoglalni, hogy az elrendelt erősítési munkát folytatni kell, és hogy a francia kudarcok mit sem változtathatnak katonai előkészületeinken, minthogy nekünk, bármilyen legyen is a háború végeredménye, felfegyverkezve kell itt állanunk.”⁶¹

Leszerelésről tehát nem lehetett az adott körülmények között szó. A békés látszat kedvéért Ausztria—Magyarország nem tehetett olyan engedményt, amely jövőendő külpolitikai érdekeit veszélyeztette. Ha már leszerelésről nem lehetett szó, legalább hadikészülődése kizárólagos békés jellegét kellett valahogyan kimutatnia. Augusztus 9-én az osztrák—magyar külügyminisztérium három hivatalos megnyilatkozást is tesz ennek érdekében. Az egyik, válasz az angol figyelmeztetésre: „Mondja meg neki [ti. Granville-nek] — utasítja Beust Apponyi grófot —, hogy katonai előkészületeink, amelyek földrajzi helyzetünk folytán indokoltabbak, mint azok, amelyeket Anglia elhatározott, mindig békés jellegűek voltak és védelmi célokat szolgáltak.”⁶² A másik a hivatalos lap cikke a fegyverkezésről: „A csász. és kir. kormány határozatai folytán eddig semmi sem rendeltetett el, mint a haladéktalanul valószínű lóvászárítás a lovasság, tüzérség és a szekerészeti csapatok teljes béke lábra számított szükségletei fedezésére, betudva az első mozgósításra szükségelt tartalékosokat. Ezzel összefüggésben áll a lovassági legénység s hajt[ó] tüzérek bizonyos számának elrendelt összehívása, mely a felemelt lólétszám gondozására nélkülözhetetlen, a tüzérség cadreseinek ezredenként 15 altiszt általi kiegészítése, s végre a patkoló kovácsoknak a magas lólétszám által szükségessé lett nagyobb száma . . . Ez eléggé jellemzi az elővigyázatot és takarékoságot, mellyel kormánykörökben eljárnak s mindez intézkedések épen nem lépik át a szigorún fegyvertelen semlegesség politikájának a birodalmi cancellár múlt hó 20-diki körsürgönyében megjelölt határát.”⁶³ Végül szakítva az eddig követt politikával, Szentpétervárhoz is megnyugtató közléssel fordulnak: „Poroszország és Oroszország nyugtalanságát fejezte ki Londonban katonai intézkedéseink miatt

⁶⁰ Uo.

⁶¹ „Seine Majestät der Kaiser geruhte die Gnade den Allerhöchsten Beschluss dahin zu reassumieren, dass es bei den angeordneten Befestigungen zu verbleiben habe, und dass auch die französische Misserfolge in unseren militärischen Vorkehrungen nichts ändern können, nachdem wir, wie immer das Endergebnis des Krieges ausfalle, gerüstet dastehen müssen.” Uo.

⁶² Beust à Apponyi, Vienne, le 9 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75. Közölve: Wiener Zeitung 5. April 1871.

⁶³ Pesti Napló 1870. augusztus 9.

— táviratozza Beust az ottani osztrák követnek. Utasítsa vissza nyomatékosan még elindulása előtt védelmi szándékaink mindenféle elferdítését. Még azok a hangok is, amelyek eddig feltétlenül passzivitást hangoztattak és inkább poroszbarátok voltak, elővigyázatossági intézkedéseket óhajtanak, amelyeket az ellenünk irányuló támadás lehetősége tesz indokolttá. Oroszország elleni ellenséges szándékok távol állanak tőlünk.”⁶⁴

Az osztrák háborús készülődés legszembetűnőbb nyomait így a wörth-i csata után néhány nappal sikerült eltüntetni, illetve a készülődés offenzív élet letompítani. Ezek a hirtelen foganatosított intézkedések azonban nem leplezhatték az osztrák—magyar külpolitika zsákutcáját. Az a külpolitikai koncepció, amely a franciák győzelméből indult ki, és ehhez a győzelemhez kapcsolta a Monarchia külpolitikai és katonai programját, 1870. augusztus 6-a után teljességgel használhatatlanná vált. A fenti lépések azt mutatják, hogy lezárult a Monarchia háború alatti külpolitikájának az a szakasza, amely a győztes Franciaország oldalán való fellépésre koncentrált a birodalom erőforrásait. A hevenyészett intézkedések azonban elégtelenek voltak a további működés számára; az új külpolitikai helyzet új reális külpolitikai irányvonal kidolgozását követelte meg a Monarchia vezetőitől.

⁶⁴ „In London wurde von preussischer und russischer Seite Beunruhigung über unsere militärischen Massnahmen ausgesprochen. Bekämpfen Sie noch vor Abreise nachdrücklich jede Entstellung unserer defensiven Absichten. Selbst jene Stimmen bei uns, die bisher für unbedingte Passivität und eher preussenfreundlich waren, verlangen jetzt Vorsichtsmassregeln als durch Möglichkeiten eines Angriffs gegen uns geboten. Agressive Tendenzen gegen Russland sind uns fern.” Beust an Chotek, Wien, 9. August 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 63.

ÚJ HELYZET — RÉGI POLITIKA

A külpolitikai feltételek alakulása a porosz katonai sikerek után

1.

„A francia főszereg működésére a weissenburgi kis ütközet semmi befolyást nem gyakorolhat”¹ — írta a csata másnapján a Pesti Napló hírmagyarázója, de alaposan tévedett feltevésében. A határmenti ütközetek elvesztését a francia haderő tervszerűtlen és kapkodó visszavonulása követte, amely jó néhány súlyos vereség után a katasztrofális sedani kapitulációba torkollott. Alig több mint egy hónap után, a háborút fennhéljazva megkezdő második császárság tehetetlenül hevert a porosz győztes lábai előtt. Két nappal Sedan után a párizsi forradalom végzett a korrupt rendszerrel. A katonai vereség után — mint nyolcvan évvel korábban — ismét életre kelt a köztársaság.

Poroszország katonai sikerei új helyzetet teremtettek Európában és új nemzetközi problémákat vetettek fel.

Franciaország küszöbön álló, majd bekövetkező veresége jelentette az európai diplomáciai élet egyik központi kérdését 1870 augusztusától. Ez előbb mint a második császárság segélykérése, majd mint a harmadik köztársaság diplomáciai akciósorozata jelentkezett. Mert Sedan, noha I. Vilmos a háború megindulásakor kijelentette: nem a francia nép, csak a hódító császárság ellen visel hadat — nem jelentette a hadműveletek végét. Bismarck már augusztus közepén megfogalmazta azt a követelést, hogy Németországnak területi biztosítékokra kell szert tennie a francia hódító törekvések felújulása ellen. Ez pedig Elzász és Lotaringia német annexióját jelentette. A német követelés a katonai erőviszonyokat tekintve, Sedan után reálissá vált. A nemzeti védelem kormánya azonban, elsősorban a forradalmi néptömegek nyomására kijelentette, hogy egy talpalatnyi francia földet sem enged át Németországnak; majd csak 1871 januárjában, az újabb katonai balsikerek után és a szociális forradalom leszereplése érdekében hajlandó a német békefeltételek elfogadására. A német részről továbbfolytatott hódító háború, Franciaország tervezett megcsonkítása, Franciaország hatalmi súlyának csökkenése: a nemzetközi viszonyok első jellemző vonása 1870 őszétől.

Poroszország katonai győzelme Franciaország fölött lehetővé tette a német történeti fejlődés fél évszázada napirenden levő feladatának megoldását: a német nemzeti egység megteremtését. Az 1866-ban Bismarck által „felülről végrehajtott forradalom”, majd a porosz militarizmus győzelme után ez nem jöhetett létre másképp, mint dinasztikus úton. 1870 őszén egyre határozottabban rajzolódnak ki a német császárság körvonalai. A formálódó dinasztikus egység bizonytalanná tette a Németországban 1866-ban kialakult viszonyokat. A prágai béke annak idején a Majna-vonalat

¹ Pesti Napló 1870. augusztus 5.

szabta meg az Északnémet Szövetség határául. 1870 szeptembere után e béke kikötései tarthatatlanokká válnak; a délnémet államok csatlakozása napirendre kerül, sőt Ausztria német tartományainak sorsa is bizonytalanná válik. — A dinasztikus úton születő német egység, a prágai béke kilátásban levő felszámolása, a délnémet államok csatlakozása, Ausztria német tartományainak fenyegetettsége: az európai viszonyok második jellemző vonása 1870 őszén.

Franciaország veresége és ezzel összefüggően súlyának csökkenése, Poroszország győzelme és a német császárság születése már 1870 őszén alaposan megváltoztatta az európai erőviszonyokat. Franciaországnak 1866-ban egyébként is megtépázott vezető szerepét fokozatosan Poroszország vette át; a francia—osztrák—olasz hatalmi csoportosulás helyett a német—orosz katonai blokk vitathatatlanul döntő túlsúlyhoz jutott. Ez a helyzet fenyegetően vetítette előre Európa — német és orosz érdekeknek megfelelő — újárendezését. — Poroszország és Oroszország hatalmi súlyának rendkívüli megnövekedése jellemezte harmadsorban 1870 őszétől az európai viszonyokat.

Hogy az európai viszonyok új alakulása nem kedvező a Monarchia számára, annak belátása egy pillanatig sem lehetett kétséges. Ausztria—Magyarország elveszítette egyetlen számottevő, a német és a keleti kérdésben egyaránt támaszt jelentő szövetségését, ellenfeleinek hatalmi súlya pedig mérhetetlenül megnövekedett. Hogy ebben a helyzetben a francia orientáció önmagában elégtelen a jól vagy rosszul meglátott külpolitikai célok eléréséhez, kézenfekvőnek tűnt. De vitás lehetett, hogy a francia orientációt mivel egészítsék ki, vagy mivel helyettesítsék. A válaszadás a külpolitikai céloknak megfelelően történt. Az e célok megítéléséhez és eléréséhez szükséges irányvétel meghatározásához természetesen számításba kellett venni az európai hatalmak törekvéseit és a vezető osztrák—magyar politikai csoportok véleményét.

2.

Németország döntő katonai győzelme Franciaország fölött elhatározó befolyást gyakorolt az európai nemzetközi viszonyok alakulására, a nagyhatalmak külpolitikai célkitűzéseire. Az 1870 júliusa előtt kialakított külpolitikai célkitűzések sok tekintetben elavulttá váltak, a hatalmi érdekek megfelelő képviselője az új helyzetnek megfelelő külpolitikai célok megfogalmazását tette szükségessé. Ez a szabály valamennyi európai nagyhatalom külpolitikájában érvényesült.

A *porosz külpolitika* tevékenysége 1870 júliusa előtt a porosz—orosz koalíció létrehozására, 1870 júliusában a kirobbant háború lokalizálására irányult. A második császárság katonai veresége, majd összeomlása nemcsak a délnémet államok csatlakozását, hanem az egyesítendő Németország területének megnövelését is lehetővé tette. *Következésképp Elzász-Lotaringia annexiója került a német diplomácia tevékenységének középpontjába 1870 augusztusának közepétől.* Az elzászi annexió problémája meghatározó szerepet játszott az egyéb külpolitikai problémák megítélésénél és eldöntésénél is.

Ez nem volt véletlen — törvényszerűen fakadt a dinasztikus úton születő német egység belső és bizonyos fokig külső körülményeiből. Az elzászi annexió szükségességét Bismarck valamennyi diplomáciai iratában külpolitikai—katonai okokkal magyarázza.² Eszerint Elzász-Lotaringia, Metz és Strasbourg tulajdona a német terüle-

² Bismarck an Thiele, Bar le Duc, 25. August 1870. Deutsches Zentralarchiv, Potsdam, Reichskanzleramt 1142.

tek biztosítását jelentette volna a XIV. Lajos óta állandóan megújuló, s a jövőben is bizonyára várható francia támadások ellen. Ez az indoklás azonban csak felületi magyarázat, hisz az annexió éppen hogy revánsvágyat szülhet. Bismarck leveleiben 1870 őszen sűrűn szerepel a forradalomtól való félelem — az annexióval való egyenes összefüggésben. A háború eredményes befejezését jelző annexió nélkül Bismarck elkerülhetetlennek tartotta a forradalmat. Ez az annexió első és legfontosabb magyarázata. Noha 1866—67-ben Bismarcknak a forradalmat sikerült „felülről” lezárnia, az alulról való újbóli fellángolás 1870 őszen nem csupán elméleti lehetőség volt. A forradalmat, amely egységes demokratikus német köztársaságot teremtett volna, csakis a dinasztia nemzeti sikereivel, a kispolgárság, értelmiség és parasztság nacionalista érzelmeinek felkorbácsolásával lehetett elkerülni. A német belpolitikai események alakulása, a liberális párt „nemzetivé válása”, a nemzeti ügy és a demokrácia frontjának elválása, a demokratikus tábor összeszűkülése és elszigetelődése igazolta Bismarck irányvételének „helyességét”.

A német egység dinasztikus megoldása természetesen a konzervatív külpolitikai erőkre való orientálódást és a forradalmi erők elleni erőteljes harcot hozta magával. Az európai hatalmak közül a hetvenes években Oroszország és Ausztria—Magyarország számított konzervatív politikai erőnek. 1870 szeptemberében a belső forradalmi veszély újabb feltámadása, és az annexióval szemben kibontakozó nemzetközi tiltakozás közepette Bismarck újrafogalmazza évekkorábban kigondolt politikai koncepcióját: a három császár szövetségét.³ Bismarck számítása végeredményben helyes volt: mindkét monarchia érdekelt volt abban, hogy a német kérdés ne forradalom útján, hanem dinasztikus úton oldódjék meg. A forradalmi demokratikus Németország létrejötté Oroszország nemzetiségi területeinek elszakadását (Lengyelország), Ausztria teljes felbomlását eredményezhette volna.

A konzervatív szolidaritás természetesen kevés lett volna a bismarcki törekvések alátámasztására, ha a közös hatalmi érdekek nem adtak volna ennek még inkább reális tartalmat. Bismarck az orosz támogatást a konzervatív szolidaritáson túlmenően a keleti kérdésben való kötelezettségvállalásával igyekezett megvásárolni.⁴ Ausztriával szemben két dolog ígérhetett eredményt: porosz részről biztosítani a Monarchia integritását, és közvetíteni Oroszország és Ausztria között. Bismarck — változó eredménnyel ugyan — mindkét tekintetben igyekezett megnyugtatóan hatni.⁵

A dinasztikus egység és az annexió érdekében erőteljesen harcolni kellett a forradalmi külpolitikai erők ellen. Ezek közé tartozott elsősorban a köztársasági Franciaország. Bismarck — döntően a francia forradalom németországi hatásától féltében — hosszú ideig nem hajlandó elismerni a köztársasági kormányt, s minden erejével a bonapartista restauráció végrehajtásán dolgozik.⁶ Ennek társadalmi okai nyilvánvalók: a bonapartizmus veszélyes volt ugyan a német hatalmi érdekekre, de a köztársaság a hatalmi és a monarchikus érdekeket egyaránt fenyegette.

A francia diplomácia célkitűzései 1870 júliusa után gyökeresen megváltoztak. Az offenzív szövetség és az Európát átrendező tervek már Wörth után lekerültek a napirendről, hogy a Palikao—La Tour d’Auvergne-kormány irreális fegyverszüneti

³ Vö. Bismarck an Schweinitz, Meaux, 18. September 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 506.

⁴ Bismarck an Reuss, Ferrières, 21. September 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 512.

⁵ Bismarck an Schweinitz, Meaux, 18. September 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 504—506.

⁶ Vö. Bismarck an Bernstorff, Meaux, 16. September 1870. 449—500.

próbálkozása után (a semleges hatalmak poroszellenes fegyveres akcióját óhajtotta⁷) a köztársaság külpolitikai-katonai mentőakcióinak adják át helyüket.

1870. szeptember 2-a után a francia külpolitikai törekvések középpontjába a háború „status quo ante” szerinti befejezése került. A célkitűzés éppen a német annexiós tervek ellenkezője volt: a két szemben álló fél ellentétes terveinek összeegyeztetésére gondolni sem lehetett. A megoldás csakis az egyik fél teljes katonai és diplomáciai veresége után következhetett be. Hogy az összeegyeztetés lehetetlen, az a Sedant követő első fegyverszüneti tárgyalások alkalmával rögtön kiderült.

Az erők, amelyeket Franciaország saját külpolitikai céljainak elérésére mozgásba hozott, 1870. szeptember 2-a után sem voltak lebecsülendők. A harmadik köztársaság, amely a szeptember 4-i tömegfelkelés eredményeként született, külsőségeiben 1793 örökösének tekintette magát. A „nemzeti védelem kormánya” a forradalmi honvédelem megszervezését proklamálta. Jules Favre jelszavát — „Földünkön egy talpalatnyit sem, erődeinkből egy követ sem”⁸ — azonban csak a forradalmi néphatalom tölthette meg reális tartalommal. Az események rövidesen megmutatták, hogy a harmadik köztársaság a kényszerítő belső körülmények miatt csak külsőségeiben követi 1793 példáját. Jules Favre és Thiers csak addig volt „honvédő”, amíg a honvédelem a francia burzsoázia érdekek biztosítását is jelentette. Mihelyt a poroszok feletti győzelem lehetősége a francia proletariátus győzelmét is kilátásba helyezte, a kormány rögtön a „nemzeti árulás kormánya”-vá változott.⁹ A forradalmi honvédelem nagy lehetőségei a burzsoázia áruló magatartása miatt így kihasználatlanok maradtak. Az európai forradalmi erőkre való orientálódást, a köztársaság háború legnagyobb tartalékának kihasználását pedig meg sem kísérelték 1870 köztársasági erői, noha — mint 80 évvel korábban — most is akadt volna termékeny talaj Európában a forradalom eszméi számára. Mindamellet a forradalmi népháború és az európai forradalmak szítása mint lehetőség a harmadik köztársaság nagy tartaléka maradt egészen a háború végéig.

A forradalmi honvédő háború kibontakoztatása mellett és helyett a köztársaság reguláris (többnyire a császárságtól örökölt) hadseregeinek felhasználása nyújtott lehetőséget a porosz győzelmi és annexiós tervek meghiúsítására. A katonai erők ugyancsak tekintélyesek voltak. Metz és Strasbourg várában csaknem 200 ezer fő, Párizsban hatalmas helyőrség. Igaz, az előbbi bonapartista vezetés alatt maradt és a köztársaságiak ellen még a poroszokkal is kész volt együttműködni; az utóbbi a belső vezetés ingadozása miatt nem fejthette ki maximális erejét. Leküzdésük nélkül azonban nem lehetett valóra váltani a porosz annexiós terveket.

Ha a köztársasági kormány vonakodott a nemzetközi forradalmi erők támogatását igénybe venni, annál inkább törekedett a hagyományos hatalmi ellentéteknek Franciaország javára történő kihasználására. A köztársasági külpolitika nem alaptalan feltevése szerint a német győzelmeket követő átalakulás — német egység és annexió — az európai egyensúly érdekeibe fog ütközni, megakadályozására tehát fel lehet hasz-

⁷ „Voici ce que la Tour d’Auvergne verrait avec plaisir mais sans paraître le *provoquer*: Médiation diplomatique essayée par la Russie avec les neutres. Si refusée de la Prusse, armement des neutres en vue de médiation armée. Cette proposition devrait être faite par nous. Veuillez me dire ce que Vous en pensez.” Metternich à Beust, Paris, le 23 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 95.

⁸ Favre : Gouvernement de la défense nationale. Paris 1871. I. k.

⁹ Marx : A polgárháború Franciaországban. Marx—Engels Válogatott Művek. Bp. 1949 I. k. 481.

nálni az európai diplomáciát.¹⁰ 1870 őszén a hatalmi ellentétek kihasználására irányuló törekvés vált a végső német győzelem megakadályozásának legfontosabb eszközévé. Ez nem véletlen. A munkások forradalmától rettegő köztársasági burzsoázia a népháború és a forradalmi gondolat elutasítása után törvénytörően csakis a konzervatív jellegű hatalmi ellentétekre orientálódhatott.

Természetesnek tűnik, hogy olyan európai jelentőségű eseményre, mint Poroszország győzelme Franciaország fölött, az angol diplomácia nem reagált egységesen. Két sarktétele: Antwerpen és Konstantinápoly védelme ugyan továbbra is megadta a brit diplomácia általános keretét, de az egyes események megítélésében komoly nézeteltérések merültek fel a közvéleményben és a hivatalos külügyi vezetésben egyaránt.

Talán Franciaországgal kapcsolatosan érződik leginkább a brit diplomáciában jelentkező kettősség. A császárság megdőlését az angol közvélemény és külpolitika pozitív jelenségnek tekintette; részben elvi okkból: a liberális Anglia sohasem szimpatizált a bonapartista diktatúra rendszerével. Mégis a külpolitikai tekintetek a fontosabbak: Napóleon bukása a Belgiumot fenyegető francia veszély elmúltát jelentette. Márpedig, hogy ilyen veszély fennállott, azt a Benedetti-tervezet közzététele után Angliában senki sem kétlette. A császárság romjaiból életre kelt köztársaság viszont már magának mondhatta a szigetország rokonszenvét. Nem vitás: ezt polgári mivoltának köszönhetette. Az angol polgári közvélemény örömmel üdvözölte a kontinens burzsoá köztársaságát mint a Napóleonnal szembeni belső bástyát,¹¹ de úgy is, mint a „vörös köztársaság” megakadályozóját.¹² Világos, hogy akár a „vörös köztársaság” megelőzésére, akár a bonapartista restauráció meggátolására irányuló külpolitikai lépések együttérzésre találtak az angol politikai közvéleményben. A Franciaországgal kapcsolatos angol nézetek és érzelmek módosulása Sedan után azonban elsősorban külpolitikai érdekekre vezethető vissza. Hogy Franciaország szeptember másodika után megszűnt rivális lenni Belgiumban és a gyarmatokon, azt pozitív jelenségnek fogták fel, de az a veszély fenyegetett, hogy mint szövetséges is megszűnik létezni. Ez a veszély valóban fennállott: Franciaország hatalmi súlyának csökkenése megszüntette a krími koalíciót, és pusztulással fenyegette a párizsi béke cikkelyeit. A veszélyt még növelte, hogy a franciák keleten tett engedményekkel akarták megvásárolni Oroszország jóindulatát az elzász-lotaringiai kérdésben.¹³ Éles Napóleon-ellenesség és a köztársaság iránti szimpátia, Belgium féltése és a krími koalíció fenntartására irányuló törekvések — ilyen elmentendő elemek jellemezték 1870 augusztus közepétől az angol diplomácia magatartását Franciaországgal szemben.

Nincs egység a német kérdés megítélésében sem. Két álláspont alakult ki. Az egyik — amelyet a konzervatívok és a liberálisok egyaránt vallottak, de inkább liberális nézet — az európai egyensúly felbomlásától tart a német egység valószínű létrejötté miatt. E nézet szerint az egységes Németország kialakulása véget vet az európai „pentarchiának”, és a kontinens irányítását egyetlen hatalom, éppen a születő Németország kezébe adja.¹⁴ A német fejlemények negatív megítélését mozdította elő az a

¹⁰ Vö. *Thiers* : Notes et souvenirs 1870—1873. Paris 1903. 5. és köv.

¹¹ *Rheindorf* : England und der Deutsch—Französische Krieg 1870—1871. Bonn—Leipzig 1923. 86.

¹² *Rheindorf* i. m. 83.

¹³ *Thiers* i. m. 28—38.

¹⁴ *Rheindorf* i. m. 80.

körülmény is, hogy Angliában Poroszországot — teljes joggal — a cári Oroszország szövetségesének és tartalékának tekintették. Következésképpen Németország megerősödése a cári Oroszország hatalmi súlyának növekedését eredményezhette. 1870 szeptembere után pedig Angliának elsősorban és szinte kizárólag Oroszországtól volt félnivalója. Mindezen megfontolásokkal szemben azonban egy másik és egyre inkább befolyáshoz jutó nézet jutott érvényre és vált hovatovább vezető külpolitikai elvvé. Az európai egyensúly feltételeinek megítéléséről, az angol egyensúlypolitikának a megváltozott európai viszonyokra történő alkalmazásáról van szó. Az angol egyensúlypolitika évtizedek óta az európai pentarchiára épült: a kontinens négy hatalma, Oroszország és Franciaország, Ausztria és Poroszország együttes léte egyensúlyhelyzetet teremtett, a szigetország, ha szükséges volt, mindig arra az oldalra állt, ahol a mérleg serpenyője fölfelé billent. A sajátos játéknak természetesen az volt a feltétele, hogy mind a négy kontinentális hatalom nagyjából egyenlő hatalmi súllyal rendelkezzen, vagy legalábbis egyik se veszítse el vezető hatalmi jellegét. 1866 után az angol diplomácia teljesen reális megítélése szerint éppen ezen a téren következett be változás: Sadowa után nyilvánvalóvá vált, hogy a negyvennyolc óta belső válságban vergődő Ausztria nem számít többé elsőrangú európai hatalomnak. Oroszország és Franciaország ellensúlyozására — márpedig e két hatalom számított Anglia fő ellenfelének — a meggyengült Ausztria és a kellőképpen meg nem erősített Poroszország nem lehetett többé elegendő. A meggyengült Ausztria mellett (amelyet természetesen továbbra is fel szándékozott használni a szigetország) ezért egy olyan hatalomra volt szükség, amely hatalmi súlyánál és erejénél fogva Oroszországgal és Franciaországgal szemben egyszerre betölthette az egyensúlyozó szerepet. Ez a hatalom pedig csakis a Poroszország vezetésével egyesített Németország lehetett.¹⁵ Granville szavai: „a birodalom megalapítása általában szükséges és hasznos”¹⁶ — végeredményben az angol külpolitikai szemléletben bekövetkezett fentebb jelzett változásnak adtak kifejezést.

Hogy az angol külpolitika ellentétes tendenciáiból melyik fog végül érvényre jutni, hogy a különböző problémák közül melyiket ítélik lényegesebbnek, a külső szemlélő előtt természetesen titoknak számított és messzemenő feltételezésekre adott lehetőséget.

Az orosz külpolitika reagálása a német győzelmekre szintén nem volt egységes. A közvélemény és a hivatalos külpolitikai vezetés egy része Oroszországra nézve végeredményben negatív dolognak fogta fel a nyugati front eseményeit, másik része éppen ellenkezőleg, azt Oroszország részére maximálisan előnyösnek és felhasználhatónak tekintette.

Az orosz politikai közvélemény jelentős része ellenszenvesen, sőt ellenségesen fogadta a német győzelmek hírért. Vonatkozik ez elsősorban a konzervatív rétegekre, amelyek a bonapartista Franciaország iránt éreztek szimpátiát. „A német győzelmek az orosz párt hangulatára kedvezőtlen benyomást tettek”¹⁷ — írja orosz kollégájától szerzett értesülése alapján a bécsi szász követ. Ezt a véleményt sajtóértesülések is alátámasztják. A Pesti Napló az Augsburger Allgemeine Zeitung nyomán arról ír, hogy „a nemzeti orosz lapok . . . hallatlan fanatismussal és jezuítismussal dühöngnek Poroszország ellen . . .”¹⁸ Az állásfoglalás nem csupán szimpátiák és antipátiák következménye:

¹⁵ Taylor [Тейлор] : Борьба за господство в Европе в 1848—1918. Moskva 1958. 239.

¹⁶ Platzhoff : Bismarcks Reichsgründung und die europäischen Mächte. Frankfurt 1925. 16.

¹⁷ Bose an Friesen, Wien, 22. Aug. 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden. Aussenministerium, No. 1441².

¹⁸ Pesti Napló 1870. szeptember 23.

az orosz konzervatívok attól tartottak, hogy a megerősödött Németország komolyan veszélyezteti majd Oroszország hatalmi pozícióit.

Indítékait tekintve nem, de hatásában ugyancsak németellenes volt az az elgondolás, amely Oroszország alapvető külpolitikai problémáját, a fekete-tengeri status quo revízióját európai kongresszus útján kívánta megoldani. 1870 augusztusától, a német győzelmek kibontakozásától, Oroszországban egyre erősödik az az áramlat, amely az európai ügyek rendezésére kongresszus összehívását indítványozta. A kongresszus elsősorban a nyugati kérdésekről tárgyalt volna, de a cári diplomácia úgy okoskodott, hogy ott a keleti kérdés rendezésére is alkalmat találhat.¹⁹ Ez az elgondolás nem annyira a németellenességből és a franciabarátságból fakadt, sokkal inkább abból a ki nem mondott vágyból, hogy a kongresszus megoldást hoz majd a fekete-tengeri problémára is. A törekvés mindamellett németellenes színben tüntette fel az orosz diplomáciát, és alapot adott arra a feltételezésre, hogy az orosz külpolitika frontváltása van kialakulóban.

Igen jelentékenyek voltak Oroszországban azok az erők, amelyek a német győzelmet hasznosnak ítélték Oroszországra nézve. Hasznos és szükséges volt ez a győzelem szerintük a fenyegető forradalmi és nemzeti mozgalmak ellen. A császárság katonai veresége után átmenetileg elmúlt ugyan annak a veszélye, hogy francia betörés felkelést robbant ki Lengyelországban, de 1870. szeptember 4-e után az orosz és a porosz forradalomellenes erők szövetsége újabb tartalommal telítődött meg. Ha Bismarcknak szüksége volt a cárra a német kérdés dinasztikus megoldásához, ugyanúgy kellett Oroszországnak a porosz konzervatív erők támogatása. A harmadik köztársaság megszületése után ugyanis, mint láttuk, ismét előállt annak a veszélye, hogy Franciaország forradalmi háborút robbant ki Európában — és ennek a háborúnak legfőbb bázisa éppen Lengyelország lett volna. Ilyen körülmények között érthető, hogy a reálisan gondolkozó orosz vezető körök együttérzéssel és megelégedéssel vették tudomásul a németek újabb és újabb győzelmeit, és a forradalomellenes megfontolások féltelték mindenféle egyensúly-meditációt.

Nem voltak lebecsülendők azok az erők sem, amelyek a pontuszi kérdést nem a németek megkerülésével, hanem kifejezetten és kizárólag Poroszország támogatásával kívánták megoldani.²⁰ Az elképzelés azon a reális feltételezésen nyugodott, hogy a győztes Poroszország és az egyre erősödő Oroszország — Franciaország veresége után — olyan erőt jelent a kontinensen, sőt Európában, hogy a vitás kérdéseket saját belátása szerint és ellenkező vélemények mellőzésével oldhatja meg. Ezen álláspont nem a német győzelmek lassítását és megakadályozását, ellenkezőleg azok gyorsítását és teljes kibontakozását óhajtotta. Ereje sok egyéb tényező mellett abban rejlett, hogy benne nemcsak a két hatalom objektív érdekei, hanem a vezető politikusok szubjektív tervei és elképzelései is találkoztak. A pontuszi kérdés német segítséggel történő megoldása a Bismarck-féle dinasztikus-annexiós egység támogatásának ellenértéke, ellenszolgáltatása lehetett.

Az orosz külpolitika egymásnak ellentmondó megnyilatkozásai között a külső szemlélő számára nem volt könnyű dolog a fő mozzanatókat kitapintani és a fő tendenciákat kielemezni.

¹⁹ Vö. Conversation du Comte de Chotek avec le Chancelier de l'Empire russe, Prince Gortschakoff à Peterhof, le 14 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

²⁰ Vö. Bismarck G. W. 6/b k. 545.

A magyar uralkodó osztály vezető politikai pártja nem mehetett el véleménynyilvánítás nélkül az élet által felvetett új külpolitikai problémák mellett. Egységes külpolitikai program után természetesen hiába kutatnánk: egységes szemlélet helyett egymást többé-kevésbé fedő, de egymásnak sokszor ellentmondó külpolitikai tendenciákról van szó a párton belül. Különösen éles a differenciálódás az 1870 augusztusától előálló bonyolult helyzet közepette; a kialakuló uralkodó irányzatok mindamellett alkalmassak arra, hogy valamilyen határozott külpolitikai program belső alapjául szolgáljanak.

Hogy az 1870 nyarán végbement események — Franciaország veresége, Poroszország győzelme — kedvezőtlenek a Monarchia szempontjából, ebben a kérdésben egységes volt a vélemény. „Ausztria—Magyarország ma az európai koncertben teljesen elszigetelve áll”²¹ — vonja meg az események mérlegét a párt vezető lapja. Majd, hogy kétség ne essék az elszigeteltség értékét illetően, más alkalommal hozzáteszi: „Állásunk e pillanatban olyan, hogy kétes mindenfelé. Bizonygatják ugyan nekünk, hogy jó barátságban élünk olasz, orosz, német, török és tatárral; — s valójában úgy érezzük mintha már készülnének ütni a dobát a mi bőrünkre.”²²

A Deák-párt külpolitikai szószólói ki akartak törni ebből az elszigeteltségből, mert hogy a francia orientáció az adott helyzetben elégtelen az orosz—porosz túlerő ellensúlyozására, ez a Deák-párton belül sem lehetett vitás. Az sem, hogy az új nemzetközi helyzetben nem lehetett többé egyszerre tartani az orosz- és poroszellenes irányvonalat. Orientálódjunk Poroszországra Oroszország ellen, vagy pedig Oroszországra Poroszország ellen — így merült fel a kérdés, és a válaszadás attól függően történt, hogy ki az orosz, ki a porosz veszélyt ítélte súlyosabbnak. 1870 augusztus közepétől mindkét irányzat erőteljesen jelentkezik a Deák-párton belül.

Az oroszellenes irányvonal mint alapvető külpolitikai irányzat megtartását, továbbvitelét olyan tekintélyes és a birodalmi politikára befolyást gyakorló politikus kívánta többek között, mint Eötvös József. Álláspontja abból a régi meggyőződésből fakadt, hogy Oroszország a Monarchia létére tör. Augusztus közepén így ír: „Mindamellet, ha a poroszok győzelmének könnyűsége némi aggályokat okozhat is, valóságos veszélyünk csak a szlávoktól jöhet, már csak azért is, mert nálunk az összes populációnak egy harmadát, a Lajtán túl pedig épen két harmadát képezik . . .”²³ Az oroszellenes irányvonal erősödését mozdította elő Eötvös szemében az a körülmény is, hogy az eseményekben a magyar uralkodó osztály német politikájának alapos kritikáját vélte felfedezni. „. . . A német nép még hosszabb ideig nem gondolhat foglalásokra . . .” — írja a porosz annexiótól féltőkkel szemben, és véleményét a német belső viszonyok újjárendeződésére alapozza: „. . . a forma — melyben Németország constituáltatik, mindenesetre foederativus lesz. Habár sok tekintetben szoros, de mégis csak foederatió, s ilyen nem alkalmas a foglalásokra.”²⁴

Ha Oroszország a főellenség, Poroszország ezzel szemben barátságra alkalmas — innen logikailag már csak egy lépés hiányzik ahhoz az irányzathoz, hogy Oroszországgal szemben Németországra kell támaszkodni. A Deák-párt egy részének külpolitikai hangadói nem is haboztak e logikai lépés megtételében. 1870 őszén igen

²¹ Pesti Napló 1870. október 9.

²² Pesti Napló 1870. november 8.

²³ *Andrássy Gyula*, gróf, beszédei. Bp. 1893. II. k. 356.

²⁴ Uo.

gyakoriak azok a hangok, amelyek a német—orosz érdekek összeférhetetlenségéről, az orosz—német (vagy mint ahogy ők mondták: szláv—germán) összeütközés elkerülhetetlenségéről beszéltek. Még az egyébként poroszellenes Pesti Napló is a „két terjeszkedő hatalom természetes versenyé”-ben²⁵ reménykedik. Ha pedig egyszer adott a kibékíthetetlen orosz—porosz ellentét, akkor a Monarchia külpolitikai feladata önmagától adódik: Ausztria—Magyarországnak Oroszországgal szemben meg kell nyernie az egységes Németországot. „Hogy Németország képezi jelenleg azon pontot, amely politikánkra nézve határozó, az nem szenved kétséget”²⁶ — így nyilatkozik Eötvös József. „Kerülni a háborút, míg csak becsülettel s önveszélyességünk nélkül lehet, rokonszenvvel viseltetni a német egység iránt . . . Miután erre soha nem a francia nemzet iránti ellenszenv vagy a Porosz iránti lelkesedés, de hazánk érdekeinek komoly megfontolása bírt; sem a francia köztársaság iránti rokonszenv; se a Porosz elbizakodottság által okozott visszatetszés ettől el nem tántoríthatnak”²⁷ — szögezi le külpolitikájának alaptételét az ellenzéki, de a kormánypolitika kialakításában fontos szerepet játszó Tisza Kálmán.

Eötvös és Tisza véleménye azonban nem tükrözte teljesen a Magyarországon uralkodó hangulatot. Maga Eötvös ír arról, hogy a metzi csatáról „magyarjaink . . . úgy szóltak . . . , mintha Magyarországot új mohácsi vész érte volna”.²⁸ A német fegyverek győzelmét Ausztria—Magyarországra nézve a Deák-párt nagy része szerencsétlenségnek tartotta. Az álláspont a régi szemléletből fakadt. Poroszországot agresszív, hódító hatalomnak tartották, és attól félték, hogy a győzelem után Ausztria—Magyarország német tartományaira is még inkább szemet vet. Élt bennük az a gyanú is, hogy Ausztria németjei a porosz győzelemtől fellelkesülve Németországhoz kívánnak majd csatlakozni. Mindkét nézet erőteljesen kifejezésre jutott a párt vezető lapjának hasábjain. „A mi meggyőződésünk szerint — írja Bródy Zsigmond, a lap vezető külpolitikai cikkírója — sem Ausztria, sem Oroszország s legkevésbé Franciaország szereplése nem volt oly veszélyes Európára nézve, mint Poroszországé. Ennek sok oka-foka van. Először . . . mindhárom nagyhatalom praedomináló szerepe távolról sem hasonlított azon hatalomkörhöz, melyet a háború győzelmes kimenetele után Poroszország fog elfoglalni. Má[sod]szor, mert e hatalomkör még mindig nem egész, s előbb-utóbb kiterjesztést fog sürgetni . . . Negyedszer, mert Poroszország legbensőbb természeté szerint erőszakos, túlkapó, illiberalis, sőt visszafelé haladó.”²⁹ Amikor Sedan után Bécs bizonyos köreiben a Németországhoz való csatlakozást vetették fel, a Pesti Napló így mennydörög az „Anschluss”-t óhajtókra: „. . . ti nem vagytok egyebek, mint Bismarck Poroszországának keleti előőrsei, s azért mi soha sem fogadhatjuk el ama politikát, melynek segedelmével ti Ausztriát csak arra akarjátok előkészíteni, hogy az annak idején érett gyümölcsként hulljon a Hohenzollernek kitárt ölébe?”³⁰ A lap egyúttal megrója azokat a magyarokat is, akik a német győzelmi kórushoz csatlakoztak.³¹

²⁵ Pesti Napló 1870. augusztus 18.

²⁶ *Andrássy Gy.* i. m. II. k. 356.

²⁷ Tisza Kálmán Jókai Mórhoz, *Geszt*, 1870. szept. 16. OSzK kéziratár.

²⁸ *Andrássy Gy.* i. m. II. k. 357.

²⁹ Pesti Napló 1870. augusztus 26.

³⁰ Pesti Napló 1870. szeptember 3.

³¹ Pesti Napló 1870. szeptember 2.

Megmutatkozott ez a poroszellenes magatartás a prágai békével és a dinasztikus úton kialakuló német egységgel kapcsolatban is. Az előbbinél Ausztria hatalmi érdekeinek féltése, egzisztenciája, az utóbbinál a hagyományos liberális szemlélet készítette tiltakozásra a magyar szabadelvűeket. A magyaroknak a prágai békével kapcsolatos magatartásáról a bécsi szász követ így jelent: „Magyarországon nagyon fontosnak tartják, hogy Ausztria a prágai békéből eredő, Dél-Németországra vonatkozó jogait lehetőség szerint igyekezzék érvényre juttatni.”³² A Pesti Napló számos cikke tanúsítja, hogy a szász követ helyesen általánosított.³³ A német nemzeti egység kialakulásáról szólva ugyan megemlítik: „... politikai érzékünk soha sem kívánt a német nemzet egyesülésének gátakat emelni...”³⁴ — de gúnyos, sőt ellenséges hangon beszélnek az egyesítés antiliberalis, erőszakos módjáról. Kifogásolják, hogy „E nagy nemzeti szabadelvű párt is az északnémet szövetség kényszerkabátját akarja a déli törzsekre erőszakolni...”³⁵, keserű szájjal állapítják meg, hogy „Az előbbi pártok megszűnnek, vagy halvány árnyalatokban elmosódnak, s az egész nemzet találkozik az egy és nagy Dalai-Lama: Bismarcknak imádásában.”³⁶ Mindezek után nem csoda, ha sötét színekkel festik az ilyen úton egyesített Németország jövőjét: „Az apró zsarnokok szeszélye helyett uralkodni fog az istenes jámborság kenetével bevont porosz önkénykedés... talán majd a császárság czíme alatt”.³⁷ Még a leginkább németbarát Tisza Kálmán is tart Poroszország esetleges túlkapásaitól. „Elismerem, hogy nem csak lehető, de jogsult is lenne ha *a semleges államok együtt föllépnének* Bismarck túlkapásainak meggátolására, mert míg a német egység meggyőződéseim szerint ránk nézve csak jót hozhat, a Bismarckizmus mindenhatóvá tétele Európában nem lenne érdekünkben”³⁸ — írja Jókai Mórnak. Deák Ferenc Csengeryhez szeptember közepén írott levelében ez a sor áll: „Az én egészségem tűrhető, de a súlyos aggodalom jövőnk iránt rendkívül hat lelkemre.”³⁹ Szeptember közepén, a sedani csata után Deák Ferenc mi egyébtől félthette a Monarchia jövődjét, mint a német terjeszkedéstől?

A poroszellenesség mellett a franciabarátság is további jellemző vonása marad a magyar külpolitikai gondolkodásnak. A francia szimpátia indítéka most is a hagyományos liberalizmus és a Monarchia hatalmi érdekeinek féltése. „Egész Európa meghatva és fájdalmas érzélemmel nézi egy nagy és nemes nemzetnek a szerencsétlenségét... melylyel a polgári szabadság, a jogegyenlőség történetének legszebb eseményei a a legbensőbb összeköttetésben állanak.”⁴⁰ Az együttérzés még erőteljesebben nyilatkozik meg a köztársaság kikiáltása után, ahogy a lap írja: „Ma a francia köztársaság

³² „In Ungarn legen grossen Werth darauf, dass Österreich das ihm aus dem Prager Frieden in Bezug auf die Gestaltung Süddeutschlands zustehende Rechte möglichts hoch verwerten suche.” Bose an Friesen, Wien, 22. Oktober 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 14413. Ugyanerről Bose an Friesen, Wien, 18. Oktober 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1034.

³³ Vö. Pesti Napló 1870. szept. 23., november 4. és a köv. napok.

³⁴ Pesti Napló 1870. október 22.

³⁵ Pesti Napló 1870. október 9.

³⁶ Pesti Napló 1870. december 7.

³⁷ Pesti Napló 1870. szeptember 16.

³⁸ Tisza Kálmán Jókai Mórhoz, Geszt, 1870. szeptember 9. OSzK kéziratár, Jókai hagyaték.

³⁹ Deák Ferenc Csengery Antalhoz, Pest, 1870. szeptember 23. OSzK kéziratár, Levelestár.

⁴⁰ Pesti Napló 1870. augusztus 10.

szorongatott fővárosában van a világ rokonszenve.”⁴¹ A magyar liberálisok még abban is reménykednek, hogy a köztársaság Németországban is megteszi majd ébresztő s üdítő hatását.⁴² A porosz követ november végén azt jegyezte naplójába, hogy a franciák tours-i győzelmének hírére Budapesten nagy öröm uralkodott.⁴³ A liberális szimpátia készítette a magyarokat tiltakozásra Bismarck bonapartista restaurációs kísérletei ellen is.⁴⁴ A franciabarátságot azonban nemcsak tradíciók és liberális szimpátiák, hanem reális hatalmi érdekek is erősítették. Franciaországot továbbra is támasznak tekintették Oroszországgal és Poroszországgal szemben, ezért kívánták, hogy Franciaország a lehető legkisebb veszteséggel kerüljön ki a háborúból. Ilyen megfontolások alapján tartják helyesnek, hogy Ausztria közvetítsen a béke helyreállítása céljából.⁴⁵ Osztrák hatalmi érdekekből emelnek szót Franciaország területi integritása érdekében, és tiltakoznak Elzász-Lotaringia annexiója ellen.⁴⁶

A porosz veszély hangoztatásának konzekvenciája a párt bizonyos köreiben úgy hangozott, hogy e veszéllyel szemben megfelelő nemzetközi támasz keresése szükséges. A Deák-pártnak ez a része — mintegy szakítva a magyar liberálisok korábbi külpolitikai rögeszméjével — Oroszországban fedezte fel ezt a támaszt. Az irányzat legtekintélyesebb képviselője, Lónyay Menyhért augusztus közepén Andrásynak küldött levelében ezt írja: „Nézetem az, hogy az orosz cártól nyújtott fonalat megragadjuk s igyekezzünk ha lehet Angliát is bevonva, az orosz, angol és osztrák mediatiot ha kell, a hadi készülétek siettetésével is, a béke és az európai súlyegyen érdekében mielőbb biztosítani.”⁴⁷ A Pesti Napló hasábjain is helyet kap ez a nézet. Amikor augusztus közepén az orosz—osztrák közeledés hírére egyes pesti lapok megkondították a vészharangot,⁴⁸ a lap ilyen választ adott: „De lehet-e kívánni, hogy az osztrák—magyar monarchia azért, mert mi alkotmányos állam vagyunk és Oroszország nem az, mert a mi népeink szeretik a szabadságot, az oroszok pedig csak az absolutismust ismerik, a hatalmas szomszéddal minden érintkezést kikerüljön, és pedig még ott is, ahol közös államérdekek vannak kockáztatva?”⁴⁹

A külpolitikai kérdések megítélésében — ez lehet áttekintésünk következtetése — nincs egység a Deák-párton belül. Az oroszellenes német orientáció és a poroszellenes tartalmú oroszbarát irányzat egyszerre jelentkezik. De ha az orientáció kérdésében meg is oszlanak a vélemények, a poroszellenességet és a franciabarátságot a párt többsége 1870 őszén továbbra is magáénak vallotta. Ez a magatartás nem gördített akadályt a korábbi hivatalos osztrák külpolitika továbbfolytatása elé.

Franciaország veresége és Poroszország győzelme jelentős befolyást gyakorolt az osztrák liberálisok külpolitikai gondolkodására is. A korábban poroszellenes, ugyanakkor német érzelmű Verfassungspartei magatartását 1870 augusztusa után fokozatosan a német érzelem fölülkerekedése, a poroszellenesség elhalványulása jellemzi.

⁴¹ Pesti Napló 1870. október 19.

⁴² Pesti Napló 1870. október 15.

⁴³ [Schweinitz :] Denkwürdigkeiten . . . 283.

⁴⁴ Pesti Napló 1870. szeptember 18.

⁴⁵ Pesti Napló 1870. augusztus 20.

⁴⁶ Pesti Napló 1870. aug. 25., szept. 1., okt. 11.

⁴⁷ Kónyi : Beust és Andrassy 1870 és 1871-ben. Bp. 1890. 34.

⁴⁸ Bose an Friesen, Wien, 20. August 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441².

⁴⁹ Pesti Napló 1870. augusztus 23.

Különösen szembetűnő ez a folyamat a porosz annexiótól való félelem kérdésében. A félelem a nagy német győzelmek láttán ugyan még fel-feltör a napilapok hasábjain is, mint pl. az osztrák miniszterelnökhöz közel álló Tagespresse-ben: „a mi gyönyörű Bécsünket, amely a szabadság napfényében újra kivirágzott, sorvadásra ítélt porosz vidéki várossá változtatni?”⁵⁰ A párt vezető sajtóorgánuma azonban határozottan szakít a porosz félelem rögeszméjével. „Németországra egész más feladat vár, mint Ausztria leküzdése. A német nép előbb vagy utóbb a szlávokkal való összeütközés elé kerül. Németország és Ausztria ezt a nehéz harcot a közös ellenség ellen valószínűleg mint hű szövetségesek fogják végigharcolni.”⁵¹

A háborúval és a békekötéssel kapcsolatban a Verfassungspartei és a német hivatalos vélemény között is fokozatosan elmosódik a különbség: az osztrák párt magáévá teszi a hivatalos német álláspontot. Az első francia vereség láttán még akad ugyan némi nyoma a közvetítő-segítő szándéknak,⁵² de ez a német győzelmek kibontakozásakor teljesen eltűnik, sőt visszájára fordul. Augusztus végén a diplomáciai kulisszák mögül kiszivárgó hírekre ugyanez a lap már így reagál: „A győztes nem hagyja magát elvenni azt a jogot, hogy a békét ő diktálhassa, és elég erős lesz ahhoz, hogy a hivatalos közvetítőt figyelemre se méltassa.”⁵³ A békeközvetítés visszautasítása mintegy előkészítést jelentette a békefeltételek kérdésében elfoglalandó álláspontnak. A Neue Freie Presse a párt egészének véleményét fejezte ki, amikor vezércikkében kijelentette: „A győztes Németországnak joga van biztosítékokat követelni a jövőre nézve és akár a legkeményebb békefeltételeket is kikötni.”⁵⁴ S hogy ne legyen kétség, mit értenek a legkeményebb feltételek alatt, néhány nap múlva ugyancsak vezércikkben: „Megértjük, hogy a német hadvezetőség a hatalmas áldozatok után, amelybe a háború belekerült, és azután, hogy felelőtlen módon kihívták, nem akar kötni más békét, mint olyant, amely Franciaországot területileg is meggyengíti.”⁵⁵

Ezek után nem lehet meglepő, hogy a Verfassungspartei a prágai béke kérdésében is egyértelműen német álláspontra helyezkedik. „A prágai béke határozatait mi nem tartjuk megváltoztathatatlan törvénynek, és külügyi hivatalunk sem lehet semmikeppen azon a véleményen, hogy Ausztria feladata lenne Németország egyesülésével szemben akadályozóként fellépni”⁵⁶ — írja a párt vezető lapja. A Fremdenblatt meg is magyarázza, miért nem érdemes ahhoz ragaszkodni: „Ha Ausztria a prágai béke megsemmisítésével veszít is valamit, ezért a veszteségért messzemenően kárpótolja az az előny, amelyet a barátságos egységes Németország nyújt.”⁵⁷ A prágai békével kapcsolatos alkotmánypárti állásfoglalásban a kialakuló német egység iránti pozitív magatartás tükröződik. Az osztrák burzsoázia pártja, noha az egység formájával kapcsolatban voltak is bizonyos fenntartásai, az egység kialakulását magát pozitív jelenségnek tekintette. Ha pedig az egységet magát helyeselte, nem tarthatta fenn korábbi visszautasító véleményét a prágai békével kapcsolatban.

A nemzetközi viszonyok és Ausztria—Magyarország helyzetének átfogó elemzését hasztalan kutatjuk Sedan után a Verfassungspartei sajtójában. Ez a sajtó meglegszik

⁵⁰ Tagespresse 21. August 1870.

⁵¹ Neue Freie Presse 27. August 1870.

⁵² Vö. Neue Freie Presse 6. August 1870.

⁵³ Neue Freie Presse 20. August 1870.

⁵⁴ Neue Freie Presse 10. September 1870.

⁵⁵ Neue Freie Presse 13. September 1870.

⁵⁶ Neue Freie Presse 10. Oktober 1870.

⁵⁷ Fremdenblatt 23. September 1870.

azzal, hogy a napirendre kerülő kérdésekről véleményt nyilvánítson. Nincs nyoma annak sem, hogy a párt felismerné Ausztria—Magyarországnak a francia vereség következtében előállott rendkívül kedvezőtlen nemzetközi helyzetét. De részint azért, mert számára a külpolitika elsősorban a német kérdést jelentette, részint, mert egyre inkább németül gondolkozott, és végül, mert ezt igazi osztrák érdekek hitte, nagy hangon meghirdette a német orientáció politikáját. „Egyetértés Poroszországgal és szövetségeseivel, őszinte közeledés hozzájuk, lehetőség szerint bensőséges viszony kiépítése a most túlsúlyban levő szomszéd hatalommal — ez most a sürgős és parancsoló feladat számunkra”⁵⁸ — írja két héttel Sedan után a párt vezető lapja. Az osztrák—német együttműködés gondolata az alkotmánypárti sajtó központi kérdése 1870 őszén. A cikkek azonban a napi zszurnalisztika szintjén mozognak. Az osztrák—német viszony valamennyi tényezőjének beható elemzése helyett megelégszenek azzal, hogy — a hagyományos csapásokon haladva — kijelentsék: a keleti kérdés bázisán létrejöhet a két hatalom együttműködése. „A német kérdés elválasztotta Ausztriát és Poroszországot; a keleti kérdés újra egyesíteni fogja őket”⁵⁹ — írja a párt vezető sajtóorgánuma. Valamennyi lap hitet tesz a keleti kérdés alapján történő együttműködés mellett. „Németország ereje problematikus, bizonytalan, gyakran Oroszország jóakaratótól függő kell maradjon, ha Németország és Ausztria között nem állítják helyre a szilárd és tartós viszonyt minden időre”⁶⁰ — írja a külügyminiszterhez közelálló Warrens Wochenschrift. „Az igazi német politika azt a veszélyt, amely az orosz hatalom mértéktelen megnövekedéséből adódik, felismeri és annak útjában áll. Ez az a pont, ahol a német és az osztrák érdekek fedik egymást”⁶¹ — viszi tovább ugyanezt a gondolatot a Fremdenblatt. 1870 őszén az osztrák patriotizmusból és német nacionalizmusból fakadó német orientáció vált a Verfassungspartei alapvető külpolitikai tételévé.

Az osztrák liberális párt külpolitikai szemléletéről rajzolt képünk fogyatékos maradna, ha nem emlékeznénk meg azokról a nézetekről, amelyek nem egyeztek, sőt ellenkeztek a hivatalos német állásfoglalással. A német orientáció uralkodóvá válása ellenére számos külpolitikai kérdésben régi liberális felfogásához híven nyilvánított véleményt. A Neue Freie Presse vezércikkben üdvözölte a francia köztársaságot és a legjobbakat kívánta működéséhez.⁶² Felemelte szavát a francia köztársaság megdöntésére és Napóleon restaurálására irányuló bismarcki próbálkozások ellen is. „De a megelégedés a német győzelmek fölött nem mehet odáig — mondja ugyanazon cikk, amely lándzsát tör Elzász német annexiója mellett —, hogy a győztes jogot formáljon magának arra, hogy minden határt átlépjen, és a jogos békéért folyó harcot az elvek háborújává változtassa, amely végső következményeiben nem vezetne egyébhez, mint Franciaország önállóságának megsemmisítéséhez.”⁶³ Az annexió ellen szót emelő német néppárti vezérnek, Jakobynak a letartóztatása alkalmával a lap lemondóan írta: „Az ember ehhez jogosan hozzáfűzheti, hogy a német szabadságot ismét hosszú időre gúzsba kötik.”⁶⁴ Az ellenzéki hangokról azonban két dolgot kell megjegyezni. Az antiabszolutizmus és Bismarck-ellenesség, amely a párt német politikájában 1866 után első helyen állott és a fenti megnyilatkozásoknak is elvi alapot adott, 1870 szeptemberétől

⁵⁸ Neue Freie Presse 18. September 1870.

⁵⁹ Neue Freie Presse 14. September 1870.

⁶⁰ Warrens Wochenschrift 14. August 1870.

⁶¹ Fremdenblatt 24. September 1870.

⁶² Neue Freie Presse 5. September 1870.

⁶³ Neue Freie Presse 13. September 1870.

⁶⁴ Neue Freie Presse 23. September 1870.

veszít intenzitásából. A megnyilatkozások inkább elégikusak, mint harciasak, és egyre halkabbak; ezek is részét alkotják a Bismarck-probléma Ausztriában is végbemenő nemzeti-liberális revíziójának. A másik, a külpolitika szempontjából jelentősebb körülmény: a fenti vélemények elvi természetűek, a liberális felfogás akadémikus megnyilatkozásai, ezért a döntő politikai problémákban való gyakorlati állásfoglalást nem túlságosan befolyásolják.

A Verfassungspartei határozott németbarátsága és lanyha Bismarck-ellenessége — mint a párt külpolitikai magatartásának két szélső pontja — a korábbiakhoz képest éppen ezért meglehetősen szűk térre korlátozta a hivatalos külpolitika mozgási szabadságát.

A Monarchia külpolitikai vezetését befolyásoló politikai csoportok közül legkevésbé az *udvari párt* volt képes arra, hogy a francia vereség következtében előálló helyzetet reálisan mérlegelje. Hogy az első francia balsikerek után még Poroszország vereségében reménykedtek, amint erről a bécsi szász követ beszámol, még csak érthető,⁶⁵ de hogy augusztus végén a vezető osztrák katonai személyiségek Poroszország katonai helyzetét „rendkívül kedvezőtlennek” tartották,⁶⁶ és hogy október elején a hadi események menetében döntő fordulatot vártak,⁶⁷ az már annak a jele, hogy az udvari párt képviselői elveszítették józan ítélőképességüket.

Ilyen körülmények között érthető, hogy ez a párt nem tartotta szükségesnek, hogy fő külpolitikai vonalán változtatást vagy akár csak korrekciót is hajtson végre. Az udvari párt külpolitikai törekvéseinek középpontjában 1870 augusztusa után is a dinasztikus-hatalmi politikai célkitűzések maradtak. A Monarchia németországi pozícióinak visszahódítására irányuló törekvés jelentette továbbra is minden külpolitikai ténykedés kiindulópontját. Crenneville, a császár egykori szélsőkonzervatív hadsegéde, emlékiratot készített, amelyben kifejtette, hogy a német császári jelvények a Habsburg-ház tulajdonát alkotják.⁶⁸ A diplomácia nyelvén ez annyit jelentett, hogy törvénytelennek ítéli a kialakulóban levő Hohenzollern császárságot.

Ahogy a külpolitikai célkitűzésekben, éppúgy a külpolitikai orientációban sincs lényeges változás. A Franciaországgal való együttműködés továbbra is beletartozik az udvari párt külpolitikai koncepciójába. Az adott körülmények között persze offenzív szövetségről egyre kevésbé lehetett szó; ennek helyébe fokozatosan az a törekvés kerül, hogy Franciaországnak hathatós diplomáciai támogatást nyújtsanak. A Franciaország megsegítésére irányuló törekvés általános. Amikor Ferenc József az európai körúton levő Thiers-nek kijelentette, hogy „Franciaország szerencsétlenségét nagy bánattal szemléli”⁶⁹ — nem csupán személyes érzelmeinek adott hangot, hanem az udvari körök véleményét is kifejezésre juttatta. Ha mégis van valami változás a külpolitikai orientációban, ez abban áll, hogy az arisztokrácia a gyengülő francia szövetség helyébe a hagyományos konzervatív oroszbarátságot kívánja feleleveníteni. 1870 augusztusában az udvari körök részéről erőteljes nyomás nehezedik a külügyminisztériumra annak érdekében, hogy Poroszország háborús győzelmeinek negatív következményeit az Oroszországgal való jó viszony helyreállításával ellensúlyozzák.⁷⁰

⁶⁵ Bose an Friesen, Wien, 9. August 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441².

⁶⁶ [Schweinitz] i. m. 272.

⁶⁷ [Schweinitz] i. m. 277.

⁶⁸ *Przibram*: Erinnerungen eines alten Österreicher. Stuttgart—Leipzig 1910. I. k. 271.

⁶⁹ *Thiers* i. m. 40.

⁷⁰ *Thiers* i. m. 47.

1.

A francia vereségek azokat a nemzetközi erőket hozták először mozgásba, amelyek károsnak ítélték Poroszország győzelmét és túlzott megerősödését. Weissenburg és Wörth után különböző diplomáciai manőverek kezdődtek, amelyek a teljes porosz győzelem megakadályozására vagy a bekövetkehető győzelem kiaknázásának meggátolására irányultak. A különböző lépések természetesen szoros kapcsolatba kerültek a német kérdésben elsődlegesen érdekelt osztrák—magyar külpolitikával; pontosabban szólna éppen Ausztria—Magyarország lehetett e törekvések realizálásának egyik eszköze.

Nem meglepő, hogy a kezdeményezés abból az országból indult ki, amellyel Ausztria—Magyarország még a francia győzelmű kilátások idején szövetségi tárgyalásokat folytatott: Olaszországból. A firenzei kormány úgy ítélte meg a helyzetet; hogy Franciaország teljes veresége érdekeire nézve káros, annál is inkább, mert a győztes Poroszország még a köztársaságiakat is a nyakára hozhatja. Ezért eredménytelenek maradtak Bismarck olyan kísérletei, hogy Olaszországot területi ígéretésekkel a maga oldalára vonja;¹ ehelyett éppen az olasz kormány lépett fel elsőnek a végső soron poroszellenes európai koalíció kialakítása érdekében. Augusztus 9-én Visconti-Venosta külügyminiszter jegyzéket küldött Angliához egy „semleges liga” megalakítása érdekében.²

A másik hatalom, amely szerepet vállalt az „európai beavatkozásban”: Anglia. Granville angol külügyminiszter augusztus 10-én Szentpétervárra továbbította a semlegességi ligára vonatkozó olasz javaslatot.³ Apponyi, a Monarchia londoni követe, augusztus 15-én szerez tudomást az olasz kezdeményezésről, és két nap múlva kissé neheztelve kérdezi meg Granville-től: miért hagyták ki ebből a vállalkozásból Ausztria—Magyarországot?⁴ Az angol külügyminisztertől végeredményben a dolgok állásának megfelelő választ kapott: a fellépés sikerének érdekében először meg kellett szerezni Oroszország támogatását, amelynek Poroszország iránti szimpátiái közismertek. Miután ezt a támogatást sikerült biztosítani, most hivatalosan kéri Apponyit, továbbítsa kormányának a csatlakozásra vonatkozó felhívást. A londoni követ bizalmas levelében a következőképp fogalmazza meg az angol indítványt: „Nincs szó . . . sem szerződésről, sem koalícióról, csupán egy táviratváltás útján kialakított megegyezésről. Ennek az lenne a célja, hogy olyan másodrendű államoknak, mint Hollandia, Svédország, Svájc és Spanyolország, függetlenségét és semlegességét megvédje, mentesítse őket attól a nyomástól, amelyet rájuk egyik vagy másik hadviselő fél gyakorolhat; ez által elkerülhetjük, hogy a háború általánossá váljék. Ebből a célból azon hatalmak és államok, amelyek ehhez a megállapodáshoz csatlakoznak, kölcsönösen kötelezik magukat, hogy semleges álláspontjukat nem hagyják el anélkül, hogy előzőleg a töb-

¹ Bismarck an Brassier de St. Simon, Pont-à-Mousson, 20. August 1870. *Bismarck* G. W 6/b k. 452.

² *Rheindorf* : England und der Deutsch—Französischer Krieg 1870—1871. Bonn—Leipzig 1931. 58.

³ *Mosse* : The European Powers and the German Question. Cambridge 1958. 319.

⁴ Apponyi à Beust, Londres, le 17 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

bieket ne tájékoztatnák. Ez a semlegesség kölcsönös biztosítása.”⁵ Végezetül ismétli a külügyminiszter csatlakozásra hívó szavait: „... reméli, hogy Ausztria nem lát fennforogni olyan akadályt, amely csatlakozását kizárná”.

Rövidesen kiderült, hogy a cárizmus csatlakozása az angol semlegességi javaslatához nem véletlen. Ezekben a napokban éppen a cári diplomácia kezd fellépni kezdeményezőként a szélsőséges porosz győzelmi remények mérséklésében. Amikor a cár az angol indítványra válaszolt, egyúttal felhívta a szigetországot: járuljon hozzá az „európai egyensúly alapján kötendő békeszerződés” előmozdításához.⁶ Reuss szentpétervári porosz követ augusztus 17-én arról tájékoztatta kormányát, hogy a cár jó néven venné, ha Poroszország a békekötésnél megelégednék a jóvátétellel s a határmenti francia erődök lerombolásával, és nem támasztana különleges területi igényeket.⁷ Bármily meglepő, a cári Oroszország éppen a vele néhány nappal korábban csaknem ellenséges viszonyba került Ausztria—Magyarország irányában tesz olyan gesztusokat, amelyek félreérthetetlenül a két hatalom poroszellenes együttműködésének előkészítését szolgálták.

Beust osztrák—magyar külügyminiszter Oroszországgal szembeni politikája ezekben a napokban a békés szándékok és a jószomszédi viszony feltűnő hangoztatására korlátozódott. A háború küszöbére sodródott és ellenséges gyűrűbe került Monarchia számára egyedül ez az út mutatkozott járhatónak, de szükségesnek is. Mert a külügyminiszter augusztus 4-i levele, amelyben az osztrák fegyverkezés szükségességét és defenzív jellegét magyarázta,⁸ nem talált túlságosan meleg fogadtatásra Szentpéterváron. Amikor Chotek gróf, a Monarchia szentpétervári követe, a levél szavait visszaadva a cár előtt Ausztria—Magyarország kényes földrajzi helyzetéről szólt, és a birodalmat fenyegető különböző veszélyeket részletezte, az uralkodó gúnyosan közbevágott: „... igen, *milyen* veszélyek? Franciaország most nem tudja és későbbben nem fogja önöket megtámadni; Olaszországgal önök a legjobb viszonyban vannak; Keleten nyugalmat prédikáltam, és Poroszországgal szemben az önök határainak biztonságáról *az én becsületszavam* kezeskedik.”⁹ A beszélgetést ez alkalommal is olyan szavakkal zárta, amelyek csak növelhették az osztrák diplomácia Oroszországgal szembeni kétségeit és félelmeit: „Ha önök fegyverkeznek vagy csapatokat vonnak össze... nekem ugyanazt kell tennem; emiatt kölcsönös vádaskodásra fog köztünk sor kerülni. Ehhez szinte csak egy szikra kell, és kapcsolataink komolyan veszélybe kerülnek.”¹⁰ Beust érthetően

⁵ Apponyi à Beust, Londres, le 17 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

⁶ Mosse i. m. 323.

⁷ Bismarck G. W. 6/b k. 456.

⁸ Beust à Chotek, Vienne, le 4 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 63.

⁹ „... ja, *welche* Gefahren? Frankreich kann Sie jetzt nicht und *wird* Sie später nicht angreifen; mit Italien sind Sie ja auf dem besten Fusse; im Oriente habe ich Ruhe gepredigt und gegen Preussen die Sicherheit ihrer Grenzen *mit meinem Ehrenworte* verbürgt.” Chotek an Beust, St. Petersburg, 9. August 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

¹⁰ „Wenn sie rüsten oder concentrieren... muss ich dasselbe thun; wir werden darüber in einen Austausch recriminierender Bemerkungen einlassen, es kommt von ungefähr ein Funke dazu und unsere Beziehungen können ernstlich gestört werden.” Uo.

nyugtalanítónak találta ezt a helyzetet. Ezért táviratilag utasítja gróf Choteket, hogy jelentéstételre térjen haza Bécsbe.¹¹

Bizonyára ő maga is meglepődött, amikor a hír rendkívül barátságos fogadtatásáról értesült. „Közöltem táviratát Goresakov herceggel; bécsi utazásom hírét nagy örömmelfogadta”¹² — táviratozza Chotek Szentpétervárról. Beust a hazarendelést csupán kölcsönös kimagyarázásra szánta, de az adott körülmények között az utazás az orosz külpolitikában jelentkező fordulat végrehajtásának egyik eszközévé vált. Augusztus 14-én II. Sándor cár, majd Goresakov kancellár is fogadta az indulás előtt álló osztrák követet. A közlések, amelyeket az orosz külpolitika vezetői ez alkalommal tettek, arra mutattak, hogy új módon kívánják rendezni Oroszország és Ausztria—Magyarország kapcsolatait, hogy megkísérlik összehangolni a két birodalom Poroszországgal szembeni politikáját.

A cár és a kancellár szétágazó, a nemzetközi helyzet valamennyi lényeges momentumára kiterjedő fejtegetéseinek első csoportja az osztrák fegyverkezésre vonatkozott. A két hatalom viszonyának legkényesebb pontja augusztus közepén is valóban ez a fegyverkezés volt. Noha a francia győzelem lehetősége és ezzel együtt a lengyelországi intervenció vagy felkelés lehetősége nagymértékben csökkent, a cár továbbra is az orosz érdekek súlyos veszélyeztetését látta az osztrák hadikészülődésben. Most is első helyre teszi az osztrák fegyverkezéssel kapcsolatos kívánságait. „Azon óhaj megújítása, hogy ne fokozzuk fegyverkezésünket, hogy semlegességünk ténylegesen fegyvertelen maradjon, olyan, mint Oroszországé”¹³ — ezeket olvashatjuk Chotek gróf személyesen átnyújtott jelentésében. Mindezt a cár nem ingyen kívánja; a legkomolyabb ellenszolgáltatásokra kész: „Vigye el a császárnak is ígéretemet, hogy nem én leszek az, aki a fegyverkezést és a csapatösszevonást megkezdi — üzeni Chotek gróf útján. — Azt csak nagy méretekben tehetném, és gazdasági megfontolásokból egyáltalán nem kívánom elkezdni, hacsak arra nem kényszerítenek.”¹⁴

Az orosz részről tervezett külpolitikai fordulat nemcsak a francia—porosz háború kapcsán előállt ellentétek elsimítását igényelte. Rendezni kellett az orosz—osztrák viszony számos régi és elmérgesedett ügyét is. Úgy tűnik, hogy a cár valóban erre törekedett. Chotekkal folytatott megbeszélése során szükségesnek tartotta kijelenteni, hogy Ausztria fennmaradását fontosnak ítéli, „... mert az, mint nagyhatalom az európai egyensúly politikai szükséglete”¹⁵ Jóindulatának bizonyítása céljából arra is kész, hogy kijelentse: nem áll szándékában megtámadni Ausztria—Magyarországot.

¹¹ Beust à Chotek, Vienne, le 8 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 63.

¹² Chotek à Beust. St. Pétersbourg, le 11 août 1870. HHStA Wien. Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

¹³ „Renouvellement du désir que nous n'étendions pas nos armements, pour que notre neutralité reste de fait non armée comme celle de la Russie.” Conversation du Comte Chotek avec S. M. de toutes les Russies à Peterhof, le 14 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

¹⁴ „Apportez aussi à l'Empereur ma promesse que ce ne sera pas moi qui commencerai avec des armements et des concentrations, je ne puis en faire que de grands et je ne voudrais absolument pas commencer pour des raisons d'économies nécessaires, à moins qu'on ne m'y force.” Uo.

¹⁵ Uo.

Korábban Poroszország nevében már adott ilyen biztosítékot¹⁶ — mondja —, a maga részéről csak azért nem, mert meg sem fordult a fejében, hogy ő Ausztria ellen háborút viseljen. Most azonban kijelenti: „Nos jó! hogy a biztosíték teljes legyen, ezzel ünnepelesen becsületszavamat adom önnek, hogy én még csak nem is gondolok ilyesmire.”¹⁷

Ezek után a cár rátért az orosz—osztrák viszony konkrét problémáira. Ide tartozott elsősorban a lengyel kérdés. Tudjuk: az orosz politikában az 1863-as felkelés óta a Lengyelországgal kapcsolatos megfontolások vezető helyen állottak. Noha a francia vereségek után a cár görcsös félelmei a lengyel ügygel kapcsolatban valamennyire feloldódtak, most is szükségesnek tartja kinyilatkoztatni: „Ez olyan kérdés, amelyben nem tudok engedni.”¹⁸ Kifejezi azt a kívánságát, hogy az osztrák kormány hagyjon fel Galiciában a lengyel autonómia terveivel, és adjon biztosítékot: nem fogja támogatni Orosz-Lengyelország forradalmi elemeit.

A keleti kérdésben, az orosz—osztrák viszony másik Achilles-sarkán, egészen elfogadhatónak tűntek a cár ajánlatai. Kiindulópontját akár a Ballhausplatzon is megfogalmazhatták volna: „A mi kívánságunk elsősorban az ottomán birodalom függetlenségének és integritásának fenntartása”¹⁹ — mondja. Indoklása teljesen hitelesnek tünteti fel a kijelentését Törökországról: „Ez megoldott rejtély, egy más alakulat számunkra — mint bárki más számára — ismeretlen titkosírás lenne, és sokkal rosszabb jövőt jelenthetne még a mi részünkre is, mint a középszerű jelen.”²⁰ Sándor cár azt sem titkolta, hogy számításai között ott van Törökország felbomlásának lehetősége. Erre az eshetőségre kész tervet közöl a Balkán újjarendezésére: „De ha szándékunkon kívül vagy ellenünk — mondja — Törökország felbomlana, a mi elképzelésünk a következő: Konstantinápoly szabad város és a Balkán szuverén állami konföderációjának központja.” Ausztria—Magyarország magatartásának meghatározására a konzervatív tradíciókat eleveníti fel: „A legjobb lenne, ha mi ketten egyetértésre jutnánk”²¹ — mondja a cár. Mi egyéb ez, mint felhívás, hogy Oroszország és Ausztria—Magyarország közösen rendezzék a Balkán ügyeit? Az osztrák belső viszonyok ismeretében sejthetjük, hogy ajánlatai nem maradnak majd pozitív visszhang nélkül. Chotek gróf jelentéséből azt is megtudjuk, hogy a cár az osztrák külügyminiszter 1867 januári táviratában foglaltakat szeretné az orosz—osztrák keleti politika alapjául tekinteni.

Az orosz külpolitika vezetőinek a szentpétervári osztrák követtel folytatott megbeszélése végül a francia—porosz háború fejleményeivel és a békekötés kilátásaival foglalkozott. II. Sándornak és Górsakovnak e témával kapcsolatos kijelentései azt mutatták, hogy Oroszországban egyelőre az az irányzat kerekedett felül, amely kedvezőtlennek ítéli Poroszország nagyarányú győzelmét. A cár és a kancellár fejtegetései

¹⁶ Chotek à Beust, St. Pétersbourg, le 23 juillet 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

¹⁷ „Eh bien! pour être complet je Vous engage à l'heure qu'il est solennellement ma parole que je ne songe à rien de semblable.” Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ „Ce que nous désirons en premier lieu c'est la conservation de l'indépendance et de l'intégrité de l'Empire ottoman.” Uo.

²⁰ „Ceci est un chiffre connu, un autre ensemble serait pour nous, comme pour tout le monde, un chiffre inconnu et pourrait bien venir un avenir plus mauvais, même pour nous, que le médiocre présent.” Uo.

²¹ „Mais si au dehors de notre pouvoir, ou malgré nous, la Turquie venait se dissoudre, l'idée que nous avons est: Constantinople ville libre et centre d'une confédération d'Etats souverains du Balkan.” Uo.

végeredményben felhívást jelentettek Ausztria—Magyarország számára: Lépjenek fel közösen Európának Poroszország által tervezett átrendezése ellen. Össze kellene fogunk egymással, egységeseknek kellene lennünk, hogy feltartóztassuk Poroszországot²² — mondotta a cár. A kancellár még konkrétan fogalmazta meg ezt a gondolatot: „Nem kellene átengedni Poroszországnak azt a lehetőséget, hogy magához ragadja a kezdeményezést akár a háború megszakítása érdekében is. Rá kellene kényszeríteni a hatalmak akcióját: egy egységes és nemzeti színek nélküli akciót.”²³ A cár az olasz—angol semlegességi indítványt tekinti az első beavatkozási formának; ennek elfogadására most formálisan is javaslatot tesz Ausztria—Magyarországnak. A kancellár nagyobb és erőteljesebb beavatkozást is kilátásba helyez, ennek szerinte egy döntő csata után lenne realitása. Mindketten európai kongresszust jelöltek meg olyan fórumként, amelyen a felmerült kérdéseket szabályozni lehet. II. Sándor a megkötendő béke körülményeiről így nyilatkozott: „Csak tartós békét eredményező rendezéshez adom hozzájárulásomat, s nem fogadok el Franciaország számára lehetetlen feltételeket, amelyek hátrányosak az európai egyensúlyra nézve és amelyek ennél fogva nem valódi békét, hanem csak fegyverszünetet jelentenek.”²⁴ Górcsakov pontról pontra közölte az Oroszország által „reálisnak” tartott békefeltételeket: „Jóvátétel, még ha tekintélyes is, elfogadható, ugyanígy a határon fekvő francia erődök lefegyverzése. De Elzász—Lotaringia elcsatolása és egyéb mértéktelen követelések (például a flottára vonatkozók) nem vehetők figyelembe.”²⁵

Olyan nézetek és tervek voltak ezek, amelyeknek a létezéséről még álmodni sem mertek Bécsben. Augusztus 17-én Chotek gróf útnak indult,²⁶ hogy az orosz politikai fordulatot sejtető üzeneteket megvigye az osztrák fővárosba.

2:

Nem nehéz megállapítani, hogy a francia vereségsorozat megkezdődése után az osztrák politikai élet alapvető jegye a bizonytalanság. A francia győzelem bizonyosságára épített terv kudarca után nincs vezéreszméje a bécsi politikának. Egymásnak ellentmondó bel- és külpolitikai tényezők érzetik befolyásukat, határozatlan intézkedések történnek, az állam vezetői egyelőre képtelenek az eseményeknek megfelelő irányvonalat kialakítani.

A helyzet egyik jellemző sajátossága az udvari párt éles támadása a hivatalos külpolitikai vezetés, elsősorban Beust külügyminiszter ellen. Az arisztokraták és hivatal-

²² Uo.

²³ Conversation du Comte Chotek avec le Chancelier de l'Empire russe, Prince Gortschakow à Peterhof, le 14 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

²⁴ „Je ne donnerai mon consentement que pour un arrangement de paix durable, pas pour des conditions impossibles à la France, préjudiciables à l'équilibre européen et n'étant dès lors qu'une trêve, non une paix réelle.” Conversation du Comte Chotek avec l'Empereur. Uo.

²⁵ „Une indemnité de guerre même considérable est admissible, ainsi que le désarmement des forteresses françaises situées spécialement sur la frontière, mais les prétentions d'une cession de l'Alsace et de la Lorraine ainsi que d'autres demandes exorbitantes (p. e. pour la flotte) ne pourraient pas être prises en considération.” Conversation du Comte Chotek avec le Chancelier. I. h.

²⁶ Vö. Bismarck an Schweinitz, 24. August 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 457.

nokok politikai csoportja a közös külügyminiszter „kivárá” politikáját jelölte meg a bekövetkezett súlyos helyzet okául. Szerintük a megfelelő időben végrehajtott intervenció a gyors porosz sikereknek útját állhatta volna. A párt lapjai kormányválságról cikkeznek és külügyminiszteri kombinációkba bocsátkoznak. A bécsi szász követ arról értesül, hogy ezekben a körökben „... gróf Andrásyt Beust szerencsés riválisának tekintik, és az osztrák politika jelenlegi vezetőjének bukását rövidesen bekövetkező eseménynek hirdetik”.²⁷ A Wehr-Zeitung is a magyar miniszterelnököt jelöli meg a „helyzet emberének”,²⁸ aki feltehetően augusztus eleji kardcsörtető magatartásával szolgált rá a katonák bizalmára. Noha a Deák-párt és a Verfassungspartei sajtója védelmébe veszi a külügyminisztert,²⁹ annak helyzete a külső események és az udvari párt fokozódó aktivitása miatt egyre nehezebbé válik. Ilyen körülmények között nem esoda, hogy a konzervatív körök állandó külügyminiszter-jelöltje, Hübner báró, lóhalálában tér haza külföldi állomáshelyéről, hogy adandó alkalommal kéznél legyen.³⁰

Az udvari párt által szóba hozott külügyminiszter-jelölt, Andrassy Gyula nagyon bizonytalan. Az udvari párt előzékenysége aggasztja, 1870. augusztus 6-a után semmi kedvet sem érez arra, hogy a poroszellenes fellépés végrehajtója legyen. „14-én meglátogattam engem Andrassy gróf, aki most egészen határozottan a semlegesség mellett van”³¹ [Kiemelés tőlem —D. I.] — jegyezte fel ezekben a napokban Schweinitz, Poroszország bécsi követe. A külügyminiszter kibontakozóban levő orosz-orientációjától is tart. Bár Chotek tárgyalásairól nincs teljesen informálva, attól fél, hogy a hagyományos politika fenntartása érdekében Beust Oroszországgal fog „cause commune”-t csinálni.³²

Maga a külügyminiszter is határozatlan. A rendelkezésünkre álló akták azt mutatják, hogy csupán két irányban fejt ki többé-kevésbé céltudatos tevékenységet. Beust a francia vereség következtében a köztársaságtól és az európai forradalomtól fél, és megelőző intézkedéseket kíván foganatosítani. Közeli betekintést adnak a külügyminiszter gondjaiba a bécsi szász követ feljegyzései. „Azt, hogy gróf Beust a köztársaság kialakításának lehetőségét Franciaországban nagyon komolyan számításba vette, a mai [Beusttal való] megbeszélés után csak megerősíthetem. Ő [Beust] tisztában van azzal a hatással is, amelyet ez az eshetőség a többi államokra gyakorolhat... Ausztria feladata — mondotta — abban áll, hogy a háború lehetséges következményeire ebben az irányban is felkészüljön.”³³ A másik terület: diplomáciai puhatolódzás a francia—porosz fegyverszünet előkészítése érdekében. Az Angliával és Oroszországgal folyamatba tett érintkezés — anélkül, hogy Beustnak határozott elképzelései lettek volna — végeredményében az előbbi célt szolgálta. A külügyminiszter a nemzetközi viszonyok futólágos áttekintése után, saját nézeteinek megfelelően továbbra is porosz-

²⁷ „... den Graf Andrassy als seinen glücklichen Rivalen darzustellen und die Sturz des dermaligen Leiters der österreichischen Politik als nahe bevorstehend verkündigen”. Bose an Friesen, Wien, 12. August 1870. Sächs. Landeshaupt-Archiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441².

²⁸ Pesti Napló 1870. augusztus 10.

²⁹ Vö. Pesti Napló 1870. aug. 14. — Neue Freie Presse 7. August 1870.

³⁰ Könyi : Beust és Andrassy 1870 és 1871-ben. Bp. 1890. 47.

³¹ [Schweinitz] i. m. 269.

³² Könyi i. m. 46—47.

³³ Bose an Friesen, Wien, 10. August 1870. Sächsisches Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441.²

ellenes irányba vitte a Monarchia külpolitikáját. Határozott poroszellenes politika folytatására azonban nem volt bátorsága. A végleges irány megszabásához előbb meg kellett hallgatnia a Monarchia vezető politikai testületének döntését.

3.

„Chotek gróf Pétervárról ide érkezett”³⁴ — jelenti augusztus 20-án a bécsi szász követ. Chotek a cár üzeneteit hozta: ezek megismerése végre alkalmat adott a bécsi politikának, hogy a holtpontról elmozduljon, és újabb határozott irányvételt kíséreljen meg. Két nappal a pétervári követ megérkezése után összeül a közös minisztertanács, hogy a Monarchia további politikáját meghatározza.

Az augusztus 22-i közös minisztertanácson az uralkodó elnöklete alatt a tanács állandó tagjai vettek részt: Beust közös külügyminiszter, Andrássy magyar miniszterelnök, Potocki lajtáninenni miniszterelnök, Kuhn közös hadügyminiszter és Lónyay közös pénzügyminiszter. A tanácskozáson Beust tesz előterjesztést, hivatali állásánál fogva neki kell vállalkoznia arra a feladatra, hogy az új viszonyoknak megfelelő külpolitikai programot javasoljon.

Azt gondolhatnánk, hogy a külügyminiszter az új körülmények felvázolásával kezdi előterjesztését. Még a Monarchiánál kevésbé sajátos feltételek között élő állam esetében is ez tűnnék a helyes kiindulópontnak. A Monarchia belső viszonyainak elemzését, a vezető politikai csoportosulások véleményének és törekvéseinek analizését azonban hasztalan keressük a Beust-féle külpolitikai exposéban. Még azt sem teszi meg a külügyminiszter, amit legutóbb július 18-án, hogy a belső erők képviselőinek véleményét kikérje. Talán megfélekedezett az osztrák politikai vezetésnek erről a hagyományos szabályáról? Még kevésbé rutinos diplomata esetében is hibás volna ez a feltételezés. Alighanem tudatos feledékenységről van itt szó. Két nappal a minisztertanács után a szász követ így adja vissza a külügyminiszter véleményét a külpolitikát befolyásoló belső erőkről: „Beust gróf azután Chotek gróf jelenlétéről kezdett beszélni, és megragadta az alkalmat, hogy először az osztrák sajtóra panaszkodjék. Ez a sajtó az Oroszországgal való szövetséget az értelemmel ellenkező módon mint minden szabadság elnyomását perhorreszkálja.”³⁵ Olyan politikai elemzés, amely a fenti következtetésre jutott volna, nem szolgálhatott a javasolni szándékozott külpolitikai program alapjául. Beust augusztus közepén szembekerült a külpolitikát befolyásoló belső tényezőkkel, elsősorban azzal a párttal, amelynek érdekeit eddig ő maga juttatta kifejezésre: a Verfassungspartei-jel. Az ellentmondást úgy próbálta feloldani, hogy egyszerűen számításon kívül hagyta a belső erők véleményét.

A belső törekvések beható elemzése helyett külpolitikai visszapillantással kezdi beszámolóját. Röviden áttekinti, milyen politikát folytatott a Monarchia, azaz ő maga az utolsó négy esztendőben. Az összefoglalás számunkra semmi újat nem nyújt.

³⁴ Bose an Friesen, Wien, 20. August 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441².

³⁵ „Graf Beust kam sodann auf die Anwesenheit des Grafen Chotek zu sprechen und nahm Gelegenheit sich zunächst über die österreichische Presse zu beklagen, die in der widersinnigsten Weise ein Bündniss mit Russland als Unterdrückung jeder Freiheit perhorresziere.” Bose an Friesen, Wien, 24. August 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441².

Beust az 1866 utáni évek eseményeinek futólagos elemzésével próbálja igazolni, hogy a Monarchia csak poroszellenes politikát folytathatott. Nem lehetett új ez az áttekintés a tanácskozás résztvevői számára sem, hisz ezek valamennyien nemcsak ismerői, de cselekvő részesei is voltak ennek a politikának. Az összegezés alighanem tanúság kellett legyen a külügyminiszter mellett, aki így állítja szembe az akkori és a jelenlegi helyzetet: „Az 1866-os esztendő után a Monarchia diplomáciai tekintetben is előnytelen helyzetbe került és elszigetelődött . . .” — ez volt tehát a helyzet Beust külügyminiszterre történt kinevezésekor, majd eredményes tevékenysége nyomán — „ . . . minden tekintetben kedvezőbb körülmények közé kerültünk”.³⁶ A védekező álláspontot — mert hisz a visszapillantás öngazolására szolgált — a körülmények indokolják. Beustnak az udvari párt támadását kellett kivédenie, ez aligha mehetett másképp, mint hogy bemutatta: ő az összes lehetőséget igyekezett maximálisan kihasználni. Szavai: „A francia kormány elragadtatta magát és így nincs semmi oka, hogy nekünk a háborútól való távolmaradás miatt szemrehányást tegyen”³⁷ — inkább az udvari párt jelenlevő képviselőinek, mint a francia politikusoknak szóltak.

A beszámoló indításának fenti két mozzanata jellemző. A Verfassungspartei véleményének mellőzése és a külpolitikának az udvari párt előtt történő igazolása sejteti, hogy a külügyminiszter további politikájában milyen belső erőkre kíván támaszkodni. Ha még maradna kétség, ezt eloszlatják Beustnak az előterjesztést befejező szavai. A külügyminiszter a Monarchia alapvető külpolitikai feladatát a következő probléma megoldásában látja: „Ha tehát, mint azt a július 19-i megbeszélés alkalmával elismerték: Ausztria semmit sem tehetett, hogy megakadályozza a porosz fegyverek bekövetkező sikerét, akkor most az a kérdés kerül előtérbe, lehet-e és mit lehet tenni, hogy ennek a sikernek a következményeit magunktól elhárítsuk.”³⁸

Azt lehetne gondolni, hogy a külügyminiszter ezek után meggyőző tényekkel igazolja a poroszellenes irányvonal további fenntartásának szükségességét. Ezt ugyan hiába várjuk tőle. Vajon mit is hozhatott volna fel a poroszellenes irányvonal indoklására? Talán Bismarck távirati utasítását Schweinitzhez, hogy a porosz követ (Chotek útján) a császárnál a következőképp járjon el: „Cél: annak hangsúlyozása, hogy mi semmiféle ellenzéki elemet nem támogatunk, annak a kívánságnak a kinyilvánítása, hogy a háború után közöttünk és Ausztria, esetleg mindkettőnk és Oroszország között jobb kapcsolatokat teremtsünk, egymást kölcsönösen támogassuk a jelenlegi viszonyok és az állami rend fenntartása érdekében.”³⁹ Nem, a poroszellenes politikát az észak-német állam magatartásával nem lehetett indokolni.

Ha már a vezető csoportok érdekeinek és a birodalom létfeltételeinek nem is felelt meg a poroszellenes politika, bizonyára a nemzetközi körülmények adtak annak

³⁶ „Nach dem Jahre 1866 habe sich die Monarchie auch in diplomatischer Beziehung in einer ungünstigen Lage befunden und sei isoliert dagestanden . . . So seien wir dann nach allen Seiten in günstiger Lage gewesen . . .” Ministerrath für gemeinsame Angelegenheiten 22. August 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 285.

³⁷ „Das französische Cabinet habe sich fortreisen lassen und habe also keinen Grund sich über unser Fernhalten von diesem Kriege zu beklagen.” Uo.

³⁸ „Wenn nun aber, wie schon bei der Besprechung vom 19. Juli anerkannt wurde, Österreich nichts thun konnte, um den eingetretenen Erfolg der preussischen Waffen zu verhindern, so trete doch die Frage heran, ob und was man thun könne, um diesen Erfolg von uns abzuwenden. Uo. — A július 19-i dátum elírás, a július 18-i közös minisztertanácsról van szó.

³⁹ Bismarck an Schweinitz, Meaux, 24. August 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 457.

realitást. Most tehát a nemzetközi körülmények beható analízise fog következni — gondolhatnánk. A jegyzőkönyv szövege itt is hamar lehűti reményeinket. Mindjárt szembetűnik, hogy a külügyminiszter még csak kísérletet sem tesz az átfogó áttekintésre, csupán a diplomáciai élet legfrissebb gyakorlati eseményeiről beszél. Öt héttel korábban, július 18-án még nem félt az alapos elemzéstől. Most kizárólag az angol és az orosz diplomácia legújabb, Ausztria irányában tett lépéseit ismerteti.

Az angol külpolitika gesztusáról szólva előterjeszti a szóban forgó indítványt, „amely arra irányul — mondja —, hogy egyszerű jegyzékváltás útján kinyilvánítsák azon elvet, hogy a részvevők közül egyik sem léphet ki semlegességéből anélkül, hogy előzőleg a többi hatalmakat ne értesítene”.⁴⁰ Zárszavában értékeli a semlegességi indítvány helyét az angol külpolitikában, és néhány hozzászólóval szemben leszögezi: nem hiszi, hogy azt porosz részről sugallták volna. „Mind a porosz sajtóban, mind Apponyi grófnak egy Londonból jövő táviratában sokkal inkább az a vélemény jut kifejezésre, hogy a semlegességi ligát Poroszországban rossz szemmel nézik, mert véleményük szerint arra irányul, hogy Poroszországot a kivívott győzelem gyümölcseitől megfoszsa.”⁴¹ S noha vannak fenntartásai Angliával szemben és „elővigyázatosságot” javasol, a semlegességi indítvány előterjesztésekor úgy látszik, hogy a poroszellenességet tartja az angol külpolitika alapvető tendenciájának.

Feltehető, hogy a tanácskozás résztvevői már előzőleg megismerkedtek Chotek jelentéseivel. Ezt lehet gyanítani abból a nagyvonalúságból, ahogy beszámolója során Beust a háborúval kapcsolatos orosz ajánlatokat kezeli. Ebből csak az derül ki, hogy „az előnyök, amelyeket nekünk erről az oldalról kínálnak, mégis olyan természetűek, hogy azokat nem utasíthatjuk vissza”.⁴² A külügyminiszter javaslataiból tudjuk csak meg, hogy orosz részről a francia integritás megvédésére irányuló akcióhoz való csatlakozásra hívták fel Ausztriát. Hiányzik az orosz külpolitika tendenciáinak elemzése is, de ahogy a külügyminiszter egy utalásában az orosz—porosz viszonyt érinti — amikor ugyanis kételkedik abban, hogy az orosz akciót Berlinből sugallták —, látnivaló, hogy hisz a cári külpolitika poroszellenességének lehetőségében.

A futólagos elemzés után Beust elérkezettnek látja az időt, hogy választ adjon a bevezetőben általa feltett kérdésre: mit tegyünk, hogy a porosz sikerek következményeit magunktól elhárítsuk? A válasz tulajdonképpen a külügyminiszter programja a porosz katonai győzelmek és a porosz túlsúly időszakára. Hogy mit tartott volna optimális eszköznek, azt viszonyválaszából tudhatjuk meg: „Potocki gróffal teljesen egyetért abban, hogy csak az Oroszországgal való fegyveres szövetség lett volna hasznos Ausztriának, de a birodalom helyzetére való tekintettel arról ma nem lehet szó.”⁴³ Egyúttal kénytelen azt is megállapítani: „Pillanatnyilag katonai akcióról szó sem lehet, legfeljebb diplomáciai közvetítéstről.” A továbbiakban előterjeszti azt a prog-

⁴⁰ „Welche dahin gehe, durch einen einfachen Notenaustausch das Prinzip auszusprechen, dass keine der beteiligten Mächte aus ihrer Neutralität heraustreten solle, ohne es vorher der übrigen Mächten anzuzeigen.” Ministerrath, 22. August 1870. I. h.

⁴¹ „Vielmehr legen sowohl in der preussischen Presse als in einer Depeche des Grafen Apponyi aus London Anhaltspunkte zur Meinung vor, dass man die Neutralitätsliga in Preussen mit Widerwillen und als dahingerichtet betrachtet, Preussen um die Früchte der erfolgten Siege zu bringen.” Uo.

⁴² Uo.

⁴³ „Dem Grafen Potocki stimme er darin vollkommen bei, dass nur eine bewaffnete Allianz mit Russland Österreich Nutzen gebracht haben würde, aber davon könne heute aus Rücksicht auf die Lage des Reiches keine Rede sein.” Uo.

ramot, amely szerinte „a porosz sikerek következményeinek elhárítására alkalmas”. A program központi gondolata Beust megfogalmazásában: „Az orosz közeledés viszonzása és részvétel a Franciaország integritásának megóvását célzó együttes közvetítésben.”⁴⁴

Oroszország közeledésének viszonzása, azaz a vitás orosz—osztrák kérdések rendezése adja a fenti diplomáciai eljárás egyik sarkpontját. Ahogy a külügyminiszter ennek lehetőségeit latolgatja, kiderül, hogy nem csupán taktikai jellegű együttműködésről lehet szó. A tartós együttműködés, sőt a baráti viszony megteremtéséhez Beust szerint csak arra volt szükség, hogy a vitás kérdéseket kölcsönös jóindulattal megoldják. Lojalitásának bizonyítására elfogadja a vitás kérdések Oroszország által történt megjelölését, és hajlandó a lengyel kérdést, valamint a keleti kérdést tekinteni a tárgyalás keretének. A maga részéről a lengyel kérdésben a legnagyobb előzékenységre kész: „... megnyugtatóan közölhetjük, hogy mi semmiképpen sem szándékozunk Lengyelországban felkelést kirobbantani”.⁴⁵ Ezzel szemben viszont azt kívánja, hogy Oroszország a cseh kérdésben adjon hasonló nyilatkozatot. „Ha Oroszország megtagadja egyetértését a cseh törekvésektől, az előadó úgy hiszi, hogy a pétervári kormány barátságos érzelmeinek kipróbálására kérni kellene tőle egy ilyen irányú nyilatkozatot.”⁴⁶

A keleti kérdésben pozitív értelemben veszi tudomásul az orosz fél megnyilatkozásait: „Gorcsakov herceg békés nyilatkozatokat adott azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy Oroszország keleti politikája és a neki tulajdonított pánszláv cselszövések tekintetében megnyugtasson”⁴⁷ — állapítja meg. A lengyel és a keleti kérdés kölcsönös jóindulattal történő megoldása Beust elképzelése szerint szilárd alapot adhatott Ausztria—Magyarország és Oroszország poroszellenes együttműködéséhez.

Franciaország integritásának megvédése a külügyminiszter programjának másik sarktétele. Erre szerinte nem csupán illendőségből van szükség (ahogy hozzászólása során Andrassy megjegyezte), hanem a kölcsönösség és a Monarchia politikai érdekei is azt kívánják. La Tour d’Auvergne francia külügyminiszter is megvédte Ausztriát a legutóbbi parlamenti támadások ellen; mint mondja: ígéretet tettünk, hogy fellépünk a francia integritásért, s szavunkat most be kell tartanunk. Noha Beust osztja azt a nézetet, hogy Elzász-Lotaringia porosz birtoklása Ausztriát bizonyos fokig tehermentesítené az északnémet nyomással szemben, a későbbi viszonyokra való tekintettel mégis helyesebb politikának tartja a francia integritás védelmezését.

A diplomáciai közvetítés alátámasztására megfelelő katonapolitikai magatartás kialakítása volt szükséges. Ennek a magatartásnak a meghatározása a Beust-féle program harmadik pontja. A külügyminiszter megállapítja, hogy „pillanatnyilag katonai akcióról szó sem lehet, legfeljebb diplomáciai közvetítésről”, — majd hozzátézi: „kérdés, hogy ezt a közvetítést alátámasszuk-e a véderő megfelelő fejlesztésével.”⁴⁸

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ „... Vortragender glaube, dass zur Erprobung der freundlichen Gesinnungen der Petersburger Regierung von ihr eine öffentliche Emanation in dieser Richtung verlangt werden müsste.” Uo.

⁴⁷ „Fürst Gortschakoff habe friedliche Erklärungen abgegeben, in der offenbaren Absicht über die Politik Russlands im Oriente und die ihm zugeschriebenen panslawistischen Umtriebe zu beruhigen.” Uo.

⁴⁸ „Von einer militärischen Aktion für den Augenblick keine Rede sein könne, höchstens einer diplomatischen Mediation, mit der Frage, ob dieselbe durch Entwicklung einer angemessenen Wehrkraft zu unterstützen wäre.” Uo.

A kérdésfeltevésből úgy tűnik, hogy Beust helyeselte ezt a lehetőséget. Andrassy történetirója úgy tudja, hogy Beust ezekben a napokban egy 250 ezer főnyi figyelőhadtes-elállítására készített előterjesztést.⁴⁹ A külügyminiszter a tanácskozáson azonban csak az előkészületek addig elért szintjének megtartására tett javaslatot⁵⁰. Noha a fegyverkezés folytatása nagyobb nyomatókot adhatott volna a Monarchia diplomáciai akcióinak, a külügyminiszter magasabb megfontolásból hajlandó ezekről az előnyökről lemondani. Annak a politikának, amely a jövőben Oroszországra kívánt támaszkodni, tudomásul kellett vennie az orosz igényeket. Márpedig az augusztus közepi orosz-osztrák érintkezésben orosz részről első helyen éppen az osztrák fegyverkezés beszüntetésének követelése szerepelt. Hagyjuk abba a további fegyverkezést, hogy Oroszország teljes jóindulatát és támogatását biztosíthassuk — így fogalmazható meg a külügyminiszter katonapolitikai programja.

Beust végül a semlegességi nyilatkozat kicserélését javasolja Angliával, annak az előfeltételnek nyomatókos hangsúlyozásával, „... hogy a részt vevő hatalmak egyike sem bocsátkozhat egyoldalú közvetítésbe”.⁵¹ Noha a külügyminiszter a kialakulóban levő semlegességi ligának nem tulajdonít komoly jelentőséget, és külpolitikai programjában az Anglia oldalán végrehajtandó akció csak harmadrangú helyet foglal el, nem sajnálja a fáradságot, hogy ezt a primitív kezdeményezést reális tartalommal töltsse meg. „Diplomáciai úton mindent megtett, hogy a semlegesek ligáját, ezt az ellenünk irányuló koalíciót létrehozza”⁵² — jegyzi fel ezekben a napokban Beust működéséről a bécsi porosz követ. Az egyéni akciók kizárásának indítványozása nem jelentett egyebet, mint a kollektív fellépés előkészítését, amely természeténél fogva súlyosabb nyomást gyakorolhatott Poroszországra, mint az egyéni akciók bármelyike.

Ennyiben állt a külügyminiszter programja az elkövetkezendő időkre. Negatív vonásai szembetűnőek. Nemcsak arról van szó, hogy nem tudja maga mögött a Verfassungspartei támogatását, és a Deák-párt egy részének véleményével is szembenáll, hanem az is kifogásolható, hogy az események menetének fő tendenciáit nem ismeri fel. Az előbbi hiány leplezhető, az utóbbi kiderüléséhez még hosszú idő szükséges. A terv alkalmoszerűsége, koncepciónélkülisége azonban az első pillanatra nyilvánvaló. Beust július 18-i programja annakidején a Trias-Plan végrehajtásának gyakorlati terve volt. Az augusztus 22-i előterjesztés nem része semmiféle nagyobb politikai programnak, csupán arra szolgál, hogy a kedvezőbb körülmények beálltaig segítsen átvészelni a Monarchiának a porosz túlsúly időszakát. Az átvészelés a program egyetlen perspektivikus eleme. A jobb viszonyokba való reménykedés ad egyedül értelmet a javasolt külpolitikai lépéseknek. Oroszország javaslatait azért kell elfogadni, mert „közeledésünk ehhez a hatalomhoz Franciaország részéről is kívánatos. Franciaország újra magához fog térni, és azután tekintetét Oroszország felé fordítja. Már ezért is

⁴⁹ Kónyi i. m. 47.

⁵⁰ Néhány nappal később már maga a külügyminiszter is szót emelt a fegyverkezés folytatásáért, de ezt nyilvánvalóan a minisztertanácsban kialakult hangulat hatása alatt tette. Vö. Beust an Kaiser Franz Joseph, Wien, 25. August 1870. HHStA Wien, Kabinettsarchiv, Geheim Akten, Fasc. 17.

⁵¹ Ministerrath 22. August 1870. I. h.

⁵² [Schweinitz] i. m. 272.

hasznos tehát, ha Ausztria fenntartja a kapcsolatot Oroszországgal.”⁵³ A francia integritás érdekében is „a későbbi kapcsolatokra való tekintettel” kell fellépünk, „amelyek között Franciaország barátsága értékes lehet számunkra”. Ha van koncepció egyáltalán Beust tervében, az nem egyéb, mint Franciaország regenerálódásában való reménykedés, egy Franciaországra és Oroszországra támaszkodó poroszellenes politika lehetőségében való bizakodás. Hogy mindez milyen célt szolgál majd, azaz tulajdonképpen mi az értelme a poroszellenes politikának — arra ne várjunk feleletet. Még kevésbé annak megválaszolását, mi történik akkor, ha Franciaország gyors regenerálódása elmarad, és az orosz külpolitika poroszellenes fordulata nem bizonyul tartósnak.

A külügyminiszter programja mégsem talál visszautasításra a tanácskozás tagjai részéről; ellenkezőleg, kiindulópontját, célkitűzéseit, nagyrészt még konkrét javaslatait is mindenki elfogadja.

A Verfassungspartei, amely komoly ellenvetést tehetett volna, nem képviseltette magát a tanácskozáson. Volt alkalmunk látni, hogy Beust az osztrák burzsoázia véleményének félretolásával fogalmazta meg programját. Hasonló a helyzet Potocki lajtáninnyi miniszterelnöknél is, aki nem annyira a nézetek hasonlósága, mint inkább hivatali állása folytán egy időben a Verfassungspartei nézeteinek tolmácsolására vállalkozott. A szóban forgó tanácskozáson Potocki nem az osztrák liberális párt, hanem az udvari párttal azonosult lengyel arisztokrácia álláspontját képviseli. Abból indul ki, hogy Ausztria—Magyarország és Oroszország között érdekközösség keletkezett a „porosz fegyveres sikerekkel szemben”. Azon a véleményen van, hogy Ausztria az orosz ajánlatot tétovázás nélkül elfogadhatja és leszögezi: „ő ennél fogva mit sem habozik, hogy egy ideiglenes megállapodáshoz hozzájáruljon”. S hogy Potocki nemcsak egy taktikai jellegű, átmeneti együttműködésre, hanem tartós barátságra gondolt, kitűnik abból, hogy a poroszellenes akciót olyannak képzei el, amelyből „még egy fegyveres szövetség is kinőhet”.

Komoly ellenvetésekre az udvari párt képviselői részéről sem számíthatunk, hisz a külügyminiszter első sorban e párt nézeteire és törekvéseire alapozta külpolitikai beszámolóját. Az uralkodó megjegyze: „Tehát a ma megbeszélte úton lehet tovább haladni”⁵⁴ — ezt az álláspontot sommázza. A konzervatív arisztokrácia csak helyeselhetette azt a politikát, amely a porosz győzelem következményeit akarta elhárítani Ausztriáról. A bürokrácia oroszellenes hagyományait őrző Kuhn közös hadügyminiszter is szükségesnek tartja leszögezni: „Amennyiben csak egy Oroszországgal való együttes közvetítés szolgálhat arra, hogy a francia vereség következményeit Ausztriára nézve részben csökkentse, az orosz ajánlat kapóra jön számunkra.”⁵⁵ Nézeteltérések így csak a részletkérdésekben fordulhattak elő, nem pedig a fő célkitűzések meghatározásánál. Amikor az uralkodó a francia integritás kérdésénél azt veti fel: „Vajon nem állna-e sokkal inkább érdekünkben, ha Poroszország a maga államtestéhez egy olyan részt kapcsolna,

⁵³ „... so werde unsere Annäherung an dieses Reich auch von Frankreich gewünscht. Dieses werde sich wieder haben und dann seine Blicke auf Russland richten, also sei es schon deshalb von Werth, dass auch Österreich Fühlung mit Russland behalte.” Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ „In soweit nur eine gemeinsame Mediation mit Russland dazu dienen könne, die Konsequenzen der französischen Niederlage für Österreich theilweise mildern, müsse uns der russische Antrag willkommen sein.” Uo.

amelynek birtoklása számára bizonyára nem lenne nyugodt és keserűségtől mentes?⁵⁶ — nem a poroszellenes irányvonalat támadja, csupán az elhárításnak egy elméletileg lehetséges másik módozatát latolgatja. Kuhn megjegyzése: „Az új viszonyok között nem ringathatjuk magunkat a biztonság tudatában; a rendelkezésünkre álló időt a legjobban kell kihasználnunk, hogy katonai erőnket megszilárdítsuk és továbbfejlesztjük” — szembenáll ugyan a külügyminiszter katonapolitikai programjával, de nem bírálja a program egészét. A korábbi politikai vezetésre vonatkozó kritikai hangoknak („Franciaország leverése általunk megakadályozható lett volna, ha mi rögtön kezdetben akcióba lépünk⁵⁷”) a külügyminiszter pozíciójának megszilárdulása után nem volt többé gyakorlati jelentőségük.

Nem lehet csodálkozni azon, hogy a külügyminiszter programjának érdembeli bírálatát a Deák-párt képviselője mondja el. A pártban uralkodó nézetek és a korábbi külpolitikai programok ezt természetessé teszik. Andrassy az általa korábban kidolgozott orosz—szláv koncepció alapjáról bőven találhatott kifogásolnivalót Beust előterjesztésében. Magától értetődő, hogy Andrassy szót emel az orosz—osztrák kapcsolatok olyan fajta felfogása ellen, amely szerint a jövőben a két hatalom viszonyából minden nézeteltérés kiküszöbölhető. „Ami Oroszország javaslatát illeti, abban, mint már mondotta, nem frontváltozást lát, csupán ad hoc politikát, amelyet a legnagyobb elővigyázatossággal kell mérlegelni⁵⁸ — szögezi le véleményét. Kijelentésének alátámasztására az orosz—szláv veszély elhárítására kidolgozott koncepció valamennyi lényeges elemét előhozza. Rámutat arra, hogy Oroszországgal „a két félnek a szláv népek tekintetében egymástól elütő érdekei következtében⁵⁹ nem lehet megegyezni. Újból előráncigálja vesszőpapipáját: az Ausztria—Magyarország ellen irányuló orosz támadást. Ez szerinte csak azért késik, mert „Oroszország még nem áll készen az akcióba lépésre, és okosan teszi, ha az Ausztria ellen irányuló támadást vasúti kiépítéséig és hadereje teljes kiegészítéséig elhalasztja”.⁶⁰ Végül a Monarchia nemzetközi missziójával érvel: „Ausztria feladata továbbra is az marad, hogy védőbástya legyen Oroszországgal szemben. Fennmaradása csak addig jelent európai szükségességet, amíg ezt a feladatot betölti.”⁶¹

Kifogás tárgya a külügyminiszter katonapolitikai álláspontja is. Andrassy a demobilizálással szemben azt vallja, hogy „továbbra is nem kevésbé felfegyverkezve kell maradnunk, éppúgy, mintha a jelen viszony Oroszországgal nem állana fenn”.⁶² Ugyanígy megvétózza Oroszország beleszólási jogát a belső kérdésekbe. „Az előadó határozottan szembefordul azzal az Oroszországhoz intézendő — Beust gróf által felhozott — kívánsággal, hogy a csehek ellen nyilatkozatot adjon ki. Egy ilyen felszó-

⁵⁶ „Ob es nicht vielmehr in unserem Interesse liege, wenn Preussen seinem Staatskörper einen Bestandtheil einfüge, dessen Besitz gewiss kein ruhiger und unverbitteter sein würde.” Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ „Was den Antrag Russlands betreffe, so erblickte er darin, wie gesagt, keine Frontveränderung, sondern nur eine Politik ad hoc, und müsse man denselben mit aller Vorsicht erwägen.” Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ „Russland zum Eintritt in die Action noch nicht fertig sei, und klug thue, die Agression auf Österreich bis zum Ausbau seiner Eisenbahnen und Vervollständigung seiner Wehrkraft zu verschieben.” Uo.

⁶¹ „Österreichs Aufgabe bleibe nach wie vor, ein Bollwerk gegen Russland zu bilden und nur so lange es diese Aufgabe erfülle, sei sein Bestand eine europäische Nothwendigkeit.” Uo.

⁶² Uo.

lítás idegen hatalomhoz tisztán belpolitikai kérdésben a legveszedelmesebb következményekkel járhat”⁶³ — olvashatjuk a jegyzőkönyvben.

Andrássy kifogásai részben akadémikus jellegűek, részben pedig másodrangú dolgokra vonatkoznak. A magyar miniszterelnök nem képes arra, hogy az orosz—szláv defenzív koncepciót az 1870 augusztus közepén előállott új nemzetközi helyzetre alkalmazza, hogy Beustnak végeredményben koncepciótlan gyakorlati tervével egy, az orosz—szláv probléma megoldására irányuló praktikus programot szegezzen szembe. Az esetleges új gyakorlati program néhány eleme ugyan előkerül. Amikor Andrássy arról beszél, „hogy Oroszország csak halogatni akarja a dolgot, hogy Poroszországot fenyegetse, vagy hogy a gesztenyét velünk kapartassa ki a parázsból” — végeredményben az orosz—porosz ellentétek kibontakozásának a lehetőségére utal. Amikor Kuhnál vitázva kijelenti: „A hadügyminiszter borulátó nézetét a porosz győzelmek következményeivel kapcsolatban nem tudja osztani. Poroszország maga mutat példát rá, hogy a céltudatos politika rövid idő alatt milyen eredményekre képes”⁶⁴ — tulajdonképpen a poroszok iránti szimpátia lehetőségét csillantja fel. Ismeretesek ezen kívül Eötvös József augusztus folyamán írt levelei is, amelyekben a szerző arra a külpolitikai következtetésre jut: „Hogy Németország képezi jelenleg azon pontot, mely politikánkra nézve határozó, az nem szenved kétséget”.⁶⁵ Andrássy erre szeptember folyamán így válaszol: „A küldölgökre nézve csak annyit, hogy mindenben egyetértek veled . . .”⁶⁶ A megnyilatkozásokból sejthető volt, hogy Andrássy majd Poroszországban fogja keresni azt az erőt, amelyre támaszkodva a Monarchia döntő külpolitikai kérdéseit megoldhatja.

E nézetek azonban augusztus folyamán még kialakulatlanok. A Deák-pártban uralkodó erős poroszellenes hangulat miatt különben sem lett volna még időszerű a porosz orientáció meghirdetése. Így akadémikus kifogásai és mellékes korrekciói ellenére Andrássy végeredményben magáévá teszi a külügyminiszter gyakorlati programját. „Mindamellett távol áll attól — mondja —, hogy az Oroszország által felkínált jobbot visszautasítsa. Sőt inkább elismeri éppen a jelen pillanatban részünkről is történő közeledés vitathatatlan előnyeit.”⁶⁷ Mi egyéb ez, mint az Oroszországhoz való taktikai közeledés elismerése? A szélsőségesen oroszellenes magyar arisztokratától már ez is nagy dolog. Az idézett mondatban azonban a „jelen pillanatban” kifejezésre kívánjuk tenni a hangsúlyt. Hogy Andrássy, „a jelen pillanatban”, tehát a porosz győzelmek teremtette új helyzet közepette ismeri el a taktikai orosz orientáció szükségességét, végeredményben annak a külpolitikai programnak a tudomásulvételét je-

⁶³ „Dagegen müsse Vortragender vor dem vom Grafen Beust angedeuteten Ansinnen an Russland in Bezug auf eine Manifestation gegen die Czechen entschieden warnen. Eine solche Anrufung einer fremden Macht in einer rein internen Frage könne die verderblichsten Consequenzen haben.” Uo.

⁶⁴ „Die pessimistische Anschauung des Kriegsministers über den Erfolg des preussischen Sieges vermöge er nicht theilen. Preussen selbst biete uns das Beispiel dessen, was eine zielbewusste Politik in kurzer Zeit vermöge.” Uo.

⁶⁵ Andrássy i. m. II, k. 356.

⁶⁶ Andrássy i. m. II. 361.

⁶⁷ „Dennoch sei er weit davon entfernt, die uns von Russland dargebotene Hand zurückstossen zu wollen, vielmehr erkenne er gerade in dem jetzigen Moment die unbestreitbaren Vortheile einer Annäherung auch von unserer Seite.” Ministerrath 22. August 1870. I. h.

lenti, amely „a porosz győzelmek következményeinek elhárítását” tartotta a Monarchia alapvető külpolitikai feladatának. Csakis ebből a szempontból van értelme a taktikai közeledésnek, de ugyanígy az angol semlegességi indítvány igenlésének és a francia integritás megvédésére irányuló politika helyeslésének is. Az angol indítvány elfogadását azért tartja szükségesnek, mert „a visszautasítás bizonyos körülmények között hátrányos lenne számunkra”,⁶⁸ de egyetért még „a birodalmi kancellár által javasolt záradékkal” is, amely az egyéni akciókat kizárja. S ahogy az uralkodóhoz hasonlóan az elzászi alternatívát felveti: „Ha Poroszország nem veszi tekintetbe tiltakozásunkat, számunkra az is előnyös, mert Elzász-Lotaringia hosszú időre leköti Poroszországot, mind belső tekintetben, mind Franciaország elmaradhatatlan visszahódítási vágyával szemben”⁶⁹ — mutatja, hogy Beusthoz hasonlóan Andrássy is a Poroszországgal szembeni defenziót tartotta az adott helyzetben olyan irányvonalnak, amely valamennyi külpolitikai lépés tartalmát és jellegét meghatározza.

*

A tanácskozás döntéseit a korábbi gyakorlattól eltérően nem foglalták írásba, de a jegyzőkönyvből magából, különösen pedig Beust zárószavából nyilvánvaló a végeredmény. A közös minisztertanács elutasította a külügyminiszter programjának két pontját: nem járult hozzá a fegyverkezés leállításához, és rosszalotta Oroszország beavatkozását a Monarchia belső kérdéseibe. A poroszellenes koalíció összehozásán erőlködő külügyminiszter ezeken a pontokon valóban túlment a megtehető engedmények határán. A gyakorlati terv többi része azonban megnyerte a minisztertanács tetszését: hozzájárult ahhoz, hogy a Monarchia elfogadja az angol semlegességi indítványt; viszonozza az Oroszország részéről kezdeményezett közeledést; diplomáciai tevékenységet fejtsen ki Franciaország integritásának megvédése érdekében. És ami a legfontosabb, teljes helyesléssel találkozott a külügyminiszter külpolitikai célkitűzése, amely a javasolt gyakorlati lépéseknek értelmet adott.

Ilyenformán a Monarchia vezető politikusai között ismét cselekvési egység jött létre a követendő külpolitika tekintetében. Igaz, ennek az egységnek az volt a feltétele, hogy a Verfassungspartei véleményét ne vegyék számításba, és csak annak árán jöhetett létre, hogy a nemzetközi viszonyok számos lényeges tényezőjét mellőzték a számvetésnél. Így az augusztus 22-i program belső és külső tekintetben egyaránt gyengébb, mint a július 18-i, pedig az sem állta ki az idő próbáját. Egy előrelátó politikus joggal kételkedhetett volna az új program realitásában.

Ilyen kétségek azonban fel sem merültek. A Monarchia vezető politikai testülete teljes biztonsággal indította útjára azt a programot, amely „a porosz sikerek következményeinek elhárítását” tekintette Ausztria—Magyarország alapvető külpolitikai feladatának.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ „Gehe Preussen über unsere Einsprache hinweg, so könne es uns auch recht sein, denn Elsass und Lothringen würde Preussen für lange Zeit zu thun geben, sowohl im Innern als auch gegen die unausbleiblichen Wieder-Eroberungsgelüste Frankreichs.” Uo.

1.

Az augusztus 22-i közös minisztertanács döntései nyomán az osztrák külpolitika újra visszanyerte aktivitását. Beust külügyminiszter a minisztertanácsot követő napokban teljes erejével hozzálátott, hogy a tanácskozás határozatait a diplomáciai gyakorlat nyelvére fordítsa. Feladata abban állott, hogy e döntések szellemében választ adjon a különböző hatalmaknak Ausztria—Magyarország irányában tett lépéseire. Mivel a közös minisztertanács határozatai nem csupán néhány gyakorlati ügyre vonatkoztak, hanem végeredményben jóváhagyták az általa javasolt politikai vonalat, Beust felhatalmazást kapott arra, hogy e politika alapján önálló és széles körű tevékenységet fejtsen ki „a porosz győzelmek következményeinek elhárítása érdekében”.

Először az angol semlegességi indítvány megválaszolására került sor. Augusztus 23-án a külügyminiszter közölte a londoni osztrák követtel, hogy Ausztria—Magyarország hozzájárul ahhoz a javaslatához, amely szerint a megállapodást kötő hatalmak egyike sem lép ki a semlegességből anélkül, hogy szerződő társait előzőleg ne értesítené. Egyúttal az angol kormány tudomására hozta, hogy hozzájárulását az alábbi feltételhez köti: „A császári és királyi kormány magától értetődőnek tekinti, hogy a szerződő hatalmak egyike sem fog közvetítési kísérletet tenni a hadviselő hatalmaknál anélkül, hogy előbb megegyezésre ne jutna a többiekkel. Ha ilyen elszigetelt közvetítésre sor kerül, a többi hatalom azonnal visszanyeri teljes cselekvési szabadságát.”¹ Az osztrák módosítás nyilvánvalóan a nagyhatalmak kollektív poroszellenes fellépését készítette elő; Beust csak egy ilyen jellegű akciótól várt pozitív eredményt.

Az orosz indítvány megválaszolására csak három nappal a közös minisztertanács után került sor. A késedelem nyilván nem hanyagságból eredt, sokkal inkább abból, hogy a választ a lehető legnagyobb gonddal és körültekintéssel kívánták elkészíteni, hiszen a jövőben Beust Oroszországra támaszkodva szándékozott továbbfolytatni a poroszellenes politikát. A választól sok tekintetben az osztrák—orosz viszony jövőbeni alakulása függött. Így minden kijelentést kétszeresen meg kellett fontolni.

Augusztus 25-én a külügyminiszter négy levelet ad át a Szentpétervárra visszainduló osztrák követnek. E levelek tartalmazzák az osztrák—magyar kormány hivatalos választát az augusztus 14-i orosz ajánlatokra. Valamennyit úgy fogalmazták, hogy az orosz külpolitika vezetőinek átadhatók legyenek.

Az első levélben Beust az orosz külpolitika vezetői részéről Ausztria irányában megnyilatkozó jószándékkal foglalkozik. Kijelenti, hogy Ausztria—Magyarország erősen óhajtja, hogy az osztrák—orosz kapcsolatok barátságosabbakká váljanak. E kijelentés logikai alapot adott ahhoz, hogy Beust egyetértését fejezze ki Gorcsakov intervenciós terveivel kapcsolatban. „Nem habozunk már ma kijelenteni, hogy teljes mértékben csatlakozunk Gorcsakov herceg jelszavához, amely a semleges hatalmak nemzeti szín nélküli, lehető legszorosabb, egységes akcióját irányozza elő, olyan akciót,

¹ „Le Gouvernement Impérial et Royal regarde comme bien entendu qu'aucune des Puissances contractantes ne fera, sans s'entendre avec l'autre, une tentative de médiation auprès des Puissances belligérantes et que si pareille médiation isolée avait lieu, l'autre Puissance recouvrerait aussitôt sa pleine et entière liberté d'action.” Beust à Apponyi, Vienne, le 23 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

amely gondosan kizárja mindazt, ami valamely fél számára előnyöket nyújtana.”² Noha Beust nem reagál konkrétan Gorcsakov egyéb javaslataira, nem kétséges, hogy az osztrák külügyminiszter egyetértett az orosz konferencia-tervvel, nemkülönben a várható békekötés orosz elképzelésével. A Gorcsakov-féle „sans cocarde” formula alapot adott ahhoz az osztrák reményhez, hogy Oroszország nem egyedül, hanem a többi hatalmakkal együttműködve kíván fellépni.

A harmadik levélben Beust a lengyel kérdéstről ír. Ha valahol, akkor ennél a problémánál maximálisan kielégíthette az orosz kívánságokat. E tekintetben az általános konzervatív politikai tendenciákra és a minisztertanács konkrét utasítására támaszkodva, kész a legmesszebbmenő biztosítékok megadására. „Abból a célból, hogy eloszlassuk az orosz udvar aggodalmait, nem habozom Ó Császári és Királyi Apostoli Felsége nevében formálisan kijelenteni, hogy Felséges Urunk szándékaitól semmi sem áll távolabb, mint hogy bátorítsa Lengyelország forradalmi elemeit, vagy hogy támogassa azokat Oroszország ellen irányuló felforgató tevékenységükben.”³ Annak reményében, hogy a fenti deklaráció az orosz kormány és személyesen a cár legnagyobb tetszésével fog találkozni, Beust megengedte magának, hogy egy füst alatt ellenszolgáltatást kérjen, sőt, hogy egy óvásfélélet is megfogalmazzon.

Ellenszolgáltatásként azt kérte, hogy Oroszország nyilvánosan is mondjon le az agitációról. „Reméljük, hogy az orosz császári kormány a maga részéről nem utasítja vissza, hogy irányunkban hasonló nyilatkozatot tegyen, amely szerint Szentpéterváron nem támogatnak és nem tűrnek semmi olyan szláv mozgalmat, amely érdekeinket veszélyeztethetné.”⁴ Az óvás nem volt egyéb, mint a tanácskozás többsége által a külügyminiszter ellen is hangoztatott véleménynek kényszerű formába öntése: Oroszországgal ne tárgyaljunk belső kérdéseinkről. „Ezenfelül, ami a lengyel ügynek Galíciával és birodalmunk belpolitikájával való kapcsolatát illeti, csak helyeselhetem és megerősíthetem azokat a kijelentéseket, amelyeket Excellenciád e tekintetben Szentpéterváron tett — írja Beust Choteknek — megállapítván, hogy a Monarchia belügyei nem alkothatják nemzetközi megállapodás tárgyát.”⁵

A negyedik levél témája a keleti kérdés. Talán itt volt a legkönnyebb dolog válaszolni. Nem volt egyébre szükség, mint tudomásul venni, hogy Oroszország a török

² „Dès aujourd’hui nous n’hésitons pas à déclarer que nous nous associons complètement à la devise formulée par M. le Prince Gortschakow d’une action aussi étroitement unie que possible des Puissances neutres, ‘sans cocarde’, action dont il conviendrait d’exclure soigneusement tout ce qui impliquerait une préférence.” Beust à Chotek, Vienne, le 25 août 1870. No. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 63.

³ „D’un autre côté pour dissiper les appréhensions de la Cour de Russie, je n’hésite pas à déclarer formellement au nom de Sa Majesté Impériale et Royale Apostolique que rien ne peut être plus éloigné des intentions de notre Auguste Maître que d’encourager en qui que ce soit les éléments révolutionnaires de Pologne ou favoriser des entreprises subversives qui seraient dirigées contre la Russie.” Beust à Chotek, Vienne, le 25 août 1870. No. 3. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 63.

⁴ „Nous avons l’espoir qu’à son tour le gouvernement Impérial de Russie ne se refuse pas à nous transmettre une déclaration analogue, portant que l’on entend, à St. Pétersbourg, ni appuyer ni tolérer un mouvement slave quelconque qui menacerait nos intérêts.” Uo.

⁵ „Au surplus, en ce qui concerne les affaires polonaises dans leurs rapports avec la Galicie et avec la politique intérieure de notre Empire, je ne puis qu’approuver et confirmer ici le langage déjà tenu à cet égard par Votre Excellence à St. Pétersbourg, en constatant que les affaires intérieures de la Monarchie ne sauraient être l’objet d’un accord international.” Uo.

birodalom fenntartását akarja, és kifejezni az egyetértést ezzel a véleménnyel. Beust egy másik utasításban így foglalja össze a keleti kérdésben adott válaszát: „Megállapítjuk, hogy egyetértünk a Török Birodalom integritása fenntartásának tekintetében, de hozzátesszük, hogy ez az integritás a mi értelmezésünk szerint magában foglalja a jelenlegi állapotok fenntartását azokban a félszuverén fejedelemségekben, amelyek a Portától függnék.”⁶ Ez utóbbi kitétel Montenegróra vonatkozott, amely a Monarchia tudomása szerint rövid időn belül háborút szándékozott indítani Törökország ellen.⁷ A háború osztrák vélemény szerint abban az értelemben is sérthetné a török integritást, hogy a függő államok teljes szuverenitását eredményezné. Beust ezért kéri az orosz kormányt: gyakoroljon megnyugtató befolyást Cetinjére.⁸

A külügyminiszter válaszában nem érinti azt az orosz ajánlatot, amely a török birodalom felbomlásának esetére orosz—osztrák együttműködést helyez kilátásba a Balkán viszonyainak újjárendezésére. A minisztertanácson Andrássy részéről, a sajtóban a Verfassungspartei oldaláról jelentkező ellenállás hallgatást kényszerített a külügyminiszterre. Pedig lett volna mondanivalója! Beust számos korábbi megnyilatkozása mutatta, hogy a török integritás az ő számára korántsem olyan alaptétel, mint a Deák-párt és a Verfassungspartei politikusai számára. Ezért ha nyílt válaszban nem is, a diplomáciai gyakorlatban kifejezésre juttatta, hogy kész az orosz indítvány szellemében működni. Szeptember 12-én arra utasítja Apponyit, a Monarchia londoni követét, hogy az angol kormánynál informálódjék: mi ennek véleménye Boszniának Szerbia számára való átengedése ügyében. Ismeretes, hogy Bosznia átengedését Andrássy kezdeményezte: ezzel a gesztussal akarta leválasztani Szerbiát Oroszországról. Láttuk azt is, hogy Andrássy különösen háborús veszély idején nagy jelentőségűnek tartotta az ügyet. Miért veszi ezt elő Beust egy viszonylag csendes időszakban, miért fejt ki aktivitást Belgrádban és Londonban az átengedés érdekében? Aligha ugyanazért, mint Andrássy. A boszniai politikával Beust éppen azt akarta megmutatni, hogy a török birodalom felbomlására számító és a Balkánt az orosz—osztrák érdekeknek megfelelően újrendezni kívánó orosz ajánlatok nála nem találnak visszautasításra.⁹

Az eddig ismertetett kérdésekben Beust pozitív, végeredményben az orosz külpolitika igényeinek is megfelelő válaszokat adhatott. A közös minisztertanács döntése alapján azonban nyilvánvaló volt, hogy egy kérdésben teljesen elutasító álláspontra kell helyezkednie. Az orosz külpolitika vezetőinek az osztrák leszereléssel kapcsolatos óhajáról van szó. A problémával az osztrák külügyminiszter második levele foglalkozik.¹⁰

⁶ „Nous constatons que nous sommes d'accord pour maintenir l'intégrité de l'Empire Ottomane, mais nous ajoutons que cette intégrité comprenne à nos yeux le maintien de l'état de chose actuel dans les principautés demi souveraines qui relèvent de la Porte.” Beust à Metternich, Vienne, le 24 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 97.

⁷ Vö. Ministerrath für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll vom 27. August 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 285.

⁸ Beust à Chotek, Vienne, le 24 août 1870. No. 4. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 63.

⁹ Beust à Apponyi, Vienne, le 12 septembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 74.

¹⁰ Beust à Chotek, Vienne, le 25 août 1870. No. 2. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 63.

A közös minisztertanács jegyzőkönyvéből ismeretes, hogy Beust hajlott a fegyverkezés beszüntetésével kapcsolatos orosz óhaj elfogadására. Az orosz támadástól tartó Andrassy és a még mindig a poroszellenes fegyveres fellépés lehetőségében reménykedő Kuhn álláspontja miatt azonban Beustnak a további fegyverkezés beszüntetésére irányuló javaslata nem ment keresztül a közös minisztertanácson. A külügyminiszter számára nem maradt más lehetőség, mint a lehető legenyhébb és legudvariasabb formában az orosz kormány tudomására hozni az elutasító döntést.

Beust hosszasan és körülményesen magyarázza, hogy az osztrák fegyverkezés nem irányul Oroszország ellen. Az udvarias szavakon túl két dolog mérsékelhette az elutasító válasz bántó életét: ha a fennmaradó fegyverkezésre valami elfogadható indokot tud találni, és ha a véghezvitt fegyverkezés méreteit öszintén és becsületesen közli Oroszországgal. A fegyverkezés indoklásánál a rutinos osztrák külügyminiszter megtalálja Oroszország gyenge oldalát: „Az Osztrák—Magyar Monarchia olyan országokkal határos — írja —, mint Svájc, Olaszország és Románia, amelyek az európai forradalom tűzfészkei. A nemzetközi propaganda tevékenysége ezekben a különböző központokban a jelen szörnyű válság idején intenzívebb, mint valaha. Ilyen veszélyek közepette nem gondoljuk, hogy az orosz udvar azt kívánná, hogy védelem nélkül maradjunk.”¹¹ Majd jóhízműségének bizonyítására Oroszország elé tárja az osztrák fegyveres készülődés lényeges tényeit. Ezt annál is inkább megtehetette, mert a minisztertanácson még Andrassy is arra az álláspontra helyezkedett, hogy „katonai intézkedéseink méreteit minden további nélkül közölni lehet”.¹² A „Massnahmen zur Vorbereitung einer eventuellen Mobilisierung des Heeres”¹³ című összegezésében ismerteti a július közepe óta tett intézkedéseket valamennyi fegyvernemre vonatkozóan. Ezeket az intézkedéseket annak idején a háborúba lépésre számítva, hangsúlyozottan oroszellenes éllel hozták meg. Most, amikor a fegyveres készenlélet csupán egyes politikusok bizonytalansági érzése indokolta, nem volt jelentősége annak, hogy az intézkedések méreteit titkolják.

Chotek végül megbízást kapott arra, hogy II. Sándor orosz cárnak átnyújtsa Ferenc József sajátkezű levelét.¹⁴ A levél tartalmilag semmi újat nem ad a fentebb ismertett okmányokhoz képest, csupán az orosz—osztrák jóviszony helyreállításának szükségességét hangsúlyozza. A dolog inkább formai tekintetben jelentős. Az uralkodók személyi kapcsolata korábban nagy jelentőségű volt a két hatalom érintkezésében, újrafelvétele a régi baráti viszony helyreállításának jele lehetett.

Az augusztus 22-i minisztertanács után lehetőség nyílt arra is, hogy Beust valami biztatót mondjon a külső, különösen az osztrák segítségben reménykedő francia külügyminiszternek. Augusztus 24-én hosszú levelet írt Metternichnek; ebben az osztrák külpolitika valamennyi újabb lépését részletekbe menően ismerteti. Nem áll meg a pusztán ismertetésnél, tetteihez indoklást fűz. Ezekből az derül ki, hogy valamennyit

¹¹ „La Monarchie austro—hongroise touche à des pays tels que la Suisse, l'Italie, la Roumanie, qui sont autant les foyers de la révolution européenne et l'action de la propagande internationale dans ces divers centres est devenue plus intense que jamais dans ce moment de crise formidable. Devant ces dangers, nous ne pensons pas que la Cour de la Russie veuille exiger que nous restions sans défense.” Uo.

¹² Ministerrath für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll vom 22. August 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 285.

¹³ HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 63.

¹⁴ François Joseph à Alexandre II, Vienne, le 24 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 63.

a franciabarátság sugallta. Az angol semlegességi indítványhoz való csatlakozás feltevéleiről így nyilatkozik: „Azt hiszem, ezt nem lehet másnak tekinteni, csak olyan-
nak, ami hasznos Franciaország érdekei szempontjából. Az [a semlegességi indítvány]
végeredményben arra szolgál, hogy előkészítsen egy kollektív közvetítést, amelyben
Ausztria szükségszerűen meg fogja kapni a maga szerepét. Ezt a szerepet Ausztria
mindig Franciaország számára kedvező értelemben fogja felhasználni, mert olyan
helyzetben van, hogy érdekei a jelen pillanatban a leginkább kapcsolódnak Francia-
országéihoz.” A Monarchia orosz politikájában kezdődő fordulatról ezeket mondja:
„Oroszországhoz közeledve előkészítjük a talajt egy kollektív közvetítés számára,
amelynek során szavunkat a francia érdekek védelmében fogjuk felemleni.” Végül az
osztrák lépések összegezéséeként: „Azt hiszem, ez a magatartás megfelel La Tour
d’Auvergne herceg elképzeléseinek, és úgy gondolom, bizonyítéka annak, hogy állan-
dóan szem előtt tartjuk Franciaország ügyét.”¹⁵ A külügyminiszter politikai koncep-
ciójának ismeretében tudjuk, hogy ezek a szavak megfeleltek a valóságnak. Az a poli-
tika, amely Franciaország regenerálódására épített, nem fukarkodhatott a Francia-
ország megmentésére irányuló szavakkal és tettekkel. Az osztrák és a francia érdekek
azonosságának hangsúlyozása, annak bizonygatása, hogy valamennyi külpolitikai
lépést a franciabarátság sugallta, távolabbi célokat szolgált: a majdan ismét hatalmassá
váló Franciaország jóindulatát és barátságát akarta biztosítani Ausztria—Magyar-
ország számára.

Az augusztus 22-i minisztertanács után Beust még Poroszországot is megkönyékezi
a Franciaország számára elfogadható béke érdekében. Közvetlenül Berlinhez fordulni
azonban, noha a külügyminiszter a legjobb személyi kapcsolatban állott Schweinitz-
cel, túlságosan merész vállalkozás lett volna. Beust ezért olyan megoldást választott,
amely biztosította számára, hogy szavai eljussanak a porosz fővárosba anélkül, hogy
az a közvetlen beavatkozás látszatát keltené: a bécsi szász követ előtt tett nyilatko-
zatot. (A szász követi jelentések, noha Szászország formálisan önálló külképviselettel
rendelkezett, csaknem egyidőben jutottak el Drezdába és Berlinbe.) Beust arról be-
szélt, hogy nemcsak Franciaországnak, de Poroszországnak is érdekében áll a mi-
előbbi békekötés. A háború továbbfolytatása a Napóleon-dinasztia bukására fog ve-
zetni, ez pedig Bismarck számára is előnytelen lesz, mert a kül- és belpolitikában egy-
aránt beláthatatlan bonyodalmak keletkezhetnek a köztársasági Franciaország miatt.
Bose a következőkben foglalta össze Beust véleményét a békeszerződéssel kapcsola-
tosan: „Gróf Beust értésre adta, hogy a hatalmak egy ’méltányos’, az 1856-os pári-
zsihoz hasonló béke érdekében hajlandók lennének kezességet vállalni. Méltányos
békén Beust gróf valószínűleg olyan békét ért, amelyben nem területelcsatolást, hanem
főleg megfelelő háborús kártérítést engedélyeznének.”¹⁶

Az augusztus 22-i minisztertanács után végrehajtott diplomáciai akcióhoz végül
egy belpolitikai természetű lépés járult. Az augusztus 30-án tartott közös miniszter-
tanács 50 millió forintban elvileg elfogadta a hadügyi tárca 1870. évi rendkívüli költ-
ségvetését. Az intézkedés az augusztus 22-én elfogadott elvek gyakorlati realizálásá-
hoz tartozott. Akkor a közös hadügyminiszter a poroszellenes háború lehetősége,
Andrássy az orosz támadástól való félelem miatt szavazott a leszerelés ellen, és véle-

¹⁵ Beust à Metternich, Vienne, le 24 août 1870. HHStA Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 97.

¹⁶ Bose an Friesen, Wien, 4. September 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussen-
ministerium, No. 1441³.

ményük határozattá emelkedett. Kuhn most is a háború valószínűsége miatt véli fontosnak a katonai intézkedéseket.¹⁷ Andrassy és Beust azonban nem tartja valószínűnek a háborút. „Oroszország ugyan fenyeget, de még nincs olyan helyzetben, hogy tényleges támadást hajtson végre” — mondja Andrassy szeptember 11-én. „A jövőendő politika alakulásáról ma még semmi biztosat nem lehet mondani, a legkevésbé lehetne kilátásba helyezni a háborút mint bizonyosat”¹⁸ — mondja Beust.

Miért szavazzák meg mégis a rendkívüli hadügyi költségvetést? Andrassy az általános oroszfélelem helyett a diplomáciai közvetítés esetén meglevő fegyveres készültség előnyeit kezdi hangsúlyozni. „Abból a gondolatból indul ki, hogy helyzetünk, ha nem rosszabbodik, pillanatnyilag semmi alapot nem ad arra, hogy kívülről jövő támadástól féljünk. Viszont a közvetítés bennünket offenzív vagy defenzív módon akcióba vonhat.”¹⁹ Beust pedig, miután leszerelési indítványát elutasították, szintén visszatér a diplomáciai közvetítésben hasznos fegyveres készenlét gondolatához: „... ugyanakkor igyekszünk eloszlatni az oroszok bizalmatlanságát abból a célból, hogy nyugodtan tovább folytathassuk katonai előkészületeinket, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy szavunkat nagyobb súllyal emelhessük fel”²⁰ — írja saját hadügyi politikájáról. A rendkívüli hadügyi költségvetést így valamennyi lényeges politikai tényező egyetértésével szavazták meg.

Egy hetes élénk diplomáciai és belpolitikai ténykedés után Beust így foglalja össze a Monarchia külpolitikai helyzetét: „Ami bennünket illet, a Chotek gróf szóbeli közlései nyomán sorra került augusztus 22-i konferencia óta politikai helyzetünkben változás nem következett be. Egyelőre Pétervárra visszatért követünk jelentését várja [Beust] azokra a kérdésekre vonatkozólag, amelyeket megbízatása szerint a követ az ottani kormánynak fel kell hogy tegyen, nevezetesen: a) Oroszország Poroszországhoz fűződő kapcsolatairól, amellyel szemben — mint ismeretes — az előbbi el van kötelezve; b) arról a magatartásról, amelyet Oroszország a jelen háborúban a győztesel szemben tanúsítani szándékozik, és azokról az eszközökről, amelyeket az esetleges közvetítés során alkalmazhat. E kérdésekre kapott válaszok irányadóak lesznek a kormány összes további döntéseire.”²¹ E sorokból három súlyos hét után újra enyhe optimizmus csendül ki, bizakodás abban, hogy Ausztria—Magyarország komoly partnert talál a nemzetközi életben a poroszellenes politika továbbfolytatásához.

¹⁷ Ministerrath für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll vom 11. September 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 285.

¹⁸ „Russland könne wohl drohen, aber zum thatsächlichen Angriff sei es noch nicht in der Lage . . . Über die zukünftige politische Gestaltung lasse sich heute nichts bestimmtes sagen, am wenigsten könne man einen Krieg als gewiss in Aussicht stellen.” Uo.

¹⁹ „Er gehe hierbei von der Idee aus, dass unsere Situation, wenn sie sich nicht verschlimmere im Augenblick keinen Grund zur Befürchtung eines Angriffes von Aussen biete, dagegen der Fall einer Médiation uns offensiv oder defensiv in eine Aktion verwickeln könne.” Ministerrath für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll vom 30. August 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XI. Interna, Fasc. 285.

²⁰ „... en même temps nous cherchons à calmer les défiances russes, afin de poursuivre en toute liberté les préparatifs militaires qui nous permettront d'élever notre voix avec plus d'autorité.” Beust à Metternich, Vienne, le 24 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 97.

²¹ „Was uns betreffe, so habe sich seit der, durch Graf Choteks mündliche Eröffnungen veranlassten Conferenz vom 22. August keine Aenderung der politischen Lage zugetragen. Einstweilen erwarte er von unserem nach Petersburg zurückgekehrten Gesandten Bericht

Szeptember első napjainak eseményei rövidesen rációfoltak erre az optimizmusra. Szeptember 2-án a francia főserég a császárral az élén Sedan mellett kapitulált. Két napra rá, szeptember 4-én a párizsi forradalom megdöntötte a második császárságot, és proklamálta a köztársaságot. Franciaország veresége az augusztus eleji kudarc óta nem volt váratlan; ilyen arányú összeomlásra azonban még a legpesszimistább osztrák körök sem számítottak. A köztársaság kikiáltása felvetette az európai forradalom lehetőségét, amelynek még a gondolatától is megfagyott a vér az osztrák kormányférfiak ereiben. A császárság veresége és összeomlása új, súlyosabb körülményeket teremtett a Franciaország megsegítésére irányuló politika számára.

Nemcsak a hadszíntéren, a diplomácia frontján is kedvezőtlenül alakultak az események. Szentpétervárról a legodaadóbb reménykedés ellenére lehangelő hírek érkeztek. „Részletes táviratomban már tájékoztatást adtam Excellenciádnak arról a kedvezőtlen fogadtatásról, amelyben a magammal hozott augusztus 25-i közléseket részesítették”²² — jelenti szeptember 4-én a szentpétervári osztrák követ. A kedvezőtlen fogadtatás oka az, hogy Ausztria nem hajlandó teljesíteni Oroszországnak a leszereléssel kapcsolatos óhaját.²³ Negatív válasz érkezik Londonból is az osztrák kiegészítő javaslatra. „A St. James-i kormány nem akarja ebben az irányban semmiféle kötelezettségvállalással megkötni magát, és meg fogja őrizni teljes cselekvési szabadságát”²⁴ — táviratozza szeptember 7-én Apponyi. Feltehető, hogy az angol elutasító álláspont egyéb okok mellett a francia katonai vereség következménye volt: erőteljes kollektív fellépés törése vezethetett volna a győztes Poroszországgal. Az angol diplomácia nem merte vállalni a kockázatot. Lesz még alkalmunk látni, hogy érdekeinek komolyabb veszélyeztetése esetén is a visszavonulást választja.

A katonai és diplomáciai helyzetnek Ausztriára nézve kedvezőtlen alakulása nem csüggeszti el a kibontakozásban még mindig makaesul reménykedő külügyminisztert.

Diplomáciai ténykedése Sedan után elsősorban arra irányul, hogy az augusztus közepe óta formálódó poroszellenes koalíció szétbomlását megakadályozza. Az angol

über die Fragen, welche derselbe bei dem dortigen Kabinette zu stellen beauftragt war, nämlich: a. über die Beziehungen Russlands zu Preussen, mit welchem ersteres bekanntlich im engagement steht; b. über das Verhalten, welches Russland gegenüber dem Sieger im gegenwärtigen Kriege zu beobachten gedenkt und über die Mittel, welche bei einer eventuellen Mediation anzuwenden wären. Die Beantwortung dieser Fragen sei massgebend für alle weiteren Entschlüsse der Regierung.” Ministerrath für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll vom 20. August 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 285.

²² „Ich habe Euer Excellence schon in meinem ausführlichen Telegramm Kenntniss von der unerfreulichen Aufnahme gegeben, welche die mir mitgebrachten Mittheilungen vom 25-ten August hier gefunden haben.” Chotek an Beust. St. Petersburg, 4. September 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

²³ „Je Vous propose donc signaler à Votre Cour la gravité des conséquences que pourraient produire une contradiction à nos desseins et une persistance de Votre Gouvernement dans les armements projetés.” Gorcsakov à Novikov. St. Pétersbourg, le 2 septembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

²⁴ „Le Gouvernement de Saint James ne veut se lier à cet égard par aucun engagement et gardera entière liberté d'action.” Apponyi à Beust. Londres, le 7 septembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 74.

és orosz visszautasító válasz azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a kísérlet már megindulásakor kudarcba fullad. A semlegességi liga és az orosz—osztrák jó viszony Beust megítélése szerint feltétlenül kellett ahhoz, hogy a poroszellenes koalíció egyáltalán formálódni kezdjen. Az osztrák külügyminiszter ezért abban látja feladatát, hogy ha kell, a legnagyobb engedmények árán is életben tartsa a válságos augusztus e két diplomáciai termékét.

Szeptember 8-án táviratilag utasítja Apponyit, hogy fenntartás nélkül járuljon hozzá az eredeti angol javaslatához. „Mivel a legutóbbi események folytán a helyzet megváltozott, nem tulajdonítok többé jelentőséget saját fenntartásainknak és felhatalmazom Önt, hogy azt elfogadjá.”²⁵ Szeptember 10-én Apponyi jegyzéket nyújt át Granville-nak, amelyben hivatalosan tudomására hozza az osztrák hozzájárulást.²⁶ Szeptember 15-én Beust részletes utasítást küld Choteknak, s abban az osztrák fegyverkezésre tett orosz megjegyzésekkel vitázik. Első pillantásra semmi új nincs ebben a levélben, Beust megismétli mindazt, amit korábban a fegyverkezés indoklására felhozott. Figyelmesebb olvasáskor azonban szembeütünk egy mondat, amelyet ha Andrassy elolvas, alighanem elsápad a megdöbbenéstől: „Kijelentjük: ha Oroszország elhatározza, hogy haderejét növeli, mi abban nem fogunk okot látni a nyugtalanosságra”²⁷ — írja Beust. A barátság biztosításáért a külügyminiszter hajlandó hivatalosan jóváhagyni az orosz fegyverkezést, amelynek már az álhíre is hisztériás lármát idézett elő a Deák-párt és a Verfassungspartei soraiban. Az adott helyzetben Beust — úgy látszik — többre értékelte Oroszország barátságát, mint a Monarchia két vezető pártjának támogatását. Oroszország irányában ennél komolyabb gesztust nem tehetett.

Az osztrák diplomáciának állást kellett foglalnia Franciaország új, köztársasági államformájával szemben is. Volt alkalmunk látni, hogy korábban Beust mindig félelemmel és visszautasítóan nyilatkozott az esetleges köztársasági forradalomról. Most azonban a hatalmi-politikai szempontok fölébe kerekednek az elvi természetű megfontolásoknak. Az a külpolitika, amely Franciaország regenerálódásához kapcsolta a maga reményeit, nem sokat törődhetett ennek kormányformájával. Beust rosszállóan utasítja a párizsi követet, hogy maradjon állomáshelyén (Metternich fia nem akart a köztársasági kormány mellett diplomáciai missziót betölteni), és megbízta, hogy a formális diplomáciai kapcsolatokat állítsa helyre a köztársasági kormánnyal.²⁸

Az osztrák külügyminiszter elvi fenntartásai persze továbbra is megmaradnak. Amikor Bismarck restaurációs tevékenységéről értesül, reálpolitikai meglátással kijelenti ugyan: „Ez a megoldás az így visszaállított császárságnak nem ígér hosszú

²⁵ „La situation ayant changé à la suite des dernières événements, je n'attache plus de prix à notre réserve et vous autorise à l'admettre.” Beust à Apponyi, Vienne, le 8 septembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 74.

²⁶ Copie d'une note du Comte Apponyi à Lord Granville en date de Londres, le 10 septembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv Paris, Dépêches politiques 1870—1871.

²⁷ „Wir erklären, dass, falls Russland sich bestimmt fände, den Umfang seiner Streitkräfte zu erweitern, wir darin einen Grund zur Beunruhigung nicht erblicken.” Beust an Chotek, Wien, 15. September 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 63.

²⁸ Beust à Metternich, Vienne, le 12 septembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 97. Közölve: *Valfrey*: Histoire de la diplomatie du gouvernement de la défense nationale. Paris 1871. 145—146.

jövőt”,²⁹ ennek ellenére ő maga is rokonszenvezne egy bonapartista restaurációval. Véleménye bizonyos fokig még a diplomáciai tevékenységben is kiütözik. Amikor a francia kormány a bécsi francia követ útján a hivatalos elismerést reklamálta, Beust az elutasító választ „közzölhető” levélben így indokolta: „Nincsenek ellenséges előítéleteink a köztársasággal szemben. Nem fogunk habozni hivatalosan elismerni, mihelyt a nemzet szavazatai szentesítik.”³⁰ De ezzel egyidejűleg bizalmasan így ír Metternichnek: „A köztársaság végleges megalakítása nem annyira biztos tény, hogy mi elébe vághatnánk a nemzet döntésének. Ellenkezőleg, több jel arra mutat, hogy a császárság visszaállítása nem kizárt eshetőség.”³¹ Az elvi fenntartások azonban nem akadályozták meg az elsősorban hatalmi érdekeket szem előtt tartó osztrák külpolitikát, hogy a lehető legnagyobb diplomáciai támogatást fejtse ki a köztársasági Franciaország érdekében.

Ez rögtön az első napokban megmutatkozott. Bose szeptember 7-én táviratilag jelenti: „Jules Favre Metternich előtt késznek nyilatkozott a fegyverszünetre és a béketárgyalásokra, ha Poroszország a területi integritást megígéri; különben folytatják a harcot. Beust ezt Berlinbe továbbította.”³² Az osztrák kormány valamennyi teljesleges hatalom közül elsőnek vállalkozott arra, hogy a köztársasági kormány fegyverszüneti, illetve békeajánlatát Berlinbe közvetítse. Az aktákat olvasva olyan benyomásunk támad, hogy meg is bánták ezt a gyorsaságot. „Őn látta, mennyire siettem Berlinbe közvetíteni Jules Favre békeajánlatait. Még semmi jelzést nem kaptunk arról, hogyan fogadták ezt a főhadiszálláson”³³ — írja Metternichnek. A reálisan mérlegelő Beust belátta, hogy Sedan után Franciaország nem köthet a területi integritás alapján álló békét. A porosz válasz elmaradását a franciák hajthatatlanságának tulajdonítja, és azt tanácsolja nekik, hogy „. . . ne ragaszkodjanak olyan kategorikusan a területi integritáshoz. A francia kormány magatartásában ebben a tekintetben kisebb módosításra lenne szükség”³⁴ — írja. S feltehetően nem Beust tudomása nélkül, ha nála durvábban is, jelentette ki ugyanezen a napon Andrássy Schweinitznek: „Őnök elvehetik Elzászt és Lotaringiát. Nekünk ez teljesen mindegy. A császár is nyugodtan tudomásul veszi. Hogy célszerű-e ezeket a tartományokat anektálni, az más kérdés”³⁵

Szeptember első felében Beust diplomáciai akciója formálisan mégsem maradt eredménytelen. A sedani győzelem méretei nemcsak Ausztria—Magyarországot, hanem

²⁹ Bose an Friesen, Wien, 11. September 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441³.

³⁰ „Nous n'avons pas de préjugé hostile contre la République et nous n'hésiterons pas à la reconnaître officiellement, aussitôt qu'elle aura reçu la consécration d'un vote national.” Beust à Metternich, Vienne, le 3 octobre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv Paris, Dépêches politiques 1870—1871.

³¹ „L'établissement définitif de la République n'est pas un fait tellement certain que nous puissions devancer le verdict de la nation. Plusieurs indices tendent au contraire à prouver qu'une restauration de l'Empire n'est pas une éventualité impossible.” Beust à Metternich, Vienne, le 3 octobre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv Paris, Dépêches politiques 1870—1871.

³² Bose an Friesen, Wien, 7. Sept. 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenmin. No. 1441³.

³³ Beust à Metternich, Vienne, le 13 septembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 97.

³⁴ Uo.

³⁵ [Schweinitz:] Denkwürdigkeiten . . . 276.

Oroszországot és Angliát is megdöbbsentették. Orosz és angol részről egyaránt diplomáciai nyomás nehezedik Bismarckra, hogy kezdjen tárgyalásokat a nemzeti védelem kormányával. Beustnak a poroszellenes koalíció összehozására, a francia köztársaság megsegítésére irányuló politikája szeptember elején egybeesett az angol és az orosz diplomáciai törekvésekkel. Szeptember 19-én Ferrières-ben Bismarck kénytelen tárgyalásokat kezdeni a nemzeti védelem kormányának megbízottjával. A tárgyalások létrejöttében közvetve az osztrák diplomácia erőfeszítéseinek is szerepük volt.

3.

Az elért eredmények azonban kizárólag formaiak. Bismarck a leghatározottabban visszautasítja, hogy a status quo alapján kössön békét Franciaországgal. A nagyhatalmakban nincs elég bátorság arra, hogy a diplomáciai nyomást politikai és katonai fenyegetéssé változtassák; angol és orosz részről tulajdonképpen a hajlandóság is hiányzik erre. A nemzeti védelem kormányának az a kísérlete, hogy közvetlenül egyezzen meg Bismarckkal, nem járt eredménnyel. Az osztrák diplomáciának, ha továbbra is Franciaország érdekében kívánt működni, újabb lépéseket kellett tennie.

Nem kellett sokáig várakozni az újabb alkalomra. A francia—porosz tárgyalások kudarca után a nemzeti védelem kormánya kísérletet tett arra, hogy a nagyhatalmakat a francia békeprogram oldalára vonja, hogy ezen a módon kényszerítse engedékenységre Poroszországot. Hogy ki töltsen be a teljhatalmú megbízott szerepét, arról nem lehetett vita a francia kormánykörökben. „Semmilyen más meghatalmazott nem rendelkezék több tekintéllyel a békéről tárgyalni, mint Thiers úr, aki egy időre népszerűségét kockára téve, szembeszállt a háborúval . . .” — olvashatjuk egy Párizsból jövő levélben. Az írás így folytatódik: „. . . mi több: ő a rend, a konzervativizmus és az okos szabadság elveinek képviselője, amelyeket a francia nép döntő többsége vall, és amelyek megadják a hatalmaknak a szükséges garanciákat. Végül, Thiers úr mindig híve volt az európai egyensúlynak, amely Poroszország előnyére megváltoznék, ha Franciaországot feldarabolják.”³⁶

Thiers utazása során felkereste Londont, Bécsét, Szentpétervárt és Firenzét. Az angol fővárosban nem ért el semmi lényeges eredményt, csupán homályos biztatást kapott a jövőre nézve. Bécsbe szeptember 23-án este érkezett, és rögtön másnap reggel tárgyalásokba kezdett az osztrák kormányférfiakkal. Jövetelének céljára terve, Thiers először a köztársaság elismerését kérte, mert mint mondotta: „a köztársaság az egyedüli lehetséges kormányforma”.³⁷ Beust erre a kérésre pozitív választ adhatott, persze anélkül, hogy meglevő fenntartásait elmondta volna. „Franciaország iránti szimpátiáink, éppúgy mint érdekeink, amelyek bennünket ehhez az országhoz fűztek, függetlenek voltak kormányformájától”³⁸ — idézi egyik levelében Thiers-nek adott válaszát. Kijelentése, noha nem volt mentes a bonapartista restaurációval kapcsolatos hátsó gondolatoktól, pontosan megfelelt az osztrák diplomácia gyakorlati magatartá-

³⁶ Paris, le 12 septembre 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441³.

³⁷ Thiers : Notes et souvenirs 1870—1873. Paris 1903. 6.

³⁸ „Nos sympathies pour la France, aussi bien que les intérêts qui nous unissaient à ce pays étaient indépendants de la forme de son Gouvernement.” Beust à Metternich, Vienne, le 3 octobre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv Paris, Dépêches politiques 1870—1871.

sának a köztársaság irányában. Thiers ezután a leglényegesebb kéréssel hozakodott elő: „Most azt kell megtudnunk, hogy a hatalmak mit akarnak velünk. Gondolnak-e arra, hogy Európának érdekében áll, hogy ne hagyja Poroszországot szabadon cselekedni, vagy pedig meg akarják ismételni azt a hibát, amelyet III. Napóleon Sadowa után elkövetett.”³⁹ Hogy Ausztriában megvan a segítőkészség, arról Thiers most a vezető politikusok kijelentéseiből személyesen is meggyőződhetett. „Az osztrákok világosan látják a veszélyt, amely Európát fenyegeti”⁴⁰ — mondotta Beust. „Micsoda váratlan események . . . Ki hitte volna, hogy ilyen csapás éri a francia hadsereget, amely mindig olyan hősiessé volt és még ma is az”⁴¹ — fejezte ki segítőkészséggel egyértelmű sajnálkozását Andrássy. Az osztrák politikusok egyúttal sajnálkozással közlik Thiers-rel: Ausztria nincs abban a helyzetben, hogy segítséget nyújt hasson. Andrássy a belső nehézségeket eseteli: „Nem tudunk háborút kezdeni. Egy kicsit fel vagyunk készülve, de ez korántsem elég. Az osztrák-németek a sikerek befolyása alá kerültek, legalábbis egy részük. Magyar honfitársaink nem, ők sajnálják Franciaország szerencsétlenségét, de mit lehet tenni?” Beust a beavatkozás külpolitikai akadályait említi fel: „A hadsereg kikerült abból a kellemetlen helyzetből, ahová a költségvetési szükségletek juttatták, de a poroszoktól és az oroszoktól való félelem miatt nem merik azt felhasználni.”

Ekkor Thiers megkérdezte, hogy ha Oroszország pártját fogja Franciaországnak, Ausztria—Magyarország csatlakozik-e hozzá? „Igen — felelte még az oroszokkal szemben elővigyázatos Andrássy is —, ha Oroszország nyilatkozik, nem fogjuk egyedül hagyni.”⁴² Beust pedig így foglalja össze Thiers kérésére adott választát: „Thiers eszméi egy esetleges közvetítés tekintetében teljesen egyezők a mieinkkel. Mi már sugalmaztuk mind Londonnak, mind Szentpétervárnak a kollektív közvetítés hasznosságát, és mindig azon a véleményen voltunk, hogy a kezdeményezésnek Szentpétervárról kell kiindulnia. Tehát teljes megaláddal látnánk Thiers úr missziójának sikerét. Bennünket mindig készen találnak arra, hogy csatlakozzunk ahhoz az erőfeszítéshez, amelyet Oroszország tenne annak érdekében, hogy véget vessen a háború borzalmainak.”⁴³

Szeptember 25-én Thiers útnak indult Szentpétervárra, hogy a cári kormány segítségét kieszközölje.

Bécsben erősen hitték, hogy Thiers küldetése pozitív eredménnyel jár. Az orosz külpolitika az első porosz győzelmek és különösen Sedan utáni magatartásával bőven adott okot az ilyen feltételezésre. Thiers bécsi tartózkodásának napjaiban érkezett meg Szentpétervárról a válasz Beust újabb magyarzkodására, amelynek hatása a

³⁹ Thiers i. m. 6.

⁴⁰ Thiers i. m. 10.

⁴¹ Thiers i. m. 11.

⁴² Thiers i. m. 14.

⁴³ „Les idées de M. Thiers au sujet d'une médiation éventuelle répondent tout à fait aux nôtres. Nous avons déjà suggéré aussi bien à Londres qu'à St. Pétersbourg l'opportunité d'une médiation collective et nous avons toujours été d'avis que l'initiative devait partir de St. Pétersbourg. Nous ne pourrions donc voir qu'avec une entière satisfaction le succès de la mission de M. Thiers et on nous trouverait toujours disposés à nous joindre aux efforts qui seraient tentés par la Russie afin de mettre un terme aux calamités de la guerre.” Beust à Metternich, Vienne, le 13 octobre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv Paris, Dépêches politiques 1870—1871.

jelentés szerint „Gorcsakov kissé hűvös magatartása ellenére kedvező volt”.⁴⁴ A választ II. Sándor cár Ferenc Józsefhez intézett levele kísérte, amely a legszívéyesebb hangon szólt a jövődő osztrák—orosz kapcsolatokról. „Ha késlekedtem a felelettel, csak azért volt, mert azokban az üzenetekben, amelyeket Chotek gróf Töled hozott, néhány félreérthető dolgot találtam, amelyeket sürgösen tisztázni kellett. Azokat öszintén jeleztem neki, és most elégedetten látom, hogy kiküszöbölték, és Te velem együtt a szigorú és teljes semlegesség talaján állasz.”⁴⁵ Csoda-e ilyen körülmények között, ha az osztrákok vérmes reményeket fűztek Thiers szentpétervári útjához?

Sedan után azonban rendkívül nagy erővel kezdtek hatni azok a tényezők, amelyek elégedetlenek voltak a cári külpolitika új irányvételével. Elsősorban a porosz diplomácia lépett porondra, amelyet a kezdődő fordulat leginkább érintett. Bismarck kettős irányban dolgozik: hatni akar a cár konzervatív-monarchista érzelmeire és ugyanakkor kilátásba helyezi az orosz hatalmi ambíciók kielégítését.

A konzervatív szolidaritás hangoztatása Bismarck szájában nem egyszerű szólam, hanem a fölülről végrehajtandó egyesítés legfontosabb külpolitikai feltétele. Ha valamikor, akkor a szeptember 4-i forradalom után láthatta szükségesnek, hogy a konzervatív világrend letéteményese előtt a forradalom elleni összefogás fontosságát hangsúlyozza. Kívánságát úgy fogalmazza meg, hogy annak elfogadása orosz részről a lehető legkönnyebben megtörténhessék: a cár szájába adja saját véleményét. „Azon fordulat után, amely az események nyomán Franciaországban bekövetkezett, a jelenlegi háborúban Németország a forradalmi Franciaország ellen a monarchista-konzervatív elvek védelméért, a köztársasági-szocialista elvek ellen harcol, amelyeket Párizs jelenlegi urai zászlójukra írtak. Előttem nem kétséges, hogy ezt a cár felismeri.” Hogy az összefogás Oroszország számára nemcsak általános konzervatív kötelesség, hanem elsőrangú politikai érdek — az szintén kiérezhető Bismarck leveleiből. „Az a szimpátia, amellyel a francia köztársaságot Spanyolországban rögtön köszöntötték és kétségkívül Olaszországban is köszönteni fogják, nem hagy kétséget az iránt, hogy a jelenlegi párizsi rendszer honnan vár segítséget, és mutatja a veszélyeket, amelyek az összes európai államot fenyegetik.”⁴⁶ Ez burkolt, de azért érthető utalás arra, hogy a francia köztársaság miatt a cárnak még Lengyelországgal is baja támadhat. Nem kisebb intenzitással kezd Bismarck az orosz hatalmi érdekek kielégítése érdekében dolgozni. A különböző formában megnyilatkozó orosz beavatkozás ellensúlyozására kijelenti: „... mi szükségét érezzük és óhajtjuk, hogy a háború eredményeit bizalmasan megbeszéljük Oroszországgal”.⁴⁷ Ezzel azt akarja nyilván érzékeltetni, hogy nem szándékozik Oroszország ellen és nélkül rendezni a háború utáni viszonyokat. Szeptember közepén a kongresszusterv melletti és az annexió elleni orosz diplomáciai tevékenység nem szűnik, sőt fokozódik, — Bismarck ekkor nagyobb

⁴⁴ Chotek an Beust, St. Petersburg, 20. Sept. 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

⁴⁵ „Si j'ai tardé à y répondre, c'est que j'ai trouvé dans les communications que le Comte Chotek m'a apportées de Ta part, quelques malentendus qu'il était urgent d'éclairer. Je les lui ai franchement signalés et je vois avec satisfaction qu'actuellement ils sont écartés et que Tu Te places avec moi sur le terrain d'une stricte et absolue neutralité.” Alexandre II à François Joseph, Zarskoie-Selo, le 18 septembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv; X. Russland, Fasc. 62.

⁴⁶ Bismarck an Reuss, Reims, 12. September 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 485.

⁴⁷ Bismarck an Reuss, Reims, 6. September 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 477.

ígéretekre is kész. Szeptember 9-én Gorcsakov tudtára adta Reussnak, hogy mihelyt az idő eljön, Oroszország fel fogja mondani az érdekeit sértő fekete-tengeri szerződés-cikkelyeket.⁴⁸ A közlés alkalmat adott Bismarcknak a „nagy adu” kijátszására. Szeptember 21-én a következő távirati utasítást küldi szentpétervári követének: „Kérem, jelentse ki határozottan, hogy mi Oroszország kívánságait az 1856. évi szerződéssel kapcsolatosan jogosultnak tartjuk. Az a szerződés, amely olyan hatalom hajóit, mint Oroszország, az őt határoló tengerről kizárja, magában véve természetellenes. Ha Oroszország e törvénytelenég miatt indítatva érzi magát, hogy ne tekintse továbbra is megkötve magát, részünkről nem ellenkezést, hanem ennek a követelésnek teljes elismerését várhatja.”⁴⁹ Néhány nap múlva egy újabb engedményt kilátásba helyező táviratában meg is szabja az engedékenységet: „Konstantinápolyban is készek vagyunk Oroszország iránti baráti magatartásunkat dokumentálni, ha az [oroszi] kancellár álláspontjáról a mi Franciaországgal való békénkkel kapcsolatosan erősebb bizonyosságot kapunk. Lehetetlenség, hogy a békeszerződésben a területi szerzeményekről lemondjunk.”⁵⁰

Hogy a forradalmi veszély hangoztatása, vagy a hatalmi politika terén tett engedmények hatottak-e jobban az orosz diplomáciára, nehéz lemérni. Az orosz belpolitikai erők mozgását sem látjuk eléggé. Az is lehet, hogy a cári diplomácia poroszellenes manőverezése csupán engedmények kicsikarására irányult. Mindezekre a kérdésekre csak orosz levéltári anyag alapján lehetne kielégítő választ adni. Tény az, hogy szeptember végén határozottan kitapintható fordulat, pontosabban szólva a korábbi poroszbarát irányhoz való visszatérés megy végbe az orosz külpolitikában. Az orosz külpolitika vezetői úgy döntöttek, hogy a cárizmus céljait nem Poroszország ellen, hanem vele együtt és annak segítségével igyekeznek a jövőben elérni.⁵¹

Mire Thiers Szentpétervárra érkezett, a döntés már megtörtént. II. Sándor és Gorcsakov, akik néhány héttel korábban még európai kongresszusról beszéltek, és a területelcsatolások ellen nyilatkoztak, most rendkívül hűvösen hallgatták végig Thiersnek az európai egyensúlyról szóló fejtegetéseit. A francia köztársaság törekvései az orosz—porosz konzervatív hatalmi blokk áttörhetetlen falába ütköztek. Gorcsakov lényegében kapitulációt javasol Franciaországnak. „Jobb lenne rögtön végezni, mint kitenni magukat újabb kudarcoknak, amelyekkel ellenségük nagyon visszaélhet. A poroszok meg akarják szerezni Strasbourg-t és Metzét, vagyis Elzászt és Lotaringiát. Ha a pillanatot kihasználják, talán Lotaringiát megmenthetik. Ha tovább harcolnak, tovább növelik veszteségeiket. Jobb lenne tehát most engedni.”⁵² A legtöbb, amit Thiers el tudott érni Szentpéterváron: Gorcsakov ígéretet tett, hogy közvetít a szemben álló felek között, kezdjenek újra tárgyalásokba az általa javasolt platform alapján.

Thiers visszafelé utazva ismét érinti Bécsset. Újra eszmecserét folytat az osztrák vezetőkkel, Ferenc Józseffel is. A tárgyalásokról készített feljegyzései rendkívül szűkszavúak. Nincs szó bennük arról, hogyan fogadták Bécsben a szentpétervári kudarc hírért. Ha Thiers feljegyzései a teljes valóságot tükrözik, akkor talán tapintatból hall-

⁴⁸ Vö. Reuss an Bismarck, St. Petersburg, 9. September 1870. *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914*. Berlin 1924. II. k. 3—4.

⁴⁹ Bismarck an Reuss, Ferrières, 21. September 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 512.

⁵⁰ Bismarck an Reuss, Ferrières, 25. September 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 517.

⁵¹ Lásd Reuss jelentésének kivonatát a cár kijelentéséről. *Bismarck G. W.* 6/b k. 545.

⁵² *Thiers i. m.* 37.

gathatott erről mindkét fél. A francia államférfi október 8-án érkezett Bécsbe, ahol napok óta már a szász követ is tudja, hogy „Chotek gróf jelentései megerősítik Thiers úr pétervári küldetésének eredménytelenségét”.⁵³ Ez után nem lehetett túl sok mondanivalója a két félnek.

Beust nem nyugodott könnyen bele a kudarcba. Nem tudta, vagy nem akarta elhinni, hogy Oroszország, amely kezdeményezte a poroszellenes csoportosulást, most tétlenül akarja tovább nézni az események fejlődését. Október elején szemrehányó hangon panaszkodik Novikovnak az orosz politika megváltozása miatt. „Nincs többé Európa”⁵⁴ — mondja elkeseredetten. A bécsi orosz követ csupán annyit válaszolt, hogy Sedan után lehetetlen a beavatkozás, mert nem áll többé két egyenlő fél egymással szemben. Néhány nap múlva megérkezik Gorcsakov hivatalos válasza is: „Égy ilyen akció a jelen körülmények között nem lehetne mentes a győztesrel szembeni erőszaktól és Poroszországgal szemben csak fegyveres erővel lehetne végrehajtani. Ez olyan eljárás volna, amelyet Sándor cár soha nem vállalna magára. A közös eljárás minden más módja veszélyekkel járna, vagy éppen eredménytelensége miatt súlyosan ártana a hatalmak tekintélyének.”⁵⁵ Az indokok itt mellékesek. A lényeg az, hogy Oroszország nem hajlandó fellépni Poroszország ellen. Ez pedig nyilvánvalóan annak a politikának a kudarcát jelentette, amely Oroszországra támaszkodva próbálta a poroszellenes—franciabarát politikát továbbfolytatni.

4.

Augusztus közepén Oroszország magatartása adott külpolitikai alapot a poroszellenes politika folytatására; a belpolitikai bázis ekkor már meglehetősen ingatag volt. Most az orosz politika fordulata ezt az irányvonalat a külső támaszától is megfosztotta. Józanul mérlegelő politikus számára ez elegendő ok lett volna a külpolitikai irányvonal felülvizsgálására. Beust azonban ehelyett újabb lehetőségek után kutat a nemzetközi életben, amelyek segítségével továbbviheti szíve szerinti politikáját. Azzal azonban neki is tisztában kellett lennie, hogy törekvéseit nem építheti többé komoly nemzetközi erőkre, a poroszellenes európai koalíció egyszer s mindenkorra a múlté. 1870 október eleje óta legfeljebb bizonyos alkalmak kínálkoztak a porosz sikerek feltartóztatására, Beust ezeket az alkalmakat igyekezett maximálisan kiaknázni.

Az egyik ilyen lehetőséget Olaszország magatartása kínálta. Az olasz kormány a forradalmár olasz tömegek kielégítése céljából kénytelen volt azt a látszatot kelteni, hogy kész katonai segítséget nyújtani Franciaországnak. A francia diplomácia a végeredményben belpolitikai jellegű manővert komolyan vette, és igen erős nemzetközi aktivitást fejtett ki Olaszország háborúba kapcsolása érdekében. Az akcióhoz tarto-

⁵³ Bose an Friesen, Wien, 3. Oktober 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441³.

⁵⁴ Beust à Chotek, Vienne, le 12 octobre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 63.

⁵⁵ „Vu l'état où en sont les choses, une action dans cette forme ne pourrait pas être rendu exempté d'un caractère exercitif pour le vainqueur et on ne saurait la poursuivre vis-à-vis de la Prusse que les armes à la main, attitude que l'Empereur Alexandre ne voudrait jamais assumer. Tout autre mode de procéder d'un commun accord impliquerait des dangers ou, étant infructueux, compromettrait la dignité des Puissances.” Chotek à Beust, St. Pétersbourg, le 22 octobre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

zott az osztrák közvetítés igénybevétele is. Október elején Mosbourg, az ideiglenes francia ügyvivő hivatalosan kérte Beusttól, hogy támogassa Olaszország háborúba vonására irányuló lépéseit.

Az eredmény az osztrák külügyminiszter levelezéséből ismeretes. Beust egyik utasításában így foglalja össze Mosbourg-nak adott válaszát: „Azt feleltem, hogy már több ízben tárgyaltam az olasz kormánnyal a katonai együttműködésről, amelyet Franciaországnak felajánlhatna. Nem titkoltam el, hogy szerintem egyedül Olaszország az a hatalom, amely anélkül, hogy magát komoly veszélynek tenné ki, fegyveres segítséget nyújthatna Franciaországnak. Földrajzi helyzete megengedi, hogy könnyen csapatokat küldjön Franciaországba, s egyúttal mentesíti őt Poroszország neheztelésétől és Oroszország intervenciójától. Olaszországnak tehát sokkal inkább, mint Ausztriának, módjában van megsegíteni Franciaországot, és ezt röviddel ezelőtt ki is fejtettem Minghetti úrnak. Így hát megelőztem azt a kívánságot, melyet Mosbourg gróf kifejezett. Ha Olaszország meg akarja adni azt a segítséget, amelyet tőle kérnek, beszédem csak megerősítheti ebbeli szándékában.”⁵⁶ Amikor Thiers üres kézzel tér meg Szentpétervárról, Beust nagy igyekezettel tanácsolja neki, hogy Itáliával próbálkozzék. „Az olaszok intervenciója az egyedüli eszköz arra, hogy a háború általánossá váljék. Ha általánossá válik, Önök meg vannak mentve.”⁵⁷ A remény nem sokáig tartott. Thiers néhány nap múlva meggyőződhetett, hogy az olasz kormánytól mi sem áll távolabb, mint a beavatkozás komoly szándéka.⁵⁸ Az osztrák külpolitika ismét szegényebb lett egy illúzióval.

Október vége felé Beust újabb nemzetközi akcióhoz csatlakozhatott. Apponyi, a Monarchia londoni követe, október 21-én arról tesz jelentést, hogy az angol kormány fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeményezett a két harcoló fél között. Az angol kormány „kérte a berlini kormányt — jelenti a követ —, függesse fel a Párizs ellen hozott szigorú intézkedéseket, javasoljon igazságos és mérsékelt feltételeket. Ugyanakkor tájékoztatta Berlint: olyan irányban befolyásolta a franciákat, hogy adják fel minden területi elcsatolással szemben elfoglalt türelmetlen álláspontjukat, egyezzenek bele a fegyverszünetbe, amely lehetővé teszi az alkotmányozó gyűlés összehívását és a béke megkötését.” Apponyi egyúttal továbbítja Granville felhívását: „A külügyminiszter reméli, hogy az osztrák kormány támogatni fogja ezt az eljárást és a két hadviselő felet ebben az értelemben fogja befolyásolni.”⁵⁹

⁵⁶ „J'ai répondu que je m'étais déjà plusieurs fois expliqué avec le Gouvernement italien sur la Coopération armée qu'il pouvait offrir à la France. Je ne lui avais pas caché que l'Italie était selon moi la seule Puissance qui pouvait sans courir de véritables dangers, prêter à la France l'appui de ses armes. La position géographique lui permet d'envoyer facilement des troupes en France, tandis qu'elle la met à l'abri du ressentiment de la Prusse et d'une intervention russe. L'Italie est donc bien autrement à même que l'Autriche de secourir la France et je me suis exprimé, il y a encore peu de temps, dans ce sens envers M. Minghetti. J'ai été ainsi au devant du désir exprimé par le Comte de Mosbourg et si le Gouvernement italien voulait donner le concours qui lui est demandé, mon langage ne pourrait que le fortifier dans ce dessein.” Beust à Metternich, Vienne, le 3 octobre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv Paris, Dépêches politiques 1870—1871.

⁵⁷ Thiers i. m. 41.

⁵⁸ Thiers i. m. 42.

⁵⁹ „Il a conjuré le Cabinet de Berlin, de suspendre les mesures extrêmes contre Paris et de proposer des conditions justes et modérées, l'informant en même temps qu'il avait fait sentir aux Français d'abandonner la politique intolérante à toute cession territoriale et de consentir

Beust ismét rendkívül nagy aktivitást tanúsít. Még aznap válaszol Apponyinak: „Megkaptam táviratát. Támogatjuk az angol demarsot Berlinben és Tours-ban.”⁶⁰ De nem elégszik meg az angol fellépés szabta keretekkel. Wimpffent, a berlini osztrák követet utasítja, hogy támogassa Thile-nél, a porosz államtitkárnál az angol demarsot; egyúttal olyan levelet ír követének, amelyet Bismarck joggal talál gúnynak és fenyegetőnek.⁶¹ A blokádtal teremtette párizsi éhínség lehetőségéről ír, közben az ellenakciókra tesz homályos utalást.⁶² Az angol kormányt pedig arra próbálja rávenni, hogy együttesen járjanak el Poroszországgal szemben. Wimpffen utasítást kap, hogy a berlini angol követtel beszéljen a kollektív fellépés előnyeiről,⁶³ ő maga Granville-nél próbál eredményt elérni. „Őszintén hiszem, hogy kilátásaik [ti. az együttes fellépés sikere szempontjából] növekednének, ha az összes semleges hatalmak egyidejűleg ugyanazon értelemben beszélnének a két hadviselő féllel.”⁶⁴ Az angol akció kiszélesítésére irányuló osztrák lépések rövidesen kudarcot vallanak. Schweinitz utasítást kapott arra, hogy erőteljesen tiltakozzék Beustnál az osztrák fenyegetés miatt. Wimpffen azt jelenti, hogy „Lord Loftus [a berlini angol követ] velem szemben a kollektív fellépés ellen nyilatkozott, és azt mondta, hogy el kellene kerülni minden olyant, ami a presszió látszatát kelthetné.”⁶⁵

Az angol „szűk” akció sem éri el célját. A nemzeti védelem kormányának tagjai már készek ugyan a területi engedmények árán való békekötésre, és valamennyien megkönnyebbüléssel fogadják az október 20-i angol—oroszl közvetítést. Thiers és Jules Favre attól tartanak, hogy a háború továbbfolytatása Párizs munkásai kezébe adja majd a hatalmat. Thiers Versailles-ban lényegében el is fogadja Bismarck feltételeit: Elzász és Lotaringia elcsatolását és a 4 milliárd frank hadisarcot, a nemzetgyűlési választásokat; a tárgyalások mégis megfeneklenek. Bismarck feltételéért, hogy Párizs az egyhónapos fegyverszünet tartamára is blokádtal alatt maradjon, sem Thiers, sem a tours-i kormány nem merte vállalni a felelősséget. A poroszok által kiéheztetett és saját kormánya által megcsalt párizsi munkás egészen biztosan felkeléssel válaszolt volna. A nemzeti védelem kormánya inkább a háború továbbfolytatása mellett döntött.⁶⁶ November 8-án Apponyi így jelent Londonból: „A külügyminiszter azt mondta

à un armistice qui rendrait possible assemblée constituante et conclusion de la paix . . . Le ministre des affaires étrangères espère que le Gouvernement Autrichien appuyera ces démarches en influençant de son côté les deux belligérants dans ce sens.” Apponyi à Beust, Londres, le 21 octobre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 74.

⁶⁰ Beust à Apponyi, Vienne, le 22 octobre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

⁶¹ „Bismarck an Schweinitz, Versailles, 27. Oktober 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 564.

⁶² Correspondenzen des Kais. Kön. Gemeinsamen Ministeriums des Aeussern. No. 4. Wien, 1871. 32.

⁶³ Vö. Wimpffen an Beust, Berlin, 23. Oktober 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, III. Preussen, Fasc. 102.

⁶⁴ „Je crois sincèrement que leurs chances se seraient accrues si toutes les Puissances neutres avaient simultanément le même langage aux deux belligérants.” Beust à Apponyi, Vienne, le 27 octobre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

⁶⁵ „Lord Loftus s’exprima envers moi contre une démarche collective et me dit qu’il s’agissait d’éviter tout ce qui ressemble à une pression.” Wimpffen an Beust, Berlin, 23. Oktober 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, III. Preussen, Fasc. 102.

⁶⁶ Vö. *Thiers* i. m.

nekem, hogy a tárgyalások megszakadása után jelenleg minden diplomáciai akciót hiábavalónak ítélek, és hogy ki kell várni a kedvező alkalmat, mielőtt azokat újrakezdi.”⁶⁷

A „kedvező alkalom” azonban egyre késett. Az október végi (Metz feladása miatt kitört) proletárfelkelés után a nemzeti védelem kormánya még kevesebb erőt érzett magában, hogy a poroszok elleni háborút forradalmi népháborúvá változtassa. Az európai hatalmi viszonyok pedig, amelybe ez a kormány minden reményét helyezte, végképp kedvezőtlené váltak Franciaországra nézve. Hogy Franciaországot nem lehet megmenteni, vagyis elérni azt, hogy minimális veszteséggel kerüljön ki a háborúból, november elejére az osztrák diplomácia is kénytelen belátni. Számára az egyetlen elfogadható megoldás az lesz, hogy Franciaország minél előbb, tehát még a teljes katonai vereség beállta és a teljes „belső anarchia” kibontakozása előtt fejezze be a háborút. November elejétől az osztrák diplomácia Franciaországgal kapcsolatos tevékenysége arra korlátozódik, hogy a nemzeti védelem kormányát a porosz területi fel tételek elfogadására kapacitálja. Amikor Jules Favre azzal a kéréssel fordul a hatalmakhoz: garantálják Franciaország területi épségét, Beust elsőnek ad elutasító választ. Mint indokolásában mondja: „Ausztria—Magyarország az összes többi hatalmak között a legkevésbé van abban a helyzetben, hogy a javasolt módon magához ragadja a kezdeményezést.”⁶⁸ Nem sokkal később Jules Favre titkára, Reitlinger érkezik Bécsbe, hasonló kéréssel. Beusttól csak ezt a választ kaphatja: „Önök legjobban tenétek, ha a békét olyan gyorsan megkötnék, amint csak lehetséges.”⁶⁹

E szavak bizvást az osztrák külpolitika önkritikájának is felfoghatók. Beustnak akarva-akaratlan bé kellett látnia, hogy Franciaország megmentésére irányuló politikája kudarcot vallott. A kudarc beismeréséből önként következhetett volna a külpolitikai irányvonal felülvizsgálása. Beust következtetése azonban egészen más jellegű. Számára a Franciaország megsegítésére irányuló tevékenység csak egyik eszköze volt annak a külpolitikának, amely a porosz győzelmek következményeinek elhárítását tekintette a Monarchia alapvető feladatának. Ha az eszköz önmagában elégtelen a kitűzött cél elérésére — így hangzott Beust következtetése —, akkor egyéb eszközök után kell nézni, de a kitűzött cél eléréséről nem szabad lemondani.

Az osztrák külpolitika a német egység ellen

1.

Az osztrák—magyar diplomácia számára kézenfekvőnek tűnt a porosz győzelmek olyan ellensúlyozása, hogy a győztes útjába a nemzetközi élet és a belpolitika területén akadályokat gördítsenek. A Franciaország megsegítésére irányuló politika tulajdonképpen ezt is jelentette. Az osztrák külpolitika azonban, ha komolyan vette az augusz-

⁶⁷ „Le Ministre des affaires étrangères m’a dit qu’après la rupture des négociations il juge toute démarche diplomatique inutile pour le moment et qu’il faut attendre une occasion favorable avant les renouveler.” Apponyi à Beust, Londres, le 8 novembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 74.

⁶⁸ Beust à Metternich, Vienne, le 6 novembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv Paris, Dépêches politiques 1870—1871.

⁶⁹ *Reitlinger*: Une mission diplomatique en octobre 1870 de Paris à Vienne et Londres. Paris 1870. 51—52.

tus 22-én elfogadott irányvonalat, nem elégedhetett meg a Poroszországnak csak közvetve ártó tevékenységgel, hanem meg kellett keresnie azokat a módszereket és eszközöket is, amelyekkel közvetlenül is akadályozhatja Poroszországot a győzelem kiaknázásában.

1870 őszen a német egyesítés utolsó szakasza: a déli államok (Bajorország, Württemberg, Hessen és Baden) csatlakozása került napirendre. A csatlakozás lehetősége a dolog külpolitikai vonatkozásait tekintve éppúgy Franciaország vereségének a következménye volt, mint ahogy korábban az Északnémet Szövetség megalakulását Ausztria katonai veresége tette lehetővé. A külpolitikai helyzet kedvező alakulása azonban csak előfeltétele lehetett az egyesítésnek, azt most is, mint 1866—1867-ben, a német belső viszonyok megfelelő rendezésével lehetett csak elérni.

Ez alkalommal megismétlődik az 1866. évi helyzet. Ismét porondra lépnek azok az erők, amelyek négy évvel korábban harcukat megvívták. A „fölülről való forradalom” sikeres lezárása után persze a harc intenzitása nem lehetett a régi, hisz az ellentábor ereje alaposan megcsappant, Bismarck bázisa pedig megnövekedett. Mindemellett most kínálkozik utoljára lehetőség arra, hogy a partikularizmus erői szétrobbantsák az Északnémet Szövetséget, de arra is, hogy a „fölülről végrehajtott forradalmat” igazi, alulról való forradalommal helyettesítsék.

A konzervatív-partikuláris erők centrumává ezekben a hónapokban érthetően a délnémet államok válnak, de a porosz konzervatívok is újból sorompóba lépnek. A felülről való egyesítés végrehajtása Bajorország, Württemberg és a többi délnémet állam uralkodóit és arisztokrata vezetőrétegét fosztotta volna meg a partikuláris önállósággal együtt járó vezető szereptől. A Dél-Németországban hatalmas befolyással rendelkező katolikus egyház ugyancsak az egyesítés ellen nyilatkozott, mert az egyesített német államban protestáns hegemoniától tartott. A paraszti lakosság nagy része, amely az egyház befolyása alatt állott, végeredményben a partikuláris erők tartalékának számított. A poroszokkal szembeni ellenszenv az elhúzódó és szenvedésekkel teli háború miatt a lakosság egyéb rétegeire is áterjedt. „Bajorország lakosságának többsége valóban ellenséges Poroszország iránt”¹ — olvashatjuk egy párizsi levélben.

A meglehetősen összeszűkült, de mégiscsak politikai tényezőnek számító Fortschrittpartei (Haladó párt) az 1870 őszi viszonyokat alkalmasnak ítélte arra, hogy ha nem is a forradalomért, de legalábbis a szövetségi s majdan a birodalmi alkotmány demokratikus revíziójáért síkraszálljon.² Ugyanakkor azt is kifejezésre juttatta, hogy ellene van az egyesítés olyan megoldásának, amely a feudál-partikularistáknak különféle jogokat biztosítana a kialakítandó nemzetállamon belül.³

A néptömegek aktivitása 1870 őszen rendkívül magas fokot ér el. Igaz, ez az aktivitás nem egységes; a háborús sikerek eredményeként magasra csapó nacionalizmus szakadást eredményez a demokrácia táborában. Pontosabban szólva: a német nacionalizmus és a haladás ügye elválik egymástól. A bonapartizmus hódító háborúja 1870 júliusában joggal kelthette fel a német nép nemzeti felháborodását, de a második császárság bukása után ennek az indulatnak nem volt többé alapja. A felkorbácsolt nemzeti szenvedélyek mégsem csillapodtak le, és Sedan után Bismarck morális-politikai

¹ Paris, le 2 décembre 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441³.

² *Bebel*: Életemből. Bp. [é. n.] II. rész, 156. és köv.

³ *Brandenburg*: Die Reichsgründung. Leipzig 1916. II. k. 356—357.

támaszává váltak. Akadt azonban néhány párt (Bebel és Jakoby pártja), amely fel-emelte tiltakozó szavát a hódító háború ellen. A párt befolyása alatt álló tömegek a háború eredményeként a német egység helyreállítását kezdték követelni, mégpedig a demokratikus hagyományokhoz híven az uralkodó ellen és az uralkodó nélkül. E mozgalom tényleges súlyáról egy korabeli bismarckiánus politikus feljegyzéseiből alkothatunk képet: „Éppen a dolgok legújabb fordulata Párizsban, a köztársaság kikiáltása, amely Németországban is sokszorosan ösztönözheti és felbátoríthatja a szocialista és köztársasági pártok törekvéseit, a kormányokat is arra kell hogy figyelmeztesse: ne hagyják kihasználatlanul elmúlni ezt a pillanatot, amely alkalmas a szilárd és tartós németországi állapotok kialakítására.”⁴ A kiéleződött német belső harcok közepette azonban bőven nyílt beavatkozási lehetőség olyan külső hatalom számára, amely a folyamatban levő német átalakulást nem ítélte kedvezőnek saját érdekeire nézve.

2.

Ausztria—Magyarországnak fontos hatalmi érdekei fűződtek ahhoz, hogy legalább az 1866-os állapotok fennmaradjanak. Az egységes Németország kialakulása olyan külpolitikai változásokat helyezett kilátásba az Osztrák—Magyar Monarchia számára, amellyel a birodalom vezetői 1870 őszén még nem kívántak szembenézni. Az augusztus 22-én jóváhagyott politika alapján különben is szembe kellett fordulni Poroszországgal minden újabb térnyerésével.

A beavatkozásra a kiélezett német pártviszonyok önmagukban is kitűnő lehetőséget nyújtottak. Csupán arra volt szükség, hogy az osztrák külpolitika megfelelő eszközökkel segítse azt a pártot, amely szembehelyezkedik Németország porosz vezetés alatt történő egyesítésével. Az osztrák diplomácia élt is a lehetőségekkel. Beavatkozását ráadásul megfelelő nemzetközi jogi alapra is építhette. Az 1866-os prágai békeszerződés 4. cikkelye ugyanis a következőképpen szabályozta a délnémet államok nemzetközi státusát: Ausztria hozzájárul, „hogy az ettől a vonaltól [a Majna folyótól] délre fekvő német államok egységbe tömörüljenek; ennek kapcsolata az Északnémet Szövetséggel a két fél között sorra kerülő jövőendő tárgyalásokon dől el; a szövetség független nemzetközi egzisztenciával rendelkezik.”⁵ 1870 őszén ennek az utolsó mondatnak volt Ausztria számára döntő jelentősége. Az osztrák diplomácia ezt többé-kevésbé jogosan úgy értelmezte, hogy a délnémet államok bármiféle változás után is megőrzik függetlenségüket, és hogy Ausztria—Magyarországnak joga van minden olyan rendezés ellen fellépni, amely a délnémet államok függetlenségét veszélyezteti.

A sedani csata után kibontakozó események rövidesen alkalmat adtak az osztrák külpolitikának, hogy fékező, tiltakozó befolyását érvényesítse. Württembergben még augusztus 30-án a poroszbarát Mittnacht foglalta el a külügyminiszteri széket. Szeptember 12-én Stuttgartból útnak indult a hadügyminiszter, hogy I. Vilmosnak átnyújtsa

⁴ „Selbst die neueste Wendung der Dinge in Paris, die Proklamation der Republik, durch welche auch in Deutschland die Bestrebungen der sozialistischen und republikanischen Parteien vielfach angeregt und ermutigt werden dürften, müssen die Regierungen dringend daran mahnen, diesen Moment zur Herstellung eines festen und dauernden Zustandes der Dinge in Deutschland nicht unbenutzt vorübergehen lassen.” Friesen an Könnertitz, Dresden, 10. September 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1034.

⁵ *Rönnefarth*: Konferenzen und Verträge. Würzburg 1958. II. rész. 338.

a legmagasabb württembergi kitüntetést. Mindez annak a kifejezése volt, hogy württembergi részről megvan a hajlandóság az Északnémet Szövetséghez való csatlakozásra. Ezt porosz részről is így értelmezték. A württembergi—porosz közeledés rendkívül súlyos helyzetbe hozta a bajor kormányt. A hazai nemzeti-liberális párt amúgy is nagy nyomást gyakorolt rá az egyesülés érdekében; most a porosz—würtembergi közeledés miatt teljes elszigetelődés fenyegette. A kényszerhelyzetből a bajor kormány úgy keresett kiutat, hogy kéréssel fordult Berlinhez: küldjenek Münchenbe meghatalmazottat, akivel a két ország jövődő szövetségi viszonyáról tárgyalásokba bocsátkozhat.

Így érkezett szeptember 22-én Münchenbe Delbrück, a szövetségi kancellári hivatal elnöke (nemzeti-liberális, minden tekintetben Bismarck híve), hogy megpróbálja egyengetni Bajorországnak az egyesülés felé vezető útját. A tárgyalásokon a württembergi megbízott is részt vett. A szeptember 26-ig tartó négynapos megbeszélésen azonban kiderült, hogy a két fél elképzelései egyelőre nagyon távol állanak egymástól. Bajorország két alternatívát is javasolt: vagy alakítsák át föderatív értelemben az Északnémet Szövetség alkotmányát, vagy hagyják meg ugyanezt az alkotmányt, de akkor Bajorország kapcsolata az Északnémet Szövetség államaihoz ne legyen szorosabb, mint korábban a Német Szövetség idején volt. Akármelyik formát fogadta volna is el Poroszország, a bajor külügyi és hadügyi önállóságot, valamint az alkotmány megváltoztatásával kapcsolatos bajor vétőjogot mindenképpen szavatolnia kellett volna. A bajor javaslat nem lehetett tárgyalási alap. „A királyi kormány először is azzal akart tisztába jönni — olvashatjuk egy bajor információkra építő osztrák feljegyzésben —, van-e kilátás arra, hogy a jelenleg fennálló Északnémet Szövetséget egy új, valamennyi német állam bevonásával más alapon létrehozandó szövetségi intézménnyel pótolják. A Delbrück miniszterrel folytatott megbeszéléseken kitűnt, hogy ilyen kilátás nincs. Poroszországnak nem áll szándékában, hogy feladja az Északnémet Szövetséget jelenlegi státusában . . .”⁶ Ilyen körülmények között nem volt sok remény a megegyezésre. „Delbrück miniszter elutazott Münchenből. A bajor kormány nem hajlandó a megegyezésre”⁷ — jelenti a müncheni szász követ. Az első próbálkozások kudarccal végződtek.

A müncheni tárgyalásokat élénk érdeklődéssel követő osztrák külügyminiszter jog-gal gondolhatta, hogy most eljött az ő ideje. Beust még a tárgyalások előtt hazarendeli Bruckot, a müncheni osztrák követet, és megfelelő instrukciókkal látja el. Szeptember végén aztán elérkezettnek látja az időt arra, hogy délnémet politikájának konkrét tervét is kidolgozza. Egy szeptember végén Brucknak küldött utasításában a következőkben jelöli meg a délnémet államokban tevékenykedő osztrák diplomaták feladatait: El kell kerülni a közvetlen beavatkozást, de a fenyegetett önállóságra való hivatkozással fékezni az egyesülést, ahol csak lehet. — Támogatni kell a patriótákat, azon dolgozni, hogy ilyen elemek jussanak kormánypozíciókba, elérni azt, hogy München-

⁶ „Zunächst hat die königliche Regierung sich Klarheit darüber verschaffen wollen, ob Aussicht vorhanden sei, den gegenwärtig bestehenden norddeutschen Bund durch eine neue auf geänderte Basis für sämtliche deutsche Staaten zu errichtende föderale Institution zu ersetzen. Die Besprechungen mit dem Minister Delbrück haben erkennen lassen, dass eine solche Aussicht sich nicht eröffnet. Preussen ist nicht gesonnen, den norddeutschen Bund in seiner jetzigen Verfassung aufzugeben . . .” Beust an Bruck, Wien, 20. Oktober 1870. HStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IV. Bayern, Fasc. 40.

⁷ Könneritz an Friesen, München, 1. Oktober 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1034.

ben és Stuttgartban hazafias elemek kerüljenek a külügyminiszteri székbe. — Hangoztatni kell, hogy a prágai béke megfelelő nemzetközi jogi alap a függetlenség megvédésére. — A délnémet politikusok előtt kérkedni kell Ausztria nagyságával és katonai erejével.⁸

Az osztrák külpolitika a szeptember végén kidolgozott terv valamennyi részének egyenlő jelentőséget tulajdonított. A célokért azonban nem lehetett egyszerre és egyforma intenzitással küzdeni, hanem mindig a körülményeknek leginkább megfelelőket kellett előtérbe tolni. Úgy tűnik, hogy Ausztria délnémet tevékenysége szeptember végétől három, időben is elválasztható időszakra oszlik, egy-egy periódusban mindig a fentebb ismertetett program valamelyik pontja került előtérbe, anélkül persze, hogy a többi célkitűzés teljesen háttérbe szorult volna.

Az első időszak a müncheni tárgyalások (szeptember 22—24) kudarcával kezdődik. Beust ekkor úgy értékeli a helyzetet, hogy a szakítás, illetve a megtorpanás után megfelelő segédkezéssel bizonytalan időre elnapolható a tárgyalások újrafelvétele. Ehhez az szükséges, hogy a jövődő tárgyaló partnerek között a bizalmatlanság magvát hintse el, hogy a hűvössé vált viszonyt kifejezetten rosszá tegye. Az adatok arra mutatnak, hogy Beust elsősorban Szászországot szerette volna a német államok közötti viszony elmérgesítésére felhasználni. Ez nem lehet véletlen. Neki, mint volt szász külügyminiszternek megfelelő ismeretei lehettek arról, hogy egy ilyen kísérletezés reális, ráadásul még a bécsi szász követ Beust csodálói közé tartozott. Október 3-án Beust kijelentette Bose előtt: „Nagyon sajnálja, hogy Bajorország azon fáradozásai, amelyek Szászországal számára a Szövetségen belül előnyösebb helyzetet kívántak teremteni, nem jártak eredménnyel.”⁹ A követ joggal tételezte fel, hogy ezt a kijelentést Beust nemcsak ő előtte, hanem másoknak is megtette. Két héttel később, amikor a szász kormány feje a porosz főhadiszállásra utazott, Beust megjegyezte: a szász kormánynak vigyáznia kell, mert ott könnyen az Északnémet Szövetség alkotmányának a módosítására is sor kerülhet.¹⁰

Hogy milyen eredményt hoztak Beust különböző irányban látszólag véletlenül lödözött apró nyilacskaí, annak bemutatására álljon itt a kortárs — az egykori vetélytárs — Friesen véleménye, aki mint a poroszbarát irányzat képviselője 1866-tól Beust utódja a szász külügyminiszteri székben: „Ennek az insinuációnak a célját könnyű belátni. Az osztrák politika nem kívánhatja Dél-Németországnak az Északnémet Szövetséggel való egyesülését, sőt inkább — amennyire csak lehet — igyekeznie kell azt akadályozni. Egyenesen és nyíltan, a prágai béke alapján a jelenlegi körülmények között ezt nem teheti. Ez éles ellentétre vezetne Poroszországgal, amelyet Bécsben mindenesetre el akarnak kerülni. Tehát a közvetett eszközöz nyúlnak, hogy a résztvevők között kölcsönös bizalmatlanságot teremtsenek és ezzel a tárgyalásokat megnehezítsék, illetve lehetőség szerint eredménytelenné tegyék. Ehhez az eszközöket nem is választották meg rosszul.”¹¹

⁸ Vö. *Erichsen*: Die deutsche Politik des Grafen Beust. Kiel 1927. 49.

⁹ „Er bedauere lebhaft, dass die Bemühungen Bayerns Sachsen eine bessere Stelle im Bunde zu verschaffen, gescheitert werden.” Bose an Friesen, Wien, 3. Oktober 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441³.

¹⁰ Bose an Friesen, Wien, 24. Oktober 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441³.

¹¹ „Der Zweck dieser Insinuation ist leicht einzusehen. Die österreichische Politik kann unmöglich eine Vereinigung Süddeutschlands mit dem Nordbunde wünschen, muss ihn viel-

Beust tevékenysége azonban nem járt sikerrel. Azon a napon, amelyen az első intrikus megjegyzést tette Bose előtt (október 3-án), az egyik délnémet állam (Baden) már hivatalosan kérte felvételét az Északnémet Szövetségbe. A versailles-i küldetésből megtérő württembergi hadügyminiszter meghívást hozott a király számára a főhadiszálláson tartandó tárgyalásokra; a württembergi uralkodó október 7-én kijelentette, hogy kész az utazásra.¹² Az eredményen fellelkessedett Bismarck október 11-én táviratilag utasítja Werthert, a müncheni porosz követet, hogy adja át a bajor kormánynak is a versailles-i tárgyalásokra szóló meghívást.¹³ A müncheni kormány, bármennyire szeretne is, nem mer visszautasító választ adni. Október 22. és 29. között Versailles-ba érkeznek a német államok képviselői, hogy ismételten tárgyalásokat kezdjenek az állami egység feltételeiről.

Hogy miként fogadta Beust a versailles-i tárgyalások híret, azt a bécsi szász követ révén tudjuk. „Amint egyik német kollégám szíveskedett velem közölni — olvashatjuk az október 18-án kelt jelentésben —, a birodalmi kancellár urat a bajor és a württembergi miniszterek versailles-i utazásának híre szerfelett kellemetlenül lepte meg.”¹⁴ A külügyminiszter, aki a tárgyalások meghiúsulásában, vagy legalábbis tartós elhúzó-dásában reménykedett, csakis bosszúsággal vehette tudomásul a készülő újabb összejövetelt. A harag és bosszúság azonban önmagában még a külpolitikában sem lehet fegyver; Beustnak is megfelelő ellenlépésekkel kellett válaszolnia. Az ellenlépések megnyitják Ausztria délnémet politikájának második szakaszát.

Az október közepén kezdődő második szakaszban az osztrák külpolitika a délnémet államokat arra ösztökéli, hogy függetlenségüket a lehető legnagyobb mértékben megvédjék, és ha már szövetségesi viszonyra lépnek Poroszországgal, ez úgy történjék, hogy szuverenitásuk sértetlen maradjon. Az eszköz ehhez a prágai béke 4. cikkelye. Természetesen Bécs nem folytathatott teljes mértékben azonos politikát minden egyes délnémet állam irányában. Württemberg, amely a leginkább mutatott hajlandóságot a porosz álláspont elfogadására, az osztrák diplomácia megítélése szerint nem volt méltó semmiféle tapintatra. Beust október 16-án fogadta Thumb bárót, Württemberg bécsi követét, s szinte ultimátumszerűen közölte vele az osztrák álláspontot. Mindekelőtt leszögezte, hogy Württembergnek a prágai béke értelmében egyszerűen nincs joga lemondani függetlenségéről. „Önállóságuk nem olyan engedmény volt, amit nekik maguknak, hanem amit Ausztriának tettek” — mondotta. Tudtára adta a követnek, hogy Ausztria nem szándékozik a prágai békében szerzett jogairól lemondani, és szemrehányó módon tiltakozott a württembergi kormány tervbe vett eljárása ellen,

mehr als möglich hindern suchen; direkt und offen, auf Grund des Prager Friedens ist dies unter jetzigen Umständen nicht thunlich, es würde dies zu einer heftigen Differenz mit Preussen führen, die man in Wien jedenfalls vermeiden will. Man greift also zu dem indirecten Mittel, gegenseitiges Misstrauen unter den Betheiligten zu stiften und dadurch die Verhandlungen zu erschweren und möglichs resultatlos zu machen und dazu hat man die Mittel nicht schlecht gewählt.” Friesen an Könneritz, Dresden, 14. Oktober 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1034.

¹² Bismarck G. W. 6/b k. 538.

¹³ Bismarck G. W. 6/b k. 539.

¹⁴ „Wie einer meiner deutschen Collegen mir mitzuthellen die Güte hatte, ist der Herr Reichskanzler durch die Nachricht der Reise der bayerischen und württembergischen Minister nach Versailles höchst unangenehm überrascht.” Bose an Friesen, Wien, 18. Oktober 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1034.

amely az eddigi nemzetközi jogi helyzet megváltoztatását tekinti a tárgyalások céljának. „A württembergi kormány ismételten és jó néhány alkalommal közölte velünk — folytatta Beust —, hogy őszintén óhajtja az Ausztria—Magyarország és Poroszország közötti teljes egyetértést. Úgy látjuk, ilyenformán nem ismerheti félre az e kívánság és azon magatartás közötti nyílt ellentmondást sem, amely Poroszországgal fennálló szerződésünk hatálytalanná válására vezet, mielőtt még az északnémet hatalom annak megváltoztatásáról nekünk az első szót kimondotta volna.”¹⁵ A formájában sértő megnyilatkozás során (a diplomáciában nem volt szokásos egy államot ilyen nyílt formában emlékeztetni függőségére) az osztrák külügyminiszter azért módot talál arra, hogy a még mindig parázsló württembergi önállóság-tudatot élesztgesse. „Politikai értelemben — úgy hisszük — a prágai békének Dél-Németország kormányai számára is kell hogy legyen értéke és jelentősége, nem lenne helyes, ha létezésének ténye elől minden további nélkül elzárkóznának.”¹⁶

Bajorországgal szemben más hangot használ az osztrák külügyminiszter. Nemesak azért, mert az utóbbi mégiscsak tekintélyesebb államnak számított, mint Württemberg, hanem mert ez ideig a bajor és az osztrák álláspont között nem mutatkozott olyan éles különbség. A bécsi szász követ jelentéséből tudjuk, hogy „Beust a tiltakozást Stuttgartban és Münchenben erőteljesen kifejezésre akarja juttatni”.¹⁷ A fellépés azonban inkább tapintatos, mint határozott. Beust október 20-án Bruck bárónak, a müncheni követnek terjedelmes utasítást küld, amely arra van szánva, hogy főbb pontjait a bajor kormánykörök tudomására hozzák. Beust előrebocsátja, hogy köszönettel és teljes megelégedéssel fogadta a bajor kormánynak azt a kijelentését, hogy ez utóbbi a szövetségi tárgyalások során „állandó egyetértésben” kíván maradni Ausztriával.¹⁸ De a bajor kormány azon egyidejű közlését, hogy a „tervbe vett további szövetség nem látszik a prágai békeszerződés IV. cikkelyével ellentmondásban állónak”, alapos kritika alá veszi, és tapintatosan ugyan, de félreérthetetlenül a bajor kormány tudomására hozza ellenkező álláspontját.

¹⁵ „Ihre Selbständigkeit war ein nicht ihnen selbst, sondern ein Österreich gemachtes Zugeständnis. Zwischen Österreich und Preussen aber gewährt der Prager Vertrag die Basis für die bestehenden freundschaftlichen Beziehungen, daher auch den rechtlichen Ausgangspunkt für etwaige Verhandlungen über mögliche Modificationen. Im politischen Sinne sollte daher, wie wir glauben, der Friedens-Vertrag von Prag auch für die Regierungen Süddeutschlands Werth und Bedeutung haben, nicht aber von ihnen ohne weiteres vergreifend und als nicht vorhanden behandelt werden. Ohne völkerrechtliche Unabhängigkeit Süddeutschlands, daran müssen wir festhalten, besteht es faktisch nicht mehr, ist unser Vertrags-Verhältniss zu Preussen zerstört. Wiederholt und bei vielfachen Anlässen hat die kön. württembergische Regierung uns gesagt, dass sie das engste Einverständniss zwischen Österreich—Ungarn und Preussen innig wünsche. Uns scheint, sie könnte dann auch den offenen Widerspruch zwischen diesem Wunsche und einem Verhalten nicht verkennen, durch welches unser Vertrag mit Preussen invalidirt wird, noch ehe die norddeutsche Macht das erste Wort von seiner Aenderung zu uns gesprochen hat.” Abschrift einer Weisung an Freiherrn von Walterkirchen in Stuttgart. Wien, 17. Oktober 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, Bayern, Fasc. 40.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Bose an Friesen, Wien, 18. Oktober 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1034.

¹⁸ Beust an Bruck, Wien, 20. Oktober 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IV. Bayern, Fasc. 40.

Beust leszögezi, hogy ha Ausztria nem beszélt a prágai békéről, kizárólag annak tulajdonítható, hogy „az eddigi helyzet Németországban gyakorlatilag elfogadható volt számára”. Most azonban, amikor Németország újjárendezése került napirendre — folytatja tovább —, „mind formális tekintélyünk, mind anyagi-politikai érdekeink szempontjából rendkívül fontos, hogy szerződészerű jogunkat ne mellőzzék, hanem ünnepélyes szerződést megillető szigorú tisztelettel kezeljék”.¹⁹ És itt is tapintatosan kifejti azt a tételt (amit Württembergnek durván a szemébe vágott), hogy a délnémet államok nemzetközi jogi státus következtében rendelkeznek függetlenséggel, és erre a független állásra mindenféle új szövetségi rendszernél tekintettel kell lenni. „A nemzeti kapcsolat önmagában meghatározatlan fogalma — mondja a tervbe vett jövődő alakulásra utalva — teljesen határozott korlátozást szenved azon betoldás által, hogy a délnémet államszövetségnek független nemzetközi státusa lesz.” Itt emlékeztet ismét arra, hogy „Dél-Németország nemzetközi jogi függetlenségét eltörlő egyezmények a mi beleegyezésünk nélkül jogérvényre nem emelkedhetnek”, majd nem hagyva kétséget afelől, hogy Ausztria élni szándékozik szerzett jogaival, leszögezi: Poroszországnak és a német kormányoknak tekintettel kell lenniük Ausztriára és mielőtt döntenének, meg kell hallgatniuk idevágó véleményét.²⁰

Az osztrák álláspont elvi részének közlése azonban önmagában nem járt volna sok gyakorlati eredménnyel. Beustnak azt kellett szem előtt tartania, hogy a bajor külügyminiszter rövidesen Versailles-ba utazik a tárgyalások újrafelvételére, ezért körvonalaznia kellett azt is, milyen megegyezést tart elfogadhatónak a fenti elvi álláspont alapján Ausztria—Magyarországra nézve. „Ha ... a bajor király önálló hadúr marad — írja Beust —, Bajorország diplomáciai képviselőtében semmi sem változik, továbbá a bajor kamarák hatáskörét sem szűkítik meg, akkor a függetlenség Bajorország számára és ha Württemberg ugyanezt az utat járja, Dél-Németország számára — két fő képviselőjén keresztül — biztosítva lesz, így remélhetjük és kívánhatjuk, hogy Bajorország a maga jól megalapozott és igen hatékony háborús részvételével még csak erősbödött helyzetében a fenti értelemben fogant elhatározások mellett ki fog tartani ...”²¹

¹⁹ „Der k. u. k. Regierung hat seither nicht unnöthiger Weise von ihren aus demselben erworbenen Rechten gesprochen, weil der bisherige Zustand im Deutschland in praktischer Hinsicht für sie annehmbar und von dem Grundgedanken jenes Vertrages nicht in zu nachtheiliger Weise abweichend war. Handelt es sich aber jetzt um eine Neugestaltung Deutschlands, so ist es allerdings sowohl formell für unser Ansehen, als materiell für unsere politischen Interessen von hoher Wichtigkeit, dass dabei unser vertragsmässiges Recht nicht übergangen sondern mit jener strengen Achtung behandelt werde, die einem feierlichen Verträge gebührt ...” Uo.

²⁰ „Aber der an sich unbestimmte Begriff einer nationalen Verbindung erleidet durch den Zusatz, dass der süddeutsche Staatsverein eine unabhängige internationale Existenz haben werde, eine vollkommen determinirte Einschränkung. Vereinbarungen, durch welche die völkerrechtliche Unabhängigkeit Süddeutschlands aufgehoben würde, könnten ohne unsere Zustimmung zu rechtlicher Geltung nicht gelangen. Und da über die Frage, ob dieser Fall vorliege, nicht einseitig zu entscheiden ist, sondern beiden Theilen ein Urtheil zusteht, so sollten wir glauben, Preussen um die deutschen Regierungen selbst dann, wenn sie die Prager Friedenbestimmungen für gewahrt hielten, und nicht mit einem fertigen Werk überraschen, sondern uns die Rücksicht erweisen, vor Abschluss unsere Meinung darüber zu hören.” Uo.

²¹ „Wenn wie Graf Bray Ihnen gesagt hat, der König von Bayern selbständiger Kriegsherr bleibt, in der diplomatischen Vertretung Bayerns nichts geändert, auch der Wirkungskreis der bayerischen Kammern nicht geschmälert wird, so wird die Unabhängigkeit für Bayern

A délnémet—porosz tárgyalásokkal kapcsolatos osztrák fenntartásokat és a prágai béke osztrák értelmezését természetesen Poroszországnak is tudomására kellett hozni. E tekintetben érthetően nyoma sincs annak a fennhéjázó magabiztosságnak, amelyet az osztrák diplomácia Württemberggel szemben tanúsított. Beust nemhogy kemény hangon mert volna beszélni Poroszországgal, de még az is problémát jelentett számára, hogyan közölje fenntartásait. Persze gondolhatta, hogy a különböző német diplomaták — különösen Bose — előtt tett megnyilatkozásai a berlini kormány tudomására jutnak, a formális és határozott tiltakozásért mindamellett nem merete vállalni a felelősséget. Noha Bray bajor külügyminiszter kifejezetten tanácsolta neki, hogy „közvetlenül a porosz kormánynál is fejezzék ki azt az igényt, hogy a prágai béke dolgában Ausztria nélkül ne eszközöljenek változtatásokat”,²² a külügyminiszter mégis enyhébb formát választott. Ahelyett, hogy közvetlenül Berlinhez fordult volna, Schweinitzet, a bécsi porosz követet kérte magához, és közölte vele, hogy Brayt versailles-i utazása előtt figyelmeztette: gondosan kerüljék el a prágai béke egyoldalú megváltoztatását.²³ Az óvatos formula ellenére is ez úgy volt értelmezendő, hogy Poroszországnak a délnémet államokkal folyó tárgyalások ügyében meg kell keresnie Ausztria—Magyarországot.

A bécsi külügyi levéltárban nincs nyoma annak, hogy Beust a délnémet államok függetlenségét védő akciójában nemzetközi támogatást igyekezett volna keresni. Az akták hiánya — úgy gondoljuk — ez esetben az akciók hiányát tükrözi. Az orosz politika október eleji határozott poroszbarát fordulata után kilátástalan lett volna Pétervárhoz fordulni. Apponyi Rudolf londoni jelentései október—november folyamán is egyre inkább arra mutattak, hogy az angol külpolitikában az az irányvonal kerekedik felül, amely végső soron előnyösnek ítéli az egységes Németország kialakulását. Angliánál sem lehetett tehát az osztrák diplomáciának semmi keresnivalója. Beust csupán a francia kormányt tartja szükségesnek tájékoztatni — párizsi követe útján —: „Nem tudtuk teljesen hallgatással mellőzni azt a jogot, amelyet számunkra a prágai szerződés biztosít.”²⁴ Diplomáciai segítségre azonban a háború nehézségeivel bajlódó tours-i kormánynál sem számíthatott.

und falls Württemberg gleichen Schritt mit ihm hält, für Süddeutschland, in seinen zwei Hauptvertretern gewahrt sein, und wir können nur hoffen und wünschen, dass Bayern in der Stärke seiner wohlbegründeten und durch seinen höchst wirksamen Antheil am Kriege noch gehobenen Stellung an die in diesem Sinne gefassten Entschlüsse festzuhalten und hiedurch auch den Nachbarstaat Württemberg in dergleichen Richtung zu bestärken wissen werde.” Uo.

²² „Wir sollten nunmehr auch unmittelbar bei der kg. preussischen Regierung den Anspruch vertreten, dass der Prager Vertrag gehörig berücksichtigt und ohne unsere Zustimmung nichts über eine Abänderung desselben beschlossen werde.” Beust an Wimpffen, Wien, 22. Oktober 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv, Berlin, Fasc. 120.

²³ „Ich habe ihm bemerkt, dass ich zwar einer Discussion über den Prager Frieden nach keiner Seite hin den Anstoss zu geben wünsche, in meinen Beziehungen zu dem Grafen Bray jedoch Veranlassung zu Berührung des Gegenstandes gefunden, und dass ich gegenüber dem bayerischen Minister vor seiner Abreise ins Hauptquartier den entscheidenden Wert hervorheben habe, den wir darauf legen müssen, dass man sorgfältig die Schwierigkeiten und falschen Stellungen vermeide, die sich aus einer einseitigen Alteration des durch den Prager Vertrag begründeten Zustandes ergeben müssten.” Uo.

²⁴ „Nous ne pouvions pas passer entièrement sous silence le droit que nous avons en vertu du traité de Prague.” Beust à Metternich, Vienne, le 25 octobre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv Paris, Dépêches politiques 1870—1871.

Bizonyára a diplomáciai elszigeteltség készítette arra az osztrák külügyminisztert, hogy szembenézzen azzal az eshetőséggel, hogy Németország egyesülése végül is bekövetkezik. Ehhez persze egyéb okok is hozzájárulhattak. Egy magas rangú francia diplomata november közepén azt írta naplójába, hogy a forradalomtól való félelem készítette arra Beustot, hogy korábbi nézeteit félretéve, Bismarcknál keressen támogatást.²⁵ Ezek a nézetek először Beust november 4-i felség-felterjesztésében jutnak kifejezésre. Memorandumában (eredetijét sajnos nem találtuk a Staatsarchivban, így csak egy ismertető közlés alapján rekonstruálhatjuk²⁶) abból indul ki, hogy Poroszországnak végül is sikerülni fog Bajorországot és Württembergert magához kapcsolni és a német császárságot létrehozni. Németországhoz, amely a katonailag erős Poroszország vezetése alatt áll, Ausztria—Magyarország nem csatlakozhat — szögezi le rögtön a bevezetőben kissé erőltetett módon, mert hiszen az „Anschluss” 1870 őszén még elméleti megoldásként sem merült fel. Úgy tűnik, csak azért, hogy ennek örve alatt kisebb jelentőségű, de sokkal több gyakorlati értékű megállapítást is tehessen: Ausztria—Magyarország nem léphet szövetségi viszonyra az új német császársággal. Ennek alátámasztására két érvet hoz fel: Elzász-Lotaringia porosz annexióját és Poroszország keleti politikáját. Az előbbi kérdésben a szövetség Franciaországgal állítaná szembe a Monarchiát, az utóbbiban a porosz—osztrák együttműködés az adott feltételek között Ausztria hátrányára ütne ki. Mindebből azt a következtetést vonja le, hogy az előállott súlyos külpolitikai helyzetből nem szerződésekkkel, hanem a belpolitikai élet konszolidálásával kell a kiutat keresni. Beust egyrészt a Monarchia katonai erőinek kiépítését javasolja, másrészt indítványozza, hogy megfelelő reformokkal stabilizálják a Monarchia belviszonyait. A külügyminiszter az utóbbinak tulajdonít nagyobb jelentőséget. Ha bevezetik az általános választójogot és kiszélesítik a birodalom nemzeteinek jogait, akkor a Monarchia népeinek „birodalmi” tudatát olyan fokra tudják emelni, amely képes ellensúlyozni minden belső széthúzó erőt és minden külső vonzóerőt. Az ilyen módon konszolidálandó Ausztria—Magyarország uralkodója sokkal nagyobb eredményekre tekinthet majd vissza, mint a német császárság ura, aki vérrel és erőszakkal érte el a maga sikereit. Rögtöni eljárásként mégis azt tanácsolja: vegyék tudomásul Németország újjáalakulását anélkül, hogy egyelőre határozott külpolitikai magatartást tanúsítanának iránta.

Hiányoznak (s lehet, hogy meg sem születtek) azok a dokumentumok, amelyek alapján figyelemmel kísérhetnénk Beust javaslatának a sorsát. Hogy lényegét nem fogadták el, azt az események alakulásából megállapíthatjuk. Az általános választójog javaslatba hozása és általában a liberális belpolitikai elvek hangoztatása arra mutat, hogy Beust 1870 novemberében kezd visszakanyarodni eredeti belpolitikai elveihez. Erre bizonyára a külpolitikai tapasztalatok készítették, az a felismerés, hogy az adott helyzetben nehéz, hovatovább lehetetlen a porosz sikerek következményeinek elhárításán dolgozni. Ha pedig ez így van, nincs értelme annak, hogy az udvari párt kegyét és jóindulatát keresse, következésképpen nincs szükség arra, hogy a belpolitikában szemet hunyjon az egyre erősödő konzervatív-föderalista kísérletezések fölött. A liberális belpolitika feltételei azonban talán soha nem hiányoztak annyira Ausztriában, mint 1870 őszén. A fejlődés a belső körülmények következtében, de most a külső

²⁵ Rothan : Souvenirs diplomatiques. Paris 1884—85. I. k. 325.

²⁶ Erichsen i. m. 78.

események miatt is egyre inkább konzervatív-föderatív irányban haladt, hogy 1871 februárjában majd egy a föderalizmust és a konzervativizmust nyíltan is programjaként valló kormány megalakítására vezessen. Beust liberális szellemű javaslata nem található pozitív visszhangra. Ezzel kezdődött a külügyminiszter és az udvari párt közötti szakítás, amely egy évvel később majd (igaz, egyéb körülmények közrejátszásával) Beust bukását fogja eredményezni.

Egy lényeges, bár az érdembeli javaslat horderejéhez nem mérhető intézkedés mégis Beust felterjesztésének a következménye. 1870. november 6-án összeült a közös minisztertanács, hogy a „tüzérség ember- és lóállományának részleges csökkentését” megtárgyalja. Az indítványt Beust terjeszti elő, a csökkentést pénzügyi és politikai okokkal indokolja. Potocki osztrák miniszterelnök és Kuhn közös hadügyminiszter csatlakozik a javaslatához. A lovasságnál foganatosítandó hasonló intézkedést valamennyien elvetették, elsősorban katonai szempontokra hivatkozva. A tanácskozásról készült jegyzőkönyv így rögzíti a határozatot: „A konferencia egyetértett abban a határozatban, hogy a tüzérség állományának csökkentését rögtön végre kell hajtani.”²⁷ 1870. július 18-a óta ez az első eset, hogy hadügyi kérdésben demobilizáló határozatot hoznak! Igaz, az intézkedés a hadseregnek csak egy bizonyos részét érintette, ennek ellenére kétségtelen, hogy új tendencia érvényesüléséről van itt már szó. Beust november 4-i emlékiratáról senki nem szól, maga a külügyminiszter sem tesz róla említést, mégis kétségtelen, hogy a tüzérség demobilizálása az emlékiratban javasolt politika első realizálódása. Az adott, s a két hónappal korábbinál semmivel sem jobb nemzetközi helyzet közepette foganatosított demobilizálás annak az irányzatnak az érvényesülését jelentette, amely — ha taktikai szempontoktól vezetettetve is — már tudomásul kezdte venni az egységes Németország kialakulásának megváltoztathatatlantényét.

4.

Ez a felismerés azonban november elején még nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy az osztrák külügyminiszter minden lehetséges eszközzel akadályozza a német egyesülés folyamatát. Versailles-ban a porosz—bajor megegyezés látszólag ismét áthághatatlan akadályokba ütközött. A bajor delegáció vezetője, Bray külügyminiszter, ugyanis továbbra is kitartott a müncheni tárgyalások alkalmával leszögezett álláspontja mellett: Bajorország nem hajlandó az Északnémet Szövetségbe egyszerűen belépni, a szövetség csakis a bajor szuverenitás (önálló hadügy, külügy) megtartásával képzelhető el. A porosz és bajor álláspont összeegyeztethetetlennek tűnt. Bismarck ekkor hatásos eszközöz folyamadott; sajtóban és egyéb helyütt azt kezdte hirdetni, hogy a német egység ügye a bajorok hajthatatlan álláspontja miatt hiúsul meg, és az egység meg nem születéséért Bajorországnak kell vállalnia a történelmi felelősséget. A bajor delegáció nehéz helyzetbe került; Bray külügyminiszter végül is a hazuról reá nehezedő nemzeti-liberális nyomásra való tekintettel beadta a derekát, és tárgyalási alapul elfogadta a porosz javaslatot, vagyis tudomásul vette, hogy Bajorországnak be kell lépnie az Északnémet Szövetségbe. A továbbiakban arra irányította erőfeszítéseit, hogy a szövetségben belül Bajorország számára minél több különleges jogot biztosítson.

²⁷ Ministerrath für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll vom 6. November 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 285.

A versailles-i események alkalmat adnak az osztrák külpolitika újabb beavatkozására, az osztrák délnémet politika harmadik szakaszának beiktatására. Beust, aki élénk figyelemmel kísérte a versailles-i tárgyalásokat, meglepéssel vette tudomásul a bajor hajthatatlanságot, és azt többek között az osztrák külpolitika prágai békével kapcsolatos szilárd magatartásának tulajdonította. A tárgyalások fennakadásakor már-már a német egyesülés végleges meghiúsulásában reménykedett. De amikor tudomást szerzett arról, hogy Bray beadta derekát, hirtelen heves és — mint utólag kiderült — meggondolatlan ellenakcióra szánta el magát: november 10-én váratlanul Bajorországba indult — ahogy indokolta, kizárólag magánügyben, családi látogatásra, valójában rendkívül fontos politikai misszióra. November 11-én már Münchenben volt.

Hogy mit csinált Beust a bajor fővárosban, azt a müncheni szász követ jelentéseiből és Friesen szász miniszter emlékirataiból tudjuk. Könneritz szász követ jelentésében ezt olvashatjuk: „Beust gróf két nap óta Münchenben van és buzgón fáradozik azon, hogy gróf Brayt elbocsássák és a minisztérium vezetését újból Pfordten úr vegye át.”²⁸ Friesen, aki a berlini bajor követtől tájékozódott, e tevékenység okát is feljegyezte: „Beust egészen nyíltan és határozottan megmondta, hogy mindent fel kell használni annak érdekében, hogy Bajorország csatlakozását az Északnémet Szövetséghez vagy a Német birodalomhoz megakadályozzák. Erre azonban Pfordten a legalkalmasabb ember, Bray túl gyenge ahhoz, hogy Bismarckkal szembehelyezkedhessen.”²⁹ Beust kissé furcsa és a belügyekbe való beavatkozás kritériumát kimerítő eljárásának magyarázata nyilvánvalóan Bray pálfordulása. Az osztrák külügyminiszter, aki mint láttuk, teljesen megbízott bajor kollégájában, annak „árulása” után hirtelen nem tudott okosabbat kitalálni, mint hogy a bajor fővárosban Pfordtennek, a német triász-politika hozzá hasonló jelentős képviselőjének ismételten külügyminiszterre való kinevezésén munkálkodjék.

Ott helyben rögtön kiderült, hogy Bajorországban nem lehet ilyen eszközökkel célt érni. Nemcsak Pfordten kinevezését nem tudta keresztülvinni, de még elő is segítette a patriota elemeknek a német egység felé való fordulását. „Beust fellépését — olvashatjuk egy bajor diplomata kijelentései nyomán Friesennél — Münchenben nagyon lehangelőnek és sértőnek találták. Nagyon valószínű, hogy ezt a király tudomására hozták, és kihasználták arra, hogy annak ellenállását leszereljék és őt a szövetségbe való gyorsabb belépésre ösztökéljék.”³⁰

Beust leforrázva tért haza Münchenből. A német egység útjában semmilyen külpolitikai akadály nem állott többé. November 23-án Bajorország, majd november 25-én Württemberg is aláírja a „Verfassungsvertrag”-ot, s ezzel a „felülről való egyesítés”, a dolog érdemi részét tekintve, befejeződött. Ausztria—Magyarország számára ezek után nem maradt egyéb hátra, mint tudomásul venni a megváltoztathatatlant. Bismarck most már nyugodtan lehet nagylelkű. November 24-én (tehát a szerződések megkötése után) végre teljesíti Beust óhaját, és a prágai béke kikötéseinek megfelelően hivatalos, de barátságos közlést tesz Bécsben a német újjárendezésről.³¹ Talán

²⁸ „Graf Beust sei seit zwei Tagen in München und bemühe sich eifrig dahin zu wirken, dass Graf Bray entlassen werde und Herr von Pfordten wieder das Ministerium übernehme.” Könneritz an Friesen, München, 14. November 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1034.

²⁹ *Friesen* : Erinnerungen aus meinem Leben. Dresden 1910. III. k. 209.

³⁰ *Friesen* i. m. 209—210.

³¹ Bismarck an Schweinitz, Versailles, 24. November 1870. *Bismarck* G. W. 6/b k. 596.

maga is meglepődik Beust rendkívül előzékeny válaszában: „A magunk részéről nem akarunk arra vállalkozni — válaszolt a német követnek —, hogy a hatalmas tények logikájával, amely a Német Szövetség vezetését Poroszországra ruházta, a prágai béke formális jogát állítsuk szembe.”³² Hogy ez esetben nem csupán üres, udvarias szavakról volt szó, lemérhető a délnémet udvaroknál működő osztrák követeknek küldött utasításon: „Pozitív magatartást kell tanúsítani és a beavatkozás látszatát is kerülni kell.”³³

Az osztrák—magyar külügyminisztert már a tények ereje önmagában is jobb belátásra kellett hogy készítse. A német kérdésben november második felében bekövetkezett fordulat megmagyarázására ez egyedül is eléggnek mutatkozik. De hogy e külpolitikai fordulatnak egyéb, mélyebb okai is vannak, azt már a korabeli sajtó is sejteni engedte. Beust müncheni tartózkodásának napjaiban nagy jelentőségű külpolitikai esemény történt. A berlini burzsoázia vezető lapja így hozta ezt összefüggésbe az osztrák külügyminiszter bajorországi aknamunkájával: „Egyáltalán semmi okunk arra, hogy Oroszország eljárását barátságatlannak tartsuk; ellenkezőleg, úgy véljük, hogy az éppen jókor érkezett, mert gróf Beustot a legalkalmasabb pillanatban egy orrfricskával figyelmezteti: jobban tenné, ha ahelyett, hogy a szomszéd építkezését gátolja, saját házát óvna a beomlástól.”³⁴ A keleti kérdés új fejleményei 1870 november közepén a Monarchia létfontosságú problémájára irányították az osztrák—magyar diplomácia figyelmét.

³² Beust an Wimpffen Wien, 5. Dezember 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv, Berlin, Fasc. 120.

³³ *Erichsen* i. m. 85.

³⁴ Berliner Börsen-Zeitung 14. November 1870.

A PONTUSZI VÁLSÁG

Az 1870. november 14-i közös minisztertanács

1.

A krími háború kimenetele hosszú időre döntő befolyást gyakorolt a „keleti kérdés” fejleményeire. A győztes európai koalíció, amelynek élén Anglia és Franciaország állott, nemcsak az agresszív háborúért akarta megbüntetni Oroszországot, hanem egyszerűen elejét akarta venni annak, hogy a Törökország elfoglalására irányuló cári hódító törekvések valaha is felelevenedjenek. Noha az időközben kibontakozó angol—francia ellentétek megakadályozták a győzelem maximális kiaknázását, az 1856. március 30-án aláírt párizsi béke a szövetségesek terveinek és elképzeléseinek megfelelően rendezte a Törökországgal kapcsolatos problémákat.

A 34 paragrafust és három speciális megállapodást tartalmazó párizsi szerződésben három intézkedésnek volt különös jelentősége. A hetedik cikkely Franciaország, Ausztria, Anglia, Poroszország, Oroszország és Szardínia uralkodói nevében leszögezte: „Öfelségeik kötelezik magukat, hogy az Ottomán Birodalom függetlenségét és területi integritását tiszteletben tartják, e kötelezettség pontos betartását kölcsönösen garantálják. Minden cselekedetet, amely ezzel ellenkezik, az általános érdekekbe ütközőnek fognak tekinteni.”¹ A cikkely annyit jelentett, hogy Törökországot nemzetközi védelem alá helyezték; minden Törökország elleni akció ettől kezdve az európai közös érdek ellen irányuló cselekedetnek számított. A 11., 13. és 14. cikkely a Fekete-tenger és partvidéke státusát szabályozta. A 11. cikkely így szólt: „A Fekete-tenger semleges; nyitva áll valamennyi nemzet kereskedelmi hajói előtt, de vizei és kikötői formálisan és állandóan tilosak a partmenti és egyéb hatalmak hadihajói számára, eltekintve a jelen szerződés 14. és 19. cikkelyeiben megállapított kivételektől.”² A 13. cikkelyben Oroszország és Törökország kölcsönösen kötelezték magukat, hogy a Fekete-tenger partjai mellett erődöket és fegyverraktárakat nem létesítenek. A 14. cikkely szerint Oroszországnak és Törökországnak a Fekete-tengeren tartott (200 tonnánál nem nagyobb) hadigőzőseinek a száma nem emelkedhet hat fölé. E cikkely nyilvánvalóan azt a célt szolgálta, hogy Oroszország terjeszkedését Törökország felé szárazon és vízen egyaránt megakadályozza. Végül a harmadik lényeges intézkedés: a 10. cikkely értelmében a tengerszorosok zárva maradnak valamennyi nemzet hadihajói számára.

¹ *Rönnfarth* : Konferenzen und Verträge. Würzburg 1958. II. k. 346.

² *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914*. Berlin 1924. II. 3—4. (A továbbiakban: *Grosse Politik*.)

Ennek az intézkedésnek elsősorban az volt a célja, hogy a balti-tengeri orosz flotta ne futhasson be a Fekete-tengerre.³

A párizsi szerződés a nemzetközi jog cikkelyeivel bástyázta körül az omladozó török birodalmat. E paragrafusok, amíg az erőviszonyok lényegesen meg nem változtak, biztosítékul szolgáltak. A győztes hatalmak azonban az erőviszonyok megváltozása (vagyis Oroszország regenerálódása) esetére is biztosítani akarták magukat. Anglia, Franciaország és Ausztria 1856. április 15-én titkos szerződést írt alá, amelyben casus belli-nek nyilvánították a párizsi szerződés bármely paragrafusának megsértését.⁴

A krími háborúból és a párizsi békéből logikusan következett, hogy 1856 után egy időre nyugvópontra került a „keleti kérdés”. A cárizmus egyelőre kénytelen volt lemondani hódító terveiről és a háború következtében kritikussá vált belső kérdések megoldására összpontosítani figyelmét. A balkáni népeknek is tudomásul kellett venniük, hogy európai szerződéssel szentesítették az általuk annyira gyűlölt török elnyomást. Azt azonban nagyon kevesen hitték, hogy a cárizmus ezek után végképp lemond külpolitikája alapvető célkitűzéséről: a Törökország felé irányuló terjeszkedésről. Még a legelvakultabb reakciók sem bíztak abban, hogy a balkáni népek mindörökké belenyugszanak az európai szerződéssel megerősített török uralomba. Az 1856-ot követő csend csak előkészítette a következő évtizedek súlyos keleti bonyodalmaikat.

A cári Oroszország számára a párizsi szerződés 11. és 13. cikkelye nemcsak súlyos és lealázó, de egyúttal rendkívül veszélyes intézkedésnek is számított. A Fekete-tenger és partvidéke demilitarizálása nemcsak a Törökország felé irányuló terjeszkedést tette lehetetlenné, hanem a csaknem kétezer kilométeres délorosz tengerpart védelmét is veszélyeztette. Márpedig, hogy Oroszországnak e tekintetben bőven akadt félnivalója, meggyőzően mutatták a krími háború tapasztalatai. 1856 után az angol—francia földközi-tengeri hajóhad befutását a Fekete-tengerre csupán egy bármikor hatályon kívül helyezhető nemzetközi szerződés akadályozta, Oroszország ezt a maga fegyveres erőivel nem lett volna képes meggátolni. Egy szuverenitására kényes nagyhatalom elméleti meggondolásai, a soha fel nem adott hódító tervek további dédelgetése és különösen a reális védelmi szükségletek együttesen azt eredményezték, hogy a cári külpolitika homlokterébe 1856 után a párizsi békeszerződés 11. és 13. paragrafusának revíziója került.

Ahhoz azonban, hogy erre a revízióra sor kerülhessen, másfél évtizednek kellett eltelnie. 1870 nyarán a francia—porosz háború és Franciaország veresége megteremtette a kedvező feltételeket. III. Napóleon veresége, majd bukása azt jelentette, hogy a párizsi béke tulajdonképpeni ihletője és legfőbb védelmezője, Franciaország, átmene-tileg eltűnt a nemzetközi porondról. A cári diplomácia nem hagyhatta kihasználatlanul ezt a lehetőséget. Csupán azt kellett még eldöntenie, hogy a revíziót Poroszországgal szövetségben és vele együttműködve, vagy pedig valami poroszellenes koalíció létrehozása útján, általános európai jóváhagyással hajtsa végre. Volt alkalmunk látni, hogy a társadalmi és hatalmi szempontokat egyaránt figyelembe vevő cári diplomácia végül is az előbbi megoldás mellett döntött. 1870 szeptember közepétől, miután Bismarck sokat ígérő jóváhagyása megérkezett, Gorcsakov kancellár a tervezett diplomáciai lépés előkészítésének szolgálatába állította az egész orosz külügyi apparátust.

³ *Rönnefarth* i. m. 316.

⁴ Uo.

A megfelelő belső és külső előkészületek után október 27-én került sor arra a minisztertanácsra, amelynek döntést kellett hoznia a párizsi béke idevágó cikkelyeinek ügyében. A tanácskozáson maga a cár tett előterjesztést a 11. és 13. cikkely felmondására. A javaslatot a minisztertanács egyhangúlag magáévá tette.⁵ Az ügy eszmei mozgatója és tulajdonképpeni végrehajtója mindamellett Gorcsakov kancellár maradt, aki az adott helyzetben tárcája kockáztatása árán is kész volt a javasolt lépésre. Az október 27-i megbeszélés eredményeit a kancellár foglalta össze és az *1870. október 31-i ún. Gorcsakov-körjegyzékkel* hozta a párizsi szerződést aláíró nagyhatalmak kormányainak tudomására.

A Gorcsakov-jegyzék abból indult ki, hogy a párizsi béke 11. és 13. cikkelyének végrehajtása előnytelen helyzetbe hozta Oroszországot. Ez utóbbi betartotta az intézkedéseket: demilitarizálta a Fekete-tengert és annak partvidékét. Ugyanakkor Anglia és Franciaország továbbra is összpontosíthatták tengeri erőiket a Földközi-tenger keleti térségében. Mivel a tengerszorosok zártságának elve csak békeidőre vonatkozik, az előbbi helyzet azt eredményezheti, hogy konfliktus esetén az angol és a francia hajóhad ismét megjelenik a Fekete-tengeren; ekkor Oroszország megfelelő védelmi eszközök híján súlyos helyzetbe kerül. A továbbiakban a jegyzék azokat az eseteket sorolta fel, amelyekkel megsértették a párizsi békét. Utalt a román fejedelemségek egyesülésére (ezt ugyanis a szerződés megtiltotta), néhány példát hozott fel arra, hogy a szultán a békeidő ellenére is megengedte hadihajók átfutását a tengerszorosokon. Mindebből azt a következtetést vonta le, hogy a párizsi béke annak sorozatos megsértése következtében már Oroszországra nézve sem lehet kötelező érvényű. A jegyzék ezért a cár nevében kijelenti: Oroszország nem tartja többé kötelezőnek magára nézve az 1856-os szerződés azon cikkelyeit, amelyek szuverén jogait korlátozzák a Fekete-tengeren. Ennek megfelelően felmondja a hadihajók számára vonatkozó speciális egyezményt és kijelenti: tudomásul veszi, ha a szultán hasonlóképp kíván eljárni. Végezetül a jegyzék leszögezi: Oroszország hajlandó arra, hogy a Kelet békéjét az európai egyensúly biztosítása céljából a fennálló szerződések értelmében megerősítse.⁶

A párizsi szerződést aláíró nagyhatalmak kormányainál akkreditált orosz diplomaták november elején megbízást kaptak az október 31-i jegyzék átnyújtására. Berlinben november 7-én, Londonban november 9-én, Bécsben pedig 10-én nyújtotta át az ottani orosz követ a cári jegyzéket. A firenzei kormányt csak november 12-én értesítették; Törökország viszont csak november 15-én szerezhetett hivatalosan tudomást a nagy jelentőségű orosz lépésről. Legutoljára maradt Franciaország. Hogy a tours-i kormánynál működő orosz megbízott csak november 17-én nyújtotta át Gorcsakov körjegyzékét, abban az a tényleges helyzet tükröződött, hogy a párizsi szerződés tulajdonképpeni megalkotója egyelőre nem számít lényeges tényezőnek a nemzetközi életben. November közepére mindenesetre egész Európa tudomást szerezhetett arról, hogy Oroszország szakított a keleti kérdésben 1856 óta folytatott passzív politikájával.⁷

⁵ *Rheindorf* : Die Schwarze-Meer- (Pontus)Frage vom Pariser Frieden von 1856 bis zum Abschluss der Londoner Konferenz von 1871. Berlin 1925. 91—92.

⁶ *Circulaire aux Représentants de Sa Majesté l'Empereur près les Cours signataires du Traité du 18—30 Mars 1856. Zarskoé-Sélo, le 19—31 Octobre 1870. Grosse Politik II. k. 5—9.*

⁷ *Gorjainow* : Le Bosphore et les Dardanelles. Paris 1910. 166 és köv.

Novikov, a bécsi orosz követ, november 10-én jelent meg a ballhausplatz-i palotában, hogy az orosz kormány nagy jelentőségű intézkedését Beust birodalmi külügyminiszter tudomására hozza. Novikov először Gorcsakovnak Beusthoz intézett levelét olvasta fel. Az orosz kancellár ebben emlékeztetett arra, hogy Ausztria több alkalommal a fekete-tengeri intézkedések tarthatatlanságáról nyilatkozott. Különös súllyal szólt Beust 1867-es jegyzékéről, amelyben az osztrák külügyminiszter a párizsi béke említett cikkelyeinek revízióját javasolta. Végül reményét fejezte ki, hogy az osztrák—magyar kancellár barátságosan veszi tudomásul Oroszország eljárását.⁸ Ezek után került sor az október 31-i Gorcsakov-körjegyzék átnyújtására.⁹

Hogy az osztrák—magyar külügyminiszter miként reagált az orosz jegyzékre, azt két forrásból is rekonstruálhatjuk: Novikov aznapi jelentéséből és Beustnak a londoni osztrák követ tájékoztatására küldött táviratából. Igaz, hogy Ausztria korábban elképzelhetőnek tartotta a revíziót — válaszolta Beust az orosz követnek —, de a jelenlegi erőszakos és hirtelen lépés nem lehet számára egyéb, mint kellemetlen meglepetés.¹⁰ Az osztrák kormány kétségbe vonja Oroszország eljárásának jogosságát — folytatta a külügyminiszter, majd befejezésül kijelentette: Ausztria nem fog késlekedni tiltakozásának kifejezésével.¹¹

Ezek után azt lehetett volna gondolni, hogy az osztrák—magyar külügyminiszter rögtön energikus tevékenységbe kezd az orosz lépés visszautasítására s azoknak a külső és belső feltételeknek a biztosítására, amelyek egy, végeredményben a háborút is számításba vevő diplomáciai eljárás alapjául szolgálhatnak. Ehelyett Beust még november 10-én este vonatra ült és Münchenbe utazott. Tudjuk miért ment: a bajor fővárosban az ottani kormány olyan értelmű átalakítása érdekében kívánt tevékenységet kifejteni, amely biztosítékot jelentett volna a délnémet önállóság fenntartására. Hogy a váratlan orosz lépés miért nem tartotta vissza korábban kitervelt útjától, annak elemzésébe itt még ne bocsátkozzunk bele. Tény az, hogy Beust két napra teljes bizonytalanságban hagyta az osztrák fővárost.

Bécs már november 10-én délután megsejtett valamint az orosz lépésről. A reagálást a tőzsde magatartása mutatta: az árfolyamok hirtelen zuhanni kezdtek.¹² Budapestre csak november 12-én reggelre jutnak el a még ugyancsak bizonytalan hírek. A Pesti Napló hírvivata így rögzítette a magyar főváros válaszát: „Oroszország hadikészüldéseiről, illetőleg actiójának megkezdéséről szóló hírek ma Pesten a legnagyobb izgatottságot keltettek. Az üzleti forgalomra ez élénken visszahatott.”¹³ November 13-án Bécsben már mindenki tudja, hogy Oroszország felmondta a párizsi szerződést. A hangulatot a Pesti Napló sürgönye érzékelteti: „Az orosz körjegyzék folytán beállott izgatottság mindegyre növekszik. A börzén panique uralg.”¹⁴

A politikusok körében ugyan nincs pánik, mégis a külügyminiszter határozott álláspontja híján a legkülönbözőbb vélemények nyilvánítására kerül sor. Csak a két

⁸ *Gorjainow* i. m. 165.

⁹ *Gorjainow* i. m. 184.

¹⁰ Beust à Apponyi, Vienne, le 10 novembre 1870. HHSStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

¹¹ *Gorjainow* i. m. 184.

¹² *Kónyi* : Beust és Andrassy 1870 és 1871-ben. Bp. 1890. 57.

¹³ Pesti Napló 1870. november 12.

¹⁴ Pesti Napló 1870. november 14.

szélsőséget említjük meg: Andrássy a fővárosból érkező hírekre november 12-én este Bécsbe utazik.¹⁵ Orczytól pontosan megtudja, mi történt, s rögtön a legerőteljesebb ellenakcióba fog. Egymás után tárgyal a bécsi török, német, majd orosz követtel. Bose, a szász követ, ezt jegyezte fel magatartásáról: „Andrássy gróf itt van és megbeszélést folytatott a török nagykövettel, amelyről az utóbbi nagyon elégedetten nyilatkozott. Egyáltalán tartani lehet tőle, hogy a magyar forrófejűek ezt az alkalmat nagyon egyértelmű, Oroszország elleni tüntetésekre fogják felhasználni.”¹⁶ Ezzel szemben a külügyminisztérium bizonyos köreihez közel álló Fremdenblatt így ír: „Az osztrák—magyar kormánynak semmi esetre sincs oka arra, hogy az orosz eljárással szemben ellenségesen viselkedjék, mert a párizsi béke megfelelő revíziójában a birodalom létre és hatalmi helyzetére nézve semmilyen veszélyt nem lát.”¹⁷ De hogy mennyire számíthatott „mértékadónak” a fenti cikk, azt jellemzően mutatja a bécsi szász követ megjegyzése, aki elővigyázatosságra int, „mert a cikk gróf Beust visszatérése előtt íródott”.¹⁸

Az osztrák—magyar álláspont pontos megfogalmazása ez alkalommal sem történhetett másként, mint a külpolitika irányítására hivatott testület kollektív döntése alapján.

3.

Beust november 13-án — mint tudjuk — teljesen eredmény nélkül érkezett haza Münchenből. Tovább nem lehetett halogatni a döntést. A következő napon, november 14-én összeül a közös minisztertanács. A tárgyalóasztal mellett régi ismerőseink foglalnak helyet: Ferenc József, Beust, Andrássy, Potocki, Kuhn és Lónyay. Mivel az egyik napirendi pontban belpolitikai kérdésekről is szó esik, ott van Taaffe osztrák belügyminiszter és Festetich, az uralkodó személye körüli miniszter is. A légkör nyomasztó, a résztvevők idegesek. Van okuk rá. Ahogy egy szász diplomata ugyanezen a napon papírra vetette: „Ausztria úgy járt, hogy rövid idő leforgása alatt két fontos szerződést (a prágai békét és a párizsi szerződést) helyeztek hatályon kívül, amely szerződések fontos politikai érdekeit érintik.”¹⁹

Úgy tűnik, hogy az udvari párt képviselői fogják fel legkevésbé tragikusan a dolgot. Az uralkodóról november 12-én Novikov azt jelenti, hogy az orosz körjegyzék nála nem váltott ki haragos ellenérzéseket.²⁰ Bizonyára nem véletlen, hogy néhány nappal később a cár közvetlenül Ferenc Józsefhez fordul üzenettel: „Sándor cár tegnapi barát-

¹⁵ *Kónyi* i. m. 56.

¹⁶ „Graf Andrassy ist hier und hatte eine Unterredung mit dem türkischen Botschafter von der sich Letzterer sehr befriedigt erklärte. Überhaupt ist von den ungarischen Heiss sporen zu besorgen, dass sie diese Gelegenheit zu sehr unzweideutigen Kundgebungen gegen Russland benutzen werden.” Bose an Friesen, Wien, 13. November 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1962.

¹⁷ Fremdenblatt 13. November 1870.

¹⁸ Bose an Friesen, Wien, 13. November 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1962.

¹⁹ „Für Österreich tritt der Fall ein, dass in kurzer Zeit zwei wichtige Verträge (der Prager Friede und der Pariser Tractat) in Bestimmungen ausser Kraft gesetzt worden, die seine politischen Interessen in hohem Grade berühren . . .” Könnertitz an Friesen, Berlin, 14. November 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1962.

²⁰ *Gorjainow* i. m. 184.

ságos érzéseket fejezett ki Őfelsége Ferenc József császár irányában” — jelentette a szentpétervári osztrák katonai attasé. — „Reméli, hogy legutóbbi lépése nem hoz háborút, hanem a tartós békét alapozza meg.”²¹ Potocki belpolitikai missiója, a cseh föderalisták megbékítése nem sikerült, de ő nem akar útjába állni a kibontakozó konzervatív-föderalista átalakulásnak. Az orosz körjegyzéket is belpolitikai nézőpontból szemléli, tudja, hogy a konzervatív-föderalista belső rendszer a külpolitikában nem lehet oroszellenes. Amennyiben önálló külpolitikai szempontjai is vannak, azok konzekvenciája is azonos az előbbivel. A lengyel arisztokrata külpolitikai ideálja a németellenes osztrák—orosz együttműködés. Kuhn hadügyminiszter ez alkalommal is osztrák tábornoknál szokatlan külpolitikai éleslátással tűnik ki. Néhány nappal korábban az oroszországi csapatösszevonásokról érkezett hírekről így nyilatkozott: „Meg van győződve, hogy Poroszország és Oroszország között messzire kiható megállapodások állnak fenn, és ha az előbbi végez Franciaországgal, Oroszország a párizsi szerződés problémáját bizonyára újra fel fogja vetni, és különösen a fekete-tengeri kérdést fogja előtérbe állítani.”²² A külpolitikai helyzetről vallott véleménye meg fogja majd kímélni a kalandor kombinációktól — mindamellett régi nézeteihez híven az orosz eljárást rossz néven veszi.

Az udvari párt egésze nem lát komoly veszélyt az orosz körjegyzékben. A *Fremdenblatt*, valószínűleg e köröktől inspirálva, még november 14-én is ezt írja: „Az osztrák kormány általában nem fog ellenséges magatartást tanúsítani az orosz követelésekkel szemben.”²³ Ne számítsunk tehát arra, hogy a november 14-i minisztertanácson az udvari párt képviselői valami szélsőséges oroszellenes programmal fognak kirukkolni.

A Deák-párt képviselői közül Lónyaynak alighanem kellemetlen meglepetést okozott az orosz körjegyzék. Volt alkalmunk látni, hogy ő ahhoz az irányzathoz tartozott, amely a poroszellenességtől vezettetve Oroszországgal is hajlandó volt együttműködni. Most kiábrándultan kénytelen beismerni, hogy Oroszország és Poroszország a Monarchia háta mögött egymással kötött egyezséget. Az oroszok jól tudják, hogy Lónyayra számíthatnak; Novikov, a bécsi követ, majd Vaszilcsikov, a követség első tanácsosa környékezi meg, hogy az orosz—osztrák megegyezéshez közvetítőként megnyerjék.²⁴ Az Oroszországban csalódott és a Poroszországot gyűlölő Lónyaytól azonban hasztalan várnánk határozott állásfoglalást és pozitív javaslatot.

Andrássyról már tudjuk, hogy a leghatározottabban az orosz körjegyzék ellen nyilatkozott. Feltehető, hogy nézeteinek a minisztertanácson is kifejezést fog adni. Poroszországgal kapcsolatos véleményében azonban augusztus óta lényeges változás következett be. Augusztus 22-én még ő is elfogadta az Oroszországgal való s végered-

²¹ „Kaiser Alexander drückt mir gestern freundschaftliche Gefühle für S. M. Kaiser Franz Joseph aus. Hoffte, dass sein letzter Schritt dauernden Frieden begründen, nicht den Krieg bringen soll.” Bechtolsheim an Kriegsminister, St. Petersburg, 19. November 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

²² „Er sei überzeugt, dass zwischen Preussen und Russland weit gehende Abmachungen bestehen und wenn ersteres mit Frankreich fertig sein werde, so werde sicherlich die Frage des Pariser Vertrages von Russland wieder angeregt und speziell die Frage des Schwarzen Meeres in den Vordergrund gestellt werden.” Ministerrath für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll vom 6. November 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 285.

²³ *Fremdenblatt* 14. November 1870.

²⁴ *Könyi* i. m. 60—61.

ményben Poroszország ellen irányuló taktikai együttműködést. Emellett pedig támogatta azt a politikát, amely Franciaország diplomáciai megsegítésére irányult. Magatartását annak idején az oroszellenes alappolitika szükséges velejárájának minősítettük; Andrassy Sedan után is jó ideig Franciaországban látta a Monarchia egyedüli szövetségését a keleti politikában. Az Oroszországgal kapcsolatos bizonytalan magatartására azt mondtuk, hogy az orosz—szláv defenzív koncepciót egyelőre képtelen volt az előállított új helyzetre alkalmazni, és kénytelen volt ezt a fő vonalától valóban eltérő politikát (együttműködés Oroszországgal Poroszország ellen) átmenetileg magáévá tenni.

Az egymást követő nyilatkozatok, amelyeket Bismarck küldött a magyar miniszterelnök címére: Németország nem kívánja magához csatolni Ausztria német részeit,²⁵ nem maradtak hatás nélkül Andrassyra. A német annexiós szemlélet felülvizsgálása után az a politikai koncepció, amely birodalmi és magyar szemszögből egyaránt károsnak ítélte a nagynémet politika továbbfolytatását, ezen a területen nem láthatott többé akadályt az osztrák—német közeledés útjában. Andrassy felfogása itt a valóságot tükrözte vissza. Az akadály csupán az volt, hogy a német—osztrák kibékülés előfeltételét alkotó orosz—osztrák viszony rendezéséről Berlinben egészen másképp vélekedtek, mint Budapesten. Úgy látszik, Andrassy figyelmen kívül hagyta a berlini álláspontot, és a Poroszországhoz való közeledés tulajdonképpeni értelmét abban látta, hogy a születő új német birodalmat a keleti kérdésben Ausztria—Magyarország oldalára vonja.

1870 őszén több megnyilatkozásból nyomon követhetjük a Németország felé orientálódó politikai koncepció alapjainak kialakulását. A fejlődés persze nem egyenes vonalú. Valahányszor újabb bizonyítékok kerülnek elő a német—orosz viszony intimításáról, mindig visszaesés következik be. Szeptember 5-én Orczy azt jegyzi naplójába, hogy Andrassynek programja a berlini udvarral való végleges kibékülés.²⁶ Amikor szeptember 12-én Andrassy a porosz követ előtt — egyébként a külügyminiszter véleményével egyetértésben — Elzász-Lotaringia annexiójáról beszél, olyan hangnemben teszi, hogy az egyáltalán Poroszország iránti baráti gesztusnak tűnik.²⁷ De szeptember 26-án ugyanő mondja Schweinitznek: ha tudta volna, milyen viszony áll fenn Oroszország és Poroszország között, július 18-án nem szavazott volna a semlegességre. Természetesnek találjuk ezek után Bismarck álláspontját: a kancellár nem kívánta, hogy Andrassy lépjen Beust örökébe.²⁸

Lényeges változás október folyamán következik be. Ehhez bizonyára erőteljesen hozzájárult a Franciaország megsegítésére irányuló politika nyilvánvaló kudarca. Az Országos Széchényi Könyvtár Kállay-gyűjteményében találtunk egy október 24-éről keltezett Andrassy-levelet,²⁹ amely hitelesen és meggyőzően dokumentálja a magyar miniszterelnök politikai gondolkodásában végbemenő változásokat. A levél az osztrák—német viszony, a porosz annexiós probléma újraértékelésének dokumentuma. „Tudom, sokan azt hiszik — írja Andrassy —, hogy Poroszország Austria német tartományaira vágyódik és ez okból meg fog egyezni a Keletre nézve az Orosszal,

²⁵ Vö.: *Bismarck* G. W. 6/b k. 417.

²⁶ *Wertheimer* : Gróf Andrassy Gyula élete és kora. Bp. 1910. I. k. 667.

²⁷ [*Schweinitz*:] *Denkwürdigkeiten* . . . 276.

²⁸ *Bismarck* G. W. 6/b k. 505.

²⁹ Andrassy Kállaynak, Terebes, 1870. október 24. OSzK kézirat, Fol. Hung. 1733.

feláldozván Austriát. [Nem teszi hozzá, de mi tudjuk: eddig ő is ezt hitte.] A közel jövő teljesen ki fogja mutatni ezen felfogás helytelenségét — folytatja tovább. — Austria németsege nagy szolgálatot tesz Poroszországnak Austriában és nagy teher volna Poroszországra nézve, ha Németországhoz csatoltatnék, mert Poroszország az osztrák németeknek soha nem adhatná meg azon állást, vagy még csak ahhoz hasonló is, amellyel most bírnak.” Az osztrák—porosz viszony megváltozására vonatkozó fejtegetéseit — a probléma másik oldalát is megvilágítva — így zárja: „Poroszország féltékenysége és gyűlölete Austria ellen csak addig tartott, míg félnie kellett, hogy Austria az első alkalmat fel fogja használni németországi állásának visszafoglalására. — Austriának a jelen háborúban (tanúsított) magatartása e tekintetben tűzpróba volt, mely Németországot politikája iránt tökéletesen megnyugtatta.”

Rendkívül figyelemre méltó hogyan képzei el Andrassy a német—orosz viszony jövőbeli alakulását. „Oroszország mindeddig, midőn szemeit keletre irányozta — kezdi fejtegetését —, Poroszországban egy biztos szövetségest látott, mely saját céljainak elérése végett barátságára volt utalva. A jelen háború váratlan kimenetele folytán ez többé nincs így. Egy hatalom helyett, mely terveit csakis közreműködésével remélhette kivinni, Oroszország most egy hatalmat lát, mely céljait segedelme nélkül már elérte, mely egy millió harcossal rendelkezik és a Balti-tengert akkor alakítja át porosz tóvá, midőn kedve tartja. — Másrészt Poroszországnak egyáltalán nem lehet óhaja a Duna-torkolatait és az Adria partjait Oroszországnak, vagy egy más kisebb államnak kezeire játszani, melyet ha majd a pangermanismus és a planslavismus zászlai összeütköznek, az ellenfél táborában fogna találni.”

Az osztrák—orosz és a német—orosz viszonyra vonatkozó következtetéseket Andrassy nem vetítette a távoli jövőbe, hanem azokat az adott helyzetre nézve a rá jellemző merészséggel levonta: „A béke még nincs megkötve és máris kétségtelen tény az, hogy Poroszország Keleten az Orosznak semmi szín alatt nem fog segédkezet nyújtani. Poroszország Austria—Magyarországnak bármely, az orosz befolyás ellen intézett lépését a Keleten teljes megnyugvással fogná nézni.”

Alighanem akkor is ilyen gondolatok kavartak fejében, amikor november 12-én este Orczy Béla hívására Bécsbe utazott. Ezt legalábbis fel lehet tételni, mivel első útja a német követhez vezetett — nyilván azért, hogy saját nézeteit a porosz—orosz viszonytal kapcsolatosan Schweinitz magatartásán lemérje. Hogy mi ment végbe ezen a beszélgetésen, Schweinitz naplófeljegyzéséből rekonstruálhatjuk. A magyar miniszterelnök november 14-én a német követhél ebédelt. Schweinitz szerette volna az egyébként is hőbeszédű Andrassy nyelvét ez alkalommal egészen feloldani, ezért egy üveg bordóit és egy üveg champagne-it állított az asztalra. Andrassy azonban elhárította a kínálást: soha nem iszom bort — mondotta —, nincs szükségem arra, hogy egyébként is forró vérem keringését még valamivel gyorsítsam. A dolog úgy végződött, hogy Schweinitz fogyasztotta el a két üveg francia bort, és ő vált a szokottnál közlékenyebbé.

Schweinitz nyíltan megmondta Andrassynak: ha Németország arra kényszerül, hogy Oroszország és Ausztria között válasszon, akkor Oroszország mellé fog állani. Hozzátette azonban (amiről egyébként hallgatott volna), hogy Németországot erre elsősorban a Sándor cár iránti bizalom készíti. Andrassynak ez alkalmat adott arra, hogy kifejtse nézeteit az orosz—német kapcsolatok jövőjéről, amely szerinte nem lesz tartósan barátságos, mert Németországot is veszély fenyegeti Oroszország részéről. Schweinitz erre (valószínűleg a francia borok hatására) a hivatalos véleménnyel ellentétben igenlően válaszolt. Sőt, amikor a magyar gróf Gorcsakov egyoldalú eljárását

bírálta, Schweinitz azt is elárulta, hogy Németországnak nem volt előre tudomása az orosz eljárásról.³⁰

Schweinitz persze ezzel csak azt akarta mondani, hogy a revízió végrehajtásának *időpontját* nem közölték előre Bismarckkal. Azt, hogy a német külügyi vezetésnek a tervről egyáltalán nem volt tudomása, a tényeket ismerve nem mondhatta. Andrásy alighanem mégis így értette a német követ kijelentését. Ebben pedig saját nézeteinek megerősítését és igazolását vélte fölfedezni. A német követtel folytatott beszélgetés után egyenesen a Ballhausplatzra ment, ahol akkor ült össze a közös minisztertanács. Ilyen előzmények után várható, hogy Andrásy ezen az ülésen az orosz lépés visszautasítására különböző, főleg Poroszországgal kapcsolatos nemzetközi kombinációk kialakításába is bele fog bocsátkozni.

A tanácskozás résztvevői közül legkényesebb a külügyminiszter helyzete. Tudjuk már, hogy november 10-én közölték vele a Gorcsakov-körjegyzéket, s hogy ő lényegében visszautasító választ adott. Azt is tudjuk, hogy még aznap vonatra szállt és Münchenbe utazott. Van jogosultság Andrásy történetírójának feltevésében: az elutazásnak olyan színezte volt, mintha Beust a döntés elől menekült volna.³¹

Miért húzódozott vajon a döntéstől? Volt rá oka bőven. 1870 őszi tevékenysége következtében kül- és belpolitikában egyaránt lényeges pozíciókat veszített. November közepén már teljesen nyilvánvaló volt, hogy az a politika, amely a „porosz győzelmek következményeinek elhárítását” tekintette alapvető feladatának, teljes kudarcot vallott. Nem sikerült a Franciaország megmentésére irányuló koalíció összehozása, eredménytelenek maradtak a fegyverszünet létrehozására tett lépések, egyszóval Franciaország mint Ausztria jelenlegi és jövőbeli támasza egyre inkább elvesztette jelentőségét. Hasonló sors érte a német egység megakadályozására irányuló kísérleteket; a német egyesülés Beust áskálódásai ellenére 1870 novemberében a befejezéshez közeledett. Az „elhárító” politika egyedüli következménye az volt, hogy az osztrák—porosz viszony minden korábbinál élesebbé vált.

Az „elhárító” politika súlyos belső nehézségeket is eredményezett. A poroszellenes irányvonalat képviselő Beust egyre inkább szembekerült tulajdonképpeni bázisával, az osztrák Verfassungspartei-jal. Ez utóbbi, mint tudjuk, nem civakodni, hanem megbékélni óhajtott Poroszországgal, és annak születő jogutódjával, az egységes Németországgal. Az alkotmánypárti bázis elvesztése azt eredményezte, hogy Beust egyre inkább az udvari körök függvényévé vált. E köröknek tetszett ugyan az elhárító politika (sőt ez tulajdonképpen az ő irányzatuk volt), de a kancellár, ha kinyitotta szemét, láthatta, hogy ezen kívül semmi sem köti őt az udvari párthoz. A konzervatív-föderalista irányzat hívei, akik éppen 1870 novemberében jutottak túlsúlyra, nem tudtak volna mit kezdeni azzal a miniszterrel, aki felbontotta a konkordátumot, létrehozta a dualizmust, és Ausztriában beiktatta az első alkotmányos minisztériumot.

Ilyen helyzetben találta Beustot az orosz jegyzék. Külpolitikai tekintetben ez annyit jelentett számára, hogy most Poroszország után Oroszországgal is feszült viszonyba kerül. Belpolitikai tekintetben pedig azt, hogy az osztrák-németek után most a magyarok is erőteljesen szembe fognak fordulni vele. Közismert volt ugyanis a külügyminiszter 1867-es jegyzéke a Fekete-tengerrel kapcsolatban (Bismarck a maga részéről mindent meg is tett, hogy a közvéleményt erre emlékeztesse), az is tudott dolog volt, hogy Beust augusztus után Oroszország felé kívánt orientálódni. Az oroszellenes magya-

³⁰ [Schweinitz:] i. m. 282.

³¹ Kónyi i. m. 70.

rok könnyen a külügyminiszter engedékenységének rovására írhatták Gorcsakov merész fellépését.

Teljes külpolitikai és csaknem teljes belpolitikai elszigetelődés, mi több: ellenséges gyűrű kívülről és belülről — ez jellemezte Beust helyzetét 1870. november 10-én. Hogy ekkor nincs jobb dolga, mint Münchenbe utazni, ebben az összefüggésben nem egyszerűen a felelősség elől való menekülésnek tűnik. Beust a bajor fővárosban utolsó és kétségbeesett erőfeszítést próbált tenni a német egység feltartóztatására, hogy az ott elért eredménnyel valamennyire megjavítsa a Monarchia külpolitikai helyzetét, egyúttal megszilárdítsa bázisát az udvari párton belül, és valamennyire kiengesztelje a Gorcsakov-jegyzék miatt ingerült, de a poroszellenes eredményekkel lecsillapítható magyarokat. A müncheni misszió azonban kudarcra jutott; a problémák november 14-én ugyanazok maradtak, mint november 10-én.

Milyen megoldás jelent kiutat a zsákutcából? Elméletileg lehetséges variáció, ha beleegyezően tudomásul veszi az orosz körjegyzéket, és elfogadja az orosz részről békülésre ez alkalommal ismételten kinyújtott jobbot.³² Ez a megoldás azt eredményezhetné, hogy lecsökken a külpolitikai feszültség, belpolitikában pedig szorosabbra fűzheti szövetségét az oroszbarát udvari párttal. Az udvari párttal való együttműködés perspektívái bizonytalanok voltak a külügyminiszter számára; ez is elég lett volna ahhoz, hogy alaposan meggondolja a fenti lépést. De számára annak is nyilvánvalónak kellett lennie, hogy az orosz orientáció a Monarchia két legfontosabb politikai csoportjának ellenállásába ütközik. Amikor a külügyminiszter november 10-én közölte a jegyzékkel kapcsolatos fenntartásait Novikovval, már sejteni engedte, hogy nem ezen az úton fogja majd keresni a kibontakozást.

Megoldást Beust számára csakis az orosz jegyzék határozott visszautasítása jelenthetett. Ez felelt meg a magyarok és lényegében az osztrák-németek törekvéseinek. Kül- és belpolitikai meggondolásokból viszont — legalábbis taktikailag — fel kellett adnia a poroszellenes „elhárító” politikát. Csakis így számíthatott a Verfassungspartei komoly támogatására, és csakis így javíthatta a Monarchia külpolitikai helyzetét. November 14-e előtti megnyilatkozásaiból már látnivaló, hogy ezen az úton próbálja majd keresni a kibontakozást. Ezzel azonban még nem oldódott meg minden. Ha Beust eleget akar tenni a magyarok szélsőséges törekvéseinek, a nemzetközi körülmények ellenállásába ütközik. A külügyminiszter régi véleménye és újabb információi alapján hitt egy szélsőséges oroszellenes politika nemzetközi lehetőségében. Meggyőződése volt — Andrássyval szemben —, hogy a németeket nem lehet megnyerni egy oroszellenes politikához. Hogy a másik partner, Anglia bizonytalanokodik, arról Apponyi legfrissebb jelentései győzték meg.³³ Az adott belső és külső helyzet feltételeit számításba vevő külügyminiszternek a tanácskozáson olyan politikát kellett javasolnia, amely elég radikális ahhoz, hogy kielégítse a túlzó magyarokat, egyúttal elég reális ahhoz, hogy az oroszellenes partnerek számára elfogadható legyen.

³² Uo.

³³ Apponyi à Beust, Londres, le 11 novembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 74.

A tanácskozáson a külügyminiszter tesz előterjesztést. Az előzmények után nem lepődhetünk meg, hogy rögtön védekező álláspontot foglal el. Miután felolvassa a Fekete-tenger semlegesítésére vonatkozó, szóban forgó szerződés cikkelyeket, rámutat, hogy azok „Oroszország számára hosszú időre elviselhetlenné váltak”. Majd azokra a kezdeményezésekre utal, amelyek már a francia—porosz háború előtt felvetették, hogy Oroszország hadiflottát építsen a Fekete-tengeren. Minderre nyilván azért van szükség, hogy megvédje saját korábbi eljárását (az 1867. évi javaslatot) azokkal szemben, akik összefüggést látnak az akkori javaslat és Oroszország jelenlegi eljárása között. Egyúttal hangsúlyozza: utóbb az az általános nézet alakult ki, hogy a revízióra a háború tartama alatt nem kerülhet sor. Kissé erőltetett logikai fordulattal (ti. a dolog történetileg nem állt egészen így) el is hagyja a védekező állást, és rendkívül éles szavakkal kel ki Oroszország eljárása ellen, azt „meglepő, teljesen jogtalan és nagymértékben kihívó cselekedetnek” minősíti, amelynek „indokai nagyon gyengék”³⁴ Miután az orosz indokok tarthatatlanságát kimutatta, azt a választ közölte, amelyet Novikovnak a jegyzék átnyújtása alkalmával adott. Mindez a külügyminiszter határozottságának igazolása, de egyúttal a követendő magatartás körvonalazása is: „. . . Ausztria—Magyarország a szerződés ilyen egyoldalú felbontását . . . nem fogadhatja el, és a továbbiakban minden irányban fenntartja cselekvési szabadságát.”³⁵ Egyúttal, hogy a jelenlevők előtt érzékeltesse, hogyan értelmezi a „cselekvési szabadságot”, utal az 1856. április 15-i szerződésre, amely „a párizsi szerződés bármely cikkelyének megsértését casus belli-nek tekinti” és leszögezi: „Európa jelenlegi helyzetét tekintve, ezzel a szerződéssel Oroszországgal szemben nem sokra lehet menni.”³⁶

Az előterjesztés lényegében program: *erőteljes visszautasítás, a háború kockázatának vállalása nélkül*. Beust kissé szónokias befejező mondata: „A kérdés most az, mit tegyünk?” — tulajdonképpen csak a fenti keretek között teendő részletlépések megvitatására kívánt lehetőséget adni. Az elsőnek szóló Andrássy szavaiból kiderült azonban, hogy a magyar miniszterelnök a kérdés lényegét tekintve is más véleményen van. Nézeteit a tőle megszokott heveséssel adja elő. Valóságos szópárbaj bontakozik ki a két államférfi között, amit még a jegyzőkönyv szintelen stílusa sem tud egészen eltakarni. „Hosszabb vita keletkezett — olvashatjuk —, amelyben leginkább a birodalmi kancellár és a magyar miniszterelnök vett részt.”³⁷ Mégis célszerűbb, ha nem követjük a dinamikus vitát, hanem Andrássy véleményét összegezve ismertetjük.

A magyar miniszterelnök Beusttól eltérően az orosz jegyzék távlati következményeiből indul ki. Szerinte Európa számára ez a lépés annak a jele, hogy Keleten az orosz akció eddigi akadályai eltűntek. Azt nem részletezi, hogy a keleti kérdés újrafelvetése

³⁴ „Gleichwohl sei die neueste Circularnote Russlands eine Überraschung und ein völlig unberechtigter, im hohem Grade herausfordernder Akt, die Rechtfertigung sei eine sehr schwache.” Ministerrath. Protokoll vom 14. November 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 285.

³⁵ „Er habe sich daher vorläufig auf die mündliche Erwiderung an Herrn von Nowikoff, dass Österreich—Ungarn eine solche einseitige Aufhebung des Vertrages, welche überdies im Orient das Signal zum Ausbruch von Verwirrungen zu geben geeignet sei, nicht zugestehen könne, beschränkt und sich im Übrigen nach jeder Richtung hinein Weiteres behalten.” Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

a nyugati hatalmak számára milyen következményekkel jár hatalmi síkon. Viszont teljes súllyal mutat rá az osztrák problémákra: „Ha mi ezt a jeladást szó nélkül eleresztjük a fülünk mellett, akkor a szlávok abból a jövőre nézve levonnák a következtetést.”³⁸ Világos: Andrassy a Gorcsakov-jegyzékben az orosz és a délszláv politika együttes aktivizálódásának kezdetét látta, amelyet a legnagyobb külpolitikai veszedelemnek tartott a Monarchia számára. Elképzelhető, hogy hathatós ellenjavaslatokkal fog élni.

Az Andrassy-féle program első része hasonló, sőt azonos Beust elgondolásával. „... Oroszország körjegyzékét ... határozottan elutasító értelemben kell megválaszolni” — mondja. De amit hozzátesz, az már jóval túlmegegy a külügyminiszter elképzeléseiben: „egyidejűleg a szerződő hatalmaknál, és pedig elsősorban Angliánál egy kollektív lépést kell javaslatba hozni”.³⁹ Nem nehéz belátni: *Andrassy még a háború kockázatának vállalásával is keresztül akarta vinni, hogy Oroszország visszavonja megtett lépését.* Hogy javaslatát elfogadhatóvá tegye, bizonyítani kezdi: a „kollektív lépés” diplomáciai feltételei adva vannak a nemzetközi helyzetben. Véleménye szerint Olaszország, Törökország és talán maga Franciaország csatlakozni fognak, s ezt annyira magától értetődőnek veszi, hogy bizonyítani is fölöslegesnek tartja. Hogy Anglia is kész a csatlakozásra, azt elsősorban a tanácskozáson ismertetett november 10-i angol jegyzékre alapozza. „Anglia — a táviratban megnyilatkozó állásfoglalás után — nem utasíthat vissza egy ilyen (kollektív) lépést” — mondja. A távirat szerinte „Oroszország kívánságát az egész vonalon visszautasítja”, és kiderül belőle, hogy Anglia „a szerződést aláíró többi hatalmakkal egyetértésben halad. Ebben áll egyidejűleg az aláíró hatalmak kollektív lépésének kiindulópontja.” Mindez eddig végeredményben elfogadható, vagy legalábbis vitaképes állításnak hangzott a tanácskozás résztvevői számára. De hogy Andrassy Poroszországot is bevonhatónak tartotta a kollektív eljárás körébe, érthetően megrökönyödést keltett. Az előzmények: a porosz viszony újraértékelése és Schweinitz tájékoztatásának félreértése után ez várható volt. A magyar miniszterelnök politikai nézeteiben végbemenő változásokat azonban a résztvevők nem ismerhették. Érveiből kiderül, hogy feltételezését Schweinitz félreértett információjára alapítja: „... Poroszország ... egy olyan szerződésszegést, amilyen a jelenlegi, egy olyan időpontban, amikor összes csapatai be vannak vetve és tekintettel a küszöbön álló békekötésre — az Oroszországhoz fűződő kapcsolatainak intimitása ellenére sem hagyhat jóvá azáltal, hogy (a kollektív lépéshez való) hozzájárulását megtagadja.”⁴⁰ „Egyébként az orosz jegyzék időpontja és alkalmosságja alapján nem hisz abban — érvel tovább Andrassy —, hogy az egy Poroszországgal történt megállapodásra vezethető vissza. Sokkal inkább spontán és elsietett lépésnek tartja,

³⁸ „Werden wir dieses Signal ruhig hingehen lassen, so würden die Slaven daraus für die Zukunft Folgen ziehen.” Uo.

³⁹ „Er glaube also, dass unserseits Russlands Circulernote im Sinne der englischen Depeche zwar gleichfalls entschieden zurückweisend beantworten, aber gleichzeitig bei den Vertragsmächten und zwar zuerst bei England einen Collectivschritt in Anregung bringen solle.” Uo.

⁴⁰ „England könne einen solchen nach der in seiner Depeche eingenommenen Haltung unmöglich refüsiren. Italien, die Türkei und vielleicht selbst Frankreich werden sich an denselben anschliessen, und was endlich Preussen betreffe, so könne es bei aller Intimität seiner Beziehungen zu Russland, einen Vertragsbruch, wie der vorliegende, in einem Augenblicke, wo es all seine Truppen engagiert habe und angesichts des bevorstehenden Friedensschlusses dadurch unmöglich avouiren, dass es seinen Beitritt versagt.” Uo.

amelyet az orosz pártnak az országon belüli előretörése idézett elő.”⁴¹ Végezetül; mintegy bepillantást engedve további terveibe, így nyilatkozik: „Ebben a kérdésben Poroszország egyszerű elszakítása Oroszországtól nagyon nagy eredmény lenne, amely a közeljövőben döntő következményekkel járhatna, és ez bizonyosan elérhető.”⁴² Világos: az egész elválasztó manőver annak a kialakuló külpolitikai koncepciónak első jelentkezése, amely Oroszországgal szemben a születő egységes Németországra kíván támaszkodni.

Beust bármennyire is szeretete volna, ezek után nem kerülhette el a nyílt vitát. Márcsak azért sem, mert Andrassy az 1867. évi jegyzékre is burkolt utalást tett. Pedig saját belső pozíciója érdekében előnyösebb lett volna a nyílt összecsapás elkerülése. Beust azonban — és ez a magyarázata annak, hogy mégis felvette a kesztyűt — a nemzetközi helyzet megítélése alapján nem tehetette magáévá az Andrassy-féle elveket. Így válaszol a heveskedő Andrassynak: „... mindenekelőtt óvakodnunk kell attól, hogy magunkat idő előtt kompromittáljuk és nem szabad messzebb mennünk, mint a többi államok”. A kollektív lépés indítványozása szerinte túlmenne a reális határon. A külügyminiszter jóval szűkebbre vonja a közös lépéshez megnyerhető hatalmak körét, mint Andrassy. Szerinte „legfeljebb Angliára, Olaszországra és Törökországra lehet számítani. Franciaország és Poroszország jelenleg nem vonható be a kombinációba.” Franciaországról csak annyit jegyez meg: „azért nem, mert még mindig — talán alaptalan — reményei vannak Oroszország békeközvetítő szerepét illetőleg”. Poroszországgal kapcsolatban részletes, komoly érvekkel hozakodik elő, mintegy érzékeltetve, hogy szerinte is ezen áll vagy bukik a dolog. „Poroszország le van kötelezve Oroszországnak”⁴³ — hangzik első érve, majd az orosz—porosz viszony Andrassy adta elemzésére utalva kijelenti: „... Oroszország jegyzékét semmi esetre sem tartja elietettnek, inkább azt hiszi, hogy Poroszország is benne van a játékban. Ez utóbbi számára csak kívánatos lehet, hogy Ausztria az Oroszországgal kapcsolatos ügyekkel legyen elfoglalva.”⁴⁴

⁴¹ „Übrigens glaube er nach Zeit und Opportunität der russischen Note nicht, dass sie auf eine Besprechung mit Preussen zurückgeführt werden könne, vielmehr halte er sie für einen spontanen und übereilten Schritt Russlands, hervorgerufen durch das Drängen der russischen Parthei im Lande.” Uo.

⁴² „Eine blossе Trennung Preussens von Russland in dieser Frage sei schon sehr grosses Resultat, welches in der nahen Zukunft die weittragendsten Folgen haben könne und dieses sei entschieden zu erreichen.” Uo.

⁴³ „... vor Allem müsse man sich hüten uns vorzeitig nicht zu compromittiren und dürfe nicht weiter gehen, als andere Staaten . . . In der That liege es auch vielmehr in Österreich—Ungarns eigenem Interesse die Sache zunächst diplomatisch in der Schwebe zu halten, als sich dem Vorwurf auszusetzen den Weg der Verhandlungen abgeschnitten zu haben. Ein Kollektivschritt sei höchstens bei England, Italien und der Türkei zu erreichen. Frankreich und Preussen könnten für jetzt nicht in Combination gezogen werden, erstes nicht, weil es sich noch immer den, vielleicht unbegründeten Hoffnungen auf Russlands Friedensvermittlung hingebe, letzteres nicht, weil es mit Russland im Engagement stehe und zuverlässig ausweichend antworten werde. Mit der Anregung eines Kollektivschrittes würden wir daher sicherlich Fiasco machen und in die Reihe der Signatarmächte von vornherein eine Lücke bringen, die Russland allein zum Vortheile gereichen werde.” Uo.

⁴⁴ „Auch halte Vortragender Russlands Note keineswegs für eine Übereilung, vielmehr glaube er, dass dabei auch Preussen, welchem es nur erwünscht sein könne, wenn Österreich durch Russland beschäftigt werde, mit im Spiele sei.” Uo.

Beust végül így foglalja össze véleményét: „Kollektív lépés indítványozásával minden bizonnyal kudarcot vallanánk, és az aláíró hatalmak soraiban meghasonlást keltenénk, ami egyedül Oroszország számára lehet hasznos.” A magyar miniszterelnök indítványát tehát tőle szokatlan nyíltsággal elutasította. Saját belpolitikai helyzetére való tekintettel azonban rögtön jónak látta az elutasítást a következő kijelentéssel mérsékelni: „Az ellen nem emel kifogást, hogy Angliával, amelynek közlésére egyidejűleg válaszolni kell, álláspontunkat ismertessük és véleményét a további lépések tekintetében kipuhatóljuk.” Ezt alighanem úgy kell értelmezni, hogy Beust hajlandó az Andrássy-féle javaslat nemzetközi realitását diplomáciai puhatólózás útján lemérni.

A tanácskozás többi résztvevője hang nélkül ül az asztal mellett. Beust és Andrássy vitájába senki sem szól bele. Csak akkor nyilatkoznak, amikor Beust reálisnak tűnő ellenérvei elhangzanak. A magyar miniszterelnök véleményéhez a tanácskozás résztvevői közül senki sem csatlakozik. A jelenlevők közül persze legfeljebb Lónyaytól lehetne ilyesmit várni; ő azonban mindvégig néma marad. Nem szól Andrássy mellett, mert nem ért vele egyet. Az a véleménye, hogy az orosz körjegyzék Bismarck és Gorcsakov közös műve.⁴⁵ Egyébként nincsenek elgondolásai a helyzetről. Hallgatása azt mutatja, hogy még nem tért magához az orosz „árulás” által okozott meglepetésből. Potocki is csak annyit mond: „nem hiszi, hogy Poroszországot sikerülne rosszálló nyilatkozatra készíteni”.⁴⁶ Egyedül Kuhn szól részletesebben, s a tőle megszokott praktikus érzékkel és határozottsággal Andrássy ellen fordul: „... A kollektív lépés fenyegetést tartalmaz, és csak akkor van gyakorlati értéke, ha módunkban van és el vagyunk határozva, hogy a fenyegetést beváltjuk.” A kérdés úgy hangzik — folytatja tovább — lehet-e ebben az akcióban más államok támogatására számítani. A hadügyminiszter egészen szűkre vonja a kört: „... ilyen támogatást legfeljebb Törökország részéről, és talán még Angliától remél”. Ha pedig a fenyegetés következményeit nem vállaljuk — zárja hozzászólását, „... akkor mindazt el kell kerülni, ami Ausztria—Magyarországot olyan színben tünteti fel, hogy háborút akar”.⁴⁷

A minisztertanácscon eléggé világosan kirajzolódtak a követendő külpolitika körvonalai. Az Oroszországgal való megegyezés, a konzervatív körök elképzelése, mint láttuk, fel sem merült. Andrássy „harcos”, végeredményben az Oroszországgal való háború lehetőségét kockáztató álláspontja minden oldalról ellenállásba ütközött. Határozat mégis csak abban a kérdésben születik, hogy felfüggesztik a hadsereg létszámcökkentésével kapcsolatban november 6-án hozott döntés végrehajtását, illetve visszavonják az akkori rendeletet. A tulajdonképpeni vitát az uralkodó így zárja le: „... szigorúan a szerződés szerint kell eljárni és nem kell olyan területre merészkedni, ahova

⁴⁵ Kónyi i. m. 59.

⁴⁶ Ministerrath 14. November 1870.

⁴⁷ „Reichskriegsminister Freiherr von Kuhn bemerkte gegen Graf Andrassy, dass der von ihm angedeutete Collectivschritt eine Drohung involviere und nur dann einen praktischen Werth habe, wenn man in der Lage und Willens sei, diese Drohung auch auszuführen. Es frage sich also, ob Oesterreich—Ungarn die Sache so weit treiben dürfe, und ob es hierbei auf Unterstützung anderer Staaten rechnen könne. Vortragender erhoffe eine solche höchstens von Seite der Türkei, vielleicht auch von Englands, dagegen würden sich Preussen und Frankreich gewiss und Italien... höchst wahrscheinlich ferne halten. Wollte man es nun die Consequenzen einer solchen Drohung nicht kommen lassen, so müsse man Alles vermeiden, was Oesterreich—Ungarn in den Schein bringe, als wolle es den Krieg.” Uo.

a többi hatalmak feltehetőleg nem követnek bennünket”.⁴⁸ Ez lényegében a külügyminiszter irányvonalának a jóváhagyása, annak a kérdésnek a nyitva hagyásával, hogy melyik az a terület, „ahova a többi hatalmak feltehetőleg nem követnek bennünket”. Beust is azzal végezte egyik felszólalását, hogy „Anglia véleményét a további lépések tekintetében ki kell puhatolni”. Világos: a külügyminiszter a minisztertanács eléggé határozott véleményét nem kívánta minden további nélkül a Monarchia hivatalos külpolitikájává változtatni. A magyarázat ez alkalommal is az osztrák külpolitika általános és sajátos feltételeiből fakad: Ausztria—Magyarország saját végérvényes álláspontját csak a nagyhatalmak véleményének figyelembe vételével alakíthatta ki.

Ez a vélemény november 14-én még nem volt teljes mértékben ismeretes, éppen ezért a tanácskozáson felmerült valamennyi álláspont posszibilis maradhatott. Hogy Beust a november 14-i rugalmas határozatot milyen értelemben fogja felhasználni, az a Monarchia belső erőtenyezőinek további alakulásától és a nagyhatalmak — elsősorban Anglia és Poroszország — álláspontjától függött.

Az Oroszország elleni „kollektív lépés” problémája

1.

A londoni orosz követ november 9-én nyújtotta át az angol külügyminiszternek a Fekete-tenger semlegesítését felmondó köriratot. Ez alkalommal kijelentette: az angol kormány 1864-ben és 1866-ban minden további nélkül tudomásul vette az 1850-es londoni és az 1815-ös bécsi szerződés egyoldalú hatályon kívül helyezését. Majd arról beszélt, hogy a Fekete-tenger semlegesítésének ötlete nem Angliától, hanem III. Napóleontól származik. Ez utóbbi eltűnése a nemzetközi színpadról lehetővé teszi, hogy Anglia és Oroszország reális megállapodásra lépjenek a keleti kérdésben.¹ Az angol külügyminiszter választát és magatartását Apponyi Rudolf táviratából ismerjük: „Az orosz közlés erősen nyugtalanítja [Granville lordot]. A külügyminiszter közölte velem, hogy a választervezet, amelyet készített, igen határozott. Azzal kezdődik, hogy elfogadhatatlannak nyilvánítja Oroszország eljárását.”²

Az angol minisztertanács november 10-én ülésezett. A tanácskozásról készült jegyzőkönyvet nem ismerjük, csak az annak eredményeként Brunovnak átnyújtott angol válaszjegyzéket. Ebben Granville kizárólag az orosz eljárás formai kritikájára korlátozódik, és egy szót sem ejt annak tartalmi részéről. Azt fejtegeti, hogy nemzetközi szerződésnek egyoldalú, a résztvevők beleegyezése nélkül történő hatályon kívül helyezése a nemzetközi jog elveibe ütközik. Majd így fejezi be: Ha Oroszország a jegyzék helyett a szerződés revíziójának kérésével fordult volna Angliához, Öfelsége

⁴⁸ „Seine Majestät der Kaiser hatte die Gnade sich gleichfalls dahin auszusprechen, dass man streng nach dem Vertrage vorgehen und sich nicht auf ein Terrain begeben solle, auf welches uns die übrigen Mächte möglicher Weise nicht folgen.” Uo.

¹ *Goriainow* : Le Bosphore et les Dardanelles. Paris 1910. 168—170.

² Communication russe inquiète vivement. Ministre des affaires étrangères m'a dit que le projet de réponse qu'il avait préparé, était très ferme, et commençait par déclarer inadmissible le procédé de la Russie.” Apponyi à Beust, Londres, le 11 novembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

kormány a többi aláírókkal együtt nem utasította volna el a kérdés megvizsgálását.³ A válaszjegyzék korántsem volt „nagyon kemény hangú”, és Gorcsakov, amikor november 16-án kézhez kapta, jogosan jegyezhetette meg: Nem egyéb ez, mint a nemzetközi jogról szóló értekezés.⁴ Vajon hogyan olvasta ki Andrássy ebből Anglia kollektív lépésre való elhatározottságát? Az angol válaszjegyzék keletkezésére és hangnemére Apponyi információja ad kielégítő magyarázatot. „Egy minden bizalomra méltó személy, aki benső kapcsolatokat tart fenn a kormány több tagjával és a pénteki minisztertanács óta beszélt velük, mondotta a következőket: Erős csalódásnak teszik ki magukat azok, akik lord Granville tiltakozása ellenére bizton számítanak az angol kormány szilárd és energikus magatartására a keleti kérdésben. A miniszterek tekintélyes része — köztük Gladstone, Granville, Cardwell és Lowe [e két utóbbi a hadügy-, ill. pénzügyminiszter] — azon a véleményen van, hogy az angol keleti érdekek nem érik meg, hogy kihúzzák a kardot a hüvelyből, mert végeredményben Konstantinápoly orosz okkupációja sem érinti közvetlenül Angliát. Legfeljebb kihasználhatják az alkalmat, hogy uralkodó pozíciót biztosítsanak maguknak Egyiptomban, abban az országban, amelynek — mint az Indiába vezető út kulcsának — nagy jelentőséget tulajdonítanak.”⁵ Ha az utóbbi állítást Konstantinápolyval és Egyiptommal kapcsolatban kétkedéssel fogadjuk is, egy dologban mégis igazat kell adnunk Apponyi tájékoztatójának: Anglia számára a Fekete-tenger 1870 őszén nem ért meg egy háborút. Az említett minisztertanács úgy döntött: a helyettes külügyminisztert, Odo Russelt Versailles-ba küldi, hogy a konfliktus megoldását „barátságos hatalom”, jelen esetben Poroszország közvetítésének igénybevételével kísérelje meg. Mindez mutatja, hogy a november 14-i tanácskozáson kinyilvánított általános vélemény, hogy Anglia a legkomolyabb akciókra is kész, teljességgel megalapozatlan volt. November 19-én Odo Russel útnak indult Versailles-ba. A probléma megoldása Odo Russel és Bismarck tárgyalásaitól függött.

2.

Az orosz—német kapcsolatok intimitásának ismeretében természetesnek találjuk, hogy a cári kormány először Poroszországgal közölte a Fekete-tenger státusával kapcsolatos intézkedéseit. Tette ezt elsősorban azért, mert szeptember 21. óta Bismarck egetértő nyilatkozatának birtokában volt.⁶ II. Sándor már november 2-án közölte

³ *Gorjainow* i. m. 173—174.

⁴ *Gorjainow* i. m. 175.

⁵ „Une personne digne à toute confiance et qui est en relations intimes avec plusieurs membres du Cabinet et a causé avec eux depuis le dernier Conseil de Ministres qui a eu lieu Vendredi, m'a dit qu'on risquerait de se tromper fort en comptant avec trop de certitude, malgré les protestations de lord Granville, sur une attitude ferme et énergique de la part du Gouvernement anglais dans la question orientale. Une partie considérable des Ministres et parmi eux Gladstone, Granville, Cardwell et Lowe (ces derniers secrétaires d'Etat pour la guerre et les finances) serait même d'avis que les intérêts anglais en Orient ne valent pas la peine de tirer l'épée du fourreau et qu'après tout, la prise de Constantinople par les Russes n'affecte pas directement l'Angleterre. Tout au plus pourrait-on profiter de l'occasion pour s'assurer d'une position dominante en Egypte, pays auquel la Grande Bretagne attache une grande importance comme la clef de la route des Indes.” Apponyi à Beust, Londres, le 15 novembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

⁶ Vö. Bismarck an Reuss, Ferrières, 21. September 1870. *Bismarck* G. W. 6/b k.

Reuss szentpétervári porosz követtel az október 27-i minisztertanács döntését.⁷ Ugyanaznap orosz futár indult a főhadiszállásra, táskájában a cár I. Vilmoshoz intézett levelével. „Remélem, kedves nagybátyám — írta a cár —, hogy nem csupán döntésed lesz kedvező rám nézve — ebben én soha nem kételkedtem —, hanem felhasználód befolyásod a többi hatalmaknál arra, hogy velük megértesd: jogaim visszaszerzésével nem szándékozom senkit fenyegetni, ellenkezőleg, az általános békére kívánok biztosítékot adni.”⁸ November 7-én Berlinben és Versailles-ban egyaránt átnyújtják az orosz körjegyzéket, valamint Goresakov és a cár kísérőlevelét.⁹ November 8-án Bismarck távirati kérdést intéz Reuss útján az orosz kormányhoz: „Visszavonhatatlan, hogy az Annikov által jelzett lépés a jelen pillanatban megtörténjék? Oroszország számára kedvező álláspontunk néhány hét múlva súlyosabban esne a latba a többi semleges hatalomnál. Ha a halasztás lehetetlen, ettől véleményünk nem változik meg, de szavunk súlya Angliánál most csekélyebb, mint talán néhány hét múlva lehet.”¹⁰ Reuss november 9-én postázza a negatív választ, de még mielőtt ez beérkeznék, Bismarck újabb táviratot küld: „Poroszország a cár kívánságainak megfelelően fog eljárni.”¹¹

Amikor néhány nappal később a berlini orosz követ megkérdezte a külügyi államtitkárt: miért tartja Bismarck a pillanatot rosszul választottnak? — így válaszoltak neki: más alkalommal Poroszország hadseregének kétharmadával rendelkeznek, hogy nyomást fejtessen ki Oroszország érdekében. Nyilvánvaló — jegyezte meg a követ a beszélgetésről írt jelentésében —, hogy Ausztriáról volt szó, de hozzáfűzte: nem hiszi, hogy Bismarckot ez a szempont vezette volna. A követ szerint Bismarck félt, hogy a keleti kérdés felmerülése alkalmat ad egy Franciaország érdekében történő intervencióra.¹² A német dokumentumok valóban mutatják, hogy a pontuszi probléma felmerülése miatt Bismarcknak aggályai voltak. Egyrészt attól tartott, hogy Oroszország eljárása helyreállítja a krími koalíciót, amely nemcsak a cárizmus, de a vele szövetséges Poroszország ellen is irányul. Másrészt világosan látta annak elméleti lehetőségét, hogy az Oroszországgal való szakítás újra életre hívja a semleges hatalmaknak Poroszország ellen irányuló koalícióját, amely 1870 augusztusában már zátonyra jutott.¹³

E két szempont vezeti Bismarck tevékenységét. November 9-én utasítást küld Konstantinápolyba, Bécsbe és Londonba: a porosz követek nyilatkozzanak úgy, hogy Oroszország lépése Poroszországot is meglepte.¹⁴ A diplomaták pontosan végrehajtják a megbízatást. „Granville lord . . . tegnap azt mondta nekem — jelenti november 17-én Apponyi —, hogy Bernstorff gróf kifejezte előtte mély meglepetését az orosz körirat miatt, hozzátéve, hogy a meglepetést Bismarck is osztja.”¹⁵ Az eljárás indítéka

⁷ Reuss an Bismarck, Petersburg, 2. November 1870. *Rheindorff*: Die Schwarze-Meer-(Pontus)Frage . . . 151—153.

⁸ Alexandre II à Guillaume I, Zarskoe-Selo, le 19—31 octobre 1870. *Grosse Politik* II. k. 4.

⁹ Gortschakoff à Bismarck, Zarskoe-Selo, le 20 octobre (1 novembre) 1870. *Grosse Politik* II. k. 5.

¹⁰ *Bismarck G. W.* 6/b k. 590.

¹¹ *Rheindorff* i. m. 94.

¹² *Gorjainow* i. m. 498.

¹³ Vö. Bismarck an Bernstorff, Versailles, 28. November 1870. *Grosse Politik* II. k. 18—19.

¹⁴ Vö. *Bismarck G. W.* 6/b k. 590.

¹⁵ Lord Granville . . . m'a dit hier que le Comte Bernstorff lui avait témoigné sa profonde surprise de la Circulaire russe, en ajoutant que cette surprise avait été partagée par Mr. Bismarck." Apponyi à Beust, Londres, le 17 novembre 1870. *HHStA Wien*, Min. des Aeussern, *Polit. Archiv*, VIII. England, Fasc. 75.

világos: Bismarck ezzel a húzással akarta megakadályozni egy Oroszország és Poroszország ellen irányuló koalíció kialakulását. Hogy egyesek — mint Andrassy — ebből a gesztusból olyan következtetést vontak le, hogy Poroszország megnyerhető valami oroszellenes akció számára, csak azt mutatja, hogy képtelenek voltak a porosz külpolitika tulajdonképpeni mozgatórugóit megérteni. Mert ha Bismarck meg akarta akadályozni a fent említett koalíció létrejöttét, még erőteljesebb tevékenységet fejtett ki egy esetleg feltámadó, Oroszországot is magában foglaló „semleges liga” létrejötte ellen. Márpedig ha Poroszország cserbenhagyja Oroszországot, ez utóbbi elkerülhetetlenül az Ausztriával és Angliával, s — ami a legrosszabb — a Franciaországgal való barátság útján fogja céljai megvalósítását keresni. Ez pedig nemcsak a háború eredményeit (az annexiót) veszélyezteti, hanem a német egyesítés ügyét is. Bismarck ezért még a látszatát is el akarta kerülni annak, hogy Poroszország szembefordítható Oroszországgal. Vilmos november 12-én válaszol Sándornak: „Azt gondoltam, hogy csak később kezdik el a dolgot; a lépés megtörtént, álláspontom marad a régi.”¹⁶ Bismarck november 18-án így tájékoztatja a külügyi hivatalt: „Az orosz forma nem ügyes, de mi nem léphetünk fel a dolog ellen. Európa nem akadályozta meg Franciaország ellenünk irányuló támadását, Anglia számunkra kedvezőtlen jelleget adott semlegességének. Hogy Ausztria nem tette ugyanazt, csak Sándor cárnak köszönhető. A király hálás a cárnak. Mi az 1856-os szerződésben kevésbé vagyunk érdekelve . . . Mondja meg a diplomatáknak, ha azok kérdik, hogy csak Russel megérkezése után nyilatkozzunk. Csak Oubrilnak kérem bizalmasan jelezni, hogy semmiféle oroszellenes kombinációhoz nem fogunk csatlakozni.”¹⁷ Odo Russel november 21-én Versailles-ba érkezik. Bismarck még aznap a tárgyalóasztalhoz ült vele. A kancellár mindenekelőtt azt a hiedelmet akarta eloszlatni, hogy Poroszország megnyerhető valami oroszellenes kombináció számára. (Két nappal korábban Bernstorff — tévesen ugyan — még úgy tájékoztatta, hogy Odo Russel küldetésének ez a célja.¹⁸ Poroszország — mondotta — nem írta alá az április 15-i szerződést, következésképpen nincs arra kötelezve, hogy véleményt nyilvánítson. Ehhez különben is a Bundestag és a Reichstag összehívása lenne szükséges, mert a porosz kormány nem nyilatkozhat szövetségeseinek és a nép képviselőinek jóváhagyása nélkül. De személyes nézeteinek kifejtésére — mondotta — szívesen kész.

A párizsi szerződésnek a Fekete-tengerre vonatkozó cikkelyei hosszú időre elviselhetetlenné váltak a szuverenitására és tekintélyére adó Oroszország számára — folytatta a kancellár. Egyébként is — fűzte hozzá — maga Palmerston is azon a véleményen volt, hogy a szerződés tíz esztendőnél tovább nem lesz fenntartható. Poroszország ezért már korábban hajlandónak mutatkozott, hogy az orosz kérésnek megfelelően tárgyalásokba kezdjen. Ausztriának már 1867-ben ugyanez volt a véleménye, és ezt mondotta Granville is november 11-i jegyzékében — tette hozzá. Az Oroszország által kiválasztott időpont számunkra nem kedvező, mert még nem fejeztük be a francia támadás következtében keletkezett háborúnkat. Mindamellet Poroszország nem érzi magát hivatva arra, hogy egy iránta barátságos nagyhatalom eljárásának nemzetközi jogi vonatkozásairól bírálatot mondjon. A hatalmak feladatát abban látja, hogy Európának azt a részét, amely eddig mentesült a háborútól, a további bonyo-

¹⁶ Guillaume I à Alexandre II. Versailles, le 12 novembre 1870. Grosse Politik II. k. 9.

¹⁷ Bismarck an das Auswärtige Amt. Versailles, 18. November 1870. *Rheinordff* i. m. 154.

¹⁸ Bernstorff an Bismarck, London, 18. November 1870. Grosse Politik II. k. 12.

dalmaktól megőrizték. Éppen ezért még mielőtt az újabb jegyzékek és az újságcikkek a helyzetet tovább éleznék — tette meg konkrét javaslatát —, az aláíró hatalmak üljenek össze konferenciára a felmerült kérdések rendezése céljából.¹⁹

Hogy az angol meghatalmazott hogyan fogadta e kijelentéseket, arról röviden, de sokatmondóan nyilatkozik Bismarck feljegyzése: „Russel mérsékeltlen és békülékenyen beszélt” — olvashatjuk. Az angol kormány külpolitikai elképzeléseinek ismeretében ezt a megjegyzést hitelesnek találjuk. Russel magatartásán és talán szóbeli hozzájárulásán felbátorodva, Bismarck még aznap távirati kérdéssel fordul Szentpétervárhoz: hajlandó-e Oroszország az 1856-os szerződés aláíróival a helyzet megtárgyalására konferencián részt venni. A konferencia legalkalmasabb helye Szentpétervár lenne. Másnap beleegyező válasz érkezik az orosz fővárosból. Odo Russel, feltehetően kormánya beleegyezésével ezt a hírt „jónak” nevezte. November 22-én úgy tűnt, hogy Bismarck közvetítő akciója eredménnyel járt; a háborútól tartó Oroszország és a békés megoldást előnyösebbnek ítélő Anglia a német közvetítés eredményeként (persze még a részletek további tisztázásának feltételével) hajlandónak mutatkozott a keleti válságnak tárgyalások útján történő megoldására. November 22-én Bismarck táviratot küld Bécsbe, Firenzébe és Konstantinápolyba. A porosz megbízottak bizalmasan informálódjanak: hajlandók-e az ottani kormányok elfogadni a szentpétervári konferencia tervét.²⁰

3.

Ausztria—Magyarország november 14-e utáni első megnyilatkozása arra mutatott, hogy maga a külügyminiszter sines tisztában Anglia valódi szándékaival. Beust november 15-én a következő rejtjeles utasítást küldi Londonba: „E táviratok szerint határozottabb angol jegyzéket várunk. Mindamellett mi hasonló módon fogunk felelni, de azt gondoljuk, hogy az 1856-os szerződés aláíróinak kollektív vagy azonos deklarációja a 14. cikkely utolsó bekezdése tekintetében hasznos lenne. Beszéljen bizalmasan Granville-lel és táviratozzon. Ami a kongresszus eszméjét illeti, mi határozottan ellene vagyunk.”²¹ Emlékszünk rá: Beust a minisztertanácson is annak a nézetének adott kifejezést, hogy Anglia megnyerhető egy kollektív lépés számára. Ez a távirat, amely végeredményben indítvány Angliának, ennek a véleménynek a gyakorlati realizálása. Az idézett 14. cikkely utolsó bekezdése így hangzott: „A jelen szerződést aláíró hatalmak beleegyezése nélkül azt [ti. a szerződést] nem lehet sem hatályon kívül helyezni, sem módosítani.”²² Beust a szerződés adta nemzetközi jogi alapon kívánta a

¹⁹ Aufzeichnung des Bundeskanzlers Grafen von Bismarck, z. Z. in Versailles, Versailles, 21. November 1870. Unterredung mit Herrn Odo Russel. Grosse Politik II. k. 13—16.

²⁰ Vö. Bismarck an Bernstorff, Versailles, 22. November 1870. Grosse Politik II. k. 16.

²¹ „D'après ces télégrammes nous nous attendrons une dépêche anglaise plus accentuée. Cependant nous répondrons d'une manière analogue, mais nous pensons qu'une déclaration collective ou identique des signataires du traité de 1856 maintenant simplement en rapport du dernier paragraphe de l'article quatorze serait utile. Parlez confidentiellement à Granville et télégraphiez. Quant à l'idée d'un congrès nous y sommes positivement contraires.” Beust à Apponyi, Vienne, le 15 novembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

²² Beust à Chotek, Vienne le 16 nov. 1870. *Beust: Aus drei Viertel-Jahrhundertern.* Stuttgart 1887. II. k. 419.

kollektív tiltakozást. Formális szempontból kétségkívül igaza volt, a dolog azonban nem a formákon múlt. Az indítvány mellett még szükségesnek látja jelezni, hogy a konferencia, vagyis a tárgyalások útján történő megoldás elfogadhatatlan számára. Feltehetően itt is pozitív visszhangra számított, bár ha kicsit elgondolkozott volna a november 11-i angol jegyzéken, nem lett volna olyan nagyon biztos a dolgában.

A közös minisztertanács eredményeként létrejött másik dokumentum már sokkal több körültekintést, tapintatot és diplomáciai érzéket árul el. A november 16-án Choteknak küldött, de tulajdonképpen az orosz kormánynak címzett két jegyzékre gondolunk.²³ Ezekben szó sincs a kollektív lépésről, a konferencia megoldás elutasításáról, de még arról sem, hogy Oroszország eljárása elfogadhatatlan lenne Ausztria—Magyarország számára. Ehelyett Beust a november 11-i angol jegyzék példáját követve kizárólag a Gorcsakov-körlevél formai kritikájára korlátozódik. Az angol magatartás szilárdságát túlértékelő külügyminiszter helyesnek látta, hogy — miközben radikális javaslatokat tesz a szigetországnak — egy lépéssel se menjen túl a november 11-i angol jegyzék keretein, és addig ne használjon keményebb hangot Oroszország ellen, amíg remélt szövetségese ugyanazt nem teszi.

November 16-án, amikor Beust diplomáciai futárral útnak indítja Szentpétervárra a fenti két jegyzéket, megérkezik Apponyi távirati válasza a november 15-én tett indítványokra. Az angol külügyminiszter eléggé homályosan felel: „Lord Granville a hatalmak jelenlegi diplomáciai helyzetét nagyon erősnek tartja — közvetíti Apponyi —, és fél, hogy a Porta álláspontjának és a Pétervárnak adott válaszok hatásának megismerése előtt tett újabb megnyilatkozások, főleg ha azok nem egységesek, csak meggyengíthetnék azt.” Ez pedig annyit jelentett, hogy Ausztria se tegyen az angol eljárás keretein túlménő lépést, és hogy London visszautasítja a kollektív lépésre tett osztrák javaslatot. A távirat utolsó mondata ugyancsak arra szolgált, hogy Ausztria—Magyarországot az elhamarkodott cselekedettől visszatartsa: „Ő [Granville] nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy közösen járjunk el és ígéretet tett gyakori közlésekre.”²⁴ November 17-én megérkezik Wimpffen távirata: „Az orosz eljárás az orosz—porosz megállapodás következménye.”²⁵ Már ez a két dokumentum elég lett volna ahhoz, hogy Beust igazolva lássa magát Poroszországgal kapcsolatban, és meggyőződjék arról, hogy saját feltételezései Anglia szilárd magatartásával kapcsolatban nem voltak megalapozottak. A következő napok még fontosabb bizonyítékokat szolgáltatnak. November 21-én megérkezik Apponyi bizalmas levele, amelyben az angol minisztertanács döntésének hátterét elemzi és az angol kormány vezető tagjainak konciliáns álláspontját ismerteti.²⁶ November 22-én megérkezik az a levél, amelyben Apponyi részletesen beszámol a Beust-

²³ *Beust i. m.* 421—423.

²⁴ „Réponse au télégramme oriental d’hier: Lord Granville trouve la position diplomatique des puissances très forte à présent et craindrait qu’avant de connaître l’attitude de la Porte et l’effet des réponses à Pétersbourg, on l’affaiblirait par des nouvelles déclarations surtout, si elles ne sont pas unanimes. Il attache grand prix à ce que nous agissions ensemble et promet communications fréquentes.” Apponyi à Beust, Londres, le 16 novembre 1870. HHStA Wien Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 74.

²⁵ Wimpffen an Beust, Berlin 17. November 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, III. Preussen, Fasc. 102.

²⁶ Apponyi an Beust, Berlin, 17. November 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, III. Preussen, Fasc. 102.

féle kollektív lépéssel kapcsolatban Granville-lel folytatott beszélgetésről. E levél szerint Granville kijelentette, hogy korainak és elhamarkodottnak tartaná a kollektív lépést a 14. cikkely kérdésében.²⁷ Joggal gondolhatnánk ez után, hogy a békülékeny angol magatartásból Beust levonja a megfelelő következtetéseket. Beust azonban nem úgy viselkedik, ahogy a diplomáciai események logikája kívánná. November 23-án Schweinitz, a bécsi porosz követ közli vele a Bismarck-féle konferencia-javaslatot. Beustnak tudnia kell, hogy ez a Bismarck—Odo Russel megbeszélés eredményeként született. Gondolnia kellene arra, hogy Poroszország javaslata egyúttal Anglia javaslata is, vagy legalábbis ez utóbbi jóváhagyásával jött létre. Mégis így válaszol: „A közlést nagy fenntartással fogadtam. A kijelölt hely elfogadhatatlannak látszik számomra.”²⁸ Beust azonban nem elégszik meg azzal, hogy nemet mond Bismarck javaslatára, még aznap tollat ragad, és papírra veti a válság kezdete óta legjelentősebb két utasítását. Az első Apponyinak szól: „Azt óhajtom, hogy az angol kormány egészen határozottan tudja meg: ha erélyt akar mutatni, teljes mértékben számíthat reánk, segítségünk minden esetben biztosítva van számára.” Majd a levél végén még egyszer: „Készek vagyunk Angliát követni oda, ahová menni szándékozik.”²⁹ A másik levél címzettje Wimpffen, a berlini osztrák követ. „Nem gondoljuk, hogy Poroszország és Németország számára közömbös, ki uralja a Fekete-tengert. Oroszország keleti túlsúlyának félreismerhetetlen veszélye ezen hatalom egyoldalú és határozott eljárása folytán fokozódott és közelebb került. Ez Németországot éppen úgy érinti, mint bennünket. Kelet-Európában Poroszország és Németország érdekei nem térnek el a mieinktől, sőt inkább tökéletesen fedik egymást.”³⁰

Csupa kérdőjel Beust eljárása. Miért utasította el a lényegében közös porosz—angol konferencia-javaslatot? Miért tartotta szükségesnek a végeredményben háborús színezetű felajánkozást éppen akkor kinyilvánítani, amikor már meg kellett győződnie arról, hogy Angliából teljes mértékben hiányzik a háborús szándék? Saját korábbi nézeteivel ellentétben, amelyeket az új dokumentumok csak alátámasztottak, miért kezd most a német—orosz ellentétek áthidalhatatlanságáról beszélni, és miért tesz kísérletet arra, hogy Poroszországot a keleti kérdésben Ausztria oldalára vonja? Biztosra vehetjük, hogy maga a külügyminiszter sem bízott lépéseinek nemzetközi realitásában. Eljárásának magyarázatát más területen kell keresnünk.

²⁷ Apponyi à Beust, Londres, le 15 novembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75. (Vö. 5. jegyz.)

²⁸ Beust à Apponyi, Vienne, le 23 novembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

²⁹ „Je désire que le Cabinet anglais sache tout aussi positivement que, s'il veut montrer de l'énergie, il peut entièrement compter sur nous et que notre concours lui est *en tous cas* assuré... Nous serions prêts à suivre l'Angleterre jusqu'où elle voudrait aller.” Beust à Apponyi, Vienne, le 23 novembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

³⁰ Wir meinen nicht, dass es für Preussen und Deutschland gleichgültig sein könnte, von wem das Schwarze Meer beherrscht wird, und die unverkennbaren Gefahren des Übergewichtes Russlands im Orient durch ein einseitiges und schwankenloses Vorgehen dieser Macht erhöht und näher gerückt seien, kann Deutschland ebenso wenig, als uns unberührt lassen... Im Ost-Europa divergiren die Interessen Preussens und Deutschlands nicht von den unserigen, beide decken sich vielmehr vollkommen.” Beust an Wimpffen, Wien, 23. November 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv Berlin, Fasc. 120.

November közepén a magyar közvélemény oroszellenessége szélsőséges jelleget öltött. A Deák-párt vezető sajtóorgánuma, mintegy kifejezve az általános közhangulatot, lényegében elutasítja a válság diplomáciai úton történő megoldását, és a következő programot hirdeti meg: „Nem marad más hátra, mint az ultima ratio, a kard eldöntésére bízni az ügyet és a háborút azonnal megüzenni s erélyesen meg is kezdeni. Szent háború lesz ez — fűzi hozzá mintegy indoklásképpen, de egyúttal kifejezve a magyar uralkodó osztály teljes külpolitikai tájékozatlanságát — s az európai nemzetek lelkesedéssel fognak fegyvert ragadni, hogy legnemesb érdekeiket, önállóságukat, lételüket, korunk legszentebb eszméit a barbár panslavismus támadása ellen megvédjék.”³¹ A felkorbácsolt nacionalista közhangulat természetesen bűnbakot keresett, és azt az események mélyebb megfontolása nélkül a külügyminiszter személyében vélte megtalálni. 1867 óta most fordul elő először, hogy magyar kormánylap hasábjain nyílt támadást intéznek Beust ellen. „A második [megjegyzés] ama jellemző tévedésekre vonatkozik — írja a Pesti Napló —, melyekben Beust gróf elejétől végig Oroszországra nézve magát ringatta. A közös külügyér mindent Oroszországtól várt, s mindvégig ennek kezdeményezésére fektette a fősúlyt. És ezt nem úgy tette, mintha ez által csak pressiót akart volna gyakorolni Szt. Pétervárra, hanem a legjobb hiszemben s a gyanúnak minden legcsekélyebb árnya nélkül. Sőt midőn már derengeni kezdett előtte a valóság, egész naivul panaszkodik, hogy Oroszország már most már másképp beszél, mint azelőtt.”³² Meg kell jegyezni, hogy a cikkíró végeredményben helyesen mutatott rá Beust Oroszországgal kapcsolatos külpolitikai melléfogására, azt azonban nem vette észre, s ennyiben indokolatlan volt a szemrehányás, hogy a Gorcsakov-féle körlevél nem elsősorban Beust hibás politikájának következménye, hanem a Franciaország vereségéből következő hatalmi eltolódások elkerülhetetlen következménye. A magyar lapok azonban ütik a vasat, készakarva kormányválságról beszélnek, és a Pester Lloyd azt is hírül adja, hogy gróf Andrassy Gyulát nevezték ki külügyminiszternek.³³

A „deignált” külügyminiszter, Andrassy, sem tétlenkedik ezekben a napokban. A november 14-i minisztertanács után nem kell titkot csinálnia abból, hogy nem ért egyet Beust külpolitikai vonalvezetésével. A mindig nyílt és egyenes magyar miniszterelnök (ahogy őt a polgári történetírók nyomán ismerjük) ez alkalommal jónak látja a kulisszák mögött tevékenykedni. Először is Beust háta mögött megkezdi az általa elkerülhetetlennek tartott oroszellenes háború diplomáciai előkészítését. Mivel az adott esetben Anglia támogatását biztosra vette, és feltétlenül bízott Poroszország jóindulatú magatartásában, egyedül dél felől tartotta szükségesnek a Monarchia pozícióit megerősíteni. Ismeretes előttünk, milyen nagy jelentőséget tulajdonított Andrassy Szerbia magatartásának. Bosznia átengedése volt mindig az az ígélet, amellyel Szerbia jóindulatú semlegességét meg akarta vásárolni. Most a pontuszi válság napjaiban szükségesnek tartja, hogy konkrét ajánlatot tegyen Szerbiának egy ilyen egyezmény megkötésére. Kállay Béni, a Monarchia belgrádi főkonzula, Andrassy megbízásából november 23-án megbeszélést folytat a szerb régenstanács vezetőjével. A javaslat így hangzik: „Ha háború ütne ki Ausztria és Oroszország között, Szerbia kötelezi

³¹ Pesti Napló 1870. november 17.

³² Pesti Napló 1870. november 26.

³³ Pester Lloyd 18. November 1870.

magát barátságos neutralitást fenntartani irántunk. Ennek fejében Ausztria biztosítja a háború befejeztével Bosznia-Hercegovina és Ószerbia birtokát (határok később megállapítandók) oly feltételek alatt, a milyenek jelenleg Szerbiát a Portához csatolják.”³⁴ A hivatalos vonallal ellentétes irányban működni: önmagában is sértő lehet a külügyminiszterre nézve. Andrásy ezt azzal tetézte, hogy az uralkodó jóváhagyását is megszerezte elképzeléseihez. „[Andrásy] felhatalmazott, hogy Ő Felsége beleegyezését kinyilvánítsam a Boszniai ügyet illetőleg. De Beustnak az egész dologról semmit sem kell tudnia” — olvashatjuk Kállay naplójában.³⁵ Ha lehet is kételkedni abban, hogy Ferenc József e hozzájárulást megadta (közismert, hogy 1859 óta állhatatosan e két délszláv tartomány megszerzésére törekedett), tény, hogy Andrásy erőteljes tevékenységet fejtett ki a külügyminiszter diszkreditálására az uralkodó előtt. S hogy tevékenysége végső soron erre irányult, saját szavaiból nyilvánvaló. „Ha pedig a delegatiók, melyek tehetnék, meg nem buktatják Beustot, akkor ő valószínűleg lemond, mert nem akar felelős lenni Beust politikájáért.”³⁶

5.

Minderről Beustnak persze nem lehetett tudomása. Azt azonban látta, hogy Andrásy ellene dolgozik, tapasztalhatta, hogy az egész magyar közvélemény a távozását követeli. Ráadásul még november végén szembe kellett néznie a magyar delegációval, amely a szűkre szabott osztrák—magyar alkotmányosság keretei ellenére is olyan szervnek számított, amely megbuktathatott egy külügyminisztert. A Deák-párt állásfoglalása azt jelentette, hogy Beust az udvari párt (amely ellökte őt) és a Verfassungs-partei (amelynek ő fordított hátat) után utolsó bázisát is elveszítette. Ilyen körülmények között csak két lehetőség kínálkozott: vagy levonja a következtetést és benyújtja lemondását, vagy pedig valamely éles külpolitikai fordulattal megkísérli kibékíteni azt a pártot, amely távozását lehangosabban követeli. Ha Beust az első megoldást választja, minden bizonnyal utat nyit riválisának, Andrásynak; utódja politikájáért azonban nem kell vállalnia a felelősséget. A második megoldáshoz az kellett, hogy feladja eddigi, a magyarok kedvéért szövegben radikális, de kifelé körültekintő és óvatos magatartását, és magáévá tegye a magyarok teljesen irreális, csak saját vágyaikat szem előtt tartó és a külső körülményekkel mit sem törődő politikáját. Vagyis úgy kell tovább politizálnia, mint Andrásy csinálná, ha külügyminiszter lenne. A fordulat megmentené őt a bukástól, de belső bázisát nem szilárdítaná meg feltétlenül, ezzel tisztában kellett lennie, de azzal is, hogy az Andrásy-féle politika nemzetközi képviselője az adott helyzetben kudarcot kudarca fog halmozni Ausztria—Magyarország számára. — És Beust, akiről csaknem valamennyi történetírója — még az iránta jóindulatúak is — feljegyezték, hogy tárcáját többre tartotta elveinél, az utóbbi megoldás mellett döntött.

Ez a magyarázata mindannak, amit Beust november 23-án csinál. Ezért utasítja el a porosz konferencia-javaslatot, ezért tesz háborús felajánkozást Angliának, ezért tesz kísérletet arra, hogy Poroszországot Ausztria—Magyarország oldalára vonja. Mindez tökéletesen megfelelt a magyarok szélsőséges elképzeléseinek, mindez alkalmas.

³⁴ OL Kállay hagyaték. 34. k. Belgrádi napló, 1870. dec. 27-i bejegyzés.

³⁵ OL Kállay hagyaték. 34. k. Belgrádi napló, 1870. december 21-i bejegyzés.

³⁶ OL Kállay hagyaték. 34. k. Belgrádi napló, 1870. dec. 3-i bejegyzés.

volt arra, hogy Ausztria—Magyarországot mint a szélsőséges megoldás hívét prezentálja a nemzetközi életben.³⁷

A szélsőséges megnyilatkozások azonban nem találtak visszhangra Európában. Még Angliában sem! November 24-én megérkezik Apponyi válasza a Beust-féle elutasításra. A hajlékony angol diplomácia, hogy céljait elérje, látszólag helyt ad az osztrák álláspontnak: „A külügyi hivatal megkapta ugyanezt a porosz értesítést és éppen abban az értelemben felelt rá, mint Excellenciád” — írja Apponyi. A gesztusra csak azért van szükség, hogy Bécs számára tekintélyvesztés nélkül elfogadható legyen a homlokegyenest ellenkező angol álláspont. „Granville lord tudni óhajtja — folytatódik a távirat —, hogy a császári kormánynak van-e kifogása az ellen, hogy más városban és elfogadható feltételek között megtartsák a konferenciát.”³⁸ A kérdés feltevéséből érezhető, hogy az angol külügyminiszter a pozitív választ szívesen venné.

Ilyen körülmények között Ausztria—Magyarország sem tarthatott ki tovább a diplomáciai megoldás ellen. „Ellene vagyunk, hogy Pétervárt válasszák a konferencia helyéül — válaszolja Beust —, de nem ellenezzük, hogy egy más fővárosban sorra kerüljön”³⁹ — írja november 25-i táviratában.

Érdemes ezt a dokumentumot alaposabban szemügyre venni. A bécsi Staatsarchiv a rejtjeles távirat eredeti fogalmazványát őrzi. A francia szöveg után németül ez áll: „Egyetértésben gróf Andrássyval”⁴⁰ Hogy ezt a mondatot is továbbították-e Apponyinak, sajnos nem tudjuk megállapítani. (A követségi irattárakból általában hiányoznak a rejtjeles táviratok megoldásai.) De számunkra ennek tulajdonképpen nincs is jelentősége. Akár továbbították ezt Apponyinak, akár csak a szöveg keletkezésének körülményeit tisztázandó, mintegy belső használatra írták oda, mutatja, hogy az osztrák külpolitikai vezetésben helyreállt a cselekvési egység. Beust, a külügyminiszter és Andrássy, a külpolitikára nagy befolyást gyakorló magyar miniszterelnök közösen fogadta el az angol konferencia-javaslatot. A beleegyező válasz után (a távirat tulajdonképpeni szövegében) — és ez a másik momentum, amely figyelmet érdemel — még a következő mondat olvasható: „Meg kell értenünk egymást Angliával a kövendő irányvonal és az új garanciák tekintetében.”⁴¹ Ausztria—Magyarország tehát korántsem feltételek nélkül, hanem később megformulázandó, e mondat szerint nagyon is lényeges fenntartásokkal egyezett bele a konferencia összehívásába. Nem lehet vitás, hogy a fenntartások a szélsőséges álláspontot képviselő Andrássytól származtak. A konferencia elfogadása viszont nem tulajdonítható Andrássy engedékenységének: az adott nemzetközi helyzet nem hagyott más választást. A cselekvési egység (amit a német megjegyzés kifejez) csakis úgy jöhetett létre, hogy Beust magáévá tette And-

³⁷ Bose an Friesen, Wien, 29. November 1870. Sächsisches Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1962.

³⁸ „Foreign Office a reçu la même communication prussienne et y a répondu dans le même sens que Votre Excellence. Lord Granville désire savoir, si le cabinet Impérial a des objections à une conférence tenue dans une autre ville et dans des conditions acceptables?” Apponyi à Beust, Londres, le 24 novembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

³⁹ Beust à Apponyi, Vienne, le 25 novembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ „Nous devons nous entendre avec l'Angleterre sur la ligne de conduite à tenir et sur les garanties nouvelles à demander.” Uo.

rássy szélsőséges, de egyúttal irreális álláspontját. Mindebből sejtethetjük, hogy Ausztria—Magyarország a konferencia előkészítése alkalmával, de majd a konferencián is, a legszélsőségesebb oroszellenes álláspontot képviseli.

A londoni konferencia előkészítése

1.

A november 25-i osztrák beleegyező válasz után nem volt többé akadálya annak, hogy a nagyhatalmak hozzákezdjenek a pontuszi válság megoldására hivatott konferencia előkészítéséhez. Szentpétervár elejtése után Londonra esett a választás. A konferencia-megállapodás jelezte, hogy az érdekelt hatalmak nem kívánják a háborút. A konferencia feladatát azonban mindegyik nagyhatalom a saját elképzelései szerint értelmezte. Az ellentétes törekvések már az előkészítő tárgyalások alkalmával kiütköztek.

Beust ebben az időszakban rendkívül nagy diplomáciai aktivitást fejtett ki. Tevékenysége elsősorban arra irányult, hogy Angliát megnyerje a különböző szélsőséges osztrák—magyar elképzelések számára. A konferencia-megállapodás után elsőnek a Gorcsakov-körlevél és az összehívandó konferencia tisztázatlan kapcsolata kínált lehetőséget arra, hogy Ausztria—Magyarország újból „radikális” javaslattal hozakodjék elő. November 28-án Beust a következő rejtjeles táviratot küldi Apponyinak: „Azt hiszem, nem okos dolog hozzájárulni a konferenciához, még mielőtt — ahogy az Ön 25-i jelentése szerint Granville lord mondotta — nem tisztáztuk az alapokat és a feltételeket, és főleg mielőtt nem kaptunk formális nyilatkozatot Oroszországtól, amely leszögezi, hogy a vitatott kérdésekre vonatkozólag Gorcsakov október 19-i körtávirata nem prejudikál.”¹ Az osztrák külügyminiszter tehát, miután már egyszer elvben hozzájárult a konferenciához, jónak látta, hogy ismét feltételekkel hozakodjék elő. A kérés: Oroszország adjon nyilatkozatot, hogy a Gorcsakov-körlevél nem befolyásolja a felmerülő kérdések megoldását, önmagában véve is sértő egy nagyhatalomra nézve. Még inkább annak tekinthető az adott összefüggésben. Lényegében egyértelmű azzal a követeléssel, hogy Oroszország vonja vissza a Gorcsakov-körlevelet. Beustnak tisztában kellett lennie feltétele értelmével, ami megmutatkozik következő napi táviratából: „Mi magunkra nézve kötelezőnek tartjuk az 1856. április 15-i speciális szerződést, és készek vagyunk teljesíteni azokat a kötelezettségeket, amelyek e szerződésből Törökországgal szemben reánk hárulnak.”² Mint ismeretes az 1856. ápri-

¹ „Il me semble peu prudent d'accepter la Conférence avant d'avoir arrêté, ainsi que Lord Granville d'après Votre rapport du 25 Vous l'a dit, les bases et les conditions et surtout d'avoir obtenu une déclaration formelle de la Russie constatant que les questions en instance ne sont pas préjugées par la Circulaire du Prince Gortschakow du 19 Octobre dernier.” Beust à Apponyi, Vienne, le 28 novembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75. — A Gorcsakov-körjegyzék október 19-i keltezése az orosz időszámítás szerint történt.

² „Nous nous considérons liés par le traité spécial du 15 Avril 1856 et nous sommes prêts à remplir les engagements qu'il nous impose vis à vis de la Turquie.” Beust à Apponyi, Vienne, le 29 novembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

lis 15-i szerződés *casus belli*-nek minősítette a párizsi béke bármely cikkelyének megsértését. Hogy Beust november 29-én éppen ezzel a szerződéssel hozakodik elő, mutatja: tisztában van vele, hogy az osztrák javaslat háborúra vezethet.

Granville november 30-án felel mindkét osztrák javaslatra. A feltételekkel kapcsolatosan így: „Granville lord megbízott, hogy válaszul a 28-i bécsi táviratra, mondjam meg Önnek: a konferenciával kapcsolatosan megtette azokat az elővigyázatossági intézkedéseket, amelyeket Ön javasolt.”³ Nem nehéz észrevenni, hogy az angol külügyminiszter nem játszott nyílt kártyákkal. Az általa szabott előfeltételek csak formálisan hasonlítottak az osztrákokéra. Nem tudjuk biztosan, miért válaszolt ilyen félrevezető módon. Lehet, hogy elejét akarta venni a további osztrák akadékoskodásoknak. A távirat második része mindamellett világosan mutatja az angol álláspontot: „Ami az április 15-i szerződést illeti, tökéletesen elismeri a kötelezettségeket, de a *casus belli* még nem állt be, és Franciaország nincs olyan helyzetben, hogy cselekedhetnék. Jobb lenne tehát elodázni ezt a vitát.”⁴ Ha Beust figyelmesen elolvasta volna ezt a táviratot, megérthette volna: az angol konferencia-előfeltételek lényegileg különböznek az övéitől. Azoknál csak formális a feltételszabás, nála lényegi, amit a *casus belli* kérdésében homlokegyenest eltérő angol és osztrák álláspont is tanúsít. Az osztrák külügyminisztert, aki képtelen volt a dolog lényegéig hatolni, a konferencia előkészítése alkalmával, majd a konferencán is súlyos csalódások fogják érni.

2.

Az angol álláspontot a maga szája íze szerint értelmező osztrák külügyminiszter december elején újabb javaslattal állt elő: Anglia, Ausztria—Magyarország, Olaszország és Törökország megbízottjai üljenek össze *előzetes konferenciára*. A konferencia legalkalmasabb helye Konstantinápoly lenne, mert a keleti kérdést az ottani megbízottak ismerik a legjobban. A tanácskozás feladata a londoni konferencián követendő közös irányvonal kidolgozása.⁵ Nem nehéz rájönni, hogy itt a már egyszer meghiúsult „kollektív lépés” újabb kiadásával állunk szemben.

A javaslat Angliának szólt, az osztrák külügyminiszter azonban szükségesnek látta a kiszemelt „négyes” többi tagjainak megdolgozását is. Olaszországra nem kívánt különösebb gondot fordítani. Az előzetes konferencia gondolata Beust szerint ugyanis Minghetti-től, a bécsi olasz követtől származott. Annál több gondot okozott neki Törökország magatartása. A Konstantinápolyból érkező jelentések alapján maga Beust így összegezte a török kormány politikáját: „Az Oroszország elleni háború csak támadó háború lehet. Hogy megkímélje magát a kockázatoktól és az áldozatoktól, Törökországnak nincs más választása, mint csendben tudomásul venni az orosz felmondást, vagy pedig közvetlen tárgyalás útján megegyezést keresni a szentpétervári kor-

³ „Lord Granville me charge de dire à Votre Excellence en réponse au télégramme de Vienne du 28 qu'il a pris les précautions que Vous recommandez relativement à la Conférence.” Apponyi à Beust, Londres, le 30 novembre 1870. HHSa Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 74.

⁴ „Quant au traité du 15 Avril il en reconnaît parfaitement les obligations, mais le *casus belli* n'a pas encore eu lieu et la France est hors d'état d'agir. Il vaut donc mieux différer cette discussion.” Uo.

⁵ „... une entente sur les bases à adopter”. Beust à Apponyi, Vienne, le 14 décembre 1870. HHSa Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

mánnyal.”⁶ Beust összegezését az egyéb helyről származó források is alátámasztják: Törökország 1870 őszén valóban élénken foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Oroszországgal a nyugati hatalmak háta mögött megegyezzenek. Az Unkiar-Iszkeleszi szerződés emléke 1870 őszén is kísértett Konstantinápolyban. Milyen okok készítették a török kormányt ilyen meggondolásokra? — nem könnyű erre válaszolni. Valószínűleg Anglia magatartása esett döntően a latba; a törökök úgy látták, hogy Anglia nem védelmezi őket kellőképpen Oroszországgal szemben. Szerepet játszott Bismarck befolyása is. A porosz kancellár bizalmasan javasolta, hogy a török kormány Oroszországnál keressen támogatást.⁷ Az osztrák külpolitika saját érdekeitől vezetve erőteljesen fellépett az ingadozó Törökország megszilárdítása érdekében.

Beust december 2-án tájékoztatja báró Prokescht, a Monarchia konstantinápolyi követét arról, hogyan kell a török különmegegyezési törekvések ellen fellépnie. Az érvek, amelyeket Beust itt elsorolt, bepillantást engednek az osztrák külpolitika belső gondjaiba. Ezért a levél érdemes arra, hogy kissé bővebben foglalkozzunk vele. Beust először a Monarchia belső erőinek „török politikáját” ismerteti. „Jelenleg Monarchiánk közhangulata kedvezőnek mutatkozik Törökország iránt — írja: — A magyarok dühöseks Oroszországra. A Lajtán túl a közvélemény, bár általában a béke fenntartását óhajtja, szükségét érzi annak, hogy Törökország mellett kitartson, ha az ellenáll az orosz követeléseknek.” Eddig pozitív a kép Törökország számára. De Beust így folytatja: „Másképpen nem lehet tagadni, hogy nemcsak a régi konzervatív párt soraiban, hanem magában a liberális pártban is létezik egy elég jelentékeny irányzat, amely a lengyel tendenciákkal ellentétben, a legnagyobb meglepődéssel fogadná az Oroszországgal való megegyezést.” Ne vizsgáljuk itt most, mennyire fogadhatók el Beust állításai az osztrák liberálisok bizonyos részéről, inkább arra fordítsunk figyelmet: hogyan válik tolla alatt az osztrák belső helyzet külpolitikai érvvé. „E frakciók kedvező kilátásai természetesen még növekednének abban az esetben, ha közvetlen megegyezésre kerülne sor Törökország és ambíciózus szomszédja között” — állapítja meg először eléggé mértéktartóan. A folytatásnak már fenyegetés-zsarolás íze van: „A párt, amelyről beszéltem, azonos azzal a párttal, amely támogatja a szláv, nevezetesen a délszláv törekvéseket. Ha ez a párt hatalomra kerülne birodalmunkban, nem nehéz elképzelni, milyen irányt vennének az események.” A következtetés meghökkentő Törökországra nézve: „Az egyetértés, amely Oroszország és nálunk a török politika említett fordulata következtében hatalomra jutó politikusok között kialakulna, bizonyára nem szolgálná az európai török uralom fenntartását; ellenkezőleg, célja az lenne, hogy azt megdöntse.”⁸

⁶ Une guerre à faire à la Russie ne pourrait être qu'une guerre offensive. Pour s'en épargner les risques et les sacrifices, la Turquie n'aurait d'autre choix que de subir en silence la dénonciation russe ou de chercher à s'arranger avec le Cabinet de St. Pétersbourg au moyen d'une négociation directe.” Beust à Prokesch-Osten, Vienne, le 2 décembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XII. Türkei, Fasc. 96.

⁷ *Rheindorff* : Die Schwarze Meer- (Pontus)Frage . . . Berlin 1925. 111—112.

⁸ „En ce moment la disposition des esprits dans notre Monarchie se montre favorable à la Turquie. Le public hongrois est fort monté contre la Russie. Au-delà de la Leitha, l'opinion en témoignant généralement le désir de voir conserver la paix, sent néanmoins la nécessité de ne pas abandonner la Porte si elle résiste aux prétentions russes. D'un autre côté on ne saurait méconnaître qu'il existe, non seulement dans les régions de l'ancien parti conservateur, mais encore dans celles du parti libéral, un courant d'opinion assez considérable qui, contrairement aux tendances polonaises, accueillerait avec la plus vive satisfaction une entente avec la

Beust agitációja, amely az angol diplomácia nyomásával párosult, elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy Törökországot a különmegegyeztéstől visszatartsa. Ahhoz azonban kevés volt, hogy a tervezett négyes konferencia számára megnyerje. (Majd látni fogjuk, Törökország a londoni konferencián is önálló politikát igyekszik folytatni.) Beust előzetes konferencia-terve már emiatt is nehézségekbe ütközött. A problémákat még növelte, hogy az olasz külügyminiszter is elutasítóan válaszolt. A legfontosabb azonban Anglia magatartása volt. December 7-én az angol kormány hivatalosan közölte, hogy nem fogadja el Beust javaslatát az előzetes konferenciáról.⁹ Az angol külügyminiszter elutasító válaszában három indokot hoz fel: nincs már idő egy ilyen konferenciára; Konstantinápoly nem megfelelő hely — így hangzik az első két érv, s végül a tényleges indokolás: az előzetes konferencia „sérthetné Poroszországot, amely már segítséget nyújtott és még támogatást adhat a vita kielégítő megoldásához.”¹⁰ A válasz jelezte, hogy Anglia a jövőben sem kíván az iránta lojális Poroszország nélkül különmegállapodásra lépni. Igaz, Granville az elutasító válaszhoz hozzáfűzte: „... mindazonáltal óhajtja a nézetek bizalmas kicserélését”¹¹ — ennek azonban csak formális jelentősége volt. Amikor a kijelentés konkretizálására került sor, közölte, hogy a konferencia megkezdése után (!) kell lefolytatni a bizalmas angol—osztrák tárgyalásokat.¹²

3.

Ha Beust nem is fogta fel az angol elutasítás teljes jelentőségét, be kellett látnia, hogy javaslata kudarcot vallott. Ehelyett még a konferencia előtt ismét előhozakodott a francia fegyverszüneti javaslattal. A lépés előzménye: Mosbourg, a bécsi francia ügyvivő, december elején ismételten kérelemmel fordult az osztrák külügyminisztériumhoz: Ausztria segítse elő diplomáciai úton a Franciaország számára elfogadható fegyverszünet létrejöttét. A francia kormány nem kérte ingyen a támogatást. „A keleti kérdés rendezése céljából megnyíló konferencián Franciaország nyújthat leghasznosabb segítséget Ausztriának”¹³ — mondotta Mosbourg. Beust nem adott határozott

Russie. Ces fractions verraient naturellement s'augmenter leurs chances de succès dans le cas d'un accord direct entre la Turquie et son ambitieux voisin. Le parti dont je viens de parler est précisément celui qui favorise les aspirations des Slaves et notamment celles des Slaves méridionaux. S'il venait à avoir le dessus dans notre Empire, il n'est pas difficile à se faire une idée du cours que suivraient les événements. Le concert qui s'établirait entre la Russie et les hommes politiques portés au pouvoir chez nous par un tel revirement de la Turquie, ne tournerait certes pas au profit du maintien de la domination ottomane en Europe; il aurait au contraire pour but de la renverser.” Beust à Prokesch-Osten, Vienne, le 2 décembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XII. Türkei, Fasc. 96.

⁹ Apponyi à Beust, Londres, le 7 décembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 74.

¹⁰ „... pouvant blesser la Prusse qui déjà a aidé et peut encore contribuer à une solution satisfaisante du différend.” Uo.

¹¹ Uo.

¹² Apponyi à Beust, Londres, le 8 décembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 74.

¹³ „Dans la Conférence qui allait s'ouvrir pour les affaires d'Orient, la France pouvait apporter à l'Autriche le concours le plus utile.” Beust à Metternich, Vienne, le 21 décembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv Paris, Dépêches politiques 1870—1871.

választ, de rögtön távirati utasítással fordult Apponyihoz: „A tours-i kormány támogatást ígért, de ennek fejében óhajtja, hogy a semlegesek a fegyverszünet által könnyítsék meg az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását, azzal a céllal, hogy megbízottja szabályszerű meghatalmazással jelenhessék meg a konferencián. Bizonyára hasonló kezdeményezés történt Londonban is. Ha Anglia megadja a kért támogatást, mi csatlakozunk.”¹⁴ Az osztrák külügyminisztert nem zavarja, hogy néhány nappal korábban hivatalosan kijelentette: „Porosz szervek azzal gyanúsítanak bennünket, hogy a konferencia tanácskozásait más kérdésekre is ki akarjuk terjeszteni. Ez a szándék nemcsak hogy távol áll tőlünk, hanem még fel is fogunk lépni ellene.”¹⁵ A fontos az volt, hogy Franciaországot a keleti kérdésben maga mellé állítsa, és egyúttal újabb kísérletet tegyen a francia hanyatlás feltartóztatására.

Az angol diplomáciát ez esetben is más megfontolások vezetik. Újabb fegyverszüneti javaslat azt eredményezhetné, hogy Anglia elveszíti a számára annyira fontos porosz közvetítést. Granville ismét elutasítván válaszol: semmi remény nincs arra, hogy a fegyverszünet létrehozása sikerüljön — mondja —, éppen ezért kár újból kísérletezni vele.¹⁶ Beust ezzel elkönyvelhetett egy újabb elutasítást. Az osztrák külügyminiszter most legalább a veszett fejsze nyelét igyekszik megmenteni. Franciaországot kezdi agitálni, hogy feltétlenül képviseltesse magát a konferencián (ugyanis a rossz kilátások miatt az ideiglenes kormány ingadozott a részvétel kérdésében). Arra utal, hogy a konferenciától való távolmaradás káros lenne Franciaország nagyhatalmi pozíciójára.¹⁷ Újra kéri Angliát: ösztökélje Franciaországot a konferencián való részvételre. Arra az esetre, ha Poroszország kétségbe vonná Franciaország részvételi jogát, fegyverszüneti javaslatot tartogat tarsolyában.¹⁸

Beust diplomáciai tevékenységét a konferencia előkészítésének időszakában nem kísérte különösebb szerencse. Amikor december közepén Ausztria—Magyarország is kézhez kapta a londoni konferenciára szóló meghívót,¹⁹ alkalom nyílt rá, hogy a korábbi kudarcokból a megfelelő következtetéseket levonják. Erre, pontosabban szólva a londoni konferencián tanúsítandó magatartás kidolgozására újabb közös minisztertanácson került sor.

¹⁴ Le Gouvernement de Tours nous promet son appui mais demande en revanche que les neutres facilitent la réunion de la Constituante par un armistice afin que son délégué se présente à la Conférence avec des pouvoirs en règle. Pareille ouverture doit être fait à Londres, si l'Angleterre y donne suite, nous nous associons.” Beust à Apponyi, Vienne, le 7 décembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

¹⁵ „Von preussischen Organen ist insinuiert worden, wir wollten die Berathungen der Conferenz auf andere Fragen ausdehnen. Nicht allein ist uns dieser Gedanke fern, sondern wir werden ihm sogar entgegenzutreten.” Beust an Wimpffen, Wien, 2. Dezember 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, III. Preussen, Fasc. 102.

¹⁶ Apponyi à Beust, Londres, le 8 décembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 74.

¹⁷ „C'est un avantage qui n'est pas à dédaigner, sans compter celui de maintenir la France à son rang parmi les Grandes Puissances, même au milieu de ses désastres.” Beust à Metternich, Vienne, le 11 décembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv Paris, Dépêches politiques 1870—1871.

¹⁸ „Il va sans dire que nous nous empressions alors de nous associer à l'Angleterre pour obtenir de la Prusse de consentir à des conditions d'armistice raisonnables.” Beust à Apponyi, Vienne, le 11 déc. 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

¹⁹ Apponyi à Beust, Londres, le 18 décembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 74.

A közös minisztertanács december 17-én ült össze. A tanácskozáson mindössze öten vesznek részt: az uralkodó, Beust, Andrassy, Kuhn és Tegetthoff altengernagy. Ez utóbbi is inkább szakértő, mint politikus. Feltűnő, hogy a közös minisztertanács két állandó tagja, a lajtáninnyi miniszterelnök és a közös pénzügyminiszter távol maradt erről a rendkívül fontos tanácskozásról. Ezt semmiképpen sem tekinthetjük véletlennek. Úgy gondoljuk, Potocki és Lónyay megmaradhattak november 14-i, lényegében Oroszország irányában konciliáns álláspontjuk mellett. Távolmaradásuk azt fejezheti ki, hogy nem kívánnak részt venni az oroszellenes politikai program kidolgozásában, de annak útjába sem akarnak állani.

A tanácskozáson a külügyminiszter tesz előterjesztést. Először formai problémát vet fel: a Gorcsakov-körlevél és a konferencia kapcsolatát. Emlékszünk rá: ez a kérdés az előkészítő tárgyalások idején is központi helyen állott. Beust most mintegy megismétli a Monarchia akkor kinyilvánított véleményét, és az előzetes tárgyalásokra utalva kijelenti, hogy, „... az eleve eldöntöttség elvének mellőzése (Präjudizlosigkeit) a konferencia létrejöttének előfeltétele”.²⁰ Ezután röviden szól a hatalmak álláspontjáról: „Ausztria számíthat Anglia és Olaszország támogatására — Törökország csatlakozása szintén kétségen felüli.”²¹ Ebből adódik Beust számára a formai konklúzió: „A kilátások tehát kedvezőek, hogy a tételt határozottan és egyértelműen kinyilvánítsuk: a konferencia egyedül a párizsi béke 14. cikkelye alapján tárgyal; rámutatott továbbá arra, hogy ennek határozatai csak az aláíró hatalmakkal egyetértésben változtathatók meg. Ebből azután önként következik, hogy a konferencia sikertelensége esetén annak [ti. a párizsi szerződésnek] teljes fenntartását és korábbi érvényét biztosítják.”²²

Beust formai fejtegetéseire Andrassy és az uralkodó válaszol. Az előbbi a külügyminiszterrel egyetértve teljességgel azon a véleményen van, hogy csakis a szerződés alapján lehet tárgyalni, azonban a konferencia eredménytelensége esetén a párizsi szerződés határozmányainak jogi érvényét biztosítani kell.²³ Az uralkodó bizonyos fenntartásokat fejez ki: „Ajánlatos lenne ezt a tételt nem nagyon hangsúlyozni, ha-

²⁰ „In Folge der lebhaften Einsprache der anderen Mächte sei der Conferenzgedanke angegriffen werden und zwar in dem Sinne, dass die Präjudizlosigkeit der Conferenz zu Voraussetzung ihres Zustandekommens gemacht wurde.” Ministerrath für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll vom 17. Dezember 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 285.

²¹ „Österreich dürfe auf die Unterstützung Englands und Italiens bauen, — der Anschluss der Türkei sei ebenfalls unzweifelhaft.” Uo.

²² „Die Chancen seien also günstig um den Satz entschieden und unzweideutig auszusprechen, dass die Conferenz nicht anders verhandle, als auf Basis des Art. 14. des Pariser Friedens, dargestellt, dass die Bestimmungen desselben nur durch die Übereinstimmung der Signatärmächte abgeändert werden können, woraus dann von selbst folge, dass letzterem im Falle der Resultatslosigkeit der Conferenz die volle Aufrechthaltung und ihre frühere Geltung gesichert sei.” Uo.

²³ „Ministerpräsident Graf Andrassy greift gleichfalls den Gedanken auf, dass im Falle der Resultatslosigkeit der Conferenz den Bestimmungen des Pariser Vertrages ihre Rechtsbeständigkeit gesichert sein müsse. Er sei ganz der Meinung, dass nur auf Basis dieses Vertrages, der in allen Punkten als gültig voraussetzen sei, verhandelt werden könne.” Uo.

nem inkább mint valami magától értetődöt, a dolgok természetéből fakadót feltüntetni.”²⁴

A formai kérdés fölötti vita három dolgot rögtön világossá tesz előttünk. Az első az, hogy az uralkodó bizonyos fokig ellenzéki szerepet játszik két vezető miniszterével szemben. Az ellenzékiiség a konzervatív-oroszbarát politikai koncepcióból fakad, amelynek végeredményben Ferenc József is híve. A másik dolog, amely a formai vitából nyilvánvaló: Beust és Andrassy között teljes egyetértés áll fenn. Nem kell tehát számítanunk a november 14-i éles vita megismétlődésére. Végül a harmadik dolog: az egység most is úgy értelmezendő, mint kialakulásakor: a külügyminiszter lényegében magának tekinti a magyar miniszterelnök álláspontját. Ez különösen abból a felfogásból nyilvánvaló, hogy Beust önkényesen — és teljesen hibásan — egyenlőségi jelet tesz Ausztria—Magyarországnak és Angliának a konferenciával kapcsolatos fenntartásai közé. Idézzük emlékezetünkbe, hogy Granville csupán formális jelentőséget tulajdonított az „eleve eldöntöttség mellőzésének”, Beust ellenben egészen a casus belli határáig komolyan vette ezt az elvet. Andrassy nézeteinek hatása mutatkozik meg abban is, hogy a külügyminiszter Anglia, Olaszország és Törökország segítségére feltétlenül számít a konferencián, jöllehet a konferencia előkészítése során szerzett negatív tapasztalatok alapján tisztában kellett lennie a felmerülhető nehézségekkel.

A formai vitából látni való, hogy az osztrák külpolitika vezetői a Gorcsakov-körjegyzéket lényegében semmisnek tekintették, és úgy kívántak a londoni konferencia tárgyalásztalához ülni, mintha ettől a konferenciától valóban függene a Fekete-tenger státusának szabályozása. A párizsi szerződés revízióját ezért megfelelő ellenszolgáltatáshoz kívánták kötni. Beust az érdemi előterjesztést éppen ennek a problémának a felvetésével kezdi: „Felmerül a kérdés — mondja —, milyen határozatot kell hozni, ha éppen a régi normák szűntek meg, milyen biztosítékokkal kell a korábbiakat helyettesíteni, hogy az esetleges veszélyeket kivédhessük.”²⁵

A válaszadást — s egyben saját álláspontjának kifejtését — a már kialakult egyik véleménynek, a török kormány álláspontjának az ismertetésével kezdi. A Porta — mondotta — két intézkedéssel kívánja ellensúlyozni a Fekete-tenger semlegességének megszüntetését: elsősorban azzal, hogy a tengerszorosok megnyitásának a joga kizárólag az ő hatáskörébe menjen át; továbbá, hogy valamennyi nagyhatalom lépjen be az 1856. április 15-i egyezménybe. Beust a második török követelést problematikusnak, de azért elfogadhatónak tartja. „Ha most a javaslat valamennyi hatalom egyetértésével találkozik, ez a tény nagy erkölcsi előnnyel jár, mert ezáltal az oszmán birodalom integritása ismét formális elismerést nyerne és Törökország keresztény népeinek Oroszország iránti hajlandósága gyengülne. Törökország ezen feltételével szembehelyezkedni tehát nem ajánlatos.”²⁶ A tengerszorosok feletti török hatáskört

²⁴ „Seine Majestät der Kaiser bemerkte, dass Russland wenigstens bei Beginn der Conferenz nicht geneigt sein werde, eine ausdrückliche Erklärung hinzunehmen, dass im Falle der Resultatslosigkeit der Conferenz die früheren Bestimmungen einfach als rechtsgültig anzusehen seien. Es werde sich daher empfehlen, diesen Satz eben nicht ausdrücklich zu betonen, sondern mehr als etwas Selbstverständliches, aus der Natur der Sache sich ergebendes hinzustellen.” Uo.

²⁵ „Es entstehe die Frage, welche Bestimmungen festgestellt werden sollen, wenn eben die alten Normen abgehoben werden, welche Garantien man den früheren substituieren müsse um eventuelle Gefahren abzuwehren.” Uo.

²⁶ „Finde der Antrag jetzt die Zustimmung aller Mächte, so enthalte diese Thatsache einen grossen moralischen Vorzug, weil damit die Integrität des osmanischen Reiches neuer-

mint a semlegesség megszűnésének kompenzációját — az első török követelést — viszont elégtelennek minősíti. A biztosítékot abban látná, hogy az orosz flotta fejlődését más hatalmak flottájának a jelenlétével ellensúlyozzák. Gyakorlati megoldásként azt indítványozza, hogy a Fekete-tengeren létesítsenek egy állomásozó-kikötőt, amelyben az európai hatalmak hadihajói horgonyoznának. Emellett biztosítékot kíván szerezni, hogy az orosz hadihajók ne futhassanak ki a Fekete-tengerről.²⁷ Előterjesztését — a fenti pontok felett kibontakozó vita után — még egy javaslattal egészíti ki: ha a konferencia eredmény nélkül zárulna, de Oroszország továbbra is kitartana a Gorcsakov-körlevél mellett, a hatalmaknak a Fekete-tengeren tartandó flottatüntetéssel kell válaszolniuk.²⁸

Beust javaslatának lényege a valószínűnek tartott megegyezés esetére: a fekete-tengeri orosz flotta növekedését az ott állomásozó európai hadihajók számának arányos növekedésével kell ellensúlyozni. Noha a javaslat ellenkezett a pontuszi politika hagyományos elveivel, kétségkívül hathatós ellenintézkedésnek ígérkezett, amely megvalósulása esetén semmissé tehetné Oroszországnak a Fekete-tenger semlegességének megszüntetésével elért diplomáciai eredményeit.

Nem lepődhetünk meg tehát, hogy a javaslat Andrassy teljes helyeslésével találkozunk. Hozzászólásában mintegy megismétli, amit Beust mondott. „Rendelkezés van szükség abban az irányban, hogy az európai hajók tetszés szerinti számban tartózkodhassanak a Fekete-tengeren” — szögezi le, majd ő is megjegyzi: „A Fekete-tenger semlegességét . . . a többi hatalmak jelenlétével kell pótolni.” A dolog lényegét tekintve tehát teljes az egység a két vezető politikus között. A gyakorlati módozatokat illetően fennáll bizonyos árnyalati eltérés. Andrassy a Fekete-tengeren való tartózkodás jogát még egy szemponttal kiegészíti: „A hatalmaknak azt a jogát, hogy az európai érdekek védelmére a Duna-torkolatban két könnyű hajót tarthatnak, az orosz flotta növekedésének megfelelően ki kell szélesíteni.”²⁹ Ez nem ellenkezett Beust ja-

dings formell anerkannt und die Hinneigung der christlichen Bevölkerung der Türkei zu Russland abgeschwächt werden würde. Dieser Bedingung der Türkei entgegenzutreten empfehle sich also nicht.” Uo.

²⁷ „Es genüge nicht, dass die Pforte das Recht habe das Schwarze Meer zu öffnen, sondern es müsse der Entwicklung der russischen Flotte gegenüber auch die Bestimmung über die normale Präsenz der Schiffe anderer Mächte aufgenommen werden. Es sei eine Bürgschaft gegen die Lässigkeit der Pforte zu gewinnen, und da entstehe die Frage, ob nicht auch für einen Stationshafen im Schwarzen Meere vorzusorgen sei. Der zweite Punkt betreffe den Umstand, dass es nicht genügend sei, dafür vorzusorgen, dass fremde Schiffe durch die Dardanellen ins Schwarze Meer gelangen können, sondern dass auch das Auslaufen russ. Schiffe aus dem Schwarzen Meer in Betracht komme. Auch gegen Letztes seien eventuelle Garantien zu gewinnen u. z. entweder durch den Allgemeinen oder einen allenfalls auch geheimen Separat-Vertrag mit der Pforte.” Uo.

²⁸ „Das thatsächliche Vorgehen Russlands müsse sofort durch die äussere Thatsache eines Erscheinens der Kriegsschiffe und durch die Demonstration der Ansammlung in einem Hafen beantwortet werden.” Uo.

²⁹ „Es sei daher eine Verfügung in der Richtung notwendig, dass europäische Schiffe in beliebiger Anzahl im Schwarzen Meere existiren können . . . Allerdings müsse die Neutralität des Schwarzen Meeres durch eine Präsenz der übrigen Mächte ersetzt werden. Ein zweiter Punkt betreffe die Freiheit der Donaumündung. Das bisherige Recht der Mächte zwei leichte Schiffe zum Schutze der europäischen Interessen dort zu halten, müsse dem Anwachsen der russischen Flotte entsprechend erweitert werden.” Uo.

vaslatának lényegével — majd látni fogjuk, hogy minden további nélkül magáévá is teszi. Beustnak azt a javaslatát, hogy külön kikötőt jelöljenek ki az európai hajók számára, praktikus okokra hivatkozva elutasítja. Attól tart ugyanis, hogy a kikötő meghatározása nehézségekbe ütköznék. Javaslata így szól: „Azon általános elv mellett, hogy az európai hatalmaknak a Fekete-tengeren állomásozó hajói az összes kikötőkbe befuthatnak, egyetlen kikötőt se jelöljenek ki speciális állomássá.”³⁰

Beust javaslata, hogy a semlegesség megszüntét az európai hajóhad jelenlétével ellensúlyozzák, minden oldalról helyesléssel találkozott. A speciális kikötő kérdésében megoszlottak a vélemények. Kuhn és Tegetthoff katonai megfontolások alapján Andrásyhoz csatlakozott; az uralkodó Beust véleményével értett egyet. Mivel az alapkérdésben megvolt az összhang, ez utóbbi véleményeltérésnek nem volt különösebb jelentősége.

Andrassy a török javaslatról is véleményt nyilvánított. Noha egyetértését fejezi ki a birodalmi kancellárral abban, hogy „a török feltételek színtelenek és erőtlenek”, Beusttól eltérően a Porta azon jogában, hogy a tengerszorosokat megnyithassa, morális biztosítékot lát az orosz előretörés ellen. Az 1856. április 15-i egyezményvel kapcsolatos török indítványt — a külügyminisztertől ugyancsak eltérően — csak abban az esetben tartja támogathatónak, ha valamennyi hatalom, köztük Oroszország is elfogadja. Beust sietett egyetértését kifejezni ezzel a javaslattal. Végül a magyar miniszterelnök javaslatot tett a Duna-Bizottság további fenntartására, és arra, hogy a Monarchia a Vaskapunban levő hajózási akadályok eltávolítása címén ideiglenes illetéket vethessen ki a dunai hajózásra.

A magyar miniszterelnök indítványait nem követi különösebb vita, csupán a részletekre vonatkozóan hangzik el néhány megjegyzés. Semmi akadályja nem volt annak, hogy a külügyminiszter összefoglalja a nagy egyetértésben lezajlott tanácskozás eredményeit.

„A párizsi szerződésnek a hatalmak egyetértésével végbemenő revíziója esetén arra kell törekedni, hogy a Porta a Dardanellák és a Boszporusz fakultatív megnyitásának jogát megkapja, és az idegen hatalmak bizonyos számú hajójának szabad átbocsátása kiköthessék. Egy általános szerződésben vagy a Portával kötött speciális megegyezés útján le kell szögezni, hogy az utóbbi köteles egy kikötőt kiüríteni és állomáshelyként idegen hatalmak rendelkezésére bocsátani. A hajók számát a fekete-tengeri orosz had-erő növekedésének megfelelően kell megszabni.

Ami az orosz flottának a Fekete-tengerről való kifutását illeti, e tekintetben lényegében az 1856 előtti állapotok lehetnek irányadók.

Az aláíró hatalmaknak a Duna torkolatánál állomásozó hajóik számát szintén megfelelően növelni kell.

A Duna-Bizottság további fenntartásának kérdésében Ausztria először is igenlően fog szavazni, és azzal a javaslattal fog előállni, hogy eltávolítja a hajózásnak a Vaskapunál még meglévő akadályait. Ennek fejében engedélyt kér arra, hogy valamennyi nemzet hajói számára egyenlő hajózási illetéket vezethessen be a kiadások megtérüléséig, azon az elvi alapon, hogy a befolyt összeget a munkálatok költségeinek megtérítésére, illetve amortizálására fogja fordítani.

³⁰ „Werde aber nebst dem allgemein ausgesprochenen Prinzip, dass die im Schwarzen Meere stationirenden Kriegsschiffe der Europäischen Mächte in alle Häfen frei einlaufen können, noch kein einzelner Hafen als Station bezeichnet.” Uo.

A Portának az 1856. április 15-i különmegyezmény újbóli megerősítésére vonatkozó kívánságához csak a következő feltétellel és a következő módon járulunk hozzá: az összes aláíró hatalmak csatlakoznak ehhez a szerződéshez, az erre irányuló javaslatot tehát nem Ausztria—Magyarország fogja megtenni.

Abban az esetben, ha a revízióval kapcsolatos megállapodás nem jön létre, el kell ismerni azt az elvet, hogy az 1856-os szerződés minden részében érvényben marad. Ha viszont Oroszország az október 19—31-i körjegyzékét nem vonja vissza, a többi hatalmakkal megegyezésre kell törekedni, hogy Oroszország lépésére azonnal hajók küldésével és egy fekete-tengeri kikötőben végrehajtandó demonstrációval válaszoljanak.”³¹

A Londoni konferencia megnyitásának időpontja még nem is volt ismeretes, Ausztria—Magyarország máris készen volt saját programjával. Csupán arra volt még szükség, hogy a külügyminiszter a minisztertanácson elfogadott elveket diplomáciai utasítás formájában rögzítse.

A formális kibékülés Poroszországgal

1.

Beust november végén éles fordulatot hajtott végre külpolitikájában. Messzire elkanyarodott azoktól az Oroszországgal kapcsolatos elvektől, amelyeket a november 14-i minisztertanácson képviselt. A külügyminiszter saját belső bázisának megszilárdítása érdekében fogadta el Andrassy szélsőséges nézeteit. Ezzel a gesztussal a távozá-

³¹ „Im Falle einer Revision des Pariser Vertrages durch die Übereinstimmung der Mächte zu erzielen wäre, sei der Pforte das facultative Recht der Eröffnung der Dardanellen und des Bosphorus zuzugestehen und die freie Zulassung einer gewissen Anzahl von Schiffen fremder Mächte zu stipuliren. Es sei im allgemeinen Vertrag oder durch eine spezielle Abmachung mit der Pforte festzustellen, dass Letztere einen Hafen als Stationsplatz für Schiffe fremder Mächte einzuräumen habe, deren Zahl dem Anwachsen der russischen Seemacht im Schwarzen Meere entsprechend erhalten werden müsse.

Was das Auslaufen der russischen Flotte aus dem Schwarzen Meere anbelange, so sei im wesentlichen der Zustand vor dem Jahre 1856 herbeizuführen.

Die Zahl an der Donaumündung stationirten Schiffe der Signatär-Mächte sei entsprechend zu erhöhen.

Gegenüber der Frage der Fortdauer der europäischen Donaucommission werde sich Österreich zunächst zustimmend verhalten, mit dem Antrage hervortreten, selbst die Hindernisse der Schifffahrt am Eisernen-Thore zu beseitigen gegen das Zugeständniss der Einhebung einer Payage in gleicher Höhe für alle Flaggen und mit dem Prinzip einer Vergütung und Amortisirung bis zur Deckung der Anlagekosten.

Dem Wunsche der Pforte, dem Speziell-Vertrag von 15. April 1856 neuerdings zuzustimmen, sei nur in der Voraussetzung und in der Weise zu entsprechen, dass sich sämtliche Signatärmächte diesem Verträge anschliessen und habe der betreffende Vorschlag daher nicht von Österreich—Ungarn auszugehen.

Für den Fall als eine Verständigung über die Revision nicht zu Stande komme, sei als Prinzip die Giltigkeit des Vertrages von 1856 in allen seinen Theilen anzuerkennen. Ziehe aber Russland seine Circulare vom 19—31 Oktober nicht zurück, so sei eine Abmachung der übrigen Mächte zu dem Ende zu erzielen, mit der Demonstration der Absendung von Schiffen und ihrer Stationirung in einem Hafen des Schwarzen Meeres zu beantworten.” Uo.

sát követelő Deák-pártot akarta megbékíteni. Beust eljárásának azonban volt egy, főleg a diplomáciai tevékenység jellegéből fakadó nehézsége: nézeteinek és gyakorlati politikájának megváltozását nem hozhatta azok tudomására, akik kedvéért az egész fordulatot végrehajtotta. Kormány szinten persze mindenki előtt világos volt, hogy Beust új irányvonalat követ, ezt Andrásynak is el kellett ismernie. A külügyminiszter azonban hiába várta vetélytársától, hogy parlamenti és publicisztikai téren segítségére siessen, hogy a hangadó magyar politikusokat és újságírókat lecsendesítse. (Tudjuk, december elején éppen ellenkezőleg, Andrassy a magyar delegációval kívánta megbuktatni Beustot és feltehetően erre ösztökélte is a képviselőket.) A helyzet így december közepére sem sokat változott: a delegáció tovább készülődött, és a magyar sajtó éles hangja sem mérséklődött.

A belpolitikai fejlemények ez alkalommal segítségére jöttek a külügyminiszternek. December 8-án a Reichsrathból távol maradó cseh képviselők memorandumot nyújtottak át Beustnak, amelyben kifejtették a Monarchia bel- és külpolitikájáról vallott felfogásukat. Az emlékirat megszületése az osztrák belpolitikai fejlődés eredménye: Potocki november 18-án benyújtott lemondási kérelme után a konzervatív-föderalista irányzat hívei (mint korábban láttuk, nem is alaptalanul) azt hitték, hogy most már elérkezett az ő napjuk. Az emlékirat tulajdonképpen a hatalom felé tartó cseh föderalista párt bel- és külpolitikai programja. Hogy miért éppen Beustnak nyújtották át, arra nemcsak hivatali állása a magyarázat, hanem főleg az a körülmény, hogy korábban ő maga is kacérkodott a Monarchia föderalista átszervezésének gondolatával. Riegerék támogatásra számítottak Beust oldaláról.

Az emlékirat a belpolitikai kérdésekről csak sommásan szól. Azon túl, hogy elismeri Ausztria történelmi hivatását, „amely a kis nemzeteket szabad népszövetségbe fogja és megvédi a külső támadás ellen”, fellép a német és a magyar nemzeti elnyomás ellen, és lándzsát tör a Monarchia föderatív átszervezése mellett. A külpolitikai problémák fejtegetését a következő mondat előrebocsátásával kezdi: „A cseh nemzet azt óhajtja, hogy a birodalom, amelynek legfontosabb részei a cseh korona tartozékai, az emlékezetes alaptörvényeket a külpolitikában is teljes komolysággal képviselje.” Ezután pedig véleményt nyilvánít valamennyi aktuális külpolitikai kérdésben. Kijelenti: elismeri ugyan a német nép jogát az egységes nemzeti állam megalakítására, de egyben szót emel azon területek annexiója ellen, „amelyeknek lakossága magát franciának érzi és francia akar maradni”. A Balkán-politika alapelvét ilyenformán fogalmazza meg: „A cseh nemzet élénk szimpátiát érez a török birodalom rokon fajú népei iránt.” A legrészletesebben és a legnagyobb hangsúllyal szól a napirenden levő külpolitikai kérdésről, a fekete-tengeri problémáról: „Ugyanúgy a cseh nemzetnek is feltétlenül az a meggyőződése, hogy midőn a hatalmas, nagy jövőjű orosz nemzetet meggátolják abban, hogy fekete-tengeri partvidékeinek védelmét saját belátása szerint megszervezhesse, ez felségjogainak méltatlan megsértése, és abban legfontosabb érdekeink, sőt Ausztria létének felelőtlen kockára vetését látná, ha Ausztria ellenségesen lépne fel Oroszországgal szemben.”¹

Nem nehéz belátni: a csehek nyíltan sikraszálltak a konzervatív-föderalista irányzat oroszbarát külpolitikai vonalának érvényre juttatásáért, amire a bel- és külpolitikai körülményeket 1870 decemberében a leginkább alkalmasnak ítélték. A cseh

¹ Vö. Bose an Friesen. Wien, 16. Dezember 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1962. — A bécsi szász követ jelentéséhez különböző, a memorandum teljes szövegét tartalmazó újságkivágatokat mellékel.

program realizását itt nem kívánjuk elemezni, csupán annak leszögezésére szorítunk, hogy a program valamennyi kül- és belpolitikai kérdésben homlokegyenest ellenkezett a Deák-párt és a Verfassungspartei véleményével. A csehek bíztak programjuk realizálásában, és december 11-én közzé is tették a sajtóban.

Beustot nem kellett kényszeríteni a nyílt állásfoglalásra. December eleje óta éppen az volt a legnagyobb gondja, hogy megváltozott külpolitikai nézeteit és cselekedeteit a közvélemény tudomására hozza. A nyílt színvallásra a cseh memorandum kitűnő lehetőséget adott. A válasz kidolgozásában bizalmasai is részt vettek, a végső megfogalmazás és formába öntés mégis a külügyminiszter műve.² Beust minden vonalon visszautasítja a csehek memorandumát. Belpolitikai jellegű alkotmányjogi fejtegetéseiket megvalósíthatatlannak, az ajánlott föderációt téveszmének nyilvánítja. Ami a külpolitikát illeti, átsiklik a számára is kényes német és francia problémákon, de a csehek által javasolt délszláv politikára világosan kijelenti: „az ilyen politika veszélyeztetné a Portával fennálló barátságos kapcsolatainkat”. A legnagyobb részletességgel és határozottsággal szól a fekete-tengeri kérdésről, amelyet — mint mondja — „az emlékirat politikai súlypontjának” tekint. Kijelenti: „Nem tudja belátni, hogy a cseh nemzet a Fekete-tengerre érvényes határozatok tekintetében jobban érdekelt lenne, mint a Monarchia bármely más népe.” Ez azonban nem változtat a dolog nemzetközi jogi oldalán. „Azt hiszem — folytatja tovább —, a csehek érdeke egy dologban azonos a többi népekével: hogy a jog jog, a szerződés szerződés maradjon.” A befejezés nem egyszerűen a cseh vélemény elutasítása, hanem politikai gyanúsítás: „Nyilvánvaló, hogy a csehek nyílt politikai állásfoglalásban ennek ellenkezőjét hangoztatják egy olyan hatalom érdekében, amellyel mi ugyan barátságban állunk, de amellyel a szóban forgó kérdésben komoly vitákat folytatunk. Ilyen eljárás nálunk csak a legélesebb visszautasítással találkozhat.”³ E kijelentéseket Beust azzal tetőzi be, hogy a csehek eljárására a hazaárulás kifejezést használja.

A külügyminiszter gondoskodott arról, hogy a választ ne csak a közvetlenül érdekeltek, hanem az osztrák és a magyar politikai közvélemény egésze is megtudja. December 16-án a külügyminiszterhez közel álló Warrens Wochenpost teljes terjedelmében közli a választ, ezt követően pedig a Verfassungspartei és a Deák-párt valamennyi lapja részleteket közöl belőle, vagy összefoglalóan ismerteti. Mindez világosan mutatja, hogy a külügyminiszter eljárása célba talált. A válasz az osztrák-németek és a magyar liberálisok teljes egyetértésével találkozott. Az előbbiek különösen a cseh föderatív törekvések elutasítása, az utóbbiak az oroszellenes politika ki nyilvánítása következtében fogadták el. „Gr. Beust iránt ismét felmelegedni kezd a közvélemény . . .” — állapítja meg már december 18-án a Pesti Napló, majd így folytatja: „A pontusi kérdésben elfoglalt álláspontja, s a csehekhez intézett levelének ama része, melyben Szt.-Pétervár felé oly kételyt nem tűrőleg szól, ez irányban kétségkívül említésre méltó javulást jelez.”⁴ „A Dr. Riegernek adott válasz a Verfassungspartei köreiből egészen kedvező fogadtatásra talált”⁵ — olvashatjuk a bécsi szász követ jelentésében. Nem állíthatjuk persze, hogy a cseheknek adott válasz nyilvánosságára hozása teljesen rendbe hozta a külügyminiszter és a két vezető párt viszo-

² *Przibram* : Erinnerungen eines alten Österreichers. Stuttgart—Leipzig 1910. I. k. 280.

³ Warrens Wochenpost 16. Dezember 1870.

⁴ Pesti Napló 1870. december 18.

⁵ Bose an Friesen, Wien, 19. Dezember 1870. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 3203.

nyát. A november eleje óta fennálló rendkívüli feszültség december 16-a után mégis érezhetően csökkent. A külügyminiszternek nem kellett többé attól tartania, hogy akár az osztrák, akár a magyar delegáció távozása mellett szavaz. Mindez lehetővé tette számára, hogy a napirenden levő régebbi és a felmerülő újabb külpolitikai kérdésekben — természetesen a belpolitikai körülmények adta keretek között — nagyobb körültekintéssel és higgadtsággal hozza meg a szükséges döntéseket.

2.

Az osztrák—magyar külügyminisztérium december 22-re elkészült a londoni konferenciára szóló utasítással.⁶ Ugyanekkor megállapíthatta, hogy a keleti válsággal kapcsolatos belső feszültség lényegesen csökkent. Mivel a kitűzött nemzetközi konferencia megnyitásáig még három hét volt hátra, a fenti körülményekből adódóan lehetőség nyílt számára, hogy a november 10-e óta napirenden levő fekete-tengeri kérdés mellett egyéb problémákra is figyelmet fordítson. Pontosabban: hogy figyelmét visszafordítsa a francia—porosz háborúval kapcsolatos problémákra, amelyeket a pontuszi válság november eleje óta háttérbe szorított, s amelyek a meghozott gyakorlati jellegű döntések ellenére meglehetősen cseppfolyós állapotban voltak.

December végére az egységes Németországhoz való viszony tisztázása vált különösen halaszthatatlanná. Említettük annak idején, hogy a délnémet államok november 23-a és 25-e között aláírták a csatlakozást jelentő alkotmány szerződést. December 9-én az északnémet Reichstag tudomásul vette a csatlakozást. Csupán a délnémet parlamentek döntése volt még hátra. Az osztrák állásfoglalást már ezek a körülmények is kívánták. Említettük azt is, hogy november 24-én Bismarck már jelezte, hogy a német újjáalakulás ügyében jegyzéket kíván intézni az osztrák külügyminisztériumhoz. Erre december 14-én sor is került: Bismarck hivatalos megkereséssel fordult Ausztria—Magyarországhoz. A jegyzéket Schweinitz december 19-én olvasta fel Beust előtt.⁷

Ne részletezzük itt az okokat, amelyek Bismarckot a korábbi visszautasítások ellenére e jegyzék megírására készítették; Ausztria—Magyarországgal kapcsolatos megfontolásai ismeretesek előttünk. A felülről való egyesítés nem nélkülözhetette Európa konzervatív erőinek támogatását. December elején még két gyakorlati szempont is siettette e lépést. A pozitív válasz kikényszerítésével Bismarck katonailag biztosítani akarta Németországot (majd látni fogjuk, hogy a francia háború eseményei ezt mennyire kívánatosá tették), és az osztrák beleegyezéssel befolyást akart gyakorolni a még mindig okvetetlenkedő délnémet parlamentekre. Az okok bőven elegendőek voltak a barátságos hangvételre. A német újjáalakulással kapcsolatos közlést nem csupán azért teszi meg — kezdi Bismarck a jegyzéket —, mert ezt a prágai béke előírja, hanem mert el van telve azzal a vággyal, hogy a „hatalmas és barátságos szomszéd hatalommal a kapcsolatokat ápolja”. A prágai békét persze e bevezető után sem lehetett megkerülni. A kancellár elismeri, hogy ez a béke a létrehozandó délnémet államszövetség független nemzetközi állását írta elő, de azután kijelenti: „Emberi számításon kívül áll, hogy azok a törekvések, azon hatalmas fejlődés nyomása alatt, amelyet a váratlan francia támadás a német nemzeti érzésben kiváltott,

⁶ Beust à Apponyi, Vienne, le 22 décembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 75.

⁷ [Schweinitz:] Denkwürdigkeiten . . . 285.

formájukat a jelenlegi alkotmányszerződésben és egy új Német Szövetség létrehozásában találták meg.” Hozzáteszi: nem az Északnémet Szövetség feladata, hogy „a német nép történetéből és lelkületéből fakadó fejlődést” feltartóztassa. Miután a prágai béke akadályán egy kis szépítéssel túljutott, elmondja azt, amiért tulajdonképpen az egész jegyzék íródott: az új „német szövetség” a legbarátságosabb kapcsolatokat kívánja kiépíteni a szomszédos osztrák—magyar birodalommal.⁸

A jegyzék vétele után nem lehetett tovább halogatni a német kérdéssel kapcsolatos döntést. December közepére — mint tudjuk — az új Németországgal kapcsolatos magatartás bizonyos körvonalai már kialakultak. Az a politika, amely a „porosz győzelmek következményeinek elhárítása” jelszóval útjába kívánt állni a német egyesülésnek, november közepére teljes vereséget szenvedett; Ausztrián belül kiváltotta a Deák-párt egy részének és a Verfassungspartei egészének elégedetlenségét, Bajorországban és Württembergben pedig kudarcot kudarokra halmozott. Amikor aztán ráadásul még a pontuszi válság is fellobbant, maga Beust kénytelen a következtetéseket levonni: megbízottait arra utasítja, hagyjanak fel a délnémet ellenzéki elemek támogatásával. Ő maga december 5-én jelzi, hogy barátságosan fogadja majd a német újjáalakulással kapcsolatos porosz jegyzéket. A fejlemények sejteni engedték, milyen irányú döntést hozhat az osztrák külpolitika, ha a porosz felajánkozás bekövetkezik.

3.

1870 novemberében és decemberében a német—francia fronton olyan események mentek végbe, amelyek nagy hatással voltak az osztrák külpolitikát formáló tényezőkre. Mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a németek megtorpantak Párizs előtt. Az ostromgyűrű, amely már szeptember 19-én körülzárta a francia fővárost, december közepén is csupán a végnélkülinek tetsző blokád megvalósítására szolgált. A német hadseregpáncsnokság nem mert nyílt támadást indítani a forradalom felfegyverzett fővárosa ellen. A „nemzeti védelem kormányának” egyetlen meg nem alkuvó tagja, a radikális-köztársasági Gambetta, Párizstól délre hozzákezdett a köztársasági néphadsereg felállításához. Az Algirből hazarendelt alakulatokkal és a londoni Morgan cégtől kapott kölcsönnel megalapozott hadsereg, amely a németellenes nemzeti lelkesedésből táplálkozott, november elejére már csaknem százezer főt számlált, képes volt támadó hadműveletek megindítására. A Gambetta-féle loire-i hadsereg alakulatai november 5-én visszafoglalják Orléans-t, és megkezdik a főváros felszabadítására irányuló hadműveleti terv végrehajtását. December elején Gambetta katonái 70 kilométerre állnak Párizstól.⁹ Mindezek betetőzéseként a németektől megszállt francia területeken elemi erővel bontakozott ki a hódítók elleni partizánháború. A csapatokba verődő és egyénileg működő franc-tireur-ök (szabad harcosok), a gardes mobiles (önkéntes nemzetőrök) és az ösztönös ellenállók forróvá teszik a talajt a hódítók számára egész Franciaországban. A loire-i hadsereg sikerei és a franc-tireur mozgalom kibontakozása mutatja, hogy milyen legyűrhetetlen erőket állíthatott volna sorompóba a nemzeti védelem kormánya, ha a diplomáciai próbálkozások helyett komoly erőfeszítéseket tett volna a népi-nemzeti ellenállás megszervezésére.

De az elszigetelt és jobbára ösztönös mozgalom is elegendő volt ahhoz, hogy a német politikai és katonai vezetés soraiban megdőbbenés, meghasonlás, sőt pánik ke-

⁸ Bismarck an Schweinitz, Versailles, 14. Dezember 1870. *Bismarck G. W.* 6/b k. 630—631

⁹ *Lavissee* : Histoire de France contemporaine. Paris 1921. VII. k. 260—266.

letkezzék. A német hadsereg, amely a háború során kimagasló katonai sikereket ért el, tehetetlenül állt szemben a francia népi honvédő mozgalom erejével. „Az egész francia hadsereg hadifogságban van Németországban, mégis több harcos áll fegyverben ellenünk, mint a háború kezdetén”¹⁰ — írja keserűen Moltke november 23-án. A német vezérkar főnöke katonai okokból minden erővel siettetni akarja a háború befejezését. Amikor december elején megállítják a Párizs felé törő loire-i hadsereget, ő maga tesz ajánlatot a párizsiaknak, hogy vegyék fel ismét a fegyverszüneti tárgyalások fonalát, tanújelét adva, hogy a német hadvezetőség mennyire óhajtja már a háború befejezését. Bismarck politikai okokból katasztrofálisnak nevezi ezt a lépést; a kancellár el akarta kerülni még a látszatát is annak, hogy Németország ereje kimerülőben van.¹¹ De ő maga is olyan intézkedéseket indítványoz, amelyek tagadhatatlanul a válság jelei. „Olyan háborúban, mint a jelenlegi, amelyet a franciák lelkiismeretlen eszközökkel mesterségesen népháborúvá változtattak, kettőzött mértékben szükségesnek tűnik, hogy a hadijogot teljes szigorúsággal alkalmazzuk” — írja az uralkodóhoz intézett felterjesztésében. A legszigorúbb ellenintézkedéseket: a háború terheinek a francia lakosságra való teljes áthárítását, a franc-tireur-ök azonnali kivégzését, a hadifogoly-ejtés elkerülését (azaz a foglyok lemészárlását) és mindezek betetőzéseként Párizs bombázásának megkezdését indítványozza.¹² Nem szükséges külön hangsúlyozni, hogy Bismarck javaslatai parancsokká váltak. 1870 telén a német hadsereg a nemzetközi jogban addig ismeretlen barbársággal tett újabb kísérletet a forradalmi Franciaország teljes térdrekenyszerítésére. A vérengzések azonban csak olajat öntöttek a tűzre s arra voltak alkalmasak, hogy még inkább nyilvánvalóvá tegyék a német hadsereg franciaországi nehézségeit. Mindamellett nem a megtorlásoknak tulajdonítható, hogy a helyzet nem vált a németek számára katasztrofálissá. A nemzeti védelem kormányza november—december folyamán sem volt alkalmas arra, hogy a nemzet összes erőit sorompóba állítsa. A francia proletariátus önálló fellépése megbénította e burzsoá testület cselekvőképességét. A francia nép honvédő lelkesedése így megfelelő szervező és irányító erő nélkül nem billentette Franciaország javára a háború mérlegét.

4.

Nincs bizonyíték arra, hogy Ausztriában megértették a Franciaországban végbe menő események lényegét. Amennyiben felfogták a kibontakozó népi mozgalom népi háború jelentőségét, úgy az ellen foglaltak állást. Megismertük korábbi megnyilatkozásait: a hivatalos osztrák politikai vezetés a francia belső ügyek tekintetében nyíltan a reakció oldalára állt. Láttuk azt is, hogy a francia forradalmi események nemzetközi kiterjedése ellen Beust még Bismarckkal is hajlandónak mutatkozott összefogni. Egy dolgot mégis jól megértettek az osztrákok: hogy a németek nehézségei november—december folyamán alaposan megnövekedtek Franciaországban, hogy a beharangozott győzelem a németek számára egyelőre nincs elérhető távolságban. Ez a körülmény elegendő volt ahhoz, hogy a Németországhoz való viszony tekintetében feléledjenek a már elvesztett remények.

A vélemények széles skálájából csak a két szélsőségeset kívánjuk kiragadni. Az egyik szélsőséget az udvari párt katonai szárnyának vezetője, Kuhn hadügyminisz-

¹⁰ *Lavisse* i. m. 26.

¹¹ *Bismarck* G. W. 6/b k. 615.

¹² *Immedialbericht*. Versailles, 14. Dezember 1870. *Bismarck* G. W. 6/b k. 633—637.

ter képviselte. Az engesztelhetetlen poroszgyűlölő tábornok a németek franciaországi nehézségeit az utolsó olyan alkalomnak tekinti, amikor Ausztria még beleszólhat az események alakulásába. A november végi, december eleji minisztertanácsokon különböző, a hadsereg erősítésére szolgáló javaslatokat tesz,¹³ majd az uralkodónak terjeszti elő fantasztikus tervét: Ausztria üzenjen hadat Poroszországnak, egyidejűleg törjön be Sziléziába 500 ezer emberrel, lázítsa fel Lengyelországot, és szállja meg 200 ezer katonával Dél-Németországot.¹⁴ A másik szélsőséges vélemény a Verfassungspartei és a Deák-párt egy részének (mert a másik még mindig a francia győzelemnek örül¹⁵) álláspontja: teljes megegyezés és bensőséges baráti viszony kialakítása Poroszországgal. A bécsi szász követ így informálódott erről: „Megbízható forrásból tudom hogy a lajtáninneri minisztérium határozatot hozott: a külügyminiszternél oda kell hatni, hogy a prágai béke IV. cikkelye tekintetében minden vitát elkerüljön, és hogy Ausztria az abból származó jogokról egészen lemondjon.”¹⁶

Ilyen bonyolult külső és belső körülmények között kellett az osztrák külügyminiszternek állást foglalnia és a porosz jegyzék megválaszolására javaslatot tennie. Úgy tűnik azonban, hogy ezek a belső nehézségek nem zavarták annyira Beustot, mint néhány héttel korábban a Deák-párt ellenséges magatartása. A külpolitikára befolyást gyakorló belső erő közötti nézeteltérések ismét lehetőséget adtak a régi gyakorlat: a lavírozás alkalmazására, az eredeti poroszellenes külpolitikai koncepció fellevenítésére. Ennek a kísérletnek a legszembetűnőbb írásos dokumentuma a december 25-i felterjesztés, amelyben a külügyminiszter a németországi politika alapelveinek megállapítására tesz javaslatot.¹⁷

A két szélsőséges vélemény keretei és lehetőségei között exponálja a problémát. Arról a nézetről, amely a Németországgal való teljes barátságot kívánja, rosszállóan szól, mert ez szerinte „... miután minden hangnemben zengte a Poroszországgal való egyetértés, sőt szövetség szükségességét, most óva int a felajánlott barátságtól”. Eljárása ismerős számunkra: komolytalannak tüntet fel egy álláspontot, hogy ne kelljen vitatkozni vele. Más tónusban beszél a másik álláspontról, amelyet „a komoly hazafias lelkek” vallanak. E nézet szerint, ahogy Beust írja: „Poroszország és ami nagyjából azonos vele: a porosz Észak-Németország nem lesz őszinte barát”, előzékeny hangja azzal magyarázható, „hogy jelenleg súlyos, sőt talán veszedelmes helyzetben van”, és hogy ez az utolsó alkalom, amikor még „kedvező esélyekkel léphetünk fel Poroszországgal szemben”. A továbbiakban Beust a „hazafias lelkek” álláspontjából adódó lehetőségeket elemzi, nyilván azért, mert ez az álláspont volt egyedül szalonképes az uralkodó szemében és Beust is igencsak ezt érezhette magáénak.

Beust világosan rámutat, hogy a „hazafias lelkek” álláspontjából két gyakorlati lehetőség adódik: a „tartózkodó várakozás” és egy olyan válasz, amely „lehetőséget

¹³ Ministerrath für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll vom 6. Dezember 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 285.

¹⁴ *Srbik*: Reichskriegsminister Freiherr von Kuhn 1868–1874. Aus Österreichs Vergangenheit. Salzburg 1949. 206.

¹⁵ [*Schweinitz*.] i. m. 283.

¹⁶ Bose an Friesen, Wien, 7. Dez. 1870. Sächs. Landeshauptarch iv, Dresden, Aussenmin. No. 1034.

¹⁷ Beust an Kaiser Franz Joseph. Vortrag. Wien, 25. Dezember 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 53. Közli: *Beust* i. m. II. k. 443–445.

ad arra, hogy a későbbiekben Poroszországgal összetűzzünk". Az elsőt, amely „csak arra lenne jó, hogy nemcsak ellenfeleink, hanem ugyanakkor a barátaink oldalán megnyilvánuló előnyöket is semmivé tegyük” — minden további részletezés nélkül, mint teljesen tarthatatlant elveti. A második lehetőséget — amely esetben „a cselekedetnek a szót nyomban követnie kellene”, és amely esetben „a cselekedet gyors katonai akciónál egyéb nem lehet” — részletesen elemzi. „Hogyan állunk a végrehajtás eszközeivel, hogyan a siker esélyeivel?” — teszi fel logikusan a kérdést. Rövid, de a Monarchia körülményeit tökéletesen számba vevő válaszok következnek. Politikai tekintetben: „a két országgyűlési bizottságban nem várhatunk egyetlen szavazatot sem az ügy mellett”. Katonai vonatkozásban: „hadi felkészültségünk minden elért haladás mellett sem tűr meg kérdőjeleket”. Végül a külpolitikai szempont: „az azonnali következmény Oroszország hadba lépése lenne”. Beust annyira biztos a katonai fellépést ellenző álláspontjának igazában, hogy még ezektől a döntő általános körülményektől is el mer tekinteni és tisztán német—osztrák vonatkozásban is kész bebizonyítani igazát. Az osztrák—német háború két variánsát tételjezi fel: az első: „vagy csak rövid ideig tartó ellenállásra tartjuk képesnek Franciaországot, és akkor az egész német haderőnek Németországba történő és ellenünk való gyors átvetésére könnyűszerrel sor kerülhet”. Nem is tartja szükségesnek hozzátenni, ez esetben milyenek lesznek a következmények. A második: „vagy hosszú ideig tartó francia ellenállást várunk, és ekkor támadásunk éppen kapóra jönne, hogy tekintélyük csorbulása nélkül felhagyjanak egy beláthatatlan következményekkel járó vállalkozással.” Beust még ez esetben is német győzelemtől tart, és egy ilyen háborúból eredő porosz annexiót biztos végső eredménnyel kecsegtető vállalkozásnak nevez. „Még abszolút kormányrendszer fennállása és ütőképes hadsereg birtoklása esetén is komoly megfontolás szólna az ilyesfajta szándékok ellen” — mondja ki végül.

Arról, hogy mit és miért kell tenni, Beust korántsem szól ilyen világosan. Csupán a felterjesztés utolsó mondata egyértelmű: „legyen szabad végül emlékeztetni arra, hogy folyó hó 5-i üzenetünkben biztos kilátásba helyeztük a kedvező választ”. A túlzó sötétén látás, magyarázza előre Beust a következtetést, nem indokolt, még arra az esetre sem, ha Németország legyőzi Franciaországot. Ez esetben Németország hosszú ideig a kimerültség állapotában marad, és nekünk elegendő időnk lesz arra, hogy kiépítsük védelmünket az elkövetkezendő eshetőségekre. A „kedvező válasz” még inkább helyes politika azon esetben, „ha Poroszországot katonai vereségek találják érni”, azaz vesztesen kerül ki a franciaországi háborúból. Porosz vereség esetén „kittűn esélyek kínálkoznak Ausztria sikerteljes és dicsőséges beavatkozására”, és ekkor „Németország sorsa Ausztria kezébe kerül”.

A külügyminisztérium politikai levéltárában található felterjesztésre nincs ráírva az uralkodó véleménye.¹⁸ De hogy a jóváhagyás megtörtént, nyilvánvaló abból az utasításból, amelyet Beust másnap Wimpffennek, a berlini osztrák követnek küldött. „Ausztria—Magyarország összes mértékadó köreiben őszinte vágy él, hogy azon hatalmas államalakulattal, amelynek alapítása most már megtörtént, a legjobb és a legbarátiabb kapcsolatokat építsék ki”¹⁹ — olvashatjuk ebben egyebek között. A levél, amelyet Wimpffen december 29-én olvasott fel a német külügyi államtitkár előtt, gyakorlatilag Németország újjáalakulásának barátságos tudomásulvételét jelentette, s egyúttal nyilvános szakítást azzal a politikával, amely hónapokon keresztül ezen

¹⁸ Vö. Beust an Kaiser Franz Joseph, Wien, 25. Dezember 1870. I. h.

¹⁹ Beust i. m. II. k. 440.

egység megakadályozásán dolgozott. A december 14—26-i jegyzékváltás formai tekintetben helyreállította a baráti viszonyt Ausztria—Magyarország és Poroszország között, ami külsőségeiben kétségkívül a német—osztrák viszony fordulópontját jelezte.

5.

Az osztrák beleegyezést és jóindulatot kinyilvánító jegyzék a dolog érdemi részét tekintve kétféle politika folytatására is lehetőséget adott. Az egyik lehetőség: a formális kötelezettségvállalást komolyan venni és valóban az őszinte és lojális baráti kapcsolatok kiépítésére törekedni Németországgal. A másik: a formális kijelentések bástyái mögött továbbfolytatni a poroszellenesség négy év óta beiktatott politikáját.

A Beust-féle felterjesztés önmagában is ad bizonyos támpontot annak eldöntésére, hogy a külügyminiszter melyik álláspontot kívánja magáévá tenni. De ha ezt a felterjesztést a gyakorlati politika lépéseivel együtt vizsgáljuk, akkor teljesen megvilágosodik előttünk Beust december végi politikájának lényege. A londoni konferencia előkészítésével foglalkozó fejezetben idéztük azokat a dokumentumokat, amelyek a Franciaországgal kapcsolatos osztrák politika újabb aktivizálódását mutatják. Ott kiemeltük, hogy a Monarchia szövetségest akar szerezni magának a keleti kérdésben. A jelen összefüggésben világos előttünk, hogy ezek a lépések egyúttal és elsősorban a francia hanyatlás feltartóztatására irányultak. December elejétől az osztrák külpolitika újból teljes erővel működik azon, hogy Franciaország számára elfogadható fegyverszünetet eszközöljön ki. Végeredményben feleleveníti azt a politikát, amelyet október végén az események alakulása folytán egyszer már lehetetlennek ítélt. A londoni konferenciára utazó másodküldöttnek, gróf Szécsénynek adott instrukcióból kiérezhető ez a törekvés. „Mindazonáltal meg kell Önnek jegyezmem, hogy e távirat [az Apponyinak adott dec. 22-i eredeti utasításról van szó — D. I.] keletkezése óta a körülmények megváltoztak — írja Beust —, és ma erőteljesebben emelhetjük fel szavunkat annak érdekében, hogy vessenek véget e szörnyű háborúnak.”²⁰ Ahogy megmagyarázza, miért lehet erőteljesebben fellépni, egyben választ ad arra is, hogy a Németországgal való formális kibékülésből adódó politikai lehetőségek közül melyiket kívánja elfogadni. „Miótán bebonyósítottuk Poroszországnak, hogy hátsó gondolat, neheztelés vagy rosszindulat nélkül fogadjuk a Németországban végbemenő változásokat, megengedhetjük magunknak, hogy nagyobb tekintéllyel, az európai érdekek nevében léphessünk fel a béke ügyéért.”²¹

Ehhez nem szükséges hosszú kommentár. A december 25-i felterjesztés szavai és a külpolitikai gyakorlat tettei egybehangzóan mutatják: *Beust a Németországgal történt kibékülést csupán a körülmények által kikényszerített taktikai engedménynek szánta.*

²⁰ „Je dois, toutefois, faire remarquer à Votre Excellence que, depuis la date de cette dépêche les circonstances se sont modifiées et nous pouvons aujourd’hui élever avec plus de force la voix pour demander qu’on mette fin à une guerre aussi cruelle.” Beust à Szécsény, Vienne, le 8 janvier 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 77.

²¹ „Maintenant que nous avons prouvé à la Prusse que nous acceptons sans arrière-pensée, rancune ou malveillance les changements en train de s’accomplir en Allemagne, il nous est permis de plaider avec plus d’autorité la cause de la paix au nom des intérêts européens.” Uo.

E taktikai engedmény leple alatt változatlanul tovább kívánta folytatni azt a politikát, amely a porosz vereségben reménykedve, Ausztria számára akarta biztosítani Németország sorsának intézését;

Az osztrák—magyar törekvések veresége a londoni konferencián

1.

1871. január 17-én Londonban megnyílt a pontuszi kérdés rendezésére összehívott nemzetközi konferencia. A tárgyalóasztal mellett az 1856. évi párizsi szerződést aláíró hatalmak képviselői foglaltak helyet. Az Északnémet Szövetséget Bernstorff, a londoni porosz követ, Ausztria—Magyarországot ugyancsak londoni követe, Apponyi Rudolf képviselte. A házigazda szerepét betöltő Anglia külügyminiszterét, lord Granville-t küldte a konferenciára. Olasz-, Orosz- és Törökország ugyancsak londoni követét nevezte ki megbízottnak; e hatalmak nevében Cadorna, Brunov és Musurus pasa vett részt a tárgyalásokon. Franciaország képviselőjének helye egyelőre üresen állt.

A konferenciát a diplomáciai testület doyenje, a hetven esztendős Musurus pasa nyitotta meg. Feladata csupán abban állott, hogy az angol külügyminiszter személyét javasolja a konferencia elnöki tisztjére, ami egyhangú helyesléssel találkozott. Az elnöki széket elfoglaló Granville megnyitó beszédében két érdembeli dolgot tett szövé. Először kifejezte sajnálkozását, hogy Franciaország küldötte még nem érkezett meg, és indítványozta: a francia megbízott megérkezése után adhassa hozzájárulását valamennyi határozathoz. Másodszor pedig a konferencia feladatának és formai keretének meghatározására terjesztett elő javaslatot.¹

Granville indítványa tulajdonképpen kompromisszum volt abban a vitakérdésben, hogy a konferencia milyen jogi alapon, a párizsi szerződés vagy a Gorcsakov-körjegyzék alapján folytassa-e tárgyalásait. De amíg ez a javaslat január 17-én előterjesztésre kerülhetett, december közepétől (itt hagyjuk abba a konferencia előkészületeinek leírását), sok nehézséggel kellett megbirkózni.

Idézzük emlékezetünkbe a korábbi álláspontokat. Oroszország nem volt hajlandó visszavonni a Gorcsakov-körlevelet, és csakis ennek elismerése árán volt hajlandó tárgyalni. Ausztria—Magyarország viszont az „eleve eldöntöttség elvének mellőzését” tartotta a tárgyalás előfeltételének. Anglia tulajdonképpen elismerte a körjegyzék módosításait, de a revízió formai látszatát mindenképpen biztosítani akarta, ezért a konferencián egy ilyen deklaráció előzetes elfogadásához ragaszkodott.

Granville „középutas” elgondolása az angol diplomácia kezébe adta a kezdeményezést a konferencia közvetlen előkészítésének időszakában. Az angol külügyminiszter december 18-án nyilatkozat-tervezetet készített, amelyet mint jegyzőkönyvet a konferencia tagjainak az első ülésen kellett volna aláírni. A nyilatkozat szövege így hangzott: „A nagyhatalmak kijelentik: a nemzetközi jog megtartása érdekében szükséges; hogy minden szerződő hatalom, a többi félhez kérelemmel forduljon, ha felbontani vagy módosítani kívánja a szerződést. Kijelentik, hogy az általuk képviselt hatalmak el-

¹ Protokolle der Londoner Conferenz. Séance du 17 Janvier 1871. Correspondenzen des kais. kön. gemeinsamen Ministeriums des Aeussern. No. 5. Wien, 1871. 61—63.

határozzák: minden esetben megtartják ezt az elvet.”² Mindez nagyon enyhe utalás akart lenni arra, hogy egy nemzetközi szerződés módosításához a többi aláírók hozzájárulása is szükséges. A konferenciának ezzel azt a látszatot kívánta kölcsönözni, hogy az érdeemben megvitathatja a párizsi szerződés módosításával kapcsolatos orosz kérést. Gorcsakov rögtön megértette, hogy itt csak formákról van szó, ezért megadta hozzájárulását. A biztonság kedvéért kikötötte, hogy a deklaráció „visszafelé”, vagyis a korábbi tettekre nem vonatkozik.³ Az osztrák nagykövet, aki utasításához híven az eleve eldöntöttség mellőzését a deklarációba konkrétan bele akarta foglalni, elégtelennek nyilvánította a Granville-féle formulát. „Egyáltalán nem titkoltam előtte, hogy elégtelennek és nem eléggé kötelező érvényűnek találok ezt a formulát”⁴ — jelentti Apponyi a december 20-án folytatott megbeszelésről. Az angol külügyminiszter helyt ad Apponyi megjegyzéseinek. Ennek eredményeként új szöveg születik, amelybe ez a mondat kerül: „Egyetlen hatalom sem oldhatja fel magát egy szerződés kötelezettségei alól és nem változtathatja meg annak kikötéseit anélkül, hogy ezt előzőleg ne kérné a szerződő felektől és addig, amíg azok meg nem adták hozzájárulásukat.”⁵ Az új formula a szerződés módosítását nyíltan az aláírók beleegyezéséhez kötötte, amelynek elmaradása esetén a lépés érvénytelen volt. Ha az oroszok elfogadják ezt a módosítást, amely valójában a Gorcsakov-jegyzék visszautasítását jelentette, annak veszélynek teszik ki magukat, hogy a konferencia a többségi elv alapján egyszerűen nem járul hozzá a Gorcsakov-jegyzékben foglalt módosításokhoz. Úgy látszik, Granville ki akarta próbálni az általa előre irreálisnak ítélt osztrák formulát is. De az a gyakorlatban is irreálisnak mutatkozott. Gorcsakov kereken visszautasította. Bismarck az orosz álláspontot támogatta. A konferencia előkészületei megrekedtek; az eredetileg kitűzött január 3-i megnyitást kénytelenek voltak elhalasztani.

A kudarc után Granville visszakanyarodik eredeti álláspontjához. Január 6-a után a kifogásolt rész helyére a következő mondat beiktatását indítványozza: „csak a szerződő felek beleegyezésének következményeként”.⁶ Ez a formula már mindenki számára elfogadható. Január 17-én, a konferencia megnyitása alkalmával Granville ezt a mindenképp kielégítő fogalmazást és a konferencia feladatát kijelölő meghatározást terjeszti elő. Hogy világos legyen előttünk e bonyolult nemzetközi jogi kérdés megoldása, idézzük Granville szavait:

„A konferencia az 1856-os szerződést aláíró összes hatalmak határozatából hivatott össze. Azzal a céllal, hogy részrehajlás nélkül megvizsgálja és teljesen szabadon megvitassa azokat a javaslatokat, amelyeket Oroszország kíván tenni: hogy kéri a szerződésnek a Fekete-tenger semlegesítésére vonatkozó cikkelyei revízióját.”

„Ez az egyhangúság átható bizonyítéka annak, hogy a hatalmak elismerik: a nemzetközi jog fontos alapelve, hogy egyetlen hatalom sem oldhatja fel magát a szerződésben vállalt kötelezettségei alól és nem változtathatja meg annak kikötéseit, csak a szerződő felek beleegyezésével, a baráti megegyezés eszközével.”⁷

² *Goriainow*: Le Bosphore et les Dardanelles. Paris 1910. 228.

³ *Goriainow* i. m. 229.

⁴ Apponyi à Beust, Londres, le 20 décembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 74.

⁵ *Goriainow* i. m. 230.

⁶ *Goriainow* i. m. 234.

⁷ Protokoll der Londoner Conferenz. Séance du 17 Janvier 1871. Correspondenzen des kais. kön. gemeinsamen Ministeriums des Aeussern. No. 5. Wien 1871. 62.

Granville szavai világosan tükrözték a konferencia feladatait illetően létrejött angol—orosz kompromisszum feltételeit. A nyilatkozat nemcsak az angol külpolitika, de a nála radikálisabb angol közvélemény igényeit is kielégíthette. Ugyanakkor az a megállapítás, amely szerint a konferencia célja abban áll, hogy megvitassa azokat a javaslatokat, amelyeket Oroszország kíván tenni a Fekete-tenger semlegesítésével kapcsolatosan, a Gorcsakov-körlevél intézkedéseinek de facto és e körlevél létének de jure elismerésével volt egyértelmű. Ennél többet a legszélsőségesebb pánszláv körök sem kívánhattak Oroszországban. Ilyen körülmények között Anglia, amely a formának tulajdonított döntő jelentőséget, a forma kedvéért hajlandó volt tényleges engedményekre, Oroszország viszont, amelynek tényleges érdekei forogtak kockán, azok eléréséért kész volt a formákban engedni. A megállapodás, annak ellenére, hogy az osztrákok még mindig makacsul kitartottak az „eleve eldöntöttség elvének mellőzése” mellett, tulajdonképpen már előre megszabta a londoni konferencia várható eredményeit.

2.

Az osztrák diplomácia nem értette meg a január 17-i kompromisszum lényegét. Apponyi e megállapodás után kezd hozzá ahhoz, hogy Beust elképzeléseit Ausztria—Magyarország partnereivel elfogadtassa. Mint ismeretes, ezen elképzelés lényege abban állt, hogy a Fekete-tenger semlegességének megszüntetését az idegen (nem orosz) hajók jelenlétével ellensúlyozzák. A tárgyalások azonban rákényszerítették az osztrák külpolitika vezetőit, hogy szembenézzenek a valódi tényekkel.

Granville angol külügyminiszter már december 28-án jelezte az osztrák konferenciaprogrammal kapcsolatos fenntartásait. Kifejtette, hogy helyesli, ha a szultán visszakapja a tengerszorosokra vonatkozó teljes szuverenitását, de kétségbe vonta, hogy az idegen hajók számának növelése lenne a legjobb eszköz a fenti cél elérésére.⁸ A január 17-i megállapodás után konkrétan megmondta: „Kétségei vannak abban a tekintetben, hogy rá lehet-e bírni a Portát, járuljon hozzá, hogy idegen hatalmak bizonyos számú hadihajót tarthassanak a Fekete-tengeren.”⁹ Ugyanaznap Apponyi a török álláspontról a következő információt szerezte: „A Porta egyébként egyáltalán nem látszik jóindulatúnak e gondolattal szemben, ugyanígy a kikötővel szemben, amely a hadihajók állomásául szolgálna. Ahogy értesülünk, ebben a tekintetben nem fog kezdeményezőként fellépni.”¹⁰ Végül az olasz küldött véleményéről így jelent Apponyi: „Cadorna szerint a javaslat Oroszország szempontjából elfogadhatatlan.”¹¹ A Londonból érkező kedvezőtlen hírek egyelőre nem befolyásolják a külügyminisztert.

⁸ Apponyi á Beust, Londres, le 28 décembre 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 76.

⁹ „Il a quelques doutes par rapport à la stipulation à imposer à la Porte d'admettre dans l'Euxin un certain nombre de navires de guerre des Puissances étrangères.” Apponyi á Beust, Londres, le 19 janvier 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 76.

¹⁰ „La Porte d'ailleurs ne semble guère bien disposée pour cette idée, ainsi que pour celle d'un port qui devrait servir de station à ces navires de guerre et d'après ce que nous savons elle ne prendra pas l'initiative à cet égard.” Uo

¹¹ Apponyi á Beust, Londres, le 18 janvier 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 76.

Amikor Cadorna kijelentéséről értesül, azonnal táviratot küld Apponyinak: folytassa tovább az olasz küldött meggyőzését. „Örülénk, ha Olaszország osztaná nézetünket, és megértene érdekeink közösségét. Biztatnunk kell őt erre.”¹²

Az osztrák erőlködésnek azonban nincs többé értelme. Január 21-én Apponyi táviratilag értesíti Beustot az angol kormány végleges döntéséről, „Az angol kormány egységes abban, hogy elveti a hajók számának arányára vonatkozó javaslatot, és úgy döntött, hogy Törökországnak engedi át a kezdeményezést az ellenszolgáltatás kérdésében.”¹³ Beustnak nincs többé választási lehetősége. Másnap már felel Apponyinak: „Válaszul 21-i táviratára felhatalmazzuk, hogy elálljon a hajók számának arányára és az állandó kikötőállomásra vonatkozó javaslatról. Megelégszünk a Fekete-tengerre való bejutás fakultatív jogával.”¹⁴ E néhány sor az osztrák célkitűzések vereségének teljes beismerése. Beustnak akarva-akaratlan be kellett látnia, hogy a Fekete-tenger semlegességének megszüntetéséért tényleges ellenszolgáltatást követelő osztrák program az adott nemzetközi körülmények között megvalósíthatatlan. A belpolitikai helyzet miatt irreális külpolitikai törekvésekre kényszerített külügyminiszter mégsem hajlandó elképzeléseit teljesen feladni. „A Duna-torkolat hajóinak ha nem is számszerű, de minőségi növelése továbbra is hasznosnak látszik”¹⁵ — ezekkel a szavakkal fejezi be az állandó kikötő-állomás kérdésének elejtését közlő táviratot. A Duna-torkolat idegen hajóinak szám szerinti, avagy minőségi növelése (amely az osztrák konferencia-programnak ugyancsak részét alkotta) alkalmas volt arra, hogy a „kikötő-állomás”-javaslat visszavonása után az orosz flotta megjelenésének tényleges ellensúlyául szolgáljon.

3.

Az osztrák akadémikusok kiküszöbölése után Brunov és Granville hozzálát, hogy kidolgozza a tengerszorosok státusának új tervezetét. Annak a török kívánságnak ugyanis, hogy a szultán kapja vissza szuverenitását a tengerszorosok fölött, mind angol, mind orosz részről helyt adtak. Az angolok majdnem úgy gondolkodtak, mint a törökök: ha a szultán megkapja azt a jogot, hogy a tengerszorosokat idegen hajók előtt megnyissa, akkor alkalomadtán ellensúlyt alkothat a fekete-tengeri viszonyoknak Törökországra nézve kedvezőtlen megváltozása esetén. A brit diplomácia természetesen tisztában volt azzal, hogy itt csupán formákról van szó, de az egész pontusi válság alatt tulajdonképpen csak a formáknak tulajdonított jelentőséget. Az orosz diplomácia — ahogy Gorcsakov magát kifejezte — a bizalmatlanság jelének fogta fel a tengerszorosok státusának tervezett revízióját. Azzal a feltétellel, hogy Oroszorszá-

¹² Beust à Apponyi, Vienne, le 20 janvier 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 77.

¹³ „Cabinet anglais est unanime pour exclure la question de proportion dans le nombre des navires et décide à laisser à la Turquie l'initiative des équivalents.” Apponyi à Beust, Londres, le 21 janvier 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 76.

¹⁴ „En réponse à Votre télégramme du 21 nous Vous autorisons à laisser tomber la question de la proportion du nombre des navires ainsi que d'une station navale permanente en nous contentant de l'accès facultatif de la Mer Noire.” Beust à Apponyi, Vienne, le 22 janvier 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 77.

¹⁵ „L'augmentation sinon en nombre, du moins en qualité des navires aux embouchures du Danube nous paraît toujours utile.” Uo.

got nem zárják ki az érintett államok sorából, mégis kész volt hozzájárulását megadni.¹⁶

Ilyen előzmények után Brunov január 23-án szerződéstervezetet nyújtott át Granville-nek. Ebben arról van szó, hogy a tengerszorosok zártságának elve békeidőre továbbra is érvényben marad, de a szultánnak abban az esetben, ha saját biztonsága szempontjából szükségesnek ítéli, joga van a szorosokat megnyitni a barátságos hatalmak hajói előtt.¹⁷ A tervezet lényegében megfelelt Granville elképzeléseinek: az angol külügyminiszter azonban egy ponton ellenvetést tett. Indítványozta, hogy a „barátságos hatalmak” helyett a „nem partmenti országok” kifejezést iktassák be. Az angol külügyminiszter a parlamentre és a közvéleményre hivatkozott, amely szerinte csak e kifejezés alkalmazásával békíthető meg valamennyire a Fekete-tenger státusának megváltozásáért.¹⁸ Granville korrekciója után január 24-én a szerződéstervezet II. cikkelye így alakult: „Ő császári Felsőge, a Szultán, a Boszporuszon és a Dardanellákon gyakorolt szuverén jogai alapján béke idején fenntartja magának azt a jogot, hogy kivételesen és átmeneti jelleggel egyedül abban az esetben nyissa meg a tengerszorosokat, amikor birodalmának biztonsága, megítélése szerint, szükségessé teszi a nem partmenti hatalmak hadihajóinak jelenlétét.”¹⁹

A szerződéstervezetnek ezt a formáját az angol, az északnémet és az olasz küldöttek rögtön elfogadták. Az orosz, az osztrák és a török megbízottak a választ kormányuk döntésétől tették függővé.²⁰ Ilyen előzetes tárgyalások után került sor január 24-én a konferencia második ülésére. Brunov javaslatot tett a Fekete-tenger semlegesítésére vonatkozó cikkelyek revíziójára. Valamennyi küldöttség vezetője kijelentette, hogy megfelelő ellenszolgáltatások fejében kész az orosz kérés elfogadására. Az ellenszolgáltatást, éppen azért, mert az előzetes megegyezés még nem jött létre, nem hozták szóba az ülésen.²¹

Gorcsakov és a cár egyszerre olvashatták Brunov jelentését a konferencia beleegyező készségről és az angol „nem partmenti” feltételről. Az orosz külpolitika vezetői nagyon helyesen a nagyhatalmak engedékenységét tartották alapvetőnek, és a fő cél elérésére most is megengedhetőnek találták a formai engedményeket. Az angol módosítást végeredményben nem tekintették hátrányosnak Oroszországra nézve. Brunov és utána a kancellár és a cár is a „nem partmenti” kifejezést úgy értelmezte, hogy „nem a tengerszorosok partján fekvő”. Ebbe pedig értelemszerűen Törökország kivételével valamennyi állam beletartozott, mert csak az utóbbi partjai érintették a Boszporuszt és a Dardanellákat. Betű szerint az értelmezés kétségkívül helyes; a szerződéstervezetben csak a tengerszorosok kifejezés fordul elő, a „nem partmenti” így csak ezekre vonatkozhat. A cár nem látta semmi akadályát annak, hogy hozzá-

¹⁶ Goriainow i. m. 220—227.

¹⁷ Goriainow i. m. 241.

¹⁸ Uo.

¹⁹ „Sa Majesté Impériale le Sultan en vertu du droit de souveraineté qu'il exerce sur les détroits du Bosphore et des Dardanelles, se réserve en temps de paix la faculté de les ouvrir, à titre d'exception transitoire, dans le seul cas où la sécurité de son empire lui ferait reconnaître la nécessité de la présence des bâtiments de guerre des puissances non-riveraines.” Apponyi à Beust, Londres, le 24 janvier 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, F. 76.

²⁰ Apponyi à Beust, Londres, le 24 janvier 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 76.

²¹ Correspondenzen 64—70.

járlását megadja. „Úgy tűnik, amennyire csak lehet, kielégítő”²² — írja a londoni követ jelentésének margójára. Brunovot felhatalmazták, hogy írja alá a második ülés jegyzőkönyvét, amely egyúttal az angol módosító javaslat elfogadását is jelentette.

Pedig ha a cárnak igaza lett volna, aligha lett volna értelme annak, hogy Granville a „barátságos hatalmakat” „nem partmenti országok”-kal helyettesítse. Az angol diplomácia egészen mást értett a „nem partmenti” kifejezésen, mint az orosz. Úgy értelmezte, hogy *nem a Fekete-tenger menti*, ami Oroszország kizárásával volt azonos. A „nem partmenti” kifejezés beiktatása annyit jelentett, hogy a szultán nem engedélyezheti az orosz hadihajók átvonulását a tengerszorosokon. Nem tudjuk eldönteni, vajon Granville maga se látta-e indítványa kétértelműségét, vagy pedig szándékosan, az orosz beleegyezés mielőbbi kieszközlése céljából választotta a homályos formulát. Az osztrák külügyminiszter azonban attól tart, hogy a kétértelműségből Oroszország húzhat hasznot, ezért január 26-án távirati utasítást küld Apponyinak: „Mindazonáltal felhatalmazzuk Önt, hogy jobb híján fogadja el a II. cikkely javasolt szövegét, feltéve, hogy a 'jelenlét' szó után beiktatják a 'Fekete-tengeren' kifejezést. E hozzátoldást feltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy megelőzzünk minden kétértelműséget. Ön azt úgy kérje, mint hozzájárulásunk *sine qua non*-ját.”²³ Beust azt kívánta elérni, hogy az orosz hajók ne futhassanak ki a Földközi-tengerre; módosító javaslata azonban e precizírozás nélkül is világossá tette a „nem partmenti” értelmét, és kizárta Oroszországot azon hatalmak sorából, amelyeknek hajói áthaladhatnak a tengerszorosokon. Amikor a javaslat török részről bizonyos ellenállásba ütközik, Beust újabb formulát javasol: „Nem a Fekete-tenger mentén fekvő országok”,²⁴ de hozzát teszi, hogy első javaslatát egyszerűbbnek, ezért jobbnak tartja. A „nem partmenti” nyugati értelmezését a második javaslat világossá tette.

Az orosz diplomácia megrökönyödéssel fogadta az osztrák módosító javaslatokat és különösen a „nem partmenti” Oroszországot kizáró értelmezését. Novikov, a bécsi orosz követ, arról ír, hogy az osztrák javaslat megváltoztatja a „nem partmenti” értelmét. Brunov is ilyen értelemben nyilatkozik. A tengerszorosok történetének orosz történetírója azonban helyesen mutat rá, hogy a hibát tulajdonképpen Brunov követte el, aki nem hívta fel Gorcsakov és Sándor cár figyelmét a kifejezés kétértelműségére. A nyilvánvaló baklövésért a felelősség természetesen mindnyájukat terhelte; a megegyezést siettető orosz diplomácia rendkívül kényes helyzetbe került. Merev elutasítással a fekete-tengeri revíziót veszélyeztethette, elfogadás esetén hátrányos helyzetbe juthatott. Január 26-a után mindenesetre rendkívül nagy zavar támad az orosz diplomáciában; Brunov naponta ellentmondó utasításokat kap, és Szentpétervár egyelőre képtelen határozottan állást foglalni.²⁵

²² *GoraiNOW* i. m. 253.

²³ „Cependant nous Vous autorisons à accepter faute de mieux la rédaction proposée de l'article II, pourvu qu'on insère après les mots 'de la présence' ceux 'dans la mer Noire'. Cette addition nous paraît indispensable pour prévenir toute ambiguïté et Vous la demanderez comme une condition *sine qua non* de notre assentiment.” Beust (mit AH Genehmigung S. M.) à Apponyi, Vienne, le 26 janvier 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII, England, Fasc. 77.

²⁴ „Puissances non riveraines de la mer Noire.” Beust à Apponyi, Vienne, le 27 janvier 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII, England, Fasc. 77.

²⁵ *GoraiNOW* i. m. 222—225.

Váratlanul újabb nehézség merült fel. Január 26-án Apponyi táviratban jelenti: „Törökország ellene van a 'nem partmenti' kifejezésnek és minden megszorítás nélküli szuverén jogot kíván.”²⁶ Törökország tehát a nyugatiakhoz hasonlóan értelmezte a szöveget, éppen ezért nem volt hajlandó elfogadni. A török megbízottat utasították, hogy a „nem partmenti országok” helyett ragaszkodják az eredeti „szövetséges hatalmak” kifejezéshez.

A török ellenkezés, amely az orosztól eltérően, nem a kifejezés bizonyos értelmezése ellen, hanem egyenesen a kifejezés ellen irányult, kényes helyzetbe hozta az angol diplomáciát. Annak idején éppen Granville belpolitikailag teljesen indokolt kérésére történt a kifejezés-csere, és most a törökök az Anglia számára nehézséget okozó „szövetséges hatalmak”-hoz ragaszkodnak. Granville rendkívül nagy aktivitást fejt ki Konstantinápolyban, hogy a törököket véleményük feladására bírja. Eredmény azonban nem születik. Az angol külügyminiszter Ausztriához fordul támogatásért. „Granville lord, aki az Elliothoz intézett négy távirattal kimerítette lehetőségeit, azt hiszi, hogy most nekünk kell fellépniünk, hogy Törökországot a 'nem partmenti' kifejezéshez megnyerjük”²⁷ — írja Apponyi. Beust úgy érzi, hogy most végre eljött az ő ideje. A török ellenkezést saját korábbi „ellensúly”-tervének megvalósítására akarja felhasználni. Halil bejjel, a bécsi török követtel kezd bizalmas tárgyalásokat. Kijelenti előtte, hogy kész hozzájárulni a „barátságos és szövetséges hatalmak” kifejezéshez, ennek fejében viszont a Duna-torkolat hajótörvényének revízióját kéri: „A párizsi szerződés 19. cikkelyében a két hajó kifejezést a hajók szóval helyettesítsék.”²⁸ Saját javaslatának jelentőségére és értelmére ő maga mutat rá: „Így a Fekete-tenger semlegessége megszűntének természetes következményeként a torkolatban állomásozó hajók számát nem korlátozzák többé, de a Portától függ, hogy engedélyezi-e (a tengerszorosokon való) áthaladásukat.”²⁹ Nem nehéz rájönni: Beust e módosítással a már elutasított „hajóállomásoztatás”-t akarta visszacempészni. A hajók számának növelése a Porta fakultatív ellenőrzése ellenére végeredményben ténylegesen ellenőrizhatná az orosz hadiflottának a Fekete-tengeren való megjelenését. Halil bej elfogadta Beust indítványait és úgy nyilatkozott, hogy azokat valószínűleg magáévá teszi a török kormány is.³⁰

Az újabb osztrák kísérletezés és az iránta jelzett török hajlandóság súlyos helyzet elé állította az orosz diplomáciát. Nem beszélve arról, hogy a fekete-tengeri státus-

²⁶ „Turquie objecte au mot 'non riverain' et demande droit souverain sans restriction aucune.” Apponyi à Beust, Londres, le 26 janvier 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 76.

²⁷ „Lord Granville qui a épuisé ses efforts par quatre télégrammes à Mr. Elliot [a konstantinápolyi angol követ. — D. I.] croyait que c'est à nous d'agir sur la Turquie pour obtenir 'non riveraines'”. Apponyi à Beust, Londres, le 29 janvier 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 76.

²⁸ „Dans l'article 19 du traité de Paris on remplacerait le mot *deux* bâtiments par *des*.” Beust à Apponyi, Vienne, le 2 février 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England. Fasc. 77.

²⁹ „Ainsi, comme conséquence naturelle de la cessation de la neutralisation de la Mer Noire, le chiffre des bâtiments à stationner aux embouchures n'est plus limité mais la Porte pourra leur permettre ou refuser le passage. Uo.

³⁰ Uo.

revízió veszélybe került, tulajdonképpen csak két dolog között választhatott: vagy elfogadja a „Fekete-tenger menti országok” formulát, vagy pedig kiteszi magát annak a veszélynek, hogy az osztrák—török megégyezés következtében a Duna-torkolatban állomásozó hajók számát korlátlanra növelik. Noha az első megoldás is sérelmes volt az orosz érdekekre nézve (hisz az orosz kirekesztést rendelte el), mégis összehasonlíthatatlanul ártalmatlanabb volt a konkrét veszélyt jelentő állomásoztatási tervnél. Ezért amikor Granville felajánlja, hogy a „Fekete-tenger mentén fekvő országok” formula elfogadása esetén lebeszéli az osztrákokat a Duna-torkolattal kapcsolatos tervükről, Gorcsakov utasítására Brunov beleegyező választ ad.³¹ A február 3-án sorra kerülő harmadik konferencia-ülés együttesen (az orosz küldött támogatásával) javaslatot tesz a szultánnak a „Fekete-tenger mentén fekvő országok” formula elfogadására.³²

Ritka eset állt elő. Az orosz diplomácia gyakorol erőteljes nyomást Törökországra, hogy adjon fel egy olyan formulát, amely tulajdonképpen az orosz elképzeléseknek is leginkább megfelelt. A nyomás mit sem használ: Konstantinápoly makacsul kitart álláspontja mellett. Beust is megköti magát. Amikor Apponyi február 6-án közli, hogy a Duna-torkolat ügyében teljesen elszigetelt, és kérdi, hogy fenntartsa-e továbbra is az eddigi álláspontot, Bécsből ezt az utasítást kapja: „Ami a kikötő-állomást illeti, még az elutasítás kockázatával is tegye meg a javaslatot.”³³ A török és osztrák makacsság miatt 1871 február elején komolyan fenyegetett az a veszély, hogy a konferencia csődbe kerül.

Ekkor az eddig teljesen másodlagos szerepet játszó Olaszország lépett a színre. Az olasz diplomaták Rómában, Londonban és Konstantinápolyban közvetítő javaslattal állnak elő. Kübeck, a Monarchia római követe, február 5-én így jelentett erről: „Visconti-Venosta úr sajnálja, hogy Törökország szembehelyezkedik azzal a szövegezéssel, amelyet a tengerszorosokkal kapcsolatosan a többi hatalmak a konferencián tegnapelőtt elfogadtak. Excellenciád nézeteivel teljes összhangban lépett fel Konstantinápolyban és Londonban. A miniszter a tengerszorosok kérdésében a status quo fenntartását jobbnak tartja a török javaslatnál. Ha ez már nem lehetséges, Visconti-Venosta lovag véleménye szerint a Porta fakultatív jogát úgy lehetne korlátozni, hogy a török javaslat barátságos és szövetséges hatalmak szavai után a következő betoldást illesztenék: »abban az esetben, ha a párizsi szerződés végrehajtása megköveteli.«³⁴ Nincs konkrét bizonyítékunk rá, de feltételezzük, hogy az olasz módosítást az angolok sugallták. A javaslat minden tekintetben magán viseli az angol diplomácia hajlékonyságának és tapintatosságának jeleit. A „barátságos és szövetséges hatalmak” kifejezés elfogadásával ugyanis kielégítette a szuverenitásukra kényes törököket. Az a betoldás viszont, amely szerint a párizsi szerződés végrehajtása teszi szükségessé a hajók behívását, az angol érdekeknek megfelelően (anélkül, hogy Török-

³¹ Apponyi à Beust, Londres, le 2 février 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 76.

³² Protokolle der Londoner Conferenz. Séance du 3 février 1871. Correspondenzen. 70—77. A szovjet diplomáciatörténet pontatlanul adja vissza az orosz álláspontot, úgy tünteti fel, mintha Oroszország nem járult volna hozzá a szóban forgó javaslatához. *Patyomkin* [Порѣмкин]: История дипломатии. Moskva 1959. I. k. 750.

³³ „Quant à la station, Vous en ferez la proposition au risque de la voir écartée.” Beust à Apponyi, Vienne, le 6 février 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 77.

³⁴ Kübeck à Beust, Florence, le 5 février 1871. Correspondenzen 24.

országot sértette volna), mégiscsak konkrét tartalmat adott a fenti kifejezésnek. A szultán elméletileg ugyan bármely hatalomhoz (így Oroszországhoz is) fordulhatott a párizsi szerződés megsértése esetén, az adott feltételek között gyakorlatilag mégis csupán Oroszország számított olyan hatalomnak, amely a párizsi szerződést ténylegesen megsértheti. Az olasz formulát azonban mindenki tetszése szerint értelmezhetette; aki akarta elméleti, aki akarta gyakorlati vonatkozásaira tette a hangsúlyt.

Az olasz javaslatot a török, az angol, majd az orosz kormány is elfogadja. Ausztria—Magyarországnak nincs semmi oka arra, hogy nehézségeket támasszon. Beust február 6-án táviratot küld Kübecknek: „Az olasz javaslatot nagyon szerencsésnek találjuk. Apponyi grófot felhatalmaztuk, hogy támogassa.”³⁵ A külügyminisztérium politikai levéltárának angol dossziéjában valóban ott található a felhatalmazást tartalmazó rejtjeles távirat fogalmazványja, február 6-i dátummal.³⁶ Ezek után úgy látszik nincs lényeges akadálya a szerződés aláírásának. Granville mégis halasztást javasol: kéri, hogy az időközben kinevezett francia küldött megérkeztéig ne zárják le a konferenciát. Amíg a francia megbízott a német ostromgyűrűn és a csatornán át Londonba érkezik, Apponyinak bőven van ideje rá, hogy kormányát a Duna-torkolattal kapcsolatos javaslat teljes tarthatatlanságáról meggyőzze. E javaslat ugyanis a terminológiai probléma rendezése után is robbantással fenyegette a konferenciát. Február 24-én Apponyi ismételtén kérdést intéz főnökéhez: „Az Ön február 6-i táviratában adott utasítást még nem vonták vissza. Szíveskedjék tájékoztatni, javasolnom kell-e még a korlátlan hajó-állomásoztatást a következő ülésen, annak ellenére, hogy az egyhangú elutasítás *biztos*.”³⁷ A bécsi döntésről a rejtjeles távirat feloldására írt megjegyzések is tájékoztatnak. „Fölösleges” olvashatjuk Beust aláírásával. „Igen” [fölszöveg] — áll ott Ferenc József kézjegyével.³⁸ Nyilvánvaló: a külügyminiszter az uralkodó elé terjesztette véleményét jóváhagyásra. A következő napon Apponyi már kezhez vette a döntést: „Minthogy az összes nehézségek — úgy látszik — megoldódtak, nem akarjuk azt a látszatot kelteni, mintha zavarni szándékoznánk a létrejött megállapodást, és lemondunk a hajó-állomásoztatásra vonatkozó javaslatunkról. Ön tehát fel van mentve az alól, hogy a kérdést felvesse.”³⁹

5.

Az újabb osztrák engedmény után nem volt többé semmi akadálya annak, hogy a konferencia záróokmányát elkészítsék. Március 13-án a meghatalmazottak újabb tanácskozásra ülnek össze, és ez alkalommal alá is írják a párizsi szerződés revíziójáról

³⁵ Beust à Kübeck, Vienne, le 6 février 1871. Correspondenzen 24.

³⁶ Beust à Apponyi, Vienne, le 6 février 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 77.

³⁷ „L'ordre contenu dans le télégramme de Votre Excellence du 6 février n'ayant jamais été révoqué, veuillez m'informer si je dois encore faire la proposition relative au nombre illimité des stations, dans la prochaine séance, malgré la *certitude* de son rejet unanime.” Apponyi à Beust, Londres, le 24 février 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 76.

³⁸ „Dürfte überflüssig sein — Beust.” „Ja. Fr. J.” Uo.

³⁹ „Puisque toutes les difficultés paraissent aplanies, nous ne voulons pas avoir l'air de troubler l'accord établi et nous renonçons à notre proposition concernant la station navale. Vous pouvez donc vous dispenser de soulever cette question.” Beust à Apponyi, Vienne, le 25 février 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 77.

szóló nemzetközi megállapodást. A londoni egyezmény — a diplomácia története így nevezi e megállapodást — kilenc cikkelyt tartalmazott. Az első cikkely hatályon kívül helyezte az 1856. évi párizsi szerződés 11., 13. és 14. (a Fekete-tenger semlegességét megállapító) cikkelyeit. A második cikkely — a fentiekben ismertetett hosszú vita eredményeként — ismételten megerősítette a tengerszorosok zártságának elvét, de kinyilvánította, hogy a szultánnak joga van megnyitni azokat békeidőben is a barátságos és szövetséges hatalmak hadihajói előtt, abban az esetben, ha a megnyitást az 1856. évi párizsi szerződés végrehajtása szempontjából szükségesnek ítéli. A harmadik cikkely szerint a Fekete-tenger nyitva van bármely nemzet kereskedelmi hajói előtt. A nyolcadik cikkely megerősíti a párizsi szerződés revízió alá nem vont összes többi paragrafusainak érvényét. A negyedik, ötödik, hatodik és a hetedik cikkely a Duna-Bizottságra vonatkozó kérdésekben hoz döntést, meghosszabbítja ennek fennállását egészen 1883-ig, továbbá kilátásba helyezi a „Partmenti Bizottság” működési szabályzatának revízióját. Végül elvileg engedélyezi, hogy a Vaskapuban levő hajózási akadályok megszüntetésének költségeire a Duna-Bizottság ideiglenes hajózási illetéket vezessen be. A kilencedik (és utolsó) cikkely a ratifikáció feltételeiről intézkedik.⁴⁰

1871. március 13-án a londoni szerződés lépett az 1856. évi párizsi szerződésnek a Fekete-tengerre vonatkozó cikkelyei helyébe. Vajon megfelelt-e ez az új szerződés az Osztrák—Magyar Monarchia külpolitikai érdekeinek? Erre a kérdésre a választ megkaphatjuk, ha a londoni konferenciára készült osztrák utasítás fontosabb tételeit a fenti szerződés mellé állítjuk. Az instrukcióban — mint tudjuk — a konferencia megíjásulása esetére Oroszország elleni flottatüntetésről, a párizsi szerződés revíziója esetére a tengerszorosok megnyitásáról, a Fekete-tengeren és a Duna-torkolatban felállítandó nagyhatalmi flottaállomásról, a török integritást biztosító 1856. április 15-i egyezmény megújításáról volt szó, ezenkívül arról, hogy a Monarchia illetékeszedési jogot kapjon a Vaskapu hajózási akadályainak eltávolításáért. Nos, első pillantásra nyilvánvaló, hogy az *osztrák program egyetlen pontja sem került bele a londoni szerződésbe*. Ausztria—Magyarország 1870—1871 fordulóján vagy a párizsi szerződés *változatlan fenntartását*, vagy a Fekete-tenger semlegességét megszüntető cikkelyek *ténylegesen* ellensúlyozását szeretne volna elérni. Az adott nemzetközi viszonyok között az osztrák—magyar program megvalósíthatatlannak bizonyult. Az irreális és illuzionista magyar álláspontot magáévá tevő Ausztria—Magyarország a londoni konferencián súlyos diplomáciai vereséget szenvedett.

⁴⁰ Vertrag, Londres, le 13 mars 1871. Correspondenzen 87—89.

V. RÉSZ

A HÁBORÚ KÖVETKEZMÉNYEI

Külpolitikai feltételek az egységes Németország megalakulása után

1.

Miközben a londoni konferencia belebonyolódott a vég nélkülinek tetsző terminológiai vitába, a kontinensen olyan események mentek végbe, amelyek fél évszázadra meghatározták Európa sorsát.

1871. január 18-án császárválasztásra gyűltek össze a német fejedelmek Versaillesban. A kiválasztott nap és az ünnepélyes esemény helye egyaránt szimbolikus: 170 évvel ezelőtt ezen a napon szerezte meg a brandenburgi választófejedelem a porosz királyi koronát; a hely a XIV. Lajos által építtetett versailles-i királyi palota, a francia nagyhatalom jelképe. Mindez előre mutatta, hogy az új német császárság Poroszország vezetése alatt jön létre és politikája franciaellenes. A fegyverekkel és zászlókkal zsúfolásig megtöltött teremben rövid istentiszteletre került sor, majd a porosz királyt üdvözlők. Ezután Bismarck a porosz király nevében felolvasta a „német néphez” intézett proklamációt. A király tudtára adta a német népnek és a világnak, hogy elvállalja a német fejedelmek által felajánlott császári koronát. Bismarck szavai után a badeni nagyherceg elkiáltotta magát: „éljen Vilmos császár”, amire a jelenlevők hangos éljenkiáltással és fegyvercsörgetéssel válaszoltak. A középkori vallásos ízű ünnepség és a római szent birodalom idejéből maradt tradíciók gondos betartása sem leplezhette azonban, hogy 1871. január 18-án a monarchikus korlátok ellenére a modern egységes Németország született meg.

Még egy hét sem telt el a császárság proklamálása után, amikor 1871. január 22-én Jules Favre, a nemzeti védelem kormányának külügyminisztere, fegyverszüneti kérelemmel jelentkezett a német főhadiszálláson. A felelőtlenül előkészített és dilettáns módra végrehajtott január 16-i sikertelen kitorési kísérlet után a burzsoá kormány tagjai halaszthatatlannak nyilvánították a fegyverszünetet. Mint mondták, azért, mert Párizs élelmiszertartalékai február negyedikére végképp kimerülnek. Valójában pedig azért, mert a háború folytatása már januárra előrehozta volna azt, ami március 18-án elkerülhetetlenül bekövetkezett. A fegyverszünet — úgy gondolták — megállíthatja a proletárfordulom irányába tartó fejlődést, amelytől a nemzeti védelem kormányának tagjai jobban féltek, mint a német hódítástól. A fegyverszünetben persze szó sem lehetett a korábbi francia feltételekről, maradéktalanul el kellett fogadni a németekéit: Párizs helyőrsége a nemzetőrség kivételével hadifogságba kerül, a németek beszüntetik az élelmiszerblokádát, ennek fejében viszont megszállják a főváros fontosabb erődjait, 15 nap alatt nemzetgyűlést választanak, amely dönteni fog Franciaország kormányformája és a békeszerződés kérdésében. A fegyverszüneti megállapodás, amelyet január 28-án írtak alá, három hétre szólt.

Annak, hogy Gambetta a tours-i kormány nevében visszautasította a fegyverszünetet és a végsőkig való harcra szólította fel a francia népet, az adott körülmények között nem volt különösebb jelentősége. Thiers és társai ezt a „fanatikus köztársaságit” kirekesztették a kormányból, és február első napjaiban lebonyolították a nemzetgyűlési választásokat. Az eredménytől bizonyára valamennyi politikus megdöbben. A február 12-én a bordeaux-i színházban összeülő parlamentben 200 köztársasági, 400 royalista és 30 császárpárti képviselő foglalt helyet. A bonapartisták veresége — Bismarck minden számítása ellenére — nagyon is kézenfekvő volt: a francia nép végleg ellökte magától a háborúért és a nemzeti katasztróféért bűnös dinasztiát. A királypártiak — ezen belül a túlsúllyal rendelkező orleanisták — győzelme a paraszti elmaradottság mellett a háború körülményeiben leli magyarázatát. A köztársaság a háború továbbfolytatását, a monarchia a békét jelentette. Az előbbire szavaztak a német megszállás alatt levő megyék, az utóbbira a többségben levő déli, nyugati és északi területek, amelyek nem kívántak tovább háborúzni. A monarchisták persze nem merték a hatalmat nyíltan kézbe venni; Thiers-t (aki magát alkalmi köztársaságinak nevezte¹) a végrehajtó hatalom fejévé választották.

A bordeaux-i parlament felhatalmazást adott Thiers-nek és Jules Favre-nak az előzetes békeszerződés aláírására. A február 26-án aláírt versailles-i előzetes békeszerződés s a majd májusban Frankfurtban véglegesített szerződés Elzászt és Lotaringiát elszakította Franciaországtól, továbbá 5 milliárd frank hadisarc megfizetésére és annak tudomásulvételére kötelezte ez utóbbit, hogy a jóvátétel kifizetéséig az elfoglalt területek német megszállás alatt maradnak. A versailles-i előzetes szerződés szétszabdalta és gúzsba kötötte a legyőzött Franciaországot.

Ilyenformán 1871 első három hónapjában három nagy jelentőségű nemzetközi esemény történt. 1871. január 18-án a német császárság kikiáltása, 1871. február 26-án a versailles-i előzetes békeszerződés megkötése, 1871. március 14-én a londoni szerződés aláírása. E három nemzetközi esemény — valamennyi a német háborús győzelem következménye — mélyreható befolyást gyakorolt az elkövetkezendő évtizedek nemzetközi politikájára.

2.

1871 februárjától az egységes Németországnak volt a legdöntőbb befolyása az európai helyzet alakulására.

Az egyesített Németország lakóinak számát tekintve Európa második hatalmassága. 1871-ben 41 millió, de 1890-re már 49 millió ember lakja. Gazdasági tekintetben is nagyhatalom. Az 1850—1870 között végbement ipari forradalom, amely ipari központokat, világszínvonalú tengeri kikötőket és az egész országot átszövő vasúti hálózatot teremtett, most *egy* állam gazdasági potenciáljaként esik a latba. A fejlődés — a politikai egység feltételei között, amelyet Elzász-Lotaringia megszerzése és az ötmilliárd francia frankos hadisarc is erősített — csak most fog igazán megindulni. Németország a századfordulóra a vastermelésben utoléri, a széntermelésben megközelíti Angliát és mindkettőben messze maga mögött hagyja Franciaországot. Ha a népesség és a gazdasági erő tekintetében nem is, katonai adottságok vonatkozásában kétségkívül Németország Európa legnagyobb hatalma. A hatvanas évek három nagy győzelméről nem is szólva — amelyek a német hadsereget legyőzhetetlennek tüntették fel Európa szemé-

¹ *Apponji* : Souvenirs de mon Ambassade à Paris. OSZK kéziratár, Quart. Gall. 60.

ben —, a fegyveres erők létszáma is mutatja ezt a döntő túlerőt. 1871-től fokozatosan félmillióra emelték az *állandó* hadsereg létszámát (a francia—porosz háború kezdetén a mozgósított német hadsereg nem érte el ezt a létszámot). A mozgósítható haderők teljes állománya megközelítette a kétmilliót.

A hatalmas hadsereg fegyverben tartása nem véletlen. Marx jóslata bevált: a frankfurti béke a háborút „európai intézménnyé” változtatta. A német külpolitika 1871 után alapvető feladatának a frankfurti békeszerződésben meghatározott állapotok biztosítását tekintette. Ez csak Franciaországgal szembeni fegyveres túlsúly fenntartásával volt lehetséges. Bismarck meg volt győződve arról, hogy Franciaország az elvesztett két tartomány visszaszerzéséért revánsra készül Németország ellen. Már 1871 augusztusában így beszélt a berlini francia ügyvivő előtt: „Megmondom Önnek őszintén: nem hiszem, hogy Önök *most* meg akarják szakítani a jelenlegi fegyverszünetet; *most* kifizetik nekünk a kétmilliárdot. De 1874-ben, amikor le kell törleszteni a többi hárommilliárdot, Önök háborút indítanak ellenünk.”² A francia reváns elhárításának, illetve megelőzésének csak egyik eszköze lehetett a hadsereg fegyverbentartása. A német politika kelléktárában akadtak diplomáciai eszközök is.

A német kancellár arról is meg volt győződve, hogy Franciaország a saját erejéből és *egyedül* képtelen a revánsra. Úgy vélte, hogy erre csak megfelelő szövetségi rendszer kiépítése után kerülhet majd sor. Bismarck, akit egy orosz diplomata találó kifejezése szerint a „koalíciók lidércnyomása” üldözött, a legfontosabb feladatnak éppen ezért Franciaország diplomáciai elszigetelését tekintette. A feladatot két területen lehetett megoldani.

Az első a francia belpolitika, amelyet 1871 után a köztársasági és a monarchista erők közötti ádáz küzdelem jellemezett. Az 1870. szeptember 4-i köztársaság a februári választások után elveszítette parlamenti többségét. Ettől kezdve a monarchista restauráció a levegőben lógott. Bármennyire meglepő is, ebben a harcban Bismarck a köztársasági erők oldalára állt és támogatást nyújtott a Thiers-kormánynak. A magyarázatot halljuk magától Bismarcktól: „Franciaország ellenséges magatartása arra kényszerít bennünket, hogy kívánjuk: gyenge maradjon. Nagyon önzetlenül járnánk el, ha a frankfurti béke teljes végrehajtásáig nem harcolnánk határozottan és erő felhasználásával minden olyan kísérlet ellen, hogy Franciaországban a szilárd monarchia intézményeit állítsák helyre.”³ E szavakból nyilvánvaló, hogy a belső problémákkal küzdő Franciaországot nem tartja olyan veszélyesnek, mint a restaurált monarchia Franciaországát. A belső zavarok és a köztársaság egyúttal külpolitikai biztosítékot is jelentenek a kancellár számára: „Bizonyára nem a *mi feladatunk*, hogy Franciaországot belső viszonyainak konszolidálása és a monarchia helyreállítása által hatalmassá és jelenlegi barátaink számára szövetségre alkalmassá tegyük”⁴ — írja Bismarck azért volt tehát elsősorban „köztársasági”, mert a francia köztársaságot, „bündnissunfábig”-nek (szövetségekötésre alkalmatlannak) tartotta az európai monarchiák szempontjából. Elképzelhetetlennek hitte, hogy akár a cári Oroszország, akár Ausztria—Magyarország szövetkezzék a *köztársasági* Franciaországgal. (Rá kell itt mutatnunk arra, hogy Bismarck eltúlozta az államformák jelentőségét. Hogy a hetvenes években nem került sor francia—orosz szövetségre, az hatalmi érdekekből és nem az államformákból következett. Mihelyt azok egy ilyen szövetséget kívántak, az államformák közötti különbség rögtön elveszí-

² Renouvin : Histoire des relations internationales. Paris 1955. VII. k. 27.

³ Bismarck an Arnim, Berlin, 20. Dezember 1872. Grosse Politik. I. k. 160—161.

⁴ Uo.

tette jelentőségét. Bismarck kancellársága után — persze a német külpolitika hibáiból is következően — rögtön sor került a *köztársasági Franciaország* és a *cári Oroszország* katonai szövetségének megkötésére.)

Franciaország elszigetelése természetesen elsősorban diplomáciai síkon mehetett végbe. „Arra van szükségünk, hogy Franciaország békében hagyjon bennünket, és ha nem akar békében maradni, meg kell akadályoznunk, hogy szövetségeseket találjon. Amíg nincs szövetségese, nem jelent veszélyt számunkra”⁵ — írja a kancellár. A feladatot abban látta tehát, hogy megakadályozza Franciaország szövetségre lépését olyan államokkal, amelyek diplomáciai és különösen katonai súlyuk folytán veszélyesek lehetnek Németországra nézve. Első pillantásra nyilvánvaló, hogy Oroszország és Ausztria—Magyarország számított ilyen hatalomnak.

A francia szövetségi rendszer meghiúsítására legkézenfekvőbb eszköznek látszott, ha Németország maga köt szövetséget a szóban forgó államokkal. 1871 februárja után Bismarck újrafogalmazta 1867-es koncepcióját, a *három császár szövetségét*. A koncepció persze nem csupán diplomáciai manőverekre volt felépítve (ez kevés lett volna), hanem reális politikai és hatalmi érdekeken nyugodott: Németország és Oroszország azon törekvésén, hogy az 1871-ben teremtett állapotokat fenntartsák. A dolog természete azonban Ausztria—Magyarország csatlakozását is megkívánta. Bismarck 1871 februárjától állhatatosan dolgozott a három császár együttműködésének megvalósításán, amely az adott helyzetben (az 1870 előtti állapotoktól eltérően) elsősorban Franciaország elszigetelésére, a francia revánsháború megakadályozására irányult. *Bismarck „három császár” irányvonala 1871 februárja után kétségkívül az európai politika legfontosabb tényezőjének számított.*

Az a birodalom, amely Bismarck politikájában központi helyet foglalt el, lakóinak számát tekintve 1871-ben még mindig Európa legnagyobb hatalmassága. Oroszország 75 millió népessége csaknem kétszerese Franciaországénak és a századfordulóra már fölötte van a 100 milliónak. A hatalmas lélekszám azonban már nem biztosít feltétlen vezetőserepet számára, mint a század első felében. Ehhez fejlett ipar és szilárd politikai rendszer szükséges; a század második felében Oroszország mindkettőt nélkülözte. Az 1861-es jobbágyreform és az egyéb reformok eredményeként megindult ugyan a kapitalista nagyipar kialakulása és a mezőgazdaságban is számottevő a fejlődés, de ez mégis messze mögötte marad a lehetőségeknek. A különbség Oroszország és a Nyugat között nem csökken, hanem egyre növekszik. A nyugati határszél nemzetiségeinek kibontakozó mozgalma, a sűrűsödő és időnkint a forradalom küszöbéig eljutó parasztmegmozdulások, végül a század utolsó harmadában megerősödő munkásmozgalom, ha nem is tették külpolitikai akciókra képtelenné a cárizmus politikai rendszerét, szerepét nagymértékben csökkentették. Nem csoda, ha a cárizmus a hadsereg vonatkozásában sem tudja kihasználni óriási embertömegéből adódó lehetőségeit. 1874-ben bevezetik ugyan az általános hadkötelezettséget, az újonckeret azonban szűk ahhoz, hogy valamennyi sorköteles férfi katonai kiképzésben részesüljön. Az orosz hadsereg létszám, fegyverzet és vezetés tekintetében is mögötte maradt a németnek.⁶ — Mindezekből világos, hogy Oroszország nem elsőrendű tényezője többé az európai politikának, nem játszik olyan szerepet, mint 1815—1853 között. Jelentősége mindamellert

⁵ Uo.

⁶ [Zajoncskovszkij] Зайончковский: Военные реформы 1860—1870 годов в России. Moskva 1952. 338.

nem lebecsülendő. Oroszország nagyhatalom: léte és a cári külpolitika törekvései komoly befolyást gyakorolnak továbbra is a nemzetközi helyzet alakulására.

Az orosz külpolitika vezetői reálisan mérlegették a helyzetet, és már 1856 után Ázsiára fordítják a cári birodalom figyelmét. A krími háború tapasztalatai világosan megmutatták, hogy az orosz hódításnak nincs többé jövője Európában. A párizsi béke revíziója ugyan az orosz diplomácia homlokterében marad, de hódításra, terjeszkedésre egyelőre nem gondolnak a Balkánon. Közép-Ázsia feudális anarchiába süllyedt kánságai az orosz terjeszkedés számára könnyebb zsákmányt kínáltak, mint az európai érdekeket súlyosan sértő balkáni agresszió. Igaz, ezen a területen Anglia ellenállásával kellett számolni, amely Indiát féltette az orosz terjeszkedéstől, de a szigetország nem rendelkezett számottevő szárazföldi hadsereggel. A cárizmus 1864-ben megkezdte hódító háborúit a közép-ázsiai nomád és feudális államok bekebelezéséért, és 1873-ra, Hiva elfoglalásával teljessé teszi uralmát Közép-Ázsiában.

Ha 1856 után a közép-ázsiai terjeszkedés fontos helyet foglal el az orosz külpolitikában, 1871 után (egy időre legalábbis) egyenesen központi helyre kerül. A Fekete-tenger semlegességét megszüntető londoni konferencia után a cárizmusnak még kevesebb oka volt, mint 1871 előtt, hogy Törökországgal foglalkozzék. Az erőviszonyokkal kapcsolatos megfontolásokhoz — különösen az 1863-as lengyel felkelés után — még egy szempont járult: a soknemzetiségű, saját elnyomottjaival bajlódó Oroszországnak nem volt tanácsos támogatni egy másik soknemzetiségű birodalom [ti. a török] elnyomottjait. II. Sándor a hatvanas—hetvenes években éppúgy jóindulatot és tartózkodást mutat Törökország iránt, mint I. Miklós az 1831-es lengyel felkelést követő időszakban. Ebben az összefüggésben teljesen hitelesnek látszanak azok a kijelentések, amelyeket a cár még 1870 augusztusában tett a török birodalom fenntartásának szükségességéről.⁷ Ez alkalommal, mint tudjuk, Ausztria—Magyarországnak azt indítványozza, hogy Törökországgal és a Balkánnal szemben mindketten kövessék a status quo politikáját. Egyúttal arra is késznek mutatkozott, hogy a török birodalom esetleg mégis bekövetkező felbomlása esetére az osztozkodásban megegyezzenek.

1871 februárja után számos jel mutatott arra, hogy a cárizmus balkáni politikáját kész az 1870 augusztusában meg tett indítványok szellemében vezetni, annak ellenére, hogy a politikáját befolyásoló belső tényezők között akadtak szélsőséges elemek is. Az egyik irányzat Ausztriával még Németország ellen is egyezséget kívánt, a másik Törökország és vele együtt Ausztria felbomlasztására tört, mégis a hetvenes évek elején a hivatalos külpolitika a Monarchiával való megegyezést kereste a Balkánon. Mindez teljességgel megfelelt a cári Oroszország hatalmi érdekeinek. A dolgok figyelmes szemlélője előtt persze nem lehetett kétséges, hogy a tervezett orosz—osztrák együttműködés nem bizonyulhat tartósnak. A szláv nemzeti mozgalom, ez a mindkét hatalom akaratától független objektív történeti folyamat felboríthatott minden dinasztikus tervezetést. A hetvenes évek elején azonban viszonylagos nyugalom uralkodott, és ez egyelőre reálissá tette az orosz részről megnyilatkozó törekvéseket.

Oroszország nyugati politikáját az objektív hatalmi viszonyok és a közép-ázsiai tervek határozták meg. Nyugat felé terjeszkedni képtelenség volt; a cárizmus ezért itt csupán nyugalmat és békét óhajtott, részint a lengyelek miatt (akiktől nyugati konfliktus esetén még mindig tartott), de az ázsiai tervek érdekében is. Az 1870—1871 folyamán végbement változások persze alaposan felkavarták az orosz politizáló közné-

⁷ Conversation du Comte de Chotek avec l'Empereur de toutes les Russies à Peterhof, le 14 août 1870. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 62.

leményt. Az egységes Németország megszületése féltékenységet és idegességet váltott ki orosz konzervatív körökben. Sok újság a német hódításról, a német veszélyről cikkezett.⁸ Az orosz külpolitika vezetői azonban nem tulajdonítottak komoly jelentőséget ezeknek a nézeteknek. II. Sándor és Gorcsakov a német—orosz együttműködést gyümölcsözőnek és hasznosnak tartotta, és egyikük sem látott komoly okot arra, hogy szakítson vele. Oroszország és Németország között a hetvenes évek elején valóban nem állott fenn hatalmi ellentét. Franciaország további gyengítését azonban, annak ellenére, hogy az elzászi annexióhoz és az 5 milliárd hadisarchoz megadták hozzájárulásukat, nem kívánták Oroszországban. „Ismétlem Önnek — mondotta Gorcsakov 1871 nyarán a francia ügyvivőnek —, nekünk erős Franciaországra van szükségünk.”⁹ Ez annyit jelentett, hogy a cári külpolitika stabilizálni akarta a frankfurti békével teremtett állapotokat; ennyit és nem többet. Vagyis nem engedni meg Franciaország további gyengítését (ami Németország túlzott megerősödését eredményezte volna), de nem is támogatni a francia revánsterveket, ami Oroszországot feltétlenül francia szövetségbe vonta volna. Bismarck „három császár” kombinációja, amely minden területen a status quo biztosítását kívánta, végeredményben az európai orosz politika érdekei számára is megfelelő keretül kínálkozott. Az orosz hajlandóság pedig megsokszorozta Bismarck törekvéseinek erejét.

Franciaország, amelynek diplomáciai elszigetelésére Bismarck minden erejét összpontosította, a német kancellár számításait keresztülhúzva, idő előtt talpraállt. A franciák a rájuk rótt hadisarcot határidő előtt kifizették. A hetvenes években a francia gazdasági élet újabb virágkorát éli. A hadügyek rendbehúzásával, Frankfurt után néhány évvel Franciaország már egyenrangú partnernek tűnik a nemzetközi küzdőtéren. A látszat azonban csalóka. A harmadik köztársaság éveiben a francia népszaporulat, amely máfél századdal korábban még hegemoniát biztosított Franciaországnak, végképp lelassul, olyannyira, hogy az abszolút számokat tekintve lassan Olaszországgal kerül egy színvonalra. A gazdasági élet tempója is lassúbb, mint az új kapitalista államokban; még néhány év és elveszíti Anglia mögött évtizedek óta tartott második helyét. A hetvenes években a munkásosztály leverése és az arisztokrácia visszaszorítása után szilárd polgári köztársaság születik ugyan, ennek azonban csaknem tíz évi belső harc az ára. A külpolitika gépezete még a megszilárdulás után is sok tekintetben nehezebben mozog, mint a félig még mindig abszolutisztikus államokban. Ilyen helyzetben persze a gyorsan reorganizált és nagy létszámúra duzzasztott hadsereg többnek mutatja az ország erejét a valóságosnál. Franciaország erőforrásai a XIX. század utolsó harmadától kevesek ahhoz, hogy az ország olyan szerepet töltsön be az európai hatalmi rendszerben, mint I. Napóleon, vagy akárcsak III. Napóleon alatt is. Franciaország nem vezető hatalma többé Európának, csak egyik nagyhatalom a többi között.

A francia társadalmi és politikai életet talán még soha nem hatotta át annyira a nacionalizmus szelleme, mint 1871 után. A sértett nemzeti büszkeség nagyobb hatóerőnek bizonyult, mint a győzelmes esztendők megannyi gloire-ja. Hogyisne, hisz nemcsak a háborús csorba kiköszörüléséről, hanem a két „legfranciább” tartomány visszaszerzéséről is szó volt, amelyek elvesztésébe egyetlen francia sem nyugodott bele. Nem csoda ilyen körülmények között, ha a francia külpolitika központi gondolata a reváns: Elzász-Lotaringia visszaszerzése: 1871 után minden francia kormány — legyen az köztársasági, vagy burkoltan monarchista —, programjába kellett, hogy

⁸ *Manfred* [Манфред]: Внешняя политика Франции. 1871—1891. Moszkva 1952. 97.

⁹ Uo.

vegye Elzász-Lotaringia visszaszerzését. Igaz, helyenként jelentkezik a koloniális irányzat is, amely Elzász helyett a gyarmatokon kíván kompenzációt keresni, de ez soha nem tudja megfosztani vezető szerepétől a kontinentális irányzatot.

A reváns, amelyet Thiers hosszabb, Gambetta (és a monarchisták is) rövidebb távon képzeltek el, mindenképpen belső talpraállást, gazdasági és hadseregűjjászervezést igényelt, külpolitikai vonatkozásban pedig az elszigeteltség felszámolását, sőt új szövetségi rendszer kiépítését. Mert a francia államférfiak 1871 után számolni tudtak a realitással; belátták, hogy Franciaország nincs többé abban a helyzetben, hogy szövetségesek nélkül a siker reményével vehetné fel a küzdelmet hatalmas keleti szomszédjával. A „revánspolitika” 1871 után elsősorban megfelelő szövetségi rendszer kiépítését követelte.

A francia diplomácia szempontjából mint számba vehető szövetséges ott szerepelt valamennyi európai hatalom. Első helyen Ausztria—Magyarország állott. Nem mintha ez lehetett volna a legfontosabb szövetséges, de a leginkább megnyerhetőnek tűnt. A francia—porosz háború időszakában ez a hatalom állott következetesen Franciaország oldalán. Legújában az 1870 decemberi német—osztrák „kibékülés” után érezhette nem jelentéktelen segítőkészségét. Amikor Thiers 1870 októberében Bécsben járt, az osztrák külpolitika felelős tényezőitől, Ferenc Józseftől, Beusttól és Andrásstól hallhatta a Franciaországgal való együttműködés óhaját, egyebek között azt, hogy Ausztriának is szüksége van Franciaország barátságára.¹⁰ A megállapítást a frankfurti béke után Thiers még fokozottabb mértékben vonatkoztatta Ausztriára, és természetesen tartotta a további francia—osztrák együttműködést. „Minden vonalon meg kell egyezni ezzel a hatalommal — utasítja bécsi követét 1871 augusztusában —, Franciaország és Ausztria szükségszerű szövetségesek.”¹¹

A harmadik köztársaság vezető köreiből, különösen a baloldaliak között (Gambetta csoportjában), nagy táborra volt az Angliával való szövetségnek.¹² A francia diplomácia elsősorban az Angliát fenyegető német veszély hangoztatásával kívánt hatni a szigetorszagra. A londoni konferencia tanulságai alapján azt is érezte, hogy Anglia sokat nyerhet Franciaországgal mint keleti szövetséggel is. A jobboldali köztársaságiak és a monarchisták viszont Oroszországban látták Franciaország üdvösségét.¹³ Nemesak azért, mert (főleg a monarchisták) természetes szimpátiát éreztek a cárizmus rendszere iránt, de mert Oroszországot a kontinens legnagyobb katonai hatalmasságának tekintették, amelynek segítségével nélkül kilátástalan újból összecsapni Németországgal. Az orosz orientáció persze a hagyományos francia külpolitika revízióját kívánta. Az orosz szövetség kedvéért szakítani kellett a lengyelbarátsággal és fel kellett hagyni a közel-keleti oroszellenességgel. A harmadik köztársaság kormánya gondolkodás nélkül hajlandó erre. Jules Favre már 1871 júliusában utasítást küld a szentpétervári francia követnek, amelyben bejelenti, hogy Franciaország elfogadja a Fekete-tenger státusának a londoni konferencián végrehajtott revízióját. Ugyanekkor ríkió színekkel ecseteli azt a veszélyt, amely Oroszországot az egyesített militarista Németország oldaláról fenyegeti. Az utasítás konklúziója már ekkor (1871 júliusában): a németellenes orosz—francia szövetség.¹⁴

¹⁰ *Thiers* : Notes et souvenirs 1870—1873. Paris 1903. 7. és köv.

¹¹ *Bouhols* : Thiers au pouvoir (1871—1873). Paris 1921. 95—96.

¹² [Taylor] Тейлор: Борьба за господство в Европе в 1848—1918. Moszkva 1958. 247—250.

¹³ Uo.

¹⁴ *Manfred* [Манфред] i.m. 86.

A tervezett francia szövetségi rendszer nem volt mentes ellentmondásoktól. Franciaország egyszerre akarta megnyerni Oroszországot és Ausztria—Magyarországot, amelyeknek ellentétei a Bismarck-féle rendszerben is nehezen voltak áthidalhatók, valamint Oroszországot és Angliát, amelyeknek közép-ázsiai ellentétei éppen a hetvenes évek elején értek tetőfokra. A francia diplomácia látja a nehézségeket. Belső és külső okok miatt azonban képtelen dönteni. A francia külpolitika törekvése a francia-központi szövetségi rendszer megteremtésére mindenestre a *bismarcki „három császár” kombináció egyetlen számba jöhető ellenpólusa* volt a hetvenes évek nemzetközi életében.

Anglia könnyen a francia külpolitikai törekvések javára billenthetne volna a mérleg serpenyőjét. Ehhez minden adottsága megvolt. Gazdasági tekintetben még mindig Európa vezető hatalma; a vas, a szén és a textiláruk termelésében még több mint negyedszázadig az élen marad. Az ország gazdasági erejét a mérhetetlenül nagy gyarmatbirodalom meghatározta. A gazdasági téren vezető Anglia egyúttal a világ pénzügyi központja. Belpolitikai vonatkozásban még mindig tart a „viktoriánus kor”; az angol parlamenti demokrácia igazi virágkorát éli. A munkásmozgalom első nagy rohamát, a chartizmust sikerült kivédenie, a gyarmati népek helyenkint jelentkező felszabadító mozgalmi még nem jelentenek komoly veszélyt számára. Csupán az ír nemzeti mozgalom okoz meg-megújuló válságokat, ennek hatása azonban korlátozott. Az angol külpolitikai törekvések mögött többé-kevésbé homogén és kiegyensúlyozott burzsoá politikai rendszer áll. A fegyveres erő, amely a külpolitikának nyomatékot ad, meglepően kicsi. Miközben egész Európa állig felfegyverkezik, a brit szigeteken még az általános hadkötelezettség intézménye is ismeretlen; a tényleges haderő tulajdonképpen a gyarmati rendfenntartó alakulatokra korlátozódik. Angliáé azonban a világ legnagyobb kereskedelmi és hadiflottája, amely nemcsak a brit szigeteket képes megoltalmazni, hanem gyarmatbirodalmát is megközelíthetlenné teszi.

A közelmúlt két döntő nemzetközi eseményével (a francia—porosz háborúval és a pontuszi válsággal) kapcsolatosan magatartása arra mutatott, hogy sem Franciaország, sem más hatalom javára nem kívánja latba vetni óriási befolyását. Az inkább Poroszország, mint Franciaország irányába jóindulatú semlegesség arra vallott, hogy Angliában végeredményben beleegyezően vették tudomásul Franciaország vereségét és az egységes Németország megalakulását. Az előbbit azért, mert az Afrikában még mindig veszélyes gyarmati versenytárs maradt a porondon; az utóbbit, mert az új Németországnak fontos szerepet szántak az európai egyensúly rendszerében. Az események azt mutatták, hogy Angliában végeredményben hasznosnak tekintették a Nyugat-Európában 1870—1871 folyamán végbement változásokat.

Az angol külpolitika 1871 után sem kívánt egyebet, mint a frankfurti békével kialakított viszonyok változatlan fenntartását. Azt persze, hogy elnézze Franciaország újabb lerohanását, nem lehetett kívánni tőle, hisz ez Németország mérhetetlen megerősödését és a kontinentális egyensúly megbontását vonta volna maga után. Még inkább hiábavaló volt abban bízni, hogy Anglia megnyerhető valami németellenes csoportosulás számára. Az angol parlament 1871 tavaszi ülése alkalmával nagyon sokat beszéltek a német veszélyről,¹⁵ úgy hogy még a német kancellár is elhitte,¹⁶ „mértékadó” angol körökben azonban nem tulajdonítottak neki semmiféle jelentőséget. A nyuga-

¹⁵ *Rheindorf* : England und der Deutsch—Französische Krieg 1870—1871. Bonn—Leipzig 1923. 150.

¹⁶ *Bismarck* G. W. 6/c k. 103.

lom indokolt volt. Kontinentális kérdésekben nem állott fenn semmiféle ellentét a két hatalom között. Tengerekre és gyarmatokra a hetvenes években pedig még csak nem is gondolt Németország. Anglia számára csak akkor válhatott veszélyessé Németország, ha hatalmas szárazföldi hadserege mellé komoly hadiflottát akart volna kiépíteni. Erről Bismarck alatt szó sem lehetett. (Majd amikor a századfordulón megkezdődik a német flottaépítés, Anglia német politikájában is gyökeres fordulat fog bekövetkezni.) 1871 után Anglia így nem lehetett alkalmas partner a németellenes francia (vagy egyéb) tervek szempontjából.

Az előző fejezetben láttuk, hogy az angol diplomácia békülékeny magatartást tanúsított a pontuszi válság alkalmával. A kormány a konzervatív ellenzékre való tekintettel csupán a formákra ügyelt, a lényeges dolgokban elfogadta az Oroszország által teremtett fait accompli-t. A magatartásnak a liberális párt oldaláról volt bizonyos diplomáciatörténeti előzménye. Gladstone már 1856-ban értelmetlen intézkedésnek nevezte a Fekete-tenger semlegesítését. Nem mintha az orosz terjeszkedésnek nem tulajdonított volna jelentőséget, hanem mert ezt a terjeszkedést a Közel-Keleten más eszközökkel kívánta akadályozni. Erre a párizsi béke időszakában is alkalmasabbnak tartotta volna a független Románia létrehozását és megerősítését. A liberális irányzat, amely végeredményben szemben állt a konzervatívok hagyományos „török sérthetlenségi” külpolitikájával, az 1871 utáni években polgárjogot nyert az angol külpolitikában — olyannyira, hogy még a konzervatív kormány is kénytelen számolni vele. A berlini kongresszus után éppen a konzervatív kormány tör lándzsát a Törökország-hoz jogilag visszacsatolandó Kelet-Rumélia viszonylagos függetlensége mellett,¹⁷ hogy a liberális kabinet 1885-ben szentesítse a két bolgár fejedelemség egyesülését. A cél nyilvánvaló: az egyesített Bulgária a Konstantinápoly felé irányuló orosz terjeszkedés akadályozójának szerepét kell hogy betöltse.¹⁸

Az angol külpolitika eszközeiben végbemenő változás a keleti kérdésben bekövetkezett eltolódások tükröződése. Londonban világosan látták, hogy a cárizmus a Nyugat-Európában 1870—1871-ben végbement változások után nem kíván Európában terjeszkedni, felfogták, hogy bizonyos súlyponti változás ment végbe az orosz külpolitikában. A tengerszorosok ezért 1871 után nem foglaltak el olyan jelentős helyet a keleti kérdésben, mint a korábbi évtizedekben. A XIX. század utolsó harmadában a keleti kérdés másik komponense, a balkáni népek felszabadító mozgalma, kerül az első helyre, ez pedig nem sértette mélyen sem az angol, sem a francia érdekeket. Anglia megengedhette magának, hogy a második vonalba lépjen vissza. Hogy ezzel egyidőben a közép-ázsiai angol—orosz ellentétek jelentős mértékben kieleződnek, nem változtatott lényegesen az angol külpolitika tartózkodó magatartásán. Hiú remény volt ezért minden olyan feltételezés, hogy Anglia majd megnyerhető egy oroszellenes csoportosulás számára.¹⁹

Anglia tehát sem nyugaton, sem keleten nem hajlandó aktív politikára; tartózkodásával stabilizálni akarja a kialakult viszonyokat, amelyek érdekei számára leginkább kedvezőek.

¹⁷ *Diószegi*: Ausztria—Magyarország és Bulgária a San Stefano-i béke után. 1878—1879. Bp. 1961. 44—45.

¹⁸ E politika alkalmazása persze mindig a körülményektől függött. 1868—1871 között éppen az angol liberális kabinet utasította sorra vissza Andrassy javaslatait, hogy Boszniát és Hercegovinát engedjék át Szerbiának. Vö. *Kállay Béni* idézett naplójával.

¹⁹ Vö. *Wertheimer*: Gróf Andrassy Gyula élete és kora. Bp. 1910—1913. II. k. 21.

Ilyen körülmények között sejteni lehet, hogy a nemzetközi életben jelentkező egymással ellentétes külpolitikai törekvések közül a bismarcki elképzelések javára fogja latba vetni befolyását.

3.

A nemzetközi helyzetben végbement változások mélyreható befolyást gyakoroltak a Monarchia vezető politikai csoportjainak külpolitikai gondolkodására. Arra készítették őket, hogy állást foglaljanak és az új helyzetről véleményt nyilvánítsanak. Az új nézetek megfogalmazását és nyilvánosságra hozatalát formai körülmények is előmozdították. 1871 januárjában került sor a delegáció külpolitikai vitájára. A delegáció a szűkre szabott osztrák alkotmányos viszonyok között is a külpolitikát befolyásoló szervnek számított. A résztvevők ezért kötelességüknek tartották, hogy a november óta történt nagy nemzetközi eseményekről: a pontuszi válságról, a Német Császárság megalakulásáról, Franciaország vereségéről és az ezekből adódó következményekről véleményt nyilvánítsanak. Mivel a magyar delegációban a Deák-párt, az osztrákban a Verfassungspartei rendelkezett döntő többséggel, a delegációs ülészak a Monarchia két legjelentősebb pártjának külpolitikai véleményét tükrözte.

A véleménynyilvánítás igénye a magyar delegációban konkrétan is kifejezésre jutott. A forradalom egykori diplomatája, a Deák-pártívá szelídült Éber Nándor, így kezdte beszédét: „Egy új korszak küszöbén állunk; hatalmas események mentek végbe a nyugaton, melynek következtében — lehet mondani — Európa egész politikai állása megváltozott. Ez eseményekkel szemben nekünk is állást kell elfoglalnunk . . .”²⁰ A többi felszólaló nem követi ugyan Éber Nándor szónoki fogását, de mindnyájan a párt új külpolitikai programjának megfogalmazására tesznek kísérletet.

Így a delegáció 1871 januári ülésén kibontakozott a párt külpolitikai programjának valamennyi lényeges vonása. A franciabarátság változatlan erővel fennáll: „Én különben t(íszte)lt b(izottság) — mondotta felszólalásában Szirmay Ferenc —, igen tudom méltányolni azon indokokat, melyek sokakat közülünk a francia ügynek pártolására indítanak; ezek t. i. kiválólag azon tekintetek, hogy Franciaország bölesője, tenyésztője mindazon szabadságfogalmaknak, melyek ott ápoltatva, onnan más országokba plántáltattak.”²¹ [Kiemelés tőlem — D. I.] Éber Nándor is kijelenti: „senki fájdalom és szívszorongás nélkül nem tekinthet egy vitéz és szellemdús nemzetet, mely keserűen bűnhődik egy ilyen [ti. napóleoni — D. I.] politikáért”.²² A francia-szimpátia most sem kizárólag a reformkor tradíciójából táplálkozik, reális hatalmi érdek is áll mögötte. Kemény Gábor báró így beszél: „nem kételkedem kimondani, hogy Franciaország-nak mint európai nagyhatalomnak létét európai szükségnek látom”.²³

A poroszellenesség is több vonatkozásban előbukkan. Kemény Gábor hozzászólásában általánosságban, Ürményi Miksáéban konkrét megfogalmazásban kerül szóba a porosz annexiótól való félelem. „Hódítás tette nagygyá Poroszországot” — mondotta a neves publicista, majd így folytatta: „A fajérzület legmagasabb vágyait felköltve

²⁰ A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött s Ő Felsége által 1870. november 24-re Pesten összehívott bizottság naplója. (A továbbiakban: Delegációs Napló.) Bp. 1871. 94.

²¹ Delegációs Napló, 98.

²² Delegációs Napló, 95.

²³ Delegációs Napló, 108.

belerántotta saját irányába most Németország déli részeit. Miért lenne egyszerre hűtlen irányához, miért állapodnék meg a magyar országos bizottság határai előtt? — „So weit die deutsche Zunge reicht” — hisz van ez ideában sok vonzó. Ha neki szüksége van Ausztria erejére Kelet ellen: nem ugyanazt érné-e el, ha azon tapsnak emlékezetében, mellyel mostani nagyböbödása erre fogadtatott, e birodalom egy részét elnyelné?²⁴ Visszautasítják a Franciaországra rákényszerített rablóbékét is, azt az irányzatot, amely szerint „Poroszország csak egy 50 évre megbénított Franciaországgal fog békét kötni”.²⁵ Erőtelmes és ironikus kritikát gyakorolnak a német belviszonyok fölött. Ürményi sok keserőséggel hangjában így beszél: „El fog hangzani a ‚Wacht am Rhein’ — oda lesz két ország ifjú virága, — a hazatérő seregek fognak hozni dicsőséget, császári koronát, — Bismarck úrnak a lotharingiai herceg füvegét, — és fognak otthon találni sok rendet, sok kaszárnnyát, sok administratiót; de vajmi kevés szabadságot.”²⁶

A poroszellenesség mindamelllett nem a legfontosabb jellemzője a delegáció ülésén elhangzott felszólalásoknak. Jóformán csak Ürményi beszédére korlátozódik. Ez arra enged következtetni, hogy a Deák-párt külpolitikájának sem olyan alapvető vonása már, mint amilyen 1870 augusztusa után volt. Több felszólaló szembeszáll a poroszellenesség hagyományos érveivel. „Magyarországot germanizálni, a magyar nemzet létét csonkítani kívánni minden józan német politikától távol esend”²⁷ — jelentette ki Szirmay Ferenc. Mi egyéb ez, mint a német hódításról elterjedt nézetek revíziója? Szirmay gróf felszólalásában enyhülni látszik a Poroszországgal szembeni hagyományos liberális ellenszenv is. „Tökéletesen egyetértek a frankfurti parlament néhány jeles tagjának nyilatkozatával; ‚Preussen ist nicht Deutschland’. De meg vagyok győződve másrészt, hogy ha a pillanat bekövetkezett, hol a magasabb eszme magasabb áldozatokat igényelend, hogy akkor ezen tervszerűleg fejlődő és összeható működésnek gyümölcseit arató államnak merev jelleme el fog kétségtelenül simulni azon túlnyomó nemzeti igények mosaikjában, melynek összességét a germán faj képezendi.”²⁸

A poroszellenesség helyett Ausztria—Magyarország és Németország viszonyának rendezése a delegációs vita központi problémája. Bismarck és Beust 1870 decemberi jegyzékváltása a felszólalók többségének lehetőséget ad a német—osztrák viszony alakulásáról vallott nézetek kinyilvánítására. A vélemények kivétel nélkül helyeslőek. Zsedényi Pulszkyval együtt csupán azt sajnálja, hogy „Bismarck hasonló tartalmú ajánlata előbb és más körülmények között el nem fogadtatott”.²⁹ A Poroszország irányában még bizonyos fenntartásokkal élő Kemény Gábor is elismeri, hogy a külügyminiszter a „németországi újjáalakulásokkal szemben” más politikát nem követhetett.³⁰ Nem nehéz belátni, hogy a német kérdés revíziója „birodalmi” szempontokból adódik. Ha az egységes Németország nem kívánja Ausztria annexióját — márpedig a legfrissebb tapasztalatok szerint nem kívánta —, akkor nincs értelme a vele szembeni ellenséges és bizalmatlan politikának. A barátságos Németországnak a magyar liberálisok meg tudják bocsátani antiliberalis, militarista belső struktúráját is. A „megbékélésnek” azonban vannak speciális „magyar” okai is. Ezek persze régebbi keletűek.

²⁴ Delegációs Napló, 105.

²⁵ Delegációs Napló, 104.

²⁶ Uo.

²⁷ Delegációs Napló, 88.

²⁸ Uo.

²⁹ Delegációs Napló, 84.

³⁰ Delegációs Napló, 108.

A Bismarck—Beust jegyzékváltás alkalmával a Pesti Napló fogalmazta meg ezeket a magyar érdekeket; a cikk konklúziója így hangzik: „. . . Most már mi vagyunk a legbuzgóbb őrei, hogy Ausztria régi német praeponderáló szerepét vissza ne nyerje.”³¹

A „magyar” szempont 1866-tól a németországi változások elismerése irányába hatott. 1870 őszén, amikor a „birodalmi” szemlélet is megváltozott, és ráadásul a belső konzervatív irányú fejlődés következtében a dualizmus is veszélybe került, a „magyar” szemlélet a korábbiaknál erőteljesebben igényelte az egységes Németország kialakulásának pozitív elismerését, az osztrák—német viszony normalizálását.

Mindez önmagában is magyarázatot ad arra, hogy a Deák-párton belül 1871 elejére miért oldódik fel a görcsös poroszellenesség, miért kívánják megnyugvással elismerni mindazt, ami az utolsó fél év alatt Nyugat-Európában végbement. A párt bizonyos köreiben — és ezek a körök nem is a kisebbséget jelentik — nemcsak egyszerűen a kapcsolatok rendezéséről esik szó. Szirmay Ferenc így beszélt a delegáció ülésén: „Ragaszkodjék Ausztria—Magyarország legtermészetesebb szövetségéhez, Németországhoz, kinek barátságára most már áldozatokkal is törekednünk nekünk életkérdés és meg vagyok győződve, hogy ezen szövetség első vonalban megadandja Ausztria—Magyarországnak azon erőt, mely állami épségének fenntartására múlhatatlanul szükséges.”³² Az osztrák—német szövetség ott szerepel a Deák-párt két tekintélyes politikusának, Pulszky Ferencnek és Trefort Ágostonnak felszólalásában is.³³

A gyökeres változást — a szélsőséges poroszelleneségtől a német szövetségig való fejlődést — nem lehet kizárólag a német kérdés párton belüli újraértékelésével magyarázni. Az 1870 őszi események, a keleti válság fellobbanása gyakorolta most is a legdöntőbb befolyást a párt külpolitikai nézeteire. 1870 őszén a Deák-párton belül visszaállt a külpolitikai problémák hagyományos értékrendje. „Német- és Olaszországban a monarchia múltját metszették ketté, itt az állam jövőjének életerét akarják kettévágni. Oroszország fellépése egy komoly tervnek bevezetése, melynek megvalósítása: a monarchia levegőbe röpitése . . .”³⁴ — írja a válság napjaiban a Pesti Napló, kifejezésre juttatva azt az általános meggyőződést, amely a keleti kérdésben létfontosságú ügyet látott a Monarchiára nézve. Ott van ez a meggyőződés a delegáció vitájában is. „Uraim, a keleti kérdés életkérdés ránk nézve, és ezt minél tisztábban ki kell jelenteni, hogy mindenki megértse”³⁵ — mondotta Éber Nándor. Természetes ilyen körülmények között, hogy az az irányzat, amely az oroszbarátsággal akarta megoldani a Monarchia külpolitikai problémáit (Lónyay irányzatáról van szó), teljesen elvesztette pozícióját.

Azzal, hogy az orosz veszély a Deák-párton belül visszakapta korábbi első helyét, új körülmények között merült fel ismét az 1870 augusztusi probléma: a kettős veszély. Pulszky így nyilatkozik: „Oroszországnak végcélja nem oly szabadkőművesi titok, melyek az avatatlanok előtt ismeretlenek volnának. Egész Európa látja azokat és ha mi szereinket be is hunynók, a Katkoffok és Fadajewek fülünkbe kiáltják azokat minden nap. Ily helyzetben az ország legelső szabálya is azt parancsolja: óvakodjunk

³¹ Pesti Napló 1870. december 24.

³² Delegációs Napló, 94.

³³ Itt kell megjegyeznünk, hogy a magyar politikai közvélemény egésze nem követte a Deák-párt külpolitikai fordulatát. Különösen áll ez a 48-as pártra, amely a „három császár politika” legkomolyabb hazai ellenzékévé vált.

³⁴ Pesti Napló 1870. november 16.

³⁵ Delegációs Napló, 95.

attól, nehogy két ellenség közé szoruljunk.”³⁶ Trefort Ágoston: „A német állam nagy militarista állam leendő és a magyar osztrák birodalom a continensen levő két legnagyobb militarista állam közé, Németország és Oroszország közé lesz ékelve. Nem mondhatom, hogy e pozíció örvendetes és veszély nélküli.”³⁷ 1871 tavaszán, a pontuszi válság keltette izgalmak után a Deák-párton belül senkinek sem jut többé eszébe, hogy az orosz orientációban keresse a megoldást. Ellenkezőleg: általánossá válik az a meggyőződés, hogy a Monarchiának az orosz veszély ellen Németországnál kell támogatást keresnie. Az orosz veszély aktualizálódása okozza tehát a Deák-párt döntő külpolitikai fordulatát, ez a veszély teszi a korábban poroszellenes és Bismarck-gyűlölő pártot a német szövetség hívévé.

Hagyományos, de fokozatosan elhalványuló francia-szimpátia, újra erősen izzó oroszellenesség és oroszellenes tartalmú német szövetségi törekvések — így összegezhető a Deák-párt külpolitikai programja 1871 januárjában. A pártnak a birodalomban elfoglalt pozíciója kötelességévé tette a külpolitika irányítóinak, hogy a nemzetközi helyzetben végbement változásokat bizonyos fokig e párt nézőpontjából tekintsék át.

A *Verfassungspartei* külpolitikai gondolkodását 1871 tavaszán is azok a fő vonások jellemezték, amelyeket 1870 augusztusában és szeptemberében a porosz győzelmek teremtette új európai helyzetben kialakított. A német nacionalizmus erősödése és a korábbi fenntartások (a porosz annexiótól való félelem) elhalványodása jellemezte — mint tudjuk — ezt az időszakot. A fejlődés 1871 tavaszára is ebben az irányban megy tovább. A fenntartások közül a bismarcki politikával való szembenállás is elhalványodott és a német nacionalizmus, ha lehet így mondani, tetőfokára hágott. Az utóbbi jelenség különösen két alkalommal szembetűnő: február 16-án a *Verfassungspartei* bécsi gyűlése alkalmával a képviselők nyíltan kifejezést adnak a német győzelem feletti örömeiknek; február 28-án, a versailles-i előzetes békeszerződés aláírása után pedig országszerte győzelmi ünnepeket tartanak.³⁸

Nem járnánk el helyesen, ha a párt német politikájáról csupán a szélsőséges megnyilatkozások alapján ítélnénk. Nemcsak azért, mert ezek valóban szélsőségesek voltak, de azért sem, mert sokkal inkább érzelmeket, mint józan, reális megfontolásokat juttattak kifejezésre. A politika a maga teljességében a delegáció külpolitikai vitájában mutatkozott meg.

A delegáció ülésén, ahol a párt valamennyi árnyalata kifejtette meggyőződését; újra felmerültek az osztrák—német viszony kényes kérdései. Plener, az első „Bürgerministerium” kereskedelmi minisztere, kifogásolta, hogy Poroszország a győzelem után is tovább folytatta a háborút, mert ez szerinte nemcsak Franciaország, hanem a győztes Németország számára is nagy nyomorúságot hozott.³⁹ Kuranda, a befolyásos polgári napilapnak, az „Ostdeutsche Post”-nak a szerkesztője, a háború következményeiről tesz éles és nyilvánvalóan Poroszország ellen irányuló megjegyzéseket. Nem tartja helyesnek és igazságosnak, hogy a „császár nélküli” Franciaországra szigorú békefeltételeket szabtak ki. Ausztriára nézve sajnálatosnak tartja Franciaország „eltűnését” az európai pentarchiából. „Ennek közvetlen következményeit láthattuk a pontuszi kérdés alkalmával — mondja. — A Malakov-torony elfoglalói

³⁶ Delegációs Napló, 83.

³⁷ Delegációs Napló, 110.

³⁸ Rogge: Österreich von Világos bis zur Gegenwart. III. k. 406—407.

³⁹ Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes. (A továbbiakban: Delegation des Reichsrathes) Dritte Session 1870. Wien 1871. 217.

csak egy pillanatra tűntek el a politika színpadáról, a fekete-tengeri kérdés egész terjedelmében ismét felmerült, mintha az 1856-os év soha nem létezett volna.⁴⁰ Figyelemre méltó, hogy ennek a befolyásos publicistának a politikai számvetésében — igaz, csak mint lehetőség — még mindig szerepel a porosz annexió. „A hódító Poroszország Ausztriában ellenséget talál. A hatalmas összegek, amelyeket a legutóbbi napokban a hadügyminiszter részére megszavaztunk, és azok az összegek, amelyeket meg szándékozunk szavazni, bizonyítják, hogy Ausztria minden erejével *fellép függetlenségéért és önállóságát meg akarja tartani*”⁴¹ — mondotta emelt hangon a Ház nagy tetszése közepette. Az osztrák liberálisok vezető alakjának hozzászólásában a régi Bismarck-ellenesség is előkerül. Kuranda annak az aggodalmának ad kifejezést, hogy Poroszországban a háború eredményeként a reakció fog felülkerekedni.

Plener és Kuranda bizonyos vonatkozásokban még mindig a régi fenntartásokkal él Poroszországgal és jogutódával szemben. De egyik sem akarja, hogy Ausztria—Magyarország kapcsolata az új Németországgal azonos legyen azzal a csaknem ellenséges viszonytal, amely 1866—1870 között fennállott. Plener számolni kíván az adott tényekkel és az előállott viszonyokkal, és Németországgal becsületes alapon baráti-szomszédi viszonyra akar lépni — oly viszonyra, amely Ausztria és Németország számos és fontos közös érdekének megfelel.⁴² Kuranda kész Németország baráti jobb-ját elfogadni.⁴³

A Verfassungspartei gerincét képező „unionista” csoportnál azonban nyoma sincs a Poroszországgal szembeni korábbi fenntartásoknak. Az unionisták s egyben az egész Verfassungspartei tulajdonképpeni vezetője, Herbst, így összegezi a tényeket: „Poroszország és Ausztria érdekei ellentétesek voltak, amíg a Német Szövetség viszonyai fennállottak. Ez természetes, ez történelmi tény. Jelenleg, miután Ausztria a prágai béke által biztosított németországi befolyásáról lemondott, nincs többé ellentét Ausztria és Poroszország érdekei között. És azok az érdekek, amelyek Ausztriát a Keletre utalják, nem olyanok, amelyek a porosz érdekekkel ellenkezőek volnának.”⁴⁴ A csoport tagjai tovább is mennek ennél, pontosabban szólva több vonatkozásban konkretizálják, amit vezetőjük általánosságban leszögezett. Sturm képviselő arról beszél, hogy az új Németországgal szemben már csak azért sem indokolt a bizalmatlanság, mert az baráti érzéseket táplál a Monarchia iránt, és nem kíván rovására terjeszkedni. Mi egyéb ez, mint a porosz annexióról négy év óta vallott meggyőződés nyilvános revideálása? Az ellen is tiltakozik, hogy az új Németország állítólag a Szent Szövetség valamiféle feltámasztására tör. Ez pedig végeredményben a Bismarck-probléma újra-értékelése. Végül Sturm szinte az egész osztrák delegáció nevében hitet tesz a német szövetség politikája mellett: „Ausztriának és Magyarországnak természetes szövetségese Németország, mert érdekeik egymás mellett és együtt haladnak”⁴⁵ — mondja. Az unionista csoport véleményét osztja Rechbauer, a stájer autonomisták egyik vezetője is — az a Rechbauer, aki az előző évi delegációs ülés alkalmával a legélesebben kelt ki a kisméretű egység politikája ellen. „Azok az okok, amelyek korábban ellenszen-

⁴⁰ Delegation des Reichsrathes, 220.

⁴¹ Uo.

⁴² Delegation des Reichsrathes, 218.

⁴³ Delegation des Reichsrathes, 221.

⁴⁴ Delegation des Reichsrathes, 229.

⁴⁵ Delegation des Reichsrathes, 242.

vet szültek köztünk és az Északnémet Szövetség között, megszűntek”⁴⁶ — állapítja meg a belenyugvás hangján.

Az okok közül, amelyek magyarázatot adnak e változásra, első helyen kétségkívül a német nacionalizmus áll, amely 1870—1871 folyamán teljességgel elhatalmasodott az osztrák—német burzsoázián. Ez a burzsoázia a többi német ország polgáraihoz hasonlóan örömet és büszkeséget érzett a német nemzeti kérdés 1871 folyamán bekövetkezett megoldása fölött. Az össznémet örömben lassankint feloldódott a korábbi fagyos poroszellenesség is, és átadta helyét a németbarátságnak. Az egység feletti örömnél meg kellett változtatnia az egység megteremtőjével, Poroszországgal és Bismarckkal szembeni álláspontot is. Az osztrák—német polgárság ezen a téren a németországi burzsoázia példáját követi. 1870—1871 fordulóján a Verfassungspartei körében is végbemegy a *Bismarck-kérdés nemzeti-liberális revíziója*. A revízió a porosz militarizmussal szembeni liberális ellenállás feladását, a német egység adott megoldásának tudomásulvételét jelenti. 1871 után Bismarck a Verfassungspartei számára sem az antiliberális pomerániai junker többé, hanem a birodalomalapító nagy kancellár, akinek az össznémet ügyért tett szolgálatai mellett eltörpülnek korábbi abszolutista erőszakoskodásai.

A Németország iránti szimpátia a Verfassungspartei értelmezése szerint az „osztrák patriotizmus”-ból is táplálkozott. 1871 tavaszán a párt nem csinált titkot abból, hogy németnek érzi magát, de továbbra is súlyt helyezett arra, hogy az osztrák birodalom iránti hűségét, igazi osztrák mivoltát kimutassa. „Ebben a gyülekezetben és ezen a tanácskozáson — mondotta Kuranda — a saját nemzeti álláspontnak az egész, az összbirodalmi érdek mögé kell szorulnia.”⁴⁷ A németbarátságot meghirdető Sturm is így nyilatkozik: „Mindazonáltal, uraim, ha az osztrák—németeknek nem tiltják meg, hogy németek maradjanak, és magukat németeknek nevezzék, ha nem fosztják meg őket nemzeti létük feltételeitől, úgy mint németekkel megszerettetik hazájukat. Így soha fel nem fog bennük merülni az a gondolat, hogy mint németek Ausztrián kívül létezzenek.”⁴⁸ A Verfassungspartei döntő többsége osztrák hazafi maradt, és távol állott tőle az egységes Németországhoz történő csatlakozás gondolata. Az újabb „nagynémet irányzat” (az Anschluss irányzata) még évekig jelentéktelen kisebbségben marad a párt kebelén belül. Az osztrák—patrióta Verfassungspartei pedig a birodalom jól felfogott külpolitikai érdekében tartotta szükségesnek a németbarátságot és egyúttal a régi tervek és álmok végleges feladását. A Verfassungspartei a jövőre nézve csak a Németországgal való együttműködés útján látta biztosítottnak a Monarchia külpolitikai érdekeit. — A német nacionalizmus és a Bismarck-kérdés revíziója mellett a Monarchia külpolitikai érdekeinek új értelmezése ad magyarázatot arra a gyors és alapos változásra, amely a Verfassungspartei német politikájában a francia—porosz háború történelmileg rövid nyolc hónapja alatt végbement.

Az osztrák delegáció szinte valamennyi, németbarátságot sürgető alkotmánypárti szónoka kijelentette, hogy a barátságra, sőt szövetségre a keleti kérdés miatt, a keletről jelentkező veszély közös leküzdése céljából van szükség. Kuranda rikító színekkel ecsetelte a fenyegető veszedelmet. „Ha Kelet-Európában megkezdődik a moszkovita hódítás, ha a cárizmus felállítja trónját Konstantinápolyban és Nagy Péter végrendeletét végrehajtja, akkor, Uraim, nemcsak Ausztria nyugalma és területi épsége kerül

⁴⁶ Delegation des Reichsrathes, 246.

⁴⁷ Delegation des Reichsrathes, 249.

⁴⁸ Delegation des Reichsrathes, 243.

veszélybe, hanem valószínűleg az egész nyugati civilizáció alapjaiban rázkódik meg.”⁴⁹ A kérdés ilyen felvetésében nincs semmi újszerű; az osztrák liberalizmus, az európaihoz hasonlóan, a cári terjeszkedésben egész Európát fenyegető veszedelmet látott. 1871 tavaszán azonban az orosz veszély hangoztatása jóval nagyobb mértékű, mint korábban, és jóval túlmegy a korábbi liberális frázispufoztatáson. Azt lehetne gondolni, hogy a megelőző hónapok, különösen a pontuszi válság eseményei az osztrák liberális pártot is arra készítették, hogy az orosz kérdést helyezze külpolitikai számításainak középpontjába.

Az a magatartás azonban, amelyet a Verfassungspartei a pontuszi válság időszakában tanúsított, nem igazolja e feltevést. Igaz ugyan, hogy a Gorcsakov-körlevél megjelenésekor a párt sajtója is fújta a harci riadót: „Az a hatalom, amelyet a keleti fejlemények Törökország mellett leginkább érintenek: Ausztria” — írja a Neue Freie Presse a körlevél nyilvánosságra hozatalának napján. „Oroszország keleti előretérése Ausztriát nem kevésbé fenyegeti, mint Törökországot — folytatja tovább. — Itt a két birodalom érdekei, kijelenthetjük, csaknem azonosak.”⁵⁰ Két nappal később pedig nyíltan ír arról, hogy Oroszország eljárása „Ausztria területi állományát és biztonságát veszélyezteti”.⁵¹ Amikor azonban a magyar sajtó felveti a háború szükségességét, és a magyar közvélemény az oroszellenes háború mellett áll ki, a Verfassungspartei rögtön szakít a nagy szavakkal és mérséklően-okosan kezd fellépni: „Helyzetünk a béke fenntartását mutatja a leginkább üdvöztetőnek birodalmunk számára”⁵² — írja a lap november 17-én. Két nap múlva még világosabban kimondja: „Szükségünk van a békére, és véleményünk szerint semmi sem állhat távolabb az egészséges osztrák politikától, mint a kihívó magatartás.”⁵³ Azon a napon (november 23-án), amikor a külügyminiszter a magyar pártok nyomására szélsőséges diplomáciai lépésekre ragadtatja magát, a Verfassungspartei vezető sajtóorgánuma pontosan meghatározza a keleti kérdésben vallott nézeteit: „Ausztriának nincs sem különösebb kedve, hogy háborúba ugorjon, sem hivatása, hogy a keleti kérdésben mint vezető hatalom lépjen fel. Ausztria feladata, hogy keleten saját érdekeit védelmezze, nem pedig az, hogy más érdekeiért harcoljon.”⁵⁴ Az érdekek megvédése keleten, mégpedig háború nélkül, ez a Verfassungspartei programja a pontuszi válság alatt. Világosan mutatja ez a program, hogy a keleti kérdés most sem kapott a korábinál jelentősebb helyet a párt politikájában. A Verfassungspartei keleten az orosz—szláv fellépés következtében most is a Monarchia érdekszféráját, befolyását látta veszélyeztetve, „területi állományát és biztonságát”, ahogy a lap írta, de nem az egzisztenciáját. Az orosz—szláv kérdés számukra 1870 őszén is csak a sok külpolitikai probléma egyike, és az marad 1871 tavaszán is.

Az orosz veszély 1871 tavaszán tapasztalt hangsúlyozásának magyarázatát másutt kell keresnünk. A keleti kérdés 1870 előtt olyan „terrénem” volt a Verfassungspartei számára, amely alkalmasnak ígérkezett a német probléma megoldására. A világ 1870—1871 folyamán nagyot változott, de az orosz és a német probléma helye és összefüggése a Verfassungspartei számára formálisan ugyanaz maradt, mint 1870 előtt volt. A keleti kérdést most is a német probléma függvényeként kezelték, alárendelt tényezőjének

⁴⁹ Delegation des Reichsrathes, 220.

⁵⁰ Neue Freie Presse 13. November 1870.

⁵¹ Neue Freie Presse 15. November 1870.

⁵² Neue Freie Presse 17. November 1870.

⁵³ Neue Freie Presse 19. November 1870.

⁵⁴ Neue Freie Presse 23. November 1870.

fogták fel. A Kelet korábban Poroszország legyőzésének terepuma volt, most Németország megnyerésére alkalmasnak ígérkező területté válik. Amikor Rechbauer kijelentette: „Veszély bennünket csak keletről fenyegethet. E fenyegető jelenséggel szembe-helyezkedni, egyesülni, és ha sor kerül rá, ezt a veszélyt leküzdeni — ez Németország-nak és Ausztriának hasonló szükséglete”⁵⁵ — annak az általános nézetnek adott kife-jezést, amely Németországot a közös keleti veszély hangoztatásával leválasztani igye-kezett Oroszországról. Ez a törekvés pontos tükröképe volt annak a gondolkodásnak, amely Oroszországban is csak akkor látott veszélyt, ha az Németország oldalára szegő-dik. A keleti veszély felnagyítása és hangoztatása világosan Németország megnyeré-sének célját szolgálta.

Szilárd németbarátság, sőt német szövetség, annak megakadályozása, hogy Németország Oroszország szövetségesevé váljék — így jellemezhető 1871 tavaszán a Verfassungspartei külpolitikai programja. Ez a program nem ütközött azzal az elképzeléssel, amely a bismarcki „három császár” politika keretébe kívánta Ausztria—Magyarország külpoli-tikáját beilleszteni.

A Deák-párt és a Verfassungspartei külpolitikai nézeteiben a fentiek szerint a francia—porosz háború következtében lényeges változások mentek végbe. Az osztrák külpolitika harmadik befolyásos tényezőjének, az *udvari párt*nak szemlélete azonban mit sem változott. Kuhn hadügyminiszter még december folyamán is a Poroszország elleni háború lehetőségeit latolgatta. Az osztrák delegációban az udvari körökhöz közel álló tiroli katolikus Greuter poroszbarát (!) magatartásáért bírálja a külügyminisztert, és kijelenti: „Kétségbeesetten ragaszkodunk Ausztriához, és nem akarunk poroszokká válni. Ezért kérjük a birodalmi kancellárt, hogy e tekintetben elővigyázatos legyen, nehogy új barátunk birodalmi ellenségévé változzék.”⁵⁶ Beust poroszbarátságáról val-lott felfogását az udvari körök egyéb elemei is osztották.⁵⁷ A jól informált Orczy Béla június 3-án is ezt jegyzi naplójába: „Őfelsége környezetében a Preussenhass még mindig nem enyhült meg . . .”⁵⁸

Az udvari köröknek semmiképp sem tetszett a Verfassungspartei németbarátsága, és nem tudták magukévá tenni a Deák-párt határozott oroszellenességét sem. Az udvar magas rangú hivatalnokai, a legfelsőbb arisztokrácia és a császári család számára továbbra is a poroszellenes politika maradt az egyedül üdvözítő külpolitikai alapelv; ennek megvalósításához szívesen vették a bármely oldalról, de különösen az Oroszország részéről jövő segítséget. Noha hivatalosan már december végén bekövet-kezett a Németországgal való formális kibékülés, sejteni lehetett, hogy a befolyásos udvari párt nem fogja válasz nélkül hagyni az érdekeivel ellentétes nemzetközi válto-zásokat.

Az udvari körök egyébként 1870 nyara óta belpolitikai téren is rendkívül nagy akti-vitást fejtettek ki. Szóltunk már arról, hogy 1870 júniusától, a Hasner-kormány lemondásától, Ausztrián belül abszolutista-föderalista irányú fejlődés kezdődött. Ezek a tendenciák emelték kormányra tulajdonképpen a csehek kibékítésére törekvő Potoc-kit is, majd a lengyel arisztokrata kudarca után váltak azok igazán erőssé. Az udvari körök alkotmányellenes kísérleteikhez a cseh pártvezérektől kaptak támogatást, akik persze a próbálgatásokban nem az abszolutizmusra, hanem a föderalizmusra tették a

⁵⁵ Delegation des Reichsrathes, 246.

⁵⁶ Delegation des Reichsrathes, 224.

⁵⁷ Wertheimer i. m. I. k. 680.

⁵⁸ Wertheimer i. m. I. k. 688.

hangsúlyt. Noha a két fél együttműködése nem volt zökkenőmentes, 1870 őszétől egyre inkább érlelődtek az abszolutista-föderalista fordulat előfeltételei. Az uralkodó már 1870 novemberében megállapodott Schäßle-vel és Hohenwarttal az új kormány kinevezéséről, azt csupán a belső és külső körülmények miatt halasztották későbbre.⁵⁹

Az abszolutista-föderalista jellegű fejlődés, amelynek belső rugói hiánytalanul adva voltak, a nemzetközi helyzet alakulásával egyúttal külpolitikai jelleget is nyert. Az abszolutizmus és federalizmus hívei éppen azok voltak, akik az 1870—1871 fordulóján végbement változásokat kedvezőtlennek ítélték a Monarchiára nézve. A Hohenwart-kormány kinevezésére 1871. február 7-én került sor. A megalakulás belpolitikai tekintetben már régóta indokolt volt. A február 7-i dátum a kormány kinevezésének külpolitikai időszerűségét mutatja. A Hohenwart-kormány megalakítása az udvari körök válasza volt a német császárság megalapítására.

Az új kormány nem csinált titkot abból, hogy az osztrák belső viszonyok federalista átalakítására törekszik. Azt már nem vallotta be nyíltan, hogy egyúttal az alkotmány erős megnyirbálását is akarja. A kormány pártok fölötti, parlamenten kívüli mivolta mégis árulkodott erről a szándékáról. Az eddigi, 1870 decembere óta formálisan poroszbarát külpolitikát azonban magáénak vallotta. A kormányhoz közel álló Fremdenblatt február 17-én ezt írta: „Egyébként a jól értesült lapokat biztosították, hogy a *Hohenwart-minisztérium a birodalmi kancellár külpolitikáját teljesen magáévá tette*. Állandóan arra törekszik, hogy a birodalmi kancellárral való baráti viszonyt, amelyet az előző kormány kiépített, továbbra is fenntartsa, hogy ezzel a legfőbb vezetés összhangját, amely bonyolult államrendszerünkben fokozott mértékben szükséges, a legjobban biztosítsa. *Teljesen alaptalan tehát minden olyan aggodalom, amely szerint a kormányváltozás miatt a külpolitikában Poroszország elleni fordulat fog bekövetkezni.*”⁶⁰

Mégis, Ausztriában nem fogadtak még kormányt olyan ellenségesen, mint a február elején hivatalba lépő, parlamenten kívüli Hohenwart-kormányt. Ennek érzékeltetésére idézzük a bécsi szász követ összefoglaló „hangulatjelentését”: „A sajtó túlnyomó többségében továbbra is rendkívül ellenséges állást foglal el az új minisztériummal szemben és a legnagyobb elővigyázatosságra, illetve energikus ellenállásra szólít fel. Csak a klerikális és szélsődemokrata lapok — ez utóbbiak a munkásmozgalom vezetőinek adott amnesztia miatt — alkotnak ez alól kivételt... Csehországban ugyancsak nagyon hűvösen fogadták ennek a minisztériumnak a megalakulását, minthogy ott előbb biztosítékot követelnek arra nézve, vajon a kormány elismeri-e azt, amit a deklaránsok cseh államjognak neveznek. Magyarországon ezzel szemben — úgy látszik — osztják a német Verfassungspartei aggályait.”⁶¹ Nem lehet kétséges: ebben

⁵⁹ Schäßle : Aus meinem Leben. Berlin 1905. I. k. 200—207.

⁶⁰ Fremdenblatt 17. Februar 1871.

⁶¹ „Die Presse fährt in ihrer überwiegenden Mehrheit fort gegen das neue Ministerium eine äusserst feindliche Stellung einzunehmen und zur grössten Vorsicht, nach Befinden zu energischen Widerstand aufzufordern. Die klerikalen und die ultrademokratischen Blätter, letztere durch Amnestierung der Führer der Arbeiterbewegung gewonnen, machen hiervon allein eine Ausnahme... In Böhmen ist die Bildung dieses Ministeriums ebenfalls sehr kühl aufgenommen worden, da man dort erst Sicherheit darüber fordert, ob durch die Regierung das, was die Declaranten das böhmische Staatsrecht nennen, anerkannt werde. In Ungarn scheint man dagegen die Besorgnisse der deutschen Verfassungspartei zu theilen.” Bose an Friesen, Wien, 15. Februar 1871. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 3203.

a szembenállásban a belpolitikai szempontok álltak első helyen. Mindamelllett a külpolitikai megfontolások is figyelemre érdemesek — a kormány és a közvélemény oldaláról egyaránt. Beust, akit az eddigi szokásoktól eltérően — nyilván nem véletlenül — meg sem kérdeztek az új kabinet megalakításánál, a szász követnek megmondta: „Ez [ti. a meg nem kérdezés — D. I.] természetesen semmit sem változtat azon, hogy ez a minisztérium megnehezítheti feladatát a külfölddel, különösen Németországgal szemben.”⁶² A Hohenwart-kormány igazi külpolitikai szándékai is rövidesen nyilvánvalóvá váltak. A kormány megtiltotta, majd hatósági erőszakkal megakadályozta, hogy az osztrákok ünnepeket tartsanak a német győzelem örömeire.⁶³

A Hohenwart-kormány megnyilatkozásai világosan mutatták, hogy az udvari párt nem adta fel korábbi külpolitikai terveit. Ellenkezőleg: a csehek támogatásával, akik az alapkérdésekben egyetértettek velük, a németellenes politikai irányzat tovább folytatására tettek nagyszabású kísérletet. Az udvari párt hagyományaiból és a velük szövetséges csehek meggyőződéséből következett, hogy e politikához elsősorban Oroszországnál igyekeztek támaszt találni. Ez egyébként a németellenes, szlávbarát belpolitika külpolitikai vetülete is volt. *Ausztria—Magyarországnak és Oroszországnak konzervatív alapon, németellenes élel történő összefogása — ez volt 1871-ben az udvari párt külpolitikai ideálja*, olyan koncepció, amelynek lehetőségéről Bismarck már 1870 szeptemberében baljós sejtelmekkel írt. A szlávbarát belpolitikának persze megvolt a külpolitikai Achilles-sarka. A cseh trializmusnak előbb-utóbb maga után kellett vonnia Galícia viszonylagos önállóságát, ez pedig elkerülhetetlenné tette volna a szakítást a lengyel ügyre kényes Oroszországgal. A kezdeti próbálkozásoknál azonban még senki sem gondolt az előállható új veszélyekre. Az udvari párt külpolitikai programja, amelynek a Hohenwart-kormány léte fokozott súlyt adott, olyan elképzelés volt, amelyet a hivatalos külpolitikai vezetés sem hagyhatott ki számvetéséből.

Az osztrák—magyar külpolitika új irányvétele

Az 1871 elején végbement nagy jelentőségű nemzetközi változások — Franciaország veresége, a német császárság megalakulása, Oroszország előretörése — valamennyi európai hatalmat arra készítették, hogy külpolitikájukat az új európai helyzet követelményeihez igazítsák. Ausztria—Magyarország sem jelenthetett kivételt, annál is kevésbé, mert az osztrák külpolitikát befolyásoló nemzetközi tényezőkön kívül a belső erők is határozottan igényelték, sőt követelték az új helyzetnek megfelelő állásfoglalást. Az osztrák—magyar külpolitika vezetőinek feladata 1871 elején abban állott, hogy felmérjék a nemzetközi helyzetben végbement változásokat, tekintetbe vegyék a nagyhatalmak Ausztria—Magyarországgal szemben támasztott igényeit, mérlegeljék a belső erők törekvéseit, és mindezek alapján felülvizsgálják azt a külpolitikai vonalat, amely 1866 óta (kisebb módosításoktól eltekintve) francia orientációval kívánta megoldani a Monarchia külpolitikai problémáit.

⁶² „Das ändert aber freilich nichts davon, dass mir durch dieses Ministerium meine Aufgabe dem Auslande, besonders Deutschland gegenüber, erschwert werden kann.” Bose an Friesen, Wien, 9. Februar 1871. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Ausseministerium, No. 3203.

⁶³ Rogge i. m. III. k. 407.

Az okmányok arra mutatnak, hogy az osztrák—magyar külpolitika alaposan elmaradt az események mögött. Az 1871 eleje óta esedékes újraértékelés sokáig váratott magára. 1871. január 28-a, a porosz—francia fegyverszünet megkötése után úgy tűnik: *nincs fővonala ennek a külpolitikának.* A Ballhausplatz az aktuális eseményekhez kapcsolódó, napi politikát folytat csupán, szemmel láthatóan teljesen prakticista alapon, az új helyzet mélyebb áttekintése nélkül.

Csupán a Franciaországgal kapcsolatos diplomáciai lépéseken láthatók az átgondolt politika vonásai, de ezek is erőtlenekek és vérszegények. Volt alkalmunk látni, hogy Beust 1870 decemberében csupán azért békült ki formálisan Poroszországgal, hogy e kibékülés keretei között nagyobb erővel és hatékonyabban folytathassa Franciaország megmentésére irányuló politikáját. A háborút átvészelő (esetleg megnyerő) Franciaország jelentette Beust politikájában azt az erőt, amelyre támaszkodva újból vezető állást szerezhetett volna Ausztria számára Németországban. Párizs kapitulációja és Franciaország fegyverletétele után azonban ezek a remények végképp kútba estek. Hogy a levert Franciaország majd talpraáll és vizsontszolgáltatásokat nyújt az osztrák segítség fejében, olyan álomnak tűnt, amely után nem volt érdemes futni. A tehetlenségi erő azonban továbbviszi a december végétől újra felelevenített franciasegítő politikát. A politikát éltető gondolat azonban csak a múlt maradványa, ezért nem rendelkezik eleven átütő erővel.

Ez a megfontolás áll Beust februári—márciusi, a porosz—francia fegyverszünettel és az előzetes békével kapcsolatos diplomáciai tevékenysége mögött. Amikor a párizsi osztrák követ február közepén kérdést intéz hozzá: milyen magatartást tanúsítson a választások eredményeként létrejött köztársasági kormány irányában, ilyen választ kap: „Kijelentettük Angliának, amely hajlandó azonnal elismerni az új francia kormányt, hogy ebben a kérdésben együtt kívánunk haladni vele.”¹ Korábban láttuk, hogy az osztrák külpolitika mennyire fenntartásos volt a francia köztársasággal szemben. Most Ferenc József is így nyilatkozik: „Egyetértek a francia kormány elismerésével.”² Még egy hét sem telik el, Metternich már megkapja a hivatalos utasítást: „Felhatalmazom tehát Főméltóságodat, hogy jelentse ki a francia kormánynak: az osztrák—magyar birodalom kész felvenni vele a szokásos nemzetközi kapcsolatokat és ennek megfelelően haladéktalanul eljárni a szabályosan meghatalmazott kétoldalú képviselő helyreállítása érdekében.”³ Hogy mi az oka ennek a sietségnek? Az osztrák diplomácia nyilván így akart erkölcsi támogatást adni a Bismarckkal tárgyaló köztársasági kormánynak, amely Beust meggyőződése szerint nagyobb súllyal léphetett fel a győztes szemben, ha maga mögött tudta a nagyhatalmak támogatását. A legyőzött Franciaországnak ez az elismerés kétségkívül adott valamit, a köztársasági kormánynak Bismarckkal szemben azonban nem sokat. Az a feltevés, hogy a német kancellár

¹ „Nous avons déclaré à l'Angleterre qui est tout disposée à reconnaître de suite le nouveau Gouvernement en France que nous voulions marcher d'accord avec elle dans cette question.” Beust à Metternich, Vienne, le 16 février 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv; IX. Frankreich, Fasc. 97.

² „Einverstanden mit Anerkennung der französischen Regierung.” Franz Joseph an Beust, Trautmansdorf, 16. Februar 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 97.

³ Beust à Metternich, Vienne, le 20 février 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 97.

a köztársasági kormányt nem ismeri el tárgyaló félnek, a februári választások után tévesnek bizonyult. A Franciaország elszigetelését állandósítani akaró Bismarck éppen a februári választások után válik a francia ügyekben „republikánussá”.

A német—francia béketárgyalásokba nem volt beleszólása a Monarchiának. Hogy a francia integritás megőrzése alapján lehetetlen békét kötni, azt Beust már 1870 novemberében belátta; most is passzív módon vette tudomásul Elzász—Lotaringia készülő elcsatolását. De hogy a beavatkozáshoz nem a szándék, hanem a megfelelő körülmények hiányoztak, világosan kiderül a bécsi szász követ jelentéséből. „Beust gróf beszélt el nekem — írja a követ —, hogy Bloomfield lordnak, az angol nagykövetnek, aki szintén a kemény (béke)feltételekről panaszkodott, azt válaszolta: most már minden okosság hiábavaló. Ha Anglia annak idején meghallgatta volna Ausztria figyelmeztető szavát és a semlegesek kollektív lépése érdekében megragadta volna a kezdeményezést, akkor lehetséges lett volna eredményesen közvetíteni az előnyös béke érdekében.”⁴ Ha a területi kérdésekben nem is lehetett szót emelni, a jóvátétel ügyében mód nyílt a külső beavatkozásra. Beustnak tudomására jutott: a franciák a németek által követelt hatmilliárd csökkentését kérik. Az osztrák külügyminiszter jónak látta, hogy ebben a dologban a franciák oldalára álljon. A londoni osztrák követnek február végén a következő utasítást küldi: „Előfordulhat, hogy Anglia vagy Oroszország a konferencián alkalmat talál, hogy a békekötés kapcsán tanúbizonyságát adja Franciaország iránti szimpátiájának. Kifejezhetik azt az óhajukat, hogy Németország enyhítse valamelyest pénzügyi követeléseit. Ez esetben Ön csatlakozzék ehhez a nyilatkozathoz. Képviselje azt az álláspontot, hogy a Franciaországtól követelt összeg nagysága veszélyezteti Európa gazdasági érdekeit, s ezeknek megzavarása hátrányokkal járna valamennyi ország iparára és pénzügyi forgalmára.”⁵ Néhány nap múlva pedig konkrétan az osztrák gazdasági érdekekről szól: „Az osztrák—magyar birodalom sajátos érdekei szempontjából nem nézhetjük aggodalom nélkül azokat a következményeket, amelyek Franciaország pénzügyi forrásainak teljes kimerítésével járnak.”⁶

Nincs adatunk arra vonatkozólag, hogyan hajtotta végre Apponyi főnöke utasítását. Tudjuk, hogy Bismarck a hatmilliárdot végül is ötmilliárdra mérsékelte. Nem

⁴ „Graf Beust erzählte mir, er habe dem englischen Botschafter, Lord Bloomfield, der ebenfalls sich über die Härte der Bedingungen beklagte, entgegnet, jetzt sei jede Kluge unnütz; hätte England seiner Zeit auf den österreichischen Mahnruf gehört und die Initiative zu einem Kollektivschritt der Neutralen ergreifen, so würde es möglich gewesen sein, mit Erfolg einen vortheilhaften Frieden zu vermitteln.” Bose an Friesen, Wien, 3. März 1871. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 1441.⁴

⁵ „Il serait peut-être possible que l'Angleterre ou la Russie trouvait l'occasion de donner dans la Conférence un témoignage de sympathie à la France à propos de la conclusion de la paix en exprimant le voeu de voir l'Allemagne apporter quelque adoucissement à l'exécution des stipulations financières. Dans ce cas vous auriez à Vous associer à cette manifestation en vous plaçant au point de vue des intérêts économiques de l'Europe qui sont menacés par la grosseur de la somme exigée de la France et qui ne peuvent être troublés sans que l'industrie et la marche financière de chaque pays en souffrent.” Beust à Apponyi, le 28 février 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 77.

⁶ „Au point de vue spécial des intérêts de l'Empire Austro—Hongrois, ce n'est pas sans quelque appréhension que nous envisageons les conséquences de l'épuisement total des ressources financières de la France.” Beust à Apponyi, Vienne, le 2 mars 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 77.

valószínű azonban, hogy az osztrák közvetítés ebben szerepet játszott. Bismarck már február 27-én jelezte a londoni német követnek, hogy a jóvátétel összegét ötmilliárdra mérsékelte.⁷ A német hivatalos iratok világosan mutatják, hogy Bismarck számára a jóvátétel felszólása taktikai célokat szolgált: előre elhatározott engedménnyel akarta a területi elcsatolás okozta fájdalmat enyhíteni.⁸ A jóvátétel csökkentése így a nemzetközi és az osztrák közbenjárás nélkül is bekövetkezett volna. Eljárásával Beust mindenesetre újból tanúbizonyosságát adta annak, hogy Ausztria—Magyarország még mindig a németellenes erők tartaléka a nemzetközi életben.

A francia fegyverszünet ügyében végrehajtott közbenjárással a bécsi külpolitika tudatos tevékenysége ki is merül. 1871 márciusától Beust nem lép fel többé kezdeményezőként semmilyen nemzetközi kérdésben. Politikája kizárólag arra korlátozódik, hogy a napirendre került különféle, az osztrák érdekeket érintő nemzetközi kérdésekben szavát hallassa. Eljárása egyetlen esetben sem lépi túl a kényszerű védekezés kereteit.

Közvetlenül a francia—német előzetes békeszerződés után olyan incidens keletkezett, amely mellett az osztrák külpolitika nem mehetett el szó nélkül. A békeszerződés aláírása alkalmával I. Vilmos köszönő táviratot küldött II. Sándornak: kifejezte háláját Oroszországnak a német háború iránt tanúsított jóindulatú magatartásáért. A táviratban többek között ez állt: „Poroszország soha nem felejtí el, hogy Önnek köszönheti azt, hogy a háború méretei nem szélesedtek ki.”⁹ Ez egyebek között azt jelentette, hogy az osztrák semlegesség is kizárólag Oroszország javára írható. Az oroszok iránti hála hangoztatása 1871 márciusában azonban többet is mutatott: azt, hogy Németország még mindig nagyfokú bizalmatlansággal viseltetik Ausztria—Magyarország iránt. Mindez persze még nem szült volna diplomáciai botrányt. Vilmos levele azonban nem maradt az orosz külügyminisztérium titkos dossziéjában, hanem megjelent a „Journal de Saint Pétersbourg”, a cári félhivatalos lap hasábjain, a berlini saász követ nagyon valószerű feltételezése szerint azzal a céllal, „hogy az Ausztria és Németország közötti szorosabb kapcsolat kialakítását megakadályozza”.¹⁰

Hogy a távirat közzététele milyen hatást tett Bécsben, azt megtudhatjuk a saász követ jelentéséből: „A német császárnak Sándor cárhoz intézett és a 'Journal de Saint Pétersbourg' hasábjain közzétett távirata, amely *egyedül* Oroszország magatartásának tulajdonítja a háború lokalizálását, a birodalmi kancellárna rendkívül kedvezőtlen benyomást tett.”¹¹ Az osztrák külügyminiszter azonban, bármennyire zokon vette is a leleplezést, nem léphetett fel ellene, hisz ő maga tudta a legjobban, hogy a távirat tartalma megfelelt a valóságnak. Mégsem hagyhatta egészen szó nélkül az osztrák háborús szándékok ilyen nyilvánvaló kitergetését, ezért szóbeli rosszallását fejezte ki Schweinitz előtt. A nyilatkozatról Bose-nál a következőket olvashatjuk: „Beust gróf ezt [ti. a kedvezőtlen benyomást — D. I.] Schweinitz úr előtt sem titkolta és kijelentette, éppen most kapott egy táviratot Berlinből, amely Ausztria magatartásáról elismerően nyilatkozik. Ennek értékét azonban a szóban forgó távirat nagyon

⁷ Bismarck: G. W. 6/b k. 708.

⁸ Uo.

⁹ [Schweinitz:] Denkwürdigkeiten . . . 288.

¹⁰ Könnneritz an Friesen, Berlin, 10. März 1871. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 14414.

¹¹ Bose an Friesen, Wien, 3. März 1871. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 14414.

leszállítja.”¹² Vilmos táviratának nyilvánosságra kerülése tovább élte a december vége óta némiképp megjavult osztrák—német viszonyt, és újra elhintette a bizalmatlanság magvát Berlin és Bécs között.

Még jószérével el sem ült a német császár távirata által felkavart por, az osztrák külügyminisztériumnak máris újabb „leleplezéssel” kellett bajlódnia. 1871 februárjában megnyílt az angol parlament ülészaka és április folyamán sor került a külügyi vitára is. A Gladstone-kormányt saját pártja részéről is, de különösen konzervatív oldalról éles támadások érték a francia—porosz háborúval és a pontuszi válsággal kapcsolatos passzivitás miatt. Szemére vetették, hogy eltúrte Franciaország leverését, hogy tétlenül nézte Oroszország hatalmi pozícióinak megerősödését.¹³ Az angol miniszterelnök igen ügyesen védekezett. Rámutatott arra, hogy más politika Angliát is elkerülhetetlenül háborúba vonta volna. Állításának igazolására nyilvánosságra hozta a bécsi kormánnyal folytatott levélváltásának egyes darabjait.¹⁴

Az aktákból mind az angol kormány visszatartó szándéka, mind az osztrák—magyar külügyminisztérium háborús elszántsága világosan kirajzolódott. Mindezt Gladstone kommentárja még alá is húzta: „Nem volt-e borzalmas kilátás Európa számára?” — tette fel szónokiasan a kérdést a liberális kormány elnöke, majd így folytatta: „És vajon nem volt-e lord Granville kötelessége, hogy az osztrák kormány előtt, amennyire ezt barátságos módon megtehetette, ennek a lépésnek lehetséges következményeit kifejtse, hogy rámutasson: „ezáltal az eddig két hatalom között vívott háborúnak egészen kétségtelenül európai háborúvá kell válnia?”¹⁵ Gladstone tehát világosan megmondta azt, amit Vilmos táviratában csak a sorok között lehetett olvasni: Ausztria—Magyarország be akart avatkozni a háborúba, s ettől csak a nemzetközi helyzet alakulása tartotta vissza.

Beust nem hagyta válasz nélkül ezeket a kijelentéseket. Ahogy Gladstone megnyilatkozásait is az angol politika aktuális szükségletei diktálták, úgy Beust is az osztrák külpolitika adott problémái oldaláról nyúlt a kérdéshez, és különösen az időszerű külpolitikai feladatok szempontjából nehezményezte Gladstone leleplezését. „Az angol kormánynak nem állhat szándékában, hogy lerombolja a Németország és Ausztria—Magyarország között fennálló jó kapcsolatokat, de Gladstone úr szavai nem olyan természetűek, amelyek szorosabbra fűznék a két birodalom között a baráti köteleket.”¹⁶ Többszöri levélváltás után az ügyet végül mindkét kormány megelégedésére sikerült rendezni. Gladstone kijelentéseinek visszhangja azonban nem múlt el nyomtalanul. Nem nehéz belátni, hogy az osztrák magatartásnak ez a nyíltzini kitergetése nem hatott a német—osztrák viszony javításának irányában. Az is kétségtelen, hogy a kissé ingerült hangú jegyzékek bizonyos fokig elhidegítették Ausztria—Magyarország és Anglia kapcsolatát is.

¹² Uo.

¹³ *Rheindorf*: England und der Deutsch—Französische Krieg 1870—71. Bonn—Leipzig 1923. 150.

¹⁴ Wiener Abendpost 5. April 1871.

¹⁵ Uo.

¹⁶ „Il ne saurait être dans les vues du Gouvernement anglais de compromettre l'existence des bonnes relations établies entre l'Allemagne et la Monarchie Austro—Hongroise, mais les paroles de M. Gladstone n'étaient certainement pas de nature à resserrer les liens d'amitié entre les deux Empires.” Beust à Apponyi, Vienne, le 19 avril 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, VIII. England, Fasc. 77.

Nem kevés gondot okozott az osztrák külügyminisztériumnak 1871 tavaszán a Törökországhoz fűződő kapcsolat rendezése. Ismeretes, hogy a pontuszi válság kitörése alkalmával és a londoni konferencián a török kormány visszautasította az osztrák kormánynak a válság megoldására tett javaslatait. A kapcsolatok ennek következtében meglehetősen elhidegültek. 1871 tavaszán mindkét részről jelentkezett annak igénye, hogy a korábbi „bensőséges” viszonyt visszaállítsák. A török kormány lépett fel kezdeményezőként. Április 19-én Ali pasa, a török külügyminiszter, terjedelmes levélben próbálta megindokolni, miért nem fogadták el a londoni konferencián az osztrákok indítványait. A nemzetközi tengeri kikötő — az osztrák program gerince — Ali véleménye szerint nem jelentett volna reális garanciát Oroszország ellen, ellenkezőleg: Oroszország azt a bizalmatlanság jelének fogta volna fel és „megkettőzte volna erőfeszítéseit, hogy tekintélyes tengeri erőre tegyen szert”.¹⁷ A török külügyminiszter egyúttal visszautasította azokat az osztrák állításokat, amelyek szerint Törökország Oroszországgal valamiféle külön megállapodásra lépett volna, de ugyanekkor kijelentette: „Úgy gondolom, sem Ausztria—Magyarország kancellárja, sem más nem tanácsolja nekünk, hogy udvariatlansággal viszonzzuk az irányunkban tett udvarias lépéseket.”¹⁸

A török jegyzék udvariassága ellenére sem volt olyan, amilyent az események után Bécsben vártak. Beust kedvetlenül válaszol: „Őfömlétsága a Nagyvezér megengedi, hogy megmondjam: a Magas Porta által most kinyilvánított elv, amely szerint saját ura kíván maradni és csak saját hasznossági szabályait tartja szem előtt, elméletileg érthető, de nem hiszem, hogy gyakorlatilag megfelel a török kormány érdekeinek. A magunk részéről nem gondolunk arra, hogy a toladó szerepét játsszuk, akit rendretasítanak, s mindenáron Törökország egyedüli védőjének szerepében tetszelegjünk, amikor Törökország a jövőre nézve kifejezetten fenn kívánja tartani teljes cselekvési szabadságát.”¹⁹ A török—osztrák jó viszony helyreállítása, pontosabban Ausztria korábbi befolyásának visszaállítása a Portánál ilyenformán nem sikerült. 1871 tavaszán a török kormány a pontuszi válság tapasztalatainak okulva, elsősorban az Oroszországgal való jó viszony útján akarta biztosítani birodalmának belső békéjét és területi integritását. Ausztria—Magyarország számára ez azt jelentette, hogy miután szélsőséges tervei miatt a keleti kérdésben magára haragította Oroszországot, ráadásul még hagyományos szövetségeseinek, Törökországnak barátságát is kérdésessé tette.

Szólnunk kell végül arról a szegyeinteljes szerepről, amelyet az osztrák—magyar kormány a párizsi kommünnel, illetve annak Ausztriába menekült résztvevőivel

¹⁷ „La Russie eût trouvé dans cette mesure un acte de méfiance à son égard et aurait redoublé d'efforts pour avoir une force navale bien plus considérable que celle que les puissances auraient assumé les dépenses d'entretenir dans la Mer Noire.” Ali Pacha à Khalil Bey, Constantinople, le 19 avril 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XII. Türkei, Fasc. 99.

¹⁸ Uo.

¹⁹ „Que son Altesse le Grand Vizir me permette de lui dire: le principe que proclame aujourd'hui la Sublime Porte, de rester maîtresse absolue chez elle et de ne consulter que ses convenances, ce principe peut se concevoir en théorie, mais pratiquement je ne le crois pas conforme aux intérêts du Gouvernement ottoman. Pour notre part, nous ne nous soucions pas de jouer le rôle d'un importun que l'on remet à sa place, de nous poser, à nous seuls, en Défenseur, quand même, de la Turquie, lorsque la Turquie se réserve expressément, pour l'avenir, une liberté d'action pleine et entière.” Beust à Prokesch, Vienne, le 12 mai 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XII. Türkei, Fasc. 99.

szemben játszott. Az ingatag és bizonytalan bécsi kormány, amely 1871 februárja óta elveszítette lába alól a talajt, ezen a területen meglepően nagy biztonsággal mozog. Még álltak a kommün utolsó barikádjai, amikor Beust már így táviratozott a versailles-i osztrák ügyvivőnek: „Mélyen fájlalva az elkerülhetetlen csapásokat, amelyek a csapatok Párizsba való visszatérével együtt járnak, a császár megbízza Önt, utazzék Thiers úrhoz és fejezze ki elismerését kormánya energikus tevékenységéért, valamint a rend helyreállításáért, amely most már biztosítottnak látszik.”²⁰ Néhány nap múlva kiderült, hogy az osztrák kormány öröme a kommün leverése fölött nem csupán passzív helyeslés, hanem együttműködésre kész ellenforradalmi szimpátia. Jules Favre francia külügyminiszter már május 26-án utasította a bécsi francia követet: intézzen kérdést az osztrák—magyar kormányhoz, hajlandó-e a kiadni a párizsi kommün Ausztriába menekült résztvevőit.²¹ A francia követ június 2-án továbbította Beustnak kormánya kérését. Beust nem válaszolt rögtön. Mivel tudta, hogy semmit sem kockáztat, a dualizmus szabályai szerint továbbította a kérést a ciszlajtai és a magyar miniszterelnökséghez mint a belügyeket is érintő kérdés egyedüli illetékeseihez. Az alkalmat nem szalasztja el, hogy az ügyről és magáról a párizsi kommünről véleményt ne nyilvánítson. „Midőn a továbbiakban van szerencsém kérni, hogy Nagyméltóságod közölje a Bainville márkinak adandó válasszal kapcsolatos nézeteit — írja —, úgy érzem, a magam szempontjából kötelességem, hogy kifejezzem a kötelességeknek és érdekeknek azt a kétségen kívüli szolidaritását, amellyel valamennyi kormány a párizsi kommün halálküzdelmét jellemző irtózatot kilengésekkel szemben viseltetik.”²²

Beust nem számított rosszul. Egy hét múlva már megkapta a ciszlajtán és a magyar minisztertanács határozatát. A konzervatív Hohenwart-kormány és a liberális Andrassy-kabinet tökéletesen egy véleményen volt abban, hogy a „társadalmi rend felforgatói” ellen a nemzetközi jog írott szabályainak lábbal tiprása árán is el kell járni. Június 18-án már a bécsi francia követ kezében van az osztrák külügyminisztérium pozitív válasza. „Következésképpen — mondja az osztrák válaszjegyzék —, ha a francia kormány olyan személy letartóztatását kéri, aki Ausztria—Magyarország területére menekült, és akit a fent említett bűntettek miatt köröznék, az illetékes hatóságok nem fognak nehézséget támasztani a tekintetben, hogy haladéktalanul letartóztassák a gyanúsított személyt és őt a kiadatási kérelem benyújtására megszabott időtartamra letartóztatásban tartásák. A kiadatási kérelmet azután természetesen az illetékes bíróság vizsgálja meg, amely minden egyes esetben dönt, hogy a kért személyt kiadják-e a francia hatóságoknak.”²³

A párizsi kommün résztvevőinek kiszolgáltatásával Ausztria—Magyarország kétségkívül érdemeket szerzett a konzervatív európai rend letéteményeseinél. A munkásmozgalom ellen kifejtett buzgó tevékenysége sem leplezhette azonban az osztrák külpolitika zsákutcáját és e külpolitika vezetőinek teljes zavarát. Az osztrák külpoli-

²⁰ Beust à Hoyos, Vienne, le 25 mai 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 97.

²¹ Jules Favre à Bainville, Paris, le 26 mai 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv Paris, Fasc. 148.

²² Abschrift einer Note an den Grafen Andrassy und Grafen Hohenwart. Wien, 5 Juni 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv Paris, Fasc. 148.

²³ Beust à Bainville, Vienne, le 18 juin 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv Paris, Fasc. 148.

tika gépezetét nem lehetett a végletekig üresen járatni. Az a nagyhatalom, amelynek léte az európai hatalmi viszonyok függvénye volt, törvénytörően e viszonyok követelményeihez kellett hogy igazítsa külpolitikáját.

2.

Annak, aki az osztrák külpolitika új irányának megszabására vállalkozott, rendkívül bonyolult, egymást hol kiegészítő, hol egymás ellen működő nemzetközi és belpolitikai tényezők hatékonyságát kellett megvizsgálnia, és mérlegre kellett tennie a külpolitikát befolyásoló körülmények összességét. Tekintetbe kellett vennie először is az objektív hatalmi viszonyokat, amelyeket 1871 februárjától Németország és Oroszország döntő túlsúlya és Franciaország nagymértékű visszazorulása jellemezett. Fügyelembe kellett vennie a nagyhatalmak alapvető külpolitikai törekvéseit is; látnia kellett, hogy a versailles-i béke után két külpolitikai irányzat birkózik egymással: a bismarcki „három császár” irányvonal és a francia európai szövetségi politika, amelyek szinte egyforma intenzitással kívánták bevonni szférájukba Ausztria—Magyarországot. Számolnia kellett azzal a körülménnyel is, hogy Oroszország lényegében elfogadta a „három császár” irányvonalat, és észre kellett vennie, hogy az a keleti kérdésben modus vivendi keresett a Monarchiával. Anglia passzivitása is lényeges tényező volt, éppúgy, mint a nemzetközi életben jelentkező nagyhatalmi „mellékendenciák”, mint például a Németország ellen irányuló osztrákbarát orosz különmegyezési törekvések. Az új osztrák külpolitikai irány kialakítója természetesen nem szemlélhette statikusan a nemzetközi körülményeket, az objektív mozdítóerők és a hatalmi viszonyok alakulása szempontjából egyaránt *ki kellett tapintania a nemzetközi élet fejlődésének irányát.*

A nemzetközi helyzetet azonban nem lehetett egyetlen politikus vagy akár egy vezető párt szemszögéből áttekinteni, hanem a bonyolult osztrák—magyar pártviszonyok áttételein keresztül kellett szemlélni: számításba kellett venni valamennyi vezető politikai csoport külpolitikai nézeteit és törekvéseit. Mivel egymással ellentétes irányzatokról volt szó, a fő kérdésben nem lehetett a döntést megkerülni; a hivatalos vezetésnek vagy a Verfassungspartei német orientációs politikáját, vagy az udvari párt németellenes, oroszbarát irányzatát kellett magáévá tennie. Ugyanakkor nem lehetett figyelmen kívül hagyni a Deák-párt oroszellenes tartalmú német szövetségi elképzeléseit sem. Végül számolni kellett olyan jelenségekkel is, mint a Verfassungspartei egy részének nagynémet törekvése, az udvari párt és a Deák-párt eleven franciabarátsága. Valamennyi árnyalat erőteljesen törekedett arra, hogy a hivatalos külpolitika kialakításában is éreztesse befolyását.

Az utóbbi hónapok gyakorlatától eltérően nem a közös minisztertanács hattagú testülete, hanem a külügyminiszter maga vállalkozott az új osztrák külpolitikai irányvonal kidolgozására. 1871 májusában Beust Gasteinba utazik — nem fáradalmait kipihenni, pedig az utóbbi tíz hónap megfeszített munkája után erre is szüksége lenne, hanem azzal a megbízatással, hogy az új külpolitika alapelveire előterjesztést készítsen.

Az előterjesztés előkészítésénél a külügyminiszter tehát nem támaszkodhat az osztrák—magyar politikai élet vezető irányzatait magába foglaló kollektív testület véleményére. Ez fokozottabb mértékben kötelességévé teszi, hogy koncepciója megfogalmazásánál valamennyi irányzat igényeivel számoljon. Tapasztalatunk szerint Beust négyesztendőös ausztriai pályafutása alatt mindig tartotta magát az osztrák—

magyar politikai élet ezen íratlan szabályához — olyannyira, hogy az utolsó tíz hónap alatt egymás után mind a három vezető külpolitikai irányzat képviselőjévé szegődött.

Mindezek után azt lehetne hinni, hogy abban a több mint ötven főloldalal elaborátumban, amelyben Beust a Monarchia külpolitikai programjára javaslatot tesz, a belső erők a maguk nézeteivel együtt megkapják az őket megillető helyet. Éppen ezért meghökkentő az olvasó számára az a gúnyos és megvető hang, ahogy a külügyminiszter ezekről a tényezőkről szól: „... a német országgyűlési bizottság egész tárgyaló tevékenysége — írja Beust a Verfassungspartei külpolitikai nézeteit kifejezésre juttató delegációs ülészokról — dr. Herbst beszédében éri el csúcspontját; az ő vitathatatlan szellemessége személyes gyűlölködésben... merült ki.”²⁴ A külügyminiszter nem elégszik meg azzal, hogy az osztrák liberális párt jelentőségét kisebbítse, egyúttal meg is gyanúsítja ezt a pártot. Ugyanis „a jelenleg uralkodó bizonytalanságot” elsősorban a hazafiatlan sajtónak tulajdonítja, amelynek tevékenysége a Monarchia külföldi tekintélyét rombolja. A hazafiatlan sajtó pedig nem egyéb, mint a németbarátságot hirdető alkotmánypárti lapok összessége. A Deák-párt sem részesül jobb elbánásban a külügyminiszter felterjesztésében: „A magyar országgyűlési bizottságnál ezzel szemben azt láttuk, hogy a maguk önálló vonalán folytatni kívánt nagypolitika szándéka miként iparkodott tisztességes, mindamellett kicsinyes bírálattal palástolni a határozott célok és az alkalmazandó eszközök terén mutatkozó bizonytalanságot.”²⁵ Végül a külügyminiszter elhatárolja magát az udvari párttól is: „... én semmiképpen nem állok akadályozólag a kormány útjába — írja a párt törekvéseit kifejezésre juttató Hohenwart-kormányról —, azt készséggel támogatom, és kifelé a súrlódás minden látszatát kerülöm, ezzel szemben egyáltalán nem vállalom közösséget belpolitikájával. Ez számomra azért szükségszerű, mert magával a kormánnyal szemben semmilyen részvétellel felelősséget nem vállalhatok; ezt csak akkor vehetném magamra, ha módomban lenne a kormány tevékenységének alapjául szolgáló elvekre döntő befolyást gyakorolni.”²⁶ Ezek szerint a külügyminiszter egyik vezető párt véleményét sem tartja irányadónak a külpolitikai program megfogalmazásánál. Nem csoda, ha az olvasóban eleve bizalmatlanság támad a készülő program hatékonyságát illetően. Kérdés persze, hogy a külügyminiszter tartani fogja-e magát a belpolitikai bevezetőben leszögezett alapelveihez.

A nemzetközi körülmények, az objektív külpolitikai helyzet iránt már sokkal nagyobb tiszteletet tanúsít. Először ugyan lándzsát tör az 1866-tól folytatott „szabad kéz” politikája mellett, mondván: „Ameddig Franciaország és Poroszország egyenrangú hatalmakként állottak szemben egymással, amikor is egy esetleges háború

²⁴ Beust an Kaiser Franz Joseph, Gastein, 18. Mai 1871. Vortrag. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 54.

²⁵ „In der ungarischen Delegation dagegen sahen wir, wie die Neigung grosse Politik auf eigene Hand zur treiben den Mangel an Klarheit über bestimmte Ziele und anzuwendende Mittel mit einer zwar anständigen aber kleinlichen Kritik zu verdecken bemüht war.” Uo.

²⁶ „... dass ich keiner Weise dem Ministerium hinderlich in den Weg zu trete, demselben dienstfreundlich zur Seite stehe und nach Aussen jeden Schein einer Differenz hintanhalt, dagegen aber jeder Solidarität mit dessen innerer Politik fern bleibe. Dies ist mir eintheils desshalb geboten, weil ich dem Ministerium selbst gegenüber durch irgendwelche Betheiligung eine Verantwortung nicht übernehmen kann, der ich mich nur dann unterziehen könnte, wenn ich in der Lage wäre, einen leitenden Einfluss in den der Regierungs-Aktion zu Grunde liegenden Prinzipien zur Geltung zu bringen.” Uo.

kimenetele a bekövetkezett eseményeknek megfelelő módon semmiképpen sem volt előrelátható, részünkről egyenesen felelőtlenység lett volna helyzetünk előnyeit kiadni kezünkből, és ezzel lerontani esélyeinket egy kedvezőbb jövőre : : : Hasonló viszonyok között most is így cselekednék.”²⁷ Mindez azonban már csak arra szolgál, hogy a következő kijelentésnek megfelelő kontrasztot adjon: „Azonban mindeme körülmények mostanra alapvető módon megváltoztak”²⁸ — [Kiemelés tőlem — D. I.] — veti papírra a nemzetközi viszonyokkal reálisan számot vető és az osztrák külpolitikára nézve messzemenő következményekkel járó mondatot.

Az osztrák külügyminiszter a nemzetközi helyzet gyökeres megváltozását két körülményből vezeti le. Az első: Franciaország . . . a világtörténelemben példátlan vereséget szenvedett.²⁹ A második: Poroszország hangadó nemzeti állammá növekedett.³⁰ Ezek után logikusan felteszi a kérdést: milyen következményekkel jár Ausztria—Magyarországra nézve ez a megváltozott helyzet. Először a francia vereséggel vet számot. Ez a katasztrófa Ausztria—Magyarországot fájdalmasan érintette, mert elveszítette reményeit, amelyeket jogosan táplált, és amelyek Franciaország esztelen és meggondolatlan eljárása miatt most egyszerre cserbenhagyták.³¹ Az egységes Németország kialakulása Beust szerint kettős vonatkozásban is érinti a Monarchiát. „Könynyen belátható — írja —, hogy Porosz-Németország nemcsak közvetlenül, óriási katonai ereje kifejtésével avatkozhat Ausztria sorsába, hanem — bizonyára nem kevésbé veszélyesen — közvetve is, ha zilált, nemzeti súrlódásoktól módfelett megromlott belállapotainkból ösztönzést akar meríteni, hogy ezekre propagandisztikus céllal oly módon hasson, mint ahogy azt éveken keresztül Dél-Németországban oly tagadhatatlan sikerrel tette.”³² A külügyminiszter itt ismét az osztrák liberálisokra utal. Véleményét egy másik, hasonlóan valószínűtlen állítással is alátámasztja, hogy ti.: „ . . . Berlinben nem hagytak fel azzal, hogy a Német-Ausztriában amúgyis bőven fellelhető német nemzeti gyűlékony anyagot lángra lobbantsák”³³ Majd látni

²⁷ „So lange Frankreich und Preussen sich als ebenbürtige Mächte gegenüberstanden, wobei der Ausgang eines möglichen Krieges keineswegs in der den eingetretenen Erfolgen entsprechenden Weise vorauszusehen war, wäre es geradezu unverantwortlich für uns gewesen, die Vortheile unserer Stellung aus der Hand zu geben und dadurch die Chancen für eine günstigere Zukunft zu verderben . . . Ich würde unter ähnlichen Verhältnissen auch jetzt noch so handeln.” Uo.

²⁸ „Alle diese Umstände haben sich aber nunmehr gründlich geändert.“ Uo.

²⁹ „Ungeachtet unseres lebhaften Abrahens hat Frankreich sich mutwillig und in dem es auch das National-Gefühl Deutschlands auf das Tiefste aufregte in einen Krieg gestürzt, in dem es eine Niederlage erlitten hat, von welcher die Weltgeschichte kein weiteres Beispiel kennt.” Uo.

³⁰ Uo.

³¹ „Österreich—Ungarn wurde durch diese Katastrophe in doppelter Beziehung schmerzlich berührt. Einmal nämlich durch den Verlust von Hoffnungen und Erwartungen, die es zu hegen berechtigt gewesen war und welche es sich durch ein sinn- und kopfloses Vorgehen von Seite Frankreichs auf einmal betrogen hat.” Uo.

³² „Es ist nämlich unschwer zu erkennen, dass Preussen-Deutschland in die Geschicke Österreichs nicht nur direct, durch Entfaltung seiner riesigen militärischen Kraft, sondern und gewiss nicht minder gefährlich auch indirect eingreifen kann, wenn es von unseren verworrenen, durch die nationalen Reibungen so überaus unerquicklich gewordenen Zuständen im Innern Veranlassung nehmen will, hierauf in jener Weise propagandistisch einzuwirken; wie es dies Jahre lang in Süd-Deutschland mit so unleugbarem Erfolg geübt hat.” Uo.

³³ Uo.

fogjuk, hogy az Anschluss-törekvések mindkét oldalról való felemlítése csak arra szolgál, hogy az udvari párt számára indokolttá és elfogadhatóvá tegye a javasolni szándékozott programot.

A felterjesztés a továbbiakban a Németországhoz fűződő kapcsolatokkal foglalkozik. Beust a maga módján áttekinti az új egységes Németország külpolitikai helyzetét és megkísérli meghatározni a bismarcki külpolitika jövődő perspektíváit. Németországgal kapcsolatban ezt írja: „Ez utóbbi ugyanis katonai téren valóban győzelmeket aratott, melyek ez idő szerint kiemelkedő hatalmi állást biztosítanak neki Európában, és talán még további sikerekkel biztatják oly esetekben, amikor a fegyvereké lehet a végső szó — mindamellett politikai helyzete semmiképpen sem emelkedett katonai helyzetével azonos fokra.”³⁴ Megállapításait külpolitikai érvekkel támasztja alá, és itt úgy tűnik — bár ez ellen később tiltakozik —, a magyar liberálisok szemléletét vette át. Oroszország ez idő szerint Németország egyetlen szövetségese — írja —, de „ennek a cimboraságnak a háttérében nem állami, hanem tisztán dinasztikus érdekek állanak”. Beust a problémát abban látja, hogy „a német lakosság az Oroszországgal létesítendő benső kapcsolatot egészen az ellenségességig menő ellenszenvvel fogadja — amiként a másik részről, Oroszországban erős áramlat fordul a német elemmel szembe.” A másik nehézség anyagi természetű, „minthogy Németország gazdasági fejlődésének az ellentéteket folytonosan éleznie kell”. Végül az osztrák liberális sajtó stílusában kijelenti, hogy most már előreláthatólag minden európai bonyodalomban Oroszországra jut a követelő és Porosz-Németországra a szolgálatot tevő fél szerepe. Az érvekből adódik a következtetés: a két hatalomnak „normális időkbén mind nehezebb lesz egybehangolt politikát folytatnia”.³⁵ Oroszország tehát Beust szerint bizonytalan szövetséges Németország számára. A körülményeket súlyosbítja szerinte az is, hogy más szövetségesre nem számíthat, mert „Franciaország részéről csak adáz gyűlöletet és megtorlási vágyat, Angliától érdektelenséget, Olaszországtól — elszigetelt köröket leszámítva — csak ellenszenvet várhat”.³⁶

Bőven lehet kifogást emelni az osztrák belviszonyok, a német külpolitikai helyzet és az osztrák—német kapcsolatok Beust által adott jellemzése ellen. Az a nézet, hogy a nemzeti sűrlődásoktól módfelett megromlott belállapotoktól, vagyis az osztrák liberálisok német orientációjától féltette a Monarchia fennmaradását, megfelelt ugyan az udvari párt véleményének, de semmiképpen sem a való helyzetnek. A Verfassungs-

³⁴ „Letzteres hat nämlich zwar allerdings auf militärischem Felde Triumphe gefeiert, die ihm augenblicklich eine hervorragende Machtstellung in Europa sichern und in Füllen, wo die ultima ratio angewendet werden kann, ihm vielleicht noch weitergehende Erfolge in Aussicht stellen, aber seine politische Lage hat sich keineswegs auf gleiche Stufe mit der militärischen gehoben.” Uo.

³⁵ „Der einzige Alliierte, auf den Preussen-Deutschland im Nothfalle mit einer gewissen Sicherheit zählen kann, ist Russland. Aber nicht *staatliche* Interessen sind es, die ein solches Zusammengehen begründen, sondern rein dynastische... Die Stimmung der deutschen Bevölkerung ist einer innigen Verbindung mit Russland durchaus — ja bis zur Feindseligkeit — abgeneigt, wie denn andererseits in Russland eine starke Strömung gegen das deutsche Element gerichtet ist und da die wirtschaftliche Entwicklung Deutschlands die Gegensätze fortwährend verschärfen muss, so wird eine übereinstimmende Politik in gewöhnlichen Zeiten immer schwieriger durchzuführen sein.” Uo.

³⁶ „... da er von Seite Frankreichs nur wüthenden Hass und Streben nach Wiedervergeltung, von England Gleichgiltigkeit, von Italien — vereinzelte Kreise ausgenommen — Abneigung zu erwarten hat.” Uo.

partei döntő többsége az egységes Németország iránt kinyilvánított együttérzés ellenére is változatlan erővel ragaszkodott a történelmi Ausztria fenntartásához. Az a nézet, hogy Berlinben még mindig lángra akarják lobbantani az Ausztriában fellelhető „német nemzeti gyűlékony anyagot” — vagyis, hogy az Anschlusra törekvésnek — olyan állítás volt, amelyet a megelőző hónapok tapasztalatai után talán maga Beust sem hitt el. Németország előnytelen külpolitikai helyzetének felvázolásánál kétségkívül érződik a magyar liberálisok illuzionista nézeteinek hatása, biztosan kitapintható az az osztrák liberális nézet is, amely szerint Németország Ausztriára van utalva; a kép mindamellert nagyon messze van attól, hogy reális legyen. Mindezen állítások főleg azért vitathatók, mert rendkívül sokféle következtetés levonására adnak lehetőséget. Az elemzés indoklása tehát hibás, a konklúzió azonban, amelyet Beust az általa felvázolt körülményekből levon, teljesen megfelel az adott helyzet követelményeinek.

Beust következtetése így hangzik: „Annak a rendszernek alappillére, amelyre most rátérünk, ilyenformán vázolható fel: *Közép-Európa tényleges túlsúlya Európa sorsmérlegén, Ausztria—Magyarország és Porosz-Németország valamennyi égető napi kérdésben történt előzetes megegyezése révén, a világbéke fenntartásának kifejezett céljával.*”³⁷ [Kiemelés az eredetiben.]

Még mielőtt ezen „alappillért” építőköveit megvizsgálánk, egy fontos körülmény felemlítése látszik szükségesnek. Beust azt állítja, hogy javasolt rendszerének megvan az előtörténete az osztrák külpolitikában. Azt írja, hogy már korábban felmerült az a lehetőség, hogy Ausztria „Poroszország új németországi állását fenntartás nélkül elismerje”, és „a lehetőséghez képest jó viszonyba kerüljön ezzel a jelenleg Európában parancsoló hatalommal”. Beust erről a lehetőségről azt állítja: „Egy pillanatig sem haboztam azt tanácsolni Felsőgednek, hogy ezt az utóbb említett utat válassza.”³⁸ Világos előttünk — bár konkrétan nem esik róla szó —, hogy a december 26-i felterjesztésről van szó. A külügyminiszternek formálisan kétségkívül igaza van: decemberben felvetette az utóbbi lehetőséget és elfogadását javasolta. Azt azonban elfelejti most hozzátenni, hogy a Poroszországgal való, javasolt formális kibékülés december végén még korántsem a viszonyok tényleges normalizálásának kerete volt, csupán a körülmények kikényszerítette engedmény, amelynek leple alatt változatlanul tovább folytatta a Franciaországra orientálódó, végső soron még mindig németellenes politikát. Persze az is igaz, hogy alkalmat adott a tényleges kibékülésre is, de ezt Beust csak 1871 májusában, a nemzetközi viszonyok megmásíthatatlan átalakulása után hozza javaslatba.

Mi legyen a tartalma és a formája az osztrák—német együttműködésnek? A választ Beust történelmi analógiával adja meg. „Ha visszatekintünk a Német Szövetség fennállásának idejére — írja a külügyminiszter —, vitán felül álló igazságként

³⁷ „Als Grundpfeiler des nun einzuschlagenden Systems stellt sich sonach dar: *Factisches Prädominiren Mitteleuropas in der Waagschale der europäischen Geschieke durch vorläufige Verständigung Österreich—Ungarns und Preussen-Deutschlands in allen brennenden Tagesfragen mit dem ausgesprochenen Zwecke der Erhaltung des Weltfriedens.*” Uo.

³⁸ „... oder rückhaltloses Anerkennen der neuen Stellung Preussens in Deutschland und ernster Versuch sich mit diesen Augenblick in Europa gebietenden Macht auf möglichst guten Fuss zu stellen und zu trachten, wenigstens auf practischem Wege jene grosse Nachtheile minder fühlbar zu machen, welche sich aus den Ereignissen des vergangenen Jahres für uns ergeben. Nicht einen Augenblick hatte ich gezögert, Euer Majestät das Einschlagen der letzterwähnten Bahn anzurathen.” Uo.

jelenik meg előttünk, hogy akkoriban elintézett dolognak tartották azt az eljárást, amely szerint Ausztria és Poroszország, mielőtt európai kérdésekben szavukat hallatják, kötelességszerűen először egymás között cserélik ki nézeteiket, és kísérletet tesznek ezeknek a nézeteknek elvi meghatározására.” Kifejezésre juttatja azt a véleményét is, hogy ez az együttműködés nem csupán a szövetségi szerződésből következett, hanem abból a megfontolásból, „hogy Ausztriának és Poroszországnak . . . nyilvánvaló közös érdekei forognak fenn, amelyek mindenekelőtt megkívánják, hogy tekintetbe vegyék és rendezzék őket”. A továbbiakban kiderül, hogy Beust Ausztria és Poroszország viszonyát tartalmi tekintetben ugyanolyannak tekinti, mint a Német Szövetség fennállásának időszakában, mert ugyan „Poroszország a (szövetségi) szerződést mint olyant 1866-ban a legfelelőtlenebb módon felrúgta”, ez azonban az alaphelyzeten mit sem változtatott, mert „a közös eredeten, történelmi hagyományokon és ezerfajta anyagi kapcsolaton nyugvó érdekek továbbra is fennállanak . . .”³⁹

A Német Szövetség formai keretéhez hasonló, a közös eredeten, történelmi hagyományokon és anyagi érdekeken alapuló osztrák—német együttműködés — így foglalható össze Beust külpolitikai programjának lényege, amelyet a külügyminiszter a francia—porosz háború következtében előállott nemzetközi és belső változások eredményeként az uralkodónak indítványozott. Hogy ez a program gyökeres változást jelent az eddigi külpolitikai irányvonalhoz képest, első pillanatra nyilvánvaló, de ennek elemzésébe itt még ne menjünk bele. Ehelyett tegyük fel azt a kérdést, vajon a külügyminiszter önállóan, a belső erők befolyása nélkül jelölte-e meg ezt a külpolitikai irányvonalat. A tagadó válasz nyilvánvaló. A német orientáció, méghozzá a történelmi közösségen és az anyagi érdekeken alapuló német orientáció, mint előttünk ismeretes, a legtekintélyesebb osztrák politikai csoport, a Verfassungspartei külpolitikai programjának lényegét alkotta. A külügyminiszter rossz viszonyban lehetett a párttal, mert ez élesen bírálta őt a belpolitikai ügyekre való beavatkozás miatt, megvádolhatta a pártot, hogy nem eléggé osztrák (azaz „hazafiatlan”), de azt nem tehetette meg, hogy külpolitikai programját figyelmen kívül hagyja. Miként a nemzetközi életben az új Németország léte és külpolitikája, éppúgy a Monarchia belső életében az osztrák liberális párt meggyőződése meghatározó módon éreztette befolyását az osztrák külpolitika kialakítására. Mivel a kívülről és belülről jövő impulzus egy közös eredőben találkozott, a külpolitika nem lehetett egyéb, mint az osztrák—német együttműködés megvalósítására irányuló feltartóztathatatlan törekvés. Beust mint külügyminiszter nem tehetett egyebet, mint a diplomácia nyelvén formába öntötte ezeket a külpolitikai törekvéseket.

³⁹ „Werfen wir einen Rückblick auf die Zeit als der Deutsche Bund bestand, so tritt uns als nicht zu bestreitende Wahrheit entgegen, dass es damals als eine ausgemachte Sache galt; Oesterreich und Preussen seien berufen, bevor sich ihr Urtheil in europäischen Fragen abgeben, zunächst unter einander ihre Aussichten auszutauschen und den Versuch zu machen zu einer idealischen Fixirung derselben. Als Motiv hierfür galt aber nicht allein der Bundes-Vertrag, sondern auch die Erwägung, dass Oesterreich und Preussen selbst abgesehen von dieser völkerrechtlichen Basis naheliegende gemeinsame Interessen hätten, welche zunächst eine Berücksichtigung und Ausleichung erheischen.

Nun ist zwar der Vertrag als solcher von Preussen im Jahre 1866 in unverantwortlichster Weise gewaltsam zerrissen worden, aber die Interessen, welche auf gemeinsamer Abstammung, historischen Traditionen, materiellen Beziehungen tausendfacher Art beruhen, fahren fort zu bestehen, machen sich geltend und werden von dem gesammten gebildeten Europa als besondere, nur den beiden Staatsgebieten eigene, anerkannt.” Uo.

Az a körülmény, hogy Beust az alapvető kérdést a bismarcki külpolitika és a Verfassungspartei befolyásának megfelelően döntötte el, meghatározta egyéb kérdésekben való állásfoglalását, Ausztria—Magyarországnak más hatalmakhoz való viszonyát is. Az udvari párt és a Deák-párt befolyásának engedve, kifejezést ad ugyan a Franciaország iránt érzett szimpátiának, mondván: „Ne legyenek ott egy pillanatig sem kétségben afelől, hogy rokonszenvünk e nagy és nemes nemzet felé fordul annak balsorsában is, és hogy mindig nagyra fogjuk becsülni az irányunkban kivált az utóbbi években oly sokféleképpen tanúsított baráti érzületét.” Abból sem csinál titkot, hogy „Franciaországnak mint élvonalbeli hatalomnak a politikai színtérről bizonyára hosszú időre való letűntét”⁴⁰ Ausztria—Magyarországra nézve „veszteségnek” tartja. A francia—osztrák viszony meghatározásánál mégis a német kérdésben leszögeezett álláspontjához igazodik. A francia belső viszonyokat áttekintve, arra a következtetésre jut, hogy Németországnak, ha nem is rövidesen, de elkerülhetetlenül Franciaország bosszújától kell tartania. A francia államférfiak a revánshoz szükséges „katonai fölény hiányát szövetségekkel és forradalmi ármánykodással igyekeznek majd pótolni”. Beust tehát világosan felismerte a francia külpolitika alapvető törekvését, amelyet így körvonalazott: „Franciaország ennél fogva azzal fenyegeti Németországot, hogy igen kényelmetlen, bár egyelőre veszélytelen szomszédja marad, bennünket viszont azzal, hogy baráti, de a valóságban nagyon is veszedelmes partnerre válik, amennyiben Németország és Ausztria között a barátság és együttműködés helyett elhidegülés és feszültség lép előtérbe.” Mit tehet Ausztria—Magyarország e francia törekvésekkel szemben? Beust szakítva saját régi és szíve szerinti politikájával, elhatárolva magát az udvari párt törekvéseitől, elutasítja a bismarcki irányzattal szemben a nemzetközi életben jelentkező alapvető tendenciát. A választ a Verfassungspartei igényeinek megfelelően adja meg. „Politikánk határozott körvonalazását nemcsak a magunk, hanem a rokonszenvünket kiérdemlő Franciaország érdeke is megkívánja” — írja minden lelkesedés nélkül, de a változtathatatlanba beletörődve. „Semmi nem lenne veszélyesebb sem nekünk, sem Franciaországnak olyan illúziók keltésénél, melyek szétfoszlatása számunkra kikerülhetetlen kötelességgé és kínos feladattá kellene hogy váljon, és melyekkel egy végleges porosz—orosz szövetség útját egyengetnénk.”⁴¹

⁴⁰ „Dass Frankreich wohl für längere Zeit als Macht ersten Ranges vom politischen Schauplatze verschwindet, ist für uns ein Verlust, den wir gerade diesem Lande gegenüber offen einbekennen müssen. Man darf daselbst keinen Augenblick im Zweifel sein, dass wir auch im Unglücke unsere Sympathie einer grossen und edlen Nation zuwenden, dass wir die freundschaftlichen Gesinnungen immer hoch halten werden, die sie uns namentlich in den letzten Jahren so vielfach bethätigt hat.” Uo.

⁴¹ „Den Mangel militärischer Ueberlegenheit wird man durch Bündnisse und durch revolutionäre Umtriebe zu ersetzen suchen, welch letztere nach Umständen das kirchliche sowohl wie das politische Gebiet auszunützen trachten werden. Frankreich droht daher für Deutschland ein sehr unbequemer, wenn auch noch ungefährlicher Nachbar zu bleiben, für uns dagegen ein befreundeter, in Wahrheit aber sehr gefährlicher Gesellschafter zu werden, sofern zwischen Deutschland und Oesterreich Kälte und Spannung anstatt Freundschaft und Zusammengehen hervortreten. Ein scharfes Marquiren unserer Politik ist deshalb nicht bloss in unserem, sondern im Interesse des unsere Sympathien verdienenden Frankreichs geboten. Nichts wäre gefährlicher für uns sowohl, als für Frankreich Illusionen entstehen zu lassen, welche zu enttäuschen für uns eben sowohl zur unabweichlichen Pflicht als zur peinlichen Aufgabe werden müsste und womit einer definitiven, Fleisch und Bein gewinnenden preussisch—russischen Allianz die Wege ebnen würde.” Uo.

Ahogy ezek után Beust a Monarchiának Oroszországhoz való viszonyát meghatározza, világosan mutatja, hogy megértette és magáévá tette az Ausztria számára egyedül választható lehetőséget: a bismarcki „három császár” koncepciót. „Az, hogy Oroszországgal jobb és barátságos viszonyra kell törekednünk — írja —, tulajdonképpen már önként következik abból az elhatározásból, hogy Porosz-Németországgal a fentebbiekben jelzett módon szoros kapcsolatba lépünk.” Itt nem is elégszik meg a definícióval, hanem nézeteit kifejtve egyúttal vitába száll az osztrák—német és az osztrák—orosz kapcsolatoknak az osztrák—magyar politikai körökben meglévő más jellegű felfogásával. Felterjesztésében eddig sehol sem tapasztalt elevenséggel fordul szembe az osztrák—német kapcsolatok magyar felfogásával. „Kivált Magyarországon szél-tében elterjedt tévedés, hogy elég a magunk részéről Poroszországnak barátilag élébe-menni, és ezzel mindjárt elválasztjuk Oroszországtól, sőt még ellenséges fellépésre is indítjuk ellene.” Állításának alátámasztására a közelmúlt tapasztalataira hivatkozik. „Az a szenvedélyesség, mellyel ez a felfogás az elmúlt tél folyamán sajnálatosképpen még kormánykörökben is hangot kapott — eleveníti fel a pontuszi válság időszakának külpolitikai problémáit —, nagymértékben megnehezítette feladatomat a londoni konferencián, és Pétervárott alighanem rossz vért fog szülni . . .” El kell ismernünk, hogy a magyar törekvések külpolitikai realitásának értékelésénél a külügyminiszternek kétségen kívül igaza volt. A pontuszi válság alkalmával, majd az 1871 februárja utáni német törekvések elemzésénél is világosan kiderült, hogy Németországban még csak fel sem merült az Oroszországgal való szakítás lehetősége. Tudjuk azt is, hogy Bismarck Ausztria—Magyarország és Oroszország között, ha már mindenképpen választania kellett volna, az utóbbi mellett döntött volna. Csupán annak felemlítése kívánkozik még ide, hogy ez a meggyőződés egyáltalán nem tartotta vissza Beustot attól, hogy a magyarok illuzionista külpolitikai programjának megvalósítását a pontuszi válság időszakában meg ne kísérelje. 1871 májusában azonban a külső és belső körülmények lényeges átrendeződése után már semmi közösséget nem vállal ezzel a programmal.

Ha nem is olyan élesen, mint az osztrák—német kapcsolatok magyar felfogását, ugyancsak elutasítja magától az osztrák—orosz kapcsolatok konzervatív körök adta értelmezését. Az udvari párt németellenes, orosz orientációs programjáról van szó, amely németellenes tartalommal kívánta az osztrák—orosz együttműködést. Már Beust kérdésfeltevése, amely a németbarátságból vezet le az Oroszország iránti javuló viszonyt, kizárja az udvari körök elképzeléseit. Konkrétan is megmondja — mintegy mérsékelni akarva az udvari körök reményeit —, hogy a „tartós feszültség, amíg a jelenlegi orosz és porosz uralkodók trónjukon ülnek, számunkra aligha járhat kedvező következményekkel”. Sőt azt is fontosnak tartja — végeredményben elfogadva a magyaroknak az oroszokkal szemben táplált gyanúját —, hogy a kormány folytonosan figyelemmel kísérje mindazt, ami Oroszországban végbemegy. Más lehetőség nem marad — és ezt Beust erősen hangsúlyozza —, mint hogy „Berlinden keresztül keresse a Pétervár felé vezető utat”.⁴²

⁴² „Das wir uns bemühen müssen mit Russland zu bessern und freundlichen Beziehungen zu gelangen, würde schon von selbst aus dem Entschlusse folgen mit Preussen-Deutschland in der vorhergezeichneten Weise in festes Verhältniss zu treten.

Es ist ein namentlich in Ungarn weit verbreiteter Irrthum, dass es genüge Preussen von unserer Seite freundlich entgegenzukommen, um so es sofort von Russland zu trennen, ja

Az eddigiekből világosan kiderül, hogy a Németországhoz, Franciaországhoz és Oroszországhoz fűződő viszony meghatározásánál a külügyminiszter a német külpolitika elgondolásait és a Verfassungspartei óhajait tartotta elsősorban szem előtt. A keleti kérdéssel, pontosabban a Törökországgal kapcsolatos viszony meghatározásánál már nem érződik ez a felfogás. Beust a német külpolitika igényeitől itt nyugodtan eltekinthetett, mert Bismarck valóban nem tulajdonított komoly jelentőséget a keleti problémáknak. A Verfassungspartei nem nyilvánította ugyan magát érdektelennek a török kérdésben, de nem is tekintette azt központi problémának. Így Beust megengedhette magának, hogy az udvari pártot ezen a területen kompenzálja, pontosabban szólva, itt végre engedjen a befolyásos udvari köröknek — ami egyébként saját nézeteivel is megegyezett. Tehát keleti programjában leszögezi ugyan, hogy „sem olyan érdekünk, sem olyan hajlandóságunk nincs, hogy felidézzük Törökország romlását” — azaz érvényesnek jelenti ki a török integritás hagyományos politikáját, de rögtön kiderül, hogy ez csak elméletben érvényes. Mert javaslata így folytatódik: „viszont elegendő érdekünk sem fűződik ahhoz, és a Porta által legutóbb tanúsított magatartás után nem is a mi hivatásunk, hogy védelméhez költséges erőfeszítésekkel és mesterséges eszközökkel hozzájáruljunk”. Vajon miért nem védelmezi Beust feltétlenül Törökország területi épségét? A választ ott találjuk a felterjesztésben: „Mivelhogy Ausztria terjeszkedése a jövőben emberi számítás szerint csak Keleten folyhat, és e terjeszkedés jelesül olyan irányban lenne kívánatos, amerre dalmáciai birtokunkat megfelelő mögöttes területtel erősíthetnénk . . .” Világos beszéd: Beust a Dalmáciával határos területeket, azaz Boszniát és Hercegovinát akarja megszerezni a felbomló Törökországtól.

Volt-e vajon létjogosultsága egy ilyen javaslatnak? Külpolitikai vonatkozásban kétségkívül igen. Oroszország már 1870 augusztusában javaslatot tett a bomladozó Törökország orosz—osztrák felosztására, s ebben Bosznia-Hercegovina Ausztriának jutott volna. Belpolitikai vonatkozásban mindazonáltal súlyos ellenállással kellett számolni. A Verfassungspartei és a Deák-párt egy véleményen volt abban, hogy a birodalom szláv lakosságát semmiképpen ne növeljék, mert ennek következményeként a dualizmus felbomlásától tartottak. Beustnak tudnia kellett, hogy a megvalósítás első kísérlete alkalmával e két párt erős ellenállásába ütközik. Mégis véleménye szerint „ . . . csak annak a politikának van létjogosultsága, amely Törökország állami létének

selbst zu einem feindlichen Auftreten gegen dasselbe zu bewegen. Die Leidenschaft, mit der diese Auffassung im Laufe des verflossenen Winters bedauerlicher Weise selbst in Regierungskreisen zu Tage trat, hat mir meine Aufgabe auf der Londoner Konferenz im hohen Grade erschwert und nicht verfehlen könne in Petersburg eine gewisse Verstimmung hervorzurufen, welche sich zunächst durch das Bestreben des dortigen Cabinets kundgibt in Constantinopel gegen uns Boden zu gewinnen. Da es bei der in Ungarn einmal herrschenden Stimmung fast unmöglich ist, mit Russland direkt bessere Beziehungen einzuleiten, ohne zu dem thörichtem Geschrei als sei eine zweite Heilige Allianz mit einer namentlich gegen Ungarn gerichteten Spitze im Anzuge u. s. w., Anlass zu geben, es aber immerhin als wünschenswerth erscheint, fortwährende Spannung zu vermeiden, die — selbst abgesehen von der grossen Schädigung, welche sie den conservativen Prinzipien zufügen muss — doch so lange die gegenwärtige Herrscher in Russland und Preussen auf dem Throne sitzen, kaum für uns günstige Folgen nach sich ziehen kann, so erübrigt für das k. u. k. Cabinet nur, den Weg nach Petersburg über Berlin zu suchen und auf diese Art zu einem modus vivendi zu gelangen, der freilich eine unausgesetzte Aufmerksamkeit auf Alles, was in Russland vorgeht, nicht überflüssig machen wird.” Uo.

megrázkódtatása nélkül ugyan, de mégsem téveszti soha szem elől azt a körülményt, hogy ottani határainkon rokon nemzetek élnek, amelyek a jobb életükért folyó harcban reményüket belénk helyezik . . .”⁴³ — vagyis a boszniai annexió politikára kell törekedni.

Vajon mi az oka annak, hogy a külügyminiszter, aki a fő külpolitikai kérdésekben elfogadta a Verfassungspartei irányzatát, és ennek alapján végrehajtotta az osztrák külpolitika száznolcvan fokos fordulatát, a keleti kérdésben a Verfassungspartei ellen, az udvari párt érdekeinek megfelelően tesz javaslatot? Beust személyes meggyőződése — bár ennek is volt bizonyos szerepe — nem válasz a kérdésre. Nos, itt egyszerű taktikai húzásról volt szó. A külügyminiszter az uralkodó és az udvari körök részéről csak úgy számíthatott a németországi helyzet tudomásulvételére, az osztrák—német barátság gondolatával való megbékélésre, egyáltalán a javasolt új külpolitikai irány elfogadására, ha a nyugati pozíciókért más helyen megfelelő ellenszolgáltatást, vagy legalább az ellenszolgáltatás reményét nyújtja. Kompenzációs területnek pedig csak Törökország tartományai kínálkoztak. Beust világosan felismerte a helyzetet, és javaslata fő tartalmának elfogadtatása érdekében hajlandó volt meghozni ezt az elvi jelentőségű és még igen sok bonyodalmat előidéző áldozatot.

Befejezésül a külügyminiszter még két rövid bekezdést szentel Olaszországnak és Angliának, anélkül persze, hogy ezen országokkal szemben folytatandó politikának még csak a fő vonásait is felvázolná. Olaszországgal kapcsolatban csupán annak szükségességét hangsúlyozza, hogy jó viszonyt kell vele fenntartani anélkül, hogy a pápai udvarral való kapcsolatot megrontanák. Angliáról lemondóan állapítja meg: „ . . . a jelenlegi kormány alatt ennek a hatalomnak az európai egyensúly mérlegén nincs elég súlya ahhoz, hogy egyik ható tényezőként lehessen számításba venni”⁴⁴. Ha e sommás megállapítás ellen lehetne is kifogást emelni, azt el kell ismerni, hogy Beust helyesen látta: Anglia lényegében közömbös Ausztria—Magyarország külpolitikai problémái iránt.

Tudomásul venni az egységes Németország kialakulását, baráti viszonyt létesíteni Európának ezzel a legnagyobb katonai és politikai hatalmasságával, Németország közvetítésével megegyezésre törekedni Oroszországgal, elhárítani Franciaország azon törekvését, amely németellenes szövetségbe kívánja vonni Ausztria—Magyarországot, végül a nyu-

⁴³ „Was den Orient betrifft, so wird einfach an dem bisher von uns eingeschlagenen Gange festzuhalten sein. Wir haben kein Interesse und keine Neigung, den Untergang der Türkei herbeizuführen, aber auch kein hinreichendes Interesse, und nach der von der Pforte selbst in der letzten Zeit eingenommenen Haltung, keinen Beruf zu ihrem Schutz durch kostspielige Anstrengungen und künstliche Mittel beizutragen. Da eine Vergrößerung Oesterreichs zukünftig aller Voraussicht nach nur im Oriente stattfinden kann und eine solche namentlich in der Richtung wünschenswerth wäre, unsere Besitz in Dalmatien durch ein entsprechendes Hinterland zu kräftigen, so rechtfertigt sich eine Politik von unserer Seite, welche ohne am staatlichen Bestande der Türkei zu rütteln, doch den Umstand nie aus den Augen verliert, dass an unseren dortigen Grenzen stammverwandte Nationen leben, die in dem Kampfe um Verbesserung ihrer Existenz Hoffnungen in uns setzen, welche wir nicht täuschen könnten, ohne diese Völker, die sich im Laufe der letzten Jahre mehr und mehr von Russland abgewandt haben, gleichsam mit Gewalt wieder in die Arme des letzteren zu treiben.” Uo.

⁴⁴ Von England zu sprechen kann ich mich füglich enthalten, unter dem gegenwärtigen Ministerium wiegt diese Macht nicht schwer genug in der Waagschale des europäischen Gleichgewichtes, um als ein mitbestimmender Faktor in Berechnung gezogen werden zu können.” Uo.

gati pozícióvesztések ellensúlyozására terjeszkedni a Balkánon Törökország rovására — így foglalhatnánk össze annak a külpolitikának főbb vonásait, amelyet Beust elfogadásra ajánlott az uralkodónak. A külügyminiszter május 18-án írta alá a felterjesztést; ugyanazon a napon, amelyen a francia nemzetgyűlés szentesítette a francia—porosz háborút lezáró végleges dokumentumot, a majna-frankfurti békeszerződést. A két okmány keltének egyezése bizonyára véletlen, mégis mély történeti összefüggést tükröz. Franciaország háborús veresége és a győztes Németország vezető európai hatalommá emelkedése volt az a történeti körülmény, amely külpolitikájának gyökeres megváltoztatására kényszerítette Ausztria—Magyarországot. A tényeket személyes ellenérzessel bár, az uralkodó is kénytelen elismerni. A külügyminiszteri előterjesztésre egy hét múlva rákerül az uralkodói szentesítés: „Ezen felterjesztés tartalmát jóváhagyólag tudomásul veszem. Bécs, 1871. május 25. Ferenc József.”⁴⁵

3.

Miniszteri felterjesztés és uralkodói jóváhagyás — ezen az úton történt Ausztria—Magyarországon 1871-ben is a külpolitika megszabása. Igaz, a felterjesztés a vezető pártok igényeinek figyelembevételével készült, az abszolutizmus korára emlékeztető formák megőrzése mégis szemléltetően mutatja, hogy a külpolitikai vezetés az alkotmányos dualista monarchiában is az uralkodóra és külügyminiszterére tartozik. De ha 1871-ben az új politika megszabásához elegendő volt is a külügyminiszter és az uralkodó, ahhoz, hogy a külpolitikát életbe léptessék, szükség volt az alkotmányos szervek beleegyezésére. Az életbe léptetéshez természetesen az is kellett, hogy a jóváhagyott irányvonal tekintetében Ausztria—Magyarország nagyhatalmi partnereivel, a jelen esetben elsősorban Németországgal, megállapodásra jusson, és a megállapodást valamennyi érdekelt fél tudomására hozza.

Az alkotmányos beleegyezés megszerzésére a Reichsrath és a magyar képviselőház bizottságait, a delegációkat kellett igénybe venni. 1871 nyarán, az év folyamán immár másodízben Bécsbe rendelik mindkét törvényhozó testület bizottságait. Formálisan ugyan rendes feladatának betöltésére, a következő év közös ügyi költségvetésének megszavazására, valójában azonban Beust külpolitikai programjának elfogadására. Beust az előzőkben elemzett felterjesztésének célját abban jelölte meg, hogy „olyan politikai rendszert kell teremteni, melyet Felsőged határozott jóváhagyásával szentesítve külpolitikánk megingathatatlan alapjaként az országgyűlési bizottságok elé terjesztünk, és amely ezek határozott beleegyezése révén csak megerősítést nyer.”⁴⁶ A delegáció tehát ott szerepelt Beust tervében, de a fenti megállapítás is jól mutatja az egyes szervek szerepét a külpolitika megszabásában: a külügyminiszter felterjeszt, az uralkodó jóváhagy és szentesít, a delegáció beleegyezik.

A külügyminiszter megjelenik a delegáció külügyi bizottságában. Előadást tart jövendő külpolitikájának fő vonásairól. Részt vesz a delegáció általános külpolitikai vitájában. Ő zárja le a hosszú és sok mindenre kiterjedő nyilvános beszédével a külpolitikai vitát. Mindez persze az osztrák delegációban történik, ami világosan tükrözi, hogy az új külpolitikai irányvonal az osztrák delegáció, illetve annak többségi pártja, a Verfassungspartei törekvéseit juttatja kifejezésre.

⁴⁵ „Ich nehme den Inhalt dieses Vortrages genehmigend zur Kenntniss. Wien, 25. Mai 1871. Franz Joseph.” Uo.

⁴⁶ Uo.

Beust külpolitikai expozejája persze nem lehetett olyan részletes, mint a császárhoz intézett előterjesztés, nem is terjedhetett ki valamennyi ott tárgyalt problémára. Nyilvánvalóan nem szólhatott a korábbi poroszellenes politika céljairól, nem beszélhetett a még mindig élő német annexiós félelmekről, hallgatnia kellett a francia revánszándékokról, még inkább Ausztria—Magyarország balkáni hódító terveiről. De új politikájának lényegét minden további nélkül a delegáció tudomására hozhatta: „Az újonnan megalakított német birodalom, még mielőtt hivatalos ruháját magára öltötte volna, figyelemre és bizalomra méltó módon kezet nyújtott nekünk, és mi nem aggályoskodtunk, hogy ezt a kezet melegen megragadjuk!”⁴⁷ — jelentette ki. 1871 nyarán a delegáció tudomást szerezhetett arról, hogy Ausztria—Magyarország jövődő külpolitikájának alapja a szívélyes és baráti együttműködés az egységes Németországgal.

Nem lehetett kétséges, hogy a Verfassungspartei örömmel és meglelégedéssel fogadja majd azt a programot, amely végeredményben az ő nézeteit emelte az állami politika rangjára. Sok helyeslő hozzászólás mellett a párt vezetője, Eduard Herbst is szükségesnek tartotta, hogy helyesléseivel nyilvánosan támogassa a programot. „Az utóbbi megjegyzéstől ösztönözve csak azt akarom kijelenteni, hogy távol vagyok attól, mintha szavazatommal a minisztérium elleni bizalmatlanságot akarnám kifejezésre juttatni. Sokkal inkább azt, hogy a magam részéről a külügyi hivatal vezetésének irányvonalával teljes mértékben egyetértek.”⁴⁸ A vita végén a külügyminiszter megkapta a delegáció egyhangú jóváhagyását. Egyidejűleg hasonló szavazás ment végbe a magyar delegációban is. A Beust által javasolt új, németbarát külpolitikai irányvonal most már alkotmányos jóváhagyással szerepelhetett a Monarchia hivatalos külpolitikájaként.

Beust záróbeszéde a nyilvánosság előtt hangzott el, arról a nagyhatalmak külpolitikájának irányítói is minden további nélkül tudomást szerezhettek. Ahhoz azonban, hogy a delegáció előtt is meghirdetett németbarát külpolitikai irányzat nemzetközi érvényre emelkedjék, szükség volt arra is, hogy Németországgal formális megállapodást hozzanak létre. Ez az óhaj érthetően Németország részéről is megnyilvánult. Így 1871 augusztusában több előzetes, kölcsönösen barátságos gesztus után sor került a két állam uralkodójának és külügyminiszterének találkozására. 1871 augusztusában Bismarck és Beust Gasteinban találkoztak; az itt sorra kerülő megbeszélések feladata volt, hogy diplomáciai formába öntsék a Németország és Ausztria—Magyarország oldaláról egyaránt jelentkező megegyezési óhaját.

A megbeszélések nem eredményeztek szerződészerű, a két hatalmat valamely más hatalom ellen valamire kötelező megállapodást. Ez azonban semmiképpen sem a tárgyalások negatívuma, mert szerződés megkötését egyik fél sem óhajtotta. Beust egy ilyen szerződésre nem látott „viszonossági alapot”. „Szerződészerű rendezés esetén abba a helyzetbe kerülnénk — idézi az uralkodóhoz írt jelentésében Bismarcknak mondott szavait —, hogy mikor hosszabb-rövidebb idő múltán Franciaország ügyis fegyverre kel, Németország oldalára kell állnunk . . . , míg egy Oroszországgal való háború eshetősége korántsem korlátozódik egy ellenünk indított orosz háború esetére; ezért azután igen bajos lenne olyan szerződéskötést elérnünk, amely a teljes viszonosság előnyeit tudná nekünk nyújtani.” Bismarck félreérthetetlenül utalt arra, hogy Németország nem lehet Oroszország ellen Ausztria—Magyarország szövetségese,

⁴⁷ Beust i. m. II. k. 469.

⁴⁸ Beust i. m. II. k. 465—466.

de az iránt sem hagyott kétséget: „Németországnak elég hatalma van egymagában is, hogy megvédje magát ellenségeivel szemben”.

A szerződészerű megállapodás helyett Bismarck a következőképpen fogalmazta meg a két hatalom egymáshoz való viszonyát: „Németország érdekeire és állásának megszilárdulására sokkal üdvösebb, hogy határozottan és tartósan rendeződjön velünk egy kölcsönös jóakaraton, kölcsönös bizalmon és annak kölcsönös felismerésén nyugvó viszony, hogy a két fél állami érdekei nem ütköznek többé, és hogy az egyik félnek a kölcsönös bizalmon alapuló viszonyt pontosan ugyanúgy körvonalazta, mint amilyen értelmezést az említett érdekei nincsenek közvetlenül érintve, amíg saját érdekei ezt a támogatást lehetővé teszik.” Beust erre kijelentette: „Magam is így és nem másként fognám fel a Németországgal való jövőbeli viszonyt.”

A korábbi elveknek megfelelően megállapodás jött létre a két hatalom Oroszországhoz való viszonyában is. Beust így összegezi az ezzel kapcsolatos kijelentéseket: „Számomra értékes volt, hogy Bismarck herceg Poroszországnak Oroszországhoz való viszonyát pontosan ugyanúgy körvonalazta, mint amilyen értelmezést az említett legalázatosabb felterjesztésében annak én bátor voltam adni. A berlini kormány rajtunk keresztül nem akar oroszellenes magatartást tanúsítani, de reméli, hogy a velünk való jó viszony révén Oroszországgal szemben szabadabb mozgása lesz.”

Végül német részről jóváhagyták a Monarchia tervezett keleti politikáját. Beust erről is számot ad: „... a német birodalmi kancellár fejtegetéseiben a török birodalom felbomlásának egykor lehetséges, általunk elő nem idézendő, de annál inkább kihasználható eshetőségét érintő passzusból udvarias formában kiérződött, hogy a nagyhatalom fogalma terjeszkedési képességét életfeltétellé teszi”.

Kölcsönös bizalmon alapuló, a konkrét kérdésekben egymás iránt lojalitást tanúsító osztrák—német baráti viszony, Ausztria—Magyarország és Németország együttes lojális kapcsolata Oroszországgal, végül német részről a Keletre irányuló osztrák expanzív igények elismerése — így sommázható a gasteini megállapodás lényege. Írásos dokumentum, amelyet a megállapodó felek aláírtak volna, nem jött létre. A megbeszélésekről mindkét külügyminiszter felterjesztésben számolt be uralkodójának, amelyet azok jóváhagytak.⁴⁹ A gasteini megbeszélések így nem eredményeztek egyebet, mint egy „szóbeli konzultatív paktumot”, amely tartalmában és formájában egyaránt elütött az akkoriiban szokásos diplomáciai megállapodásoktól. A tárgyalások mégis döntő diplomáciai jelentőségűek: Gastein eredményeként realizálódott a német és osztrák részről egyaránt jelentkező külpolitikai irányzat, amely Európa jövőjét a német—osztrák—orosz együttműködés kialakításában vélte felfedezni. A Beust által is javasolt osztrák—magyar külpolitikai irányvétel a gasteini megállapodással emelkedett diplomáciai rangra.

Gastein után csupán az maradt még hátra, hogy az érdekelt kormányokkal is közöljék: Ausztria—Magyarország új külpolitikai irányvonalat dolgozott ki. Először a különben is idegesen érdeklődő francia kormányt tájékoztatták. „A két császár találkozója azoknak a két birodalom között fennálló, harmonikus, jó kapcsolatoknak a tanúbizonysága, amelyeket mi Németország újjászervezésének kezdetétől jónak láttunk kiépíteni... Íme néhány szóban a helyzet lényege. Ez végeredményben semmi olyant nem tartalmaz, ami Franciaországot vagy más ország kormányát nyug-

⁴⁹ Az osztrák beszámoló: Beust an Kaiser Franz Joseph, Wien, 28. August 1871. Vortrag. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 54. Közli Beust i. m. II. k. 483—489.

taláníthatná.”⁵⁰ A másik üzenet Szentpétervárnak szólt. „Az Ausztria—Magyarország és Németország között létrehozott összhangnak véleményünk szerint összekötő kapocsként arra kell szolgálnia, hogy biztosítsa a harmonikus jó viszonyt Ausztria—Magyarország és Oroszország között. Ebben az értelemben nyilatkoztam politikai testületeink előtt, ugyanezen gondolatok vezették Felsőleges Urunkat a Vilmos császárral való kétszeri találkozásokor, mint ahogy ezek a gondolatok szabtak irányt az én magatartásomnak Salzburgban és Gasteinban.”⁵¹ Tehát megnyugtatás minden irányban. Az egyező forma azonban más és más tartalmat takar. A francia kormánynak adott tájékoztatás annyit jelent, hogy Ausztria—Magyarország végképp háttérbe fordít azoknak a francia terveknek, amelyek a Monarchiát németellenes szövetségbe akarják bevonni. Az orosz kormánynak küldött információ ezzel szemben úgy értelmezendő, hogy a Monarchia elfogadja a németbarátság következményét: az Oroszországgal való kapcsolatok normalizálását. Az egységes Németország kialakulása így határozta meg Ausztria—Magyarország német politikáját, valamint Franciaországhoz és Oroszországhoz fűződő kapcsolatainak tartalmát.

4.

1871 augusztusában új külpolitikai időszak kezdődik Ausztria—Magyarországon. Bár az új külpolitikai irányvonal a belső és külső körülmények logikus és egyedül lehetséges terméke, mivel belső és külső ellenzői még erőteljesen tevékenykednek, megszilárdulása nem mehet végbe máról holnapra, és még jó néhány buktatót kell leküzdenie.

A németbarát külpolitika beiktatásával egyidejűleg egyre nagyobb tért nyert a Hohenwart-kormány által képviselt abszolutisztikus-föderalista irányzat, amely nemcsak az alkotmányos dualizmust, de végleges győzelme esetén az új külpolitikát is fenyegette. A kormány nem csinált titkot abból, hogy a régi konzervatív oroszbarát és poroszellenes külpolitikát tartja eszményképének, amelyhez az adott körülmények között szívesen felhasználná a francia köztársaság támogatását is. Hogy milyen reális veszélyt jelentettek az új külpolitikára ezek a törekvések, az Beust gasteini előterjesztésében is tükröződik. „Érdekünk megkívánja — írja —, hogy sem belföldön, sem külföldön ne merüljön fel a legcesekélyebb kétség sem az iránt, hogy a decemberi jegyzék-váltással és az országgyűlési bizottságok előtt tett nyilatkozatokkal életbe léptetett és a gasteini megbeszéléseken megerősített politika komolysága megmáshíthatatlan. Minden ezzel ellentétes irányzat a legveszélyesebb kihatásokkal járna. Elveszítenénk

⁵⁰ „L’entrevue des deux Empereurs n’est qu’un témoignage de ces relations de bonne harmonie entre les deux Empires que nous avons reconnu utile d’établir dès les débuts de la nouvelle organisation que l’Allemagne s’est donnée . . . Voilà en peu de mots le résumé de la situation et elle ne présente en effet absolument rien dont la France où un autre Gouvernement puisse s’inquiéter.” Beust à Metternich, Vienne, le 27 août 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, IX. Frankreich, Fasc. 97.

⁵¹ „L’harmonie rétablie entre l’Autriche—Hongrie et l’Allemagne doit, dans notre pensée, servir de trait d’union pour assurer l’harmonie entre l’Autriche—Hongrie et la Russie. C’est dans ce sens que je me suis énoncé récemment devant nos grands Corps politiques et ce sont les mêmes vues qui ont inspiré S. M. notre aug. Maître lors de Sa double rencontre avec l’Empereur Guillaume tout comme elles ont réglé ma conduite à Gastein et à Salzburg.” Beust à Frankenstein, Vienne, le 29 septembre 1871. HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, X. Russland, Fasc. 63.

a Németországban napról napra növekvő rokonszenvet, a német kormányt veszélyes útra terelnénk, feléleszténék a jelenleg közömbösített oroszbarát irányzatokat, ezzel szemben Franciaország harcias vágyait bátorítanánk, egyúttal azonban helyreállítanánk az olasz—porosz szövetséget.”⁵²

Hohenwart kísérlete sem bel-, sem külpolitikai tekintetben nem bizonyult reálisnak. Nem véletlen, hogy kívülről éppen Bismarck lép fel ellene legerőteljesebben, belülről pedig az új külpolitikát beiktató Beust kezdeményezi és viszi keresztül — napokon át tartó ideges és bizonytalan kimenetelű tanácskozásokon — a Hohenwart-kormány menesztését.⁵³ A belül szlávbarát, kifelé orosz orientációjú politikai irányzat a vereséggel, ha nem is tűnt el végérvényesen az osztrák politikai életből, jó ideig nem jelentett reális veszélyt az 1871 augusztusában hivatalosan beiktatott külpolitikára.

Hohenwart bukása azonban az új külpolitika kezdeményezőjét, Beustot is magával sodorta, aminek okai még ma se világosak.

A Staatsarchivban található egy iratcsomó, amely a Beust bukásával kapcsolatos hivatalos feljegyzéseket tartalmazza: a külügyminiszter lemondólevelét, a felmentését tartalmazó császári „legmagasabb kéziratot” és hasonló, a történész számára nem túl értékes aktákat. De van az iratok között egy nehezen olvasható apró betűkkel teleírt magánlevél is.⁵⁴ Benne körülbelül ez áll: Látod, kedves barátom, hiába tettél te hasznos szolgálatot Ausztriának, az uralkodó félredob téged. De ha a Habsburg-ház köszönetére nem is, az osztrák liberalizmus hálájára mindenkor számíthatsz. A levél nem akárkitől származik. Írója az osztrák polgárság nagy politikus-költője: Grillparzer; Hogy kerül ez a magánlevél a hivatalos akták közé? Nem lehet vitás: Beust tette oda. Hogy miért? A levél tartalma a válasz: Beust úgy akart bukni mint liberális politikus. A végtelenségig hiú külügyminiszter, úgy látszik, sügni akart ezzel a történetírással. Ezt egyébként emlékirataiban is megtette, ahol csaknem húsz oldalt töltött meg a távozása miatt sajnálkozó liberális újságcikkkel.⁵⁵

Beust öngazolásából a történésznek természetesen le kell vonnia mindazt, amit a bukott külügyminiszter hiúsága diktált. A megoldást mégis ezen az úton kell keresnie. Az alkotmányos időszakot beiktató és a konkordátumot felbontó államférfi távozását az osztrák konzervatív-klerikális erők széles frontja követelte 1870 folyamán. Hohenwart bukásával a tartós liberális korszak beköszöntése elkerülhetetlenné vált Ausztriában. De nem volt-e tanácsos az e miatt feltörő konzervatív elégedetlenséget a külügyminiszter elbocsátásával mérsékelni? Az eljárás eléggé Habsburg-ízű ahhoz, hogy feltehesük: ilyesmiről lehetett szó.

Az új külügyminiszternek, Andrassy Gyulának, bár az új külpolitika bizonyos vonásaival egyetértett, egészében véve más elképzelései voltak. Külpolitikájában elsősorban a magyar szabadelvűek és nem az osztrák liberálisok nézeteinek kívánt kifejezést adni. A magyaroknál — mint tudjuk — az oroszellenesség volt a kiindulópont, minden egyéb csak ennek függvénye. Andrassy ezért — bár a pontuszi válságból tanulhatott volna — vonakodott elfogadni a Bismarck-féle „három császár” koncepciót. Még csak magyar miniszterelnök, de már Gasteinban javaslatot tesz Bismarcknak az oroszelle-

⁵² Beust an Kaiser Franz Joseph, Wien, 28. Aug. 1871. HHSStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 54.

⁵³ Beust i. m. II. k. 497—513.

⁵⁴ Grillparzer an Beust, Wien, 7. November 1871, HHSStA Wien, Min. des. Aeussern, Polit. Archiv, XL. Interna, Fasc. 54.

⁵⁵ Beust i. m. II. k. 517—533.

nes összefogásra. Természetes, hogy elutasító választ kap.⁵⁶ Nem csoda ezek után, hogy Berlinben idegesek lesznek Beust menesztése és Andrassy kinevezése miatt. „Itt kifejezésre jutott az az őszinte kívánság, hogy a zseniális államférfi, aki öt éven át hivatva volt Ausztria sorsát irányítani, hivatalban maradjon”⁵⁷ — jelenti a szász követ. Az is elgondolkoztató, hogy Bismarck jónak látja sürgősen biztosítani Gorcsakovot: „... a berlini kormány Oroszországgal továbbra is kéz a kézben óhajt haladni”⁵⁸ A sejtések jogosultak. Andrassy nem akar ugyan szakítani Németországgal, de neki csak az oroszellenes tartalmú osztrák—német szövetség volna megfelelő. Mivel erre kilátás sincs,⁵⁹ az új külügyminiszter Angliához fordul hasonló ajánlattal. A válasz ott is elutasító.⁶⁰ Oroszellenes politika viteléhez a hetvenes években Ausztria—Magyarország nem talál partnert.

Andrassy számára sem marad más megoldás, mint visszakanyarodni a „három császár” elgondoláshoz. A Beust által érvényre juttatott külpolitikai irányzat így túlélte alkotóját. E politika legnagyobb ellenzője kényszerül arra, hogy 1873-ban aláírja a Bismarck—Beust-féle politika írásos dokumentumát: a három császár szövetségét. A francia—porosz háború eredményeként 1871 augusztusában beiktatott külpolitika — mint a hetvenes évek egyedül lehetséges külpolitikai irányzata — tartósan érvényben maradt.

5.

A francia—porosz háború lényeges változásokat eredményezett a soknemzetiségű Habsburg-monarchia helyzetében.

A háború eredményeként *véglegesen lezárult a német nemzeti mozgalom*. A hangsúlyt a „véglegesen” szóra kell tenni, mert bár a tulajdonképpeni lezárás már 1866—67-ben bekövetkezett, bizonyos kérdések nyitva hagyása következtében továbbra is fennállt az osztrák—porosz összetűzés lehetősége. A délnémet államok függetlensége, az osztrák pártok német tervei és a Franciaország törekvéseiben testet öltő kedvező nemzetközi körülmények miatt még bőven maradt lehetőség arra, hogy a német nemzeti mozgalom veszélybe sodorja Ausztriát. Az egymást keresztező törekvések és a lényegyet elhomályosító lépések mögött is nyilvánvaló, hogy az osztrák külpolitika számára a háború alatt a német nemzeti mozgalom szabta meg a működési keretet; ha ellene is irányult, az általa teremtett objektív körülményeket kellett kiindulópontul elfogadnia.

Az egységes Németország megalakulásával véglegesen rendeződtek az 1866-ban csak félig megoldott kérdések. A délnémet államok csatlakozásával megsemmisült a partikularizmus külső bázisa. Franciaország veresége után nem volt többé nagyhatalom,

⁵⁶ *Patjomkin*: Az újkori diplomácia története. Bp. 1948. 15.

⁵⁷ „Es bestand hier der aufrichtige Wunsch, dass der geniale Staatsmann, der die Geschicke Österreichs zu leiten seit 5 Jahren berufen war, in Amte bleiben möge.” Könnertitz an Friesen, Berlin, 9. November 1871. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 3291.

⁵⁸ Könnertitz an Friesen, Berlin, 5. November 1871. Sächs. Landeshauptarchiv, Dresden, Aussenministerium, No. 3291.

⁵⁹ „... man es hier in diesem Augenblicke keineswegs für angezeigt hält, an Stelle der für Preussen so werthvollen russischen Allianz ohne Weiteres die österreichische treten zu lassen” — írja a berlini szász követ. Uo.

⁶⁰ Vö. *Leidner*: Die Aussenpolitik Österreich—Ungarns vom deutsch—französischen Kriege bis zum deutsch—österreichischen Bündnis 1870—1879. Kiel 1934. 4—7.

amely akadályt gördíthetett volna az egység útjába, vagy kísérletet tehetett volna Németország szétszakítására. Az osztrák-német burzsoázia nemzeti-liberális fordulata után Ausztriából sem fenyegette többé veszély az 1871-es művet; az udvari párt makacs poroszellenessége nem játszott többé döntő szerepet az osztrák külpolitika kialakításában.

A német nemzeti mozgalom végleges lezárulása nagy teherterétől szabadította meg az osztrák külpolitikát. Igaz, a terhekkel együtt azoktól az illúzióktól is megszabadultak az osztrák politika irányítói, amelyeket Németország osztrák vezetéséről évtizedek óta tápláltak, de még ez is hasznosnak bizonyult. A soknemzetiségű osztrák monarchia számára az egységes Németország megalakulása azt jelentette, hogy lezárult az a nemzeti mozgalom, amely két évtized óta sorozatos válságba sodorta és nemegyszer létét is veszélyeztette. Lezárult, mégpedig a Habsburg-monarchia számára pozitív értelemben. Kiderült, hogy az egységes Németország adott formában történő megalakulása *összeegyeztethető* a soknemzetiségű osztrák birodalom léteivel.

A német nemzeti mozgalom lezárulása így az illúziók elvesztése ellenére is előnyös volt Ausztria—Magyarország számára. A francia—porosz háború ebben a tekintetben kétségkívül pozitív eredményekkel járt. A háború teremtette körülmények azonban megmutatták, hogy a *soknemzetiségű dualista monarchiát új veszély: a szláv nemzeti mozgalom és az orosz nagyhatalmi politika fenyegeti*. Oroszország merész fellépése és a szláv népek megélénkülő aktivitása napirendre tűzte a soron következő történeti folyamatot: Törökország felbomlasztását és a szláv nemzeti államok megalakítását. Az a soknemzetiségű birodalom, amelyet fele részben szlávok laktak, s amelyek lakói elemi erővel törekedtek a velük határos új államokhoz való csatlakozásra, nem sok jót várhatott ettől a nemzeti mozgalomtól, amely ráadásul Európa egyik legnagyobb hatalmasságának támogatását is maga mögött érezte. Noha az új veszély felmerülése elősegítette a régi ügyek végleges elintézését, a dualista monarchia a nyugat-európai nemzeti mozgalmak elcsendesedése után sem nézhetett nyugodtan a jövő elé. A francia—porosz háború miközben lezárt egy korszakot, egyúttal új kérdést is feltett: vajon a soknemzetiségű Habsburg-monarchia léte összeegyeztethető esz-e a Kelet-Európában kibontakozó nemzeti átalakulásokkal?

AZ 1870. JÚLIUS 18-I KÖZÖS MINISZTERTANÁCS JEGYZŐKÖNYVE

Protokoll*

des, zu Wien, am 18. Juli 1870 abgehaltenen Ministerrathes für gemeinsame Angelegenheiten, unter dem Allerhöchsten Vorsitze Seiner Majestät des Kaisers

Gegenwärtige:

S^c k. und k. Hoheit der Durchlauchtigste Herr Erzherzog Albrecht
 Reichskanzler Graf Beust
 k. ung. Minister Präsident Graf Andrassy
 cisleithanischer Minister Präsident Gf Potocki
 Reichskriegsminister Freiherr von Kuhn
 Reichs-Finanzminister von Lónyai

Protokollführer Sectionsrath Freiherr von Konradsheim

Gegenstand :

Unsere Politik Angesichts der politischen Lage.

Seine Majestät der Kaiser geruhte die Besprechung mit der Hinweisung auf die durch den preussisch—französischen Kriegsausbruch geschaffene bedrohliche Sachlage zur eröffnen, wodurch auch an Oesterreich—Ungarn die Nothwendigkeit herantrete, sich über die einzuschlagende Politik klar zu werden und sonach die entsprechenden Massregeln einzuleiten. Bei der folgeschweren Wichtigkeit der heute zu fassenden Beschlüsse fordere Allerhöchst derselbe die Anwesenden auf, ihre Ansichten mit aller Offenheit auszusprechen, ebenso sei es aber auch Sein Allerhöchsten Wille, dass die Entscheidung, die Er nach Anhören der Meinungen Seiner Rätthe treffen werde, von allen Seiten einmüthig und energisch vollzogen werde.

Reichskanzler Graf Beust erbat sich hierauf das Wort, um ein Bild der momentanen Lage Europas zu geben. Die letzten Vorgänge dürfe er als bekannt voraussetzen. In diesem Augenblicke sei der Krieg bereits erklärt und habe sich gestern ein französischer General mit der Kriegs-Erklärung nach Berlin begeben. Zwar habe England unter Anrufung jenes Artikels des Pariser Vertrages vom Jahre 1856, wornach die Vertragsschliessenden das Versprechen abgaben, in Streitfällen bevor zum Schwerte gegriffen wird, die Vermittelung der Unbetheiligten eintreten zu lassen, noch einen Versuch gemacht, um eine diplomatische Verhandlung zur Verhinderung des Kriegsausbruches zu ermöglichen und es sei auch vom Fürsten Metternich der Gedanke einer Médiation Oesterreichs und Italiens angeregt worden, aber so gerne man auch zu weiteren Vermittelungs-Versuchen bereit sei, so müsse man doch zugeben, wie wenig festen Boden dieselben haben, nachdem Kaiser Napoleon erklärt habe, durch die aufgetauchte Kongress-Idee sich in den militärischen Vorbereitungen nicht beirren lassen zu wollen.

* HHStA Wien, Min. des Aeussern, Polit. Archiv, Interna, Fasc. 285. Eredeti tiszátzat.

Gegenüber dem völkerrechtlich schon morgen zulässigen Beginn der Kriegsoperationen sei nun die Gruppierung der Staaten des Continentes derart, dass zunächst die süddeutschen Staaten, wo mit Einemmale das deutsche National-Bewusstsein zum Durchbruch gelangte, den Casus foederis ohne Vorbehalt anerkannt und Preussen ihre Truppen zur Verfügung gestellt hätten. Belgien und die Schweiz seien an und für sich neutral, hätten aber dennoch militärische Massregeln zur Aufrechthaltung ihrer Neutralität ergriffen, ebenso wie Holland, welches gleichfalls neutral bleiben wolle.

Die Haltung Russlands, welches bisher noch nicht Farbe bekannte, sei gleichwohl in den letzten Tagen accentuirt worden, im Folge der Reise des Fürsten Gortschakof nach Berlin und man gehe nicht fehl, wenn man Abmachungen Russlands mit Preussen, über vorläufig neutrales Verhalten des ersteren aber aktives Einschreiten im Falle der Niederlage Preussens voraussetze, ja die allerneuesten Indizien liessen sogar auf die Lust nach einer Diversion Russlands nach Galizien für den Fall des Eintretens in die Aktion schliessen. Die öffentliche Meinung in Russland neige sich übrigens nach den erhaltenen Nachrichten mehr zu Frankreich als zu Preussen und diess sei jedenfalls eine merkwürdige Erscheinung, welche bei eine Theilnahme Russlands am Kriege nicht übersehen werden dürfe.

Was Italien betreffe, so habe es sich bisher reservirt gehalten und wolle sich die Freiheit der Action wahren, — eine Stellung, die schon in der bedrängten Finanzlage des Reiches, welche dem Ministerium die möglichste Sparsamkeit zur Pflicht mache, die Erklärung finde. Italien sei deshalb geneigt mit uns Hand in Hand zu gehen. Uibrigens müsse noch ein Moment bedacht werden, welches für die Haltung Italiens den Ausschlag geben könnte, nemlich die Besetzung Roms, worüber Frankreich noch nicht das letzte Wort gesprochen habe. Mache Napoleon in dieser Beziehung Concessionen, so sei es leicht möglich, dass Italien sich ihm dafür zur Verfügung stelle.

Im Norden werde[n] Schweden und Norwegen sich passiv verhalten; über die Haltung Dänemarks wisse man noch nichts gewisses, wenigstens hätten sich die Allianz Gerüchte mit Frankreich noch nicht bestätigt, aber es sei wahrscheinlich, dass es sich in den Kampf gegen Preussen einmischen werde.

Im Süden sehe die Türkei auf *unsere* Haltung; sie wolle sich an Oesterreich—Ungarn anschliessen, und es seien daher von dieser Seite wiederholte Anfragen an Vortragenden gelangt.

Wir selbst aber hätten bisher noch nach keiner Seite hin Verpflichtungen eingegangen; unsere bisherige Passivitäts-Politik sei noch durch keine bestimmte Massregel alterirt.

Es sei bisher absichtlich Alles vermeiden worden, was auf die Regierung auch nur den Schein des Abweichens von der Politik der Passivität hätte werfen können, schon aus Rücksicht für unsere Presse, welche — wie mit Sicherheit angenommen werden könne in Folge preussischer Lockmittel — den Kampf auch bei uns als einen deutschen aufgefasst wissen wolle. Sehe man aber auf die Haltung anderer Staaten, namentlich auf jene unseres Nachbars in Osten; so frage es sich, ob die bisherige Passivität noch weiterhin eingehalten werden könne oder ob es sich nicht vielmehr empfehle, uns auf einen solchen Fuss zu setzen, dass uns die Ereignisse, wenn sie an uns herantreten, nicht unvorbereitet treffen. Diess sei aber eine Frage, bei welcher in erster Reihe die inneren Elemente in Betracht gezogen werden müssen, und worüber sich also vor Allem jene Rathgeber der Krone aussprechen mögen, welche den innern Elementen näher stehen als der Minister des Äusseren.

Minister Präsident Graf Andrassy. Wenn er mit einem spontanen Antrag über die Haltung der Monarchie in der heranbrechenden Krise hervortreten solle, so müsse er sich zunächst die Frage vorlegen, ob die bisherige Passivität, die allerdings das Einfachste wäre, noch fernerhin möglich sey. Die Frage könne er nur mit „Nein“ beantworten. Oesterreich—Ungarn könne nicht indifferent dastehen gegenüber Preussens Agitationen im Innern unserer Monarchie, welches unter dem Aushängeschild des Liberalismus und Deutschthums in den diessseitigen Reichshälfte eben so schüre, wie es Ungarn für seine Zwecke Agenten halte und Journale kaufe; es solle nicht die Hände in den Schooss legen gegenüber den Bemühungen

Frankreichs in den Donaufürstenthümern, wohin letzteres Ordres gesendet habe, die auf den Sturz des dermaligen Regimes hinzielen und Ereignisse herausbeschwören, welche uns notwendig allarmiren müssen. Wenn nun aber Oesterreich—Ungarn nicht zum Spielball seiner Nachbarn werden solle, und diess sei ein Standpunkt, welchen er mit Hinweisung auf Russland nicht nur in Ungarn begreiflich machen zu können hoffe, sondern welchen er von dort aus auch gegen etwaige weitere Passivitäts Gelüste in der diesseitigen Reichshälfte zur Geltung bringen zu lassen, sich anheischig mache, so angebe sich die weitere Frage: welche Stellung dasselbe einnehmen solle, damit die Monarchie aus den hereinbrechenden Krise nicht nur ungeschädigt hervorgehe, sondern wenn sie in die Action eintreten muss, daraus einen Nutzen ziehe?

Da seyen im Augenblicke nur 2 Stellungen möglich: Entweder Krieg mit Frankreich gegen Preussen oder Neutralität.

Zu einem Kriege im Verein mit Frankreich seien wir aber nicht berufen, es erübrige also nur die Neutralität. Dieselbe dürfe jedoch nicht gleichbedeutend werden mit Passivität, weil sie in diesem Sinne für Preussen wohl erwünscht sein könne von Frankreich aber verübelt werden würde und uns selbst nach keiner Seite nützen dürfte; sie solle aber auch nicht als bewaffnete Neutralität¹ deklariert werden, weil solche leicht als Provocation unserer Nachbarn gedeutet und uns daraus die Lust nach der Occupation der Donaufürstenthümer imputirt werden könnte, sondern Vortragender meine einen Zustand der Neutralität, ähnlich jenem Hollands, der uns gestattet, gewisse militärische Vorbereitungen zu treffen, um von den Ereignissen nicht überrascht zu werden. In dieser Absicht mögen Pferde und Vorräthe angekauft, auch ein Theil der Armee, vielleicht 300 000 Mann parat gemacht und im Uibrigen die Einrichtung so getroffen werden, dass wir binnen 3 Wochen schlagfertig sind. Man solle überhaupt ohne sich die Hände nach irgendeiner Seite zu binden, und nach Abgabe einer Neutralitäts Erklärung² das pure Interesse als Losungswort ausgeben und Jedem, der darnach fragt, offen bekennen, dass wir so lange Preussen allein bleibt, uns in den Krieg nicht einmengen und die militärischen Vorbereitungen nur wegen der Eventualitäten im Oriente treffen. Der Reichskanzler werde wohl leicht die Gelegenheit wahrnehmen können um Preussen eine solche Erklärung unserer Massregeln nahe zu legen und dasselbe durch die Versicherung, dass wir, wenn nicht angegriffen, auch nicht in die Action eintreten werden, zum Ablassen von weiteren Agitationen zu bestimmen.

Nur mit dieser Erklärung könne man auch den Delegationen entgegenreten deren Geldbewilligungsrecht unter keinen Umständen umgangen werden könne.

Die von ihm definirte zuwartende Neutralität halte Vortragender nach keiner Seite hin für gefährlich, denn, wenn auch Preussen siegen sollte, was für uns allerdings kein wünschenswerther Ausgang des Kampfes wäre, so könne diess unmöglich in kurzer Zeit geschehen, da der Krieg nicht ein napoleonischer, sondern ein französischer Nationalkrieg sei und Frankreich gewiss die grösste Hartnäckigkeit entwickeln werde, siege aber Frankreich, so bleibe es uns noch immer unbenommen zu Gunsten effectiver Garantien des Europäischen Gleichgewichtes³ einzutreten. Nur wenn Russland sich einmenge, bliebe uns keine Wahl.

Ministerpräsident Graf Potocki. Wenn es sich um Passivität oder Neutralität handle, so könne er nicht leugnen, dass erstere Strömung in den deutschen Provinzen, soweit die öffentliche Meinung zu Tage trete, jetzt die Oberhand habe; Er halte sich als Minister-Präsident ferner für verpflichtet, die Sympathien, die in Cisleithanien für Deutschland bestehen, zu constatiren. Seine persönlichen Sympathien für Frankreich wolle er jedoch nicht verhehlen, ebenso wenig, wie seine Überzeugung dass wir früher oder später zur bewaffneten Neutralität gelangen werden. Russland werde uns zur Armirung drängen, denn so wie es Preussen schlecht gehe werde es Galizien besetzen und diess müsse man verhindern.

¹ A következő szavakat: „nach völkerrechtlicher . . .“ Andrassy törölte.

² „nach Abgabe einer Neutralitäts Erklärung“ — Andrassy korrekciója. A javítás előtti szöveg a következő „ohne eine förmliche Neutralitäts-Erklärung abzugeben“.

³ „effectiver Garantien des Europäischen Gleichgewichtes“ — Andrassy beszűrésa. A javítás előtti e szavak helyett „Deutschlands“ állott.

Im Augenblicke sei er noch für Passivität mit fortgesetzter diplomatischer Thätigkeit und müsse Werth darauf legen, dass ihm, bevor die bewaffnete Neutralität proclamirt wird, Zeit gelassen werde, dem diessseitigen Ministerrathe die Sachlage vorzutragen und sich seiner Mitwirkung bei den durch die bevorstehende Armirung bedingten Einleitungen zu versichern.

Die Armirung verursache Kosten, welche von Delegationen votirt werden müssen, und um letztere sobald als möglich versammeln zu können, müssten nunmehr die Landtage und sohin der Reichsrath einberufen werden.

Die Sache sei nicht ohne grosse Schwierigkeiten; es würde in den Vertretungskörpern Melodien angeschlagen werden, die gerade im gegenwärtigen Augenblicke höchst unangenehm klingen, aber man müsse Alles als unerlässliche Vorbedingung für den Zusammentritt der Delegationen hinnehmen.

Minister-Präsident Graf Andrassy. Erklärt zur Darstellung seines Antrages dass er durch die befürwortete Neutralität nicht die Neutralité armée gemeint habe.⁴ Die neutralité armée nach Ansicht des Vorredners sei noch verfrüht und zu theuer. Sie werde Preussen, welches sich im Rücken bedroht sehe, den Anlass geben, den Kriegsschauplatz auf unser Gebiet zu verlegen, was nicht sein dürfe. Er wiederhole, dass er vorläufig keine förmliche Rüstung, sondern nur eine partielle Truppen-Aufstellung wünsche.

Seine Majestät der Kaiser hatte hierauf die Gnade zu bemerken, dass eine halbe Armirung bei unserer Armeekororganisation schwer durchzuführen sei. Man solle bedenken, dass gewisse Anschaffungen im Grossen und Ganzen gleichzeitig erfolgen müssten, dass die nöthigen Festungsarbeiten nicht nur partiell vorgenommen werden könnten und dass auch die Mobilisirung der Armee Zeit erfordere. Von der Einberufung, die, — wenn sie sich nicht gleichzeitig auf die Reservisten ausdehne, zwecklos sei, — müsse man noch 6 Wochen rechnen bis zum Moment, wo die Armee schlagfertig genannt werden könne. Es sei auch nothwendig, dass die Mannschaft im Schiessen und Exerciren frisch eingeübt werde. Diess alles könne nicht nur mit einem Theile der Armee vorgenommen werden und es gebe nur die eine Alternative: Entweder vollständige Armeeausrüstung oder Passivität.

Seine k. und k. Hoheit der Durchlauchtigste Herr Erzherzog Albrecht fügte seinerseits bei, dass die Artillerie nur $\frac{1}{4}$ des Bedarfes an feuergeübten Pferden habe, die neuangeschafften müssten, bevor sie im Feld verwendet werden können, im Feuer einexercirt werden. Nach Erlassung der Einberufungsorder gingen 8 Tage verloren, bis die Mannschaft im Ergänzungsbezirke versammelt sei, weitere 14 Tage seien erforderlich bis sie beim Regimente eintreffe, dazu komme noch die Zeit des Aufmarsches auf den Operations-Schauplatz. Im günstigsten Falle und wenn der Pferde Einkauf gut von Statten gehe, brauche man für alles 40 Tage.

Reichfinanzminister v. Lonyai. Es scheine ihm zunächst darauf anzukommen, die von uns zu befolgende Neutralität zu präcisieren. Graf Andrassy habe, wie er glaube, die Neutralität im Gegensatz zur Passivität richtig dahin definirt, dass sie die Aufstellung von Truppen, um eventuell unsere Grenzen besetzen zu können, bedinge.

Zuerst müsse dahin gestrebt werden, dass die Monarchie keinen Schaden leide, an die Ausnützung der Krise solle man nur in zweiter Reihe denken. In diesem Anbetrachte wünsche er auch den Sieg der französischen Waffen, was uns aber in unserer Aufgabe für die Abkürzung und Lokalisirung des Krieges zu wirken nicht hindern dürfe. Da nun Italien geneigt sei mit uns Hand in Hand zu gehen und Frankreich Oesterreichs mediation wünsche, so möge man nach den Andeutungen des Grafen Potocki einige Tage der Passivität noch benützen, um auf diplomatischem Felde für diesen Zweck zu wirken.

„Erklärt zur Darstellung seines Antrages dass er durch die befürwortete Neutralität nicht die Neutralité armée gemeint habe.“ — Andrassy bezürasa.

Erkläre sich Oesterreich—Ungarn für neutral, so sei diess zunächst ein Gewinn für Preussen und er frage, ob wir bei einer solchen Erklärung, wobei jedoch streng zu accentuiren sei, dass wir im Falle der Einmischung Russlands gleichfalls in die Action eintreten, von Preussen nicht die Zusicherung verlangen können, dass es mit seinen Agitationen im Inlande aufhöre.

Für alle Fälle müssten die Delegationen sobald als möglich einberufen werden, um die constitutionellen Formen zu wahren, und zwar solle man die Landtage um den Reichsrath, aus welchen jene filtrirte Körperschaft hervorgehe ad hoc einberufen, damit dieselben nicht durch Herbeiziehen sonstiger Diskussionen die Delegationswahlen verzögern.

Reichskriegsminister Freiherr von Kuhn. Die bewaffnete Neutralität um die es sich hier handle, habe eine andere völkerrechtliche Bedeutung, als welche der Reichs-Finanz-Minister ihr unterlege. Die Grenzbewachung sei lediglich Aufgabe eines Observations-Corps.

Wenn man Kriegsvorbereitungen treffe, so müsse man sich auch darüber klar werden, ob man den Krieg auch führen wolle, dann wann und gegen wen. Nach seiner Ansicht sei der Krieg auch für uns unausweichlich, nachdem Alles rüste, so weit wir sehen. Ähnlich den Verhältnissen vor dem 30 jährigen Kriege gebe es auch heute eine Menge aufgehäuften Zündstoff und ungelösten Fragen, die ihre Lösung nur nach einer allgemeinen europäischen Conflagration finden werden, welch letztere jede Lokalisirung des Krieges ausschliesse.

Für Oesterreich sei bei einem Siege Frankreichs nichts zu befürchten, siege aber Preussen und diess sei nicht unmöglich, denn der Vortheil sei augenblicklich auf seiner Seite, so gehe das Reich den grössten Gefahren entgegen.

So rasch, wie im Jahre 1866 werde der Feldzug freilich nicht beendet sein, aber es sei immer denkbar, dass Preussen, wenn es siegt, bald siegt. Um die Gefahren dieses Sieges abzuwenden, müssen wir bis dahin fertig gerüstet sein, damit wir unser Schwert im entscheidenden Momente zu Gunsten Frankreichs in die Wagschale werfen können.

Für den Feldherrn sei es von Gewicht, den Moment zu wissen, wann er gerüstet sein müsse, diesen müsse ihm der Staatsmann angeben. Da der Moment heute aber noch nicht berechnet werden könne, so sei Vortragender um nichts zu versäumen für allsogleiche Rüstung in grossartigem Massstabe.

Das Wichtigste dazu sei nun die Pferde-Anschaffung und Ausrüstung. Die Anschaffung allein ohne Fourage koste für 80 000 Pferde, welche die Armee benöthigt 18 Millionen. Mit Einschluss sonstiger Montursstücke, als Leibbinden, Caputzen, die im Krigsfalle benöthigt werden, beliefen sich die sofort nöthigen Anschaffungen auf 22 Millionen; dazu kommen noch die Ausgabe für die Herstellung verschanzter Punkte.

S^o k u. k. Hoheit Erzherzog Albrecht. In den heutigen Argumentationen sei eine Lücke geblieben, man habe nemlich die Zeitberechnung vergessen, die — wenn wir in die Action eintreten woljen — einer der wichtigsten Faktoren sei.

So sehr S^o k u. k. Hoheit auch der Ansicht zustimme, dass man den constitutionellen Vorgang einhalten solle, zumal im entgegengesetzten Falle ein grosser Theil der im preussischen Solde stehenden inländischen Presse das Ausserrachtlassen der constitutionellen Formen als Vorwand zum Angriffe auf die Regierung benützen werde, so müsse vom militärischen Gesichtspunkte doch grosses Gewicht darauf gelegt werden, dass über der Sorge um die Form nicht die wichtigste Zeit verloren gehe.

Man müsse sich die Fragen vorlegen, wie lange es dauern kann, bis wir uns entschliessen müssen?

Preussen rüste unter der Hand schon seit 14 Tagen; die Mobilmachung betreibe es heimlich seit 8. Juli. Es könne also zwischen dem ersten und vierten August schlagfertig sein.

Die Franzosen dürften am 27—30. Juli den Rhein überschreiten. Sie könnten Ende August an der sächsischen Grenze sein, Anfangs September könne also die entscheidende Schlacht stattfinden, die uns zur That ruft.

Nun sei es aber sehr gewagt unsere Aufstellung erst in diese Zeit zu verlegen, besonders, nachdem Russland, welches wir bei unseren Entschlüssen im Auge behalten müssen, auch

nur noch circa 2 Monate braucht um durch Nachschaffung der ihm abgehenden Pferde die in Polen stehenden Truppen schlagfertig zu machen. Es komme noch zu bedenken, dass Russland für einen Winterfeldzug gerüstet sei und wir nicht und umgekehrt, wir im Frühjahr ohne weiteres manövrierfähig seyen, während die russische Armee sich in der Zeit vom März bis Mai wegen des grossen Kothes nicht rühren könne.

Militärisch stelle sich die Sache also so: Können und wolle man halben September in die Action nicht eintreten, so lasse man die Rüstung ganz bleiben, wolle man sich aber für dann bereit halten, so treffe man die Vorbereitungen gleich und energisch.

Reichskanzler Graf Beust. Er habe sich absichtlich darauf beschränkt, vorläufig nur die allgemeine Lage zu erörtern und die Frage der einzuschlagenden Politik von den innern Momenten abhängig zu machen, weil die Ausführung der ersteren durch letztere bedingt werde. Wäre der Minister des Äussern in seinen Entschlüssen von den Fragen im Innern des Reiches nicht abhängig, so sei es leicht sich das Tableau zu recht zu legen, er brauche einfach demjenigen Theile beizuspringen, welchem man den Sieg wünscht.

In den letzten Jahren seyen wir mit Frankreich auf einen guten Fuss gekommen, einerseits weil kein Streitobject vorhanden war und unsere Interessen zusammenfielen, anderseits, weil es unmöglich war mit Preussen ein halbwegs aufrichtiges Verhältniss herzustellen.

Zu einer Allianz mit Frankreich würde aber gehören, dass wir uns vorerst über Alles verständigt hätten. Es sey aber anders gekommen und Frankreich behaupte selbst, dass es durch die Ereignisse überrascht worden sei. Sey dem, wie es wolle, es unterliege keinem Zweifel dass wir, nachdem das Rad plötzlich ins Rollen gekommen sei, uns bei unseren heutigen Verhältnissen zwar nicht mitreissen lassen konnten, vielmehr gegen Frankreich die Freundschaftspflicht üben mussten, es vor einer Provozierung des deutschen Nationalbewusstseins zu warnen, aber unsere Politik könne doch nur die sein, dass wir alles vermeiden, was wie eine Unterstützung der Feinde Frankreichs aussehe, zumal schon die Neutralitäts Erklärung Preussen mehr zu Statten komme als Frankreich, welchem sie erst mundgerecht gemacht werden müsse.

Dabei brauchten wir nicht zu fürchten, dass das in Bewegung gesetzte Rad über uns hinwegrolle, denn auch er glaube, dass sich der Krieg in die Länge ziehen werde und wir noch rechtzeitig Posten fassen können. Was unseren möglichen Nutzen betreffe, so stimme er dem Grafen Andrassy darin bei, dass der Motor unserer Handlungen ausschliesslich unser Interesse sein solle. So wichtig aber für uns auch die Frage erscheine, wer von den beiden Streittheilen Sieger bleibe, so wäre es bei der Perfidie Preussens doch nutzlos unsere Neutralität an Preussen gleichsam zu verkaufen. Wir würden im Siegesfalle Preussens ganz und gar die Geprellten sein und dieses würde aus einem solchen Uebereinkommen alle möglichen unerfüllbaren Zumuthungen von uns ableiten, wie es seinerzeit auch aus dem Gasteiner Vertrag nachträglich ganz unberechtigte Consequenzen zog. Dagegen könne im Siegesfalle Frankreichs ein kluges Vorgehen uns Früchte tragen.

Könnten wir nun aber ab initio auch nicht mit Frankreich gehen und nöthige uns diess zur Rolle des Zuschauers gegenüber den beiden Kriegsführenden, so verhindere diess doch nicht, dass wir, wenn wir den Vortheilen des Friedens durch Anbahnung der Kriegsbereitschaft entsagen, unsere Blicke nach Russland werfen, welches von Tag zu Tag gefährlicher werde, und hier könnten wir im Falle eines Krieges auch auf die Popularität des Krieges bei uns rechnen.

Die Vorgänge Belgiens und der Schweiz könnten für uns kein analogon bieten, denn diese seien an und für sich als neutral anerkannt, es sei auch wenig belangreich, ob von uns einfache oder bewaffnete Neutralität erklärt werde, denn beide seyen völkerrechtlich nie genau präzisirt worden und Neutralität schlechtweg schliesse die Bewaffung nicht aus: worauf es aber bei diesem Kriege zumeist ankomme, sey dass wir uns durch Vorbereitung für den Kampf gegen Überraschung sichern, dass wir diess ohne Provocation erklären (möge man dieser Erklärung nach Aussen welchen Namen immer geben), dann dass wir mit Italien im

Vernehmen bleiben und zwar in Frankreich freundlichem Sinne, da wir schon überhaupt ihm die Pille der Neutralitäts-Erklärung zu verschlucken geben müssen.

Man werde vielleicht gegen eine Neutralitäts Erklärung bei gleichzeitiger Armirung sich auf die Erfahrungen des Krimkrieges berufen; daraus folge aber noch nicht, dass man nie zu Truppenaufstellungen schreiten solle, ohne loszuschlagen. Ubrigens hätten wir nicht nur einen sich immer mehr dessinirenden Feind, nemlich Russland vor uns, sondern es sey auch, wenn wir friedlich vermittelnd eintreten wollen, nöthig bewaffnet zu sein und dieses Motiv werde seinerzeit von den Delegationen gewiss nicht verkannt werden, so wie man auch die öffentliche Meinung darüber aufklären solle, dass die Regierung mit der Anordnung von Rüstungen nicht der Eingebung leichtsinniger Kriegslust, sondern dem Gebote der Sicherung des Reiches nach allen Seiten folge.

Minister-Praesident Graf Andrassy. Zur allgemeinen Lage müsse er noch Einiges erwähnen. Er könne zunächst die Ansicht des Kriegs Ministers nicht theilen, dass der Friede für uns durchaus nicht zu halten sei, vielmehr solle man an dem Gesichtspunkte festhalten, dass wir ein desto schwereres Gewicht in die Wagschale werfen können, je mehr und je länger wir Geld und Leute sparen. Der Krieg könne, wie alle Vorredner anerkennen, unmöglich so kurz ausfallen, dass wir zu spät kommen sollten, wenn wir davon Theil nehmen wollen. Da wir aber nicht erobern wollen, so mögen wir uns nicht nur deshalb voreilig in den Krieg stürzen, damit wir nicht zu spät kommen. Unser gutes Verhältniss zu Italien und zur Türkei bürge uns dafür, dass wir nicht zu spät kommen, und wir würden gewiss nicht den Fehler Napoleons im Jahre 1866 begehen, welcher die neue Sachlage nur deshalb ruhig hinnehmen müsste, weil er zur Zeit, wo er hätte eintreten sollen, nicht fertig war.

Aber wir sollten auch nicht den Fehler begehen, dass wir es unterlassen, vor der Entscheidung alle möglichen Chancen zu erwägen.

Napoleon habe noch nie ein Unternehmen ganz zu Ende geführt und gehe, wie die Erfahrung lehre, oft ohne seine Bundesgenossen selbstständig vor.

Wer bürge uns, wenn wir uns zu sehr mit ihm einlassen, dafür, dass er nicht mit Preussen für seinen Theil plötzlich abschliesse und uns Preussen und Russland preis gebe?

Auch sey die Chance noch nicht erwogen, dass Preussen und Frankreich sich gegenseitig so schwächen können, dass wir, wenn wir noch intakt dastehen, als Schiedsrichter ihnen den Frieden diktiren können.

Die zuwartende Stellung biete für uns aber auch nach andern Seiten die meisten Vortheile; wir könnten sicher sein, dass wir dafür die Zustimmung des eigenen Volkes haben werden, was allein schon ein grosser Gewinn sei; wir könnten mittlerweile uns bei der Türkei versichern, was sie im Falle eines Krieges mit Russland zu leisten im Stande sei; wir könnten verhindern, dass in der Wallachei die rothe Republik proclamirt werde; wir könnten die Zeit benützen um Serbien, dessen Stellung ein Kampf mit Russland von der grössten Wichtigkeit sey, zu neutralisiren.

Die Meinung des Reichskanzlers eine Explication mit Preussen sey nutzlos, vermöge Vortragender nicht zu theilen; er treue Bismarck auch nicht, aber jetzt liege es in des letzteren eigenem Interesse uns nichts zu thun, sobald er von uns eine Erklärung darüber habe, dass wir uns nur, wenn eine dritte Macht herbeigezogen wird, einmischen. Da wir nun, wenn die Preussen uns über unser beabsichtigtes Verhalten fragen, doch jedenfalls eine Antwort geben müssen, so mögen wir ihnen lieber aus eigener Initiative sagen, dass wir keine Rache nehmen wollen; den Franzosen könne man desshalb immerhin zu verstehen geben, warum wir uns ruhig verhalten, und ihnen sagen, dass wir an ihrem voreilig begonnenen Krieg nicht Theil nehmen können, aber gleichwohl uns vorsehen müssen, weil wir an Preussen und Russland gefährliche Nachbarn haben.

Reichskanzler Graf Beust. Er glaube nicht, dass Preussen uns ein aut-aut-entgegenhalten werde; es würde in ähnlichem Falle uns auch nicht antworten und so lange wir nicht armiren,

habe Niemand nach unseren Absichten zu fragen. Eine Erklärung an Preussen, wie sie der Vorredner meine, werde uns nur nach Aussen compromittiren, ohne uns gegen Preussen zu nützen.

Wir müssten jedenfalls mit Frankreich Fühlung behalten, denn dieses könne, wenn es wolle, uns Italien wieder auf den Hals setzen und uns in Tirol, Dalmatien, Triest Schwierigkeiten bereiten.

Es erübrige nach all dem Gesagten Nichts als zu mobilisiren und dabei die Neutralität zu erklären. Diese Erklärung solle selbstverständlich auch Preussen gemacht werden, aber nicht in spezieller Weise gleichsam in Form einer Abmachung, sondern auf dem diplomatisch üblichen Wege durch Circular Noten an unsere Gesandtschaften; im Sinne der Neutralität werde er sich auch dem preussischen Gesandten gegenüber, der sich täglich bei ihm anfrage, aussprechen und die Bewaffnung als Gebot der eigenen Sicherheit und als Mittel darzustellen, damit unsere Neutralität respectirt werde.

Er bitte nur, man möge sich darüber einigen, wann die Erklärung abzugehen sey. Lange könne man damit nicht zuwarten, weil sie sich als unmittelbare Folge der französischen Kriegs-Erklärung darstellen müsse.

Preussen rechne übrigens noch immer darauf, durch einen Druck auf die öffentliche Meinung bei uns es dahin zu bringen, dass wir mit ihm gehen, — mögen wir ihm beruhigende Erklärungen geben oder nicht.

Nach weiterer Discussion, wobei die Mitglieder der Conferenz ihre Ansicht nochmals praecisirten und wobei die vom Minister Präsident Grafen Potocki wie vom Reichs-Finanz-Minister von Lonyai nochmals ventilirte Frage, ob es nicht genüge, die Mobilisirung nur bis zu einem gewissen Stadium vorzubereiten, in Folge des Bedenkens *S' k. und k. Hoheit des Herrn Erzherzogs Albrecht*, dass man auf Alles gefasst sein müsse, da sich die Verhältnisse von heute auf Morgen ändern können, von *S' Majestät dem Kaiser* verneinend beantwortet wurde; wobei ferner Reichskriegsminister Freiherr von Kuhn betonte: wie die Zeitungen heute bei uns nicht die wahre öffentliche Meinung ausdrücken, während Minister Präsident Graf Potocki wiederholt hervorhob, wie nothwendig es sei, für die Armirung in den Delegationen eine Stütze zu finden, und um Zeit hat, um für unsere Politik mit ihren Consequenzen die cisleithanische Regierung in einem für Morgen anberaumten Ministerrathe zu gewinnen und Minister Präsident Graf Andrassy seinerseits bemerkte, dass wenn eine Erklärung im Sinne des Reichskanzlers erfolgen solle, diess mit der durch die Umstände gebotenen Beschleunigung erfolgen müsse, damit der weiteren Propaganda in Oesterreich zu Gunsten des Teutonismus die Spitze abgebrochen werde, und dass für diese Erklärung ja nur eine Form gewählt werden möge, die nicht herausfordert, nachdem endlich Reichskanzler Graf Beust abermals darauf hingedeutet hatte, dass man den Vertretungskörpern die von Russland uns drohende Gefahr nahe legen müsse, geruhen *Seine Majestät der Kaiser in Uibereinstimmung mit den heute abgegebenen Meinungen der Conferenz-Mitglieder den Allerhöchsten Beschluss dahin zu fassen* : dass vorläufig Neutralität beobachtet zugleich aber mit der, bei der Sachlage nöthigen Armirung, und zwar zunächst mit den zeitraubenden Vorbereitungen nemlich Befestigungs Arbeiten und Pferde-Einkaufen begonnen werden solle.

Den Mächten sey die Neutralität Oesterreich—Ungarns bekannt zu geben und gleichzeitig mit dieser Declaration eine, die Rüstungen motivirende Aufklärung zu ertheilen.

Die Rüstungen sollen mit dem Tage der Neutralitäts Deklaration beginnen und es möge Graf Potocki seine Eröffnungen an den cisleithanischen Ministerrath derart beschleunigen, dass die Declaration sofort erfolgen könne.

Schliesslich brachte Reichskriegs Minister Freih. v. Kuhn noch eine Frage der Erlassung eines Waffenausfuhr Verbotes zur Sprache, mit Hinweisung darauf, dass die Werndl'sche Fabrik bedeutende Lieferungsaufträge aus Russland erhalten habe.

Seine Majestät der Kaiser geruhte zu befehlen, dass sich die betreffenden Ministerien auch darüber, sowie es über das Pferde Ausfuhr Verbot bereits geschah, ins Vornehmen setzen sollen und Minister Präsident Graf Andrassy erwähnte in letzterer Beziehung, dass er die Formel

für die Publikation des Pferde Ausfuhrverbotes bereits nach Ungarn gesendet habe, nachdem die mittlerweile erfolgte Kriegserklärung den Moment herbeigeführt habe, bis zu welchem der ungarische Ministerrath die Publikation verschoben zu wissen wünschte.

Womit die Sitzung geschlossen wurde.

Ich habe den Inhalt dieses Protokolles zur Kenntniss genommen.

Wien 27. Juli 1870.

Franz Joseph

Beust

Konradsheim
Protokollführer.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DIVISION OF THE PHYSICAL SCIENCES
DEPARTMENT OF CHEMISTRY

RECEIVED
JAN 10 1954

1954

1954

1954

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források

Haus-Hof- und Staatsarchiv, Wien

Ministerium des Aeussern, Politisches Archiv

III. Preussen

102. Berichte, Weisungen und Varia 1870

103. Berichte 1871

104. Weisungen und Varia 1871

IV. Bayern

40. Depeschen nach München 1870

VIII. England

74. Berichte 1870

75. Weisungen und Varia 1870

76. Berichte 1871

77. Weisungen und Varia 1871

IX. Frankreich

95. Berichte 1870

97. Weisungen 1870—1871 I—IX. Varia 1871

99. Berichte 1871 X—XII

171. Geheime Allianzverhandlungen mit Österreich und Italien 1868—1870.

X. Russland

62. Berichte und Varia 1870

63. Weisungen 1870, Weisungen und Varia 1871. Berichte 1871 I—VII

XII. Türkei

96. Weisungen und Varia 1870

97. Berichte 1870

98. Berichte 1871

99. Weisungen und Varia 1871

XL. Interna

53. Vorträge und AH Handschreiben 1867—1870

54. Vorträge und AH Handschreiben 1871—1877

130. Korrespondenzen mit kk innere Behörden 1870

131. Korrespondenzen mit kk innere Behörden 1871

285. Gemeinsame Ministerrath 1870

286. Gemeinsame Ministerrath 1871

Ministerium des Aeussern, Gesandtschaftsarchiv
Berlin, Depeschen nach Berlin 1870
Paris, Dépêches politiques 1870—1871.

Sächsisches Landeshauptarchiv, Dresden

Aussenministerium

1034. Beeintritt der süddeutschen Staaten zum Norddeutschen Bund 1870—1871
1041¹ Association internationale und mit derselben zusammenhängende Fragen
1870—1874
1441^{2,3,4} Die spanische Thronkandidatur der Erbprinzen Hohenzollern und durch
dieselbe hervorgerufener Konflikt Frankreichs mit Preussen 1870—1871
1962. Pontus-Conferenz 1870—1871
3053—55. Gesandtschaftsberichte aus Paris 1866—1870
3203. Gesandtschaftsberichte aus Wien 1870—1871

Deutsches Zentralarchiv I., Potsdam

Reichskanzleramt

1401. Beziehungen zum Ausland 1867—1879

Nachlässe

Ho 2. Hohenlohe-Schillingsfürst, Chlodwig: Tagebücher aus den Jahren 1866—1872

Deutsches Zentralarchiv II., Merseburg

Rep. 81. Petersburg I. 221. Vol. II.

Rep. 81. Belgrad, Generalkonsulat 1867—1876

Rep. 92. H. v. Sybel M. N. 2.

Országos Levéltár, Budapest

Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867—1871

Miniszterelnökség félhivatalos levelezése. Telegramme 1867—68

Kállay Béni iratai

33—34. Napló a belgrádi konzulság korából

21. Másolatok a belgrádi konzulátus irattárából.

Filmtár

1780. Ministerium des Aeussern. Informationsbureau

1757. Correspondenzen des Grafen Beust mit dem Min. des Aeussern. Während
der Sitzung der Delegation in Ofen 1871

Országos Széchényi Könyvtár kéziratár, Budapest

Quart. Gall. 60. Apponyi Rudolf: Souvenirs de mon Ambassade à Paris 1872—1876

Fol. Hung. 1733. Kállay Béni : Levélmásolatok, iratok és beszédek

Quart. Hung. 2421. Csengery hagyaték

Levelestár

Napisajtó

Die Presse 1870—1871

Fremdenblatt 1870—1871

Hon 1870—1871

Neue Freie Presse 1866—1871

Pester Lloyd 1870—1871

Pesti Napló 1866—1871

Reform 1870—1871

Kiadott források és feldolgozások

A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött bizottság naplója. Bp. 1870—1871.

Andics Erzsébet : A Habsburgok és a Romanovok szövetsége. Bp. 1961.

Andrássy Gyula gróf, beszédei. Kiadta Lederer Béla. II. k. 1869—1871. Bp. 1893.

Arens, F. : Die aussenpolitische Bestrebungen der Tschechen im Zeitalter des 70-er Krieges. Archiv für Politik und Geschichte 1926. VI. k.

Aus dem Leben König Karls von Rumänien. I—IV. k. Stuttgart 1894.

Az 1869. évi április 20-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.

Bebel : Életemből. I—III. k. Bp. 1922—23.

Benedetti, Vincent : Ma mission en Prusse. Paris 1871.

Berger, Margaretha : Österreichs auswärtige Politik (Die Ministertätigkeit des Grafen Beust 1866—1871) und das Vaterland. Wien 1947 (Maschinenschrift). Nationalbibliothek, Wien.

Beust, Friedrich Ferdinand : Aus drei Viertel-Jahrhunderten. Erinnerungen und Aufzeichnungen von —. I—II. k. Stuttgart 1887.

Bibl, Viktor : Der Zerfall Österreichs. I—II. k. Wien 1922—1924.

Biegeleben, Rüdiger : Ludwig Freiherr von Biegeleben. Zürich—Leipzig—Wien 1930.

Birke, Ernst : Frankreich und Ostmitteleuropa im XIX. Jahrhundert. Köln—Graz 1960.

Bismarck, Otto, von : Die gesammelten Werke VI/a, 6/b, 6/c k. Berlin 1931—1935.

Bonnin, Georges : Bismarck and the Hohenzollern Candidature for the Spanish Throne. The Documents in the German Diplomatic Archives. London 1957.

Bourgeois, Émile : Manuel historique de politique étrangère. III. k. Paris é. n.

Brandenburg, Erich : Die Reichsgründung. II. k. Leipzig 1916.

Brandenburg, Erich : Untersuchungen und Aktenstücke zur Geschichte der Gründung des Deutschen Reiches. Leipzig 1916.

Brügel, Ludwig : Geschichte der Österreichischen Sozialdemokratie. I. k. Wien 1922.

Casevitz, Jean : Une loi manquée: La loi Niel (1866—1868). Rennes—Paris é. n.

Charmatz, Richard : Deutsch—österreichische Politik. Studien über den Liberalismus und über die auswärtige Politik Österreichs. Leipzig 1907.

Charmatz, Richard : Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs im 19. Jahrhundert. Leipzig—Berlin 1914.

Correspondenzen des kais. kön. gemeinsamen Ministeriums des Aeussern. № 4—5. Wien 1871.

Corti, Caesar : Mensch und Herrscher. Wege und Schicksale Kaiser Franz Josephs zwischen Thronbesteigung und Berliner Kongress. Graz—Wien 1952.

Deák Ferencz Beszédei (1829—1873). Összegyűjtötte Kónyi Manó. I—VI. k. Bp. 1882—1898
Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig zu *Hohenlohe-Schillingsfürst*. II. k. Stuttgart—
Leipzig 1907.

Denkwürdigkeiten von *Leopold von Hasner*. Stuttgart 1892.

Die auswärtige Politik Preussens 1858—1871. VIII—IX. k. Oldenburg 1934—1936.

Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914. I—III. k. Berlin 1922—24.

Diószegi István : Ausztria—Magyarország és Bulgária a San Stefano-i béke után (1878—1879). Bp. 1961.

Documents Diplomatiques Français 1871—1914. I. sorozat, 1. k. Paris 1929.

Ebel, W. : Bismarck und Russland vom Prager Frieden bis zum Ausbruch des Krieges von 1870. Frankfurt 1936.

Eder, Karl : Der Liberalismus in Altösterreich. Wien—München 1955.

Eisemann, Louis : Le compromis Austro—Hongrois. Paris 1904.

- Engel-Janosi, Friedrich* : Austria in the Summer of 1870. Journal of Central European Affairs 1946.
- Engel-Janosi, Friedrich* : Österreich und der Vatikan 1846—1918. I. k. Graz—Wien—Köln 1958.
- Engelberg, Ernst* : Deutschland von 1849 bis 1871. Berlin 1959.
- Engelberg, Ernst* : NATO-Politik und westdeutsche Historiographie über die Probleme des 19. Jahrhunderts. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1959. 3.
- Engels, Frigyes* : Az erőszak szerepe a Németbirodalom kialakulásában. Bp. Világosság, é. n.
- Engels, Frigyes* : Az orosz cárizmus külpolitikája. Marx és Engels válogatott tanulmányai. II. k. Bp. Világosság, é. n.
- Engels, Friedrich* : Die preussische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei. Berlin 1954.
- Engels, F.* [Энгельс, Ф.] : Избранные военные произведения. Moskva 1956.
- Engels, Friedrich* : Po und Rhein. Marx—Engels—Lenin—Stalin zur Deutschen Geschichte. II. k. Berlin 1954.
- Engels, Friedrich* : Savoyen, Nizza und der Rhein. Berlin 1954.
- Erichsen, C.* : Die deutsche Politik des Grafen Beust im Jahre 1870. Kiel 1927.
- Eyck, Erich* : Bismarck. II. k. Zürich 1934.
- Favre, Jules* : Gouvernement de la défense nationale. I—III. k. Paris 1871.
- Ferenczi Zoltán* : Deák élete. I—III. k. Bp. 1904.
- Fester, R.* : Briefe, Akten und Regesten zur hohenzollernschen Thronkandidatur in Spanien. Leipzig 1913.
- Fleury, Emile* : La France et la Russie en 1870—71. Paris 1884.
- Franz, Georg* : Liberalismus. München 1955.
- Friedjung, Heinrich* : Harcz a német hegemoniáért (1859—1866). I—III. k. Bp. 1902—1904.
- Friesen, Richard* : Erinnerungen aus meinem Leben. I—III. k. Dresden 1910.
- Fröbel, Julius* : Ein Lebenslauf. II. k. Stuttgart 1891.
- Georgevitsch, Vladan* : Die serbische Frage. Stuttgart—Leipzig 1909.
- Geschichte der Eisenbahnen der Österreichisch—Ungarischen Monarchie, Wien 1898.
- Geuss, Herbert* : Bismarck und Napoleon III. Köln—Graz 1959.
- Glückmann Károly* : Az Osztrák—Magyar Monarchia hadainak szervezete. Bp. 1904.
- Gonda Imre* : Bismarck és az 1867-es osztrák—magyar kiegyezés. Bp. 1960.
- Goriainow, Serge* : Le Bosphore et les Dardanelles. Paris 1910.
- Graf Beust im Lichte der Wahrheit*. Leipzig 1872.
- Gramont, Antoine* : La France et la Prusse avant la guerre. Paris 1872.
- Gratz Gusztáv* : A dualizmus kora. Magyarország története 1867—1918. I—II. k. Bp. 1934.
- Grob, E.* : Beusts Kampf gegen Bismarck. Zürich—Turbenthal 1930.
- Halász Imre* : Bismarck és Andrassy. Bp. 1913.
- Halász Imre* : Egy letűnt nemzedék. Bp. 1911.
- Hanák Péter* : A dualizmus válságának problémái a XIX. század végén. Történeti Szemle 1959.
- Hantsch, Hugo* : Die Geschichte Österreichs 1648—1918. Graz—Wien—Köln 1953.
- Haraszti Éva* : Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen. Bp. 1951.
- Hasner, Leopold von* I. Denkwürdigkeiten . . .
- Hegedüs Loránt* : Két Andrassy és két Tisza. Bp. 1941.
- Hohenlohe-Schillingsfürst* I. Denkwürdigkeiten des . . .
- Horváth Jenő* : Magyar diplomácia. Bp. 1928.
- Kaindl, Raimund* : Österreich, Preussen und Deutschland. Wien 1926.
- Katus László* : A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak. Századok 1958.

- Kégl Magdolna* : Die Beurteilung der Deutschen Frage in der ungarischen Presse (1866—1871). Bp. 1934.
- King, Bolton* : Histoire de l'unité italienne. I—II. k. Paris, 1901.
- Klaczko, Julián* : Két kancellár (Bismarck és Gorcsakov). Bp. 1878.
- Koelle, W.* : Englische Stellungnahme gegenüber Frankreich in der Zeit vom deutsch—französischen Kriege 1870—71. Berlin 1934.
- M. Kondor Viktória* : Az 1875-ös pártfúzió. Bp. 1959.
- Konek Sándor* : A Magyar Birodalom statisztikai kézikönyve folytonos tekintettel Ausztriára. Bp. 1878.
- Kónyi Manó* : Beust és Andrassy 1870 és 1871-ben. Bp. 1890.
- Krausse, Helmut* : Marx und Engels und das zeitgenössische Russland. Giessen 1958.
- Kupka, P. F.* : Die Eisenbahnen Österreich—Ungarns 1822—1867. Leipzig 1888.
- La vie militaire du général *Ducrot* d'après sa correspondance (1839—1871). II. k. 1895.
- Lavisse, Ernest* : Histoire de France contemporaine. VII. k. Paris 1921.
- Leidner, Fritz* : Die Aussenpolitik Österreich—Ungarns vom deutsch—französischen Kriege bis zum deutsch—österreichischen Bündnis 1870—1879. Halle 1936.
- Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—1871. 17—29. k. Paris 1925—1932.
- Lord, H. R.* : The Origins of the War 1870. New Documents from German Archives. Cambridge 1924.
- [*Manfred, A. Z.*] Манфред, А. З.: Внешняя политика Франции 1871—1891 гг. Moszkva 1952.
- Marx Károly* : A polgárháború Franciaországban. Marx—Engels válogatott művei. II. k. Bp. 1963.
- Matter, Paul* : Cavour et l'unité italienne. I—III. k. Paris 1922—1927.
- Michael, Horst* : Bismarck, England und Europa. München 1930.
- Moltke, Helmuth von* : Geschichte des deutsch—französischen Krieges von 1870—1871. Berlin 1891.
- Morsey, Rudolf* : Die Hohenzollern'sche Thronkandidatur in Spanien. Historische Zeitschrift 1958. 186. k.
- Mosse, W. E.* : The European Powers and the German Question 1848—1871. Cambridge 1958.
- [*Narocsnyickaja, L. I.*] Нарочницкая, Л. И.: Россия и войны Пруссии в 60-х годах XIX в. за объединение Германии «сверху». Moszkva 1960.
- Nemes Dezső* : Az Általános Munkásegylet története 1868—1873. Bp. 1952.
- Nyecsikina, M. V.* : Oroszország a XIX. században. Bp. 1956.
- Obermann, Karl* : Deutschland von 1815 bis 1849. Berlin 1961.
- Ollivier, Emil* : L'Empire libéral. Paris 1895.
- Oncken, Hermann* : Die Rheinpolitik Kaiser Napoleons III. von 1863 bis 1870 und der Ursprung des Krieges von 1870—1871. I—III. k. Berlin—Leipzig 1926.
- Österreichisches Biographisches Lexikon 1815—1950. I—II. k. Graz—Köln 1957—1959.
- Österreich—Ungarns Neutralität in einem künftigen Kriege. Pest 1869.
- Pach Zsigmond Pál—Hanák Péter* : Magyarország története az abszolutizmus és a dualizmus korában. 1849—1918. Bp. 1956.
- [*Patjomkin, V. P.*] Потемкин, В. П.: История дипломатии. Moszkva 1959.
- Patjomkin, V. P.* : Az újkori diplomácia története (1872—1919). Bp. 1948.
- Platzhoff, Walter* : Die Anfänge des Dreikaiserbundes (1867—1871). Preussische Jahrbücher 1922.

Platzhoff, Walter : Bismarcks Reichsgründung und die europäische Mächte. Frankfurt 1925.

Preradovich, Nikolaus von : Die Führungsschichten in Österreich und Preussen (1804—1918). Wiesbaden 1955.

Przibram, Ludwig von : Erinnerungen eines alten Österreicher. I. k. Stuttgart—Leipzig 1910.

Quellen zur deutschen Politik Österreichs 1859—1866. V. k. Wien 1936.

Rassow, Peter : Deutsche Geschichte im Überblick. Stuttgart 1953.

Redlich, Josef : Das österreichische Staats- und Reichsproblem. I. k. Leipzig 1920.

Rein, Gustav Adolf : Die Revolution in der Politik Bismarcks. Göttingen 1957.

Reüllinger, F. : Une mission diplomatique en octobre 1870 de Paris à Vienne et à Londres. Paris 1899.

Renouvin, Pierre : Histoire des relations internationales. V—VI. k. Paris 1954—55.

Renouvin, Pierre : L'époque contemporaine. II. k. La paix armée et la grande guerre (1871—1919). Paris 1939.

Révai József : Marxizmus, népiesség, magyarság. Bp. 1955.

Rheindorf, Kurt : England und der Deutsch—Französische Krieg 1870—1871. Bonn—Leipzig 1923.

Rheindorf, Kurt : Die Schwarze Meer- (Pontus)Frage vom Pariser Frieden von 1856 bis zum Abschluss der Londoner Konferenz von 1871. Berlin 1925.

Risztics János : Szerbia külügyi viszonyai az újabb időkben. 1860—1868. I—II. k. Nagybecskerek 1892.

Rogge, Walter : Österreich von Világos bis zur Gegenwart. I—III. k. Wien 1872—1873.

Rothan, G. : L'Allemagne et l'Italie 1870—1871. Souvenirs diplomatiques 1870—1871. Paris 1884.

Salomon, Henry : L'ambassade de Richard Metternich à Paris. Paris 1931.

Sándor Vilmos : Magyarország függőségének jellege a dualizmus korában. Történeti Szemle 1958.

Sándor Vilmos : Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900. Bp. 1954.

Schäffle, Albert Eberhard : Aus meinem Leben. II. k. Berlin 1905.

Schlinter, Kurt : Die Reichsrathdelegation Österreichs und die Aussenpolitik vom 1867 bis 1878—79. Wien 1950 (Maschinenschrift). Dissertation. Nationalbibliothek, Wien.

[Schweinitz:] Denkwürdigkeiten des Botschafters General v. Schweinitz. I. k. Berlin 1927.

Sombart, Werner : Die deutsche Volkswirtschaft im neunzehnten Jahrhundert. Berlin 1903.

Sorel, Albert : Histoire diplomatique de la guerre de 1870—71. I—II. k. Paris 1875.

Sötér István : Eötvös József. Bp. 1953.

Srbik, Heinrich von : Aus Österreichs Vergangenheit. Salzburg 1949.

Srbik, Heinrich von : Deutsche Einheit. I—II. k. München 1935.

Srbik, Heinrich von : Erinnerungen des Generals Freiherrn von John 1866 und 1870. Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung. 50. k. Innsbruck 1936.

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes. Wien 1869—1871.

Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes. Zweite Session. Wien 1869. Dritte Session. Wien 1871.

Stern, Alfred : Geschichte Europas von 1848 bis 1871. X. k. Berlin 1924.

Streisand, Joachim : Bismarck und die deutsche Einigungsbewegung des 19. Jahrhunderts in der westdeutschen Geschichtsschreibung. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1954. 3.

Streisand, Joachim : Deutschland von 1789—1815. Berlin 1959.

Studien zur Geschichte der Österreichisch—Ungarischen Monarchie. Bp. 1961.

- Sybel, Heinrich von* : Die Begründung des Deutschen Reiches durch Wilhelm I. I—VII. k. München—Leipzig 1892—99.
- Szabad György* : Kossuth and the British „Balance of Power” Policy (1859—1861). Bp. 1960.
- Szekfű Gyula* : Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Bp. 1922.
- Szekfű Gyula* : Magyar történet. A tizenkilencedik és huszadik század. Bp. é. n.
- [*Szkazkin*] Сказкин: Конец австро—русско—германского союза. Moszkva 1928.
- Szkopin, V. I.* : Militarismus. Bp. 1961.
- Taaffe, Edouard* : Der politische Nachlass, Wien 1922.
- [*Taylor, A. J. P.*] Тейлор, А. Й. П.: Борьба за господство в Европе в 1848—1918. Moszkva 1958.
- Thiers, Adolphe* : Notes et souvenirs 1870—1873. Paris 1903.
- Thiers au pouvoir (1871—1873)*. Texte de ses lettres. Par G. Bouniols. Paris 1921.
- Tisza István* : Sadowától Sedanig. Bp. 1912.
- Uhlirz, Mathild* : Handbuch der Geschichte Österreichs und seiner Nachbarländer Böhmen und Ungarn. II. k. 2. rész. Graz—Wien—Leipzig 1943.
- Valfrey, J.* : Histoire de la diplomatie du Gouvernement de la défense nationale. I—III. k. Paris 1871—76.
- Wandruszka, Adam* : Geschichte einer Zeitung. Das Schicksal der „Presse” und der „Neuen Freien Presse” von 1848 zur Zweiten Republik. Wien 1958.
- Wertheimer, Eduard von* : Bismarck im politischen Kampf. Berlin 1930.
- Wertheimer Ede* : Gróf Andrassy Gyula élete és kora. I—III. k. Bp. 1910—1913.
- Wertheimer, Eduard von* : Zur Vorgeschichte des Krieges von 1870—1871. Deutsche Rundschau 1921.
- Wrede, Alphons* : Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. I—V. k. Wien 1898.
- Wymental, Elisabeth* : Eduard Herbst, sein Werdegang und seine Persönlichkeit vornehmlich auf Grund seiner selbstbiographischen Aufzeichnungen. Wien 1944 (Maschinenschrift). Dissertation. Nationalbibliothek, Wien.
- [*Zajonckovszkij, P. N.*] Зайончковский, П. Н.: Военные реформы 1860—1870 годов в России. Moszkva 1952.
- [*Zselubovszkaja, E. A.*] Желубовская, Е. А.: Крушение второй империи и возникновение третьей республики во Франции. Moszkva 1956.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
------------------	---

I. rész

Bevezetés

A dualizmus külpolitikai feltételei	7
---	---

II. rész

A háború küszöbén

A Hohenzollern-konfliktus és az osztrák külpolitika	29
Az 1870. július 18-i közös minisztertanács	40
A háborús készülődés	63
Az osztrák—magyar diplomácia a fegyveres fellépés szolgálatában	75
Franciaország veresége és az osztrák—magyar külpolitika zsákutcája	87

III. rész

Új helyzet — régi politika

A külpolitikai feltételek alakulása a porosz katonai sikerek után	105
Az 1870. augusztus 22-i közös minisztertanács	119
Diplomáciai erőfeszítések Franciaország érdekében	134
Az osztrák külpolitika a német egység ellen	150

IV. rész

A pontuszi válság

Az 1870. november 14-i közös minisztertanács	163
Az Oroszország elleni „kollektív lépés” problémája	177
A londoni konferencia előkészítése	187
A formális kibékülés Poroszországgal	196
Az osztrák—magyar törekvések veresége a londoni konferencián	205

V. rész

A háború következményei

Külpolitikai feltételek az egységes Németország megalakulása után 215
Az osztrák—magyar külpolitika új irányvétele 233

Függelék

Az 1870. július 18-i közös minisztertanács jegyzőkönyve 257
Irodalomjegyzék 267

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója — Felelős szerkesztő:
Fehér József — Műszaki szerkesztő: Waller Ferencné — A kézirat a
nyomdába érkezett: 1965. I. 30. — Példányszám: 800 — Terjedelem: 24
(A/5) ív — 65.60218 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető:
Bernát György

AK 727 k 6568

Ára: Ft 60,

Horváth Zoltán

TELEKI LÁSZLÓ

1810—1861

Két kötetben

876 oldal — 1 faksimile kép — 17 × 24 cm

Kötve 130,— Ft

Teleki László a szabadságharc vezető diplomatája, Kossuth Lajos és Batthyány Lajos mellett a rendi ellenzék kimagasló szónoka, a reformkor egyik legműveltebb s legbecsültebb alakja volt. Horváth Zoltán kétkötetes munkájában eddig ismeretlen magyar, osztrák és lengyel levéltári anyag alapján dolgozza fel Teleki Lászlónak, az államférfinak és írónak, a szabadságharc párizsi követének, az 1861-es országgyűlésen nagy szerepet játszó határozati párt vezérének életét és tevékenységét. Az összegyűjtött dokumentumok alapján fény derül azokra a hazai és nemzetközi viszonyokra is, amelyek Telekit öngyilkosságba kergették.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

